Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 37 • 2014 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **400** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)

Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)

Neslihan Demirkol
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Mehmet Ölmez
(Yıldız TeknikÜniversitesi)

Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)

Oktay Özel
(Bilkent Üniversitesi)

Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)

Andreas Schachner
(Ludwig- Maximilions-Universitat Munchen)

Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)

Süha Ünsal, M. Bülent Varlık,
Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu,
Barış Karacasu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu,
İlhan Tekeli, Metin Turan,
Sami Önal (1938-2008), A. Sami Güneyçal (1930-2012)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Ümit Uzmay
Kapak Resmi:
4 Nisan 1949 tarihli mandolin sınıfı fotoğrafı
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara

Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77

kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
45.- TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 90.- TL / Yurt dışı: 60.- $, 50.- €
Garanti Bankası, A. Yüksel
TL IBAN: TR20 0006 2000 3240 0006 6848 54
€ IBAN: TR07 0006 2000 3240 0009 0905 91

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5

DOSYA
Mektep: Okuyup Adam Olmak II

Alternatif Öğrenci Hikayeleri
Chris GRATIE
7-18

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mekteplerde Dinî Eğitim
Esra YAKUT
19-34

II. Abdülhamit İle Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızları
Ercan UYANIK
35-56

Cizre Kırmızı Medrese Bağlamında Tarih Kimlik Hafıza Oluşumu
Serdar ŞENGÜL
57-78

Pulur Köy Enstitüsü
İrfan Sevinç GÜNEL
79-86

İlkokul Yıllarım
Turan TANYER
87-96

İstanbul Erkek Lisesi ve Bizim Sınıf
Tanıl BORA
97-101

Balkiraz Bağları'nda Başkent Lisesi
Süha ÜNSAL
103-113

Okul İçinde Hayat, Hayat İçinde Okul
Feyyaz ÖZER
115-121

1970'lerde Tuzluçayır'da Öğrenci Olmak
Hamdi ÖZDİŞ
123-130

Sergüzeşt-i Tahsilimin Cild-i Evveli'nden Bir Sayfa: Uluslararası Öğretim, Pakistan Embassy International Study Group Ankara ve Lycée Français Charles de Gaulle Ankara
Berrak BURÇAK
131-139

Her Anını Eksiksiz Dün Gibi Hatırlar Mıyım?
Kadıköy Saint Joseph Lisesi'ndeki 8 Yılım
Fatma Gül KARAGÖZ
141-160

Devlet Parasız Yatılı
Rahime KIZILTAŞOĞLU TÜRKÖZÜ
161-166

Sıradan Bir Okul Hikayesi
Çiğdem ÖNAL EMİROĞLU
167-172

1990'lı Yıllardan 2000'lere Süregiden Eğitilme Sürecinin Benlik İnşasında Yol Açtığı Hasarlar
Ayşe Duygu YAVUZ
173-182

Zorbalar, Kurbanlar ve Çocukluk İmgeleri
Ayça DEMİR GÜRDAL
183-208

Bitki İsimlerinin Türkçeleştirilmesine Dair Unutulan Bir Kitap:
Illustrated Polyglottic Dictionary Of Plant Names
Emine ALÇITEPE ve Galip ALÇITEPE
209-215

Bir İhtisâb Resmi Çeşidi: Gerdek Resmi veya Resm-i Ruhsatiyye
Mehmet DEMİRYÜREK
217-231

Cariyeler, Efendiler Ve Pusuda Bekleyenler:
Osmanlı İstanbul'unda Hamile Ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)
Yahya ARAZ
233-260

Eğin Ermenileri-I
Arsen YARMAN
261-291

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar:
Emek Hareketi Tarihinin Kaynağı Olarak Yerel Basın (1908-1950)
M. Bülent VARLIK
293-304

"Altın Çağ" İle Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati Örneği (1680-1750)
Gürer KARAGEDİKLİ
305-336

Ankara Gazeteciliği ve Parlamento Muhabirliği Hakkında Taraflı Bir Yorum
Ahmet SÖNMEZ
337-357

Radyoculuğumuzun Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Serüveni Ve *Telsiz Mecmuası*
Ümüt AKAGÜNDÜZ
359-385

Maarif Nazırı Ali Kemal'den İttihatçıların Maarif Nezareti'nden Temizlenmesini Emreden Tebliği
388-389

Sunuş

Mektep dosyamızın ikinci cildi dosya ve dosya dışı yazılarla dopdolu bir sayı oldu. Dosyada her yaş ve sınıftan yazarı bir araya getirebildik. "Köy Enstitülü"lüğü sıfat olarak ömrü boyunca yaşayan ve savunan, bilenlerini şaşırtmayacak söylemle amcalardan, 68 ve 74 kuşaklarına ve sözde tanımlanmış "80 çocukları"na kadar kuşak olarak, parasız yatılıdan, Alamancılara ve diplomat çocuklarına ve kolejlere kadar geniş bir tayfımız var.

Eğitimin diyemeyeceğim, "mektepliliğin" ülkemizde halen sınıf atlama aracı olarak algılanması devam ederken, bunun bir bedel ödeme olduğunu düşünüyorum. Bu bedel özellikle eğitim bakanlığının "milli" oluşuyla resmen dışa vuruyor; çünkü "milli" iki bakanlığımız var: dış düşmanlara karşı Milli Savunma Bakanlığı, iç düşmanlara karşı Milli Eğitim Bakanlığı. "Eğitim Ordusu"nun cefakeş sevgili öğretmenleri bizi bu saldırıya rağmen insan olmamız için korurken, aslında kendini korumanın örneğini verirken, sistem "yarının büyükleri"ni her şeye rağmen ayakta kalma, "uyarlanma" eğitiminden geçiriyor. Bu travmaya direnebilmenin ödülü üniversite, meslek sahibi olmak oluyor. Yakın zamana kadar böyleydi. Şimdi ise, halen böyle algılanmasına karşılık işsizlik kategorisinde en fazla üniversite mezunlarının bulunduğu bir ortamda, "gibi yapma"nın had safhaya çıktığını gözlemliyorum.

Dosyamızda, yazarların çoğunun akademik olması, bizim yakın çevremizi aşamamak sorunundan öte, yazma patiğinin bir tek burada devam edebilmesinden veya mevcut olmasından da kaynaklanıyor. Dolayısıyla bazı daha marjinal kategorilerin eksikliğini de hatırlatmak isterim. Örneğin "medrese düzeni" yalnız akademik – ve çok önemli – bir yazıda dile getirilebiliyor. Osmanlı eğitiminden dilekçeler, Misyoner okulları, dinî eğitime sanılanın aksine II. Meşrutiyet'le birlikte verilen önem ve okulun zorbaları ve kurbanları da bu çerçevede incelenmiş.

Uzun dosya dışı yazılarımızın çeşitliliği de farklı meraklara hitap edecektir. Bu sayımızda ilk kez bir "tefrika"ya da yer vererek, Sayın Arsen Yarman'ın iki bölümlük "Eğin Ermenileri"nin birinci bölümünü yayınlıyoruz.

Ustalarımızın dediği gibi "keyifli okumalar".

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

DOSYA

Mektep: Okuyup Adam Olmak-II

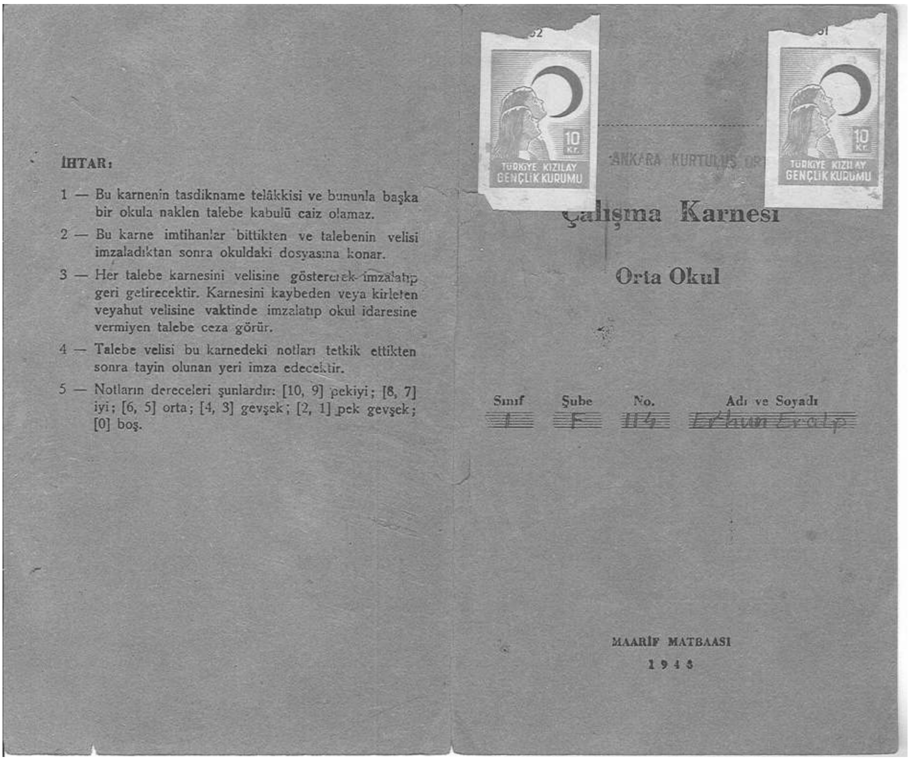

İHTAR:

1 — Bu karnenin tasdikname telâkkisi ve bununla başka bir okula naklen talebe kabulü caiz olamaz.

2 — Bu karne imtihanlar bittikten ve talebenin velisi imzaladıktan sonra okuldaki dosyasına konar.

3 — Her talebe karnesini velisine gösterecek imzalatıp geri getirecektir. Karnesini kaybeden veya kirleten veyahut velisine vaktinde imzalatıp okul idaresine vermiyen talebe ceza görür.

4 — Talebe velisi bu karnedeki notları tetkik ettikten sonra tayin olunan yeri imza edecektir.

5 — Notların dereceleri şunlardır: [10, 9] pekiyi; [8, 7] iyi; [6, 5] orta; [4, 3] gevşek; [2, 1] pek gevşek; [0] boş.

Çalışma Karnesi

Orta Okul

Sınıf	Şube	No.	Adı ve Soyadı
1	F	114	Erhun Eralp

MAARİF MATBAASI

1943

Osmanlı Talebelerinden Mektuplar ve Alternatif Eğitim Hikâyeleri

Chris GRATIEN*

Geç-Osmanlı döneminde eğitim, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin misyoner okullarıyla rekabet edebilecek yeni bir kimlik ve ideolojiyi canlandırabileceği, bir taraftan da II. Abdülhamit dönemi Pan-İslamizm'i ve bunu takip eden liberalism dönemi bağlamında, Osmanlı Devleti'ne sadık ve nitelikli bireyler – vatandaşlar- yaratmak hedefiyle eğitim verilebilecek bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Selim Deringil[1] ve Benjamin Fortna[2] gibi yazarların çalışmalarında devlet eğitim politikaları farklı açılardan tartışılmıştır ve biz de Osmanlı'nın eğitimi yayma çabalarını, devlet işleyişinde evrensel olarak ortaya çıkan eğilime göre uyarlanarak, iktidar ortam ve öğrenimini belirleme çabaları içinde yönetme gayretini tanımlayan daha geniş bir Foucalt'cu çerçeveye dahil edebiliriz.

Bu genel anlatılar yalnızca Osmanlı talebelerinin eğitimi nasıl algıladıklarını, eğitimlerinden ne kazanmayı beklediklerini ve bu eğitimle birlikte gelen beklentileri nasıl anladıklarını aktarmaktadır. Neyse ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimin toplumsal tarihiyle ilgili pek çok kaynak vardır ve bu makalede, Os-

* Georgetown University. çeviren: Ekin Uşşaklı.

1 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2002.

2 Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Siral, İletişim Y., İstanbul, 2005.

Arzuhalciler, Fausto Zonaro (1910)

manlı Maarif Nezareti'nin belgeleri arasından rasgele seçmiş olduğum bir dizi öğrenci ve veli mektubunu inceleyeceğim.

Karşılaştığım mektupların çoğu ücretsiz olarak bir okula kaydolmak ya da kabul edilmeyi talep eden öğrencilerin mektupları; diğer bir değişle, mektuplar, öğrencilerin ve ailelerinin eğitim faaliyetleriyle ilgili olduklarını gösteriyor. Ancak, mektuplarda kullanılan dil aynı zamanda toplumda devletin rolünün nasıl algılandığını ve ondan istediklerini alabilmek için ne söylemeleri gerektiğini düşündüklerini de ortaya koyuyor.

Önemli bir not olarak, bu mektupların hepsi, temsil ettikleri kişiler tarafından ya da onların el yazılarıyla kaleme alınmış mektuplar değil. Aslında tümü, Osmanlı kentlerinin önemli bir figürü olan *arzuhalciler* tarafından yazılmış olabilir. Arzuhalciler, çoğu okur-yazar olmayan halkın, devletin nazırlıklarıyla yazılı ilişkilerine yardım eden katiplerdi.

Arzuhalciler, Osmanlı tebaasının arzuhalname ve şikayetnamelerini küçük bir ücret karşılığında kaydeder ve bu süreçte de, kuşkusuz, biraz çeşni katmak için bazı bürokratik becerilerini kullanırlardı. Böylelikle, Osmanlı mahkemelerinde bireyin sesi genellikle arzuhalcinin filtresinden geçmiş şekliyle yansımıştır. Ancak, bu mektuplar yine de sözcüsünün mührünü taşırdı ve bazılarının da okur-yazar olan kişiler tarafından şahsen yazılmış olma ihtimali vardır.

I. Eğitim, Entegrasyon ve Muhacir Tecrübesi

Kafkas Rusyası'ndan Tatar Kadınlar, Detroit Publishing Company, 1890'lar.

Tekrar tekrar üstünde durduğumuz konulardan biri Ondokuzuncu Yüzyıl ve Yirminci yüzyılın başlarında Kırım, Kafkasya ve Doğu Avrupa'dan gelen Müslüman muhacirler ve mültecilerdir. Bu göçmenler, ya doğrudan sınır dışı edilme girişimleriyle ve zor kullanılarak ya da bu bölgelerde gelecekte Müslüman olarak yaşamanın güç olacağı korkusuyla, yaygınlaşan Rus etkisi nedeniyle yurtlarını terk etmeye zorlanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı döneminde bu türden yüz binlerce muhacir almıştır.

Devlet bu topluluklara başta para ve toprak temin etmiş, kimi zaman konut yapmış ve hizmet sağlamış olsa da, yeni bir yere yerleşmek tipik Osmanlı tebaası için gerekli olandan çok daha fazla destek gerektiriyordu. Muhacirler genellikle okul masraflarını karşılayamayacak kadar fakir oluyor ve bu ailelerin genç kadın ve erkekleri de – ki birçoğu ya savaş ya da hastalık nedeniyle ebeveynlerinin birini veya her ikisini birden kaybetmiş oluyordu - çocuk işçi olarak ailenin ekonomik yükünü üstleniyordu.

1898 yazında yazılmış aşağıdaki mektubun yazarı için de durum böyle olmuş gibi görünüyor. Şerafeddin kendini Kırım'dan gelen yoksul bir muhacirin oğlu olarak tanıtıyor ve şöyle devam ediyor, "her ne kadar bana sunulmuş olan ilim ve irfan yolunda ilerlemek istesem ve ilköğretim okuluna gönderilmiş olsam da", babası Mustafa'nın yoksulluğu nedeniyle eğitimine devam edemeyecektir. Yoksulluğunun onu "zulmet-i cehâlet"e sürüklememesi gerektiğini ifade eden Şerafeddin, büyük ihtimalle ailesine destek olmak amacıyla gündüzleri çalışmaya

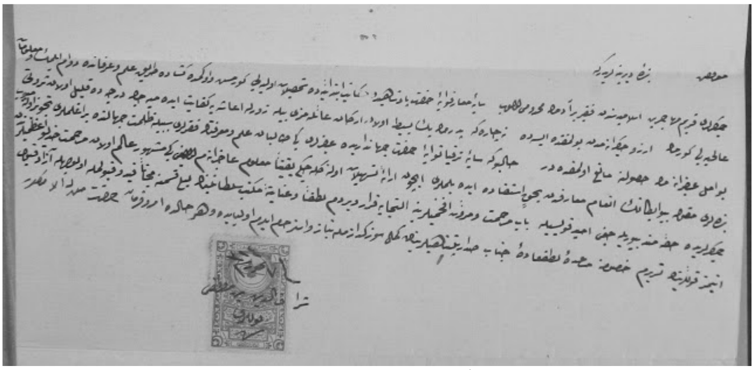

BOA, MF-VRK 17/9

zorlandığı için, akşam okuluna ücretsiz kayıt yaptırmayı talep etmektedir. Mektubun, toplumsal sınıf ya da ekonomik durumu ne olursa olsun aydınlamanın önemini vurgulayan tonu, devletin ilim ve irfan sağlayıcısı olarak imgesini ortaya koyar ve aynı zamanda kendini Rus İmparatorluğu'yla iktidar savaşının ortasında bulmuş mültecilere karşı sorumluluklarına işaret eder.

II. İhtida, Ataerkillik ve Müslüman Yöneticilerin Yükümlülükleri

İlk mektubumuz Osmanlı Devleti'nin İslami gücüyle ilişkili olmasa da, mültecilerle ilişkilerde Osmanlı'nın Müslüman tebaaya karşı bu sorumluluğu ve Hamid döneminde daha güçlü bir Pan-İslamizm yaratma yükümlülüğü burada önemli yer tutmuştur. Buna rağmen, özellikle cemaatler arasında milliyetçi ve mezhepçi gerilimlerin sertleştiğini anladığımız Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirerek Müslüman olmayı seçenlerin durumları o kadar da anlaşılmamıştır.

Aşağıdaki 1989 tarihli mektup sosyal tarihçiler için farklı konuları bir araya getiren ilginç bir vakaya örnektir. Kendini din değiştirmiş Mühtediye Zehra olarak tanıtan bir kadın, kendinin ve üç kızının Osmanlı İmparatorluğu'na (*Darülhilafet ül-Aliye*) gelmek zorunda kaldığını ve Mersin'in bir mahallesinde ev kiraladığını yazmıştır. Rum Ortodoks olan Zehra, "Allah'a Şükür" Müslüman olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ehliyetli bir Müslüman tebaası olmak için gerekli bütün evrakı doldurmuştur. *Bikes ve garibü'l-diyar* kadın ve kızları kıt kanaat geçinmektedir ve bu nedenle Zehra en genç kızı olan 10 yaşındaki Ayşe'nin "İslami" eğitim alabilmesi için bir akşam ticaret okuluna alınması için dilekçe yazmıştır.

Bu mektupta pek çok önemli ayrıntı var. Zehra Mersin'e geldiğinde (belirtilmemiş olsa da muhtemelen Yunanistan'dan) hâlâ Hıristiyan olduğunu söyler. Bu dönemde pek çok yabancı tüccar Mersin gibi limanlara akın etmiştir ama Zehra'nın vakasında ilginç olan merhum kocasından ya da neden Müslüman

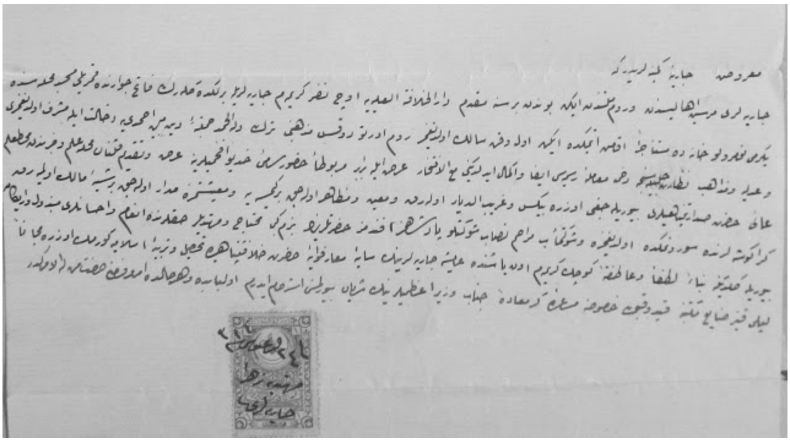

BOA, MF-VRK 17/18

olduğundan hiç bahsetmemesidir. Kendi başlarına mı gelmişlerdir yoksa evin erkeğiyle birlikte mi? Mektupta tek başına Müslüman olmuş bir dul annenin Osmanlı devletinden yardım istediği anlaşılmaktadır ve kızlarının babasından (ölmüş müdür, boşanmış mıdır, onları terk mi etmiştir yoksa kadın mı onu terk etmiştir bilmiyoruz) bahsetmeyerek Zehra kızı Ayşe'nin durumunu istirham ederken ehil bir Müslüman olarak durumunu vurgular ve Osmanlı Devleti'nin ataerkil söyleminin üstünde durur.

III. Aile İşleri ve Devlet Eğitimi

Göçmen çocukların eğitim hayatlarında yoksulluk kuşkusuz önemli bir engeldi ve her iki mektup da aile reisinin statüsünün çocukların hayatlarındaki önemini göstermektedir. Bu nedenle, babanın ölümü bir ailenin hayatını dramatik bir şekilde etkileyebilmekteydi.

Aşağıdaki mektupta, Zeki ve Tevfik isimli iki genç öğrenci, kendilerini Şamlı bir ulema ailenin üyeleri olarak tanıtır. *Ulema*, taşra vilayetlerinde önemli sosyal ve dini işlevleri olan, din eğitimi almış saygın kişilerdir ve ulema statüsü tevarüs olunabilir. Bir şeyhin oğulları olarak eğitimlerine başlamış olmalarına rağmen, öğrenciler, babalarının ani ölümünün "âbâ ve acdâdlarından miras kalan meslekte" devam etmelerini maddi açıdan güçleştirdiğini belirtmektedirler. Kendilerini, çabalarına rağmen, eğitim masraflarını karşılayamayan yetimler olarak tanımlamış ve bir kez daha, muhtemelen gündüz aileyi geçindirmek için çalışmak zorunda olduklarından, ücretsiz olarak bir gece okuluna kabullerini talep etmişlerdir.

İslami eğitimin önemi ve Osmanlı Devleti'nin adil ve müşfik bir İslami devlet olarak, öğrencilerin imparatorluğun okullarına girmesine yardımla ilim ve irfanı yaymadaki sorumluluğuna dair benzer bir yaklaşım görürüz.

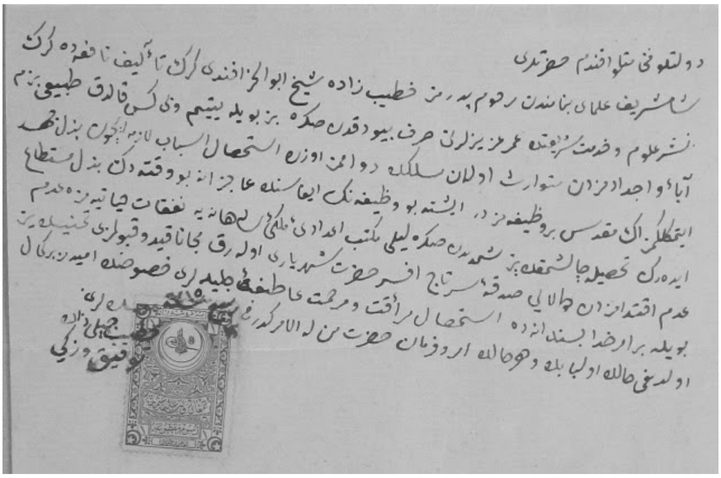

BOA, MF-VRK 17/12

Ne var ki, burada, aile mesleğini miras almak ve bu neslin talihsizliği nedeniyle İslami geleneğin sonlanmaması arzusu, ücretsiz eğitim talep etmenin gerekçelerinden biri olarak sunulmuştur. Devlet, aile reisinin ömrünün süresine bağlı kalmaksızın, öğrencilerin eğitim hayatlarına devam etmelerinde bir güvenlik ağı olarak görülmektedir.

IV. Osmanlı'da Medenileşme Misyonu

Yukarıdaki gibi eski ulema ailelerinin Tanzimat sonrası düzene katılmaları taşrada merkezi Osmanlı otoritesinin yeniden sağlanmasının önemli bir unsuruydu; aşiret önderlerinin yerel siyaseti yönlendirdiği bölgelerde bu durum daha da belirgindi.

Osmanlı devlet adamları bu grupları merkezi düzene dahil edebilmek için pek çok plan geliştirmiş, uygulamalarında kimi zaman zora başvuran geniş bir yelpaze içinde, rütbe ve armağanlarla uzlaşma ve iskan yoluna gitmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan en ilginç deneylerden biri 1892-1907 yıllarında Hamid döneminde faaliyet gösteren *Aşiret Mektebi*'dir. Bu okul, imparatorluğun farklı etnik kökenlerinden ileri gelen aşiret soylularının oğullarını, başkent İstanbul'da Beşiktaş'ta kurulmuş olan bir okulda okumak üzere bir araya toplamıştır.

Bu, kusurları olmakla birlikte hırslı bir fikirdi (Bkz. Samuel Dolbee'nin öğrenciler arasındaki gerginliklerle ilgili yazısı[3]) ve Eugene Rogan'ın[4] açıkladığı

[3] Samuel Dolbee, "Fists and Stones at the Ottoman Scholl for Tribes: State Power, Nomads and Identity", http://www.docblog.ottomanhistorypodcast.com/2012/07/fists-and-stones-at-ottoman-school-for.html#!/2012/07/fists-and-stones-at-ottoman-school-for.html

[4] Eugene L. Rogan ve Alişan Akpınar, *Aşiret, Mektep, Devlet*, çev. Özkan Akpınar, Aram Y., İstanbul, 2022.

gibi, okul bütün öğrencilere yapıcı bir eğitim ortamı sağlamakta ve fon bulmakta zorlanıyordu. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Osmanlı sonrası devletlerde askeri ve siyasi hayata aktif olarak katılan bir dizi eğitimli birey de yetiştirmiş gibi gözükmektedir.

Aşiret Mektebi talebeleri, Abdullah Fréres, 1890'lar.

1898'de, Bingazili bir talebe olan Ali'nin vakası, bu projenin başarılarından çok eksikliklerini yansıtmaktadır. Mektuba göre, Ali okula girebilmek için Bingazi'de gerekli bütün evrak işlerini tamamlamıştır. Evraklarıyla Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a gelmiş ama kendini bir kargaşanın içinde bulmuştur; pek çok kez başvuru yapıp, aylarca bekledikten sonar hâlâ okula alınmamıştır. Kendini, eğitim alabilmek için "Afrika çöllerinden" "irfanla aydınlanan" Osmanlı topraklarına gelen bir "Arap" olarak tanımlar ve vakasının ele alınmasını talep eder.

Mektup vakasını ele almadığı için eğitim bakanlığının adaletsizlik yaptığını vurgulayarak devam eder. Okulun misyonu göz önünde bulundurulduğunda, durumunu arz ederken devletin söylemini benimsemiş olması doğaldır; ancak, eğitimini İstanbul'da yapmak isteği de açıkça görülmektedir. Ali, Kuzey Afrika'nın karanlık çölleriyle ilgili bazı olumsuz görüşleri içselleştirmiş biçimde, ortaya çıkan emperyal ikilikte doğru yanda yer alarak emperyal düzene katılma-

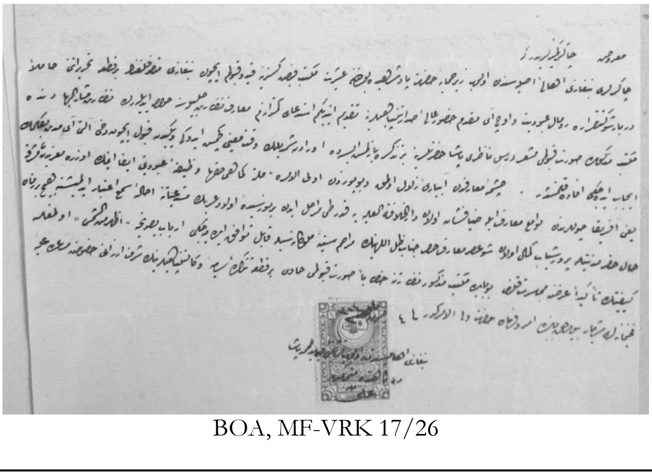

BOA, MF-VRK 17/26

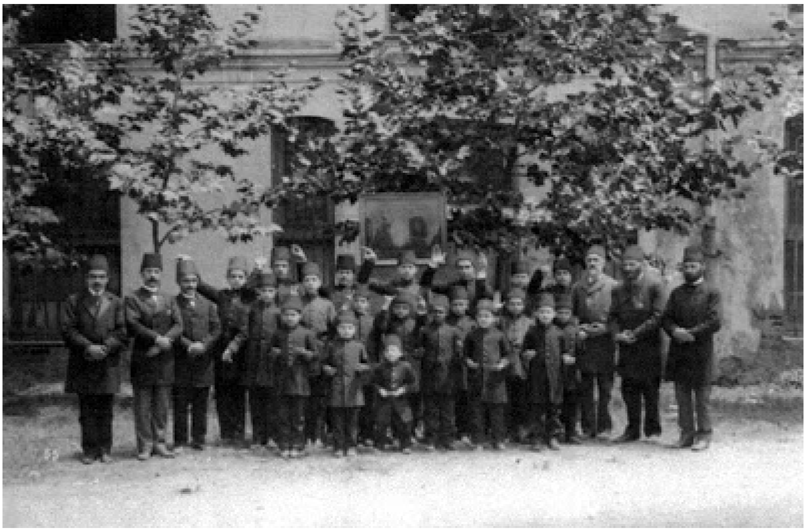

İstanbul'da Sağırlar Okulu öğrenci ve öğretmenleri, Abdullah Fréres (1888-1893).

nın yolunu aramaktadır. Bu türden bir mektup geç-Osmanlı seçkinleri ve devlet adamları arasında yaygın bir eğilim olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun aşiret ve "geleneksel" toplumlarının Osmanlı-İslam medeniyetine kıyasla "geri" ya da "ilkel" görüldüğünü göstermesi açısından ilginçtir (Bkz. Selim Deringil'in makalesi[5]).

V. Özel İhtiyacı Olan Öğrenciler

Yukarıdaki vakalar, öğrencilerin özel ihtiyaçları ile ilgiliydi; ancak, Osmanlı eğitim sistemi aynı zamanda farklı etnik gruplar ya da özel eğitim gerektiren sağırlar gibi hedef grupları için de düzenlemeler getirmişti. Hamid döneminde kurulan Osmanlı Sağırlar Okulu da bu tür imkânlar sunan okullardan biriydi.

Bu belge, Şerefeddin isimli sağır ve dilsiz Midilli'li bir gencin okula ücretsiz girme talebidir. Belirtilen sorun, okula kabul edilip edilemeyeceğinden ziyade, yaşıyla ilgilidir. Mektubun yazıldığı dönemde Şerefeddin yirmi yaşındadır ve bu da okula girmek için belirlenen üst yaş sınırının üstündedir.

Her ne kadar başlangıçta talebi reddedilmiş olsa da, ikinci incelemeden sonra, sağırlığını belgeleyebildiği ve İstanbul'da kalacak bir yer bulabileceği takdirde, okula kayıt talebi kabul edilmiştir.

[5] Selim Deringil, "They Live in a State of nomadism and savagery", *Comparative studies in society and history: an international quarterly*, 2003/45.

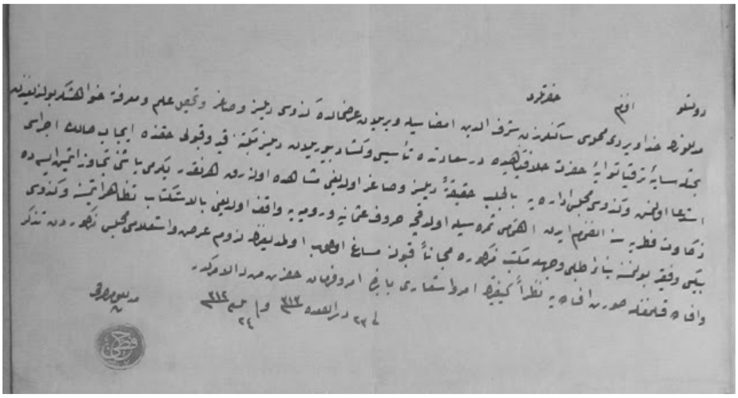

BOA, MF-VRK 320/20

VI. Vasi Olarak Eğitmen

Elimizde veri olmasa da, eğitimle ilgili evrensel deneyimlere bakarak, Osmanlı öğrencilerinin öğretmenleriyle aralarında bir aşk/nefret ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz; ancak, Osmanlı eğitmenlerinin içtenliği ve kendilerini adamışlıkları, Osmanlı okullarının cemiyetlerle olan ilişkisi açısından önemli bir husustur.

Geç-Osmanlı döneminde eğitilmiş eğitmenler tarafından kaleme alınmış, ideolojik hedefleri ve eğitimle ilgili tutkularını aktaran pek çok anı vardır, ancak öğrencileriyle olan ilişkileri daha belirsizdir. Aşağıdaki iki belge, öğretmenlerin öğrencilerin hayatlarındaki rollerine dair örnekler sunmaktadır. İlki Fatma adındaki bir öğretmenin yerini bilemediğimiz bir kızlar için ticaret okulundan Fahriye adlı öğrencisi adına Nezaret'e yazdığı bir mektuptur. Fatma, Fahriye'nin "babaannesinin zarureti" nedeniyle hem gündüz hem de akşam okuluna katılabilmesini talep etmektedir.

BOA, MF-VRK 17/48.

Bu noktada bir belirsizlik var, çünkü babaannenin zaruretinin yoksulluk mu yoksa özel bir sağlık sorunu mu olduğu anlaşılmamaktadır. Muhtemelen sağlıkla ilgili bir sorun gibi görünmektedir çünkü hem gündüz hem de gece okuluna kayıt talebi, esnek bir program ihtiyacına işaret etmektedir. Fahriye'nin babası Şükrü'nün hayatta olup olmadığı belirtilmediğinden, Fahriye'nin eğitimi ile babaannesi-

nin durumu arasındaki ilişkiye dair başka bir açıklama olmalıdır. Her koşulda, öyle görünmektedir ki Fatma, ilgili ve tutkulu bir öğretmen olarak Fahriye ve ailesine yardımcı olmaya baş koymuştur.

VII. Akıl Hocası Olarak Eğitmen

Öğretmenler devlet bürokrasisi ile yerel topluluklar arasında, ilmiye sınıfının uzun süredir yaptığı gibi, bir arabulucu rolü oynamış olabilir. Peki ya öğrenciler kendi geleceklerini şekillendirmek ve devlet politikalarını etkilemek için öğretmenleri adına fikir ileri sürebiliyorlar mıydı?

Onlarca Osmanlı öğrencinin imzasını taşıyan aşağıdaki belgeleri ilk bulduğumda, bunun bir öğretmen ya da idarecinin işten çıkartılması için bir dilekçe olduğunu düşünmüştüm; ancak, tam tersi olduğunu anladım. Aslında, belgenin içeriği sınıfta gösterdiği çabalarının takdir edilmesini göstermesi açısından her öğretmen için duygulandırıcı olmalıdır.

Mektupta öğrencileri, Trabzon ortaokulundan Hafız Mesud Efendi için, kimsenin ondan daha iyi bir iş çıkartamayacağı ve onun uzmanlığı ve niteliklerini taşıyan başka bir öğretmen bulunamayacağı belirtilmiştir. Hafız Mesud öğrencilerinin öğrenme potansiyelini geliştirmiştir. Eski okul müdürü Faik Bey'in idaresinde, durum çok vahimdir. Bu mektubu Trabzonlu bir hemşehri olduğundan değil, Hafız Mesud önceki idarecilerin yaratmış olduğu bütün kötü ortamı ortadan kaldırdığı için yazdıklarını belirtirler. Milliyetçi dili de kullanarak, onun "Anayasa Dönemi"nde tam da ihtiyaç duyulan öğretmen olduğunu vurgularlar. 1908 sonbaharında yazılan mektup Jön Türk devrimine ve 24 Temmuz'da anayasanın yenilenmesine denk gelmektedir.

Mektubu yazma amacı tam olarak net değilse de, Hafız Efendi başka bir yere atanmış ya da yaşanmakta olan siyasi değişiklikler nedeniyle görevden alınmış olabilir. Bu türden bir mektup yazma fikrinin nasıl ortaya çıkmış olabileceği ilginçtir. Öğrencilerden mektubu yazmasını Hafız Mesud mu, bir veli mi yoksa başka bir okul görevlisi mi istemiştir? Osmanlı öğrencilerinin böylesi bir mektup yazacak kadar eğitime bağlılıkları ve inisiyatifleri var mıdır? Öyleyse, bu şaşırtıcı mıdır?[6]

[6] Trabzon İdadisi öğrencileri 1908 Kasım'ında dersleri boykot ettikleri gibi kendi seçtiklerini birini de okula müdür atamış ve Maarif Müdürü ve İdadi Müdürü zor durumda kalmışlar, okulda olaylar Aralık sonuna kadar yoğun biçimde devam edip, tartışma ve basına yansımaları Mart ayına kadar sürmüştür (Bkz. Kudret Emiroğlu, "1908'de Trabzon Lisesi'nde Boykot", *Trabzon*, 1990, Sayı: 4, s. 36-38). Hafız Mesut Efendi, Trabzon ilmiye sınıfından olup Fatih cami-i şerifi hatibi, devriye müderrisi ve İdadi ulum-u diniye, akaid ve feraiz muallimi; Mehmet Faik Efendi, İdadi müdür-ü evveli ve kitabet, Türkçe usul-i tahrir muallimidir (Bkz. *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Cilt 22, 1325 (1905), Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 2009) Böylece "mektup yazma fikrinin nasıl ortaya çıktığı" daha da ilginç bir soru haline gelmektedir (ed. notu).

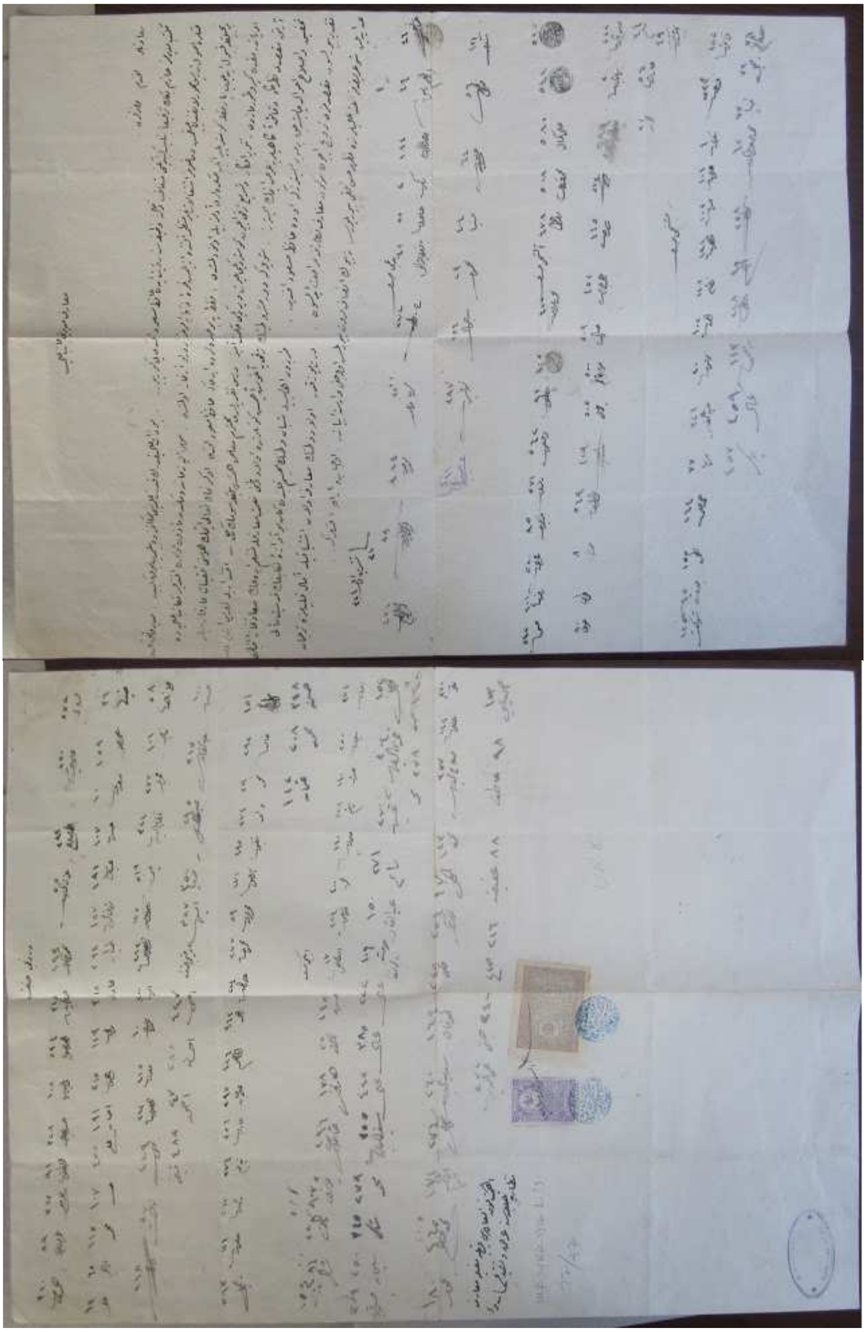

BOA, MF-VRK 27/57

VIII. Sonuç

Bu makale Osmanlı eğitiminin öğrenciler tarafından da yazılabileceğini göstermektedir. Bu türden arzuhaller, mektuplar ve dilekçelerin sayısı çoktur. Eğitimin, yalnızca devletin geleceğin asker ve memurlarını yaratmak için belirli bir ideolojiyi yayma ve uygulamanın araçlarından biri olmadığını, tebaasına söz verdiği bilgi ve erdemlere bağlılığını sınadığı ve hizmet talep ettiği bir arena olduğunu görmek ve anlamak açısından bir adım olabilir bu. Cevaplanması daha zor olan soru, bu taleplerin ne ölçüde karşılanmış olduğudur. Bu mektupları içeren dosyalarda yanıtlar yer almıyordu; bütçe ve idari kısıtlamaları olan eğitim bakanlığının ne cevap vermiş olduğu net değildir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bu tür taleplere ne şekilde karşılık verdiğini inceleyebilirsek, Osmanlı eğitim sistemini aynı dönemdeki Hindistan'daki İngiliz, ya da Cezayir'deki Fransız emperyal eğitim sistemleri ile karşılaştırmamız ve uyandırılması kolay fakat sosyal tarih yaklaşımı içinde çözümlemesi zor olan Osmanlı kolonyalizmi tartışmasına tabandan bir yaklaşım getirilmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

Deringil, Selim, "They Live in a State of nomadism and savagery", *Comparative studies in society and history: an international quarterly*, 2003/45.

----- *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2002.

Dolbee, Samuel, "Fists and Stones at the Ottoman Scholl for Tribes: State Power, Nomads and Identity", http://www.docblog.ottomanhistorypodcast.com/2012/07/fists-and-stones-at-ottoman-school-for.html#!/2012/07/fists-and-stones-at-ottoman-school-for.html

Emiroğlu, Kudret, "1908'de Trabzon Lisesi'nde Boykot", *Trabzon*, 1990, Sayı: 4, s. 36-38.

Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Siral, İletişim Y., İstanbul, 2005.

Rogan, Eugene L. ve Alişan Akpınar, *Aşiret, Mektep, Devlet*, çev. Özkan Akpınar, Aram Y., İstanbul, 2022.

Trabzon Vilayet Salnamesi, Cilt 22, 1325 (1905), haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 2009.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mekteplerde Dinî Eğitim

Esra YAKUT*

I. Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Sistemi

Klasik Dönem Osmanlı eğitim sistemi üçayaklı bir yapıya sahipti. Bu ayaklardan birincisi, çocuklara *Kur'an* okumanın ve bazı temel ilmihal bilgilerinin öğretildiği "Sıbyan Mektepleri" idi.[1] İkinci ayağı, günümüzdeki orta öğretim, lise ve üniversite düzeyinde eğitim veren "medreseler" oluşturmaktaydı. Medreselerde, çeşitli etnik kültürlerden gelen gençler öncelikle okuma-yazma ve *Kur'an* hıfzı ile başlayan bir eğitim sürecinden geçmekte, ikinci aşamada dönemin belirli ticaret ve kültür merkezlerindeki bölgesel medreselerde eğitim görmekte ve son olarak öğrencelerin yeteneklerine göre daha ileri düzeydeki eğitim kurumlarının bulunduğu İstanbul'da eğitimlerini tamamlanmakta idiler.[2] Medrese eğitiminin sadece ilk kademesinde değil her kademesinde okutulan dersler ağırlıklı olarak nakli bilimlerden oluşmaktaydı.[3] Osmanlı eğitim sisteminin üçüncü ayağını ise saraya asker ve sivil bürokrat yetiştirmek için kurulan "özel" bir saray eğitim kurumu olan "Enderun" oluştururdu. Bu kurumun eğitim sisteminde önemle

---

* Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı

[1] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi,* C. I-II, İstanbul, 1977, s. 82 vd.; Cahit Baltacı, "Osmanlılar'da Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 29, Ankara, 2004, s. 6-7.

[2] Ejder Okumuş, Ahmet Cihan, Mustafa Avcı, *Osmanlı Devleti'nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul, 2004, s. 6-7.

[3] Ergin, *a.g.e.*, C. I-II, s. 97-118; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul, 1993, s. 59-61; Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul, 1997, s. 36-41.

üzerinde durulan ilke, öğrencilere kültürün etkili bir şekilde verilmesiydi. Çok değişik ırk ve dini kökenlerden gelen gençler İslâm-Türk kültürü içinde yetiştirilirdi.[4] Enderun, erkeklere eğitim verirken, saray içinde kadınlar da "Harem" de eğitim alırlardı. Harem'de kadınlara okuma-yazma, *Kur'an-ı Kerim* ve Türkçe öğretilir, ayrıca nakış işlemek, dikiş dikmek gibi meziyetler de kazandırılırdı.[5]

Enderun, hem eğitim sistemi açısından hem de eğitimin tamamlanmasının ardından ulaşılmak istenen hedefler açısından medrese eğitiminden ayrılırdı. Enderun'da eğitimlerini tamamlayan kimseler, Osmanlı idarî kadrosunu oluştururken; medrese mezunları Osmanlı ulema sınıfı içinde çeşitli kademelerde görev alırlardı. Enderun, XVII. yüzyılda mevcut usullere aykırı hareketler, bir takım himaye ve kayırmalarla öğrenci alımları ve eğitim sisteminin çağa ayak uyduramaması gibi nedenlerle geriledi. XIX. yüzyıl başlarında, idareci yetiştirme görevi Batı tarzında açılan mekteplere verildi.[6]

Medreseler ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar varlığını devam ettirdi. Bununla beraber bilimsel açıdan durağanlaşma, medreselerin kapasitelerinin üzerinde öğrenci kabulleri, yüksek dereceli ulemanın çocuklarına verilen haksız imtiyazlar ile rüşvet ve yolsuzluklarla paye edinen kişilerin eğitim kurumlarında görev almaya başlamaları sonucunda ortaya çıkan kalitesizlikler medreselerdeki gerileme ve yozlaşmayı hızlandırdı.[7] II. Meşrutiyet dönemine kadar geçen süreçte, medreselerle ilgili pek çok ıslahat önerisi getirilse de sistemli bir düzenleme gerçekleştirilmedi.

Eğitimin, ilköğretim kanadını oluşturan sıbyan mektepleri açısından önemli düzenlemelerden biri ise, 1824 tarihinde, II. Mahmut tarafından çıkartılan "ta'lim-i sıbyân" hakkındaki fermanla gerçekleştirildi. Bu fermanda öncelikle gerekli dini bilgilerin öğretilmesi şart koşulmaktaydı. Mektep hocalarının, çocukları iyi bir şekilde okutup onlara *Kur'an* talim ettirmeleri, ardından çocuklara yeteneklerine göre tecvid, ilmihal okutmaları, İslâm'ın şartlarını ve dinî kaidelerini öğretmeleri istenmekte idi. Tanzimat'tan sonra üç yıllık "mekteb-i ibtidâî" olarak hizmet veren bu okulların programlarında elifbâ, *Kur'an-ı Kerim*, tecvid, ilmihal, ahlâk, sarf-ı Osmani, muhtasar coğrafya-ı Osmani, hesap ve hüsn-i hat dersleri yer aldı.[8] Böylece temel dini bilgilerin yanında bazı temel imlâ, okuma, tarih ve coğrafya dersleri de programa konulmuş oldu.

---

[4] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı,* Ankara, 1988, s. 297-374; Mehmet İpşirli, "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 185-187.

[5] Songül Keçeci Kurt, *Osmanlı Devletinde Kadın Eğitimi Harem'den Mektebe*, İstanbul, 2000, s. 22-12; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Harem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 135-138.

[6] İpşirli, "Enderun", *TDVİA*, C. 11, s. 187.

[7] Esra Yakut, "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Sürecinde Dini Eğitim", *Prof. Dr. Turgut Akıntürk'e Armağan*, İstanbul, s. 559.

[8]Ayrıntılı bilgi için bkz.: İbrahim Bozdemir, *Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991; Baltacı, *a.g.m.*, C. 29, s. 6.

II. Açılan Modern Mekteplerde Dinî Eğitim

Klasik dönem Osmanlı eğitim kurumlarına ilâve olarak açılan modern anlamdaki ilk mektepler askeri ve teknik amaçlı okullardı. II. Mahmut döneminin sonlarına doğru kurulan "Mekteb-i Maarif-i Adliyye" ise geleneksel eğitim kurumları dışında kurulan ilk sivil mektepti.[9]

Eğitim alanındaki modernleşme gayretleri içerisinde genel eğitim amacını taşıyan orta dereceli rüştiye ve idâdiler ile yüksek dereceli mekteplerin açılması Tanzimat'ın ilânından sonra hızlanarak devam etti.

Tanzimat dönemi eğitiminde bilginin yaygınlaştırılması ve halkın cahillikten kurtarılmasının sağlanabilmesi için eğitimin dinin emri görüşü vurgulanarak belirtildi. Ayrıca insanın dünya ve ahiretteki mutluluğunu ancak ilim ve bilgi ile elde edebileceği, öğrenmenin kadın-erkek herkese gerekli olduğu düşünceleri dini temellere dayandırılarak anlatılmak istendi. Bununla birlikte, Tanzimat döneminde eğitim alanındaki gelişmeler dikkate alındığında ve bu dönemde kurulan mekteplerin ders programlarına bakıldığında, kazandırılması istenen dini bilgilerin öğretimine gereken önemin verilmediği söylenebilir. Nitekim din derslerine, sıbyan mekteplerinde ve bu mekteplerin üstünde bugünkü ortaokul seviyesinde bulunan rüştiye mekteplerinde kısmen yer verildiği görülmektedir.[10]

Tanzimat dönemi ayrıca, medreselerde ve mekteplerde görülen din dersleri açısından iki çeşit dini eğitimin ortaya çıktığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Mekteplerde, mevcut dersler arasında yer alan din derslerinin öğretiminde zaman zaman ilmi verilerle dini bilgilerin çelişmesi nedeni ile problemler yaşanmıştır. Medreselerin ise ders programlarında sosyal ve fen bilimleri bulunmadığından zamanının bilimsel gelişmelerini dikkate almayan, devrinin ihtiyaç ve sıkıntılarına cevap veremeyen bir din anlayışı gelişme göstermiştir.[11]

Tanzimatçıların yeni açılan mekteplerdeki din derslerine bakış açılarının temelini, eğitilecek yeni nesillerin din ve mezhep farkı göstermeksizin Osmanlı teb'asına mensup olmak gibi ortak bir değer etrafında birleştirme arzuları oluşturmaktaydı.[12] Bu yeni bakış açısında okutulacak derslerin içeriğini oluşturan kitaplar da büyük önem taşıyordu. Fakat yeni din dersi kitaplarına duyulan ihtiyaç dönemin aydınları tarafından net bir şekilde anlaşılamamıştır. 1872 yılında sıbyan mektepleri için hazırlanan ama eski klasik din eğitimi anlayışının dışına çıkamayan birkaç küçük ilmihal kitapçığının dışında önemli bir adım atılamadı.

---

[9] Süleyman Tenger, *Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s. 133.

[10] Ali Rıza Erdem, "XIX. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim: II. Mahmut ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi", *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı,* C. II, Ankara, 2000, s. 754-763; Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1883-1920)*, İstanbul, 2001, s. 128-137; Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876),* İstanbul, 2004, s. 30-37.

[11] M. Emin Erişgil, "Dini Terbiye, Dini Tedrisat" *Milli Tâlim Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, No: 3, Mart 1334, (1918), s. 13-14.

[12] Tenger. *a.g.e.*, s. 139.

Buna karşılık din eğitimi ile yakından ilgili olan ahlâk dersine ait bir kitabın hazırlanması gündeme geldi. Kitabın hedeflenen içeriğinde, kişinin ana-babasına, kendisine, devletine ve milletine karşı görevlerinin yanında dini görevleri konularına da yer verilmesi hedefleniyordu.[13] Bütün bu çabalara rağmen din dersi kitapları ile ilgili amaçlanan şeyler II. Abdülhamit dönemine kadar geçekleştirilemedi.

II. Abdülhamit dönemi, padişahın siyasi politikalarının eğitim alanına da yansıdığı bir dönem oldu. Bu dönemde çıkartılan bir irade de okullarda din derslerine gerekli önemin verilmesi emredilerek, namazların cemaatle birlikte kılınması istendi.[14] İbtidai mektepleriyle, rüştiyelerin eğitim süreleri üç yıldan dört yıla çıkartıldı. Ders programlarına, Arapça ve dini ilimleri ile ilgili yeni dersler eklendi. Kadın mekteplerindeki din dersleri sayıları arttırıldı.[15] Böylece bir yandan mevcut okulların sayıları arttırılıp, ilim ve fen yönünden gelişme sağlamaya çalışırken, diğer yandan sağlam bir dini inanca sahip bireyler yetiştirmek için çaba sarf edildi. Nitekim Ahmet Zühtü Paşa'nın Maarif Nazırlığı görevinde bulunduğu 1895 yılında, Bâb-ı Ali'ye sunduğu rapor, konuyla ilgili uygulamalara açıklık getirmektedir. Bu raporda, mekteplerdeki din dersleri ve uygulamaları konusunda padişahın isteklerinin dikkate alındığı özellikle belirtilmekteydi. Ayrıca ibtidai, rüştiye, idadi ve sultanilerde dinî eğitim ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapıldığı, ilmihalden başlayarak fıkıh, akaid gibi dinî ilimlerle, usul-i terbiye derslerine önem verildiği, talebelerin namazlarını kılabilmeleri için imamların görevlendirildiği üzerinde durulmaktaydı. Öğrencilerin ahlâk ve davranışlarının takip edilerek aldıkları notların diplomalarına yazıldığı, aksi davranışta bulunanların cezalandırıldığı, hatta kayıtlarının silindiği de işaret edilen noktalar arasındaydı.[16]

Bu raporu takip eden yıllarda, 9 Ocak 1900 tarihinde, Sadaret tarafından hazırlanan bir tezkirede din derslerini okutacak hocaların sayıca yetersizliğinden söz edilerek, Darüşşafaka'da tek bir din dersi hocasının dahi bulunmadığı belirtilmekteydi. Yine aynı tezkirede Mekteb-i İbtidaiyye ve Mekteb-i Sultani'nin din dersleri açısından yetersizliği, bu okullarda dini açıdan zayıf yetişen kimselerin din ve devlete hizmet edemeyecekleri konuları üzerinde durulmaktaydı. Ayrıca Robert Kolej gibi yabancı okullarda eğitim gören Müslümanların dinî eğitimleri eleştirilerek, bu okullarda yetişen insanların Osmanlı ülkesine hizmet etmek yerine çeşitli gerekçelerle yurtdışına kaçtıkları belirtilmekteydi.[17]

Görülen bu eksikliklerin giderilmesi amacı ile din adamları ve bürokratlardan oluşan bir komisyonun kurulması ve bu komisyonun hazırladığı raporun Maarif Nazırı'nın başkanlığındaki bir heyet tarafından incelendikten sonra Meclis-i Mahsus'a sunulması kararlaştırıldı. Kurulan komisyon çalışmalarını 1902 yılında tamamladı. Mektep programlarında yapılan yeni düzenleme, Meclis-i Mahsus'ta görüşülerek karara bağlandı. Meclisin bu konuda hazırladığı raporun içeriğinde,

---

13 Zengin. *a.g.e.*, s. 75.

14 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi Kalemi*, 272/44.

15 *B.O.A., Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat*, 25/52.

16 *B.O.A., Yıldız Ayniyât Husûsi Evrakı*, 331/100

17 *B.O.A., Yıldız Tasnifi, Yıldız Esas Evrakı*, No: 5/127. Ayrıca bkz.: Yakut, *a.g.e.*, s. 568.

talebelerin dinî bilgileri yeterince öğrenmeleri amacı ile mekteplerin ders programlarının yeniden düzenleneceği belirtilmekte idi.[18]

Mekteplerdeki dinî eğitim ile ilgili düzenleme girişimlerinin, padişahın beklentilerini karşılamadığını dönemin sonuna kadar devam eden çalışmalardan anlayabilmekteyiz. Nitekim 14 Haziran 1904 tarihinde, hükümet tarafından hazırlanan bir teklifte, Müslüman mekteplerinde yapılan eğitimin dinî his ve inançları kuvvetlendirecek şekilde örgütlenmesi istendi. Ayrıca ibtidai mekteplerle rüştiyelerde İslâm öğretimine özellikle önem verilmesi, idadilerde ve yüksekokullarda dinî ve ilmi gelişmelerin birlikte yürütülmesi, İslâm dinine aykırı konular içeren çeşitli tercüme kitaplarının yasaklanması konuları üzerinde duruldu.[19]

3 Temmuz 1906 tarihinde Maarif Nazırı Haşim Paşa tarafından hazırlanan bir tezkirede, mekteplerde din ve ahlâkça istenilen niteliklere sahip öğrenci yetiştirilemediği gerekçesi ile "ilm-i eşya" gibi bazı gereksiz görülen derslerin kaldırılarak yerine din ve ahlâk derslerinin sayılarının arttırılacağı belirtildi. Ayrıca İslâm mekteplerindeki din ve ahlâk kurallarını gözetmek amacı ile "Mekatib-i Aliyye ve İdadiye"ye ulemadan birer "müdür-i sani" atanacağı üzerinde duruldu. Yine aynı tezkirede, dinî hisleri kuvvetli memurlar, adlî personel ve muallimler yetiştirmek için Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk ve taşradakilerin dışında İstanbul'da bir Mekteb-i Muallim'in açılmasının gerekliliği vurgulandı.[20]

II. Abdülhamit döneminde mektepler için özel din ve ahlâk eğitimi kitaplarının hazırlanması konusunda Tanzimat dönemine oranla daha ciddi çalışmalar gerçekleştirildi. Örneğin, rüştiyelerde okutulmak üzere "Rehber-i Ahlâk" ve "Bergüzâr-ı Ahlâk" gibi eserler kaleme alındı. Yine rüştiyeler için din derslerinde okutulmak üzere ilmihal tarzında kitaplar yazıldı.[21] İçerik itibariyle geleneksel ilmihallerin özelliklerini taşıyan bu kitaplarda, iman ve ibadetle ilgili bilgilere yoğun olarak yer verildi. Kitaplardaki bilgilerin maddeler halinde verilmemesi, anlatım sırasında görsel materyallerin kullanılmaması, öğrencilerin konuyu anlayıp, öğrenmeden ezberlemelerine yol açtı.[22] Böylece bir yandan mekteplerin ders programlarında sayıları arttırılarak çözümlenmeye çalışılan dinî eğitim sorunu, diğer yandan anlamadan ezberlemeye yönelik hazırlanan ders kitapları nedeniyle sekteye uğradı. Bu soruna bir de nitelik ve nicelik yönünden eksik din dersi hocalarının verdiği yetersiz eğitim eklenince, II. Abdülhamit dönemi mekteplerdeki dinî eğitim açısından, hedeflenen noktalara ulaşılamayan bir dönem oldu. Bunula beraber, amaçları zor zamanlarda devletine hizmet edebilecek yetenekte ve siyasî sadakatte bireyler yetiştirmek olan II. Abdülhamit dönemi eğitim

[18] *B.O.A., Yıldız Ayniyat Resmi Evrakı*, 117/76
[19] *B.O.A., Yıldız Tasnifi. Sadaret Resmi Maruzat Defteri.* 12339.
[20] *B.O.A., Yıldız Tasnifi. Yıldız Esas Evrakı*, 10/34.
[21] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmedoğlu. *a.g.e.*, s. 39-45.
[22] Tenger, *a.g.e.,* s. 166-168; M. Hayri Kırbaşoğlu, "İlmihal Dindarlığının İmkanı Üzerine", *İslâmiyat*, C. V, S. 4, Ankara, 2002, s. 109-124.

kurumlarında yetişen öğrenciler, 1908 Jön Türk Hareketi'nde önemli rol oynadılar.[23]

III. II. Meşrutiyet Dönemi, Mektepler ve Dinî Eğitim

Sultan II. Abdülhamit'in Hatt-ı Hümayun'u ile 11 Temmuz 1908 tarihinde ilân edilen II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet döneminde 3 Mart 1924 tarihindeki "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun kabulüne kadar geçen süre, genel eğitim alanında olduğu gibi dinî eğitim alanında da siyasi ve idari istikrarsızlığın, genel bir kargaşa ortamının yaşandığı bir dönem oldu.

Batı'nın Osmanlı aydını üzerindeki etkisi II. Meşrutiyet döneminde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini gösterdi. Daha önceleri dinin oynadığı rolü artık bilim oynamaktaydı.[24] Bu nedenle dönemin ilk yıllarında, orta dereceli okulların ilk sınıflarında daha fazla din eğitimine önem verilirken, son sınıflarda bu derslerin saatleri iyiden iyiye azaltıldı. Bu yaklaşıma özellikle dönemin aydınları üzerinde etkili olan pozitivist-maddeci düşüncenin neden olduğu söylenebilir.[25] 1910 yılından sonra ise bu uygulamanın kısmen tersinde bir eğitim tarzı benimsendi ve bütün eğitim-öğretim kademelerinde ağırlığı daha fazla olan bir dinî eğitim süreci yaşandı. Bu uygulamanın temelinde ise Osmanlı Devleti'nin maddi ve teknik alanda içinde bulunduğu çıkmazın ancak din kültürü ve iman gücü ile düzeltilebileceğini sanan ve bu amaçla din eğitimine önem verilmesini savunan, İslâmcı görüşü benimsemiş fikir adamları bulunmakta idi.[26]

II. Meşrutiyet dönemi, aynı zamanda Osmanlıcılık ideolojisinin çıkmazlarını gören aydınların Batıcı, İslâmcı ve Türkçü ideolojilere yöneldikleri dönem oldu. Bu nedenle ülkedeki eğitimin dini ve milli niteliklerle veya Batı ilkeleri doğrultusunda düzenlenmesi konusunda pek çok tartışmalar yaşandı.[27]

Dönemin A. Cevdet, C. Nuri, K. Hakkı, P. Safa gibi önde gelen Batıcı düşünce savunucuları, her konuda olduğu gibi, mekteplerdeki dinî eğitimle ilgili görüşlerini de çıkarttıkları bazı yayın organlarında dile getirdiler. Bu yayın organları arasında en etkili ve uzun ömürlü olanı *İçtihad* dergisidir. Nitekim Maarif Nezareti'nin ibtidai mektep eğitim süresini üç yıldan altı yıla çıkartıp, rüştiye mekteplerinin eğitimini ibtidai mekteplerine katarak, beşinci yılın sonunda bir "yoklama sınavı" yapmayı hedeflediği "Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Lâyihası""nı hazırlaması üzerine konuya ilk tepki Batıcı fikir adamlarından geldi. Darülmuallimin eski müdürlerinden Satı Bey, yirmi beş, otuz yıldan beri köyle-

---

[23] Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim,* İstanbul, 2005, s, 291.

[24] Şükrü Hanioğlu, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1985, s. 346-347.

[25] M. Çağatay Okutan, "Osmanlı Son Döneminde Düalizm ya da Lâikleşme Çabası" *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet,* İstanbul, 2008, s. 204.

[26] Ruhi Fığlalı, *İslâm Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar*, Ankara, 2010, s. 118.

[27] Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*, Ankara, 2007, s. 28; Fığlalı, *a.g.e.*, s. 118.

rinde ibtidai mektep bulunan halkın hiçbir ferdinin okuma yazma bilmemesinin nedenini sadece eğitim süresinin yetersizliğine dayandırmanın yanlış olduğuna dikkat çekti. Osmanlı'da "okumanın" iki çeşidi olduğunu belirterek, bunlardan birinin "*Kur'an-ı Kerim* okumak" olduğunu, diğerinin ise "kitap ve gazete okumak" şeklinde ifade edilebileceğini söyledi. Verilen eğitimin türü itibariyle, köylerde ikinci nev'i okumanın yok denecek kadar az olduğunu belirtti. Buna karşılık köylerdeki bu mekteplerin "hakiki ve fiili gayesi""nin "*Kur'an-ı Kerim*" öğretmek şeklinde özetlenebileceğini ifade etti. Satı Bey'e göre, ibtidai mekteplerin ders programlarında Türkçe okuma derslerinin din derslerine oranla yok denecek kadar az olması böyle bir sonucun ortaya çıkmasının en önemli nedeni idi.[28]

Abdullah Cevdet ise dinî eğitim konusunda özellikle medreselerin önemini vurguladı. Çünkü bir milletin her ferdinin mektepten eğitim alamayacağı düşüncesinde idi. Bu konuda yaygın eğitim kurumları sayabileceğimiz camilerin önemine de dikkat çekti. Ülkede mektep yüzü görmemiş yüz binlerce insan olmasına rağmen, mabet yüzü görmemiş hoca ve rahip vaazı dinlememiş kişilerin pek az olduğunu ifade etti. Abdullah Cevdet'in bu konuda önemle üzerinde durduğu nokta mekteplerdeki din derslerinin arttırılmasından ziyade sınıf-ı ruhaniyi yetiştiren mekteplerin yani medreselerin ıslahına dikkat çekmekti.[29]

Batıcı görüşü benimsemiş kimseler arasında, yaygın dinî eğitim kurumları açısından Abdullah Cevdet'in ıslahat görüşlerini paylaşmayan fikir adamları da vardı. Bu aydınlardan biri olan Kılıçzâde Hakkı, Osmanlı Devleti'ni sanat, ziraat, ticaret ve eğitim açısından geri bırakan, gerçek İslâm'ı halka tanıtamayan unsurların softalar ve dervişler olduğu görüşündeydi. Bu nedenle daha radikal bir öneri getirerek, yüzlerce yıldan beri bu kişilerin eğitildiği kurumlar olan tekkelerin, zaviyelerin ve medreselerin kapatılmasını istemekteydi. Görüşlerinin en önemli gerekçeleri, din adamlarının halka cahillik ve taassuptan başka bir şey verememeleri; halka dinî görevleri öğretip, İslâm medeniyetini tanıtamamaları olarak özetlenebilir. Kılıçzâde Hakkı, klasik eğitim kurumlarının kaldırılması ile ilgili arzularını dile getirirken, modern mekteplerde "gerçek din"in nasıl ve ne biçimde öğretilebileceğinin ayrıntıları üzerinde durmamıştır.[30]

II. Meşrutiyet döneminde hâkim olan İslâmcı görüş sahibi fikir adamları ise her konuda olduğu gibi mekteplerdeki dinî eğitim konusunda da Batıcı aydınların ileri sürdükleri siyasi ve sosyal tezlere karşı görüşler ileri sürme gayreti içinde idiler. Bu dönemde İslâmcı aydınların bir araya geldiği en önemli yayın organı *Sırat'ı-Müstakim*, sonrasında da *Sebilü'r-Reşad* oldu. *Beyânü'l-Hak*, *Medrese İ'tikadları*, *İ'tisam* gibi yayınlar da dönemin önemli İslâmcı dergileriydi.[31] Pek çok fikir adamı görüşlerini bu dergilerde yayınladıkları makalelerde açıklama imkânı

[28] Satı (El-Husri), "Tahsil-i İbtidai Hakkında-Maarif Nezareti'nin Yeni İçtihâdı", *İçtihad*, No: 67, 1329, s. 1463-1466.
[29] Abdullah Cevdet, "Softalığa Dair", *İçtihad*, No: 60, 1329, s. 1303-1306.
[30] Kılıçzâde Hakkı, "Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb", *İçtihad*, No: 58, 1329, s. 1279-1280.
[31] Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s. 112-120.

buldular. Nitekim Ahmed Agayef, *Sırat-ı Müstakim*'de kaleme aldığı bir yazısında İstibdat Devri'nin en büyük darbeyi Maarif Nezareti'ne vurduğunu belirtmekte idi. Bu noktada ülkedeki gayr-i müslim halka daha serbest davranıldığını, kiliselerine, dillerine, mekteplerine, edebiyatlarına müdahale edilmediğini söylemekte; Meşrutiyet'in devamlılığı için bütün Müslüman halkın eğitimini de içine alacak bir Maarif ıslahatının şart olduğunu ileri sürmekteydi.[32] Amaçlanan bu ıslahat girişimleri içinde, mekteplerdeki "terbiye-yi diniyye ve ahlâkiyye" ye daha çok yer verilmesi konusu üzerinde de önemle duruldu.

Hatta bu noktada yabancı mekteplerin eğitim sistemlerinde önemli yer tutan din ve ahlâk derslerinden örnek alınmasının gerekliliği vurgulandı. Avrupalı misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nin her yerinde açtıkları mekteplerde, ilim ve fenden ziyade kendi amaçlarını enjekte ettikleri, genç beyinleri etkiledikleri belirtildi. İslâm mekteplerinde ise öğrencinin beynini yoran, tekdüze ve faydasız birçok bilim olmakla birlikte "terbiye-yi ahlâkiyye ve ictimaiyye, tasfiye-yi ruhiyye" konularına hiç girilmediği üzerinde önemle duruldu. Oysa İslâmcılara göre, İslâm âleminin gelişmesi genç beyinlerin "ictimaiyyat ve ahlâkiyyatdan mahrum bırakılmaması" ile mümkün olacaktı.[33]

Alimcan İdrisi gibi bazı İslâmcı fikir adamları ise mekteplerde yeterli din dersi görüldüğü halde mezun olanların "dinden bi-haber" olmalarından şikâyetçiydi. Bu konudaki eksiklik, din derslerinde görülen konuların, peygamberler tarihi ve ibadet ile ilgili bilgilerle sınırlı kalmasına bağlanmaktaydı. Dinî eğitimle ilgili eksikliklerin giderilebilmesi için dinin özellikle toplumsal ve vicdani görevlerle ilgili kısımlarının iyi öğretilmesinin zorunluluğu üzerinde durulmaktaydı. Alimcan İdrisi, dinî eğitimle ilgili gerekli düzenlemeler yapılmazsa sonuçlarının da ağır olacağını belirtmekteydi. Bu ağır sonuçlardan biri, eğitim alan aydın fikirli gençlerin dinsiz ve ahlâksız olarak yetişmeleriydi. Eğer dinî eğitim ıslah edilip, mekteplerde öğrencilere, camilerde halka gerçek İslâm, hurafelerden arındırılarak anlatılmazsa iki yüz yıla kadar yeryüzünde hiçbir Müslüman'ın kalmayacağı savunulmaktaydı. Sonuçları bu kadar vahim olan bir konuda önlem almak amacı ile Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'den ve Abdurrahman Şeref Beyefendi'den yardım istenmekteydi.[34]

Alimcan İdrisi'nin mekteplerdeki dinî eğitimle ilgili düzenleme isteklerinin sonuçsuz kaldığını görmekteyiz. Çünkü yazar, *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yazısının yayınlanmasından iki sayı sonra yine aynı konu ile ilgili bir yazı yayınlamış ve kendisinin yaptığı çağrının Şeyhülislâm ve Abdurrahman Şeref Beyefendi tarafından okunmadığından söz ederek, sitemde bulunmuştu. Yazarın arzuladığı ıslahatla ilgili ümitli olduğu kurumlar, rüştiye ve idadi müdürleriydi. Bu kurumlarda öncelikle ehil olmayan öğretmenlerin yerine ehil olanların geçirilmesinden

---

[32] Ahmed Agayef, "Darü'l-Hilâfe'de Ma'arif-i İbtidaiye'nin Hâli ve Süret-i Islahı –I", *Sırat'ı-Müstakim*, C. V, S. 113, 10. 1326, s. 151-153.

[33] Ahmed Vasfi Zekeriyya, "Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaçtır", *Sırat'ı- Müstakim*, C. VI, S. 137, 4. 1326, s. 105-107.

[34] Alimcan İdrisi, "Mekteplerimizde Ulum-ı Diniyye Tedrisatı", *Sırat'ı-Müstakim*, C. VI, S. 171, 12. 1327, s. 227-228.

yanaydı. Ayrıca rüştiye ve idadilerde dinî eğitimle ilgili okutulan kitapların "sönük ve ibtidai tarzda yazılmış" eserler olduğu, bunların mutlaka amaca uygun, yeni hazırlanan kitaplarla değiştirilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Yeni kitapların hazırlanması için de Maarif Nezareti tarafından bir komisyonun oluşturulmasını istiyordu. Fakat bu istekle birlikte vurgulanan önemli bir nokta, oluşturulacak komisyonun hutbeler ve medreselerin ıslahı için oluşturulan komisyonlara benzememesi yani bir "ruh ve eser" ortaya çıkartabilmesiydi.[35] Dini eğitimin yöntemsel olarak eleştirilen noktası ise öğrencileri ezberciliğe zorlayan bir sistemin benimsenmiş olmasıydı. Bu konuda geçekleştirilmeye çalışılan ıslahatların da başarılı olamadığı sıklıkla belirtilmekteydi. Nitekim ıslahatı gerçekleştirilen ve eski yapısından sıyrılıp farklı bir eğitim kurumu şekline bürünen "Dar'ülmuallimin Mektebi"'nde bile tek ıslahatı gerçekleştirilemeyen noktanın, dinî ilimler eğitimi olduğu belirtilmekteydi.[36]

İslâmcı görüşe sahip düşünürler, *Sebilü'r-Reşad* dergisinde de mekteplerdeki dinî eğitimle ilgili düşüncelerini ortaya koydular. Özellikle çocuk eğitimi ile ilgili yazılarda üzerinde durulan en önemli nokta, din ve toplum ilişkisi oldu. Müslüman bir toplumun çocuklarının dinin gereklerine göre eğitilmeleri istendi. Çocukların terbiyesinde Hz. Muhammed'in, "Evlatlarınızı üç ana esas üzerine yetiştiriniz, terbiye ediniz: Peygamberi sevmek, O'nun ehl-i beytini sevmek ve *Kur'an* okumak" hadisinin düstur edinilmesinin önemi belirtildi.[37] Aksi takdirde çocukların, Hıristiyan devletlerin misyonerlik faaliyetlerinin etkisi altında kalmaları engellenemezdi. Nitekim bu tür misyonerlik çalışmaları sonucunda kimi mekteplerdeki Müslüman çocukların daha yedi yaşına gelmeden Hıristiyanlık terbiyesi ile zihinlerinin doldurulduğu üzerinde duruldu.[38] Onlara göre, Almanya'da bile savaşlardaki "kudret ve vahdet" dini duygularla sağlanmaktaydı. Bu dini duyguları korumak isteyen Almanlar hiçbir zaman din derslerinin yerine ahlâk derslerini ikâme etmemişlerdi. Çünkü dinî eğitimin insan ruhunu geliştirdiğine inanmaktaydılar.[39]

Sebilü'r-Reşad'da dile getirilenler, söylenenler, savunulan görüş ve düşünceler somut adımlar atılmak üzere hayata geçirilmeye çalışıldı. Bu girişimlerin konumuzla ilgili olan kısmı, Heybeliada'da "Sebilü'r-Reşad Mekteb-i İbtidâisi" adıyla açılan ilkokuldur.[40] Bu okulun ders programında dinî eğitime özel bir önem verildi. Okulda birinci devrede on sekiz saatlik alfabe ve yazı, altı saatlik okuma, iki saatlik beden eğitimi derslerinin yanında altı saatlik "malumat-ı diniyye" ve

---

[35]Alimcan İdrisi, "Mekteplerimizde Ulum-u Diniyye Tedrisatı", *Sırat'ı-Müstakim*, C. VII, S. 173, 12. 1327, s. 259-260.

[36] A. Süleyman, "Mekteplerde Din", *Sırat'ı-Müstakim*, C. VII, S. 164, 10. 1327, s. 127-129.

[37] Mehmed Fahreddin, "Talim ve Terbiyede Üssü'l-Esas", *Sebilü'r-Reşad*, C. VIII, S. 23-205, s. 435.

[38] "Mekteplerimiz Dinsiz, Vatansız Kimseler Yetiştirecekse Milletin Cahil Kalması Daha Hayırlıdır", *Sebilü'r-Reşad*, C. XI, S. 279, 1. 1329, s. 302.

[39] "Matbuat: Mekteplerde Din Esası Üzerine Terbiye", *Sebilü'r-Reşad*, C. XIV, S. 350, 10. 1331, s. 95.

[40] Gündüz, *a.g.e.*, s. 285.

üç saatlik "ilâhi" dersleri mevcuttu. "Malumat-ı diniyye" dersinin içeriği Kelime-yi tevhid ve Kelime-yi şehadet getirmeyi öğrenmek, selâm verip-almak, işe güce Besmele ile başlamak gibi bir takım temel İslâm kaidelerini öğrenmek olarak sıralanmıştı. İkinci devrenin ders programında bulunan dokuz saatlik yazı dersinin yanında yine altı saat "malumat-ı diniyye" dersine yer verilmişti. Aynı yıl, dokuz saat Türkçe ve Arapça okuma dersi olmakla beraber din dersinin içeriği de iki, üç, dört harfli Arapça kelimelerin okutturulması; iki-üç cümleden oluşan cümlelerin okutturulması ve okunan cümlelerin anlamları hakkında basit sorular sorup, cevaplar alınması şeklinde belirlenmişti. Üçüncü devrenin ders programında ise "malumat-ı diniyye" dersinin saati yediye çıkartılmış, bu dersin yanı sıra altı saat *Kur'an-Kerim* dersi konulmuştu. Üçüncü sınıftaki din dersinin içeriği ise ameli olarak namaz kılmak, abdest almak gibi öğretimler olarak sıralanmıştı.[41] Programdan ve din derslerinin içeriğinden de anlaşılacağı üzere *Sebilü'r-Reşad* kadrosundakiler, ilköğretimde amaçladıkları dini eğitimi açtıkları ibtidai mektebinde uygulamaya çalışıyorlardı. Çünkü aynı yıllarda mevcut diğer ibtidai mekteplerin programlarına bakıldığında "malumat-ı diniyye" ve "*Kur'an-ı Kerim*" derslerinin saatlerinin "Sebilü'r-Reşad Mekteb-i İbtidaisi"'nden oldukça az olduğu dikkat çeker. Bu iki ders ibtidai mekteplerin programında tek ders olarak yer alır. Bu dersler ilk devrede sekiz saat okutularak, günün beş saati malumat-ı diniyye, üç saati de *Kur'an-ı Kerim*'e ayrılır. Diğer iki devrede ise toplam beş saat olarak ortaklaşa işlenir. Diğer ibtidai mekteplerdeki "malumat-ı diniyye" derslerinin içeriği ise dini bilgilerden ibarettir.[42]

İslamcı görüşe sahip fikir adamlarının mekteplerdeki dinî eğitimin eksikliğinin giderilmesi amacı ile ortaya koydukları dikkat çeken bir diğer çözüm önerisi ise mekteplerle-medreselerin birleştirilmesi düşüncesiydi. Bu sayede, medreselilerin okuma-yazma ve bilimsel açıdan eksik oldukları noktaları kapatabilecekleri, mekteplilerin ise Arapça ve dinî bilimler açısından eksikliklerini giderebilecekleri ileri sürülmekteydi.[43]

II. Meşrutiyet döneminin önemli fikir ve ideolojilerinden biri de "Türkçülük"'tü. Bu düşünceyi benimseyen fikir adamları da modern mekteplerdeki dinî eğitimin çeşitli boyutlarını, çıkartmakta oldukları *Türk Yurdu* dergisinde yayınladıkları makalelerle dile getirdiler. Bu dergide yazı yazan aydınlar, çocuklara öncelikle vatan, millet, ülkü gibi kavramların öğretilmesini istemekte, bunun derslerde nasıl bir içerik ile verilmesi gerektiğini de belirtmekteydiler.[44] Bu noktada, okullarda verilecek vatan terbiyesi için uygun dersler arasında, coğrafya, tarih,

---

[41] "Heybeliada Sebilü'r-Reşad Mekteb-i İbtidâisi", *Sebilü'r-Reşad*, C. XI, S. 263, 12 Eylül 1329, s. 34-35.

[42] Halil Aytekin, *İttihâd ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991, s. 66-67.

[43] Mehmed Şükrü, "Medrese Mekteb Birleşmeli" *Sebilü'r-Reşad*, C. XI, S. 285, 2. 1329, s. 399-400; Fatih Dersiamlarından Mirhisarlı Hafız Hüseyin, "Medrese-Mekteb", *Medrese İtikadları*, No: 6, 20 Mayıs 1329, s. 18-20; Medrese ve Mekteplilerden Buldanlı Emin Ali, "Mektepliler Nazarında Medreseliler", *Medrese İtikadları*, No: 9, 5 Temmuz 1329, s. 73.

[44] Halide Edip, "Felâketlerden Sonra Milletler", *Türk Yurdu*, C. I, S. 40, 16 Mayıs 1329, s. 290..

malumat-ı medeniye, musiki, resim, jimnastik gibi derslerin yanında dinî dersler de sıralanmaktaydı.[45] Türkçülük görüşüne sahip aydınlar, Osmanlı toplumunda dinin ve din adamlarının da önemli bir etkisi olduğu düşüncesindeydiler. Nitekim Ahmed Agayef yazılarında toplumun bilinçlendirilmesi için dinden ve din adamlarından daha fazla yararlanılmasının gerekliliği üzerinde durdu. Türklüğe hizmet edecek nitelikli din adamlarının ancak ciddi okullarda, gerçek İslâm bilginleri tarafından yetiştirilerek, insanlara büyük faydalar sağlayabileceğini dile getirdi. Ciddi din eğitimi alan, dini rehberlik görevini üstlenmiş din bilginlerinin Türklüğün birlik haline gelmesi ve canlanması için en etkili unsurlardan olacağını belirtti.[46]

II. Meşrutiyet yıllarında İslâmcılıkla Batıcılığı ulusçu bir ideoloji çatısı altında uzlaştırmaya çalışanlar da Türkçülerdir.[47] Bu noktada modernist İslâmcıların sözcülüğünü yapan *İslâm Mecmuası*'nda yayınlanan İslâm modernizminin önde gelen düşünürü Ziya Gökalp'ın yazıları önemli rol oynadı. Türkçülük siyasetine bağlı olarak, milli eğitimin felsefesi ve politikasını eğitimin ana çerçevesi olarak gören Ziya Gökalp'e göre tam bir terbiye üç kısımdan oluşmaktaydı: "Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asr terbiyesi" yani "Türklük, İslâmlık, Muasırlık". Gökalp, bu üç terbiye biçiminin birbirinin "muavini olmakla mükellef" oldukları görüşündeydi. Bu nedenle sözü edilen eğitim şekillerinin sınırlarının iyi çizilmesinin gerektiğini belirtmişti. Nitekim O'na göre, "asr terbiyesi" maddiyat sahasında kalmayarak maneviyat âlemine tecavüz ettiği dakikada İslâm ve Türk terbiyelerinin hukukuna da saldırmış kabul edilebilirdi. Milli ve dinî terbiyelerin sınırlarını belirlemek ise daha da güçtü. Çünkü İslâm geleneklerinden hangilerinin doğrudan doğruya İslâmiyet'e, hangilerinin Araplara, Farslara ya da Türklere ait olduğunu göstermek derin incelemelere ihtiyaç duyurmaktaydı. [48]

Mekteplerdeki dinî eğitimle ilgili Batıcı, İslâmcı, Türkçü aydınların ileri sürdükleri düşünceler, 1916 yılında toplanan İttihad ve Terakki Partisi'nin Kongresi'nde de karşılığını buldu. Kongre'de dini ilimlerle uğraşan öğretmenlerin eğitimindeki eksiklikler ve konuyla ilgili yazılmış kitapların yetersizliği, okullardaki dinî eğitim eksikliğinin en önemli gerekçeleri olarak gösterildi.[49]

Dinî eğitim ile ilgili problemler, 1917 yılı "Maarif Nezareti Bütçe Görüşmeleri" sırasında Meclis-i Mebusan'ın gündemine de getirildi. Basra Mebusu Mehmet Hilmi Efendi, ülkede üç ayrı akımın varlığından söz ederek, bunlardan birincisinin, Batı kültürüne mensup, Fransız tarzı eğitimin gelişimini hedefleyen gençlerden oluştuğunu, bu gençlerin Batı medeniyetinin gelişimini din ve adetlerden sıyrılmakta gördüklerini belirtti. İkinci grup, "medrese mutaassıpları"ydı.

[45] Ali Haydar, "Yurt Terbiyesi", *Türk Yurdu*, C. I, S. 31, 10 Kanun-ı Sani 1328, s. 124.

[46] Ahmed Agayef, "Türk Âlemi-8", *Türk Yurdu*, C. I, S. 18, 12 Temmuz 1328, s. 299.

[47] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s. 128.

[48] Ziya Gökalp, "İslâm Terbiyesinin Mahiyeti", *İslâm Mecmuası*, C. I, S. 1, 30 Kanun-ı sani 1329, s. 14-16.

[49] *İttihad ve Terakki Cemiyeti 1332 Senesi Kongresi Müzakeratıyla Bu Babda Yazılan Makalata Muhtevi Risaledir*, İstanbul, 1332, s. 70-72.

Bunlar, Batı uygarlığının, İslâm dini ile uyuşmasının mümkün olmadığını düşündüklerinden Batı'dan uzaklaşmayı hedeflemişlerdi. Üçüncü grubu ise, gerçek mektep ve medrese eğitimi almış, aydın kitle oluşturmaktaydı. Bu grubun içinde yer alan aydınlar, İslâmiyet'in hiçbir zaman gelişmelere engel olmadığını hatta bilimin gelişmesi oranında İslâmiyet'in anlaşılabilirliğinin arttığını ileri sürmekteydiler. Mehmet Hilmi Efendi, ülkede bulunan bu üç ayrı görüşün ortak bir noktada buluşmalarının zorunluluğu üzerinde durarak, bu konuda Maarif Nezareti'ne büyük görevler düştüğünü belirtti ve Maarif Nazırı'nın konuyla ilgili hangi önlemleri almayı düşündüğünü açıklamasını istedi.[50]

Görüşmeler sırasında söz alan Denizli Mebusu Mehmet Sadık Efendi de bu konuda Mehmet Hilmi Efendi'yi destekleyerek, aile içinde ve ibtidai mektep düzeyinde iyi bir milli ve dini terbiye alan kişinin hiçbir zaman ve hiçbir yerde aldığı bu eğitimi kaybetmediğini ileri sürdü.[51]

Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi ise, iptidai mekteplerde izlenen programın, dinine, milliyetine bağlı olacak insan yetiştirmek amacında olmadığını belirterek, haftada dört saat yabancı dil dersi yerine haftada dört ders "ulum-ı diniyye, ahlâk ve ulum-ı medeniyye" derslerinin daha büyük faydalar sağlayabileceğine işaret etti.[52]

Tartışmaların ardından söz alan Maarif Nazırı Şükrü Bey, Maarif Nezareti'nin "dinine bağlı, vatanını seven, milliyetini tanıyan, kendine verilen görevi yapmaya gayret eden" kişileri yetiştirecek bir eğitim programını benimsediğini belirtti. Ayrıca ibtidai mekteplerin programlarının bu amaçla yeniden düzenlendiğini, eğitim sürelerinin bir yıl daha arttırıldığını, bu okullarda eğitim verecek muallimleri yetiştiren eğitim-öğretim kurumlarının yeniden örgütlendiğini ve izlenecek programa uygun kitaplar telif edildiğini sözlerine ekledi.[53]

Şükrü Bey, ders saatleri ile ilgili getirilen eleştirileri de yanıtladı. Ders saati sürelerinin bir konu anlatılırken, ne kadar zaman içerisinde çocuklara öğretileceğinin düşünülerek hesaplandığını, bu nedenle ders saatinin azlığının ya da çokluğunun, derslere verilen önemle hiçbir ilgisinin olmadığını söyledi. Ayrıca yabancı dil derslerinin, ibtidai mekteplerinin sadece "nümune" adıyla anılan bölümlerinde geçerli olduğunu da sözlerine ekledi.[54]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar mekteplerdeki dinî eğitim ile ilgili tartışmalar; din derslerinin saatleri, din dersi hocalarının yetersizliğinin analiz edilmesi, ders kitapları ile ilgili düzenleme istekleri, Arapça ders saatlerinin yeterli olup olmadığının tartışılması gibi noktalarda devam etti. Savaşın Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçlanmasının ardından ise özellikle İslamcı görüşte bulunan fikir adamları tarafından dinî eğitimle ilgili eksiklikler daha fazla dile getirilmeye başlandı. Nitekim, İslamcı görüşün önemli yayın organlarından biri

---

[50] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima Senesi: 3, C.3, Ankara, 1991, s. 73.

[51] *Y.a.g.z.c.*, s. 75.

[52] *Y.a.g.z.c.*, s .80.

[53] *Y.a.g.z.c.*, s. 77-78.

[54] *Y.a.g.z.c.*, s. 80.

olan *İ'tisam* dergisinde çıkan yazılarda, "altı yüz yıllık muazzam bir milletin dinsizlik yüzünden eridiği, mahvolduğu" üzerinde durulmakta, "Eyüp Sultan Camii"nde bile cemaatin on kişiyi bulmadığı; kadınların başlarından örtüyü, sırtlarından çarşafı çıkararak Hıristiyan kadınları gibi palto giymeye başladıkları, dini adetlerin terk edildiği belirtilmekte idi.[55] Bu tür ahlâk noksanlığını ortaya çıkaran kişilerin ise cahil halktan çok "âlim kesiminden" olduğu ileri sürülmekteydi. Ahlaksızlığa engel olacak en iyi kanunun din olduğu, Allah ve ahiret korkusunu daima akıllarda bulunduracak olan eğitimin de "terbiye-yi diniyye ve İslamiyye" ile verilebileceği söylenmekteydi. İslamcılara göre mektepler, dinî terbiye ve İslamiyye'ye kaynak olacak bir yapıya dönüştürülürse ahlak düzelecek, memleket kurtulacak, millet mutlu olacaktı. Bu noktada görev Maarif Nezareti'ne düşmekte idi. Çünkü eğitim programlarını gereksiz derslerden arındırarak düzenleyecek, "ulum-ı diniyye" derslerinin saatlerini arttıracak, din derslerinin ehil öğretmenler tarafından yapılmasını sağlayacak kurum Maarif Nezareti idi. İslamcı fikir adamları, dinî eğitim vermekle yükümlü öğretmenlerin ehil olma özelliklerinin yanına bir de "dindar olma" zorunluluğunu eklemekteydiler. Hatta bu noktada, öğretmen tayinlerinde, dindarlığın bir tercih sebebi olarak ön plana çıkartılmasının zorunluluğu vurgulanmaktaydı. Bu zorunluluğa gerekçe olarak gösterilen en önemli nokta ise, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan İslam halkının, ülkenin içinde bulunduğu ahlaki noksanlığı görerek, çocuklarını cahil bırakmak pahasına okullara göndermemeleriydi. Nitekim Rumeli'den gelen bir "bakkal hacı baba"'nın bu konudaki sözlerine dergide yer verilmekteydi. Bu kişinin, "camii şerife gittiğini görmediğimiz muallimlere çocuklarımızı teslim edemeyiz" sözleri, dergiye göre, halk arasında yer eden "dindar hoca" arzusunun en önemli göstergesiydi.[56]

Mütareke dönemi her ne kadar İslamcı fikir adamlarının girişimleri ile İstanbul'daki mektepler açısından, dinî eğitimin daha da arttırılması, öğretmenlerin bilgilerinden çok dindarlığına önem verilmesi çabalarına sahne olsa da yaşanan olağanüstü koşullar nedeniyle bu amaçlara ulaşılamadı. Cumhuriyet Dönemi'nde dinin kamusal alandan uzaklaştırılması girişimlerine paralel olarak eğitim alanında da lâikliğin temelleri atıldı ve lâik eğitim sistemine geçildi.

IV. Sonuç Yerine

II. Meşrutiyet Dönemi pek çok açıdan Cumhuriyet Türkiye'sinin temellerinin atıldığı bir dönemdi. Bu anlamda bakıldığında, Batılı tarzda açılan mekteplerde din derslerine verilmesi gereken önemin dereceleri ile ilgili çeşitli görüşler de günümüze kadar devam eden tartışmaların başlangıç noktasını oluşturdu. Bu dönemde mevcut fikir akımları kendi düşünce kalıpları içinde konu ile ilgili görüşlerini ortaya koydular. Savaşlarda üst üste alınan yenilgiler, özellikle İslâmcılık çatısı altında birleşen fikir adamlarının modern mekteplerde de dinî eğitime

---

[55] Hafız Baki, "Mağlubiyetimizi Dinsizlik ve Âdem-i Tesettürde Aramalıyız", *İ'tisam*, Aded: 41, 11 Eylül 1335, s. 445-447.

[56] Ahmed Şirani, "Ahlâk-ı Umumiye'nin Selâh ve Fesadında Maarif Nezareti'nin Tesiratı", *İ'tisam*, Aded: 41, 11 Eylül 1335, s. 433-437.

daha fazla önem verme çabalarına neden oldu. Dinî eğitimin küçük dimağlardaki etkisi nedeni ile ibtidai mekteplerde bu amaca hizmet eden derslerin saatleri arttırıldı. Nitelikli dinî eğitim veren hocaların yetiştirilmesinin gerekliliği tartışıldı ama başarıya ulaşılamadı. Anlamadan ezberlemeyi gerekli kılan derslerin yerine, öğrenmeye dayalı bir eğitim benimsenmeye çalışıldı. Yeni dini içerikli kitaplar konusunda girişimlerde bulunuldu. Bu aşamada özellikle dikkat çeken nokta, din ve ahlak eğitiminin zaman zaman birbiriyle karışmış olduğudur. Toplumun içinde bulunduğu zor koşullardan dinsel öğretilere sığınarak mı yoksa ahlaki değerleri kavrayarak ve uygulayarak mı çıkabileceği tam idrak edilememiştir. Dinî eğitimin bireylerin ruh denetimlerini sağlayan, ahlak eğitiminin ise toplumsal yaşamda birlikte yaşayabilmek için ihtiyaç duyulan kuralları barındıran birer eğitim oldukları ancak Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında idrak edilebildi.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) (İstanbul)

Maarif Mektubi Kalemi, 272/44.

Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat, 25/52.

Yıldız Tasnifi. Sadaret Resmi Maruzat Defteri. 12339.

Yıldız Tasnifi, Yıldız Esas Evrakı, No: 5/127; 10/34.

Yıldız Ayniyât Husûsi Evrakı, 331/100.

Yıldız Ayniyat Resmi Evrakı, 117/76.

Kitap ve Makaleler

Abdullah Cevdet, "Softalığa Dair", *İçtihad*, No: 60, 1329, s. 1303-1306.

Ahmed Agayef, "Darü'l-Hilâfe'de Ma'arif-i İbtidaiye'nin Hâli ve Süret-i Islahı –I", *Sırat'ı-Müstakim*, C. V, S. 113, 10. 1326, s. 151-153.

----- "Türk Âlemi-8", *Türk Yurdu*, C. I, S. 18, 12 Temmuz 1328, s. 299.

A. Süleyman, "Mekteplerde Din", *Sırat'ı-Müstakim*, C. VII, S. 164, 10. 1327, s. 127-129.

Ahmed Şirani, "Ahlâk-ı Umumiye'nin Selâh ve Fesadında Maarif Nezareti'nin Tesiratı", *İ'tisam*, Aded: 41, 11 Eylül 1335.

Ahmed Vasfi Zekeriyya, "Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaçtır", *Sırat'ı- Müstakim*, C. VI, S. 137, 4. 1326, s. 105-107.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul, 1993.

Ali Haydar, "Yurt Terbiyesi", *Türk Yurdu*, C. I, S. 31, 10 Kanun-ı Sani 1328, s. 124.

Alimcan İdrisi, "Mekteplerimizde Ulum-ı Diniyye Tedrisatı", *Sırat'ı-Müstakim*, C. VI, S. 171, 12. 1327, s. 227-228.

----- "Mekteplerimizde Ulum-u Diniyye Tedrisatı", *Sırat'ı-Müstakim*, C. VII, S. 173, 12. 1327, s. 259-260.

Aytekin, Halil, *İttihâd ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991.

Baltacı, Cahit, "Osmanlılar'da Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 29, Ankara, 2004, s. 6-7.

Bozdemir, İbrahim, *Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.

Erdem, Ali Rıza, "XIX. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim: II. Mahmut ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi", *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı,* C. II, Ankara, 2000, s. 754-763.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi,* C. I-II, İstanbul, 1977.

Erişgil, M. Emin, "Dini Terbiye, Dini Tedrisat" *Milli Tâlim Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, No: 3, Mart 1334, (1918), s. 13-14.

Fatih Dersiamlarından Mirhisarlı Hafız Hüseyin, "Medrese-Mekteb", *Medrese İtikadları*, No: 6, 20 Mayıs 1329, s. 18-20.

Fığlalı, Ruhi, *İslâm Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar*, Ankara, 2010.

Fortna . Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim,* İstanbul, 2005.

Gündüz, Mustafa, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*, Ankara, 2007.

Hafız Baki, "Mağlubiyetimizi Dinsizlik ve Âdem-i Tesettürde Aramalıyız", *İ'tisam*, Aded: 41, 11 Eylül 1335, s. 445-447.

Halide Edip, "Felâketlerden Sonra Milletler", *Türk Yurdu*, C. I, S. 40, 16 Mayıs 1329, s. 290.

Hanioğlu, Şükrü, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1985, s. 346-347.

"Heybeliada Sebilü'r-Reşad Mekteb-i İbtidâisi", *Sebilü'r-Reşad*, C. XI, s. 263, 12 Eylül 1329, s. 34-35.

İpşirli, Mehmet, "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 185-187.

----- "Osmanlı Devleti'nde Harem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 135-138.

İttihad ve Terakki Cemiyeti 1332 Senesi Kongresi Müzakeratıyla Bu Babda Yazılan Makalata Muhtevi Risaledir, İstanbul, 1332.

Kılıçzâde Hakkı, "Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb", *İçtihad*, No: 58, 1329, s. 1279-1280.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, "İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine", *İslâmiyat*, C. V, S. 4, Ankara, 2002, s. 109-124.

Kurt, Songül Keçeci, *Osmanlı Devletinde Kadın Eğitimi Harem'den Mektebe*, İstanbul, 2000.

"Matbuat: Mekteplerde Din Esası Üzerine Terbiye", *Sebilü'r-Reşad*, C. XIV, S. 350, 10. 1331, s. 95.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima Senesi: 3, C.3, Ankara, 1991.

Medrese ve Mekteplilerden Buldanlı Emin Ali, "Mektepliler Nazarında Medreseliler", *Medrese İtikadları*, No: 9, 5 Temmuz 1329, s. 73.

Mehmed Fahreddin, "Talim ve Terbiyede Üssü'l-Esas", *Sebilü'r-Reşad*, C. VIII, S. 23-205, s. 435.

Mehmed Şükrü, "Medrese Mekteb Birleşmeli" *Sebilü'r-Reşad*, C. XI, S. 285, 2. 1329, s. 399-400.

Mehmedoğlu, Yurdagül, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1883-1920)*, İstanbul, 2001.

"Mekteplerimiz Dinsiz, Vatansız Kimseler Yetiştirecekse Milletin Cahil Kalması Daha Hayırlıdır", *Sebilü'r-Reşad*, C. XI, S. 279, 1. 1329, s. 302.

Okumuş, Ejder; Ahmet Cihan; Mustafa Avcı, *Osmanlı Devleti'nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul, 2004.

Okutan, M. Çağatay, "Osmanlı Son Döneminde Düalizm ya da Lâikleşme Çabası" *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet,* İstanbul, 2008.

Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul, 1997.

Satı (El-Husri), "Tahsil-i İbtidai Hakkında-Maarif Nezareti'nin Yeni İçtihâdı", *İçtihad*, No: 67, 1329, s. 1463-1466.

Tenger, Süleyman, *Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s. 128.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı,* Ankara, 1988.

Varlık, Bülent, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s. 112-120.

Yakut, Esra, "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Sürecinde Dini Eğitim", *Prof. Dr. Turgut Akıntürk'e Armağan*, İstanbul.

Zengin, Zeki Salih, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*, İstanbul, 2004.

Ziya Gökalp, "İslâm Terbiyesinin Mahiyeti", *İslâm Mecmuası,* C. I, S. 1, 30 Kanun-ı sani 1329, s. 14-16.

Öz: Bu çalışma, II. Meşrutiyet dönemi düşünce akımlarının etkisi altında, modern mekteplerdeki dinî eğitimin düzeyi, gerekliliği, sorunları ve çözüm yolları ile ilgili tartışmaları ele almış ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Batıcı görüşün etkisi ile mekteplerin ilk kademelerine sıkıştırılan dinî eğitim, savaşlarda alınan yenilgilerle eksikliği hissedilen bir yapıya bürünmüştür. Bu noktada düzenlenmesi istenen unsurların başında, ders programlarının yenilenmesi, din dersi öğretmenlerinin yeterliliklerinin arttırılması, ders kitaplarına ait eksikliklerin giderilmesi gibi hususlar gelmektedir.

Anahtar sözcükler: Dinî eğitim, ahlak eğitimi, ibtidai mektep, rüştiye.

Schools and Religious Education during the Second Constitutionalist Period

Abstract: This study both examines the debates and discussions that arose during the reform period relative to the levels, requirements, problems, and solutions related to the kinds of religious education being taught in moderns schools, and also tries to reveal the results of these efforts. While religious education had been squeezed into the first stages of education in the early, western-focused years of the Second Constitutionalist period, battleground defeats led to a renewed yearning for such education. At this point, the list of those areas stakeholders desired to change included: a restructuring of the course curricula, an upgrading in the adequacy levels of teachers of religion, and a review and improving of textbooks.

Keywords: Religious education, education in morals, primary school, junior highschool.

II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızları

Ercan UYANIK*

1783 yılında bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkan Amerika Birleşik Devletleri, kısa süre içerisinde kendisine özgü bir devlet yapısı oluşturmuş ve ardından uluslararası ticarette adını duyurur olmuştu. Akdeniz bölgesinde gemilerini dolaştırmaya başlayan ABD, ister istemez Osmanlı Devleti'ne bağlı Cezayir ve Trablusgarp emirlikleriyle karşılaşmıştır. Bu karşılaşma; vergi verme, çatışma ve ardından yapılan ticaret anlaşmalarıyla şekillenmiştir. 1830 yılında Osmanlı Devleti tarafından verilen imtiyazlarla iki devlet arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler gelişmiş, zamanla ABD tarafından Osmanlı topraklarında birçok konsolosluk açılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ABD, uluslararası ilişkilerin tanziminde başvurduğu savaş gemisi yollayıp gözdağı vererek imtiyaz alma yöntemini, Osmanlıya karşı da uygulamıştır. Hem bu tarz baskı unsurlarıyla hem de büyüyen ticari ve kültürel ilişkilerle Osmanlı devleti üzerindeki Amerikan etkisi zamanla artmıştır. Bu etkinin artmasında rol oynayan en önemli iki etken Amerikan donanması ve Protestan misyonerleridir. Donanma işin sert ve soğuk yüzüyken misyonerlik sıcak ve insancıl görünümlü bir mekanizmaydı.[1]

Amerikan Protestan Misyonerliğinin ilahi gerekçesi; Hz. İsa'nın havarilerine, "Gidiniz gerçeği (Kutsal Kitabı) onlara anlatınız" şeklindeki buyruğunda gizli-

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD.

[1] Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", Abbas Amanat ve Magnus T. Bernhardsson (Ed.), *The United States and the Middle East: Cultural Encounters*, New Haven: Yale University Press, 2000, ss. 315-319.

dir. Misyonerlerin dinsel amaçları; *İncil*'i öğretmek ve Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmaktır. Bu amaçlarını; matbaa, hastane, yetimhane ve okul gibi kurumların yardımıyla uygulamaya koymuşlardır. Misyonerlik dinsel bir olgu olmasının yanı sıra siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yönleri de olan bir tür nüfuz etme aracıdır. Bu bağlamda misyonerlerin Asya ve Afrika kıtalarına gönderilme kararının altında, Amerikan çıkarlarına uygun kültürel bölgeler yaratmak, Amerikan ürünleri için potansiyel bir pazar oluşturmak ve siyasi nüfuz için zemin hazırlamak vardır. Ayrıca Misyonerlik birçok yönden donanmadan daha avantajlıydı. Örneğin maddi açıdan Akdeniz'de dolaştırılacak bir fırkateynin yıllık gideri 80.000 dolar iken bir misyoner ailesininki ise 1000 doları bile bulmuyordu. Bu amaç dâhilinde 1810'da üç kilisenin temsilcileri tarafından Massachusettss'de (Boston) kurulan ve Amerikan Protestan misyonerlik teşkilatlarından birisi olan "Amerikan Board Of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM), 1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı Devleti'ne bir heyet yollamayı kararlaştırmıştır. Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, 1820 yılında ABCFM'ye bağlı Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyonerin İzmir'e ayak basmasıyla başlamıştır.[2]

1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın ardından yaşanan dini ve toplumsal değişim sürecinde, 1850 yılında Protestanlar ayrı bir millet olma statüsü elde etmişlerdir. Gayrimüslimlere diğer haklarının yanında kendi eğitim kurumlarını oluşturma hakkını veren 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın etkisiyle, Protestan misyonerlerin, öncelikle Hıristiyanlara ve özellikle de Anadolu'da yaşayan en büyük Hıristiyan topluluklarından biri olan Ermeniler'e yönelik eğitim faaliyetleri hız kazanmıştır. Ancak zamanla Protestan misyonerler, Sünni Müslüman çoğunluğun dışında kalan; Anadolu Alevileri, Yezidiler, Dürzîler ve Nusayriler'e yönelik faaliyetlerini de artırmışlardır.[3]

Osmanlı ülkesinde uzun bir süreden beri eğitim alanında faaliyetler yürüten Fransız himayesindeki Katolik mezhebine mensup Cizvit, Kapüsen ve Dominikan rahipleri ile onlara göre Osmanlı topraklarına çok daha geç bir tarihte gelen Amerikan Protestan misyonerleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde bu çabalarının meyvesini toplamaya başlamışlardır. Misyonerlerin açtıkları okullara kayıt yaptıran öğrencilerin ve kiliselerine bağlı cemaatin sayısı hızla artmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Balkanlar'daki topraklar ile buradaki nüfus yoğunluğunun büyük bir bölümü kaybedilmişti. Bu kaybı demografik açıdan telafi etmek için Doğu Anadolu ile Arap vilayetlerini önemsemeye başlayan II. Abdülhamit, söz konusu vilayetlerde kendi otoritesini yeniden sağlamlaştırmaya çalışırken bu sırada yabancılar tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerini, kendisine ve ülkesine yöneltilen bir tehdit olarak değerlendirmiştir.[4]

---

[2] Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, ss. 12-23.

[3] Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 102.

[4] II. Abdülhamit hatıralarında; "*Hususi (özel yabancı) mektepler, devletimiz için büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Şimdiye kadar affedilmez bir kayıtsızlıkla her devlete her zaman ve mahalde mektep*

Bağlı bulundukları devletlerin konsolosları tarafından himaye edilen misyonerler, yerel topluluklar arasında büyük bir kuşku uyandırmakta, çoğunlukla, Osmanlı toprağında bir tür yumuşak Haçlı seferi yürüten yabancı casuslar olarak algılanmaktaydılar. Padişahtan en küçük memura varıncaya kadar, Osmanlı yetkilileri, misyonerlerin ihanet yuvaları kurduğunu ve devrimciler yetiştirdiğini düşünüyorlardı. Abdülhamit açısından en kaygı verici olan durum, bu okulların giderek daha çok Müslüman çocuğu çekmesiydi.[5] 1880'lerde vilayetlerden Yıldız Sarayı'na 'Müslüman öğrencilerin devam edebilecekleri rüştiye ve idadi düzeyinde okul olmadığı için yabancı okullara gittiklerini' belirten çok sayıda rapor gönderilmiştir. Bu durumun ülkenin geleceği açısından tehlikeler doğurabileceğine dikkat çeken yerel yöneticiler, Müslüman öğrencilerin devam edebileceği okullar yapılmasını istiyorlardı.[6]

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki etkilerinin boyutunu tam anlamıyla anlamak için yönettikleri kurumların dökümünü çıkartmak, ilerlemelerini mümkün olduğunca takip etmek, onları denetim altına almaya çalışmak ve yasalara uydurmak gerekiyordu. Osmanlı topraklarındaki tüm okulları, genel ve özel okullar olmak üzere tek çatı altında toplayan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, yabancı okulların hükümetten izin alınmadan kurulamayacağı hükmü yer almaktaydı. 1878 yılında resmi izin belgelerine sahip olmayan pek çok okul kapatıldı.[7] Abdülhamit, 1878-1892 yılları arasında misyon okullarını denetleme konusunda birçok girişimde bulunmuştur. 1892 başlarında resmi izin belgesi başvurusu yapmamış tüm okulları kapatmaya yeltenmiş ancak yoğun diplomatik baskılardan dolayı bu niyetinden vazgeçmiştir. Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 1894 yılında II. Abdülhamit'e sunduğu rapora göre; açılan yabancı okulların sadece % 37'sinin resmi ruhsatı vardır. Bu düşük orana bakılarak Osmanlı ülkesinde izinsiz açılan okullar konusundaki önlemlerin ve girişimlerin başarısız olduğu açıkça anlaşılmıştı. Bu okullara engel olunamayacağı anlaşılınca, yabancı kurumlarla rekabete girebilecek devlet okulları ağı geliştirme fikri vilayetlerdeki bürokratların kafasında şekillenmiş ve bu daha sonra Yıldız Sarayı'nın politikası haline gelmiştir. Benjamin Carr Fortna'ya göre; "eğitimde rekabet" olarak nitelendirilebilecek bir durumla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, direnişe geçmiştir.[8]

---

açmak hakkını vermiş bulunuyoruz ve maalesef bunun acısını çekmekteyiz. Bizim müsamahamıza karşılık, bu mekteplerde dinimize, devletimize karşı nefret öğretiliyor." diye yakınmaktadır. Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 189.

[5] François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 330.

[6] *"Maarif Nezaret-i Celilesi'ne etfal-i müslimenin Beyrut'daki Amerika ve Fransız mekteblerine devamından men'iyle Protestan misyonerlerinin ve Jizvit papaslarının eyadi-i muzırralarından tahlisiyle revabıt-ı diniyelerinin muhafazası sinin-i vefireden beri tesisi teşaub etmiş olan mezkûr mekteplere oldukça rekabet edebilecek süretde bir dar-ı tahsilin tesisine mütevakkıf idüğü cihetle sanayi ve ulum ve fünun-ı münasibenin talimine mahsus olmak üzere leyli ve nehari bir mekteb vücuda getirilmesi esbabının istikmaline ibtidar olunduğu…" BOA. BEO. 2571/192812, 3 Rebiyülevvel 1323/ 8 Mayıs 1905.*

[7] Kieser, *a.g.e.*, s. 253.

[8] Benjamin C. Fortna, *Imperias Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford, 2002. ss. 242-243.

Selim Deringil'e göre; II. Abdülhamit'in eğitime yönelik yatırımları, imparatorluğun geleceğini korumaya yönelik girişimlerin bir parçası olarak görülmelidir. Bu nedenle, misyonerlerle Osmanlı Devleti arasındaki mücadeleye esasında Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında Osmanlı meşruiyetinin tam temeline meydan okuyan ideolojik bir savaş olarak bakmakta fayda vardır.[9] Osmanlı eğitim politikası, değişen dünya koşullarında gittikçe daha fazla tehdit altında hissedilen bir toplumsal düzenin ideolojik meşruiyetini pekiştirmeye yönelikti.[10]

1880'lerin ortalarına doğru vilayetlerden gelen raporlar, Sultanın dikkatini Sünni inanışın dışındaki Müslüman topluluklardan kaynaklanan sorunlara çeker. Aleviler, Yezidiler, Nusayriler gibi Müslüman heterodoks gruplar Sünni devletle yeterince bütünleşememiştir. 1891'den itibaren devletin merkezi aygıtını tam olarak eline geçirdiğinden emin olan Abdülhamit, vilayetler, marjinal topluluklar, göçebeler ve heterodoks gruplar konusunda daha etkin bir siyaset yürütebilme imkanı bulmuştur.[11]

II. Abdülhamit ile Hıristiyan misyonerlerin çekişmesine sahne olan Beyrut ve Suriye gibi iki önemli Arap vilayetinde; Aleviler, Dürzîler ve Nusayriler üzerinden taraflar arasında amansız bir mücadele yaşanmıştır. Zaman zaman Fransız, İngiliz, Amerikan ve Osmanlı hükümetlerinin diplomatik ilişkilerine de yansıyan bu rekabet, yüzyıl dönümünde yaşanan Ermeni olayları sırasında kabaca Müslüman-Hıristiyan karşıtlığına dönüşmüştür. Suriye ve Beyrut'ta, Fransız Cizvit papazları Katolik Marunîleri himaye ederken, İngiliz Anglikan misyonerler Şii Dürzîleri, Amerikalı Protestan misyonerleri ise Nusayrileri kendilerine hedef kitle olarak seçmişlerdir. Söz konusu misyonerler, okullar açıp sağlık hizmeti sunarak adı geçen toplulukların gönlünü kazanmaya çalışıyorlardı.[12] Osmanlıların gözünde Katolik misyoner etkinliği, bir çıbanbaşı olmakla birlikte yine de tanıdık bir "şer" idi. Yeni gelen Protestanların dinçliği ve saldırganlığı ile karşılaştırıldığında, Katolikler olumlu anlamda yumuşak görünüyorlardı.[13] Misyonerlerin bakış açısına göre ise Abdülhamit Rejimi, eski içerikleri modern yöntemlerle korumaya çalışan baskıcı bir rejimdi.[14]

Bu çalışmada, misyonerlik çalışmalarının "Hasat Dönemi" sayılan 19. yüzyılın son çeyreğinde, II. Abdülhamit'le Amerikan Protestan Misyonerlerinin Nusayriler'e yönelik eğitim faaliyetleri üzerinden giriştikleri rekabet ele alınacaktır.

I. Nusayriler

9. yüzyılda Irak'ta ortaya çıkmış İslami bir akım olan Nusayrîlik, 11. yüzyılda Halep'ten Adana ve Mersin'e kadar yayılmıştır. Nusayriler, Arap Alevileri olarak

[9] Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 122.
[10] Deringil, *a.g.e.*, s. 114.
[11] Georgeon, *a.g.e.*, s. 371.
[12] Deringil, *a.g.e.*, s. 126.
[13] Deringil, *a.g.e.*, s. 128.
[14] Kieser, *a.g.e.*, s. 161.

da nitelendirilmektedirler. 19. yüzyılda Osmanlı yönetiminde, Suriye'nin kuzeyindeki dağlarda ve Kilikya'ya kadar olan Akdeniz sahil kesiminde, 200 bin Nusayri'nin yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde Nusayrîlerin küçük bir grubu Türkiye'de ve Lübnan'da, büyük bir bölümü ise Suriye'de yaşamaktadır.[15]

Nusayriler dinsel ve etnik açılardan gizemli ve karmaşık bir gruptur. Nusayri Aleviliğinde, İslam gizemciliği ve Ali kültüyle birlikte eski Anadolu ve Asya medeniyetleri, İran-Hint inançları, Yeni Plâtonculuk ve Hıristiyanlık gibi farklı inanç ve kültürlerin izlerine rastlanır. Nusayriler, cem yapmamaları ve reenkarnasyona inanmaları gibi dini nüanslar açısından Anadolu Aleviliğinden ayrılırlar. Nusayriler Sünni İslam inanışından farklı olarak dinsel inanç sistemlerinde, İslam peygamberi Hz Muhammed'i, damadı Hz Ali'yi ve Hz. Peygamberin sahabelerinden İranlı bir Müslüman olan Selman-ı Farisi'yi ön plana çıkarmışlardır. Nusayrilerin üç isime kutsallık atfetmeleri, Nusayriliğin "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" olarak ifade edilen teslis inancına sahip Hıristiyanlığın İslam içindeki bir formu olarak görülmesine neden olmuştur. Bu algı da Nusayrileri, 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede faal olan RPCNA'ya bağlı misyonerler açısından daha cazip hale getirmiştir.

II. Reformed Presbyterian Church of North America ve Suriye Misyonu

Reformed Presbyterian Church of North America'ya (RPCNA) bağlı Protestan misyonerler, daha çok Hindistan, Çin ve Osmanlı Suriye'sinde faaliyet yürütüyorlardı. Osmanlı coğrafyası üzerinde yoğunlaştıkları alan; Kuzey Suriye'nin dağlık kesimleri ile Kilikya'ya kadar Akdeniz kıyıları ve Kıbrıs'ı kapsıyordu. RPCNA'ya bağlı misyonerler, 1856 yılında Suriye'ye geldiler. Kısa bir keşif döneminden sonra, Lazkiye ve çevresinde birkaç misyon istasyonu kurdular. Suriye'deki misyon bölgesi, başlangıçta American BOARD teşkilatının gözetimi altındaydı. Amerikan BOARD teşkilatı, Anadolu'yu dört ana istasyona bölerek din, eğitim ve sağlık faaliyetleri yürütmüştür. Daha çok Anadolu'daki Ermenilere yönelik faaliyetler yürüten Amerikan BOARD teşkilatı, 1870 yılında Suriye bölgesini RPCNA'ya bıraktı ve buradaki misyonerlik çalışmaları olağanüstü gelişti.[16]

RPCNA'ya bağlı Amerikan Protestan Misyonerlerin kendilerine hedef kitle olarak seçtikleri Nusayriler, ağırlıklı olarak Lazkiye, Adana, Tarsus ve Mersin'de yaşıyorlardı. RPCNA'ya bağlı misyonerler, sayıları azımsanamayacak bu heterojen toplum ile sağlık hizmetleri ve misyon okulları aracılığıyla iletişim kurmaya çalışmışlar, Adana, Tarsus ve Mersin'de üç okul açmışlardır. Bu okullardan Mersin Amerikan Protestan Kız Mektebi'nde okuyan Nusayri kızların, okulun kuru-

---

15 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 155, Kieser, *a.g.e.*, s. 102.

16 Samuel C. Bartlett, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston, 1889, s. 33.

cusu Dr. Metheny tarafından Amerika'ya kaçırılma hikâyesi, tarafların bu mücadeleye bakışını göstermektedir.

III. Dr. David Metheny

Osmanlı topraklarındaki misyonerlik macerası çok ilginç hikâyeler barındıran Dr. David Metheny[17], 16 Ekim 1836'da Wurtemburg, Lawrence County, Pennsylvania'da doğmuştur. 29 Nisan 1862'de Emeline Gregg ile Pittsburgh, Allegheny County, Pennsylvania'da evlenmiştir. 1863 yılında RPCNA'ya bağlı Suriye misyonunda çalışmak üzere genel idare merkezi işlevi gören Synod Kurulu tarafından seçilip bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu haber, bölgede çalışan misyonerler tarafından heyecanla karşılanmış ve dört gözle Dr. Metheny'yi beklediklerini Amerika'daki merkeze bildirmişlerdir. Çünkü bölge çalışanları, 1862 Ağustos'undan yılsonuna kadar boğaz enfeksiyonu salgınından muzdarip olmuşlardır. Bu sürede misyon ailesinden hastalığa yakalanmayıp ayakta kalan tek kişi, Mrs. Dodds'dur. Misyondakiler, doktorun bu konuda kendilerini rahatlatacağını düşünüyorlardı.[18]

28 yaşındayken Osmanlı topraklarındaki macerası başlayan Dr. Metheny, 1864 baharında bölgeye ayak basmıştır. Suriye Vilayeti'ne tabi Lazkiye'de RPCNA'ya bağlı misyonda cerrah olarak çalışmaya başlayan Dr. Metheny, Aralık 1864'te misyonun liderliğine seçilmiştir. Ancak burada yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinden rahatsız olan yerel Osmanlı memurları tarafından 1876'da tutuklanmıştır. 10 Aralık 1877'de Mary Emma Dodds ile ikinci evliliğini yapan Dr. Metheny, faaliyetlerinden dolayı Osmanlı memurları tarafından kovulduğu tarih olan 1882 yılına kadar Lazkiye misyonunda çalışmıştır. 1882 yılında hikâyenin geçtiği yer olan Mersin'e gelip limanın yakınında toprak satın alarak burada bir misyon binası inşa etmeye başlamıştır.[19]

Bunu haber alan dönemin Adana Valisi, izin alınmadığı gerekçesiyle, henüz inşaat bitmeden Dr. Metheny'yi engellemeye çalışmıştır. Vali, Doktor'u inşaatı durdurmadığı takdirde, askerlerle birlikte Mersin'e gelip evin çatısını başına yıkmakla tehdit etmiş, bu sürtüşme gerginliğe yol açmıştır. Amerikan diplomatik kanallarını devreye sokan Dr. Metheny, "Marblehead" adlı Amerikan kruvazö-

---

[17] Dr. David Metheny'nin Osmanlı topraklarındaki macerası için ayrıca bkz. Devrim Umit, "The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey, 1876-1914: Political and Cultural Reflections of the Encounter", Ph. D. Thesis, Columbia University, 2008, ss. 118-127.

[18] *The Reformed Presbyterian and Covenanter* (Editors and Proprietors: Thomas Sproull & Jas. M. Willson, Combined Series, Volume I, Printed by W. S. Haven, Corner of Wood and Third Street), Pittsburgh, 1863, s. 208.

[19] R. J. Dodds, "A Sketch of the Life of Dr. Metheny", *Olive Trees*, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church, U.S.A, No. 1, January, 1898, pp. 21-25.

rünün Mersin Limanı'na gönderilmesini sağlamıştır.[20] Amerikalı diplomatların Babıâli ve Adana Vilayeti üzerindeki baskısı ve gözdağı sonuç vermiş, Dr. Metheny misyon binası inşaatını tamamlamıştır. Bu sırada nüfusu 8.000 civarında bir liman kasabası olan Mersin'i RPNC'nin merkez misyonu olarak kullanan Protestan misyonerler, Lazkiye ve Kıbrıs misyonlarıyla birlikte çalışmışlardır. Merkez Mersin misyonunun yönetiminde Adana, Tarsus ve Mersin'de birer okul açılmıştır.

Dr. Metheny, bu okullara ruhsat almak için Osmanlı yetkililerine başvuruda bulunmamış ve kendisini bu konuda uyaran yerel memurları dikkate almamıştır. Doktor, bu sırada Mersin'deki misyon yerleşkesinde ek binalar yaparak okulu genişletmeye çalışmıştır. Osmanlı memurlarınca şüpheli bir şahıs olarak addedilen Dr. Metheny'nin faaliyetleri sürekli gözetim altında tutulmuştur. Dr. Metheny'nin yapıp ettikleri Osmanlı yerel ve merkezi yönetimiyle Amerika konsoloslukları arasında çözülmeye çalışılan bir mesele olmuştur. Osmanlı yerel memurlarının saraya gönderdikleri raporlardan anlaşıldığına göre, Dr. Metheny'nin kız okulunda Tarsus ve Lazkiyeli 20 civarında Nusayri kız eğitim görmektedir. Yaşı büyük olan kızlardan iki tanesi Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçerek yerel misyoner olmuşlar ve kendi evlerini de küçük birer okul haline getirmişlerdir. Bu meselede gürültüye sebep olan olay, Tarsus'un Ömerli Mahallesi'nden İbrahim'in üç kızıyla ilgilidir.

IV. Nusayri Kızların Amerika'ya Aşırılması/Kaçırılması

1893 yılında Adana Vilayeti Maarif Müdürlüğü, Mersin Amerikan Protestan Kız Mektebi idarecisi Amerikalı misyoner Dr. Metheny'nin okuluna, -Müslüman çocuklarının yabancı okullarda okumaları yasak olmasına rağmen- bazı Nusayrî çocuklarını aldığı konusunda Maarif Nezareti'ne ihbarda bulunmuştur. Bu ihbara istinaden Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 16 Kasım 1893'te Sadaret'e gönderdiği yazıda; Mersin Amerikan Protestan Kız Mektebi yöneticisi Dr. Metheny'nin Tarsus'un Ömerli Mahallesi'nden Nusayri İbrahim'in kızlarını kandırarak bunlardan sekiz yaşındaki Nacide'yi Amerika'ya kaçırdığını, 13 yaşındaki Zühre ile 17 yaşındaki Safiye'yi de kaçırmak istediğini yazmıştır. Ayrıca Dr. Metheny'nin, okulunda Tarsus ve Lazkiyeli 15-20 Nusayri kız bulundurduğu, mahalli Osmanlı yönetimi tarafından kendisinden istenmesine rağmen bunları geri vermediği ifade edilmiştir. Söz konusu kızların Amerika'ya kaçırılmasının siyasi ve idari açıdan mahzurlu olduğunu ifade eden Zühdü Paşa, bu çocukların Osmanlı'ya iade edilmesini ve bundan sonra böyle bir durumun yaşanmaması için gereken tedbirlerin alınmasını istemiştir. Böylece Osmanlı'nın merkez ve taşradaki memurları, Dr. Metheny'nin Mersin'deki misyonerlik faaliyetlerini mercek altına almışlardır. Osmanlı memurları, Metheny'yi daha önce belirtildiği gibi yasak olmasına rağmen Müslüman Nusayrî kızlarını okula almakla, Osmanlı yetkili

[20] ABD'nin Osmanlı limanlarına savaş gemisi göndererek Amerikalı Protestan misyonerleri koruması altına alması konusunda bkz. Samuel Sullivan Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York, 1893, ss. 592-593.

kurumlarından izin almadan misyon binası kurmakla, ruhsat almadan okul açmakla, bazı Nusayrî kızları Protestan mezhebine geçirmekle ve bunları gizlice Amerika'ya kaçırmakla suçlamışlardır. Ayrıca Dr. Metheny'nin daha önce de Lazkiye'de misyonerlik yaptığını ve inatçı davranışlarından dolayı buradan kovulduğunu hatırlatan Osmanlı memurları, kendisinin Mersin'den de çıkarılmasını istemişlerdir.[21]

Müslüman çocuklarının yabancı okullarına ve memleketlerine gitmelerinin önlenmesi için ve Osmanlı kanunlarına aykırı hareketlerinden dolayı Dr. Metheny'nin Mersin'den sürülmesi hakkında Kasım 1893-Haziran 1895 tarihlerinde Osmanlı ve Amerikan makamları[22] arasında yüzlerce yazışma yapılmıştır. Bu yazışmalar; 19. yüzyılın sonlarına doğru iyice kızışan, RPCNA'ya bağlı misyonerler ile II. Abdülhamit'in merkez ve yereldeki bürokratları arasında Nusayriler üzerinde yapılan dinsel, ideolojik ve eğitim rekabetine tarafların bakışını ortaya koymaktadır.

1893 yılının Ağustos ayından itibaren birkaç defa Maarif Nezareti'nden Mersin Mutasarrıflığı'na yazılan yazılarda, bu okulun ruhsatının olup olmadığı, kuruluş tarihi ve öğrenci sayısı hakkında bilgi istenmiştir. Okulun bahçesinde yapılan binalarla ilgili olarak ne hükümete ne de maarif idaresine ruhsat için başvurulmamasına rağmen belediye inşaatlara engel olmamıştır. Okula Suriye'den kızlar getirilip getirilmediği ve getirildiyse bunların sayısı hakkında ayrıntılı bilgi istenmesine rağmen bir cevap alınamadığı ifade edilmiştir.

Aralık 1893'te Adana Vilayeti Maarif Müdürü, Tarsus'a giderek okulu denetlemiştir. Maarif Müdürü'nün teftiş sırasında Dr. Metheny ve okulu hakkında elde ettiği bilgiler Adana Valisi Abdülhalık Nasuhi tarafından 18 Aralık 1893'de Sadaret'e gönderilmiştir. Bu bilgilere göre; bölgedeki Protestan mektepleri Amerikalı üç kuruluş tarafından yönetilmektedir. Bu kuruluşlardan BOARD, Anadolu Ermenilerini, Cizvitler Suriye Katoliklerini, RPCNA ise Müslümanları, özellikle de Nusayrîleri, kendi mezheplerine geçirmek amacıyla çalışmaktadırlar. Mersin misyonunun yöneticisi ve okulun müdürü Dr. Metheny'nin ifadelerinden okulda birkaçının velisi Sünni ve geri kalanı Nusayri olan yüzden fazla erkek ve kız çocuk bulunduğu anlaşılmaktadır. Dr. Metheny'den okulun öğrenci kayıt defteri istenilmiş ancak kendisi bu kayıtları veremeyeceğini beyan etmiştir.[23] Ayrıca Dr. Metheny'nin Lazkiye'nin Kelbiye Kazası'ndan olup Tarsus'un Ömerli Mahallesi'nde ikamet eden İbrahim'in Nacide, Zühre ve Safiye adlı kızlarını kandırarak yanına aldığı, Nacide'yi üç yıl önce Amerika'ya kaçırdığı, diğer kızları da altı yıldan beri yanında tuttuğu bilgisi elde edilmiştir. İbrahim, kızlarını almak için mahallî idareciler aracılığıyla Amerikan konsolosluğuna müracaat etmiştir. Ancak kendisine kızlarını on günden önce alamayacağı söylenmiştir. Bunun

[21] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 16 Kasım 1893.

[22] Bu makamlar; Sadaret, Hariciye Nezareti, Maarif Nezareti, Adana Valiliği, Mersin Mutasarrıflığı, Mersin Maarif Müdürlüğü ve Osmanlı'nın Washington Sefareti ile Amerikan'ın İstanbul'daki Sefareti, Mersin Amerikan Konsolosluğu'dur.

[23] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 18 Aralık 1893.

üzerine Adana Maarif Müdürü, bu kızların da Amerika'ya kaçırılacağı endişesiyle Maarif Nezareti'ne ihbarda bulunarak tedbir alınmasını istemiştir.

Müdürlükten gelen yazıda; Maarif Nezareti tarafından okulun nizamnamesinin onaylanmadığı ifade edilmiştir. Teftiş sırasında, okulda çalışan öğretmenlerden Galiemus ve Rose Demyani, hasta oldukları bahanesiyle ortaya çıkmamışlardır. Ayrıca Kaytan, July Pols, Hani Tadir ve Vetsa Garzuz adlı öğretmenler de, o ana kadar lüzum görmedikleri için nüfus tezkerelerini almadıklarını ifade etmişlerdir. Okulda görev yapan 13 öğretmenden -ikisi Osmanlı tebaası, beşi Amerikan vatandaşı olmak üzere- sadece yedi öğretmenin diplomalı olduğu anlaşılmıştır. Teftiş Heyeti, okulda ders kitabı olarak okutulan 20 kitabı incelemiş ve Beyrut Maarif İdaresi'nin ruhsatıyla 1892'de Beyrut'ta basılmış olan Coğrafya ders kitabı sakıncalı görülerek bir nüshası alınmıştır. Bu kitabın okulda okutulması yasaklanarak diğer nüshaların Beyrut'a iade edilmesine karar verilmiştir. Okulun idarecilerine, Osmanlı'nın yürürlükteki kanunlarına göre Müslüman çocukların yabancı okullarda okumasının yasak olduğu hatırlatılarak okula yalnızca gayrimüslim kız çocuklarının alınabileceği söylenmiştir.[24]

Daha sonra Osmanlı Hariciye Nezareti, olayı Amerikan Konsolosluğu'na bildirip Dr. Metheny'nin okulunda okuyan kızların iadesi konusunda kendilerine yardımcı olmalarını istemiştir. Amerikan Konsolosluğu'ndan 27 Ocak 1894'te Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda; olayın derhâl araştırılacağını ve olay hakkında okulun öğretmenlerinden bilgi istendiği ifade edilmiştir.[25] Amerikan sefareti, 8 Şubat 1894'te misyonerlere alıkoydukları tüm kız çocuklarını iade etmeleri için emir verildiğini Osmanlı tarafına bildirmiştir.[26]

5 Mart 1894 tarihinde Adana Valisi Abdülhalık Nasuhi'nin Sadaret'e gönderdiği yazıya göre; Dr. Metheny'nin kendisinden Nusayri kızlarının iade edilmesini isteyen Mersin Amerikan Konsolosu Mr. Daraf'ı, ABD Başkanı'na şikâyete hazırlandığı ve bu yüzden Mr. Daraf'ın konsolosluktan istifa etmeyi düşünmüştür. Ayrıca Dr. Metheny'nin Nusayri kızları vermemesinin sebebinin aslında Osmanlı Hükümeti'nden tazminat almak veya nüfuz sahibi olmak isteğinde olduğunun altı çizilmişti. Yazının devamında, hem Osmanlı idaresi hem de kendi elçilerini dinlemeyen bu kişinin Mersin'den uzaklaştırılarak Nusayri kızların kurtarılması istenmekteydi.[27]

Takip eden süreçte, Amerikan'ın İstanbul Sefiri'yle yapılan bir görüşmede, sefir, hükümetine Amerika'ya kaçırılan kızın iade edilmesini ve misyonerlere de bu tür çocukların Amerika'ya gönderilmemesi gerektiğini yazacağını söylemiştir. Sadaret yetkililerinin ısrarı üzerine diğer iki kız için istenilen masraf ve tazminattan vazgeçeceklerini vaat etmiştir. Alınan vaade binaen, Hariciye Nezareti, Os-

[24] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 18 Aralık 1893.
[25] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 27 Ocak 1894.
[26] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 8 Şubat 1894.
[27] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 5 Mart 1894.

manlı'nın Washington Sefareti'nden buna göre iş yapmasını istemiştir. Sadaret de Adana Vilayeti'ne konu hakkında bilgi vermiştir.[28]

Washington Sefareti'nden 6 Nisan 1894 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 104 numaralı yazıda; Dr. Metheny'nin İbrahim'le bir anlaşma yaptıklarını ve bu anlaşmaya göre İbrahim'in üç kızını Amerika'da eğitim-öğretim görmeleri için verdiğini ve buna karşılık kızlar evlendiğinde çeyizlerinin kendisi tarafından verileceğini söylemiştir. Amerikan'ın İstanbul sefiri tarafından Metheny'ye, bu hareketin hem Amerikan hukukuna aykırı olduğu hem de Amerikalıların Osmanlı ülkesinde yaptıkları öğretmenlik vazifesinin dışında olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı tebaası İbrahim ile Amerikan vatandaşı olan Metheny'nin tabi oldukları hukukun kendi aralarında böyle bir anlaşma yapmalarına izin vermediği hatırlatılmaktaydı. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 1830 yılında imzalan antlaşmanın 4. maddesine göre; bu tür sözleşmeler ancak bir Amerikan tercümanının da hazır bulunduğu Hukuk Mahkemeleri'nde onaylanmalıydı. Aksi halde iki ülke vatandaşlarının kendi aralarında yaptıkları sözleşmelerin hukuki bir geçerliliği yoktu.

Olayın devletlerarası hukuku ilgilendiren bir duruma dönüşmesi üzerine, Osmanlı yetkilileri, bu meseleyi, uluslararası hukuku ilgilendiren konularda görüşüne başvurulan İstişare Odası'na havale etmişlerdir. Mersin'deki Amerikan misyonerleriyle yaşanan anlaşmazlığa ilişkin yazışmaları değerlendiren İstişare Odası, mütalâasında; Dr. Metheny'nin İbrahim'le yaptığı anlaşmanın, Osmanlı kanunlarına muhalif olması halinde Amerikan Hükümeti tarafından himaye edilemeyeceğini ifade etmiştir. İstişare Odası, Dr. Metheny'nin İbrahim'in üç kızıyla ilgili tutumunun Osmanlı toprağından kovulması için yeterli olduğunu düşünmektedir. Ancak ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin bozulmaması için Dr. Metheny'ye açılan davanın şimdilik ertelenmesinin daha uygun olacağını tavsiye etmiştir.[29]

Adana Valisi Abdülhalık Nasuhi'nin 13 Nisan 1894'te Sadaret'e gönderdiği yazıda; birkaç gün önce "Chicago" adlı Amerikan zırhlısının Mersin Limanı'na geldiği yazmaktaydı. Dr. Metheny, bu sırada okulun çatısına Amerikan bayrağı asmıştır. Bu bayrağın kaldırılması için konsolos vekiline yazı yazılmıştır. Konsolos vekili, Dr. Metheny'ye bayrağı çatıdan indirmesini söylemişse de doktora söz geçirememiştir. Ayrıca Nusayri kızlarının iade edilmesi ve okulun durumu konularında da herhangi bir gelişme olmamıştır. Adana Valisi Abdülhalık Nasuhî, Sadaret'ten Osmanlı hâkimiyetine "*kafa tutan ve inatla hareket eden*" Metheny konusunda nasıl hareket etmesi gerektiğinin kendisine bildirilmesini istemiştir.[30]

Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 1894 tarihli yazıdan; Dr. Metheny'nin Nusayri kızları geri vermediği gibi ruhsatsız inşaat yapmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Dr. Metheny'ye söz geçiremediğini itiraf eden

[28] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 6 Mart 1894.
[29] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 6 Nisan 1894.
[30] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 13 Nisan 1894.

Mersin Amerika Konsolos Vekili, doktorun kendisini Amerikan hükümetine şikâyet ederek azlettirmek teşebbüsünde bulunduğunu ifade etmiştir.[31]

Adana Maarif Müdürlüğü'nden 8 Mayıs 1894'te Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıya göre; Londra'da yayınlanan "Kurye dö Londriye dö Lort" adlı haftalık gazetenin 7 Nisan 1894 tarihli nüshasında Dr. Metheny ile ilgili bir haber yayınlanmıştır. Haberde, Amerika'ya 15 kız götüren Dr. Metheny'nin Osmanlı'ya iade edilmesi halinde, devam eden davadan dolayı şer'i hükümlere göre idam edileceği iddia edilmiştir. Haberin devamında, bu yüzden Amerikan Hükümeti'nin kızları iade edip etmeme konusunda tereddüt yaşadığı ve Dr. Metheny'nin bu işi takip etmek üzere Amerika'ya gittiği yazılmaktaydı.[32]

Sadaret'ten 22 Mayıs 1894'te Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise; Adana Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne, Dr. Metheny'nin Amerika'ya gittiği ve yanında 15 Nusayri kızını kaçırdığı bildirilmiştir.[33] Sadaret'ten Adana Vilayeti'ne gönderilen 30 Mayıs 1894 tarihli yazıya göre; Amerika Hükümeti tarafından Amerika sefaretine Metheny'nin İbrahim'le imzaladığı sözleşmenin Osmanlı kanunlarına aykırı olduğu ve kendisinin himaye edilmesinden vazgeçildiği bildirilmiştir.[34]

Washington Sefareti'nden 22 Eylül 1894'te Hariciye Nezareti'ne gönderilen 235 numaralı yazıda; Dr. Metheny tarafından Amerika'ya gönderilen Nusayri kızlarının Osmanlılara iadelerini kapsayan 4 Haziran 1894 tarihli talimatın Washington Sefareti'ne ulaştığını ifade eden Osmanlı sefaret yetkilileri, durumu Amerikalı yetkililere iletmişlerdir. Amerikan memurları ise, bu kızların ne isimleri, ne de hangi limandan Amerika'ya giriş yaptıkları bilinmediğinden araştırmaların neticesiz kaldığını bildirerek Nusayri kızlarının bulunabilmesi için Osmanlı yetkililerinden ayrıntılı bilgi istemişlerdir.[35]

Maarif Nazırı Zühdü Paşa tarafından 17 Ocak 1895'te Sadaret'e gönderilen yazıya göre; Dr. Metheny'nin Amerika'ya kaçırdığı 15 kızın isimleriyle, hangi limandan karaya çıktıkları henüz tespit edilememiştir. Bu sırada okuluna Lazkiye'deki Cebel-i Kelbiye ahalisinden olup Tarsus'ta ikamet eden Hasan Hoca Yusuf aracılığıyla Tarsus'tan Nusayri çocukları götürdüğü anlaşılmıştır. Vilayet Maarif Müdürlüğü'nden gönderilen yazıda ise Yusuf'un önceden de bu okula biri erkek, diğeri kız iki Nusayri çocuğunu götürüp teslim ettiği beyan edilmiştir. Bu çocukların velilerinin isimleri ve nereli oldukları tespit edilememiştir.

Sadaret'ten 21 Ocak 1895'te Adana Vilayeti'ne gönderilen yazıdan da; Metheny'nin okuluna Cebel-i Kelbiye ahalisinden Hasan Hoca Yusuf tarafından Tarsus'tan Nusayri çocuklarının kaçırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı yazıda, Tarsus'un Musalla Mahallesi'nden merhum Abdullah'ın kızı ile diğer bir kızın, Mer-

[31] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 29 Nisan 1894.
[32] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 8 Mayıs 1894.
[33] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 22 Mayıs 1894.
[34] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 30 Mayıs 1894.
[35] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 22 Eylül 1894.

sin eski gazhane bahçesi Çerkez Ebu Bekir tarafından Dr. Methney'nin okuluna verildiği iddia edilmektedir. Ayrıca yazıda, okulda başka Müslüman çocuğu olup olmadığının araştırılmasını isteniyordu. Eğer varsa bunların kaçının erkek veya kız olduğunun yazılması istenmiştir.[36]

Bu iki kızın da Amerika'ya kaçırılmasından korkup buna engel olmak isteyen vilayet yetkilileri, 23 Ocak 1895'te Polis Komiserliği'ne Metheny'nin okulunda okuyan çocukların durumlarının araştırılması görevi vermişlerdir. Dr. Metheny'nin okuluna altı yedi önce getirilen Safiye ve Zühre, tüm çabalara rağmen geri alınamamış, yine altı yıl önce Lazkiye'den getirilen bir Müslüman kız bilahare Protestan yapılarak evlendirilmiştir. Okulda Arapça öğretmenliği yapan bu kız, Galibe adıyla bilinmektedir.[37]

Mersin Mutasarrıflığı'nın 20 Şubat 1895'te Adana Valiliği'ne gönderdiği yazıya göre; Maarif Müdüriyeti'nin ve Valiliğin yazısı üzerine polis tarafından yapılan soruşturma sonucunda, Dr. Metheny'nin Mersin'deki okulunda okuyarak öğretmen olan Ramize ile Roza adlı kızlar aslen Nusayri olup daha sonra Protestan olmuşlardır. Ramize, Kiremithane, Roza da Bağçe Mahallesindeki evini okula dönüştürmüş ve Dr. Methney'nin himayesinde evlerinde öğretim yaptıkları anlaşılmıştır. Ramize'nin Mersinli, Roza'nın ise Lazkiyeli olduğu tespit edilmiştir. Protestan mezhebini kabul edip Philip'le evlendiği anlaşılan Ramize'nin Osmanlı vatandaşlığından çıkıp çıkmadığına ilişkin bir kayda rastlanmamıştır.

Sadaret'ten 20 Şubat 1895'te Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre; Dr. Metheny'nin Mersin'deki okulunun kapatılmasına dair Mersin Mutasarrıflığı'nın yazısıyla birlikte 31 Mart 1895'te Adana Vilayetin'den gelen yazı Nezaret'e gönderilmiştir. Yazıda, Metheny'nin inatçılığının arttığı ve okula giden memurları darp ve tahkir ettiği ifade edilmekteydi. Bu durum karşısında Adana Vilayet'inden 10 Mart 1895'te okulun mutlaka kapatılması için Maarif Nezareti'ne yazı gönderilmiştir.[38]

Sadaret'ten 14 Mayıs 1895'te Adana Vilayeti'ne gönderilen yazıdan; Dr. Metheny'nin okuluna aldığı Nusayri kızları babalarına teslim etmeyip Amerika'ya kaçırdığı ve konu hakkında Hariciye Nezareti, Osmanlı'nın Washington sefareti ile Amerika'nın İstanbul sefareti arasında yazışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki A. MKT. MHM., 700/5 nolu dosyadaki Osmanlı kayıtları, okulun kapatılıp kapatılmadığı, kızların Osmanlıya iade edilip edilmediği konusunda bir bilgi verilmemektedir.[39]

1894 yılında okulun ruhsat olayının en hararetli olduğu bir dönemde, tartışmanın odağındaki okulda öğretmen olarak çalışan Jennie B. Dodds tarafından

[36] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 21 Ocak 1895.
[37] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 10 Şubat 1895.
[38] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 4 Nisan 1895.
[39] Başbakanlık Osmanlı Arşivi A. MKT. MHM., 700/5 nolu dosyadaki belgelerin içeriği için bkz. Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Adana, Tarsus ve Mersin Bölgesi Nusayrîleri (19.-20. Yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Bahar 2010/54, ss. 49-78.

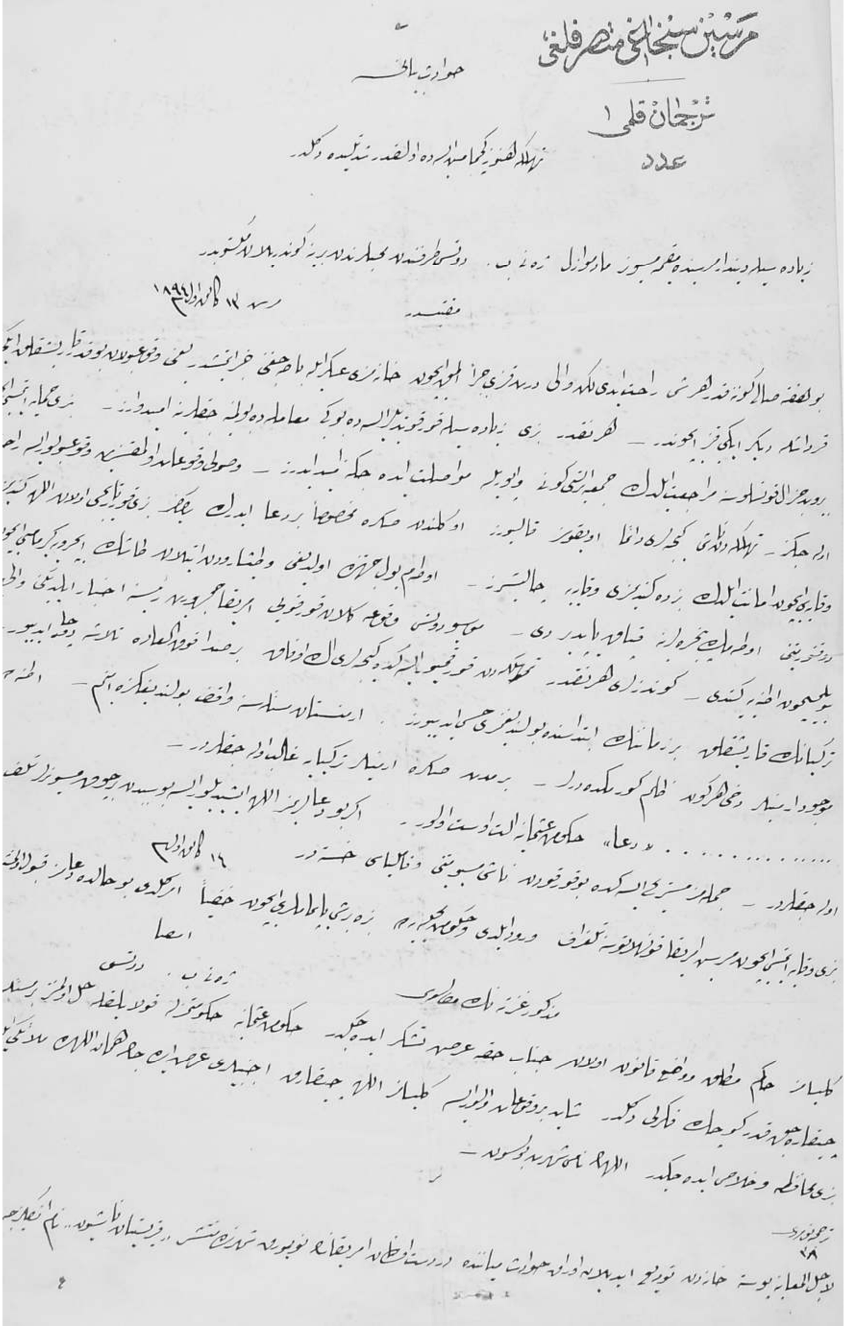
مرسين سنجاغى متصرفلغى

ترجمان قلمى

عدد

Jenni B. Dodds'un Osmanlıca mektubu

Mersin'den 13 ve 14 Aralık 1894'te New York'ta basılan *The Christian Nation* adlı dergiye gönderilen ve derginin 23 Ocak 1895 tarihli baskısında yayınlanan mektupta misyonun durumu açıkça ortaya konulur.

> Bu hafta Salı gününe kadar her şey rahattı. Ama Vali dört kızı zorla almak için hanemizi askerle basacağını haber etmiştir. Yani vuku bulan bu kadar karışıklık iki kız kardeşle diğer iki kız içindir. Her ne kadar bizi ziyadesiyle korkutabilir ise de bu gibi muamelede bulunmayacaklarına ümit varız. Bizi himaye etmesi için Amerikan'ın Beyrut Konsolosu'na müracaat ettik, Cumartesi günü vapuruyla Mersin'e gelmesini ümit ediyoruz. Gelişi vukuatsız gerçekleşirse rahat olacağız. Tehlikeden dolayı geceleri daima uykusuz kalıyoruz. Öğleden sonra özel bir dua ederek yalnız bizi kurtarıcı olan Allah'a bizi koruması için dua ediyoruz. Her şeyi mümkün olduğunca güvenli yapmaya çalışıyoruz. Odam yol tarafında olduğu ve dışarıdan atılan taşların içeriye girmemesi için Dr. Metheny odamın pencerelerine kapak yaptırdı.
>
> Peder E. J. Dodds, "Uncle Sam"e tehdit meselesinden bahsettiğimizi Vali'ye bildirmek için Adana'ya gitti. Gündüzleri her ne kadar tehlikeden korkmuyorsak da geceleri en ufak bir sesle olağanüstü bir telaşa kapılıyoruz. Türkiye'nin karışık bir zamanının başlangıcında bulunduğumuzu hissediyoruz.[40] Bir hesap görülüyor, ben bu hesabın korkunç bir Ermeni soykırımı olduğunu düşünüyorum. Adana'daki Ermeniler dahi her gün zulüm görmektedirler. Bu, Ermenilerin Türklere karşı isyanı artıracaktır. Hükümetin yıkılması için dua ediyoruz, ancak eğer dualarımız kabul olursa pek çok misyoner bunun cezasını hayatıyla öder. Doktor ve Mrs. Metheny hariç hepimizin sağlık durumu iyidir. Mrs. Metheny dün bir nöbet geçirdi, yaşadığımız heyecandan olduğunu düşünüyorum.[41]

Jennie B. Dodds 14 Aralık 1894'te Amerika'ya çektiği telgrafta ise; misyonerler açısından tehlikenin geçtiğini şu sözlerle ifade etmektedir: *"Bizi koruması için Amerikan'ın Mersin Konsolosluğu'na telgraf geldi ve mahalli hükümete de bize bir şey yapmamaları için gizlice emir geldi. O halde duamız kabul olmuştur."*[42]

Jennie B. Dodds tarafından Amerika'ya gönderilen mektup ve telgrafın, Osmanlı hafiye memurları tarafından telgrafhanede ele geçirilmesi, Abdülhamit Rejimi'nin 19. yüzyılın son çeyreğinde Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini çok dikkatle takip ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mektubun içeriği 1890'ların ortasında, Ermeni olaylarının gölgesinde, Osmanlı yetkilileriyle Amerikan misyonerlerinin durumunu, baştan beri bahsedilen eğitim mücadelesinin

---

[40] Jennie B. Dodds, 1894 yılında Sason'da çıkan Ermeni olaylarından ve Osmanlı hükümetinin isyanları bastırması sırasında yaşanan olaylar nedeniyle Müslüman halk ile Hıristiyanlar arasındaki geriliminden bahsetmektedir. Sason isyanı daha sonra farklı bölgelerde çıkacak olan olayların bir nevi fitilini ateşlemiştir.

[41] Jennie B. Dodds, "News From The Field: The Danger, though not Past, is not so Threatening", *Christian Nation*, Volume 22, Issue 1, New York, 23 January 1895, s. 7.

[42] BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 2 Mart 1895.

şiddetini ve tarafların birbirlerine karşı duydukları derin kuşkuyu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Hıristiyan tebaanın sorunlarını, 1878 Berlin Kongresi'nde uluslararası arenaya taşımakta gösterdikleri gayret ve daha sonra doğu vilayetlerindeki kaotik ilişkileri dünyaya duyuran enformasyon kaynağı olmalarından dolayı özellikle Amerikan misyonerleri bu şüphelerin hedefini teşkil ediyordu. 1893-1896 arasında ortaya çıkan Ermeni olaylarının iç dinamiği olan modern ulusal bilinç ile Protestan misyonerlerin liberal düşünceleri birbiriyle çelişiyordu. Radikal bir kimlik sorununun ortaya çıkışı ile Hıristiyan toplulukların ulusallaşması Amerikan Protestanlarının bütünleştirici çabalarına zarar vermiştir.

Misyon okullarında okuyan Ermeni öğrenciler Protestan dindarlığından çok ulusalcılığa ilgi gösteriyorlardı. Genç erkekler arasında yayılan yüzeysel ulusalcı politikleşme, Protestan misyonerleri rahatsız etmiş, buna engel olmak istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Ancak Protestan misyonerlerin, ulusal isyanlar sırasında devletin müdahalelerini insan haklarına ve hukuk devleti prensiplerine aykırı bulmalarından ötürü, Abdülhamit'in Ermeni politikalarını eleştiriyorlardı. Misyon okullarını devrimci düşünceler kaynağı olarak gören Abdülhamit ve bürokratlarının gözünde ise misyonerler dış güçlerin İslam karşıtı casuslarıydılar. 1894-1896 arasında yoğunlaşan Ermeni olaylarının, Protestan misyonerlerle Osmanlı ilişkilerini politize ettiği anlaşılmaktadır. Protestan misyonerler, Batı kamuoyunu olaylarla ilgili olarak bilgilendirirken kışkırtıcı bir dil kullanmışlardır. Avrupa ve Amerika'da hayli yankı uyandıran bu tür haberler, Abdülhamit ve Türkler aleyhinde olumsuz bir yargı oluşmasına katkıda bulunmuştur Örneğin Dr. Metheny, Mersin'den 21 Aralık 1895'de Amerika'ya gönderdiği mektubunda Türkleri şu cümlelerle suçlamıştır:

> Türkiye'de, korkulu bir zaman dilimindeyiz. İmzalayan devletler seyrederken binlerce Hıristiyan, Türkler tarafından yok edilmektedir. Bu durum, bu korkunç barbarlığa müsaade eden tüm milletlerin rezaletidir. Gerçekten korkunç bir duygu içindeyiz. Dahası durum günden güne kötüye gitmektedir.(…) Sultan, benim ülkeden ayrılmamı istemişti, ama bu talebin temelsiz olduğu kanıtlandı ve Amerika Birleşik Devletleri bu talebi reddetti. Şimdi Amerika Birleşik Devletleri'nin Marblehead kruvazörü bizim evimizin karşısında demirlemiş durumda ve gerekirse onlara işaret verebiliriz. Herkes eğer Marblehead limanda demirlememiş olsaydı Mersin, Tarsus ve Adana'da bir katliamın gerçekleşeceğinden emindi.(…)İç bölgelerdeki misyonerler tehlike içindedirler. Türklerin hiçbir vaadine güvenemiyorum. Onlar her zaman yalan söyler.[43]

1884 yılında tüm imparatorlukta, 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesindeki şartlara uygun olarak açılmayan ruh-

[43] *Evening Star*, 30 January 1896, s. 11.

satsız misyoner okulları sıkıştırılmaya başlanmıştır.[44] Bu okullardan biri olan Mersin Amerikan Kız Mektebi örneğinde Dr. Metheny ile Osmanlı yetkililerinin karşı karşıya gelmesi aynı tarihe rastlar. Suriye'nin jeopolitik-demografik yapısının öneminden dolayı her iki taraf da geri adım atmamış ve konu ABD ile Osmanlı arasında diplomatik krize dönüşmüştür. Osmanlı yetkilileri okulun ruhsatsız olmasını gerekçe göstererek kapatmak istemişlerdir. Dr. Metheny ise ABD nezdinde Protestan misyonerlerin gücünü devreye sokarak Mersin limanına bir savaş gemisinin gönderilmesini sağlayarak okulunu açık tutmayı başarmıştır. Osmanlı yetkilileri, Müslüman Nusayri kızlarının Protestan okuluna alınmasının 1869 eğitim yasasına aykırı olması ve bu kızlardan bazılarının Amerika'ya götürülmesi nedeniyle Dr. Metheny'i tekrar suçlamışlardır. Dr. Metheny ise yetkililerin ruhsat verme konusunda kendisine sürekli zorluk çıkardığını savunmuştur. Ayrıca kaçırma eyleminin söz konusu olmadığını ve Nacide'nin dilsiz olduğundan Amerika'ya özel eğitim alması için götürüldüğünü ifade etmiştir.

1896 yılında Ohio'da toplanan Synod Kurulu'nun tutanaklarına yansıdığına göre; Dr. Metheny'nin Osmanlı yetkilileriyle yaşadığı anlaşmazlık onu yorgun düşürmüş ve sağlığını bozmuştur.

> Mersin'de yalnız bırakılan Dr. Metheny, zayıf düşüp çelimsiz kalmıştır. Bir süre sonra görevini yerine getiremez hale gelen Dr. Metheny, dinlenmesi gereken günlerde de sürüsünü idare etmek isteyen bir çoban gibi endişeye kapılmış ve vaazlarına devam etmiştir. Bu denli yoğun çalışmanın ardından iş göremez hale gelmiş ve zorunlu olarak çalışmalarına ara vermiştir. Verilen bu ara misyon okulunun yöneticisiz kalmasına ve faaliyetlerin aksamasına neden olmuştur. Amerika'daki Synod'un Yönetim Kurulu, Metheny yerine Mr. Dodds'un yöneticiliğe gelmesine karar vermiş ancak onun 30 Mart tarihli istifası ve bu işi yürütme konusunda aldığı karar, doldurulması gereken bir boşluk yaratmıştır.[45]

Bu koşullar altında, Mersin'deki misyonun çalışmaları da Dr. Metheny'nin bu durumundan etkilenmiş ve hız kaybetmiştir. Dr. Metheny'nin rahatsızlığı sebebiyle kış boyunca ekmek ve şarap ayini yapılamamıştır. İstatistikler, 38 kişilik kilise üyesinin -ki bunların 10 tanesinin başka yere gitmesinden sonra- misyonerler ve bazı çocuklardan ibaret olduğunu göstermektedir. Dr. Metheny'nin rahatsızlığının geçmesinin ardından kutsal günlerindeki sosyal toplantılar ikişer kez yapılmaya ve hatta insanların Tanrıyla iletişimini canlı tutmak için hafta boyunca bu etkinlikler sürdürülmeye çalışılmıştır.

1896 Ağustosunda Tarsus'taki misyon şubelerinden olan 35 öğrencili Fellahlar (Arap) Okulu, şehir civarındaki köylerde vaaz veren misyoner bir öğretmenin yakalanıp, hapsedilmesiyle kapatılmıştır. Ayrıca Fuzne'de de 19 öğrencilik küçük bir okul da bulunuyordu. Ancak 64 erkek ve 39 kız öğrenciyi ihtiva eden okulun

---

[44] Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, 1896, s. 355.

[45] *Minutes of the Synod of the Reformed Presbyterian Church of North America*, Session LXVIII, Beaver Falls, Pa., May 26-June 3, 1897, s. 90.

bulunduğu Mersin'de misyonerlik çalışmaları büyük ölçüde devam etti. Okuldaki öğretmenlerden Bayan Sterrett ve Dodds ise bütün zaman ve enerjilerini, okuldaki öğrencilerin sayısını olabildiğince arttırmaya vakfetmişlerdi.[46]

1897'de Braver Falls'da toplanan Synod'un tutanaklarına göre; Suriye Misyonu'yla ilgili şu kararlar alınmıştı: Mersin ve Lazkiye'ye papazlık rütbesi verilmiş birer kişi gönderilecekti. Miss Jennie B. Dodds'un istifası ile boşalan göreve bir bayan öğretmen seçilecek ve bütün bu meseleler, The Board of Foreign Missions'a havale edilecekti. Dr. Metheny'nin bir hastane kurma çabası uygun bulunmuş ve kilisenin bağımsızlığı için tavsiye edilmişti.[47]

Bay Kennedy ile evlenip Eylül 1897'de Antakya'ya yerleşen Bayan Jennie B. Dodds'un okuldaki görevleri, bu alanda çalışacak Bayan Sterrett ve Bayan McNaughton'a verildi. Okul'a yıl boyunca 68 erkek ve 48 kız olmak üzere toplam 116 öğrenci devam etmiştir.[48] 1898 yılında Amerika'daki arkadaşlarına yazdığı mektupta; "*yatılı okula kabul edilmek için neredeyse her hafta yeni başvuranlar geliyor, ancak onları geri çeviriyoruz*" diyen Bayan Sterrett, okuldaki çalışmaların her zamanki gibi devam ettiğini söylüyordu.[49] Bayan McNaughton ise Yatılı Okul'da bulunan 35 erkeğin kendi dersleriyle derinden ilgilendiğini rapor ediyordu.

Bu yoğun ilgide açılan okulların ve eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim bölge halkının takdirini gören tıbbi misyon da etkiliydi. RPNCA görev alanı olan Suriye'de çalışmalarını yürütebilmek için ana istasyonlarını Lazkiye ve Mersin'de kurmuştur. Kuzey Suriye'den Kilikya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede ikisi doktor olmak üzere sadece altı misyoner görevlendiren teşkilat, kısa zamanda kendisine çok sayıda yerli destekçi bulup, oldukça etkili faaliyetler yürütmüştür. Bunun en önemli nedeni, tifo ve kolera gibi salgın hastalıklarla mücadelede var gücüyle çaba gösteren Protestanların tıbbi misyonlarıdır. Kadın ve erkek misyoner hekimler, hastabakıcılar ve ebeler kırsal kesimlerde yaptıkları hasta ziyaretleri, ücretsiz muayene ve tedavi hizmetleriyle saygı duyulan kişilikler haline gelmişlerdir. Protestan Misyonerler Hz. İsa'nın tanrısal iyileştirme gücünden ilham alarak yola çıktıklarını söyleseler de işin bir diğer yönü, güvenlik ve barınma problemidir. Kadın ve erkek misyonerler kendileri için en iyi korunmanın bölge halkıyla devamlı geliştirilen iyi ilişkiler kurmakla, özellikle de hekimlik hizmetleriyle sağlanacağını anlamışlardı.[50] Nitekim Dr. Metheny ilk defa Mersin'e geldiğinde bölge insanının sert tepkisiyle karşılaşmıştı. Mersin misyonunun önemli bir faaliyet alanı olan tıbbi çalışmalar zamanla halkın sempatisini kazanmasına sebep olmuştu. Dr. Methney'nin tıbbi hizmetleri ve hasta ziyaretleri, ölümünden sonra bile unutulmamıştır. Dr. Methney'nin kızı Miss

---

[46] *Minutes of the Synod of the RPCNA*, 1897, s. 90.

[47] *Minutes of the Synod of the RPCNA*, 1897, ss. 87-88.

[48] *Olive Trees*, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church, U.S.A, No.7, July, 1898, s. 208.

[49] Okula yatılı olarak başvuran öğrencilerin sayısının artmasında, muhtemelen 1895-1896 yılarında gerçekleşen Sason olaylarının bastırılmasının ardından öksüz kalan on iki yaş altı elli bin çocuk etkili olmuştur.

[50] Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 96-97.

Evangeline Metheny, 1929 yılında Mersin'e yaptığı bir gezi sırasında babasının eski hastalarının yoğun sevgisiyle karşılaşmış ve onlardan hediyeler almıştır.[51]

Dr. David Metheny, 60 yaşındayken kalp yetmezliğinden 4 Haziran 1897'de Mersin'de ölmüştür. Cenazesi oğlu tarafından Mersin'deki Amerikan Kız Okulu'nun bahçesine gömülmüştür. Cenazenin Amerika'ya götürülmesi gerekirken okulun bahçesine gömülmesi Osmanlı memurlarını rahatsız etmiştir. Cenazenin buradan alınmasını isteyen Osmanlı memurları tarafından oğluna dava açılmıştır. Mezarı hâlâ Mersin'de bulunan Dr. Metheny'nin mezar taşında, beş yaşındayken ölen küçük oğluyla birlikte huzur içinde yattığı yazmaktadır.

V. Değerlendirme

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, II. Abdülhamit'te ve bürokratlarında büyük bir travmaya, gayrimüslim tebaaya karşı kuşkuculuğa ve paniğe neden olmuştu. Hıristiyan Slav unsurların Rusya'ya verdiği destek ve bu nedenle Balkanlar'da oluşan politik korku yeni düşman tasvirlerinin oluşmasını sağlamıştı. Abdülhamit, Balkanlar'daki ulusçu ve Hıristiyan menşeli Panslavizm'e karşı Doğu Anadolu ve Arap vilayetlerinde Panislamizm'i ortaya koymuş, Balkanlar'daki Hıristiyanlar karşısındaki mağlubiyet ve geri çekilmeye, doğudaki Hıristiyan misyonlara müdahale ederek karşılık vermiştir. Devletin, İslami köklerine yeniden dönüşünü amaçlamış, Tanzimat'ın dinler üstü seküler devlet anlayışının yerini İslami dayanışmanın önceliğine bırakmıştır.

II Abdülhamit, imparatorluğun doğu ve Arap vilayetlerindeki Aleviler, Yezidiler, Dürzîler ve Nusayriler gibi Sünni İslam'ın dışındaki Müslüman toplulukları siyasal ve sosyal müdahalelerle ümmet çatısı altında toplamayı hedeflemiştir. Bu hedef, adı geçen heterodoks grupları Sünniliğe kazandırmaya, sultan-halifeye sadakatlerini sağlamaya, onları güvenilebilecek askerler haline getirip misyonerlerin etkilerinden ve sürekli imparatorluk içindeki çatlakları kollayan 'Büyük Güçler'in olası yönlendirmelerinden korumaya yöneliktir. Abdülhamit bu amaçla okullar açmak, dinsel içerikli eserler ve *Kuran* dağıtmak gibi yollara başvurmuştur. Protestan misyoner okullarının; Aleviler, Yezidiler, Dürzîler ve Nusayriler üzerindeki olası etkilerini en aza indirmek için Sünnilik propagandası yapan gezici nasihat heyetleri görevlendirmiştir. II. Abdülhamit, ulemayı, tüm bu Müslüman marjinal topluluklar nezdinde bir nüfuz aracı olarak kullanmıştır. Ulema, bir anlamda imparatorluğun Müslüman misyonerleri, Batılı misyonların meydan okumasına karşı bir yanıtı halini almıştır.[52] Hıristiyan misyonerlerin yoğun propagandasının yaşandığı bölge olan Beyrut Vilayeti'nin kuzeyindeki Lazkiye Sancağı'ndaki ve Adana Vilayeti'ndeki Nusayriler'e karşı da aynı siyaset sürdürülmüştür. II. Abdülhamit, Nusayriler'in Protestan okullarına gitmelerini engellemek için modern okulları yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Örneğin 1893

---

[51] *Olive Trees*, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church, U.S.A, No.7, July 1898, s. 207, *The Covenanter Witness*, Volume III, Number 22, 27 November 1929, s. 365.

[52] Georgeon, *a.g.e.*, ss. 379-380.

yılında Nusayri nüfusun yoğun olarak yaşadığı Adana Vilayeti'ne bağlı Cebel-i Bereket (Osmaniye), Mersin, Kozan ve İçel sancaklarında 15 adet erkek okulu açılmasına çalışılıyordu. Protestan misyonerlerinin Mersin ve Tarsus'ta kurdukları kız okullarına karşı da iki adet kız rüştiye okulunun açılması isteniyordu. Bu bölgedeki Nusayri öğrencilerin Hıristiyan okullarına gitmelerine engel olmak için Adana, Tarsus ve Mersin civarındaki Nusayri mahalle ve köylerinde de bina kiralanarak 25 adet "dini yaygınlaştırma okulu" (tamim-i diyanet mekatibi) açılmasını siyasi açıdan bir zorunluluk olarak görmekteydiler.[53] Misyonerlerin tebaasının kafasını karıştırdığını düşünen II. Abdülhamit, Nusayrileri onların olumsuz etkilerinden korumak için devlet bütçesinin yeterli olmadığı durumlarda kişisel bütçesinden okullar açmıştır. Bu durum, II. Abdülhamit'in Protestanlara karşı yapılan eğitim rekabetini ne kadar ciddiye aldığını göstermesi bakımından ilginçtir.

Son dönem Osmanlı Tarih yazıcılığında, misyonerlerin gayrimüslimler arasında ulusal duyguları yükselttikleri ve yıkıcı roller üstlendikleri düşüncesi, olduğundan fazla öne çıkarılmıştır. Ancak misyonerlerin bir ilerleme merkezi olarak çalıştıkları ve bu yönlerinin Müslümanlar tarafından gıptayla takip edildiğinin üzerinde yeterince durulmamıştır.[54] 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimlerin eğitimdeki ilerlemelerine karşı Babıâli'nin imparatorluğun Müslüman tebaasına yönelik eğitim olanaklarını geliştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Gittikçe artan bir oranda Müslüman öğrencilerin yabancı ve gayrimüslim okullarına devam etmesinin önüne geçemeyen II. Abdülhamit, çareyi söz konusu okullarda verilen eğitime eşdeğer bir eğitim sunan okullar kurmakta görmüştür.

Misyonerlerin yerel halka ulaşmada etkili bir yol olan sağlık hizmetleri ve hastanelerin Osmanlı toplumuna etkisi ihmal edilen diğer bir alandır. Misyonerlerin eğitim faaliyetlerini iyi kötü biliyoruz. Oysa egemen tarih yazımında, misyonerlerin kurdukları istasyonlarda eğitim ve tıp şubesi şeklinde örgütlendikleri genellikle görmezden gelinmiştir. Misyoner teşkilatlarının arşivleri incelediğinde, misyonerlerin Osmanlı vilayetlerinde yürüttükleri sağlık çalışmalarına ilişkin tuttukları kayıtlar arasında dönemin sosyo-ekonomik yapısını anlamamıza yardım edecek yararlı bilgiler mevcuttur.

Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren misyonerlik teşkilatlarının yekpare olarak ele alınması söz konusu alanın önemli bir sorunudur. Katolik ve Protestan mezheplerin misyonerlere bakışı aynı olmadığı gibi kendi aralarında önemli bakış açısı farklılıkları vardır. Osmanlı gayrimüslimleri ile misyonerler arasında çekişme olduğu gibi misyonerlerin kendi aralarında da önemli anlaşmazlıklar vardır. Ancak Osmanlı gayrimüslimlerini aralarındaki farklılıkları yok sayarak ele alan bir tarih yazıcılığından gayrimüslimlerle misyonerler arasındaki ilişkilerin çeşitliliğini görmeyi beklemek için biraz daha beklemek

[53] BOA., BEO., 325/24341: 2 Cemaziyülahir 1311 / 11 Aralık 1893.
[54] Scott Rank, "Centers of Provocation and Progress: Anatolian Missionary Stations Within the Ottoman State and Among Apostolic Armenians 1878-1896", İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

gerekecektir. Özetle modern Osmanlı eğitim kurumlarının gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan misyonerler ile gayrimüslimler ve Müslümanlar arasındaki renkli ve değişken ilişkiler araştırılmayı bekleyen bir konudur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

A. MKT. MHM.: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 16 Kasım 1893

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 18 Aralık 1893

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 27 Ocak 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 8 Şubat 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 5 Mart 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 6 Mart 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 6 Nisan 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 13 Nisan 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 29 Nisan 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 8 Mayıs 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 22 Mayıs 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 22 Eylül 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 30 Mayıs 1894

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 21 Ocak 1895

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 10 Şubat 1895

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 20 Şubat 1895

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 2 Mart 1895

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 4 Nisan 1895

BOA., A. MKT. MHM., 700/5: 14 Mayıs 1895

BOA., BEO., 325/24341: 2 Cemaziyülahir 1311 / 11 Aralık 1893

BOA., BEO., 2571/192812, 3 Rebiyülevvel 1323/ 8 Mayıs 1905

Kitap ve Makaleler

Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Adana, Tarsus ve Mersin Bölgesi Nusayrîleri (19.-20.Yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Bahar 2010/54, ss. 49-78.

Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford, 2002.

Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", Abbas Amanat ve Magnus T. Bernhardsson (Ed.), *The United States and the Middle East: Cultural Encounters*, New Haven: Yale University Press, 2000, ss. 315-319.

Devrim Umit, *"The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey, 1876-1914: Political and Cultural Reflections of the Encounter"*, Ph. D. Thesis, Columbia University, 2008.

Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, 1896.

Evening Star, 30 January 1896, s. 11.

François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Hüseyin Türk, *Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrîlik, İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

İlyas Üzüm, "Nusayrîlik", *DİA*, XXXIII, ss. 270-274, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

Jennie B. Dodds, "News From The Field: The Danger, though not Past, is not so Threatening", *Christian Nation*, Volume 22, Issue 1, New York, 23 January 1895, s. 7.

Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Louis Massignon, "Nusayrîler", *İA*, IX, 365-370, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

Minutes of the Synod of the Reformed Presbyterian Church of North America, Session LXVIII, Beaver Falls, Pa., May 26-June 3, 1897.

Olive Trees, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church, U.S.A, No. 2, February, 1898.

Olive Trees, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church, U.S.A, No.7, July, 1898.

Olive Trees, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church, U.S.A, No.4, April, 1898.

R. J. Dodds, "A Sketch of the Life of Dr. Metheny", *Olive Trees, A Monthly Journal Devoted to Missionary Work in the Reformed Presbyterian Church*, U.S.A, No. 1, January, 1898, ss. 21-25.

Samuel Colcord Bartlett, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston, 1889.

Samuel Sullivan Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York, 1893.

Scott Rank, *"Centers of Provocation and Progress: Anatolian Missionary Stations Within the Ottoman State and Among Apostolic Armenians 1878-1896"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987.

The Covenanter Witness, Volume III, Number 22, 27 November 1929, s. 365.

The Reformed Presbyterian and Covenanter (Ed. and Proprietors: Thomas Sproull&Jas. M. Willson, Combined Series, Volume I, Printed by W. S. Haven, Corner of Wood and Thrird Street), Pittsburgh, 1863.

Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

Öz: II. Abdülhamit, imparatorluğun doğu ve Arap vilayetlerindeki Aleviler, Yezidiler, Dürzîler ve Nusayriler gibi Sünni İslam'ın dışındaki Müslüman topluluklarını siyasal ve sosyal müdahalelerle ümmet çatısı altında toplamayı hedeflemiştir. Abdülhamit bu amaçla okullar açmak, dini eserler ve Kuran dağıtmak gibi yollara başvurmuştur. Protestan misyoner okullarının heteredoks gruplar üzerindeki olası etkilerini en aza indirmek için Sünnilik propagandası yapan gezici nasihat heyetleri görevlendirmiştir. Bu çalışmada, 1882'de açılan Mersin Amerikan Protestan Kız Mektebi'nde okuyan Osmanlı tebaasından Nusayri kızların, okulun kurucusu Dr. David Metheny tarafından Amerika'ya kaçırılma hikâyesi üzerinden tarafların bu mücadeleye bakışı ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: II. Abdülhamit, eğitim, misyonerler, Nusayriler.

Educational Struggle between Abdulhamid II and American Protestant Missionaries: Nusayris Girls Kidnapped to the United States

Abstract: Abdulhamid II, by means of political and social interventions, aspired to gather the Muslim groups other than the Sunnite Muslims, such as the Alawites, Yezidis, Druzes, and Nusayris in the Eastern and Arab provinces of the Empire under the roof of ummah. To this end, Abdulhamid opened schools, distributed religious works, and Quran. With an aim to mitigate the possible influence of the Protestant missionary schools on the Alawites, Yezidis, Druzes, and Nusayris, he commissioned traveling advice delegations that promoted Sunnism. In this study, the parties' outlook on this struggle is discussed over the kidnapping of the Nusayri girls under the Ottoman rule, who attended to Mersin American Protestant Girls' School that was founded in 1882, by Dr. Metheny, the founder of the school, to the United States.

Keywords: Abdulhamid II, education, missionaries, Nusayris.

Cizre Kırmızı Medrese Bağlamında Tarih Kimlik Hafıza Oluşumu*

Serdar ŞENGÜL**

Bu makale, Osmanlı- Cumhuriyet modernleşmesinin ve ulus-devlet inşa sürecinin Kürtler arasında medreselere dair nasıl bir algı oluşturduğunu Cizre'de bulunan Kırmızı Medrese bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.[1] Kırmızı Medrese'ye dair ilgim 2002-2008 yılları arasında Osmanlı modernleşmesinin güneydoğu Türkiye'de bulunan medreseler ve buna bağlı olarak dini ve toplumsal algılar, bilme biçimleri ve yaşam tarzları üzerinde nasıl bir etki yaptığını araştırmak üzerine yürüttüğüm doktora çalışmam sırasında gelişti.[2]

---

* Bu çalışmayı gerçekleştirmek için Cizre'de yürüttüğüm alan araştırması sırasında yardımcı olan Raşit Munis ve değerli ailesine, Faruk ve Lokman Varlı'ya, Mele Abdullahê Derşêwî, Mele Mansur Çorak ve Abdullah Yaşın Bey'e teşekkür ediyorum. Ayrıca, yazıyı okuyarak değerli görüş ve önerilerini benimle paylaşan hocam Prof.Dr. Suavi Aydın'a da çok teşekkür ediyorum.

** Mardin Artuklu Üniversitesi, Antropoloji Bölümü. Bu çalışmanın alan araştırmaları Mardin Artuklu Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırma Projesi olarak 2011-2012 yıllarında yürütülmüştür. Çalışmanın ilk şekli 2013 yılında Mayıs ayında, Harvard Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi (CMES)'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Beni Harvard Üniversitesi CMES'e davet ederek orada çalışma imkânı sağladığı için Prof. Dr. Cemal Kafadar hocama çok teşekkür ediyorum.

[1] Kırmızı Medrese Kürtler arasında *Medresa Sor* ismiyle bilinmektedir. Türkçe kaynaklarda ya *Kırmızı Medrese* ya da Arapça *Medresetü'l Hamra* olarak zikredilmektedir.

[2] Serdar Şengül, "Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesiyle Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, 2008.

Osmanlı ve daha sonra Cumhuriyet modernleşmesini yürütenlerce bu bölgelerde bulunan medreselerin modern düşüncenin ve kurumların bölgede inşa edilmesi önünde bir engel olarak gördükleri tezimde ortaya çıkan sonuçlardan biriydi. Doktora tezim süresince yürüttüğüm alan araştırmalarında medreseler üzerine üretilen anlatıların medreselerin geçmişte ve bugün bulunduğu mekânlara dair deneyim ve algılar üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu fark ettim. Görüşme yaptığım insanlar bir mekânı orada yer alan ve bir zamanlar eğitim faaliyeti yürüten medreselerle, o medreselerde ders veren hocalarla, bu medreselerde ve bu medreseler aracılığıyla geliştirilen sosyal ve politik ilişkilerle birlikte anıp hatırlıyorlardı. Bu anlatılar dikkatimi, tezimde ele almaya fırsat bulamadığım, kültürel kimlik, hafıza ve siyasal imgelem arasındaki ilişkiye çekti. Bu yazıda tezimde farkına varıp inceleyemediğim bu konuyu ele almayı amaçlıyorum. Yazıya konu olan araştırmam hem tarihsel antropolojik bir yönteme hem de 2011 yılı sonbaharı ve 2012 yılı bahar ve yazında Cizre'de yürüttüğüm saha araştırmasına dayanmaktadır.

Yazıya konu olan Kırmızı Medrese'nin 1508 yılında, II. Şerefhan olarak bilinen bir Kürt Emîri tarafından inşa ettirildiğine inanılmaktadır.[3] Medrese, Cizre Beyliği'nin 1847 yılında yıkılmasının ardından beylik tarafından kendisine tahsis edilen vakıf gelirlerinden yoksun kalarak eğitim faaliyetleri büyük gerileme gösterip[4], Cumhuriyet döneminde medrese eğitiminin yasaklanmasıyla birlikte resmi eğitimin son bulmasına rağmen toplumsal hafızada önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Bu medreseye ilişkin olarak kültür, kimlik ve hafıza arasındaki ilişkinin Kürt anlatılarında nasıl tahayyül ve inşa edildiği bu yazının odak noktasını oluşturmaktadır.

İlk olarak hafıza, kimlik ve politik tahayyülün içinde şekillendiği ve ilişkilendiği kuramsal çerçeveye dair kısa bir giriş yapıp Kırmızı Medrese'nin önem kazandığı tarihsel bağlamı inceleyeceğim. Daha sonra Kırmızı Medrese'nin hatır-

[3] Medrese'nin 1508 yılında Han Şeref tarafından kentin yeniden ele geçirilmesi üzerine alındığı bilgisi Cizre'li araştırmacı Abdullah Yaşın tarafından hazırlanmış olan *Tarih, Kültür ve Cizre* kitabında yer almaktadır (Yaşın, 2007:176). Ancak sözlü anlatılar ve medresenin inşa tarihinin yazılı olduğu kitabenin görüldüğüne dair tanıklıklar dışında yazılı bir belge ya da kitabeye rastlamadık. Ancak görüşme yaptığımız bir çok insan tarafından tekrarlanan 1508 tarihinin neden bu kadar kabul gördüğü yazının ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

[4] Vakıf gelirlerine sahip olduğunu sadece bu büyüklükte bir medresenin idaresinin vakıf gelirleri olmadan idare edilemeyeceğini düşünerek belirtiyoruz. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığımız çalışmaya rağmen Kırmızı Medrese'ye dair herhangi bir arşiv belgesine rastlamadık. Abdullah Yaşın, adı geçen kitabında II. Şeref'in Kırmızı Medrese'nin masrafları için birçok köy ve araziyi medreseye vakfettiğini yazar (2007: 71). Nusaybin yolu üzerindeki sulak Nêhrib Köyü ile Gürsu (*Gozik*) Köyleri arasında kalan Andabor denilen bahçe ile şimdi Sarıtarla denilen Hırbazür (*Xirbezûr*) ve birkaç parça tarla da vakfedilen yerler arasındadır (2007: 71). Yaşın vakıf belgelerine dair kaynak göstermiyor. 1508 olarak belirtilen Medrese'nin kuruluş tarihi ise Cizre şeyhlerinin hayatını anlatan *el-Qutufu'l Ceniyye fi Teracumi'l Ailetu'd Derşêwîyye* adlı Arapça bir kitapta yüzyıl kadar önce tahta bir levha üzerinde Kırmızı Medrese'nin yapılış tarihinin 1508 olduğunu gördüğünü söyleyen müellifin anlattıklarına dayanıyor. Ancak anlatılanların hepsi görgü tanıklığından ibaret.

lanma dinamikleri ve bunun kültürel ve politik olarak kendini belli etme biçimlerine değineceğim.

I. Hafıza, Kimlik ve Siyasal Tahayyül

Hafıza konusu üzerine yapılmış çalışmaların bir çoğu geçmişi basit bir şekilde geçip-gitmiş zaman biçiminde yalıtılmış bir zamansallık olarak ele almaz, onun yerine geçmişin bugünle ilişkisi ve bugün yeniden inşası bağlamında konuya yaklaşır (Eriksen, 1993; Traverso, 2009; Connerton, 1999; Assmann, 2001; Ricoeur, 2012). Hafıza da devamlı bir şekilde güncel toplumsal ve siyasal koşullara göre oluşur ve yeniden oluşur. Jan Assman *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* adlı kitabında geçmişin ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıktığını (Assman, 2001: 35) ve hatırlanarak yeniden kurulduğunu yazar (2001: 36). Bu yeniden kurma işleminde bellek olduğu gibi kalmaz, ilerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir (2001: 45). Connerton da *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı kitabında şimdiki zamanı, çeşitli geçmiş yaşantılarımızdan hangisiyle bağlantı kurabilirsek ona göre yaşayacağımız söyleyerek şimdinin geçmiş ve hatırlamayla ilişkisine dikkat çeker (Connerton, 1999: 9). Hafıza üzerine çalışan bir başka düşünür olan Enzo Traverso *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Kimlik, Politik* adlı çalışmasında belleğin şimdiki zamana derinden kök saldığını söyleyerek ister bireysel isterse kolektif belleğin şimdiki zamanın filtre edilen bir geçmiş görüntüsü olduğunu yazarak şimdinin önemine dikkat çeker (2009: 10-11). Çünkü neyin hatırlanıp neyin unutulmasına karar verilmesi tam da mevcut andaki iktidar ilişkileri ve her toplumsal grubun ya da iktidar öbeğinin şimdiye ve geleceğe dair tasarımlarıyla yakından ilgilidir. Yeni bir gelecek yaratmak ancak bu geleceğe uygun ve bu geleceğin hazırlayıcısı, muştucusu ve doğal devamı olarak görülecek bir tarihin-geçmişin inşa edilmesiyle mümkündür (2009: 10). Hafıza üzerine çalışan bu düşünürler hafıza çalışmalarında dikkatlerini şimdiye çekerler ve mevcut anda süreklilik ve gelenekteki her derin kopmanın, yeni bir başlangıç arama aşamasında "geçmiş" oluşmasına yardımcı olduğunu belirtirler (Assmann, 2001: 36). Belleğin şimdiki zamana bu denli kök salmış olması olgusu şimdiki zamanda hafıza üzerinde kurulacak bir denetimin-neyin hatırlanıp neyin unutulması gerektiğine dair bir denetim-erk hiyerarşisinin koşullarını belirlediği tespitini yapmaya götürür (Connerton, 1999: 8). Baskı koşullarında resmi tarih söylemlerine karşı hatırlama bir direniş biçimi halini alabilir (Assmann, 2001: 75). Bu durum hafızanın öznel karakterine işaret etmektedir (Traverso, 2009: 1).

Kuzeybatı Hindistan'da yaşayan Meolar üzerine etnografik bir çalışma yürüten Shail Mayaram Hindistan'da devlet ve ulus inşa sürecinde Meolar'ın (2003: 13) devlete ve kendilerine dair hafızanın böylesi bir yoğun kültürel ve politik karşılaşma sürecinde inşa edildiğini belirtir (2003: 6). Devlet inşa sürecinin asimilasyonist karakterine karşı "hafıza" "tarih"e (vurgular bana ait) karşı işler (2003: 13-15). Ricoure'un *Hafıza, Tarih, Unutuş* adlı kitabında Maurice Halbwachs ve Pierre Nora üzerinden tarih hafıza ilişkisini tartışırken belirttiği

gibi mesele tarih ya da hafızadan birini daha gerçek ya da otantik olarak göstermek değil tarihin ve hafızanın oluşum dinamiklerini, siyasal ve toplumsal kimlik oluşumlarında yerine getirdikleri işlevi ortaya çıkarmaktır (2012: 437-461). Bundan dolayı, hatırlamanın, unutmanın ve dayatılmış bellek yitiminin kültürel pratikleri toplumun ve iktidarın işleyiş biçimi ve bunların koşulladığı direnç ve kimlik biçimlerini incelemek için önemli bir analitik alan açar.

Kırmızı Medrese'ye ilişkin Kürt yerel hafızasının da böylesi bir analitik alan sağladığını düşünüyorum. Bu medrese, yerel hafızada modernleşmenin dağıtıcı ve yerinden edici etkilerinin ortadan kaldırdığı Kürt yaşam biçimlerinin, kültürel/politik tahayyüllerinin somutlaştığı sembolik bir mekân olarak belirmektedir. Osmanlı ve Türk modern iktidarlarıyla karşılaşmanın bir alanı olarak Kırmızı Medrese Kürt kültürel kimliğinin sınırını belirlemektedir adeta. Bundan dolayı Kırmızı Medrese'nin Kürtler için sınır koyucu bir işleve sahip olduğunu gösterebilmek birincil bir amaç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu yazıda Kırmızı Medrese fiziksel bir mekândan ziyade bir metafor, bir hafıza-mekân olarak konumlandırılmaktadır.

Bu bağlamda bu yazı şu sorulara cevap aramaktadır: Kırmızı Medrese Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi döneminde ne tür politikaların ve söylemlerin hedefi/nesnesi olmuş ve buna mukabil olarak ne tür değişimler yaşamıştır? Bir dini eğitim kurumu nasıl ve neden Kürt ulusal/kültürel tahayyülünde kimlik-yapıcı bir sembole dönüşmüştür? Kürtler bu medreseyi nasıl hatırlıyor ve hafızalarını politik kimlik ve tahayyüle nasıl uyarlıyorlar?

Bu çalışmada, Kürtler ya da Kürt kimliği ve kültürü derken tarih dışı soyut bir insan topluluğu veya kimlik kategorisini değil tarih içinde farklı siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklerin etkisi altında insan eylemleriyle şekillenen somut ve devingen algı ve durumları kastediyorum. Bu nedenle bu çalışmada Kürt yerel hafızası ya da kimliği derken bütün kimlikler gibi politik olan, tarihsel bir süreç içerisinde oluşmuş ve Kürt olarak tanımlanmış kimlik ve kültürden söz ediyorum. Bu anlamda tekil bir tanımlama değil kendini Kürt olarak gören öznelerin Kürt olmaya yüklediği anlamlara göre değişen çoğul tanımlamalar söz konusudur. Bununla birlikte, kültürün ve kimliğin inşa edilmiş olduğu kabulü yaygın ve yanlış bir şekilde anlaşıldığı biçimiyle onun "hayali" olduğu ya da gerçek olmadığı anlamında değil kimliğin ve kültürün inşasında toplumsal ve siyasal pratiklerin rolünün bu kimliğin bir parçası olarak hesaba katılması gerekliliği şeklinde anlaşılmalıdır. Burada kimlik biyolojik ya da soyut bir varlık kategorisi olarak değil maddi koşullar içerisinde ilişkisel olarak şekillenmiş bir praksis olarak ortaya çıkar. Bu şekliyle anlaşıldığında kültür ve kimliğin inşa edilme süreçlerinde farklı iktidarların kuruluşunu ve bunlara karşı gösterilen direnç ve direnişlerin rolünü analiz etme olanağı da belirir.

II. Tarihsel Arkaplan

Bu bölümde Cizre'ye ve Kürt medreselerine dair belgelere ve tarih çalışmalarına dayalı tarihsel bir arkaplan sunmaktan ziyade Cizre ve Kırmızı Medrese'ye

dair hafızanın şekillenmesine etki eden bazı önemli olaylara ve dönemeçlere işaret edilecektir. Bu tarihsel dönemeçlerin belirlenmesinde saha araştırması sırasında yaptığım görüşmeler etkili olmuştur. Alan araştırmaları sırasında insanların kente dair bahsettiği önemli olaylardan birisi Nuh Tufanı sonrasında Nuh'un Gemisi'nin kentin sınırları içerisinde yer alan Cudi Dağı'na oturtulduğuna inanılmasıydı. Bu anlatının önemi Adem'den sonra insanlığın ikinci kez yeryüzünde hayat sürmeye başladığı yerin Cizre olduğunu ima etmesidir. Hikayeyi anlatan Kürtler olduğunda Kürtler'in yeryüzündeki bu ikinci başlangıçta sahip oldukları merkezi konum kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.[5] Cizre kenti tarih boyunca önemini hep korumuş bir kent olarak hatırlanır. Bugün, kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Kürtler tarafından- ki çoğunluğu kendini dinsel anlamda Müslüman olarak görmektedir- Cizre kentinin Arap-İslam fetihlerinin ilk yayılma alanları içinde bulunması da kentin İslam tarihi açısından kadim olma konumuna dair bir işaret olarak değerlendirilir. Kentte var olan çok sayıda medrese kalıntısı ve Ortaçağlar boyunca İbn'ül Esir, Eb'ul Khayr, İsmail Eb'ul İzz gibi "El-Cezeri" nisbesiyle bilinen İslam dünyasının büyük âlimlerinin bu kentte doğmaları ya da ilim tahsil etmiş olmaları kentin İslam ilim geleneğinin üretiminde sahip olduğu merkezî konumun bir göstergesi olarak değerlendirilir.

Ortaçağlar açısından önem teşkil eden bir başka gelişme ise 9. ve 10. yüzyıllarda Abbasi halifeliğinin merkezi bir imparatorluk kurma teşebbüslerinin başarısızlığa uğraması ardından İslam'ın bir siyasal egemenlik biçimi aldığı topraklar üzerinde birçok yerel beylik ve devletlerin kurulması (Lapidus, 2003: 207-213) ve bu yerel devletlerden bazılarının da Kürt elitleri tarafından kurulmuş olmasıdır (Lazarev ve Mıhoyan, 2001: 39-59; Şerefhan Bitlisi, 2013). İlkinin Mervaniler, en ünlülerinin ise Eyyubiler olduğu bu devletlerin merkez kentlerin-

[5] Nuh Tufanının var olup olmadığı ya da Tufandan sonra geminin Cudi Dağına oturup oturmadığı konumuzun dışında bulunduğundan burada ele alınmayacaktır. Ancak Cizre'de yaşayan Müslüman Kürtler açısından konu büyük bir öneme sahiptir. Hz. Nuh'un mezarının Cizre'de olduğuna inanmaktadırlar ve mezarın bulunduğuna inanılan türbe Hz. Nuh'un kendi adıyla anılan bir cami içinde yer alıp halkın ziyaretine açıktır. Ancak hem cami hem de türbe kentteki mimarinin genel dokusuyla uyuşmayan bir niteliğe sahiptir. 1996 yılında inşa edilen cami kentte bulunmayan iki yüksek minareye ve Osmanlı tipi kubbeye sahiptir ve hem türbe hem de cami Kütahya çinileriyle süslenmiştir. Görüşme yaptığımız bazı medrese âlimleri-ki bir tanesi caminin imamlarından biriydi- bize asıl türbenin yerin 16-17 metre kadar altında olduğundan ve geçmişte insanların oraya merdivenle indiklerinden söz etti. "Yazın sıcağında bile çok serindi ve manevi bir havası vardı" dedi. Sonra da sitemli bir şekilde gerçek türbenin yer aldığı o yerin üstünün bu camii ve yeni türbe yerinin yapılması için devlet tarafından örtüldüğünü söyledi. "O nedenle insanlar burayı türbe saymıyorlar ve Cizre'ye ait görmüyorlar" dedi. Sitemli bir şekilde "Madem restore edecektiniz bari aslına sadık kalsaydınız ya da kentin dokusuyla uyumlu bir şey yapsaydınız. İnsanlar bu camiyi gördüğünde Osmanlı buraya ne zaman gelmiş ki diyorlar. Sanki Hz. Nuh Osmanlı döneminde yaşamış bir hava oluşuyor" diye ekledi. Manidar bir şekilde kente ilişkin görüşme yaptığımız bir üst düzey mülki amir Hz. Nuh Cami'sinden bahsederken "Kentte Osmanlı ruhu eksikti, yaptırdığımız bu camiyle bu durumu bir parça da olsa telafi ettik Allah'ın izniyle" değerlendirmesinde bulunmuştu.

den birisi Cizre'dir. Hatta Ortaçağlarda Kürtler tarafından kurulan ilk devlet olarak görülen Mervanilerin kurucusu Ahmed bin Mervan (Şerefhan Bitlisi, 2013: 71) Cizre merkezli Bohtan aşiretindendir yani Bohti'dir.

Botanlı anlamında kullanılan Botî kelimesi Cizreliler'in kendilik algılarının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Kelime anlamı olarak hem aşirete hem de o aşiretin hüküm ferma olduğunu coğrafyaya işaret eden Botan kelimesi kısa sürelerle kesintiye uğrasa da 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kente ve bölgeye hakim olan Botan Beyliği'ne ismini verdiği için modern dönemde toplumsal hafızanın önemli sembol duraklarından birini oluşturmaktadır. Ortaçağlar boyunca ve Beyliğin ortadan kaldırıldığı 1847 yılına kadar Cizre, Botan Beyliğinin merkezi olmuştur. Kentte yer alan bir çok yapı- ki bunlar arasında Beylerin sarayı olarak kullanılan *Birca Belek* (Belekli Burç), Kırmızı Medrese, Mem û Zîn Türbesi, Mîr Evdal Medresesi gibi yıkıntı halinde bulunan ve restorasyona tabi tutulan yapılar bulunmaktadır- bu dönemden kalmadır. Bu nedenle, Botan Beyliğinin hüküm ferma olduğu dönemin kalıntıları ve kanıtları olarak görülmektedirler.

Bu tür kalıntılar kentin bugün içinde bulunduğu yoksul ve harap durumunun prizmasından süzülerek görülmektedirler. Kentin kendisi ve her bir yapı aynı anda hem bir inşa sürecinin hem bir yıkım sürecinin nişaneleri olarak okunabilmektedir ve hatırlanabilmektedir. Bu noktada, tüm bu yapılar içerisinde çalışmak için Kırmızı Medrese'yi seçmemin nedeni Kırmızı Medrese'nin kentteki en büyük medrese ya da bir eğitim kurumu olarak bölgedeki en ünlü medrese olması değildi. Kırmızı Medrese Botan Beylerinin yaptırdığı tek medrese de değildir. Kentte Cizre Beyler'inden Mîr Evdal'ın adıyla anılan müstakil bir medrese de bulunmaktadır. Bununla birlikte Kırmızı Medrese, bölgede en çok konuşulan, sayısız efsane, mit ve halk hikayesine konu olmuş bir medresedir. Saha araştırmam sırasında dinlediğim, tanık olduğum bu efsaneler ve hikayeler ile bu mekânda sembolleştiğini fark ettiğim siyasal ve kültürel özlemlerden dolayı çalışma için Kırmızı Medrese'yi seçtim.

III. Politik ve Popüler Hafızada Kırmızı Medrese

1847 yılında Bedirhan Bey isyanının Osmanlı İmparatorluğu tarafından bastırılması Beyliğin politik otoritesinin de sonunu getirmiştir (Kardam, 2011; Hakan, 2007). 1847 yılı yalnızca Botan Beyliğinin sonunu değil 1514 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Kürt Beyleri arasından varılan anlaşma sonucunda[6]

[6] Kürt Beyleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında varılan anlaşma literatürde farklı şekillerde tartışılmaktadır. Anlaşmanın hükümleri ve Kürt Beylerine ne tür haklar ve yükümlülükler getirdiği konusunda Osmanlı ve Kürt tarihçileri farklı yorumlara sahiptirler. Anlaşmanın popüler hafızada ve Kürt ulusal politik tahayyülünde bu kadar önemli bir yer tutmasının nedeni Kürt sorununa güncel çözüm arayışlarında bir model olarak tartışılabilmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci bir nokta ise İdris-i Bitlisî'nin aracılık ettiği anlaşma sonrasında otonomiye sahip Kürt Beylikleri döneminin Kürt dili ve edebiyatının geliştiği bir altın dönem olarak popüler hafızada yeniden inşa edilmesidir. Buna karşılık varılan anlaşmayı Kürtler'in yaşadığı coğrafyayı Osmanlı-İran mücadelesinin savaş alanı haline getirmesinden kaynaklı

babadan oğula intikal eden otonom ve yarı otonom beylikler düzeninin de sonu anlamına geliyordu. Bu tarihten sonra Kürtler'in üzerinde yaşadığı coğrafya resmi olarak Kürdistan Vilayeti olarak adlandırılıp Osmanlı idari sisteminin bir parçası haline gelmiştir (Hakan, 2007: 253-254).

Cizre'nin de içinde yer aldığı Kürdistan Vilayetinin doğrudan Osmanlı İmparatorluğunun idaresine bağlanması bu coğrafya üzerinde Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı olarak da okunabilir. Tanzimat Fermanı ve ardından Islahat Fermanıyla İmparatorluk bürokrasisi yeniden tanzim edilmiş, modern okullardan, kaymakamlık, vilayet ve vezaret binalarına modern kurumlar imparatorluk sathında kurulmaya başlanmışlardır (Somel, 2010: 93-110). Modernleşme süresinin konumuz açısından önemli olan bir başka özelliği ise dinsel kurumların da doğrudan merkezi otoriteye bağlanması ve "ıslahat" adı altında müfredatlarının modernleştirilmesi ve ulusallaştırılmasıydı (Sakaoğlu, 2003: 125-130, 104-105; Zengin, 2002: 90-97). Modernleşme sürecinde dini eğitim kurumlarının milliyetçi ve devletçi bir anlayışla meczedilerek yeniden yapılandırılması Kürtler'in medrese tahayyülünü etkileyen başka bir boyutu oluşturmuştur.

Modernleşme sürecine bu kurumsal inşa politikalarına meşruiyet kazandırmak amacıyla bir dizi söylemsel politika geliştirilmiştir. Geleneksel olan ve modern olan arasında oluşturulan dikotomilerde geleneksel kurumlar ve onlara eşlik eden anlayışlar modern kurumlar ve anlayışlar tarafından tarihin düzçizgisel bir şekilde ilerlemesi neticesinde doğal olarak geride bırakılmış ve aşılmış kurumlar olarak resmedildi. Bilimsel söylemin yardımıyla bu kurumların ortadan kaldırılmasına bir doğallık ve kaçınılmazlık atfedilmiş oldu.

Bununla birlikte Osmanlı modernleşme sürecinde tek söylemsel politika zamana dair olarak üretilmemiştir. Coğrafi mekânlar da içinde yaşayan insanlarla birlikte yeni benimsenmeye başlayan tarih anlayışı uyarınca medeni ve gayri medeni şeklinde tasnif edilmeye başlanmıştır (Deringil, 2003; Makdisi, 2002). Osmanlı modernleşme sürecinde Vilâyet-i Kürdistan'dan Vilâyet-i Şark'a evrilen coğrafya "gayrı medeni", "vahşi", "bedevi" olarak tanımlanır ve otorite tesisi eğitim kurumlarının tesisi hal çaresi olarak ön plana çıkar (Deringil, 2003: 327-329). Sultan Abdulhamid döneminde hazırlanan raporlardan Cumhuriyet döneminin Şark Islahat raporlarına kadar sürekli tekrar edilerek zihinlerde mukim kılınmaya çalışılan bir temadır bu. Buna göre Osmanlı'dan Cumhuriyete tevarüs eden modernleşme söylem ve politikaları modern kurumların ve yaşam biçiminin şark ya da doğu olarak adlandırılan coğrafya üzerinde bir boşluk ya da uygun önlemlerle ıslahı kabil anarşik bir yapı üzerine kurulduğu şeklinde bir söylemi temel alır. Bu söylem mezkur doğu coğrafyasında var olan ve yıkıma uğratılan kurumların varlığını ve yıkıma uğratılma süreçlerini görünmez kılmayı amaçlar. Tarih bu konuda temel bir yardımcı işlev görür.

---

olarak eleştiren yaklaşımlar da mevcuttur. Cizre'de yürüttüğüm saha çalışması sırasında Botan Beyliği döneminin Kürtler'in hüküm ferma olduğu bir dönem olarak hatırlandığını gözlemledim.

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte medreseler eğitimde birliği amaçlayan 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte yasaklanmış ve modern okullar yasal olarak meşru kabul edilen tek eğitim kurumları haline gelmiştir. Kürtler açısından medreselere dair hafıza böylesi bir tarihsel bağlamda şekillenmiştir. Kürtler kendi bölgelerinde bulunan medreselere cumhuriyet döneminde kendi kimliklerinin ve kültürlerinin korunmasında özel bir rol atfetmişlerdir. Böylesi bir atıf temelini Kürt yarı-otonom emirliklerinin ortadan kaldırılışı ve bu emirler tarafından oluşturulan medrese sisteminin yıkılışı arasındaki ilişkiden alıyor görünmektedir. Cumhuriyet döneminde, resmi yasaklamalara rağmen varlığını illegal olarak da sürdürebilmiş olan medreseler yasaklanmış Kürt dili ve geleneksel İslami eğitim etrafında şekillenen farklı kültürel kimliklerin ve toplumsal yaşam formlarının neşv ü nema bulduğu yerler olarak hizmet etmiştir. Medreselerin Osmanlı'nın son dönemi ve özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren bölgede hakim kılmaya çalıştığı modern Türk kültür ve kimliği önünde engel, Kürt kültür ve yaşam biçimininse korunmasını kolaylaştıran kurumlar olarak algılanmasını, esasen bu konumu teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak, günümüz Kürt ulusal muhayyilesinde medrese Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin Kürtler'in yaşadığı bölgedeki yıkım ve inşa diyalektiğinde gelişen tarihinin önemli bir hatırlatıcısı, geçmişteki ve gelecekteki Kürt kimliğinin sembolik mekânları olarak ortaya çıkmıştır.

Hiç şüphe yok ki Kırmızı Medrese bu kültürel ulusal tahayyüldeki en belirgin medrese olmuştur. Kırmızı Medrese'ye atfedilen özelliklere ve rollere bakıldığında, devlet politikalarıyla ilişki içinde bu politikaların Kürtler, Kürt dili ve kültürüyle ilgili olarak öne sürdüğü argümanlara cevap oluşturacak şekilde inşa

edildiği görülecektir. Kürtler hafıza aracılığıyla, devletin söylem ve tarihine karşılık olacak bir karşı söylem, karşı hafıza yaratmaya çalışıyor görünmektedirler.

Bu hatırlama eyleminin vurgu yaptığı yerlere bakıldığında şu noktaların ön plana çıktığı görülmektedir: Yıkıntıya uğratılan ve Kürtleri medenileştirilmesi gereken göçebeler olarak gören devlet söyleminin ve pratiğinin ortadan kaldırdığı kent yaşamı; devletçe yasaklanan ve dil olarak, bazı durumlarda medeniyet dili olarak kabul edilmeyen Kürtçe'nin şiir ve felsefe dili olarak kullanıldığının bir kanıtı olarak Melayê Cizîrî'nin Diwan'ı ve siyasal otoritenin sembolü olarak Mîrlerin mezarları.

IV. Alan Araştırması Bulguları

Kırmızı Medrese'ye ilişkin olarak 2011 yılı sonbaharında ve 2012 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Cizre'de bir alan araştırması yürüttüm. Görüşme yaptığım kişiler arasında medrese eğitimi almış *meleler*•, şeyhler• ve şeyh ailelerine mensup insanlar ile formel bir dini eğitimi olmayan kent esnafı bulunmaktaydı. Alan araştırmamızın başlangıcında kentteki Diyanet İşleri Müdürlüğüne giderek medreseye ilişkin bir alan araştırması yürüteceğimizi belirtip hem izin istedim[7] hem de medreseye giriş çıkışlarda kolaylık sağlamalarını kendilerinden rica ettim.

Gerekli izinleri aldıktan sonra Medreseye gittim. Medresede bizi kendisi de klasik medrese eğitimi almış olan otuzlarında bir kişi karşıladı. Kendisi medresenin mescit kısmının imamıydı. Medresede kendisine ait bir odası vardı. Namaz vakitlerinde medresenin mescit kısmında namaz kıldırıyordu ve medreseyi ziyaret eden insanlara rehberlik ediyordu. İlk rehberimiz olarak bize medreseyi gezdirirken medresenin bölgede bir "üniversite" (vurgu bana ait) olarak hizmet verdiğini, sadece dini ilimlerin değil fizik, kimya, geometri ve astronomi gibi pozitif ilimlerin de okutulduğunu söyledi.

Medrese kompleksi içinde yer alan odaları gezdirirken kapısı kapalı bir odayı işaret ederek oranın medresenin kütüphanesi olduğunu geçmişte içerisinde binlerce kitap bulunduğunu ancak medresenin yaşadığı yıkım sonucunda geride hiç

• Mele: Medrese eğitimini tamamlayarak icazet (bir nevi diploma olup izin belgesi anlamındadır) almış kişiye verilen isimdir.

• Şeyh: Arapça olup yaşlı kişi anlamına gelen şeyh kavramsal olarak tasavvufta insanları belli bir tarikat esasına göre yetiştiren kişi anlamında kullanılmaktadır. İslam dünyasında şeyh ve âlim Allah'ı bilme ve kulluk görevlerini yerine getirme konusunda iki farklı yol ve bilgilenme biçiminin temsilcileri olarak çoğunlukla çatışma halinde olmuşlardır. Tarikat ve medrese gerilimi sadece dini bilgi ve Müslüman kitlelerle ilişkilenme biçimi değil bununla bağlantılı olarak siyasal otoritelerle ilişkilenme biçimi konularında da kendini göstermiştir. Güneydoğu Türkiye'de şeyhler ve medrese âlimi olarak bilinen meleler arasında bu çatışma farklı biçimlerde günümüze kadar devam etmiştir (Şengül, 2008: 82-95).

[7] Alan araştırmasını sanat tarihçisi olan eşim Birgül Açıkyıldız Şengül ile birlikte yürüttük. Kendisi Kırmızı Medrese de dahil olmak üzere Cizre'de bulunan yapıların mimari özellikleri üzerine bir çalışma yürüttü.

bir kitabın kalmadığını söyledi.[8] Medresede mescit kısmının sol tarafında bulunan büyükçe bir odayı gezdirirken orada mezarı bulunan ve Şeyh İbrahimê Sorî'ye ait olduğunu söylediği bir türbe gösterdi. Odanın duvarlarında 30 x 40 cm'lik bir kitap ebatında olan nişleri göstererek medresenin o kısmının eczacılıkla ilgili olabileceğini ve söz konusu nişlerin de ilaçların ve ilaç yapımında kullanılan malzemelerin konulduğu bölmeler olabileceğini söyledi. Bu durumda Kırmızı Medrese'de tıp, en azından eczacılık eğitimi de veriliyor olmalıydı, değerlendirmesinde bulundu. Medrese müfredatının sadece dini ilimleri değil tıbbı da kapsayacak şekilde pozitif ilimleri de içerecek şekilde tanımlanması genelde seküler Kürtler'in medrese tahayyülünde gözlemlenen bir unsurdur.

Rehberimiz, Medresenin Botan Beyi Han Şeref tarafından 1508 yılında kentin Akkoyunlular tarafından alınması üzerine ettiği duaya karşılık bir şükür ifadesi olarak inşa edildiğini söyledi. Cizre Akkoyunlu Türkmenler tarafından ele geçirilmiş ve Mîr ailesinin erkek üyeleri öldürülmüş ancak Han Şeref kaçmayı başarmıştır. Otuz yıl dağlarda saklanıp adam topladıktan sonra kenti yeniden ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Kente üzerine yürümeden önce Allah'a niyazda bulunup kenti tekrar ele geçirdiği takdirde kente giriş yaptığı yerde bir medrese inşa edeceğini söylemiştir. Cizre surlarla çevrili bir kenttir ve Şerefhan surları aşarak kente girer. Duasının kabulüne karşılık olarak kenti çevreleyen surların burçları üzerine Kırmızı Medrese'yi yaptırır. Anlattıklarını destekleyecek herhangi bir belge olup olmadığını sorduğumda ise belki çok naifçe bir soru sorduğumu düşünerek, "ne belgesi eğer restore edilmeseydi bu taşlardan bile geriye birşey kalmayacaktı" dedi. Bununla birlikte anlattıklarının herkes tarafından genel kabul edilen bilgiler olduğunu ima ederek "belge yok ama böyle bilinir böyle anlatılılır" diye ekledi. Medresenin ana kompleksini gezdirdikten sonra medreseye bitişik olan sekizgen türbe yapısından da söz etti. O yapıda Kırmızı Medrese'de de müderrislik yapmış olan Melayê Cizîrî ile Medrese'yi yaptıran Han Şeref olmak üzere Cizre Beylerinin mezarlarının bulunduğunu söyledi. Mezarların bulunduğu yapıda bir tek Melayê Cizîrî'ye ait olan mezar taşının üzerinde duaların yazılı olduğu yeşil bir örtüyle örtülmüş olan sanduka bulunmaktaydı. Diğer mezar taşları açıktaydı ve birçoğu tahrip olmuş vaziyetteydi ki bu durum üzerlerindeki kitabelerin okunmasını zorlaştırıyordu.

[8] Bu talan edilmiş kütüphane anlatısı Evliya Çelebi'nin Bitlis Beyi Abdal Han'ın sarayından çıkarılan kitaplara dair anlattıklarını akla getirmektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinin Bitlis'e ait kısmında Osmanlı Paşası Melek Ahmet Paşa'nın beyliği yıkmasının ardından Bitlis Beyi'nin kütüphanesinden çıkarılan değerli kitapları büyük bir hayranlıkla anlatır (Evliya Çelebi, 2012, Cilt I: 334- 343). Develerle İstanbul'a getirilen bu harikulade el yazması kitapların akıbeti meçhuldür. Diyarbakır'da da Ulu Cami'yle ilgili olarak böyle bir talan edilmiş harikulade kütüphane anlatısı mevcuttur. Bitlis, Diyarbakır, Cizre gibi bölgenin büyük cami ve medreselerindeki kütüphanelerde günümüzde hiç kitap bulunmadığı düşünüldüğünde buralarda bulunan kitapların akıbeti tarihçiler için iyi bir araştırma konusu olabilir.

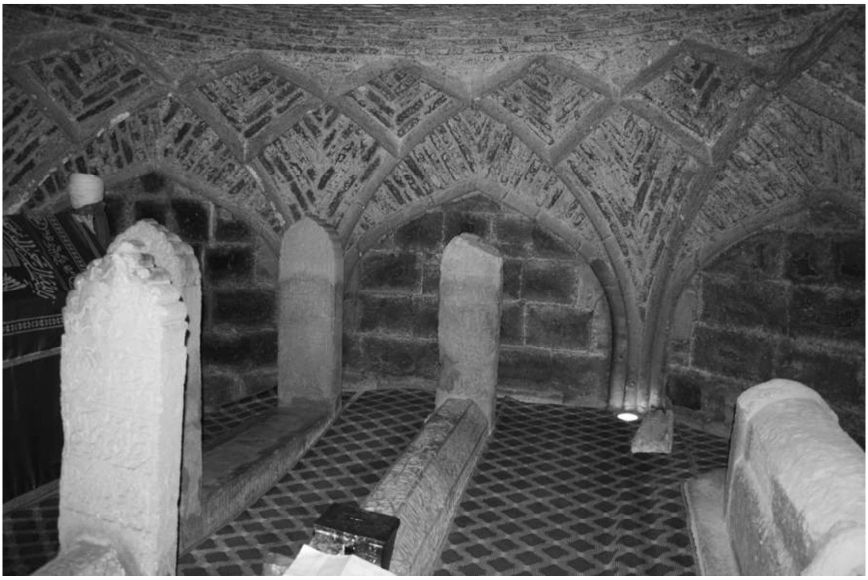

Bu ilk görüşmenin ardından medresenin banîsi ve yapılış tarihiyle ilgili olarak somut bilgilere ulaşıp ulaşamayacağımızı araştırmaya karar verdim. Kırmızı Medrese'ye ilişkin olarak görüştüğüm kent esnafı medreseden büyük bir övgüyle söz ediyordu. Medresenin bölgenin üniversitesi olduğunu, sadece Cizre'den değil bölgeye uzak başka yerlerden de çok sayıda öğrenciyi kendisine çektiğini ve sadece dini ilimlerin değil bir çok ilimin de medresede öğretildiğini anlatıyorlardı. Biraz şüpheci ve ikna olmamış bir gözle baktığınızı hissettiklerinde size ya İbn'ül Esir'i ya da İslam tarihinin "ilk robot yapan âlimi" olarak bilinen Eb'ul İzz El-Cezeri'yi[9] örnek veriyorlardı. Bu kişiler bu ilimleri Cizre'de okuyup öğrenmişlerdi. Bir görüşmeci Eb'ul İzz'in kendi mekâniğini Kırmızı Medrese'de geliştirdiğini, medresenin ortasında bulunan su kuyusu ve çıkrık düzeninin Eb'ul İzz'in kendisi tarafından yapıldığını söyledi. Kendisine medresenin yapılış tarihinin 1508'te Han Şeref olarak kabul edildiğini hatırlattığımda duraksayıp, Mîr Şeref'in belki eklemeler yaparak medreseyi genişletip tahkim etmiş olabileceğini ama medresenin daha eskilere ta Eb'ul İzz zamanına kadar gittiğini ifade etmişti.

Medreseye ilişkin anlatılarda medreseye bitişik yapıda türbesi bulunan Melayê Cizîrî büyük bir yere sahipti. Medreseye bitişik bu yapı medresenin aslî bir parçası olarak görülüyordu. İnsanlar, Kırmızı Medrese'yi anlatmaya başladıklarında medresede çok büyük âlimlerin ders verdiğini söyleyip buna örnek olarak da Melayê Cizîrî'yi gösteriyorlardı. Melayê Cizîrî'nin Kırmızı Medrese'de ders verip bir çok öğrenci yetiştirdiğini söylüyorlardı. Melayê Cizîrî'nin âlim ve şair olarak sahip olduğu yüksek paye medresede verilen eğitimin ve ilmî seviyenin bir kanıtı olarak değerlendiriliyordu. Bundan o kadar kesin bir dille söz edilir

[9] 1136-1206 tarihleri arasında yaşamış Cizre'li âlim ve mucit.

ki kaynak sorma gereği bile hissetmezsiniz. Bununla birlikte bu bilgilerin yazılı olarak nerede bulunabileceğini sorduğumuzda bu kadar bariz bir konuda soru sormamız yadırgandı; ancak kimse net bir kaynak da gösteremedi. Bu kadar büyük bir medreseye ve bu kadar iyi tanınan ve bir divanı günümüze kadar gelmiş bir şair ve âlime dair herhangi bir belgenin neden bulunmadığı üzerine düşünmeye başladım. Oldukça yadırgatıcı bir durumdu.

Medresenin kuruluş tarihine dair bazı somut bilgiler elde etmek için hem medresedeki hem de medreseye bitişik türbedeki mezar taşlarını okumaya çalıştım. Hem mezar taşlarının hem de medresenin mescit kısmında mihrabın üstünde bulunan kitabenin kırılmış olduğunu fark ettim. Kentte bulunan yetmiş ve seksen yaş üzeri medrese âlimleriyle yaptığım görüşmelerde, kendi bulgularımdan söz etmeksizin medresenin kendi zamanlarındaki haline dair neler hatırladıklarını sordum. Üç ya da dört görüşmeci 1930 ya da 1940'larda askerlerin komutanlarının verdiği emirle Kırmızı Medrese'nin mihrabında bulunan kitabeyi kırdıklarını söylediler. Hatta bir tanesi olayı "çok iyi hatırlıyorum, çocuktum daha, askerler medreseye girdiler ve kitabeleri ellerindeki çekiçlerle kırdılar. Sadece orayı değil bir çok yeri kırdılar" şeklinde aktardı. Bir başka görüşmeci mezar taşlarının da benzer bir şekilde kırıldığını söyledi. Görüşmecilerden birisi, çok büyük bir sırrı paylaşıyormuş gibi, kısık bir sesle "siz şimdi Melayê Cizîrî'nin mezarı üzerindeki sandukayı kaldırsanız mezarın ona ait olmadığını görürsünüz. Ama yemin olsun ben mezarını görmüşüm. Oradaydı. Sonra askerler kırdılar. Üzerine başka bir mezar taşı koydular. Şimdi insan baktığında sanki Mela orada gömülü değilmiş gibi düşünür" dedi. Cizre tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar yapan ve bu konuda eserleri bulunan Abdullah Yaşın'la görüştüğümde kendisi de araştırma yaparken benzer anlatılarla karşılaştığını söyledi.

Kırmızı Medrese'nin yapılış tarihini ve bitişik türbede bulunan mezarların tarihini tespit etmeye yönelik araştırmalar var olan soruları cevaplamaktan çok ortaya bir dizi yeni soru çıkarmıştır. Cizre üzerine yapılan en güncel ve kapsamlı çalışmalardan birinde Dr. Mesut Tüzün, Kırmızı Medrese ve Melayê Cizîrî'ye ilişkin bilgiler aktardığı bölümlerde, kendisinden önce Cizre üzerine yapılan çalışmalardaki bulguları özetlemiş ve gerek medresenin yapılış tarihi ve banîsi gerekse Melayê Cizîrî'nin doğum ve ölüm tarihine ilişkin birbiriyle çelişki halinde olan görüşleri sıralamıştır (Tüzün, 2014: Cilt 2: 294-295; 321-333).

Doktor Tüzün'e göre Medrese'yi yaptıran kişi Han Şeref'tir; kendisi Cizre'yi 1508'de değil 1495 yılında Akkoyunlulardan almıştır, zaten Safeviler 1507 yılında Akkoyunlu varlığına son vermiş olduğundan 1508 tarihi hatalı bir tarihlendirme olmalıdır (2014: 295). *Şerefname*'de otuz yıllık sürgünden sonra şehri alan Emir Şeref bin Emir Bedir'den söz edilse de (Şerefhan Bitlisî, 2013: 169) herhangi bir tarih yer almaz. Ayrıca *Şerefname*'de zikredilen az sayıda medrese içinde Kırmızı Medrese adında bir yapı yer almamaktadır. Melayê Cizîrî'nin doğum tarihine ilişkin öne sürülen tarihler 1404 ile 1570 arasında değişmektedir (Tüzün, 2014: 327-333). Medrese'ye bitişik türbede de doğum ve ölüm tarihi olarak 1404-1479 yazmaktadır. Bununla birlikte Mesut Tüzün'ün de paylaştığı genel kanı Mela'nın 1570-1630 yılları arasında yaşamış olduğu yönündedir (2014: 333).

Araştırma ilerledikçe, Cizre'de bulunan yapıların yapılış tarihine, eğer bu yapı medreseyse o medresenin vakfına ilişkin kayıtlara ulaşmanın neredeyse imkansız olduğunu gördük. Bunun nedenlerinden birisi kentteki eski medrese ve camileri yıkıp ya da tadilata uğratıp yeni cami yapma uygulamasıydı. Bu uygulama Cizre'deki dini hayatı ve din-siyaset ilişkisini anlamak açısından kilit bir öneme sahip. Bu şekilde restorasyona tabi tutulan medreselerden bir tanesi Meydanbaşı, Cizreliler'in deyimiyle Mizgefta Serê Meydanê Camisi'dir. Cami'nin değiştirilmeden önceki adı *Mizgefta Mîrekan* (Mîrler Camisi)'dır ve bu yapıyı hâlâ bu isimle ananlar var. Restorasyonda cami tamamıyla modern bir görünüme sahip olacak şekilde adeta yeniden yapılmış. Bu caminin avlusunda bulunan türbe kısmı ise tam bir harabeye dönmüş durumda. İnsanlar türbede bulunan mezarların 1970'li yıllarda kent müftüsünün talimatıyla yıkıldığını, mezar taşlarının ve mezardan çıkarılan kemiklerin buldozerle çıkartılıp Dicle Nehrine döküldüğünü anlatıyor. Cami tuvaletine bitişik bir odada dört duvarla çevrilmiş ve demir bir kapıyla kapatılmış olan türbeyi ziyaret ettiğimizde içeride kırık bir çok mezar taşı gördük. Mezar taşlarından birinin üzerinde bir dağ keçisi ve dağ keçisine nişan almış bir atlı rölyefi vardı. Rehberlerimiz dağ keçisinin Botan Beyliğinin sembolü olduğunu mezar taşının da Mîr Mihemedê Neçîrvan adlı Botan Beyine ait olduğunu söylediler. Ancak mezar taşları kırılıp mezar yerleri bozulduğundan hangi mezarın kime ait olduğunu tespit etmek neredeyse imkansızdı. Zaten türbenin içinde bulunduğu odanın üst kısmına on katlı bir apartman dikilmişti. Cami imamı, annesinin türbenin eski halini hatırladığını ve gençliklerinde Perşembe günleri Kırmızı Medrese, Nuh Camisi, Mem û Zîn türbesiyle birlikte o zaman ana yol üzerinde bulunan bu türbeyi de ziyaret ettiklerini anlattığını aktardı. Annesinin türbede bulunan mezarların bir tanesinin Mem û Zîn'de adı geçen Tacdin'e ait olduğunu söylediğini de ekledi. Söz konusu cami eski mimarisinden ve camiye bitişik türbe ve medreseden eser kalmayacak şekilde restore edilmişti. Bir diğer cami ise Hasan-ı Basri Camisi'dir. Bu caminin restorasyonu sırasında camide bulunan türbenin taşları, *eskidiği* (vurgu bana ait) gerekçesiyle değiştirilmiş ve Midyat taşıyla yeniden yapılmış. Türkçe Hatiban Camisi olarak bilinen *Mizgefta Heft Khetiban* adlı cami de benzer şekilde restore edilmiş. Bu makalenin yazımı aşamasında bazı bilgiler için bir kez daha görüşme yaptığım bir kaç Cizreli Mart-Nisan ayında iç mimarisi ve kubbe yapısı Kırmızı Medrese'nin mescid kısmına benzeyen *Şêyhê Reş* adlı eski bir caminin daha yetkililer tarafından yıkıldığını söylediler. Bu restorasyon uygulamalarını bize anlatan insanlar bunun kentin İslam-Kürt kimliğinden Kürt kısmını silmeyi amaçlayan politikanın bir parçası olarak değerlendiriyorlardı. Camiler, sadece isimleri değiştirilmekle kalmıyor, mimari özellikleri de ortadan kaybolacak bir bir şekilde tadilata tabi tutuluyordu. Daha önce sözünü ettiğimiz Hz. Nuh Camisi restorasyonu ise en çok örnek verilen uygulamalardan birisiydi.

Kırmızı Medrese'ye ilişkin hafıza, medresenin yıkıntıları üzerinde üzerinde yükselmekte ve tahrip edilmiş her kitabede, bir zamanlar var olduğuna inanılan ama şu anda elde olmayan her belgede okunmaz kılınan tarih hafıza tarafından yeniden inşa edilmektedir.

Kırmızı Medrese'ye ilişkin olarak görüşme yaptığımız, aynı zamanda kentteki şeyh ailelerinden[10] birine de mensup bir kişi Kırmızı Medrese'nin kent insanları tarafından neden bu kadar önemli görüldüğü konusunda aile büyüklerinin anlattıklarını da aktararak şöyle bir yorumda bulundu:

"Eğer medreseleri araştırıyorsanız Cizre'deki en büyük ve en önemli medrese Şağ[11] Medresesi'dir. Kırmızı Medrese'den daha büyük bir medresedir. Kırmızı Medrese'nin avlusuna baktığınızda o kadar büyük bir medrese olmadığını görürsünüz. Bölgenin bir çok önemli âlimi Şağ Medrese'sinde yetişmiştir. Şağ köyü Cudi dağının eteklerinde bulunmaktadır. Dağlık bir alandadır ve bugün çatışma bölgesinde kaldığı için insanlar gidememektedirler. Derşêw başka bir dağ köyüdür. Orada da önemli bir medrese vardı ve Derşêwî lakablı bir çok

[10] Cizre'de bulunduğum süre içerisinde daha yakından tanıma fırsatı bulduğum şeyh ailelerinin hikayesi yakın dönem bölge ve Cizre tarihini anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Kent merkezli beylik aristokrasisinin çöküşü kentte yeni bir dinsel aristokrasi meydana getirmiş. Kendilerine bağışlanan köylerle toprak sahibi de olan şeyh aileleri kentteki yönetici sınıfın bir parçası haline gelmişler. Bununla birlikte sadece şeyhlerin manevi otoriteleri değil, iktidarla geliştirmiş oldukları ilişkiler de etkinlik alanları üzerinde belirleyici olmuştur. Araştırmam sırasında müstakil bir çalışmayla ele almayı düşündüğüm şeyh ailelerinin politik tutumlarının nüfuz alanlarının şekillenmesine nasıl etkide bulunduğu konusu önemli bir soru olarak ortaya çıktı. Bazı şeyh aileleri ön plana çıkarken bazıları tasfiye edilmiş, etkinlik alanları sınırlandırılmıştı ve bu durum şeyhlerin manevi otoritelerinden daha başka konularla ilgiliydi. Böylesi bir çalışma din-etnisite ve otorite konularını anlamak açısından büyük içgörüler sağlayacak niteliktedir.

[11] Resmi kaynaklarda Şah olarak geçmekle birlikte medresenin adı kentteki insanlar tarafından Şağ şeklinde telaffuz edilmektedir, bu nedenle yazıda medresenin adını telaffuz edildiği gibi yazacağız.

âlim oradaki medresede yetişmiştir. Ancak bu medreselerden geriye pek bir şey kalmamıştır. Dağlık bölgede kaldıklarından gözden uzaktırlar ve maalesef insanlar bakamamışlardır da. Ama Kırmızı Medrese kentin merkezindedir ve mimari özellikleriyle farklıdır. Diğer medreseler siyah bazalt taşından yapılmışken bu medrese kırmızı tuğladan yapılmıştır. Farklı bir kimliği vardır. Mehmet Uzun da *Dicle'nin Yakarışı* romanını yazmak için bir süre Cizre'de kaldığında -belki o dağ köyündeki medreseleri göremediğinden- Kırmızı Medrese'yi yazmıştır. Gözönünde olan, ayakta olan odur çünkü. Üstelik, ki bu çok önemlidir, Kürt edebiyatının zirve ismi Mela'nın türbesi de o medresede bulunmaktadır. Reklamı bu şekilde iyi yapılan bir medrese oldu".

Cizre bugün büyük bir kısmı yıkılmış olsa da çevresi siyah bazalt taşından yapılmış surlarla çevrili bir şehirdir. Kentsel gelişmeyle kent sur dışına taşmış olsa da Cizre denilince genelde suriçi anlaşılmaktadır. Cizre'de sur içinde göze en fazla çarpan unsurlardan birisi çok küçük bir alanda yer alan çok sayıdaki camidir. Neredeyse her on metrede bir cami yer almaktadır. Kentte camilerin sayısının çokluğunu açıklamak üzere Cizre'de bir zamanlar çok fazla ölüme sebep olan bulaşıcı hastalık salgınlarının var olduğundan ve insanların bulaşısı hastalıklardan korunmak için dua niyetine cami yaptıkları şeklinde bir hikaye anlatılır. Kentte var olan camileri gezdiğimizde neredeyse her camiye bitişik küçük bir oda olduğunu fark ettim ki bunlar hücre olarak adlandırılıyordu. Şu anda kullanılmasa da bu hücreler bir zamanlar öğrencilere ders vermek üzere medrese işlevi görüyor olmalılar diye düşündüm. Bazı camilerde bize rehberlik eden insanlar da hücrelerin medrese olarak kullanıldığını belirttiler. Hatta bazı cami avlularına sadece temel kısmı kalmış dörtgen yapıların ne olduğunu sorduğumuzda cami cemaatinde bulunan bazı yaşlı insanlar temeline kadar yıkılmadan önce oralarda duvarlarla çevrili küçük odalar olduğunu ve *feqi*lerin• oralarda ders gördüğünü söylediler.

Camilere bitişik bu hücre tarzı medreseler cami sayısının bulaşıcı hastalık salgını korkusu dışında başka açıklama çerçeveleri içinde anlaşılması gerektiği konusunda düşünmeye sevk etti beni. Botan Beyliğinin 1847 yılındaki yıkılışının ardından bir çok medresenin vakıf gelirlerinden yoksun kaldığı için zayıfladığını, Cumhuriyetin kuruluşu ile resmen yasaklandıklarını belirtmiştik. Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen ertesinde cereyan eden Şeyh Said isyanı sonrasında bölgedeki şeyhler başta Suriye ve Irak olmak üzere diğer ülkelere sürülmüşlerdi. Doktora çalışmam sırasında medreselerin yasaklanmasının ardından medresenin bir mekân olarak değil hoca-öğrenci ilişkisini işaret eden bir sosyalite olarak kurulduğunu belirtmiştim (Şengül, 2008: 97-98).

Cizre'deki kendisinden bilgi aldığımız, kentin önde gelen şeyh ailelerinden birine mensup olan görüşmecimiz, şeyhlerin gidişiyle birlikte oluşan eğitim boşluğunu doldurmak üzere hücre tarzı medreseler açıldığını ama bunlar tek başına

• Feqi: Arapça hukuk bilen hukukçu kişi anlamındaki *fakih* sözcüğünün Kürtler arasında almış olduğu biçimdir. Medrese öğrencilerini tanımlamak için kullanır. Bu şekliyle güneydoğu Türkiye'deki medreselerde hukuk eğitiminin merkezi yerine de işaret etmektedir.

değil ancak bir camiye bitişik olarak açılabileceği için, bir çok caminin yaptırıldığını söyledi:

"Cizre'de seksen kadar cami var. Köklü medreseler kapanınca küçük medreseler açıldı. Küçük vakıflar küçük ev medreselerine dönüştürüldü; herkes başını koyacak bir yer arayınca onlarca cami açıldı. Bu nedenle onlarca cami var Cizre'de".

Görüşmecimiz Cizre'de ilimle uğraşan ailelerin sayısal çokluğunu açıklamak üzere Cizre'yi Dicle nehri kenarında kurulan diğer iki kent Diyarbakır ve Musul'la karşılaştırdı. Diyarbakır'ın Osmanlılar zamanında Beylerbeyliğinin merkezi olduğunu, bu nedenle siyaset ve ticaret şehri olduğunu ve kentte el zanatlarının gelişkin olduğunu belirtti. Musul da bir ticaret şehriydi. Buna karşılık küçük bir şehir olan Cizre'de ticaret erbabı ve toprak sahibi aile olmadığı için "ilim eksenli olarak gelişen" bir kent olduğu açıklamasını yaptı. İlim eksenli gelişen bir kent olduğu için "ilim aileleri" (*tabir kendisine ait*) vardır ve bu nedenle hemen her sokakta bir dergâh, türbe ya da medrese bulunur dedi. Bu açıklaması üzerine Oxford gibi bir yer yani, dedim. Evet aynen öyle Oxford gibi bir yer dedi, beni teyit ederek. Sonra şu şekilde bir değerlendirme yaptı:

"Mîr ailesi dışında sadece bu ilim aileri kendilerini Mîrlere eşit görüp hatta bazen üstün de görerek sur içine yerleşirlerdi. Normal insanlar Mîr ailesine duydukları saygıdan dolayı sur içinde yaşamazlardı. Mîrler'in ortadan kalkmasıyla birlikte sadece bu ilim aileleri sur içinde kalmıştı. Cumhuriyetle birlikte onlar da sürgüne gönderilince kent içinde köklü aristokratik aile de kalmadı. Bugün Cizre'de sur içinde hiç bir ailenin geçmişi yüz elli yıldan daha öncesine gitmez. Çünkü dini ve din dışı bütün aristokratik aileler sürgüne gönderildi. Bedirhan Bey'in yirmi yedi köyü vardı. Sürgüne gönderildiğinde hepsini boşalttı. Cizreliler Mîr'e olan saygılarından dolayı o köylere yerleşmediler. Sonuç olarak dışarıdan gelenler yerleştiler o köylere".

Kentte görüştüğümüz bazı medrese âlimleri de benzer bir değerlendirmede bulundular. Medrese eğitimini Cudi dağının eteklerindeki dağ köylerinden birinde kurulu medresede tamamlayan bir medrese âlimi:

"Eğer ilim açısından soruyorsan Kırmızı Medrese ilim açısından o kadar ünlü değildir. Özellikle Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ciddi bir eğitim olmamıştır. Eğitim dağ köylerinde kaçak da olsa devam etmiş, bir çok âlim bu dağ köylerindeki medreselerde yetişmiştir. Şimdi son dönemde, özellikle 1980'lerden sonra başlayan çatışmalar neticesinde dağ köyleri boşaltılınca buralarda da eğitim kalmamıştır. Mecburen bir çok âlim Cizre kent merkezine gelmiş ve ilmi faaliyetlerini burada sürdürmeye çalışmıştır".

Görüşme yaptığımız bir şeyh- ki kendisi medreseden icazet de almış birisiydi- Kırmızı Medrese üzerine araştırma yaptığımı söylediğimde gülümseyerek "medresenin neyini araştırdığımı" sordu. Cizreliler'in medreseyi nasıl hatırladığını araştırdığımı sorduğumda önceki gülümsemesini biraz toparladı ve "şimdi oldu" diyerek Kırmızı Medrese hakkında şunları anlattı:

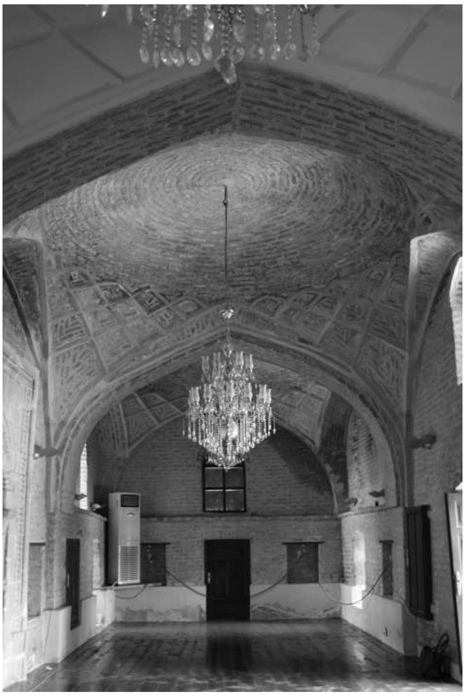

"Eğer araştırdığın Kırmızı Medrese ise o konuda çok bir bilgi yok. Zaten son zamanlara kadar harabe halindeydi. Yıkıldı yıkılacak hale gelmişti. Doğru dürüst ders de işlenmiyordu. Nasıl olsun? Yasaktı... Bazen bir ya da iki hücresinde hocalar ders veriyorlardı ama medrese olarak insanlar artık şeyhlerin dergâhlarının yanındaki medreselerde ders görüyorlardı. Oraları ders açısından daha önemli hale gelmişti. Ama insanlar Kırmızı Medrese'yi nasıl görüyorlar dersen sana başka türlü cevap veririm. Bir kere sadece Cizreliler değil, bölgedeki bütün insanlar için önemli. Eğer araştırma yapıyorsan sen de fark etmişsindir, Kırmızı Medrese'yi sadece Cizreliler ziyaret etmiyorlar. Ta Diyarbakır'dan, Erzurum'dan gelenler var. Neden geliyorlar peki? Çünkü Melayê Cizîrî'nin ismini duymuşlar. Orada medfun olduğunu biliyorlar. Ziyaret etmek istiyorlar. Sonra Cizre Botan'ın kalbidir. Botan Beyliğinin başkentidir. Medrese'yi Mîrler yaptırmış. O günlerden kalan bir eser görmek istiyorlar. Ama sadece ders dersen anlamazsın... Zaten çok ders de olmamış. Ben hatırlamıyorum. Tarih falan da yok. İnsanlar birşeyler anlatıyorlar ama ne kadar doğru bilmiyoruz...".

Görüşme yaptığımız şeyhin söyledikleri arasında iki nokta Kırmızı Medrese'nin toplumsal hafızada ve tahayyülde sahip olduğu yeri anlamak açısından öneme sahip bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, idaresi şeyhler tarafından yürütülen medreseler ile Kırmızı Medrese arasında yaptığı ayrımdı. Beylerin finanse ettiği medreseler beyliklerin yıkılışıyla ortadan kalkınca camilere bitişik hücrelerde kendi imkânlarıyla ama genelde de maddi gücü daha yerinde olan şeyhlerin maddi desteğiyle medrese eğitimi sürdürülmeye çalışıldı. Bunlar eğitim açısından daha yaygın ve verimlilerdi.

Alan araştırması sırasında şeyhler tarafından himaye edilen medrese eğitiminin Cizre'de medrese ve dindarlığa dair başka bir algı oluşmasına hizmet etmiş olduğunu fark ettim. Sadece şeyh aileleri değil devlet otoriteleri de şeyhler tarafından himaye edilen, müstakil fiziki bir yapısı olmayıp şeyhlerin tekkelerine bağlı olarak faaliyet gösterilen medreselere farklı bir anlam ve işlev yüklüyorlardı. Ancak burada da belirleyici olan medreselerin şeyhler tarafından idare edilmesi değil medreseyi himaye eden şeyhin politik tutumuydu ki

Kürtlüğe dair tahayyül ve pratikler böylesi bir politik tutumun şekillenmesinde belirleyici bir yere sahipti.

Alan araştırması sırasında bu boyutu yakından gözlemleme imkanı buldum. Kentte yaptığım görüşmeler sırasında, özellikle son on yılda cemaatler ve devlet eliyle yeni bir dindarlık anlayışının inşa edilmeye çalışıldığını fark ettim. Bu dindarlık anlayışında Cizre'nin Şeyh Seyda gibi keramet• ehli manevi şahsiyetleri ön plana çıkarılır. Hakkında bir çok menkıbe anlatılan Şeyh Seyda manevi harikuladeliklerinin yanı sıra devletine bağlı, anarşik olay ve düşüncelere tenezzül etmeyen bir kişilik olarak resmedilir. Şeyh Seyda'nın müridi de olmuş kentteki bir medrese âlimiyle yaptığımız görüşmede kendisi Şeyh Seyda'nın çok takvalı biri olduğunu, zikre ve taate çok önem verdiğini ama siyasetle uğraşmaya hiç sıcak bakmadığını belirtmişti. Bazı talebeleri bu konuları açmak istediğinde "Bizim siyasetle işimiz olmaz, bizim işimiz manevi olgunlaşmadır" şeklinde cevap verdiğini de belirtmişti.

Cizre'de yeni yeni kurumsallaşmakta olan dini cemaatlere mensup insanlarla görüşüp Kırmızı Medrese hakkında görüşlerini onlara sorduğumuzda "Melayê Cizîrî gibi büyük bir velinin türbesinin bulunduğu bir ilim yuvası" olarak gördükleri tarzında cevaplar aldık. Anlattıklarında kuruluş hikayesine ise herhangi bir gönderme yoktu. Melayê Cizîrî'nin bir veli olarak tanımlanması da son dönemde kente hakim kılınmaya çalışılan yeni dindarlık anlayışıyla yakın bir ilişki içinde görünmektedir. 2012 yılında Cizre'de düzenlenen *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*'nda sunulan tebliğlerin bir çoğu Cizre'nin Şeyh Seyda benzeri manevi şahsiyetleri hakkındaydı. Bu manevi otoriteler arasında halk arasında hala büyük bir saygınlıkla hatırlanmasına rağmen devlet otoritelerine yakın durmadığı için kentte manevi otorite haline gelemeyen bir çok şeyhin bulunmaması dikkat çekici bir noktadır. Sempozyumun kapanış oturumunda söz alan bir kent yetkilisi "Melayê Cizîrî, Ehmedê Hanî[12] ve Bediüzzaman gibi şahsiyetlerin asıl amacının dindar bir nesil yetiştirmek" olduğunu belirtti. Yetkilinin bu dindar nesil değerlendirmesi dindar neslin tanımına ve saydığı isimlerin amacının gerçekten bu olup olmadığına dair tartışma yaşanmasına yol açtı. Bu son nokta medreselerin farklı politik bağlamlarda günün ihtiçalarına uygun olarak nasıl yeniden anlamlandırılabileceğine iyi bir örnek teşkil etmektedir.

• Keramet kelime olarak "cömertlik" anlamına sahiptir. Terim olarak Allah tarafından birine bağışlanan ve sıradan insanlarda bulunmayan nitelikler anlamına gelmektedir. Niteliklerin keramet olarak adlandırılması onların Allah'ın o kişiye bir lütfü bir cömertliği olduğunu göstermek içindir. Allah'ın böylesi bir cömertliğine mazhar olan kişi diğer insanlar nezdinde kendilerinden daha üstün görülmektedir.

[12] 17. yüzyılda yaşamış Kürt şair ve mutasavvıf. Kürtçe kaleme aldığı mesnevi türündeki *Mem û Zîn* adlı aşk hikayesiyle meşhurdur.

V. Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisini imparatorluğun doğusunda doğrudan bir şekilde hissettiren Osmanlı modernleşme süreci imparatorluğun doğusunda kurumsallaşırken birçok geleneksel kurumu ve bununla yakından ilişkili toplumsal, siyasal ve entellektüel örgütlenme formlarını ya yıkıma ya da köklü bir değişime uğrattı. Bu süreçte bazı mekânlar hem yıkımı hem de yıkım öncesinin mamur günlerini hatırlatan yerler olarak ön plana çıktılar. Kürtlerin yaşadığı coğrafyada Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin hem geleneksel-leşmiş dindarlık biçimleri hem de bunların dilsel ve kültürel aktarım aracı olarak Kürt diline ilişkin politikaları bu politikaların hedefinde olan medreseleri hafıza-da önemli yer tutan mekânlar haline getirdi.

Bununla birlikte Cizre'de bulunan Kırmızı Medrese diğer medreseler ve ta-rihsel yapılar arasında sembolik öneme sahip bir mekân olarak ön plana çıktı. Cizre'de yürüttüğümüz alan araştırması sırasında Kırmızı Medrese'nin Kürtler'in modernleşme sürecinde mahrum kaldıkları ya da Kürtler üzerine üretilen söy-lemsel politikalarda sahip olmadıkları söylenen üç otorite sembolünü aynı anda bünyesinde barındırmasının böylesi bir sonucu etkilediği genel bir kanı olarak kendini gösterdi. Kırmızı Medrese'ye bitişik olan ve medresenin bir parçası olarak kabul edilen türbede mezarı bulunan Melayê Cizîrî, Kürtler nezdinde kendileri hakkında üretilen "barbar, bedevi, gayrı medeni, cahil" söylemini ge-çersiz kılacak bir ilmî, edebi ve irfani zirveyi temsil ediyor. Melayê Cizîrî'nin Kırmızı Medrese'de okuduğuna ya da ders verdiğine dair hiç bir belge olmama-sına rağmen orada medfun olması -ya da öyle olduğuna inanılması- Kırmızı Medrese'yi Melayê Cizîrî'yi yetiştiren kurum olarak sembolleştiriyor popüler hafızada.

Yine Kürtlerin nezdinde aynı türbede bulunan mîr mezarları ise doğrudan siyasi otoriteyi sembolize ediyor ve Kırmızı Medrese siyasi ve ilmî otoritenin yanyanalığının bir sembolü olarak tahayyül ediliyor. Türbede Melayê Cizîrî ve mîrler birlikte ziyaret edilip, onlara birlikte dua ediliyor. Bu anlamda Cizre beyle-rinin sarayı olarak kabul edilen *Birca Belek* bile popüler hafızada mîrlerin gömülü olduğu Kırmızı Medrese kadar bir siyasi otorite sembolü olarak algılanmıyor. Saray sadece mîre ve onun otoritesine gönderme yaparken medrese, hele de kentin yeniden ele geçirilmesi anısına inşa edilmiş ve ilme vakfedilmiş bir med-rese sadece mîrin otoritesine değil bu otoritenin kullanımının ortaya çıkardığı somut eserlere gönderme yapması açısından göstereni (*signifier*) daha güçlü bir sembol olarak ortaya çıkıyor.

Kırmızı Medrese'nin kent merkezinde bulunması ise onun sembolik öneme sahip oluşunun diğer bir nedeni olarak kendini gösteriyor. Bedevi, dağlı, mede-niyetten uzak olan dolayısıyla da medeniyete yeniden kazandırılması gereken "doğulu" imajına karşılık Kırmızı Medrese bir zamanlar var olan canlı ve geliş-miş kent yaşamına tanıklık ediyor. Bu nedenle dağlık bölgelerde ve köylerde var olan daha büyük ve ilmî açıdan daha köklü medreselerin sahip olamadığı bir sembolik öneme sahip olduğunu söylemek mümkün.

Kırmızı Medrese'ye ilişkin bu hafıza Kürt siyasal hareketlerinin yükselişi ve bu hareketlerin politik tahayyüleriyle yakın bir ilişki içinde şekillenmiştir. Kürtlüğe dair kendi kurumlarına sahip şehirli ve eğitimli bir Kürt olma kurgusu Kırmızı Medrese'yi bu kurgunun sembolü olarak ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte, kentte var olan başka dindar ve Kürt olma biçimleri ve bunların ön plana çıkardığı mekân ve kişilikler farklı hafızalara ve kimlik tahayyüllerine sahipler. Osmanlı-Cumhuriyet modernleşme sürecinde sadece seküler eğitim kurumlarının inşa edilmediğini, dini eğitim veren medrese ve tekkelerin de idari ve yasal düzenlemelerle doğrudan devlet otoritelerine bağlandığını ve buralarda verilen dini eğitim ve yürütülen irşat faaliyetlerinin de devlet politikasıyla uyumlu olmasına özel bir önem verildiğini belirtmiştim. Böylesi bir gerçeklik İslam ve Müslüman olma olgularının da a-tarihsel, soyut yaklaşım ve kategorilerle anlaşılamayacağını göstermektedir. Devletleşmiş ve milliyetçi karakter kazanmış dini kimliklerin İslam dünyasında nasıl bir siyasal ve toplumsal ilişki içinde şekillendiğinin incelenmesi İslam dünyasında milliyetçilik ve din tartışmalarına da katkı sunacak bir niteliğe sahiptir. Kürtler'in Kırmızı Medrese'ye atfettikleri sembolik anlam ancak kentteki tarihsel cami ve medreselerin restorasyon aşamasında maruz kaldıkları tahrifatla ilişki içerisinde anlaşılabilir. Kürtlerin tarihi ve kültürüyle içiçe bir şekilde inşa edilmiş dini mekânlar yerine Kürt tarihinin, dilinin ve kültürünün izlerinin yok edildiği daha "evrensel" dini mekânların inşa edilmeye çalışılması bizatihi İslam dünyası içerisinde mekân, hafıza ve kimlik ilişkisini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Homojen ve tekil bir İslam dünyası ve bu dünyanın bir parçası olan Osmanlı modernleşmesi anlatısı ancak araştırma yapılan mekânların özgüllüğünü ve modernleşme gibi genel süreçleri kendi özgüllüklerinde nasıl yaşadıklarını anlamaya çalışan bu tür antropolojik çalışmalarla aşılabilir.

Kırmızı Medrese'ye ilişkin Kürt tahayyüllerinin zaman içerisinde farklı iktidar ilişkileri içinde nasıl şekillenip dönüşüme uğradığı çalışmanın gösterdiği sonuçlardan birisidir. Bu anlamda Kırmızı Medrese'nin Kürtler ve devlet otoriteleri için ifade ettiği anlam Kürt olmaya dair politik mücadeleler ve buna eşlik eden politik tahayyülere göre değişiklik göstermiştir. Yok sayılan ve yıkıma uğratılan resmi medrese anlatılarından sadece dindar nesil yetiştiren medrese anlatılarına kadar resmi devlet söylemleri buna mukabil Kırmızı Medrese'yi kentli Kürtlüğün mekânı olarak tahayyül eden anlatılardan, devlet Müslümanlığından farklı Kürt müslümanlığının mekânı olarak kuran anlatılara kadar bir dizi karşı anlatıyla (*counter-narrative*) karşılanmıştır. Son dönemde Cumhuriyetin insanları sekülerleştirmeyi ve Türkleştirmeyi amaçlayan klasik modernleşme siyasetinden farklı olarak, kentte cemaatler ve diyanet üzerinden hakim kılınmaya çalışılan ve Cizre'nin manevi büyükleri ve İslâm kimliğini merkeze alan yeni dindarlık söylemlerinin Kırmızı Medrese gibi yapıların hem devlet otoriteleri hem de Kürtler tarafından yeni bir gözle okunmasına ve hatırlanmasına yol açtığını yaptığım saha araştırmasında gözlemledim. Bu durumun kendisi tarih, hafıza, mekân bağlamında kimlik yıkımı ve kimlik inşa süreçlerinin nasıl bir politik ilişki içinde dinamik olarak şekillendiğini göstermektedir.

Kaynakça

Assman, Jan. *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Benjamin, Walter. *Illimunations.* New York: Schocken Books, 1985.

----- *Pasajlar.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey.* New York: Routledge, 1998.

Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar.* İstanbul: Ayrıntı, 1999.

Deringil, Selim. "'They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, 45/2 (Apr., 2003): 311-342.

Eickelman, Dale F. & Piscatori, James. *Muslim Travellers Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination.* Berkeley&Los Angeles: University of California Press, 1990.

Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 4. Cilt,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Hakan, Sinan. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867.)* İstanbul: Doz, 2007.

Lapidus, Ira. *İslam Toplumları Tarihi,* Cilt I, İstanbul: İletişim, 2003.

Löwy, Michael. *Walter Benjamin: Yangın Alarmı "Tarih Kavramı Üzerine" Tezlerin Bir* Okuması. İstanbul: Versus Yayınları, 2007.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Makdisi, Ussama. "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review* 107/3 (June 2002): 768-796.

Mayaram, Shail. *Against State Against History: Counterperspectives from the Margins.* New York: Colombia University Press, 2003.

Messick, Brinkley. *The Calligraphic State: Textual Domination and History in a Muslim Society.* Berkeley: University of California Pres, 1993.

Munslow, Alun. *Tarihin Yapısökümü.,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003.

Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin.* İstanbul: İletişim, 2010.

Ricoeur, Paul. *Hafıza, Tarih, Unutuş.* İstanubul: Metis, 2012.

Şengül, Serdar. *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Traverso, Enzo. *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika.* İstanbul: Versus Yayınları, 2009.

Tüzün, Mesut. *Cizre Tarihi.* Cilt 2, İstanbul: Nûbihar, 2014.

Yaşın, Abdullah. *Tarih Kültür ve Cizre.* Ankara, 2007.

Zengin, Zeki Salih. *İkinci Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi.* Ankara: Akçağ, 2002.

Öz: Bu makale, Osmanlı modernleşmesi ve Türk ulus-devlet inşa sürecinin Türkiye'de yaşayan Kürtler arasında medrese algısını nasıl etkilediğini Cizre'de bulunan Kırmızı Medrese özelinde tarihsel ve etnografik perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Kırmızı Medrese'nin 1508 yılında bir Kürt Beyi tarafından inşa edildiğine inanılmaktadır. Medrese 1847 yılında Beyliğin ortadan kaldırılışından sonra yıkıntı haline gelmiştir. Bununla birlikte, Kırmızı Medrese toplumsal hafızada bugüne kadar önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Kültür, kimlik ve hafıza arasındaki ilişkilerin Kürtler'in bu medreseye dair anlatılarında nasıl tahayyul ve inşa edildiği bu yazının odak noktasını oluşturmaktadır. Yazıda ilk olarak hafıza, kimlik ve politik tahayyülün ilişkilendirildiği teorik çerçeve kısaca anlatılmış, ardından Kırmızı Medrese'nin önem kazandığı tarihsel bağlam açıklamış, ardından Kırmızı Medrese'yi hatırlamanın temelinde yatan dinamikler ve bunların politik ve kültürel görünümleri ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Medrese, hafıza, kimlik, tarih, yıkıntı.

Cultural Formations of History, Memory and Identity in the Context of Kırmızı Madrasa in Cizre

Abstract: This essay seeks to study how Ottoman modernization and Turkish nation-state making processes influenced the perception of Kurdish madrasas among Kurds in Turkey, with a particular historical and ethnographic focus on Kırmızı (Red) Madrasa of Cizre. Kırmızı Madrasa is believed to be established in 1508 by a Kurdish Prince and ruined after the destruction of the Principality in 1847. However, it has continued to play a significant role in the public memory until today. How relationships among culture, identity and memory are imagined and constructed in Kurdish narratives on this madrasa will be the focal point of this essay. The theoretical frame within which the memory, identity and political imaginary are interrelated was introduced briefly. Then, the historical coxtext within which Kırmızı Madrasa gained importance was explored. Finally the underlying dynamics of remembering Kırmızı Madrasa and its cultural and political manifestations were refered.

Keywords: Madrasa, memory, identity, history, ruin

Pulur Köy Enstitüsü

İrfan Sevinç GÜNEL

1932 yılında Erzurum'un Oltu İlçesi'nin Yukarı Ormanağzı Köyü'nde (Eski adı Karnavas) 1932'de doğdum. Babam 1927 yılında Erzurum Dar'ül-muallimîn'den mezun olarak o köye atanmış, Atatürk'ün Harf Devrimi'nin önderlerinden ve okulun başöğretmeniydi. 1939 yılında ilkokula başladım. 1944 yılında ilkokulu bitirdim. O yıl Cılavuz Köy Enstitüsü'nde okuyan dayım Nazif Öztürk bizi kağnı arabasıyla Oltu'dan üç günde Pulur Köy Enstitüsü'ne götürdü. Dayım okul müdürü Aydın Bey'i Cılavuz Köy Enstitüsü'nden tanıyordu. Onun için hiç zorluk çekmeden Eylül 1944'de okula kaydoldum.

Pulur Köy Enstitüsü 1942 yılında Ilıca Bucağı'nda bir ilkokulda öğretime başlamış. Sonradan Ilıca'ya bağlı Pulur Köyü arazisi satın alınarak okul yapılmış. İlk müdürü Ahmet Korkut Bey'miş. Ben okula kaydolduğumda ekipler tarafından yapılan binalarda öğretime başlanmıştı. Okul müdürümüz Aydın Arıkök, eğitim başı Şakir Gürpınar, Müdür Yardımcımız Şevket Özay, öğretmenlerimden anımsadıklarım: Binnaz Arkök, Ahmet Alptekin, Ahmet Demircioğlu, Fatih Gemalmaz, Hasan Sertel, Sacide Aybar, Melahat Coşkun, İbrahim Sevinç, Şevki Taştan, beden eğitimi öğretmeni Tahir Altın, müzik öğretmeni Kaya Gökoğuz, resim öğretmeni Mustafa Bey, Türkçe öğretmeni Nadir Bey, sosyal bilgiler öğretmeni Şinasi Bey, Gülhan Böke ve Rıza Bey'lerdi.

Müdürümüz Aydın Arıkök'ten sonra çok çalışkan ve oturmak bilmeyen Osman Yalçın müdürümüz oldu. Bize okumak ve çalışmak için çok çaba göstermemizi öğretti. Ne yazık ki onu çekemeyenler müdürümüzün tayinin çıkardılar. Ondan sonra Nihat Salkır müdür oldu. Nihat Salkır'dan sonra İsmail Vural

müdürümüz oldu. Ben onun müdürlüğü zamanında mezun oldum. Bu sırada okulumuza Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nden Fahri Yücel, Tevfik Gültekin, Hüseyin Yücel, Halil Basutçu öğretmen olarak atandılar. Öğretmenler çok özverili çalışıyorlardı. Örnek alınacak öğretmenlerdi. Ne yazık ki köy enstitüsü düşmanları bunları okulumuzdan alarak askerliğe gönderdiler. Biz de bu idealist öğretmenlerin çalışmalarından yaralanamadık.

Pulur Köy Enstitüsü'ndeki bütün binalar devletin katkısı olmadan, diğer köy enstitülerinden gelen ekipler ve Pulur Köy Enstitüsü'nün öğrenciler tarafından yapılmıştır. Okul binalarının mimari Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun kardeşi Mualla Eyüboğlu idi. Kendisini okulumuza geldiğinde görmüştüm. Binalar köy enstitülerinden gelen öğrencilerin oluşturduğu ekipler tarafından yapılarak teslim edilirdi. Okulumuzda kültür dersleri, sanat öğretisi ve tarımcılık üzerinde çalışmalar yapardık. Okulda marangozluk, demircilik, inşaatçılık ve kızlar için biçki dikiş kolları vardı. Beni de marangozluk koluna seçtiler. Öğretmenim Nihat Bey'di. Ben okula ilk gittiğim hafta tezkere ile harç taşımıştım. Çok yorulmuştum. Daha sonra okul binaları için kapı, pencere yapardık. Ben de tek başıma bir öğretmen evinin kapısını yaparak taktım. O gün çok gururlanmıştım.

Okulumuzda banyo binaları yapılmamıştı. Ilıca'daki kaplıcalara öğretmenlerimizin gözetiminde sabahları gider, banyomuzu yapar ve dönerdik. Okulumuzda su da yoktu. Biz öğrencilerin çalışmasıyla 2-3 kilometre uzaktaki kaynaktan su getirdik. Sonra banyo yapacak binalar yapılınca artık Ilıca'ya gitmedik.

Öğretmenlerimiz çok özverili olarak çalışırlardı. Sınıflarımız kalabalık sayılırdı. Derslerimizde notlar tutar, gece gündüz çalışır ve boş zamanlarımızda öğretmenlerimizin önerdikleri kitapları okurduk. Bunlar Milli Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı Doğu ve Batı klasik eserleriydi. Bir buçuk ay yaz tatilimizde bu yayınları okuyarak özetini çıkarmak ödevi verilirdi.

Cumartesi günleri yemekhanede okul başkanı gözetiminde eğlenceler düzenlenir, oyunlar oynanır, şarkı ve türküler söylerdik. Ayrıca büyük sınıfların hazırladığı piyes gösterileri yapılır ve o haftanın çalışmaları değerlendirilirdi.

Sabahları erkenden her sınıf ayrı ayrı şarkı ve türküler söyleyerek mercimek ve nohut yolmaya giderdik. O günleri andıkça ne kadar mutlu olduğumuzu anlıyorum. Okulda uyuz salgını başlamıştı. Ben de uyuz oldum. Bir binanın çatı katında ayrılan bölümde yatıyor, Ilıca'ya banyolara gidiyor, ilaç sürerek tedavi oluyorduk.

Mutfakta nöbetçi olduğu bir gün arkadaşım Mehmet Kahraman'la öğrencilerin büyük bir grup halinde Gez Köyü'ndeki havaalanına doğru gittiklerini gördük. Bizim okulun öğrencileri olduklarını sanmıştık. Meğerse gelen ekipler gidiyorlarmış. Biz de uçakları görmek için onların arkalarına takılarak havaalanına gittik. Bizden sonra Müdür Yardımcısı Şevket Bey mutfağa gelerek bizi aramış. Döndüğümüzde nereye gittiğimizi sordu. Ben de uçakları görmeye gittik, dedim. Bize birkaç sopa attı. Cezalandırdı.

19 Mayıs 1949'da Erzurum Stadyumu'nda Pulur Köy Enstitüsü olarak çeşitli oyunlar ve gösteriler düzenlenmişti. Bunu beden eğitimi öğretmenimiz Tahir

Altın yönetiyordu. Ben de bu oyunlarda vardım. Gözlerimden rahatsız olduğum için doktor 3 cm kadar saçımın uzamasını istemişti. Tahir Bey kestirmede ısrar etti. Ben de doktordan ikinci rapor aldım ve kestirmedim. Kestirmediğim gören Tahir Bey yemekhaneden çıkarken tokat attı, ben de gittim saçımı istemeyerek kestirdim.

Geceleri yatakhanede nöbet tutardık. Bir gece eğitim başımız Hamit Özmenek denetlemeğe çıktığında nöbetçi öğrencinin uyuduğunu görmüş ve yatakhanedeki öğrencileri dışarı çıkarak yol üzerine dizmiş ve komutlarla gece yürütmeye başlamıştı. Bütün öğrenciler uyandı. Önce ne olduğunu anlayamadık, sonra olayı öğrendik. Hamit Bey çok yurtsever, öğrencilerine yararlı olan bir insandı.

Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer Erzurum'a geldiğinde okulumuzu da ziyaret etmiş ve Müdürümüz Osman Yalçın bizleri toplayarak Bakanı karşılamış, o ziyaret yansıtan fotoğraf çekilmişti. Ağalar, patronlar ve politikacılar buraların komünist yuvası olduklarını ve başka uyduruk suçlamalarla okullarımızın kapanmasını istemeye başladılar. Önceleri köy enstitülerini savunan Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanı olunca nereden esinlendiyse köy enstitülerinin düşmanı oldu ve kapanması için ilk harcı koydu. Herhalde rahat uyumuyordur. 1947 yılından sonra sanat ve tarımdan daha çok kültür derslerine yer verildi. Yani köy enstitüleri amacından saptırılmaya başlandı.

1945 yılında 2. sınıfa, 1946'da 3. sınıfa, 1947'de 4. sınıfa, 1948 yılında 5. sınıfa (son sınıf) geçtim, 4 Haziran 1949'da okuldan iyi derece ile mezun oldum. Erzurum'un Oltu İlçesi'nin çeşitli köylerinde öğretmenlik ve daha sonra Ankara merkezde çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yaptım. Ahmet Vefik Paşa İlkokulu'ndan 6 Temmuz 1981 yılında 32 yıl hizmet yaparak emekliye ayrıldım.

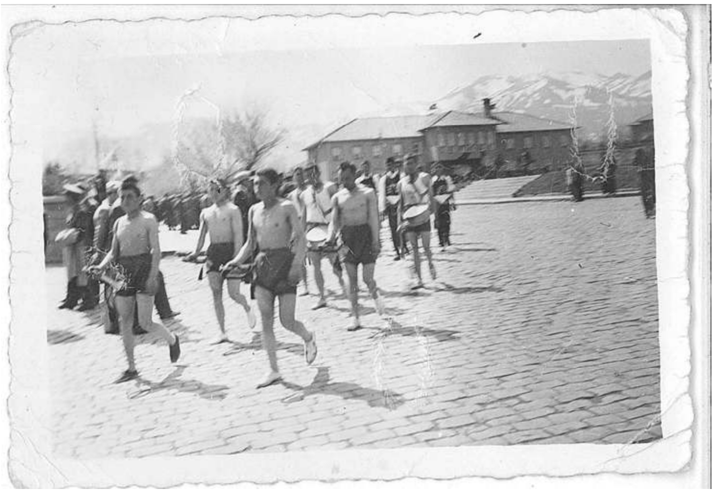

19 Mayıs 1949 tarihinde Erzurum Halkevi önünde, stadyuma törenlere giderken: En ön sağda İrfan

1948 yılında Murat, Abdurrahman ve İrfan (solda), arkada derslikler…

Okul Müdürü İsmail Vural, Hasan Sertel ve öğrenciler kayak yaparken

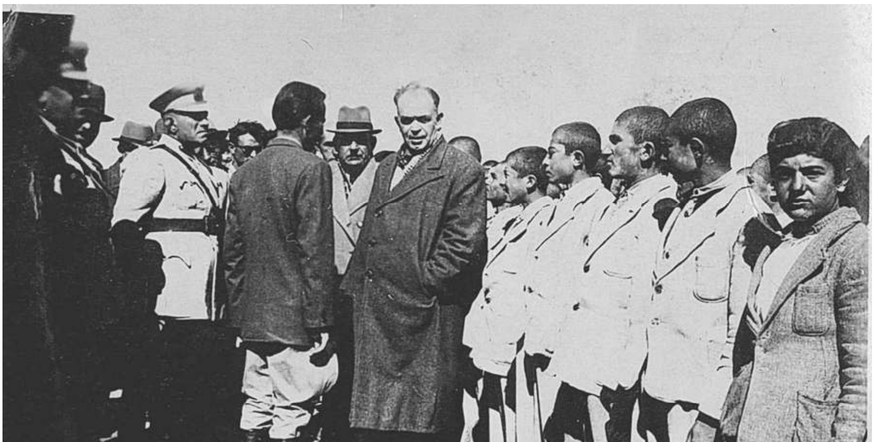

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'i (ortada paltolu eli cebinde) karşılayan Müdür Osman Yalını ve öğrenciler

Aydın Tekstil Fabrikası 1962 Temmuz'u TÖS kongresi, soldan beşinci İrfan

Cemal ve İrfan (terkide) okulun önünde…

25 Nisan 1948 tarihinde okulun yakınında, dere kenarında öğrenciler: Sol başta oturur durumda İrfan

Köy Enstitüsü
Diploması

No 185

Adı, Soyadı, Numarası:	Sevinç Günel 361
Babasının adı:	Osman
Doğduğu yer ve yıl.	Oltu 1934
Enstitüye girdiği tarih:	8. IX. 1944
Öğrencinin sanatı:	—
Mecburî hizmet müddeti:	20 yıl
Derecesi:	İyi

Erzurum-Pulur Köy Enstitüsü Öğretmenlik kolunu 1949 yılında bitiren yukarda künyesi yazılı ögrenci bu diplomayı almağa hak kazanmıştır.

Millî Eğitim Bakanı Müd. — Enstitü Müdürü İsmail Vural — Eğitim Başı Hasan Sertel

T.C. Milli Eğitim Erzurum Müdürlüğü

İncelenmiştir:

T.C. Milli Eğitim Erzurum Müdürlüğü

Türkiye Cumhuriyeti
Millî Eğitim
BAKANLIĞI

Köy Enstitüsü
Diploması

İlkokul Yılları

Turan TANYER

Okul hayatım, 1955 yılında İstanbul'da, Fatih semtindeki bir ilkokulda başladı. Hırka-î Şerif İlkokulu'nda. Oturduğumuz eve yakındı.

Siyah önlük, beyaz yaka, beyaz çorap, cepte beyaz mendil, siyah ayakkabı. Sırtta çanta. Cepte on kuruş harçlık, okula yollandım. Sabahçıyım.

Yarım günlüğüne olsa evden ayrılmak beni ilk başta bayağı ürküttü. Annemden ayrılmıştım. İlk günlerde kafamın içine bazı tuhaf sorular gelip yerleşti. Okuldayken, şöyle sorular: Annem acaba evde mi? Bir yere gitmiş olabilir mi? Günün son zili çalıp eve döndüğümde onu beni bekler bulacak mıyım? Böyle. İlk günler bu gerginliği üzerimden atamadığımı, kendimi yiyip bitirdiğimi özellikle belirteyim. O yüzden aradaki on dakika süren uzun teneffüs sırasında eve koşup bir bakardım. Daha çok ayakkabımın bağı çözüldüğü bahanesiyle. Annem ayakkabının bağını bağlar, ben yine bir koşu okula. Birkaç defa bunu tekrarladım. Sonra vazgeçtim. Hep evdeydi.

Bu okulda birinci sınıfı tamamlayamadım. Ertesi yıl şubat ayında Ankara'ya taşındık. 1955 yılı aile hayatında bazı değişikliklere yol açmıştı. Hadımköy civarında bir askerî birlikte subay olan babam, Millî Savunma Bakanlığı'nın Ankara Hukuk Fakültesi için açtığı özel sınavı kazanmış, Ankara'ya gitmişti. Tam benim okula zamanım gelip çattığında. O yüzden okula başladığımı babam göremedi. Velim annemdi.

Resim 1: Mimar Kemal İlkokulu'nun bahçesinde annem Muzaffer, babam Doğan Tanyer ile birlikte (Nisan 1957).

1956 yılının Şubat ayında Ankara'daydık. Babam, Kızılırmak Sokağı'nda bir apartmanda küçük bir daire kiralamıştı. Aile aylar sonrasında bir araya gelmişti. Birinci sınıfa Ankara'da devam ettim.

I. Mimar Kemal İlkokulu

Gittiğim okul eve yakındı. Her sabah evden çıkar, Selânik Caddesi'nden iner, Meşrutiyet Caddesi'ni geçer, Selânik'in devamını izler, sonra sağdaki caddeye (Yüksel Caddesi) döner, sağdaki iki okul binasından küçük olanına ve sınıfıma girip oturur, öğretmenimi beklerdim. Burası Mimar Kemal İlkokulu'ydu. Sonradan öğrendiğim üzere, Yenişehir'in ilk ilkokulu. Mimar Kemaleddin Bey'in Ankara'daki eserlerinden.

Birinci sınıfın ikinci devresini ve ikinci sınıfı burada tamamladım. O zaman içerisinde okuldan hiçbir şikâyetim olmadı. Derslerim iyiydi. Öğretmenleri severdim. Arkadaşlarımla ara sıra ufak tefek itişmeler dışında ilişkilerim düzgündü.

Hafızamı yokluyorum, 1956, 1957 yılları üzerinden fazla bir şey kayıtlı değil. Gürültüsüz patırtısız bir okul hayatı sürdürmüşüm demek ki.

O yıllarda bazı kutlama günleri var, anma günleri var. Her öğrenci gibi o günlere katılmıştım. Ayrıca müsamereler, gösteriler oluyordu. 1957 yılının Nisan ayındakini hatırlıyorum. O ayın o gününün fotoğrafları da elimde. Zeybek kıyafeti alınmıştı bana. Çünkü kızlı oğlanlı zeybek oynayacaktık. Dört kız, dört erkek çocuk, en küçükleri ben. İkinci sınıfı bitirmek üzereyim. Bir fotoğrafta, okulun bahçesinde, annem ve babamla birlikte, üzerimde o kıyafet. (Resim 1) Peki, zeybek olmak, oynamak neden icap etmişti? Şundan: Yıl sonunda müsameremiz var. İşte, halk dansları, subay kıyafetli çocuklar, omuzlarında kelebek kanatlarıyla kızlar, çok yerde olduğu gibi. Benim subay kıyafetim yok, ama zeybek olmuşum. Elimde ipek mendil (Annemin), tek başıma fotoğrafçıya poz veriyorum. (Resim 2) Anneme burada bir görev düşmüş. İzmir Kız Lisesi'ndeyken halk danslarıyla ilgilenmiş, İstanbul'da Fen Fakültesi'nde okurken Tarcan Zeybeği oynamış. Müdür ya da öğretmen ondan istemiş olabilir, okula sık sık gelip bizleri çalıştırdı. Tabii altında kalkabileceğimiz basit figürler öğretti. Günü gelince de çıkıp

oynadık. Sonra okulun bahçesinde bütün öğrenciler toplu olarak fotoğrafımız çekildi. Orada ön sırada, oturanlar arasındayım. (Resim 3)

Bir ay sonra da karnemizi aldık.

Resim 2: Mimar Kemal İlkokulu'nun bahçesi, elimde annemin ipek mendili (Nisan 1957).

II. Ayşe Abla

İkinci sınıfı bitirip üçüncü sınıfa geçtiğimde okul değiştirdim. Hayatımda yeni bir sayfa açıldı. Yeni okulumun adı, Ayşe Abla İlkokulu'ydu. İlkokul öncesi ana sınıfı da vardı. Oturduğumuz evin çok yakınındaydı. İrengün Apartmanı ile arasında altında eczane ve yorgancı bulunan apartmana komşuydu. İrengün'ün kapısından çıkıp sola dönüp yürüyünce birkaç adım sonra Ayşe Abla'nın kapısına varırdınız. Şimdi yerinde yok o bina. Çoktan yıkılıp gitti. Zaten Kızılırmak Caddesi'nin (O zamanlar "cadde" değil "sokak"tı.) o sıradaki bütün yapıları, apartmanlar, bahçeli evler yıkıldı. 1960'larda yapılan Kocatepe Camisi'ni çevreleyen yapılaşma sırasından kentin bu yüzü fotoğraftan silindi. Fotoğraf, deyince, okul binasının bir fotoğrafını aramama rağmen bulamadım. Bende yok. Neden? Bilemiyorum. Ama hatırlıyorum, o yıllarda evimizde bir fotoğraf makinesi yoktu. Olsa, şöyle dıştan çekilmiş bir okul fotoğrafı olur muydu ve bugüne kadar da kalır mıydı, onu da bilemem. Ama muhakkak birilerinde vardır. Şunu da söyleyeyim ki Ayşe Abla İlkokulu hakkında bulabildiğim tek yazıda dahi, okulla ilgili pek çok görsel malzeme bulunmakla birlikte, binayı şöyle karşıdan, cepheden alan bir görüntüsü bulunmuyor.[1]

Okul niye "Ayşe Abla" adını taşıyordu? Sahibinden ötürü. Ancak, sahibinin gerçek adı Ayşe değildi. Ayşe, Neriman Hanım'ın kullandığı bir addı.

Yıllar sonra öğrendim ki, Mustafa Satı Bey'in kardeşiymiş. Üniversiteyi Amerika'da okuyor. Çocuk gelişimi ve aile eğitimi üzerine uzman kişi oluyor. Türkiye'ye dönünce, evlenip, Ankara'da öğretmenliğe başlıyor. 1940'larda Ankara Radyosu'nda Radyo Çocuk Kulübü'nü kurup yönetiyor. Kulübün Ayşe Ablası'dır Neriman Hanım. Ve 1940'larda Bakanlıklar'da Belçika Büyükelçiliğine

[1] E. Nevin Cangür, "Ayşe Abla Okulu", *Albüm*, Sayı 4, Mayıs 1998, s. 28-37.

Resim 3: Mimar Kemal İlkokulu, çeşitli sınıflardan öğrenciler toplu olarak. Oturanlar arasında, soldan beşinci olarak yerimi almışım (Nisan 1957).

komşu bahçeli bir evde bir anaokulu açıyor. Daha sonra ilkokul kuruyor. Borç harç, Kızılırmak Caddesi'nde kendi binasını yaptırıyor.

Burası, özel, paralı bir okuldur.

Kızılırmak Caddesi'nin en büyük yapısıydı. Bir ön bahçesi bir de arka bahçesi vardı. Binanın en altında büyük bir salon bulunuyordu. Burada oyunlar oynanır, müsamereler düzenlenir, yemek yenirdi. Birinci kat, yönetim yeriydi. Üzerinde iki kat daha vardı. İlkokulun sınıflarına ayrılmış. En üst kat ise, Hızır ailesinin eviydi. Neriman Hanım, eşi ve oğlu burada ikamet ediyorlardı.

III. Tonton bir amca

Neriman Hızır'ın eşine gelince, boyu sevgili karısından daha kısa, ama kiloluydu. Beyaz saçlı, burnu hafifçe kızarık, güler yüzlü tonton bir amca. O zamanlar bilemezdim, sonradan öğrenmiştim; Ayşe Abla'nın bu tatlı, hiç somurtuk görmediğim eşi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde felsefe profesörüydü. Başkentin entelektüel figürlerinden biri, Nusret Hızır Bey. Hafif kızarık burnuna gelirsek, hafızamda böyle bir imajı saklamak amacıyla uydurup yerleştirdiğimi sanmıyorum hiç. Zaten bu konuda tanıklar da var. Melih Cevdet Anday'ın, Fahir Aksoy'un, Mehmed Kemal'in, 1940'ların ve sonrasının Posta Caddesi'ni, Şükran Lokantası'nı, Kürdün Meyhanesi'ni anlattıkları kitaplarda sayfaları çevirirken, karşınıza Nusret Bey çıkar. Burun kızarıklığının -kırmızı burnun- varlığını, Posta Caddesi'nin çoktan kaybolmuş bu mekânlarında geçirilen saatlere bağlıyorum. Ayrıca, dinlediğim başka bir hikâye var. Hem de Ayşe Abla'dan. O

yıllarda (1958, 1959 gibi), eski zamandan, örneğin, Sermed Muhtar Alus, Nahid Sırrı Örik'in, onların da çocuk yaşlarda yaptıkları gibi, büyüklerin konuşmalara kulak kabartıp hafızamda kayda geçiren bir çocuktum. Oturduğumuz apartman ile okul binası arasında yer alan Halide Hanım'ın Kızılırmak Eczanesi'nde akşam saatlerinde komşu kadınlar toplanır, çay, kahve içerler, kek, pasta yerlerdi. Annem de katılırdı çay saatlerine. Ara sıra Ayşe Abla da gelirdi. Bir gün ben eczanedeyken, Ayşe Abla'nın, komşularına, Nusret Bey'le ilgili olarak anlattıklarını kayıt etmişim, onu nakledіyorum. Hızır ailesi bir gün özel otomobilleriyle (Kocaman bir Amerikan arabasıydı), Ankara dışındalar, seyahate çıkmışlar. Özel şoför sürüyor. Yoldayken, şoför bir ara arabayı durduruyor. "Bir şey oldu galiba," deyip, aşağıya iniyor. Ön kapağı kaldırıyor. Nusret Bey, "Ben de bakayım," deyip o da dışarıya çıkıp, şoförün yanına geçiyor. Hoca cebinden ufak bir şişe çıkarıyor, bir iki yudum alıyor, şişeyi şoföre veriyor, o da bir iki yudum alıyor. Sonra arabaya biniyorlar. Birkaç kilometre sonra, şoför arabayı yine durduruyor, inip ön tarafa geçiyor, kapağı kaldırıyor, Nusret Bey de arkasından, hemen. Cepten şişe çıkıyor… Yol boyunca birkaç defa aynı şey tekrarlanıyor. İçeride de otomobilin eskiliğinden, sık sık arızalandığından söz etmeyi de ihmal etmiyorlar. Sözüm ona… Ama Ayşe Abla bu, kül yutar mı hiç. Kandıramamışlar. "Görmedim, anlamadım zannettiler, leş gibi kokuyordu ikisi de," dedi.

Şunu da ekleyeyim: Nusret Hoca, kiloludur, şeker hastasıdır. Ayşe Abla onun sağlığıyla yakından ilgilenir, üstüne titrerdi.

IV. Ayşe Abla'daki günler

Okula dönersek. Üçüncü ve dördüncü sınıfları Ayşe Abla'da okudum. Demek ki, 1957-58, 1958-59 ders yıllarında.

Devlet ilkokullarından farklıydı okulumuz. Bir defa, sabahçı, öğlenci devreleri yoktu. Sabah derse girer, öğle paydosu ve yemeğinden sonra (Ben çok defa yemek için eve giderdim.) galiba iki ders saati daha geçirirdik. Cumartesi ise yarım gündü okul, öğleye kadar.

Yine bir özellik: Haftada birkaç saat İngilizce dersi verilirdi. Ama sadece 3, 4 ve 5. sınıflarda. İki ders yılı boyunca ilk yarı karnemde İngilizce ders notum "zayıf" olmuş, ancak ikinci yarıda "orta" alıp bu dersi de aradan çıkarabilmiştim. İngilizceye karşı kabiliyetsizliğim o yıllardandır. O zamandan sonra da öğrenemedim gitti. Ayşe Abla'yı bitirenler, eğer Ankara Koleji'nin orta kısmına devam edeceklerse, çoğu Kolej'in "hazırlık" sınıfına kalmazlar, doğrudan orta 1'e alınırlardı.

Ve tabii ki kıyafetimiz. Siyah önlük, beyaz yaka yoktu, giyilmezdi. Serbestti. Bir de okulun resmî kıyafeti vardı. Okula başladığımda bana da alındı. Pantolonum, mavi fitilli kadifeden. Uzun pantolon. Beyaz gömlekler alındı. Bir de papyon. Pantolon nerede dikildi, hatırlamıyorum. Atatürk Bulvarı'ndaki, "ME-KA Bebe ve Küçükler Pazarı"nda mı? Büyük Sinema'nın sırasındaydı. Bu yazıyı kaleme alırken, evde dosyaları karıştırıyorum, 1954 yılından, Kolej ve Ayşe Abla okul formalarıyla ilgili fiyatları veren bir gazete ilanı buldum. ME-KA Bebe'nin.

Dikkat – Dikkat

Kolej ve Ayşe Abla okul formaları sürat ve itina ile yalnız Me-Ka Bebe ve Küçükler Pazarında mütehassıs çocuk terzisi Nurettin Çorumlu idaresi altındaki çocuk atölyemizde dikilmektedir.

Not: Hariçten getirilecek kumaşlar için dikiş tarifemiz:

	kuruş
Tek pantalon kısa	450
Tek pantalon uzun	600
Uzun takım elbise	2000
Tek ceket	1500
Kısa takım elbise	1750
Palto-pardesü	1750
Kanadyan	1250
Kapitane pardesü	2500

ME-KA Bebe ve Küçükler Pazarı Atatürk Bulvarı 163/1 Tel. 23451-Yenişehir

7000

Resim4: *Zafer*, 5 Eylül 1954.

1954 yılında "tek pantolon uzun" kumaşı "hariçten" olmak üzere dikiş fiyatı 600 kuruşmuş.[2] (Resim 4) 1954 yılında böyleymiş. Peki, 1957'de ne kadardı acaba? Kumaş onlardan ya da bizden, kaça patlıyordu aileye? Hem oradan mı aldı pantolonumu annem? Ayrıca bu satırlara gerek de var mı? Neyse, mavi fitilli kadife pantolon giyen (Hem de mevsimine bakmadan hep uzun pantolon), papyonlu bir üçüncü sınıf öğrencisiydim artık.

Bu yazıyı okuyan ya da göz atan olursa, "papyon" taktığıma inanmayan çıkabilir. Gerçi, üçüncü sınıftan papyonlu-papyonsuz hiç fotoğrafım bulunmuyor. Ama dördüncü sınıftayken çekilmiş bir fotoğraf var ki, papyonlu olduğuma kanıttır. **(Resim 5)** Bir "10 Kasım" günü çekilmiş fotoğraf. 10 Kasım 1958, sınıfta. Arkada, sınıf öğretmenimiz Nermin Hanım. Onun önünde kıvırcık saçlı kızın adını çıkaramıyorum. Yüzünün bir kısmı görülen kızın adı Funda. Solunda Belkıs. Funda'nın önünde, ayakta, papyonlu güzel bir çocuk var, o benim. Ama uzun ve fitilli mavi kadifeden pantolonumun göğsünde okulun arması yok. Bu, öteki pantolon o zaman. Çünkü iki tane, uzun ve fitilli mavi kadifeden pantolonum var; biri armalı, ötekisi armasız. Sol tarafımda, yere çömelmiş sarışın kız, gülüyor, onun adı Mine. Mine'nin önünde kazaklı erkek öğrenci Ahmet Beştaş (Tektaş?). Ahmet'in yanında Enver başını hafif yukarı kaldırmış, arkaya bakıyor, ne varsa. Onun önünde sarışın, gülen çocuk Jak'dır. Jak'ın yanındakinin adını çıkaramıyorum ve onun yanındaki, saçı önden bir çizgi halinde dümdüz kesilmiş olan Deniz, onu iyi tanıyorum. Milletvekili, büyükelçi oldu. Osman Bölükbaşı'nın oğlu.

İşte, papyonlu olduğum günlerden bir hatıra.

Ayşe Abla İlkokulu'na çekinerek başladığımı hatırlıyorum. İlk günü hatırlıyorum. Mimar Kemal İlkokulu'ndan çok farklıydı burası. Binası farklı, öğretmenler çok farklı, öğrenciler öyle. Sağıma soluma bakıyorum, şüphesiz yaşıtlarımın hepsi öyle değil, ama bazılarının şımarıklığı, gülüşleriyle, konuşma biçimleriyle açığa vuruyordu. O yıllarda utangaç bir çocuktum da. Annem getirmişti o gün beni sınıfa. O, orada arkadaşlarıyla karşılaşacaktı. Ankara'ya yerleşmiş, Çamlıca Orta Okulu'ndan ya da İzmir Kız Lisesi'nden arkadaşlarıyla. Benim yaşıtlarımın anneleri. Sonra annem bana güldü, öptü, yanımdan ayrıldı, eve gitti. Orada öyle kaldım.

[2] *Zafer*, 5 Eylül 1954.

Resim5: Ayşe Abla İlkokulu, dördüncü sınıf, sınıf öğretmeni Nermin Hanım'la birlikte (1958-59 ders dönemi).

Evet, bu okula gelmekle sınıf değiştirmiştim! Okulda pek çok öğrencinin babası, bakan, milletvekili, bürokrat, tüccar… Daha da sayabilirsiniz. Gerçi benim ailem gibi, orta halli çok ailenin çocuğu Ayşe Abla öğrencisiydi. Paralı okuldu. Ama subay olan babam beni burada okutabiliyordu. Maaşı binbaşı maaşıydı. Yalnız, Millî Savunma Bakanlığı hesabına Hukuk Fakültesi'nde okuduğu için ve fiilen görev yapmadığından, zamanı da olduğundan takma adla Milliyet gazetesinin Ankara temsilciliğini yürütüyordu. Yani gazeteden aylık geliri vardı. Demek oluyor ki, üstelik kira evinde oturmamıza rağmen, özel okula verilmem ailemi zorlamamış.

Bununla birlikte ben zorlandım. Benim zorlanmam şöyle, daha açık söyleyeyim: Ayşe Abla İlkokulu'nu hiç sevmedim. Aslında bütün tahsil hayatım boyunca gittiğim okullardan (Üniversite, vs.) sıkıldığım zamanlar olmuştur. Yalnız Ayşe Abla İlkokulu bunlar içerisinde sevmediğim bir okul olarak hayatıma girdi. Anılarım o kadar az ki. Yazılmaya değmez türden.

Bu okulda öğrenciler arasındaki rekabet derecesi yüksekti. Şimdi, sınıf vardır, o sınıftan "çalışkan" diyorlar ya, asıl yüksek not alma yarışına giren iki üç öğrenci çıkar. (Hani, çıkar da ne olur.) Burada ise ipi önde göğüslemek isteyenlerin sayısı çok ötelerdeydi. Bir de yıldızlı pekiyi yarışı vardı ki.

Yıldızlı pekiyi şuydu: Karnede, diyelim, "Hayat Bilgisi" dersiniz pekiyi. Fakat o pekiyi düzeyini de aşıyorsunuz. O zaman, yıldız geliyor. O zaman, öğretmen ya da birileri, kurul falan, takdir ediyor, karne kartonunda pekiyi yanına yıldız iliştiriliyor. Hatırlıyorum, bazı çocuklar pekiyi alıp, yanına yıldız oturtulmuşunu kapmak için, aman nasıl yarışırlardı. Sonra karneler alındığında, bırakın pekiyi

Resim6: Ayşe Abla İlkokulu'nda, dördüncü sınıf, resim dersinde (1958-59 ders dönemi).

yarıştırmayı yıldızlıların dökümü yapılırdı karşılıklı. Senin kaç yıldızın var? Dört. Benim beş. Dört yıldızı olanın boynu bükülür. Belki de abartıyorum ya da öyle hatırlamak istediğim için mi acaba, belki, boyun bükme lâfını ediyorum şimdi. Ama yıldız konusu, dağıtımı, azlığı, çokluğu nereden bakarsanız bakın önemliydi. Çünkü miktara göre, işin ucunda kırmızı kurdele vardı. Kırmızı kurdele bekliyordu yarışmacıları, yarışmacıların ailelerini, iddialı öğretmenleri. Karnesinde bütün derslerden yıldızlı pekiyi alan öğrenci, ilk karnenin verildiği gün, binanın altındaki spor ve müsamere salonunda sahneye çıkartılırdı. Göğsüne mi, yakasına mı ne, bir yerine kırmızı kurdele takılırdı. Aileler orada, öğrenciler oraya yığılmış. Alkışlar bir yandan. Alkışa tutulan için iyi, ancak rekabet sonucunda kurdeleyi alamamış olan için kötü.

Kırmızı kurdele, her hâlde yakın bir tuhafiyeciden alınmıştır. Birkaç santimlik bir parça için ne mücadele edilirmiş. Hani ucunda küçük bir altın, ne bileyim ya da nazar bocuğu falan olur, yoktu ki! Neriman Hanım'ın tutumlu oluşundan mı acaba? Kaç metre alındıysa, belki tuhafiyeciyle pazarlık bile yapılmış olunabilir. Muhasebeci fiyatı indirmek için gitmiş gelmiştir o dükkâna durmadan. Birkaç metre kırmızı kurdeledir alt tarafı. Garip, aklıma böyle şeyler geliyor ve yazıyorum. Yani ne çıkardı ki, şöyle ucunda bir şey sallansın. Değil mi? Neyse, tabii, beni hiç ilgilendirmiyordu olup bitenler. Benim hiç kurdelem olmadı. Kıskandığımı hatırlamıyorum başkalarına kurdele takılırken. Ayrıca ben de birkaç yıldızlı pekiyi gördüm karnemde. Tabii, kurdeleye yetecek miktarda değildi. Olamazdı da. İngilizcem de zayıf-orta arası gidip gelince zaten tutturamazdık o dereceyi. Hatırlarım, resim dersinden de almıştım yıldızlı pekiyi. Ayşe Abla'da geçirdiğim zaman içerisinde en çok resim öğretmenimi sevdim! Neriman Hanım'ın oku-

lundan elimde mevcut iki fotoğraftan biri, tesadüf, resim dersinde çekilmiş. (Resim 6) Önde sınıftan topluca bir kız, onun adını çıkaramıyorum, öbürünün adı, nedense hafızama mıhlanmış: Emel. Oydu adı. Sıska Emel. (Benden daha sıskaydı.) Ben o iki kızın arkasında. Resim öğretmenim yanı başımda. (Sevim miydi adı?) Eğilmiş hafiften. Yanağında bir beni olduğu gözümün önüne geliyor. Evet, ben en çok resim öğretmenimi sevmiştim. Bana yıldızlı pekiyi vermişti. Hürmüz Hanım'ı ise hiç sevmezdim. Yıldızlı pekiyi vermediğinden değil. İri yarı, sarışın, yeşil gözlü bir öğretmendi; hangi derse gelirdi? Unutmuşum. Durmadan kulak çekerdi. Ama nasıl, âdeta asılırdı. Benim de bir defa kulağımı çekti. Akşam olunca babama gözyaşı, salya sümük karışık anlattım. Babam ertesi günü okula geliverdi. Ayşe Abla'ya, Hürmüz Hanım'a göründü. Hürmüz Hanım bir daha kulağımı çekmedi, uzak durdu benden. Vebalı değildim ki, çocuktum oysa. Ama kötülük yapmadı, hani notla oynamak gibi.

Ayşe Abla, hayatımda bir safhadır. Sevmediğim. Ama en çok orayı hatırlıyorum.

V. Yeniden Yüksel Caddesi'nde

Dördüncü sınıfı, kazasız belasız atlattıktan sonra, evdekilere, "Ben o okula gitmem," diye tutturdum. "Yapma, etme…" dediler. Hayır, mümkün değil. Gitmem. Ayşe Abla da söylemiş babama, anneme, şurada komşuyuz, terbiyeli çocuk gibi sözler etmiş galiba. Bak, Ayşe Abla da kalmanı istiyor. Hayır, gitmem. İçine kapanık çocuk, açılır gibi sözler…

İçine kapanık? Doğru, öyleydim. Tek başıma kalmayı, oynamayı seçmişim, böyle bir yol. Çizgi romanlarım vardı. Kemalettin Tuğcu okumaya başlamıştım. Hele o "Sokak Çocuğu", "Ahretlik" romanları… Ne kadar ağlamıştım okurken. Bir de Fenerbahçe yenildi mi, ağlardım. Evde kitaplarım dışında, oyuncaklarım da epeyce. Sinemayı da seviyorum. Her gördüğüm filmin, sinemadaki afişine, sinema fenerine bakıp, evde küçük kartonlara afişler yapıyorum. Gazetelerden kestiğim filmlerle ilgili ilanları yapıştırıyorum kartonlara. Etrafını sulu boya ile boyuyorum. Kolaj yapıyorum. (O zaman kolaj yaptığımı bilmeden yapıyorum.) Sonra, babamın remington daktilo makinesiyle iki sütun üzerinden önlü arkalı A4 kâğıda kendi gazetemi çıkarıyorum. Gazetemde çizgi roman bile var. Benim çizdiğim, sürekli: "Con Ahmet'in Maceraları". Robinson Crusoe'den uyarlama. Gazetede kolaj da var. Çizgi roman, gazete, sinema afişi varken, o zaman ne işim var benim okulda? Ayşe Abla bahane aslında

Ayşe Abla'dan kurtulduk sonunda, ama okul hayatından kurtulamadık. Yeniden Selânik Caddesi, oradan Yüksel Caddesi ve Mimar Kemaleddin Bey'in yaptığı bina. Mimar Kemal İlkokulu'na beşinci sınıfı okumak için döndüm. 1959-60 ders yılını başarıyla tamamladım.

Hemen komşu binada Mimar Orta Okulu vardı. Ünlü matematik öğretmeni Şevki Bey'in ("Kel Tarzan") müdürü olduğu bir okuldu. Oraya devam edecektim. Ama o yıllar ve sonrası lise yıllarını (Oldukça renklidir.) söz konusu etmiyorum şimdi.

Yıllar sonra, aradan 20-25 yıl geçtikten sonra, İstanbul'da Bostancı Tren İstasyonu'ndaydım bir gün. Haydarpaşa'dan gelecek ve beni Ankara'ya ulaştıracak treni bekliyordum. Kalabalıktı istasyon. Ama o kalabalık arasında, onlar da Ankara yolcusu olacaklar, iki yaşlı kadın gördüm. Tanır gibi oldum kendilerini. Biraz yaklaşıp dikkatlice baktım. Onlardı. Birisi Mimar Kemal'den başöğretmenim ve yanında kız kardeşi olan sınıf öğretmenim. Ne iyi insanlardı. Müşfik, karakter sahibi, alçak gönüllüydüler. Ben öğrenciyken genç sayılmazlardı. Bildiğim, o zamanlar hiç evlenmemiş oldukları. Yine öyle, iki kardeş birlikte olabilirlerdi. Hava soğuktu İstanbul'da. Eski mantoları içerisindeydiler, çizmeleri eski, yıpranmıştı öğretmenlerimin. Benim kendilerine fazlaca baktığımı fark etmiş olacaklar, onlar da bana baktılar. Yanlarına gitmek istedim birden. Gitmedim. Gidemedim.

O dakikada içimdeki ürkek, utangaç çocuk mu canlanmıştı acaba? Ne kadar pişmanım…

Ve adlarını hatırlamıyorum.

İstanbul Erkek Lisesi ve Bizim Sınıf

Tanıl BORA

Geçen Kasım ayında, iki günlüğüne İstanbul'a gelmişim, Kadıköy-Eminönü vapurundayım. Karşımda liseli bir matmazel ve orta yaşlarından epey günler almış bir madam, sohbet ediyorlar. Matmazel-madam diyorum, zira genç kadın Fransız liselerinden birine başlamış, öbürü de Frankofil bir heves ve heyecanla, abla makamından ona teşvik ve nasihatlerde bulunuyor. Belli ki aile dostluğu gibi bir bağ var aralarında. Genç kadın "Aslında ben İstanbul Erkek'e de girebiliyordum puanımla, onu da düşündüm…" diyor bir ara, öteki hemen atılıyor: "Aman aman, orası Almanca. Almancanın hiçbir geçerliliği yok artık dünyada." İstanbul Erkek Lisesi'nin, zamanında Almanya'ya işçi gönderdiğimiz için, onların çocukları için falan kurulduğunu söylüyor. Atlatılmış felâket ihtimalini tamamen yerin dibine gömmek üzere, zaten Almancanın kaba da bir lisan olduğunu anlatıyor, "kendileri de lisanları gibi zaten, kabalar" diyor. Aklıma Goethe, Nietzsche, Hegel, Kant, Marx, Musil, Kafka, Brecht, Böll falan geliyor, tövbe diyorum. Yüzümü tamamen pencereye çeviriyorum, Eminönü'ne yaklaşıyoruz, Sirkeci Postanesi'nin damlarının arkasında eski Düyun-u Umumiye binası dikiliyor, yani bizim mektep: İstanbul Erkek Lisesi.

1982'de düz İstanbul Lisesi adına döndü (1884'te İstanbul İdadisi adıyla kurulmuş), 1964'ten beri kızlar da var okulda ama hâlâ 1923-1982 arasında geçerli olan adıyla anılır: İstanbul Erkek Lisesi.

Şu matmazelle madama niye sinir oldum ben? Osmanlı'nın son devrindekine benzer bir Fransızcı-Almancı rekabetine mi teslim acaba şuuraltım? Ama olur mu, biz Alman Liselilere de gıcık oluruz. Onları fazla *Alman* buluruz. Bizden

doğru düzgün Almanca öğrenmeden bile mezun olmak mümkündür. Biraz da züppe buluruz Alman Liselileri. Özel okuldur zaten orası. Bizimki devlet okulu. Galatasaray Liselilere de bundan ötürü gıcık oluruz: Özel okuldur, snopdurlar, ukaladırlar, kendini beğenmiştirler. *Biz* deyip duruyorum; Biz İstanbul Erkekliler yani, İEL'liler.

İyi ama ben aslında bu okul lobiciliğinden, okul kimliğini bir imtiyaz rozeti olarak taşımaktan da hazzetmem. Birkaç sene önce bir bürokrat, nüfuzunu kullanarak dışarıdan bir ekstra öğrenci kaydettirmişti İstanbul Erkek Lisesi'ne de, "camia" ayağa kalkmış, köklü okulun protokolünü çiğneyen bu usulsüz muameleyi protesto eden bir bildiri yayımlanmıştı. Kemalist-ulusalcı makama kayan bir bildiriydi. Orta-lise altı yıl beraber yatılı okuduğumuz bir can arkadaşıma telefonda şaka yollu sormuştum "Ne diyoruz biz şimdi bu bildiriye?" "Biz İstanbul Erkek Liseli değiliz ki", demişti, "Biz 6 Fen D'liyiz!"

Tabii ya! Ne de olsa on yıllar boyunca okul yıllığı çıkarmamış tek kuşaktık. Bizim aidiyetimiz okula değil kendi sınıf cemaatimizeydi. Eh, bu da insanlık kadar eski bir yatılı okul töresidir: Her sınıf haytalığıyla, hababamlığıyla, serseriliğiyle övünür. Bazıları fazla övünür, bazılarının daha sağlam sebepleri olur.

Çocukluktan gençliğe geçişini 1970'lerin ikinci yarısında İstanbul Erkek Lisesi'nde eda eden bizim kuşağımızın bildiğim bütün mensupları, hayatlarının en güzel zamanlarından biri olarak hatırlarlar o dönemi. Özellikle yatılı mektep ürpertisini ve neşesini tadanlar. İEL'nin hem memleketin en iyilerinden biri hem de farfarasız bir kamu okulu olması, kolej kibrinden uzaklık, varlıklı ailelerin çocuklarıyla darlıktan gelenlere bir eşitlik havası teneffüs ettiren kalenderlik… Bunlar birçok arkadaşım gibi bende de kıymetli bir hatıra ve çıkmaz bir iz bıraktı.

Ama mutlaka altını çizmeliyim: Bu havanın tabii ki zamanın ruhuyla, mevsimin sol olmasıyla ilgisi vardı. Yıllık çıkartmayan kuşak namı almamız da bunla alakalıydı; bütün toplumsal geleneklerle beraber, okulun geleneklerine de meydan okuyan bir hava esiyordu o zamanlar. Önceden, yatakhane ve etüd abileri gözetimleri altındaki ufak sınıfları istediği gibi dayaktan geçirir, tıfılların yiyecek içeceğini yağmalarlardı. Dillere destan olmuş sadistik şölenler vardı: Dışarısı kar boranken, bütün sınıfı daracık balkona doldurup bir saat bekletmek mesela... Yemekhane abileri, karavanayı istediği gibi paylaştırır, beğenmediği yemeği bir sürahi su basıp murdar ederdi. 70'lerin sonuna doğru, bizden bir iki sene önce

abilik sırası gelenler, bu töreleri ilga etmeye başladılar. Bu arada, Maraş katliamı gibi vesileler dışında, bir ortaokullunun kafasına cetvelle vuran bir müdür muavinine karşı da boykot yapıldı mesela, muavin başka bir okula tayin edildi. Bizim kuşağa abilik çıktığında, eski töreyi yaşatmaya heves edenler ellerinden geleni yaptılar yine gerçi ama, çoğunluk ufaklıkları ezmemek için nefsine hakim oldu.

Top sahası kullanımı bile nispeten demokratikleşti o senelerde. Biz, saha kapabilmek için bir defasında resmî uyanma vaktinden bir saat evvel kalkmış, aklımızca gürültü etmeden maç etmeyi denemiş, tabii müdür muavinine yakalanıp sıra dayağı yemiştik. Lise sonlar artık futbola takılmazdı ama lise ikilerden, bilemedin lise birlerden aşağıdakilerin saha bulması, mucizeydi. İşte bu tunç kanun bile –nispeten diyorum!- gevşemiş, lise ikilerin mahzun orta ikilere sahayı bırakıp "siz oynayın koçum" dedikleri görülmeye başlamıştı.

Bizim sınıfta, ceket kravat takan bir tek kişi kalmıştı. Onun da motivasyonu belki hepimize inat gitmekti!

12 Eylül'den sonra, -biz artık gitmiştik-, her yerde olduğu gibi bizim okulda da disiplin yeniden tesis edildi. Kalite-başarı didinmesi ve performans anksiyetesi yükseldi. Zamanla konfor arttı; biz hazırlık ve orta birdeyken yüz kişiyi aşkın koğuşlarda yatar, ileriki sınıflarda en fazla sekiz-on kişilik yatakhanelere terfi ederdik, şimdi hazretler iki kişilik, dört kişilik suitlerde kalıyorlarmış. Ama bizim ranzalı köhne koğuşların bazıları Boğaz manzaralıydı ne haber! Şimdi o yatakhaneleri derslik ve toplantı salonu yaptılar.

28 Şubat'ta 8 yıllık zorunlu eğitime geçilip ilk ve ortaokullar füzyona tabi tutulunca, okuldan geriye sadece lise kısmı kaldı. Gerçi lise adına kurulan bir vakıf paralı ilk-ortaokul işletiyor ama o, ticarettir. Dolayısıyla eskiden yedi yıl halvet

olunurken, şimdi hazırlık dahil beş yıl beraber sosyalleşiyorlar. Bir de, Almancanın tesiri azaldı galiba. Dedim ya, eskiden Almancayı öyle böyle idare ederek geçiştirmek de mümkündü ama "olayımız" Almanca idi; birçokları girdikleri işler vesilesiyle, sonradan sonraya da olsa geliştirdiler Almancalarını. Şimdiyse müfredatta Almancanın yanına İngilizce de kattılar ve mezunların çoğu, üniversiteye girdikten sonra rotayı İngilizceye büküyor, Almancayı neredeyse tamamen unutuyor. Eh, bu da zamanın ruhu. (Vapurdaki kadınların Almanca hakkında söyledikleri doğru mu lan yoksa?)

Okul yöneticileri ve mezun örgütleri, yine yeni zamanların ruhuna uygun olarak, "seçkin okul" kimliğinin alâmetlerini işlemeye çok önem veriyorlar şimdi. Pilav günlerine rağbet arttı. 1970'lerde eprimiş ve boş görülen "Sarı-Siyahlı" kimliği canlandı. 2000'lerin ulusalcı rüzgârı da havalandırdı bu kimliği; sarı-siyahın trajik hikâyesinin gururla hatırlanmasına katkıda bulundu. 1915 yılının İstanbul Lisesi son sınıfı tam kadro Çanakkale savaşına gönüllü yazılmış ve hepsi orada hayatını kaybetmiş, bunun üzerine okulun sarı renkteki binasının kapı ve pencereleri öğrencilerce siyaha boyanmıştır. 2013'te bu hikâyeyi anlatan, Levent Akçay'ın yönettiği, *Sarı Siyah* adlı bir belgesel de çekildi.

1970'lerde mezunlar derneğinin bulunduğu, okulun yanı başındaki lokal, mezun abi-ablalarca sosyalist "eğitim çalışmalarının" ve kafakol faaliyetlerinin yürütüldüğü, köhne bir mekândı. Köhneydi ama birçoklarımız için okulun kendisinden daha önemli, daha prestijliydi. Şimdi okulun müştemilatı diyebileceğiniz (koca Düyun-u Umumiye'nin müştemilatı da ona göredir tabii!) bu mekânda mukim bulunan İstanbul Erkek Liseliler Derneği, ciddi bütçesi olan bayağı profesyonel kurumdur; okulun "markasını" kollayan lobi merciidir. Kendini bir "camia" olarak tasavvur etme hevesindeki yükselişin, övüncün taliplerinin çoğa-

lışının bir sonucu bu. (Hem sonucu, hem motoru.) Mezunların toplaştığı sanal cemaatlerde, isimlerine "tertiplerini" gösteren '78, '02 gibi notlar düşen bazı abiler ablalar kardeşler, sözgelimi Ahmet Davutoğlu'nun ('78) lisemizin namını temsil etmeye layık olup olmadığına dair ruhsat veriyor, sarı-siyahlı "değerlerin" güncel vaziyetler karşısında nasıl tutum almayı icap ettirdiğine dair hükümler serdediyorlar.

Bu sarı-siyahlı halleri, sadece bizim kuşaktan olanlar değil, birçok eski İstanbul Erkek Liseliye de fazla "sarı" veya fazla "beyaz" geliyor. Okula birtakım "değerler" ve bir "misyon" atfetmeyi abes buluyorum.

Lakin itiraf edeyim: "Bizim liseden" mezun bir gence rast geldiğim zaman, "ilgileniyorum" kendisiyle. "Aaa, gel bakayım hele…" Birtakım yüksek değerler taşıdığına, iyi yetişmiş olduğuna inandığımdan falan değil. Hemşerim gibi, mahallelim gibi düşündüğümden… "Bizim liseden", işte…

İnsanın vatanı çocukluğudur, çocukluk hatıralarıdır derler ya... Pazar akşamı ıssız Cağaloğlu yokuşundan çıkıp, o dev gibi demir cümle kapısından girip, kel ampullerin loş ışığında o saltanatlı mermer merdivenlerden çıkıp, etüd sınıfında çarnaçar, sizi ergenliğe doğru çekiştiren buhranlarınızla cebelleşmenizi hayat boyu unutmazsınız. Gece elektrik kesilince perdeleri açıp ranzalarınızın üst katında yüz üstü uzanıp Boğaz'a bakarak, fısır fısır "uzaylılar var mı?" diye konuşmalarınızı unutmazsınız. Bağlılığınız başka bir şeye değil, o hatıralaradır aslında; "bizim liseden" olduğunu öğrendiğiniz gence sempatiyle sırıttığınızda, o hatıralara sırıtıyorsunuzdur. "Bizim zamanımızda"yla böbürlenmenin imkânına sırıtıyorsunuzdur.

Hem bilir misiniz, Edip Cansever de bizim liseden.

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya I

Türkiye Cümhuriyeti
Maarif Vekâleti
İlk Tahsili Bitirme Şahadetnamesi

Şehadetname № 8 — Mektep № 8

Adı	Kemal Turgut efendi
Babasının adı	Hüseyin efendi
Aile adı	
Doğduğu yer	Haymana
Doğduğu yıl	1914

DERSLER	NOTLAR	DERSLER	NOTLAR	DERSLER	NOTLAR
Türkçe	pek iyi	Hesap - Hendese	pek iyi	Musiki	pek iyi
Tarih - Coğrafya	pek iyi	Resim - Elişi	pek iyi	Ev idaresi	
Tabiat - Eşya	pek iyi	Cimnastik	pek iyi		

GİDİŞ VE HAL pek iyi

1928-1929 ders senesinde Haymana merkez muhtelit İlkmektebinde tahsilini bitirerek geçirdiği imtihanda yukarda gösterilen dereceleri kazanmış olan 8 numaralı Kemal efendiye bu şehadetname 1929 yılı ağustos ayının 27 Salı günü verilmiştir.

Sınıf Muallimi — Başmuallim — Maarif Müdürü

Tasdik olunur.

Devlet Matbaası

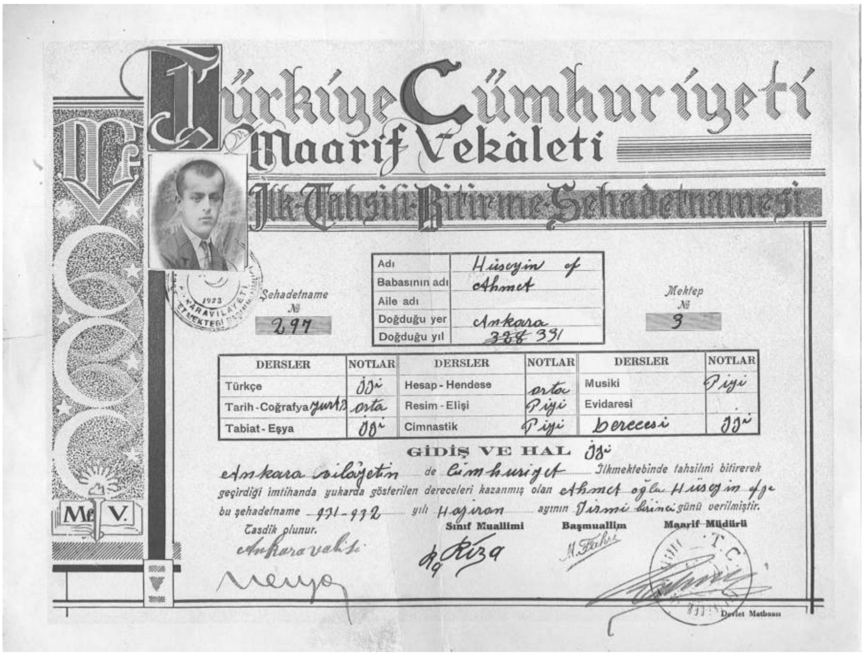

Türkiye Cümhuriyeti
Maarif Vekâleti
İlk Tahsili Bitirme Şehadetnamesi

Şehadetname № 297 — Mektep № 3

Adı	Hüseyin ef
Babasının adı	Ahmet
Aile adı	
Doğduğu yer	Ankara
Doğduğu yıl	~~328~~ 331

DERSLER	NOTLAR	DERSLER	NOTLAR	DERSLER	NOTLAR
Türkçe	iyi	Hesap - Hendese	orta	Musiki	P. iyi
Tarih - Coğrafya yurt b.	orta	Resim - Elişi	P. iyi	Evidaresi	
Tabiat - Eşya	iyi	Cimnastik	P. iyi	Derecesi	iyi

GİDİŞ VE HAL iyi

Ankara vilâyetinde Cümhuriyet İlkmektebinde tahsilini bitirerek geçirdiği imtihanda yukarda gösterilen dereceleri kazanmış olan Ahmet oğlu Hüseyin efe bu şehadetname 931-932 yılı Haziran ayının Yirmi birinci günü verilmiştir.

Sınıf Muallimi — Başmuallim — Maarif Müdürü

Tasdik olunur.
Ankara valisi

Devlet Matbaası

Haymana Merkez Muhtelit İlkmektebi, Kemal Efendi, 1929
Ankara Cumhuriyet İlkmektebi, Hüseyin Efendi, 1932, Vali Nevzat Tandoğan imzalı
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Balkiraz Bağları'nda Başkent Lisesi

Süha ÜNSAL

Wikipedia'nın "Türkiye Başbakanları Listesi"nde "tarafsız" sıfatıyla yer alan Nihat Erim'in başkanlığındaki 33. ve 34. hükümetler, muhtemelen sık sık generallere tekmil vererek "hüküm sürerken" ortaokul bitiyor ve lise başlıyordu. Bu şanlı başbakanın hükmü, yaz tatili bir yana bırakılacak olursa, bir eğitim yılı bile sürememişti (26 Mart 1971 – 17 Nisan 1972). Ardından gelen bir yıllık 35. Hükümet ile 8 ay 10 günlük 36. Hükümet'in (17 Nisan 1972 – 25 Ocak 1974) başbakanları Ferit Melen ve Naim Talu da tarihte çok derin izler bırakmadan geçip gittiler. Velhasıl, Balkiraz Lisesi iken 1970 yılında Başkent Lisesi olan, resmi olarak Abidinpaşa Saraycık Sokağı No: 4 adresinde olsa da bugünkü cümle kapısı Gördük Sokağı'nda olan, şimdiki adı Başkent Anadolu Lisesi olan okula, 1971 yılında, iki ay gecikmeyle başlamıştım. İlk ve ortaokulların paşalarından (İsmet Paşa, Süleyman Paşa ve Abidin Paşa ilkokulları ile Abidin Paşa Orta Okulu – 1973'den itibaren Abidinpaşa Lisesi, şimdi Abidinpaşa Anadolu Lisesi-) sonraki eğitim macerası İmroz Atatürk Öğretmen Lisesi'nde başlamıştı. Mecburi hizmet zorunluluğu başlamadan (okulun açılışından sonraki ilk 40 gün) İmroz'dan kaçınca, Ankara'da başka lise bulunamadığından ve o yıl öğretmen okulları Eğitim Bakanlığı'nın bazı ihmalleri yüzünden biraz geç başlamış olduğundan, yaklaşık iki ay gecikmeyle Kurtuluş Lisesi'ne kaydolmuştum. Kısa bir süre sonra bulunan "hatırlı ahbaplar" sayesinde evimizin yanı başındaki Başkent Lisesi'ne nakil yaptırılmış ve birinci dönem bitmeye yakınken nihayet lise eğitimi başlamıştı.

Orhan Tuna derste

Başkent Lisesi bu adıyla ilk mezunlarını 1969-1970 döneminde vermiş olsa da, ilk "yeni" öğrencilerini 1970-1971 döneminde almıştı ve biz okulun ikinci dönem öğrencileri olmuştuk. 1971-1972 döneminde lise yeni adına ilaveten bir de yeni modele kavuşmuş ve Bahçelievler Deneme Lisesi ile birlikte Ankara'nın ilk "modern lise"si olmuştu. Böylece, ikinci sınıftan itibaren fen-edebiyat olarak gerçekleşen ayrım matematik-biyoloji ayrımına dönmüştü.

Yaklaşık üç aylık gecikmeyle başladığım birinci sınıfın sonunda kimse benden değil başarı, sınıf geçmemi bile beklemediğinden, seneyi üstelik başarıyla tamamlamanın verdiği içi biraz da boş kendine güvenle (eğitim hayatımın son başarılı senesi olarak, anılmayı hak etmektedir) matematik bölümünü seçmiştim. İkinci sene dört, son sene de dokuz dersten kalınca "ah! Edebiyat" demişimdir muhakkak; pek hatırlamıyorum. O zamanlar hayat matematikten de biyolojiden de edebiyattan da önemliydi. Ayrıca edebiyat dersimiz de vardı; her ne kadar son sınıfta bu dersten kaldıysam da, Mehmet Bey ve Tülay Hanım'ın onca haytaya edebiyatı sevdirmek için gösterdikleri çabanın unutulması mümkün değildir.

Öğretmenlerden bahis açılmışken, önce "bize bir harf öğrettikleri için köleleri olmamızı beklemeyenler"den başlamak gerekir ve adı ilk anılacak olan muhakkak ki Orhan Tuna'dır. Biraz uzamış saçlarını kelinin üzerine özenle tarayan, daracık sıralarımızda bizi kaydırarak yanımıza oturan ve ne yaparsak yapalım şefkatinden milim geri adım atmayan Orhan Bey'e "Seks Orhan" derdik; çünkü psikoloji dersinde Freud'dan söz eder, cinsel şakalarda had hudut tanımayan bizlerin dudaklarını uçuklatacak şeyler söylerdi. Modern bir lisenin matematik bölümündeydik; ama psikoloji, sosyoloji, felsefe dersleri vardı ki, ben

hepsini Orhan Bey'den almıştım. Son iki yılın onca edepsizliği içinde "Sokrates'in Savunması"nı okutmuş, derste tartışmaya açmış ve hepimizin pür dikkat dinlemesini sağlamıştı. Ne hatırlıyorum? Baldıran zehiri. Sosyoloji dersinde Durkheim'den, Ziya Gökalp'ten bahsederdi. İmtihanları kolaydı; kötü not verdiği de görülmezdi. İlk toplu "başkaldırımızda" yanımızda durmuş, sonuna kadar desteklemişti bizi.

İkinci senemizdi; o yıllarda özellikle kenar mahalle liselerinin adetlerinden olduğu üzere, kimi zaman okuldan kaçıldığında Demirlibahçe İstasyonu'nundan banliyö tirenine atlanır, Atatürk Orman Çiftliği'ne gidilir ve "Ray Restorant"ta ucuz şarap içilerek sarhoş olunurdu. İşte 1973'ün bahar aylarında okuldan kaçan birkaç arkadaşımız tirene atlamış giderken, Çetin her zaman oynanan oyuna başlamıştı. Tirenin kapı basamaklarında durulur, kapının ortasındaki trabzan tek elle tutularak beden aşağı doğru sarkıtılır; ama Çetin nereden bilsin demiryolu kenarında dikili direklerden birinin diğerlerinden daha içeride olduğunu! Ertesi sabah okul bahçesinde sıraya girmeye çalışırken haber geldi. Yerimizde duramıyorduk, ne matematiğin ne edebiyatın ne de biyolojinin bir anlamı vardı, hastaneye gitmek istiyorduk hepimiz. Müdür Bey karşımızda dikilmiş "sorumluluk ve disiplin" ahkâmları kesiyor, bizleri temsilen sadece iki öğrencinin (tabii kendisinin seçeceği) hastaneye gidebileceğini söylüyordu. Bağırarak itiraz ediyorduk, hastaneye gidecektik. Müdür taviz vermemeyi "ilke" zanneden her yönetici gibi ifadesiz bir suratla tehdit ediyordu bizi; ama Seks Orhan öğretmenlerin arasından ayrılıp yanımıza geldi; haklı buluyordu bizi. Gitti müdürler konuştu, diğer öğretmenlerle konuştu. O iki gün sabahçılar ders yapmadı; ilk gün hastanede ikinci gün cenazedeydik. Kolay kolay zincire vurulamayanlardandı Çetin, Enver Gökçe'nin Saffet Hocası'nın yerine koyup analım Çetin'i:

Bir Çetin vardı dost bağında
Hürriyet yoktu sağlığında
Gün geldi gitti incecikken
Yiğitken, güzelken, gencecikken
....
Gâvur Müslüman demezdi
Kendisi için bir şey istemezdi
Yatak ölümü beklemezdi
Gitti vadesiz, gencecikken
Yiğitken, güzelken, incecikken
Ölüm, adın kalleş olsun!

Çetin'in ölümünden önce de okulu ölüm öfkesi ve hüznün sardığı günler olmuştu; her yeri sardığı gibi. Bu günlerden biri 6 Mayıs Cumartesi günüdür. Hüseyin, Yusuf ve Deniz'in idam edilmesi çoğumuzun içini yakmıştı; ama boykot ilan edecek cesaretimiz yokmuş işte...

Süha Ünsal, 1973 yılında Atatürk Orman Çiftliği'nde

Birçok arkadaşımızın okul bittikten sonra da Orhan Bey'le ilişkisi sürdü; kendisine en çok rastladığımız yer kitapçılardı ve karşılaşmalarımızda elimizdeki kitabın parasını ödeyip bize hediye etmek en sevdiği şeylerden biriydi. Kitap okuduğumuzu görmek onu çok mutlu ediyordu. Yakınlarda ölmüş Orhan Tuna; bazı insanlar bu dünyadan gittiğinde güzel hatırlanıyor işte. Her şey için çok teşekkürler Seks Orhan…

Orhan Tuna'nın yanı başımızda durduğu bu "küçük" isyandan önce, 1970'de, Lise'nin ilk boykotunu gerçekleştirdiği anlatılır. Liselerarası bir spor karşılaşması sırasında, rakip liselerin Balkiraz'dan mülhem bizim lise aleyhine "Balkeriz" diye bağırıp durmalarından bizar olan öğrenciler ertesi gün okulun adının değişmesi talebiyle boykot ilan ederler. Aslında okulun adının değiştirilmesi ile ilgili talep defalarca ilgililere iletilmiştir; boykot günü, öğlenden sonra, bahçede toplanan öğrencilere bir konuşma yapan dönemin okul müdürü, Eğitim Bakanlığı'ndan gelen yazıyı okur: Lise'nin adı Başkent olarak değiştirilmiştir. Bu kısa süreli boykotla ilgili olarak öğrenciler hakkında hiçbir işlem de yapılmaz; güzelim Balkiraz adını kimse beğenmemektedir.

Lisenin ilk iki yılında, biraz zorlama da olsa, alt orta sınıf denebilecek küçük memur çocukları okulun "seçkinleri"ni oluşturuyordu. Öğrenciler, daha çok Abidinpaşa, Tuzluçayır, Akdere, Saimekadın, kısmen de İç Cebeci ve Demirlibahçe'den geliyordu. Üçüncü sınıfta ise küçük bir kültürel şok yaşanmıştı ve bu şokun nedeni, çoğu zaman olduğu gibi devletti. Memleketin birçok köşesinde "modern liseler" açılmıştı. Lakin çocukları bu liselerde son sınıfa geçmişken tayin edilen subaylar ve Ekim 1973'de yapılan genel seçimler marifetiyle Ankara'ya gelenler (okulumuza bir milletvekili çocuğu da teşrif etmişti) çocuklarını Deneme Lisesi'ne kaydettiremez/kaydettirmez ise tek seçenekleri Başkent Lisesi idi.

Okulumuza renk getirmişlerdi, hem de pırıl pırıl bir renk; birbirine benzemeyenlerin, daha da ötesi bizim gibi kenar mahalle çocuklarının pek de bilmediği bir şeyi, erkeklerle kadınların, küçümsemeden, aşağılamadan arkadaş olabileceklerini hem de kısacık bir zamanda öğretmişlerdi.

1974 yılı Mayıs ayında Mersin gezisi sırasında…

Bu "yabancılar"ın yol açmasıyla, lisenin son yılında, kız-oğlan merdivenleri diye iki ayrı giriş-çıkış uygulamasını yerle yeksan etmiştik. 1974'ün Mayıs ayında bu arkadaşlıklar Konya sokaklarında, Mersin Öğretmen Lisesi ile Antalya-Aksu Tarım Lisesi'nin bahçesinde samimiyet, dayanışma ve hatta aşk sınavlarından alınlarının akıyla çıkmış; lakin bu sınavın sonucu okul yönetimi tarafından sert biçimde cezalandırılmıştı.

1974 yılının Mayıs ayında büyük bir okul gezisi düzenlendi. Geliri okul aile birliğine kalacak olan bu gezinin düzenleme komitesinde yer alan arkadaşlarımızdan biri de milletvekilinin oğlu olan Selim'di. Babası her ne kadar iktidar partisinde değilse de, Konya Lisesi, Mersin Öğretmen Lisesi ve Antalya-Aksu Tarım Lisesi'nin öğrenci yatakhanelerini konaklama mekânları olarak ayarlamıştı. Ayrıca o sıralarda milletvekili ve bir otobüs firmasının da sahibi olan eski dünya ve olimpiyat güreş şampiyonu Mustafa Dağıstanlı maliyetine iki otobüs tahsis etmişti bizim liseye.

Şimdi hakkını vermek gerekir ki Müdür Bey otobüslerden birinin sorumluluğunu kendisi üstlenmiş, diğerini de beden eğitimi öğretmeni Okşan Hanım'a vermişti. Okşan Hanım'ın sorumluluğundaki otobüste seyahat etmek ise diğer otobüsle kabili kıyas olmayan bir özgürlük demekti. Okşan Hanım da iki stajyer öğretmeni almıştı yanına; yani bizim otobüste içki ve sigara içmek, kız-oğlan yan yana oturmak, koridorda dolaşmak serbestti. O beş gece ve altı gün anlatmakla bitmez; Müdür Bey'in kontrollerinden kurtulmamız için kimi öğretmenler ve otobüs şoförleriyle yaptığımız suç ortaklıkları, Müdür Bey, sevgili eşi ve yakınındaki öğretmenleri oyalamak için "minik rüşvet" babından gezi bütçesinden yemek ısmarlamalar, sürekli sarhoşluklar, Tarım Lisesi'nin iki adımda kaybolu-

nabilen devasa bahçesindeki iki olağanüstü gece, aşklar, ağaç diplerinde de olsa bütün bir geceyi beraber geçirebilmenin lezzetiyle ilk defa tanışan aşıklar, birkaç küçük kavga… Öğrencisine aşık olan, adı lazım değil, o stajyer öğretmen. Yanlış yorumlara mahal vermeyelim; öğrenci "çift dikiş" tabir edilenlerden bir arkadaşımızdı; yani reşitti. Stajyer öğretmenimizin aşk, okul idaresi ve öğrencisinin kalbini kırmama çabasından oluşan o üçgenin içinde hepimizi kendisine hayran eden duruşu. "Senden ders alamamış olmamız bir kayıptır öğretmenim."

Dönüş yolunda tabii ki Burdur'daki İnsuyu Mağarası'na da bir ziyaret eklendi; gezi sadece yeniyetme kızlarla oğlanların okul cenderesinden çıkıp zincirlerini koparması için düzenlenmemişti ya; biraz tarih, sanat ve kültür sosu da eklemek şarttı. Gerçi bu soslar hakkında öğretmenlerimizin bizlere neler anlattığını hatırlamıyorum; ama gezi dönüşü Side ziyaretinde neler gördüğümüzü soran sanat tarihi öğretmenimizin (sanat tarihi dersi de vardı, dor ve iyon sütün başlıklarını hayal meyal hatırlıyorum) "taş" diye cevap alınca nasıl çileden çıktığını da çok iyi hatırlıyorum. İnsuyu Mağarası'na gelindiğinde gezi düzenleme komitesinin (tabii ki bizlerle beraber) para hesabında biraz açık verdiği iyice anlaşılmıştı; hemen bir destek programı düzenlendi ve Dilek Gölü'nün dibinde pırıldayan çil çil paralar hızla toplanıverdi. Bütün bunlar "kol kırılır yen içinde" deyip geçilecek mevzulardı belki de; ama konakladığımız okullardan da "şikâyet" yazıları gelince Müdür Bey'in emriyle disiplin kurulu toplandı ve boykotta olduğundan daha fazla öğrenci ceza yağmuruna tutuldu.[1]

Memlekette Karaoğlan rüzgârları eserken Lise'nin son sınıfına başlamıştık ve artık politika eskiye göre daha açık konuşulmaya başlanmıştı; daha altı ay önce ölümlerine yandığımız gençlerin isimleri korkmadan söylenir olmuştu: Mahir Çayan, Deniz Gezmiş… Ancak, Aralık 1973'te patlayan ilk eylem, somut bir taleple ortaya çıkmıştı ve politik bir içeriği yoktu. O kış, okulun kalorifer tesisatında yaşanan bir sıkıntı nedeniyle, ikinci kattaki "6 Matematik-B" ve "6 Biyoloji-C" sınıflarının kaloriferleri yanmıyordu ve hava da öyle böyle soğuk değildi. Müdür yardımcıları ve Müdür Bey'e giderek artan bir tonla hemen kaloriferlerin tamir edilmesi talebimizi iletip duruyorduk ve onlar da savsaklıyorlardı. Sonunda sınıfımıza kadar gelmeye zahmet eden Müdür Bey bizlere mealen "ne kadar da vatansever ve milliyetçi çocuklar olduğumuz, bizim gibi gençlerin vatan için en zor şartlarda bile vazifemizi yapmamız gerektiği" babında bir söylev çekince, Mustafa yerinden kalmış ve "o zaman sizin odanızla bizim sınıfı değişelim" demişti. Müdür okşama cümlelerine tehditlerini de ekleyip gittikten çok kısa bir

---

[1] Bu yazıyı yazmaya karar verdiğimde Lisemizi ziyaret ettim; Balkiraz Bağları'ndaki marketlerde, nerede yetiştiği bilinmez tatsız kirazlar satılıyor, bir tane bile bahçe kalmamış. Okul bir beton yığınına dönüşmüş. Şimdi ilköğretim okulu olan bizim binayı, müdürün talimatıyla nöbetçi öğrenci gezdirdi bana. Bizim sınıfın kapısına kadar gittik; öğretmenden izin isteyebileceğimizi, sınıfa girebileceğimi söyledi, hatta ısrar etti; dersi bozmamamız gerektiğine ikna ettim. Kırk yıl sonra okuluna gelmiş biri onu biraz şaşırtmıştı; bahçe kapısına kadar yolcu etti beni. Yandaki binada, lisenin müdürü nazik bir ilgiyle karşıladı, çay ikram etti. Disiplin kurulu kararlarını imha ediyorlarmış, her şeyi imha ediyorlarmış; "ders geçme defterleri" hariç. Bazı bürokratik nedenlerle o defterleri görebilme şansım da olmadı.

süre sonra "6 Matematik-B" ve "6 Biyoloji-C" sınıfları dershanelerden çıkıp boykot ilan ettik; kaloriferler yanana kadar derslere girmeyecektik. Okul yönetimi ve pek azı dışında öğretmenlerdeki panik havasını görünce neşemiz iyice artmıştı. Elbette ki iki sınıftan da derslere girmek isteyen, ceza almaktan korkanlar da vardı; ama nereden bulup getirdiğini bilmediğim sanki güllabici bir odunla koridorda duran Mustafa'yı gören dershaneye girmeye cesaret edemiyordu. Boykot üçüncü gününde başarıyla sona erdi; kaloriferler yapıldı, dershane ısındı, içimizde "şu tamirat biraz daha gecikse ne iyi olurdu" duygusuyla derslere başladık; ama ertesi gün, yanlış hatırlamıyorsam 10 ya da 12 "elebaşı" olarak disiplin kurulunu boyladık. "İhtar", "tekdir" gibi harc-ı alem cezalara alışkın bir okuldu Başkent Lisesi; ama disiplin kurulu bu sefer hiç de alttan alacak gibi görünmüyordu. 3 günle 7 gün arası değişen "uzaklaştırma" cezası almıştık; buna itiraz etmek aileleri de haberdar etmek olacağı için ve okulun o zamanki cümle kapısının karşısındaki sokağın köşesindeki kahvehane tabii ki okuldan çok daha eğlenceli olduğu için, cezayı aldık ve kabul ettik. O günler için okul olmadığı halde aileler durumu anlamasın diye sabahın köründe uyanmak keyfimize bir parça limon sıktıysa da, güzel bir hafta geçirmiştik.

Üniversite sınavına hazırlanmak gerekiyordu; ama o yıl necip devletimiz, Üniversiteler Arası Seçme ve Yerleştirme Merkezi'ni kurmuş ve merkezi sınav sistemi başlamıştı; artık Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne girmek isteyenler de aynı sınava girmek zorunda olacaktı. Belki daha önceden başlamıştı yüksek teknoloji, ama biz yeni duymuştuk ve "elektronik beyin" tarafından değerlendirilecek sınavda kazanma şansımızın olacağına pek inanmıyorduk; belki aramızdan birkaç kişi, onlar da parmakla gösterilecek çalışkanlar, her sınavı olduğu gibi bu

Mayıs 1974, Düden…

sınavı da kazanacaklardı, o kadar. Dershaneler başlamış mıydı, hatırlamıyorum; ama başlamışsa bile bizim haberimiz yoktu. Derslerle de aramız yoktu. Belki az puanla alacak bazı bölümler için umutlanabilirdik, ama hangi okulun hangi puanla alacağına dair de bir fikrimiz yoktu, puanların nasıl olacağından da; olsa olsa tıp fakülteleri, mühendislik fakülteleri en yüksek puanları isterdi. Ankara dışında bir okulu hayal etmek ise en hafifinden "şımarıklık" addedilirdi. O parmakla gösterilen öğrenciler dışında, arada bir "ben şu bölümü isterim" sohbetleri oluyorduysa da, sınava yüksek bir ilginin olduğunu da hatırlamıyorum; ama daha sınava var…

Biraz tuhaf gelecektir; ama en zevkli geçen ders milli güvenlikti. Albay Memiş Armağan hemen her dersin başında, "çocuklar, siz öbür derslerinize çalışın, onlar daha önemli. Çok gürültü de etmeyin, ben de biraz okuyayım" der, kitabına dönerdi. Sınıf zıvanadan çıkmadıkça da dönüp bakmazdı; baktığında da sadece bakar, kitabına geri dönerdi. Sınavlarında kitap açık olurdu; "açın" demezdi, ama "kapatın" da demezdi. Daha sonraları, oğlu arkadaşım oldu, ailelerimiz görüşmeye başladılar, ama kendisine sormayı hiç akıl edemedim: "Sahi albayım, siz o derslerde ne okurdunuz? Bu arada, onca yıldan sonra itiraf etmeliyim ki, beni dersten attığınızda son derece haklıydınız ve meğer o gün, ne olduğunu çok sonra öğreneceğimiz pozitif ayrımcılığı ilk sizden görmüşüz. Lakin bize rütbeleri bile öğretmediniz…"[2]

Lise'nin son yılında, artık dönemin hangi rüzgârı sayesinde bilemiyorum, "demokratikleşme"nin ilk adımları atılmıştı maarif politikasında; öğrenci temsilcisi seçimleri olacaktı. Sanırım biz sabahçılar biraz daha haylazdık ki, öğlencilerden iki aday çıktı, ikisinin de ismini hatırlamıyorum; ama bir "sağ" diğeri de "sol" adaydı. Propaganda konuşmaları bile yaptılar; "sol" aday büyük bir farkla kazandı; daha yumuşak başlıydı, daha yakışıklı bir çocuktu, daha iyi öğrenciydi, ağzı daha güzel laf yapıyordu ve bu özellikler o yıllarda daha çok oy topluyordu. Seçildi; ama ne yaptığı konusunda hiçbir şey hatırlamıyorum. Muhtemelen, devletin "hikmetinden sual olunmaz emri" uyarınca seçimler yapılmış, temsilci seçilmiş ve "demokrasi tamamlanmış, özgürlük lafı etmek yasaklanmıştı." İtiraf etmek gerekirse, özellikle 1973-1974 döneminde Başkent Lisesi'nde çoğumuz serbestlik istemektense yasak delmenin daha kolay olduğunu düşünüyorduk.

Öğrenci temsilcisi olmaya hiç heves etmeseler de pırıldayan öğrenciler vardı, hem kızlardan hem de oğlanlardan. Soyadlarını hatırlayamadığım için beni bağışlasın hepsi; aklıma ilk gelen Letafet'tir. Umarım mutlu bir yaşam sürmüşsündür Letafet, dilerim sağlığın yerindedir, mutlusundur. Senin içtenliğinin, sahteliğe izin vermeyen güzelliğinin bütün 6 Matematik-B'nin halâ aklında olduğundan şüphem yok. Letafet'i anlatmaya kelimelerim yetmez; Ali Türkan'dan medet umayım:

[2] Bu yazıyı yazarken Memiş Erdoğan'ın Nisan 2014'de hayatını kaybettiğini öğrendim.

Önce eteklerinin hışırtısı gelir, ardından da bir parfüm kokusu. Sanki bir kadınlık okulu vardır da, o okula gitmiştir. Üstelik öyle aman aman güzel de denemez ona belki ama bir çekiciliği, insanın dişlerini kamaştıran bir büyüsü vardır.[3]

Oğlanlardan ise Akgün'ün adını zikretmeden olmaz; fotoğrafta görünmüyor, ama güreş takımı dahil bütün takımlarda vardı Akgün. Voleybolda pasör, futbolda kaleci, basketbolda oyun kurucu. Yıllar sonra Haydarpaşa iskelesinde tesadüf ettiğimizde anne-babasından kalan mirası bastırıp aldığı 18-20 metrelik teknesine bir motor taşımaya çalışıyordu. İskeleden bir kayığa yüklemeye çalışırlarken motor suya düştü ve Akgün saatlerce dalıp çıkıp bağladı motoru ve çekti. Sonra da teknesiyle Boğaz'da bir tur yaptırdı bana. Hala sporcuydu. Akgün'ün yer aldığı o takımların hepsi Ankara ikincisi olmuştu o yıl. Yanlış hatırlamıyorsam güreşte İmam Hatip Lisesi, futbolda Yıldırım Bayezid Lisesi, basketbolda TED Koleji bizden önde gelmişlerdi. O'nu daha sonra hiç görmedim; Akgün, umarım bütün varlığını yatırdığın o güzelim tekneyle "Akdeniz'de, insanın yüreğini ağzına getirecek o seyr ü sefer" hayallerini geçekleştirmişsindir.

Bir de İrfan. Ortaokuldan beri arkadaşım olan İrfan'ın hayali pilot olmaktı; Orta Doğu Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği'ni kazandı. Üniversitenin ilk yılında birkaç defa görüştük; daha sonra, 1975'den itibaren ülkede insanların yolları daha hızlı ayrılmaya başlamıştı, bizim de. Yıllar sonra, otobüs terminalinde karşılaştık. Okulu bitirdikten sonra asteğmen olarak zorunlu askerliğini yaparken, gönüllü olmuş, bilinen tabiriyle "teskere bırakmış", hava kuvvetlerinde, şimdi adını hatırlamadığım, ama mesleğiyle ve tabii ki uçaklarla yakından ilgili teknik bir sınıfta muvazzaf subay olmuştu. İyi bir makine mühendisi olduğundan hiç şüphem yok; çünkü 6 Matematik-B'de matematiğe gerçek bir ilgisi olan sadece İrfan vardı. İrfan deyince akla gelecek ikinci isim Küçük Tülin'dir. Sınıfta, birkaç küçük, hatırlanması bile gereksiz gerginlik yaşamışlarsa da, karşılıklı bir ilişki kurmayan sadece ikisi vardı. Kimsenin pek umurunda değildi bu gerginlik; ama eğlendirirdi de. Birbirlerinden hiç hoşlanmazlar, ama birbirlerine karşı "edepsizlik" de yapmazlardı. İrfan'da "şövalye ruhu" vardı; ama koca sınıfta ona meydan okuyan tek

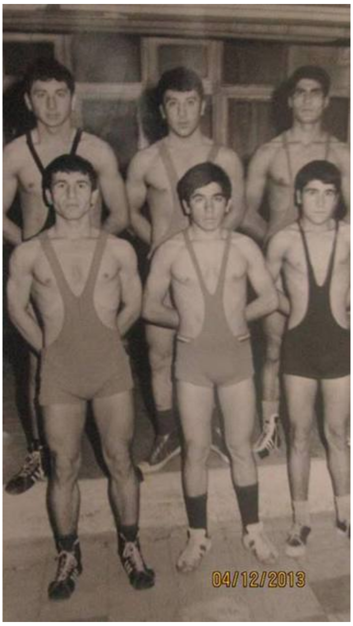

[3] Ali Türkan, İnsan Adayı Çocuklara Kıyağımdır. http://derkenar.com/yazar/ali-turkan+insan-adayi-cocuklara-kiyagimdir

"şövalye" de bir kadındı.

O yaşlardaki bütün çocuklar gibi haylazdık haylaz olmasına da, iktidar tabii ki idaredeydi. Öğretmenlerin hepsi de, Ali'ye hürmetten laf edemesek de, Orhan Tuna gibi hatırlanmıyor tabii ki. Bir gün koridorun başında, birden gözümde şimşekler çakmış, ne olduğunu bugün hala bilmediğim "büyük suçum"dan ötürü Emin Öz tekme-tokat girişmişti.

Dayak var mı okullarda hâlâ? Saçı biraz uzun olanları sıradan çekip, ibret-i alem için meydan dayağı atardı hocalarımız.

Saç dayağı yemedim. Saçları kökünden kazıtır, hiç muhatap olmazdım heriflerle ama İstiklâl Marşı çalınırken yanındakileri güldürme dayağı yemişimdir bak. Güldürdüğüm garipler de epey dayak yemiştir. Toprak sıkılınca pek şüheda çıkmazdı okul bahçesinden. Onun yerine, hepimiz gazilik beratını almışızdır okuma uğruna.

Dayak yerken deliren sınıf arkadaşım da oldu.

Onu delirten öğretmenin ölmesini bekliyorum hayırla anabilmek için. Bize hurufat öğrettikleri için kırk yıl minnet duyuyoruz ya, o yüzden bozamıyorum da ağzımı (on dört yıl kaldı).[4]

Benim için zaman doldu; tam kırk yıl geçti, ama bu sefer de "ölünün arkasından konuşulmaz" kuralı hükmünü yürütüyor. Duyduğuma göre Emin Öz de hayatını kaybetmiş. Belki orada sorarlar da söylersin öğretmenim, "niye dövdün durup dururken?"

Koskoca maarif, artık üniversite sınavına daha girmeden tercihlerimizi isteyecek kadar aklımızın baliğ olduğuna kanaat ve "aman laf olmasın" diye sınav kağıtlarını değerlendirmek için "elektronik beyinler" getirtmiş; ama "bitirme sınavları"nı henüz kaldırmamış, biraz yumuşatmıştı. Üç dersten zorunlu olan bitirme sınavlarına, beşin altında not alınan diğer derslerden de giriliyordu. Kısa bir zaman aralığıyla bitirme ve üniversite sınavlarına girmiştik; okulumuzun değerli öğretmenleri sınavları birkaç gün içinde değerlendirmişti, ama devletin elektronik beyinlerinin değerlendirme sonuçlarını üç ay kadar bekleyecektik. Çalışkanlar yollarına gitmiş, çoğumuz ikmalleri beklemeye mahkûm olmuştuk. Dokuz dersten ikmale kalanlarımız bile vardı (amma çok ders varmış).

Velhasıl bütünleme sınavlarından sonra üniversite sonuçları geldi; Başkent Lisesi o yıl Türkiye'nin en başarılı okulları arasına girdi mi! En iyi hatırladığım bizim sınıf tabii. Bir sınavdan yedi-sekiz aldığında ağlayan, bütün dersleri en iyi bilen, sınıfın tabii ki birincisi ve okulun birincisi olmaya en yakın adaylardan (belki de okul birincisi olmuştu) Tülin dışında herkes üniversiteyi kazanmıştı. Olur ya bu satırları okursa Küçük Tülin "yanlış hatırlıyorsun" demesin; kazanamayan Büyük Tülin'di. Küçük Tülin, o son sene gelen subay çocuklarından biriydi, notları da iyiydi; ama beş bile alsa oturup ağlamazdı. 12 Eylül'e kadar üniversite sınavlarında tembel öğrenciler için "genel yetenek" başlıklı bir soru kümesi vardı ki, en yüksek ağırlıklı puan o kümeden alınırdı.

[4] Ali Türkan, *a.g.y.*

Başkent Lisesi'nin koskoca bir bahçesi vardı. Futbol sahası, ağaçlar, çimen. İkmal sınavlarını halletmiştik. Maarif, sık sık olduğu gibi "tek ders" hakkı vermişti ve Lise üniversite sınavlarında "çok başarılı" olmuştu. Nasıl olsa geçireceklerdi, kapı gibi üniversite puanlarımız vardı. Tatlı-sert bir tek ders sınavından sonra, son sınıf öğrencilerinin neredeyse tamamı mezun olmuştu. Ertesi gün, bir grup hayta, futbol sahasının ortasında ders kitaplarımızı yakmıştık.

Şimdi lise binasını ilköğretim okulu yapmışlar, bahçenin içine yeni bir bina dikip adını Başkent Anadolu Lisesi koymuşlar, iki-üç cılız ağaç, iki karış toprakta biraz çim bırakmışlar, her yere beton dökmüşler. Zemini beton bir basketbol sahası yapmışlar; epeyce otomobil park etmiş içine. Zaten liseye başlarken, içinde kiraz ağaçları da olan iki-üç dönüm arazisi kalmış son bağ evlerinden birinden çıkmış, apartmana taşınmıştık. Okulun şimdiki binasının içinde ziyaretçi ve konferans salonları bile var. Üye olmak zorunlu olduğu için üyesi olduğum Kitaplık Kolu bilgisiyle söylüyorum ki, şimdiki okul kütüphanesine göre bizimki köhneydi; ama sanki daha zengindi.

Mezun olup ders kitaplarımızı yaktıktan sonra okulumuza olan ilgimiz bitmedi; ama biraz farklılaştı. 1974 yılının sonbaharında Gördük Sokağı ile Kâşif Hoca Sokağı'nın birleştiği köşede, okulun o zamanki arka, bugünkü cümle girişine yirmi-otuz metre mesafede, alt katındaki deposuyla birlikte kiralanan bir küçük dükkânda, "Başkent Lisesi Mezunları Dayanışma Derneği" kuruldu. Dernek girişiminin başını çeken, şimdi adını hatırlayamadığım, bizden iki ya da üç dönem öncesinden, 1970'de Abidinpaşa Ortaokulu'nun çatısına kızıl bayrak çektiği rivayet edilen bir öğrenciydi. O zamanlar Gördük Sokağı daha asfalt bile dökülmemiş, yeni bir sokaktı. Kâşif Hoca Sokağı ise, hafızam beni yanıltmıyorsa daha açılmamıştı ve buradaki geniş ve boş araziden Saimekadın'a geçilirdi. Derneğin kuruluşundaki niyet Başkent Lisesi'nin bütün mezunları arasında bir dayanışma sağlamaktan ziyade, Lise'nin yanı başında, Abidinpaşa ile Saimekadın'ın sınır bölgesindeki "stratejik" konumu da kullanarak bölgede devrimci bir örgütlenmeyi başarabilmekti; ama olmadı. Başkent Lisesi Mezunları Dayanışma Derneği'nin açılmasından birkaç ay sonra Tıp Fakültesi Caddesi'nin karşısında, Lise'nin biraz yukarısında, Ülkü Ocakları Derneği'nin Abidinpaşa Şubesi açıldı. Mezunlar Derneği de bir yılını doldurmadan kapandı.

Tanıl Bora bir nazire yapmama izin verir umarım: Üzeyir Bayraklı da bizim okuldan mezundu; ama bizden sonra…

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya II

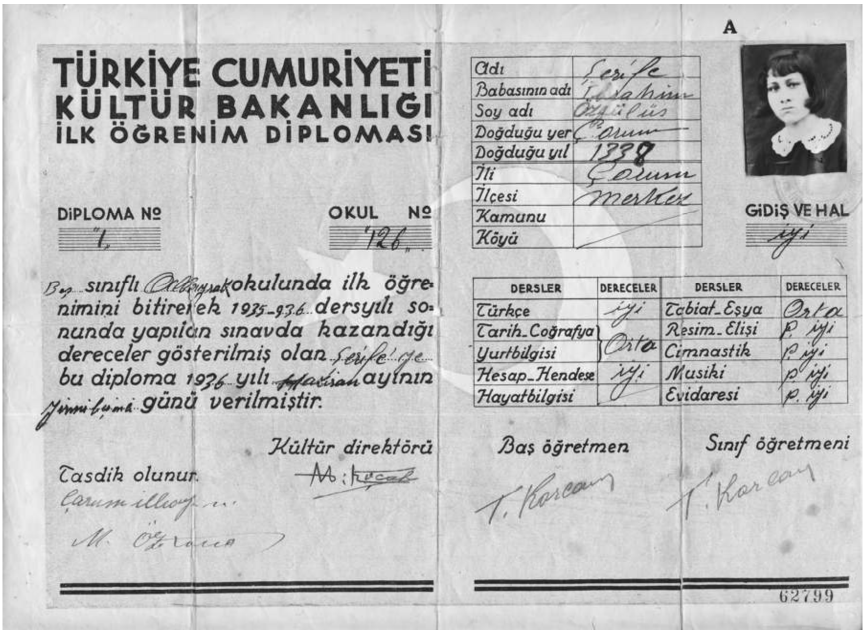

A

TÜRKİYE CUMURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İLK ÖĞRENİM DİPLOMASI

Adı	Şerife
Babasının adı	İbrahim
Soy adı	Özgülüş
Doğduğu yer	Çorum
Doğduğu yıl	1338
İli	Çorum
İlçesi	merkez
Kamunu	
Köyü	

DİPLOMA № 1 OKUL № 126

GİDİŞ VE HAL iyi

Beş sınıflı Albayrak okulunda ilk öğrenimini bitirerek 1935-936 dersyılı sonunda yapılan sınavda kazandığı dereceler gösterilmiş olan Şerife'ye bu diploma 1936 yılı haziran aynının yirmi beşinci günü verilmiştir.

DERSLER	DERECELER	DERSLER	DERECELER
Türkçe	iyi	Tabiat-Eşya	Orta
Tarih-Coğrafya	Orta	Resim-Elişi	P. iyi
Yurtbilgisi		Cimnastik	P. iyi
Hesap-Hendese	iyi	Musiki	P. iyi
Hayatbilgisi		Evidaresi	P. iyi

Kültür direktörü Baş öğretmen Sınıf öğretmeni

Tasdik olunur.

62799

A

TÜRKİYE CUMURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İLK ÖĞRENİM DİPLOMASI

Adı	İbrahim
Babasının adı	Durmuş
Soy adı	Erkan
Doğduğu yer	Güdül
Doğduğu yıl	1924
İli	Ankara
İlçesi	Ayaş
Kamunu	Güdül
Köyü	[illegible]

DİPLOMA № 188 OKUL № 142

GİDİŞ VE HAL iyi

Beş sınıflı Güdül okulunda ilk öğrenimini bitirerek 1935-1936 dersyılı sonunda yapılan sınavda kazandığı dereceler gösterilmiş olan İbrahim Erkan'a bu diploma 1936 yılı haziran aynının üçüncü günü verilmiştir.

DERSLER	DERECELER	DERSLER	DERECELER
Türkçe	iyi	Tabiat-Eşya	iyi
Tarih-Coğrafya	iyi	Resim-Elişi	orta
Yurtbilgisi	iyi	Cimnastik	iyi
Hesap-Hendese	iyi	Musiki	iyi
Hayatbilgisi		Evidaresi	

Kültür direktörü Baş öğretmen Sınıf öğretmeni

Tasdik olunur.

Ankara Valisi

T.C.

DAMGA PULU

2482

Çorum Albayrak Okulu, Şerife, 1936
Güdül Okulu, İbrahim Erkan, 1936, Ankara Valisi Tandoğan imzalı
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Okul İçinde Hayat
Hayat İçinde Okul

Feyyaz ÖZER

Öğrenmenin yaşı yok derler ya; bizimki de o hesap, talip geldik dünyaya, talebe gideceğiz. Anne-baba öğretmen olunca okul ortamında başlıyor zaten hayat. Tahsil hayatımı doğrudan ilgilendirmese de çocukluk ve gençlik yıllarımın önemli olaylarına değinmeden olmayacak. Örneğin, çocukluğumun ve tahsil hayatımın ilk yıllarını öğretmen lojmanlarında yaşadığım Bolu Kız İlk Öğretmen Okulu, daha önce bir Tarım Okuluymuş. Geniş bir arazisi vardı. Lojmanları da bahçe içinde tek katlı evler şeklindeydi. Köy Enstitülerinin kapanışı ve ülkemizin NATO'ya üye oluşuyla eş zamanlı olarak, İzmir'de bulunan Kızılçullu Köy Enstitüsü binasının yeni ilişkimize üs olarak devredilmesi üzerine söz konusu okul öğrencileri ile birlikte, öğretmen okuluna dönüştürülerek Bolu'ya taşınmış. Annem, bu nedenle talebelerinin çoğunun Ege Bölgesi'nden olduğunu söylerdi. Benim Bolu'daki okul maceram aslında çok kısa sürdü. İlk okulumun adını Sakarya olarak anımsıyorum. Bir de, okuldan çok hoşlanmadığımı. O kadar ki, bir gün okula kardeşimi de götürmüş, yerime onu oturttuktan sonra ders zili çalmadan bahçedeki salıncaklardan birine kurulmuştum.

O yıllarda babam da Erkek İlk Öğretmen Okulu'nda öğretmendi. 27 Mayıs 1960 sonrası yapılan bir dizi düzenleme çerçevesinde, babamın Denizli Müftülüğü'ne tayini çıkınca öğretmenlik kariyeri son bulmuş, ben de bu yüzden ilkokulun ikinci sınıfına Denizli'deki Gazi İlk Okulu'nda devam etmiştim. Gazi İlk Okulu, Denizli'nin en seçkin okuluydu. Bir yıl öğrencisi olduğum Saniye öğretmene veda için evine gitmiştim. Çok yaşlı biri olarak aklımda kalmış.

Feyyaz Özer'in 1967 yılındaki halidir.

1963 yılı için söylenecek çok şey var ama bizim için önemli olan Ankara'ya taşınmış olmamızdı. Atiye Altınok isminde yaşlıca bir öğretmenimiz vardı. Yıllar sonra telefonla da olsa sesini duymak beni çok heyecanlandırmıştı. Vefat ettiğini duyunca öksüzlük duygusuna kapılmıştım. Öğretmenlerimizin mensup olduğu nesil hakkında bir ipucu vereyim, yan sınıftaki öğretmenin eşi İstiklal Madalyası sahibiydi. Evleri bizim sokağın ilerisindeydi, gazi amca, oyun oynadığımız yer-den geçerken hepimiz sıraya dizilir, saygıyla beklerdik. Cumhuriyetin; uğrunda ölünesi vasfı bugünkünden tartışmasız daha belirgindi.

Barbaros İlk Okulu'nu bitirdiğim yıl TED Ankara Koleji'nin sınavını da kazanmıştım ama annemin öğretmenlik yaptığı İmam Hatip Okulu'na gitmem uygun görüldü. Adalet Partisi iktidarının ikinci yılıydı, millet harıl harıl İmam Hatip Okulu yaptırıp açılış için törenler düzenliyordu. Yıllardır değişik okulların binalarında konuk olan Ankara İmam Hatip Okulu'nun da artık yeni bir binası vardı. Ben, Çin Çin Bağları'ndaki Telsizler İlk Okulu'na sadece birkaç hafta gittim. Daha sonra Gazi Mahallesi'ndeki yeni binaya taşındık. Yeni okula Milli Eğitim camiamızın en seçkin öğretmenleri atanmıştı. Spor salonu, müzik odasının piyanosu, fizik laboratuvarının bütün aygıtları mevcuttu.

Bazı kavramların içeriği ile bizim o kavramlara atfettiğimiz içerik kimi zaman farklı oluyor. Örneğin, aynı şeyin çocukluğumuzdaki anlamı ile gençliğimizdeki anlamı farklı olabilir. "İmam Hatip Okulu" deyimi de benim için böyle bir değişim geçirdi. Önceleri bir okul adı ya da türü sanıyordum. İmam-hatip yetiştiren bir meslek okulu olduğunu anlamam, çevrenin de etkisiyle, epey sonradır.

Öğretmen kadrosu içinde halâ unutamadığım figürlerden biri Orhan Nuri Kadıgil isminde bir avukattı. Hukukun Temel Kavramları dersine gelirdi. Çocukluğunda, Hacıbayram'da bir Cuma namazı çıkışında Atatürk'ün elini öptüğünü söylerdi. 12 Mart Muhtırası'nı izleyen günlerdi. Yanımda oturan arkadaş öğretmeni Süleyman Demirel'e benzetince kendimi tutamadım, güldüm. Hakikaten de benzerdi. Öğretmen neden güldüğümü sorunca durumu olduğu gibi anlattım. Bunun üzerine öğretmen; kimseye benzemediği, sadece kendine benzediği biçiminde kısa bir nutuk attı. Bizim de kendi aramızda, muhtıra verilmeseydi bu kadar karşı çıkmayacağını konuştuğumuzu hatırlıyorum.

Unutulmaz öğretmenlerden Akaid öğretmeni Tevfik Rüştü Erkul'un lakabı "Totem", fizikçininki "Mayk", matematik öğretmeni Vehbi Bey'in "Gını Gını", edebiyat öğretmeni Mehmet Atay'ın lakabı da "Ramses" idi. Vehbi Bey, sigara konusu açıldığında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen uzun askerliği sırasında yazıp babasına gönderdiği mektubun, üzerine "öldü" yazılarak iade edilmesi üzerine sigaraya başladığını söylemişti. Bu anı o kadar içime işlemiştir ki hatırladıkça hâlâ üzülürüm.

Kıdemli matematik öğretmeni Hakkı Okan, kendi ifadesine göre, talebelik yıllarında sınıflarına Atatürk'ün girdiği "Gazi Terbiye" öğrencilerinden biriydi. O zamanki Meclis başkanının da bir zamanlar kendi öğrencisi olduğuna atıfla, sümüklü çocukların zeki olduğunu söylemişti.

Beden eğitimi öğretmenimiz Öner Özmen, iyi bir eğitimci, eski bir atletti. İzleyen yıllarda Atletizm Federasyonu'nda görev almıştı. Okulumuzun öğrencilerinden Üzeyir Yüce 27 Aralık'ta koşulan Büyük Atatürk Koşularından birinde birinci olmuştu. Beden eğitimi öğretmeninin eşi de müzik öğretmeniydi (Ümmühan Özmen). Yazdığı kitap senelerce okullarda ders kitabı olarak okutuldu.

İmam Hatip Okulları, meslek okulu olduklarından, mesleğe hevesli ve meraklı arkadaşlarımız da vardı. Bu arkadaşlar okula gelmeden önce hafızlığını tamamlamış, biraz Arapça da öğrenmişlerdi. Okulun genel havasını ise, "evde verilemeyen din kültürünü bari okulda alsın" düşüncesi ile gönderilen çocuklar oluştururdu. Okulda hemen her öğretmenin bize verdiği mesaj "aydın din adamı" yetiştirilmek üzere bu okulda okuduğumuz şeklindeydi. Zaman zaman çocukluğun verdiği bir dirençle bu mesajdan "gına" geldiği de olurdu. Öğretmenlerimiz; giyim-kuşam, günlük davranış ve alışkanlıklar açısından halka örnek insanlar olmamız konusunda çok ısrarcıydılar. Muhtemelen bu yüzden olacak, Devlet Tiyatroları başta olmak üzere değişik kültürel etkinliklere toplu bilet alınırdı. Kuruluş amacı pratik din bilgisi vermek olan İmam Hatip Okulları zamanla, fark derslerinden sınava girilerek lise mezunu olunabilen okullara dönüştü. Belli bir kesim açısından (70'li yıllardaki uygulamadan söz ediyorum) İmam Hatip Okullarının kapatılması olarak algılanan olayın aslında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda açılmak istenen gediğin kapatılma çabası olarak görülmesi daha yerinde olacaktır.

Banliyö treninin Hipodrom durağı tam karşımızdaydı. Buharlı lokomotifin çektiği trenle Mamak yönünden çok arkadaş gelirdi. Ankara İmam Hatip Okulunun o yıllardaki görünümü hakkında söylenecek en ilginç tespit kız öğrencilere

ilişkin olanıdır. Çok az da olsa kız öğrenci vardı, *Kuran* dersinde örterler miydi hatırlamıyorum ama derslere başı açık gelirlerdi. Sadece bir kaçı okul çıkışı örtünürdü. Ben, kızların bulunduğu sınıftaydım. Arkadaşlığımız mesafeliydi. Öğretmenlerimizi de iki ana grupta algılardık; meslek dersleri öğretmenleri ve "diğerleri". "Diğer" öğretmenlerimiz de kendi arasında iki ana gruptan oluşurdu; genellikle TÖS üyesi olan gençler ve siyasetle ilgilenmeyen yaşlı öğretmenler. Bu tasnif tamamen bana ait. Ama annemin de öğretmenlik yaptığı bu okulda edindiğim kanı, meslek dersi öğretmenlerinden bazılarının öğrenciler tarafından daha yakın algılandığı şeklinde oldu. Zaman zaman alt sınıflara giren bizden yaşça büyük öğrencilerin öğretmenlerden bazıları hakkında bizi uyardığını hatırlıyorum. Yukarıda yaptığım tasnifin tuhaf istisnaları da oldu. Örneğin Arapçalarını ilerletmek için sosyalist Arap ülkelerine giden öğretmenlerden bazılarının Baasçı olduğu dedikodusu yaygındı. Okuldan bir grubun edebiyat öğretmenlerince Ankara Sanat Tiyatrosu'nda Halk Oyuncuları'nca sahnelenen "Pir Sultan Abdal" oyununa götürüldüğünü ve bu etkinliğe ailece katıldığımız anımsıyorum. Demek ki, meslek dersi öğretmenlerinden de TÖS'lü olanlar ya da dünya görüşü olarak kendi gruplarından farklı düşünenler varmış. Geriye baktığımda böyle gördüm. Cumhuriyetin ilk dönemini görmüş yaşlı kuşağın bölünmeyi önleyici, birleştirici bir rolü, fonksiyonu vardı, bunu derslerde verdikleri mesajdan da anlardık.

Öğrencilik yıllarından aklımda kalan en belirgin hatıralar, Cumartesi günleri öğle üzeri yapılan bayrak törenleridir. Bu törenlerden birinde Müdürümüz

Aralarında hır gür eksik olmasa da bir arada resim çektirebilmişler.

Kemalettin Erdil'in, "Aranızdan 400 köy imamı çıkacağına 4 İmam-ı Azam çıksa yeter" dediği dün gibi hatırımda. 12 Eylül 1980'den sonra, her gün İstiklal Marşı, her gün "Andımız". Bugün herkes "Andımız"ın kaldırılmasını konuşuyor ama kimse 12 Eylül'de "varlığım Türk varlığına armağan olsun" ibaresinin ardına eklenen saçma sapan sözlerin de kaldırıldığının farkında değil. Daha önceleri haftada bir kez söylenen İstiklal Marşı'nın saygınlığı da eminim bugünkünden fazlaydı.

Okul hayatımın en ilginç anılarından biri de okulun yanı başına yapılacak olan uygulama camii yararına kurban derisi toplama işine gönüllü olmaktı. Hayır sahibi bir zatın otomobili ile Altındağ'daki bütün derme çatma evleri gezmiş, uğradığımız her evde kavurma yemiştik. Büyük emeklerle yapılan ve hatıralarımızı barındıran o binalar bugün artık yok. "Kentsel dönüşüm" uygulamaları çerçevesinde yıkılıp yeniden yapıldı.

Ankara İmam Hatip Okulu'ndaki dönemim 11-15 yaşlarıma karşılık geliyor. Çocuk denecek yaşta toplumun belli bir kesiminin çok saygı duyduğu bir konumda yaşadım. Adımla pek hitap edilmezdi. Hatip, hafız, nadiren de olsa imam hatırladığım lakaplarımdandır. Daha "Orta 2" öğrencisi iken komşumuzun yeni doğan çocuğuna isim koymak için çağırmışlardı.

Ankara İmam Hatip Okulu'ndaki son yılım Türkiye'de de bir dönemin son yılına tekabül eder. Çoğunlukla TÖS üyesi olan öğretmenlerimiz 6 Mayıs 1971 günü toplu halde derslere girmeyince ortalık karıştı. 12 Mart sürecinin karanlık günleriydi. İnsanların siyasal görüşleri ne olursa olsun o günleri korku içinde geçirdiğini anımsıyorum. Olayların akabinde, annem başka bir okula atanma talebinde bulununca bana da bir okul bulmak gerekti. Hiçbir devlet okulu almayınca Yenişehir Koleji'nde karar kılındı. Yeni okuluma bir yıl dayanabildim. Ankara'nın en fakir mahallelerinden gelen çocukların çoğunluğu oluşturduğu okuldan, özel arabayla gelinen okula geçişte sıkıntı çekmediğimi söyleyemem. Bir an önce devlet okuluna geçmek kararındaydım. Tercihim Atatürk Lisesi oldu. İmam Hatiplilikten "ibra" olmuştuk. Üç arkadaştık. Diğer ikisi, liseyi bitirinceye kadar kolejden ayrılmadı diye hatırlıyorum.

Benim için Atatürk Lisesi yılları ülkemi ve insanını tanıma vesilesi oldu. O zaman kız öğrenci alınmaya başlanılmamıştı. Lise ikinci sınıfta Doğan Şahiner ile yan yana oturduk. Picasso'nun öldüğü gün defterimin kenarına köşeli gözyaşları çizmişti. Doğan'ın daha sonra ODTÜ'yü kazandığını biliyorum ama yıllar sonra, 1992'de İstanbul'da görüştük. Okulun yatılı binasının bir odasında Murat Bardakçı'nın çaldığı acemaşiran yaylı tambur hâlâ hatırdadır. Bir de Vefa Çiftçioğlu'nu unutamam, beden eğitimi dersinde Mülkiye eşofmanı giyerdi. Ama Diş Hekimliği okudu. Mesleğinde arta kalan zamanlarda TRT'de müzik programları yaptığı biliniyor.

Atatürk Lisesi o yıllarda tam gündü. Gündüzlü öğrenciye yemek çıkmazdı. Öğlenleri Maltepe Camii'nin bahçesinde vakit geçirir, hava iyiyse evden getirdiğimiz ekmek arası yemeğimizi yerdik. Annesi vefat eden bir mahalleli Yasin okutacak birini bulamayınca hemşerimiz olan cami bekçisinin beni göstermesiyle başlayan gelişme sonucu Anıttepe'de bir eve gidip iki Yasin okuduğumu

anımsıyorum. Olay, rahmetli dedem tarafından artık gerçekten hoca olduğum şeklinde yorumlanmıştı. Bu olaya ilişkin olarak hatırladığım en tuhaf ayrıntı ise, öğleden sonraki matematik derslerinden birine yetişemediğim halde Ayla Dostoğlu'nun beni yok yazmamış olmasıydı.

Lisenin son yılı İsmet Paşa vefat etmiş, bütün okullar tatil edilmişti. Biz de iki arkadaş Maltepe Camii'nin bahçesinden çelenkleri taşımıştık ama çıktıktan sonra tekrar camiye geri dönmemize izin verilmeyince küskün bir vaziyette eve dönmüştüm. Okuldaki son yılımda, ilk iki ders için geç kâğıdı alıp okulun karşı-

sındaki kahvede 51 oynamıştık. Bu güzel davranış ne yazık ki üniversite yıllarımda hiç tekrarlanmadı.

Liseyi bitirmek kolay olmadı, matematik takviyesi için Dursun Ayan ile birlikte Nihat Özer'den matematik dersi aldık. Tek ders elli liraydı. Ama iki kişi otuz beşerden yetmiş lira veriyordu, bu hem talebe, hem öğretmen için avantajlıydı. Fizikten de aynı şeyi yaptım ama ders ortağı arkadaşımı bir daha görmediğim için adını anımsayamıyorum. Hakkında tek hatırladığım şey, ablasının Namık Kemal Mahallesi'nde bir eczanesi olduğu. Öğretmenimiz Hikmet Öcal'dı. Tutturduğu defter, izleyen yıllarda ailede lise okuyup üniversiteye hazırlanan bütün akrabalarımın işine yaradı.

1962 yılından 1974 yılına değin süren tahsil hayatından aklında ne kaldı diye sorsalar, muhtemelen ilk aklıma gelen zalım bir disiplin olacak. Şimdiki eğitim kurumlarına bakıp imreniyorum. Maalesef, ilkokul dahil, okuduğum tüm okulların sınırlayıcı/belirleyici havasını hatırladıkça içim kararır. En ufak bir görüş bildirme şansımız yoktu. Basit bir çıkışın bile karşılığı tokattı. Şiddet içermeyen bir disiplin uygulaması mutlaka olmalı. İnsanın eğitime muhtaç ama bir o kadar da yatkın olduğunu düşünüyorum. Son bir değerlendirme yine biraz siyasi olacak; 12 Mart'a kadar olan dönem, özgürlükler, ilişkiler vb. açısından, sonraki dönemden görece daha iyiydi. Çocuk kafasıyla anayasadan falan anladığımız söylenemezdi ama bugünden geriye bakınca, 1878'den bu yana değişen her anayasanın eskisinden daha geri olduğu ayan beyan ortada. Allah beterinden saklasın. Amin!

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya III

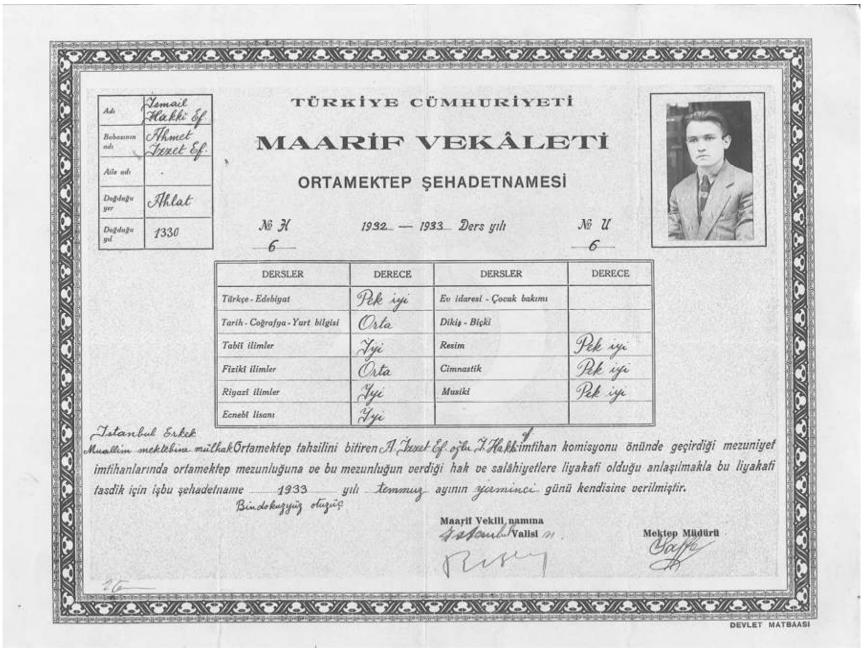

Adı	İsmail Hakkı Ef.
Babasının adı	Ahmet İzzet Ef.
Aile adı	.
Doğduğu yer	Ahlat
Doğduğu yıl	1330

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ

MAARİF VEKÂLETİ

ORTAMEKTEP ŞEHADETNAMESİ

№ H 6 1932 — 1933 Ders yılı № U 6

DERSLER	DERECE	DERSLER	DERECE
Türkçe - Edebiyat	Pek iyi	Ev idaresi - Çocuk bakımı	
Tarih - Coğrafya - Yurt bilgisi	Orta	Dikiş - Biçki	
Tabiî ilimler	İyi	Resim	Pek iyi
Fizikî ilimler	Orta	Cimnastik	Pek iyi
Riyazî ilimler	İyi	Musiki	Pek iyi
Ecnebî lisanı	İyi		

İstanbul Erkek Muallim mektebine mülhak Ortamektep tahsilini bitiren A. İzzet Ef. oğlu İ. Hakkı imtihan komisyonu önünde geçirdiği mezuniyet imtihanlarında ortamektep mezunluğuna ve bu mezunluğun verdiği hak ve salâhiyetlere liyakati olduğu anlaşılmakla bu liyakati tasdik için işbu şehadetname 1933 yılı temmuz ayının yaminci günü kendisine verilmiştir.
Bindokuzyüz otuzüç

Maarif Vekili namına
İstanbul Valisi n.

Mektep Müdürü

DEVLET MATBAASI

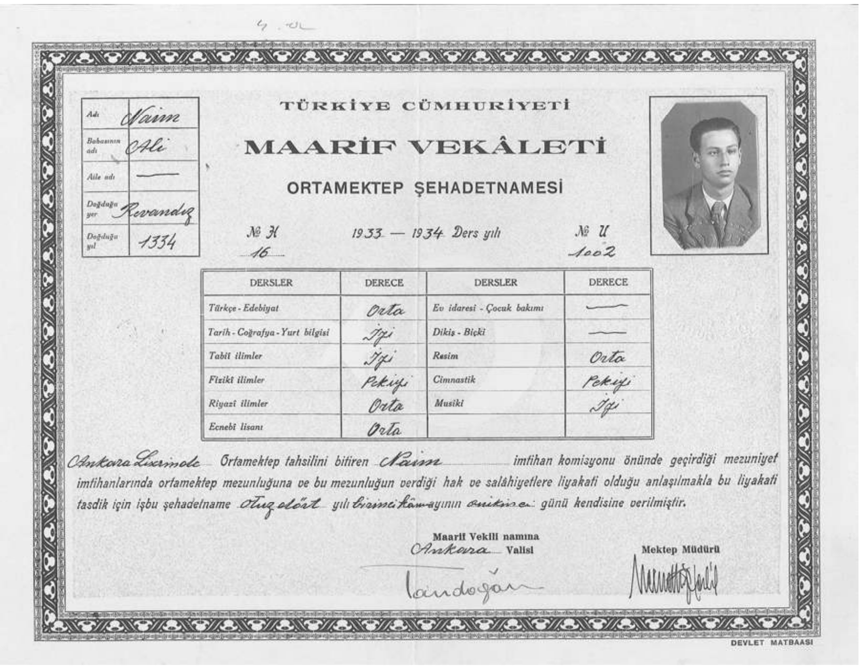

Adı	Naim
Babasının adı	Ali
Aile adı	—
Doğduğu yer	Revandız
Doğduğu yıl	1334

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ

MAARİF VEKÂLETİ

ORTAMEKTEP ŞEHADETNAMESİ

№ H 16 1933 — 1934 Ders yılı № U 1002

DERSLER	DERECE	DERSLER	DERECE
Türkçe - Edebiyat	Orta	Ev idaresi - Çocuk bakımı	—
Tarih - Coğrafya - Yurt bilgisi	İyi	Dikiş - Biçki	—
Tabiî ilimler	İyi	Resim	Orta
Fizikî ilimler	Pekiyi	Cimnastik	Pekiyi
Riyazî ilimler	Orta	Musiki	İyi
Ecnebî lisanı	Orta		

Ankara Lisesinde Ortamektep tahsilini bitiren Naim imtihan komisyonu önünde geçirdiği mezuniyet imtihanlarında ortamektep mezunluğuna ve bu mezunluğun verdiği hak ve salâhiyetlere liyakati olduğu anlaşılmakla bu liyakati tasdik için işbu şehadetname otuzdört yılı birincikânun ayının onikinci günü kendisine verilmiştir.

Maarif Vekili namına
Ankara Valisi
Tandoğan

Mektep Müdürü

DEVLET MATBAASI

İstanbul Erkek Muallim Mektebine Mülhak Ortamektep, İsmail Hakkı Efendi, 1933
Ankara Lisesi, Naim, 1934, Vali Tandoğan imzalı
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

1970'lerde Tuzluçayır'da Öğrenci Olmak

Hamdi ÖZDİŞ*

Malum 1960'lar ve 70'ler Türkiye'nin yakın tarihinde "Almanya Acı Vatan" olarak da anılan bir nevi göç yıllarıdır. Türkiye'nin kronik işsizlik hastalığına çare olarak yurt dışında iş bulmak, çalışmak ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için Almanya yollarına dökülen Türk ailelerin trajik hikayeleriyle doludur bu süreç. Biz de işçi ailesi olarak "gurbet"e çıkan binlerce aileden biriydik sadece. Bu fakirin 4,5 yıllık Almanya'daki kısa yaşam tecrübesi ve eğitim macerası da böyle başladı. Dolayısıyla bu anı yazıda aslında pek çoğu unutulan ilkokuldan ortaokul ve hatta lise yıllarına kadar olan bireysel eğitim tecrübesi ve yer yer de gündelik yaşamından kesitler üzerinde durulacaktır. Tabii özellikle Almanya'daki küçük bir kasabadaki sakin hayatla birlikte eğitimden ve Tuzluçayır gibi çok renkli - siyasal ve sosyo-kültürel açıdan tabii - bir mahallede edinilen eğitim tecrübesinin siyasetle ne kadar at başı gittiği üzerinde de durmak kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla bu yazının ana eksenini Tuzluçayır mahallesindeki ilkokul ve ortaokul macerası şekillendirecek ve dar da olsa Alman eğitimiyle ilgili bazı karşılaştırmalar yapılacaktır. Tabii bu yanıyla aslında Ankara'nın bir varoşundaki eğitim hayatının da bir kesiti yansıtılmış olacaktır. Bu kesitin içerisinde ilkokulda dövülen öğretmenlerimizden yine ilkokuldaki arkadaşlarımızdan bazılarının mitinglere katılması siyasal anımsamalar olarak yer alacaktır. Bu minvalde ilkokuldan itibaren okul hayatımda bu yılların bireysel yaşamımın kimi noktalarına

* Düzce Üniversitesi Tarih Bölümü

da temas etmek kaçınılmazdır. Bu nedenle yazıdaki her türlü değerlendirmelerin de öznel olduğunu okuyucuya hatırlatmak gerekir.

Almanya'daki kısa süren eğitim hayatından enstantanelerle başlayalım dilerseniz. İşçi ailesi olarak babam bizi Almanya'nın Dortmund şehrinin güneyindeki Lüdenscheid kasabasına götürdüğünde yıl 1971'di. Küçük ama şirin, yeşillikler ve orman içinde tavşanların ve ceylanların cirit attığı bir kasabaydı burası. Almanya'daki ilk çocukluk yıllarım ve eğitim hayatım burada başladı ve babamın iş değiştirmesi sebebiyle başka kasabalarda dört buçuk yıl boyunca devam etti.

Almanya'daki ilkokul yıllarını ve dersleri, içeriklerini birebir hatırlamak mümkün değil tabii. Fakat hatırlananlar bile Türkiye'deki bugünkü eğitimden çok daha ileri bir seviyede olduğunu belirtmeye yetecek düzeydedir. Tabii Almanya'daki eğitim yılları sadece ilkokulla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki eğitimle ilgili yapılan karşılaştırmalar ya da değerlendirmelerin de bu minvalde olacağı açıktır.

Almanya'daki eğitimde İngilizceden matematiğe her şey son derece basit ve somut yöntemlerle anlatılıyordu. İngilizce (Almanca'yı çoktan konuşuyordum artık) için o tarihte (1970'ler) bize sınıfta video izlettirildiğini hatırlıyorum. Yani bir nevi dil laboratuvarının varlığından söz etmek abartılı olmasa gerek. Ayrıca eve geldiğimde evde de tv'den İngilizce ders programına devam ediyordum. Bu öğretmenimizin bize öğrettiği bir şeydi. Tabii bu yıllarda Türkiye'de sayılı evlerde tv olduğunu hatırlatmaya gerek var mı bilmiyorum. İngilizce kimi kelimeleri ve sayı saymayı çok çabuk öğrenmiştim bu sayede. Almancayı ilk gittiğimde bir süre devam ettiğim bir nevi anaokulunda hemencecik öğrenivermiştim, kendiliğimden! Bunun için hiç ders almamıştım. Zaten bu dili babama hastanede tercümanlık dahi yapabilecek derecede nasıl öğrendiğimi hiç hatırlamıyorum. Fakat yıllar sonra Türkiye'de (üniversite yıllarımda) Alman Kültür'e gittiğimde unuttuğum Almanca'nın dersini alacaktım yeniden! Çünkü Türkiye'de ilkokuldan sonra ortaokula geçtiğimde yabancı dil olarak bana kurada Fransızca çıkmıştı. Demek ki o yıllarda yabancı dil dersleri kura ile de belirlenebiliyordu. Böylece ortaokulda Almancamı hem unutmamak hem de ilerletmek fırsatını kaçırmıştım ve bu kimsenin, ailem de dahil olmak üzere umurunda değildi. Oysa çocukluğumun 4,5 yılı Almanya'da geçmişti. Fakat tabii bunu kimseye anlatmak mümkün olmadı ve ben 6 yıl (3 yıl ortaokul, 3 yıl lise) yabancı dil dersinde Fransızca okumak zorunda kaldım. Sonuç Almancayı unutmam oldu. Yani Almanya geçmişimi, Almanca birikimimi gözardı eden bir eğitim sistemi ve anlayışından söz etmek mümkün.

Almanya'daki diğer derslere, ders kitaplarına vb. şeylere ilişkin hafızamda fazla bir şey kalmasa da çocukların kişisel gelişmesinde son derece önemli olan sosyal faaliyetlere fazlasıyla yer verildiğini iyi hatırlıyorum. Hemen her hafta bir sportif ya da sosyal faaliyete öğretmenimizle birlikte gidiyorduk. Örneğin ben daha 6-7 yaşında olmama rağmen, jimnastik, yüzme, kayak yapmak, futbol takımında oynamak gibi sportif faaliyetlerden her hafta birine bizzat hocalar tarafından götürülüyorduk. Elbette bu sosyal ve sportif faaliyetlerin arasında dini boyut da unutulmamıştı. Benim Müslüman çocuğu olduğumu bilmelerine rağ-

men kiliseye de götürüyorlardı. Ben de çocuk aklımla kiliseye girişte bulunan suya aynen Alman çocuklarının yaptığı gibi elimi bandırarak "haç" çıkarıyordum!

Daha sonraki yıllarda Türkiye'de yaptığım sporları ve oynadığım mahalle futbol takımını hatırladıkça aslında Almanya'da çocuk yaşta katıldığım futbol takımının alt yapısı ve organizasyonuyla ne kadar profesyonel olduğunu görecektim. Tozluğundan, krampon ve formasına ve oynanan yeşil sahalara, üç hakeme kadar gerçekten profesyonelceydi. Çünkü Türkiye'deki mahalle takımımız ve tozlu toprak ve kimi zaman da çamur sahamızın Almanya'yla uzaktan yakından hiç ilgisi yoktu ve detayları anlatmak bu açıdan gereksiz kalıyor. O yaşlarda yapılan sosyal ve sportif faaliyetlerin etkilerini Türkiye'ye döndüğümüzden çok sonraları bile yaşamımda gördüm. Bugün hâlâ yaptığım sporlara olan ilgim herhalde oradan neşet ediyor diye düşünüyorum.

Bütün bunlar aslında oradaki eğitimin pedagojik açıdan ne denli kapsamlı, bilinçli ve kaliteli yapıldığının göstergesi olsa gerek. Tabii zaman geçtikçe ve ben liseye geldiğimde bütün bunları çok daha iyi idrak edecektim. Çünkü Türkiye'ye 11 yaşında gelmiştim ve olan biteni anlayacak yaştan çok uzaktım. Yıl 1975'ti ve ben ilkokul müdürünün ayaküstü yaptığı bir mülakatla yani, bir şeyler okutarak ve sorarak, karar vermesi sonucunda ikinci sınıftan başlamıştım. Babamın Almanya'daki Alman okuluna devam ederken bana bir yandan zorla Türk abce'sini öğretmesi sonucunda ikinci sınıftan başlamıştım. Ama Almanya'da Türk abece'sini öğrenmek kolay olmamıştı benim için çünkü hem Türkçeyi unutuyordum hem de kimi zaman babamın şamarlarından nasibimi alıyordum. Dolayısıyla ilkokulu bitirmem gereken yaşta ben ikinci sınıfa başlıyordum! Tabii Almanya'da okuduğum dört buçuk yılın iki buçuk yılı berheva olup gitmişti.

Türkiye'de ilkokula kabul edildiğimin ilk haftasından itibaren yaşadığım kültür şokları (ya da eğitim şokları mı demek gerekir) ise ayrı bir konu tabii. Daha okula ilk adımımı atar atmaz diğer çocukların önlüğün altına giydiğim kısa şorttan dolayı bana tuhaf tuhaf bakmaları ve benimle alay etmeleri hafızamda hâlâ canlıdır. Niye güldüklerini anlayamamıştım. Tabii saçlarımın babam tarafından 3 numaraya vurulmasıysa ayrı bir konu. "Andımız" "rahat-hazırol" hiç alışık olmadığım şeylerdi. Böylesine militarist bir disiplin anlayışı Alman eğitim sistemine tamamen aykırıydı. Çocuk aklım tam anlamıyla karman-çorman olmuştu. Çünkü bunların hiç biri Almanya'da yoktu. Almanların bu tarz konulara dönük tepkilerini örneklemesi açısından bu üç numara hikayesinin bir başka versiyonunu anmak gerekir. Evet Almanya'da da bir üç numara vakası yaşamıştım. Ama eğitim saikiyle değil tabii! Babam bir keresinde bir olay nedeniyle (olayı hatırlamıyorum) beni cezalandırmak için "bonus" gibi olan kıvır kıvır saçlarımı sıfıra vurmuştu da komşular babama küsmüş, uzunca bir süre babamla konuşmamışlar ve ona tavır almışlardı. Dolayısıyla Almanya'da kılık-kıyafet açısından ne kadar serbest olduğum da açıklığa kavuşmuş oluyor. İster şortla ister uzun saçla gidin, kimse size karışmıyordu. Daha çok beyninizin içindekilerle ilgileniyorlardı. Oysa ülkemizde katı bir şekilci eğitimin şamarını ilk andan itibaren yediğimi belirtmek abartı olmasa gerek. Kimbilir belki de gittiğim mahalle mek-

tebinin etkisidir bütün bunlar! Hani eğer koleje falan gitseydim bunları görmeyebilir ve böyle de değerlendirmezdim belki?

Tuzluçayır aslında bir gecekondu önleme bölgesi olsa da 1970'lerde ve 80'lerde hemen her tarafı gecekondularla doluydu. Mahallenin düşük gelirli insanlardan müteşekkil olduğunu söylemek abartılı olmaz herhalde.[1] Dolayısıyla öğrenci profilinin de bu düşük gelirli insanların çocuklarından oluştuğu söylenebilir. Bakımlı olmayan varoş çocuklarıydık aslında. Ben de diğerleri gibi az gelirli işçi bir babanın çocuğuydum. Türkiye'deki ilkokul yıllarımı hatırladıkça Almanya'ya göre ne kadar sefil ve sosyo-kültürel açıdan yetersiz bir öğrencilik yaşadığımı düşünüyorum. Bütün o jimnastik, yüzme gibi sporların yerini artık mahallede toz-toprak içinde oynanan misket ve çelik-çomak gibi oyunlar almıştı. Hatta karpit gibi tehlikeli kimyasallarla oynanan oyunlar bile vardı. Bir yanda çok disiplinli ve düzenli bir eğitim ve sosyo kültürel hayat, öte yanda alabildiğince fakir ve yoksulluklar içinde başıboş bir tarz... Bütün bunların herhalde eğitimle çok yakından ilişkisi vardı ki Almanya'da eğitimin bir parçasıydı bu sosyal ve sportif faaliyetler.

Tabii okul hayatımda Almanya'yla karşılaştırıldığında başka farklılıklar da vardı. Almanya'da bir eğitim-öğretim yılında (eğer hafızam beni yanıltmıyorsa) bir öğretmenle devam ederken Türkiye'de durum hiç de böyle değildi. Örneğin ilkokul yılları aynı zamanda öğretmenlerimizin birkaç defa çeşitli nedenlerle değiştiği yıllardı. Kimi öğretmenlerimiz siyasi görüşlerinden dolayı değiştirilirdi. Bir öğretmenimizin mahallede "yıkıldığını" (çünkü o yıllarda böyle bir tabir

[1] Tuzluçayır'ın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dokusu ve daha başka detayları hakkında bkz. Nazım Sofracıoğulları, "Başkentin "Küçük Moskova"sından Kesitler: 1970'ler ve 1980'lerde Tuzluçayır", *Kebikeç*, 20 (2005).

vardı) yani tekme tokat dövüldüğünü hatırlıyorum. Adamcağızın eli yüzü kanlar içinde kalmış, feci hırpalanmıştı. Hangi siyasi görüşe sahip olursa olsun çocuk zihnimde öğretmenimizin dövülmesine üzülmüştüm. Tabii bu tür kavgaların hiçbirine Almanya'da tanıklık etmek kabil değildi. İşte bu "yıkılma" olayları bundan böyle bulunduğum mahalle ve mektep itibariyle hep tanık olduğum olaylar olacaktı. Tabii başka tanıklıklar da...

"Kurtarılmış" olan Tuzluçayır mahallesindeki (nam-ı diğer "Küçük Moskova"da) siyasal olaylar, eylemler, 1 Mayıs kutlamaları, 6 Mayıs'ta Denizlerin anılması, fraksiyonlar arası çatışmalar, bir anda patlayan silahlar, kovalamacalar, mahalle mahalle dolaşan devrimcilerin halkı örgütlemeye dönük faaliyetleri... Duvarlara yazılan şablonlu estetik, adeta kaligrafik duvar yazıları... Yani bütün bu olaylar siyasi atmosferi yoğun bir mahallede gündelik yaşamımıza ve eğitim pratiğimize eşlik ediyordu.

I. Ortaokul Yılları

İlkokulu bütün bu maceralı gündelik yaşam eşliğinde bitirdikten sonra 14 yaşında Tuzluçayır Lisesi'nin ortaokul kısmına başlamıştım. Ortaokul yılları da içinde bulunduğumuz mahalle itibariyle fazlasıyla hareketli ve siyasi açıdan pek "bereketli" bir atmosferde geçiyordu. Okulda hemen her gün bir olay vuku buluyordu. Tabii biz de çocuklar olarak bu siyasi atmosferden ister istemez etkileniyorduk. O çocuk aklımızla ortaokul sıralarında zihnimizden neler geçmiyordu ki. Bazı arkadaşlarımız gittikleri mitingleri (evet ortaokulda hatta ilkokulda mitinge gitmek!) heyecanla anlatıyor bizlerin de katılmasını istiyor ve tabii bizi onlarla birlikte hareket etmediğimiz için suçluyorlardı. Ortaokuldaki bazı arkadaşlarım bizzat benim de eylemlere katılmamı ve hatta ön ayak olmamı öneriyorlardı. Nasıl bir şeyse artık, o çocuk aklımla ülkeyi kurtaracaktım! Bense olan bitene bir anlam vermeye çalışıyordum ve fakat bana çok anlamsız geliyordu. Çünkü çocuktum. Dahası doğru bulmuyordum. Siyasi ortam o denli gündelik hayatımızı belirliyordu ki, orta 2 ya da 3. sınıfta arkadaşlarımızdan bazıları (ben de sınıfın havasına dahil olmak üzere) derste "faşizmi" tartışmayı bile önerebiliyordu. Tabii adını şükranla anmak gerekir edebiyat hocamızın (ismi Ahmet Kapusuz'du galiba) yüzünde hem şaşkın hem de "sizin ne haddinize faşizmi tartışmak" dercesine bir ifade belirmişti. Evet ortaokul sıralarında faşizmi tartışacaktık. Gerçekten mümkün müydü bu? Çocuk aklımızla faşizmi tartışmak. Hangi birikimle, hangi okumalarla nasıl mümkün olabilirdi? Ama bazı arkadaşlarımız gerçekten de o dönemin sloganlarıyla kendilerince kaba bir faşizm tanımı yapıyorlardı. Ezberledikleri klişe sözler üzerinden bir tanım. Bu, okulda olduğu kadar dışarıda da böyleydi.

Mahallenin de bunda (yani davranışların şekillenmesinde) fazlasıyla etkili olduğunu belirtmek gerekir. Mahalledeki ağabeylerimiz (kimi akrabalarımız da dahil olmak üzere) sokak boyu yürümelerle tam da Yılmaz Güney'in *Arkadaş* filmindeki gibi ellerinde kitaplarla sürekli gençleri "bilinç"lendiriyorlardı. Görseniz sokaklarda, boş arazilerde, bina köşelerinde ağabeylerimiz hararetli hararetli o bildik tartışmaları yapıyorlardı. Tabii yıl 1970'lerdi...

Binaların duvarlarına yazı yazmak için her gün devam eden siyasi kavgalar ve birbirlerini kovalamalar ve silahlı çatışmalar Tuzluçayır'ın 1970'lerdeki rutiniydi ve manzara genel olarak böyleydi.[2] Böyle bir atmosferde okula gidip ders yapmak veya öğrenci olmak ne kadar mümkünse biz de o kadar yapabiliyorduk. O yılların meşhur haber klişelerinden biri "eğitime ...... nedenlerden dolayı üç gün ara verilmiştir" şeklindeydi. Okulumuz çok sık "eğitime ara" veriyordu çünkü mütemadiyen siyasal olaylar çıkıyor ve önü alınamıyordu.

II. Tuzluçayırlı Olmak

1970'li yılların Tuzluçayır Lisesi bu sol-demokrat çizgisini yıllarca sürdürdü. Lisedeki (yani aynı zamanda ortaokul kısmındaki) hocalarımızın siyasal eğilimi (aralarında birkaç a-politik olanları olsa da) de buna paraleldi. Örneğin ortaokuldaki fen bilgisi öğretmenimiz sol görüşü nedeniyle ülkücülerce öldürülmüştü.

2 Tuzluçayır'daki bu tür siyasal kavgaların detayları için bkz. Sofracıoğulları, *a.g.m.*

Ortaokuldaki öğretmenlerimizin her biri aslında kendi alanlarında yetkin ve çok değerli hocalardı. Ama bizler bunun farkına yıllar sonra varacaktık. Bugün içinse siyasal ya da sosyal yapılanmaya dair dair bir şeyler söyleyebilecek bir durumda değilim.

Ortaokul ve lise öğrencileri de tıpkı Tuzluçayır ilkokulundaki öğrenci profiline sahipti. Fakat tabii ortam nedeniyle daha da politize olmuş çocuklardık artık. Öyle ki, 1978 ya da 79'da lisenin en alt katında farklı fraksiyonlardan olan ortaokul ve liseli öğrenciler tekme tokat birbirlerine girmişlerdi de hocalarımız araya girerek zor durdurmuşlardı kavgayı. Tabii olaylara polis müdahale etmez ya da edemezdi. 79 yılının 1 Mayıs kutlamalarında okul liseli öğrencilerce işgal edilmiş yine eğitime uzunca bir süre (yanlış hatırlamıyorsam bir ay kadar) ara verilmişti. Çünkü olaylar gerçekten çok büyümüştü. Polis olayları kontrol etmekte yetersiz kalmış, okulun önüne bir yığın askerle birlikte tank gelmişti! Bir yandan tanksavarla öte yandan cami minaresinden tüfekle okulun duvarları taranmış ve delik deşik olmuştu. Havada da helikopter dolaşıyor ve o da çatıdan okulu silahla tarıyordu. Ortalık tam anlamıyla savaş alanına dönmüştü. Öğlenci olmam hasebiyle o gün okula gitmediğimden bu olayları hem mahalleden hem okulun yakınından izleyecektim. Sonunda asker olayları bastırdı ve fakat Menekşe Erbay adlı bir kadın vurularak hayatını kaybetti ve okulumuz tatil edildi. Zaten böyle bir ortamda eğitime devam etmek mümkün değildi. Çok değil bu olaylardan bir yıl sonra da 1980 askeri darbesi gerçekleşecek ve benim ortaokul maceram da ertesi yıl bitecekti. Ondan sonrası Abidinpaşa Lisesi'nde devam edecek ve lisedeki sınıf arkadaşlarımla birlikte bir bekar evinde kalacak, bu kez de lisedeki kimi sağcı hocalarımızca "gizli örgüt üyesi" olarak algılanacaktık ki, bunun doğrudan Tuzluçayırlı olmakla ilgisi vardı.[3] Fakat elbette hiçbirimizin uzaktan ya da yakından herhangi bir örgütle ilişkisi olmamıştı. Sadece kaderlerinin ortak yanları bir noktada kesişmiş dört liseli gencin kimi nedenlerden ötürü çaresizlikten bir evde kalması ve birlikte hareket etmesi bu algıyı beslemiş olmalıydı. Bundan sonra da kimi yanlarıyla mahallenin adının benim yaşamımdaki uzunca bir müddet süregiden etkisi beni izleyecekti. Üniversitede Tuzluçayırlı olmanın farklı etkileriyle farkı kulvarlarında karşılaşacaktım yine ama bunlar bu yazının çerçevesinin dışında kalan konulardır.

Almanya'da başlayan ve Türkiye'ye göre oldukça iyi olan ilköğretim hayatım Türkiye'de bambaşka bir mecrada sona erdi. Elbette çok daha iyi koşullarda bir eğitim alabilecekken liseye kadar vasatın altında bir eğitimle yetinmek zorunda kaldım. Belirtmeye gerek yok ki, bireyin yaşamında içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ortam onun benliğinin ve algı dünyasının şekillenmesinde oldukça etkilidir. Dolayısıyla ben de Tuzluçayır'ın 1970'lerdeki siyasal ve kültürel ortamından etkilenmiş ve ilk okumalarımı da lise yılları dahil olmak

3Bir gün hanım hanımefendicik edebiyat hocamız bizi odasına çağırıp anlatana kadar hiçbir şeyden haberimiz yoktu. "Dikkat edin arkadaşlar herkes sizi örgüt sanıyor başınız belaya girer" diyordu bize. Gerçekten de girebilirdi çünkü yıl 1982-83'tü. İyi niyetli ve hoşgörülü hocalarım sayesinde bu süreci de belasız atlamıştık.

üzere üniversiteye kadar bu çerçevede yapmıştım. Üniversite yıllarıyla birlikte her şey yeniden şekillenecektir kendi zihinsel dünyamda.

Bugün için bu ilkokul ve ortaokul anılarına eğitimde mahalle ortamının da bir etken olarak kendini göstermesi açısından bir anlam atfedilebilir belki ve ayrıca "Almancı" çocukların eğitim ve yaşam pratiklerine dair de bir pencere de açabildiyse yazı bir nebze de olsa amacına ulaşmış olacaktır.

Sergüzeşt-i Tahsilimin Cild-i Evveli'nden Bir Sayfa: Uluslararası Öğretim, Pakistan Embassy International Study Group Ankara ve Lycée Français Charles De Gaulle Ankara

Berrak BURÇAK*

Türkiye'de eğitim deyince hiç şüphesiz ilk aklımıza gelen Rıfat Ilgaz'ın klasikleşmiş eseri *Hababam Sınıfı*'dır. Ilgaz bu eserinde parodisini yaptığı Türk eğitim sistemini bir türlü uzlaşamayan iki grup, yani hiçbir şekilde okula/okumaya ısınamayan öğrenciler ve onların haylazlıkları ile onları ıslah etmeye çalışan Mahmut Hoca'nın çaba ve/veya hezeyanları üzerinden betimlemektedir. Öğrencilik yıllarımda *Hababam Sınıfı*'nın sinemaya uyarlanmış farklı versiyonlarını izlerken bir taraftan İnek Şaban ve arkadaşlarının muzipliklerine güler diğer taraftan da okulda neden öğretmen ile öğrenci arasında böylesi bir çatışma yaşandığını anlamaya çalışırdım, çünkü benim için okul, "uluslararası eğitim"[1] bağlamında, bir çatışma ortamından ziyade bir tür "geçişkenlik alanı" (*transitional space*) olarak tanımlayabileceğim bir mekânı temsil etmekteydi. İlk, orta ve lise eğitimimi babamın yurtdışı vazifeleri nedeniyle hem yurtdışında hem de Türkiye'de bulunan farklı yabancı okullarda okuyarak tamamladığım için okul o zamanki içinde bulunduğum dünyadan daha farklı bir dünyaya açılan bir kapı gibiydi, dolayısıyla da bir dünyadan diğerine geçtiğim bir mekânı temsil etmekteydi. Böylesi bir okul algısı aldığım eğitim ile birleşince bana ait kimlik, kişilik ve seçimleri etkilemiş olduğu aşikârdır. Bu yazıda her ne kadar kuşbakışı bir

* Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 "Uluslararası okul" kavramı ve bu kavramın zaman içindeki değişimi için bkz. Mary Hayden, Transnational Spaces of Education: the Growth of the International School Sector," *Globalisation, Societies and Education,* Vol. 9, No. 2, (Haziran 2011), ss. 211-224.

görüş vermesi açısından genel eğitim serüvenimden - neden serüven dediğim ilerleyen sayfalarda anlaşılacaktır - bahsedecek olsam da, özellikle eğitimimin yapıtaşlarını oluşturan ve Ankara'da bulunan Pakistan Embassy International Study Group ile Lycée Français Charles de Gaulle Ankara üzerine yoğunlaşacak, bu okullarda aldığım eğitim ve edindiğim öğretim ve eğitim tecrübemin benim kimlik, kişilik ve daha sonraki seçimlerime nasıl etki ettiğini anlatmaya çalışacağım.

Bir memlekette ebeveynlerinin işleri nedeniyle kendi memleketlerinin dışında okumak mecburiyetinde bulunan (*expatriate*) çocuklara eğitim vermek amacıyla kurulan ve "uluslararası okul"[2] tabir edilen eğitim kurumları bulunmaktadır. "Uluslararası okul" olarak tabir edilen bir eğitim kurumunun farklı türleri bulunması nedeniyle "uluslararası okul" tabiri daha çok bir şemsiye terim olarak kullanılmakta ve bu kategoriye giren okullar farklı kriterlere göre sınıflandırılabilmektedir. Bu tür okulların menşei her ne kadar tartışmalı bir konu olsa da gerek sayı gerekse etkilerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası arttığı bilinmektedir.[3] Bir eğitim kurumu olarak "uluslararası okul" kavramsallaştırması bu makalenin sınırlarını aşacağı için bu makalede bu kavramı çok genel bir sınıflandırma yaparak kullanacağız. Şöyle ki, belli bir ülkenin milli eğitim sistemine ait bir derece, mesela İngilizce eğitim ve O/A Level diploması veya Fransızca eğitim ve Fransız Baccalauréat diploması veren ancak diğer ülkelerin çocuklarına da kapılarını açan okullar ve/veya belli bir lisanda eğitim vermesine rağmen (İngilizce/ Fransızca) yine farklı ülkelerin çocuklarına kapılarını açarak uluslararası bir derece olan International Baccalaureate (IB) diploması veren okullar.[4] Şüphesiz ki bu kaba tasnif küreselleşmenin günümüz eğitim sisteminin üzerinde yarattığı değişimleri anlamlandırmaktan ziyade yirmi beş otuz sene kadar önceye tekabül eden bir sistem bağlamında değerlendirilmelidir.

Ankara'da "uluslararası okul" niteliğinde farklı ülkelerin sefaretlerine bağlı muhtelif okullar bulunmaktadır. Bunları *British Embassy School Ankara, Ernst-Reuter-Schule, Pakistan Embassy International Study Group, Lycée Français Charles de Gaulle Ankara, İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği 22 Behmen Okulu* olarak sayabiliriz. *British Embassy School Ankara* İngiliz sefaretine bağlı, İngiltere ve Galler bölgesi eğitim sistemlerini uygulayan ve 3-13 yaşları arasında farklı ülkelerin çocuklarını kabul etmektedir.[5] *Ernst-Reuter-Schule* ise Alman sefareti ve Thüringen eyaletinin eğitim sistemine bağlı olarak 3 yaşından başlayan bir anaokulu ve daha sonra ilk-orta-lise eğitimi ve IB diploması veren bir okuldur.[6] İlerleyen satırlarda daha etraflıca bahsedeceğim *Pakistan Embassy International Study Group* ve *Lycée Français Charles de Gaulle Ankara* (bundan sonra Pakistan Okulu ve Fransız Oku-

2 Hayden, Transnational Spaces of Education...

3 Hayden, Transnational Spaces of Education...

4 Hayden, "Transnational Spaces of Education..., s. 215.

5 British Embassy School Ankara için bkz. http://www.besaturkey.org/

6 Ernst-Reuter-Schule için bkz. http://www.dsankara.com/ . Bu okul konusundaki bilgi yardımı için Ece Göztepe'ye çok teşekkür ederim.

lu diye geçecektir) ise Pakistan ve Fransız sefaretlerine bağlı ilk-orta-lise eğitimi veren okullardır.[7] Son olarak da İran sefaretine bağlı Farsça eğitim veren *22 Behmen Okulu* bulunmaktadır.[8] Bir de hatırladığım kadarıyla bundan otuz sene kadar önce Ankara'da sadece Amerikan vatandaşlarının çocuklarının okuyabildiği Amerikan sefaretinin de bir okulu bulunmaktaydı. Ancak sanırım 1993 yılında Ali Doğramacı tarafından kurulan, hem Türkçe hem de İngilizce üzerinden IB diploması veren *Bilkent Üniversitesi Hazırlık Okulu* (BUPS) açıldığından beri hem Amerikalı hem de ülkelerinden uzakta olan yabancı aileler çoğunlukla bu okulu tercih etmekteler.

1979'da babamın tayininin Norveç'e çıkması nedeniyle ilkokulu Norveç'te iki farklı okulda tamamladım. İlk gittiğim okul olan Ruseløkka Skole, 1871'de Oslo'nun merkezinde kurulmuş Norveçli öğrenciler kadar farklı ülkelerin çocuklarının da okuduğu çok güzel bir devlet okuluydu. İlk sene Norveç'çe öğrenebilmek için diğer yabancı öğrencilerle beraber bir hazırlık sınıfında okuduktan sonra asıl sınıfıma geçerek ilkokul eğitimime kaldığı yerden devam etmeye başladım. Bundan iki sene sonra Oslo'nun batısında yer alan Bærum belediyesine bağlı Hosle bölgesine taşındığımız için benden başka yabancı öğrencisi bulunmayan Hosle Skole'ye geçtim ve ilkokulu bu okulda bitirdim. Her ne kadar bu ikinci okulda daha önceki okulda hiç duymadığım türde "Türkiye'de deveye mi biniyorsunuz, orada ayakkabı var mı?" gibi sorulara muhatap olsam da her iki okulda da son derece mutlu bir çocukluk geçirdiğimi söyleyebilirim, çünkü Norveç ilk eğitim sistemi benim daha önce Türkiye'de iki sene boyunca tecrübe etmiş olduğum eğitim sisteminden hem nitelik hem de nicelik olarak çok farklıydı.

Norveç'teki eğitim tecrübesi, her ne kadar kulağa çelişkili gibi gelebilse de, çok öğretici ve çok keyifliydi, çünkü verilen eğitim hafif ve baskıcı olmaması sebebiyle bir özgürlük hissi tattırıyor, derslerin veriliş tarzının otoritelikten uzak olması ise dersleri sevmemizi sağlıyordu. Öğretmenlerimiz ciddi olmalarına rağmen son derece sevecen ve ilgili insanlardı. Okulda herhangi bir kıyafet zorunluluğu yoktu ve istediğimiz şekilde giyinebiliyorduk. Müfredat matematik, dilbilgisi, tarih gibi klasik diyebileceğim derslerin yanı sıra yüzme, marangozluk, yemek yapma, dikiş dikme gibi büyük bir keyifle katıldığım bir sürü başka ders olanağı da sunuyordu. Norveç'te ölçme ve değerlendirme sistemi de farklıydı çünkü not diye bir şey yoktu. Ev ödevi ve sınav ise neredeyse yok denecek kadar azdı. Bütün ilkokul boyunca sadece iki defa sınav olduk desem inanır mısınız? Annem ilk zamanlarda bu serbestiyet durumdan şüphelenip bir gün telaş içinde okula gelmiş, bu durumun normal, benim de çok iyi bir öğrenci olduğumu duyunca da ufak çaplı bir şok geçirmişti! Öğrencileri değerlendirmek açısından yılda iki kere öğrencinin de katıldığı öğretmen-ebeveyn görüşmesi vardı. Ayrıca Ruseløkka Skole'de her yabancı öğrenci kendi lisanında ders alabiliyordu,

7 Pakistan Embassy International Study Group için bkz. www.peisg.com
8 Bu okul hakkında maalesef bir bilgiye ulaşamadım, ancak bu okulun varlığını buradan 20 sene kadar önce mezun olan İranlı bir arkadaşım vasıtasıyla biliyorum.

dolayısıyla benim açımdan Türkçe'yi unutma gibi bir problem söz konusu olmuyordu. Tabi bu konuda anneannemin okumam için Türkiye'den düzenli olarak gönderdiği Türkçe kitap ve karşılıklı yazdığımız mektupları da unutmamak lazım.

Bunların dışında, Norveç sosyal bir devlet yapısına sahip olduğu için öğrencilerin birçok ihtiyacı okul tarafından karşılanıyordu. Örneğin kitap, defter, kalem, silgi vb. gibi şeyler ücretsiz dağıtılıyordu. Ayrıca kitap ve defterler, ihtiyaca göre eve gidip geliyordu, böylelikle sırt çantalarımız hafif oluyordu. Öğle yemeğinde evden getirdiğimiz sandviçleri okulun ücretsiz dağıttığı tam yağlı/yarım yağlı sütler eşliğinde yiyorduk. Ruseløkka Skole'de altı ayda bir dişçi sağlığı hizmeti de veriliyordu, bu vesile ile hem kapsamlı bir diş kontrolünden geçiriliyor, hem de ağız sağlığı açısından herhangi bir sıkıntı söz konusu ise gecikmeden tedaviye başlanıyordu. Aşıların da okul tarafından ücretsiz olarak yapıldığını hatırlıyorum, mesela hamilelik esnasında bebeğimiz kızamık olmasın diye bütün kız öğrencilere aşı yapılmıştı! Ayrıca fazla ciddi olmayan herhangi bir fiziksel engel veyahut öğrenme zorluğu bulunan öğrenci olursa okul bu öğrenci için de gereken yardımı sağlıyordu. Örneğin benim yazı yazarken kalemi biraz fazlaca bastırdığım için sağ elimin orta parmağında nasır oluşmaya başladığı fark edilince, gerekli uzmanlar tarafından kalemi nasıl yumuşakça tutmam gerektiği öğretilmiş, ayrıca kalemin üzerine takmam için kauçuktan yapılma ufak bir cihaz verilmişti. Bütün bunlara ek olarak, Norveç'te dil eğitiminin çok ileri bir seviyede veriliyor olduğunun altını çizmeliyim. Okulda kapsamlı İngilizce öğretiliyordu, Norveççenin İngilizceye yapı olarak çok benzeyen bir dil olması sayesinde ben de zahmetsizce İngilizce öğreniyordum ki bu husus eğitim serüvenimin bir sonraki aşaması olan Pakistan Okulu'nda okumaya başladığım zaman son derece faydalı oldu. Ayrıca, okul ve eğitim büyük ölçüde kimliğimi ve kişiliğimi şekillendiren temel alan ve unsur olduğu için Norveç'te geçirdiğim yıllar bana okulu ve okumayı sevdirmişti, bundan böyle okul hep severek ve isteyerek gittiğim bir mekân oldu. Ayrıca okul benim nezdimde bir dünyadan diğerine açılan bir kapıyı olduğu için farklılıkların bir araya geldiği çok kültürlü bir âleme geçişi de temsil ediyor, dolayısıyla etnik, dinsel ve kültürel farklılıklara açık ve hoşgörülü olmamı sağlıyordu. Ancak okul, birçok kültüre aşina olmam nedeniyle her ne kadar bana çok kültürlü bir kimlik kazandırsa da, hiçbir zaman kendimi belli bir kültüre tam olarak ait hissedemediğim için liminal (eşiktelik) olarak adlandırabileceğim bir duyguyu da beraberinde getiriyordu.[9] Sanırım ironik de olsa kimliğimi büyük ölçüde belirleyen unsurun bu eşiktelik duygusu olduğunu söyleyebilirim.

Norveç dönüşü ailem zorlanabileceğim endişesiyle beni Türk okulu yerine İngilizce eğitim veren Pakistan sefaretinin okuluna göndermeyi uygun bulduğu

9 Liminality kavramı için bkz Victor Turner Turner, "Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage" *The Forest of Symbols* içinde, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967. Bu kavramın Türkiye dış politikası bağlamında bir analizi için bkz. Lerna K. Yanık, "Constructing Turkish "exceptionalism": Discourses of liminality and hybridity in post-Cold War Turkish foreign policy," *Political Geography*, XXX (2011), 1-11.

için orta eğitimimi Pakistan Okulu'nda tamamladım. Bu okul 1963 senesinde Pakistan sefaretinin himayesi altında 15 öğrenci ile açılmış, benim okuduğum 1980'li yıllara gelindiği zaman ise Nenehatun Caddesi üzerinde bir bahçe içerisinde bulunan iki katlı bir "villa-okul" idi. Yıllar içinde epeyce mekân değiştiren okul şimdilerde Mustafa Kemal Mahallesi'nde bulunuyor. Pakistan Okulu okunulan seviyeye göre hem İngiliz hem de Pakistan eğitim sistemi bünyesinde bulunan diploma/lar sunuyordu, yani Cambridge International Examination (CIE) ve Assesment and Qualification Alliance (AQA) ile Pakistan'a bağlı olan Federal Board of International and Secondary Education (FBISE).[10] Pakistan Okulu'nda İngilizce, matematik, kimya, fizik, biyoloji, coğrafya ve tarih dersleri alıyorduk. Müslüman öğrenciler için din ve ahlak dersi ile Pakistanlı öğrenciler için Urdu dersleri de mevcuttu. Ayrıca arzu eden öğrenciler için *Kur'an* okuma dersi de bulunuyordu. İlk yıllarda okulda kıyafet zorunluluğu bulunmasa da sonradan belli renkleri öne çıkaran bir tür "gevşek forma" giyilmeye başlandı. Her ne kadar Pakistan Okulu'ndaki eğitim insanı Norveç'te olduğu gibi serbest bırakmıyor ise de, çünkü dersler yoğun, ödev ve sınavlar da ganiydi, hatta verilen yaz ödevlerini anneannemlerin Kuşadası'ndaki yazlığının balkonunda yaptığım için komşular her yaz ikmale kaldığımı zannetseler de, okulun latif atmosferi içerisinde neşemiz hiç eksik olmuyordu. Mesela *Kur'an* okuma hocamız olan Osman Hoca'nın bir ders öncesi abdest almak için el örgüsü çoraplarını çıkartıp "bir tutabilir misin" diyerek arkadaşıma uzatması uzun yıllar sohbetlerimizi şenlendirmişti. Ayrıca okulda çok küçük de olsa, mutfaktan bozma bir "bilim laboratuvarımız" vardı ve pozitif bilimleri burada basit deneyler yaparak gözlem üzerinden öğreniyorduk. Bir kimya deneyi esnasında, aynı zamanda okulun müdiresi de olan kimya hocamız Mrs. Syed'in güzelim ipekli şalvar-kamizinin etek kısmının hidroklorik asit ile yanması da yıllarca hafızalarımızda yer etmişti! Pakistan Okulu'nun sunduğu sağlam eğitiminin yanındaki en güzel taraflarından birisi okulda her zaman az sayıda öğrencinin öğrenim görmesiydi, burada okuduğum zaman zarfında sınıfımız hiçbir zaman 15 kişiyi geçmemiştir. Sınıfların kalabalık olmaması ders kalitesini çok büyük ölçüde etkiliyordu, öğretmenlerimiz ile olan ilişkilerimiz sıcak ve yakındı, aklımıza takılan soruları rahatça sorabiliyor, onlar da bizlere büyük bir enerji ve içtenlikle yardımcı oluyorlardı. Pakistan Okulu'nda aldığım eğitim neticesinde hem çok iyi seviyede İngilizce öğrendim hem de eğitim sisteminin ezbere değil de öğrenme ve çözümlemeye yönelik olması sayesinde bilginin salt bilgi olarak değerli olmasının yanı sıra problem çözmek için her daim kullanılabilecek bir araç olabileceğini öğrendim. Bu bakımdan Pakistan Okulu tecrübesi bana bir taraftan bundan sonra Fransızcanın da ekleneceği eğitim serüvenimde kullanabileceğim iki büyük yeti kazandırdı.

Pakistan Okulu'nda okurken belki daha önce pek de fazlaca üzerinde düşünmediğim kimlik kavramı da işin içine ciddi ciddi girmeye başlıyordu. Bu okula ilk başladığım yıllarda İngiliz aksanıyla konuşan Pakistanlı bir arkadaşım daha sonra İngilizceyi Pakistan aksanıyla konuşmaya başlamıştı. Kendisine bu

10 Pakistan Okulu'nun tarihçe, eğitim ve statüsü için bkz. www.peisg.com

değişikliğin nedenini sorduğum zaman ise bunun kimlik ile ilgili olduğunu ve kendisinin "İngiliz değil Pakistanlı" olduğunu belirtmişti. Şimdi düşündüğüm zaman bu tepki maduniyet çalışmaları bağlamında, gerçi bu okulda okuyan bizler "madun" sayılmasak da, değerlendirildiğinde arkadaşım tarafından egemen kültüre verilen bir tepkiydi. Bu arkadaşım için İngilizce Hindistan yarımadasını sömürgeleştiren Büyük Britanya İmparatorluğu ile özdeşleşmekteydi ve kendisi de aklı erer ermez Pakistanlı kimliğini hem dil hem de din üzerinden olmak üzere devreye sokmuştu. Bu arkadaşım için okul Pakistanlı kimliğinin oluşmasını sağlayan bir mekân olmuştu, halbuki okul benim için, daha önce de bahsettiğim gibi, daha çok kimliğimin çok keskin hatlarla belirlenemediği liminal bir kimliğe sahip olduğum duygusunu veriyordu.

Babamın Paris'e çıkan tayini nedeniyle Paris'te hem İngilizce hem de Fransızca eğitim üzerinden IB diploması veren École Active Bilingue Jeannine Manuel isimli okula gittim.[11] Bu okul benim gibi memleketinden uzakta eğitim almak mecburiyetinde olan diğer çocuklar kadar Fransa'nın önde gelen aktris ve politikacılarının çocuklarını göndermeyi tercih ettiği de bir okuldu. Örneğin okulun mezunları arasında ünlü Fransız aktör Alain Delon'un oğlu ile şarkıcı Serge Gainsbourg ve sinema sanatçısı Jane Birkin'in kızları ve kendisi de sinema sanatçısı olan Charlotte Gainsbourg'u sayabiliriz. Okula başladığım zaman Fransızca bilmediğim için bütün derslerin İngilizce okutulduğu fakat merkezinde Fransızca öğreniminin bulunduğu bir tür hazırlık sınıfına gittim. Bu arada Fransızca öğrenimimi çabuklaştırmak için haftada iki kere Madame Colombier adında dünya tatlısı bir üniversite hocasından da özel ders alıyordum. Fransa'da geçirdiğim 18 ayın eğitim hayatımın en zorlu zamanlarından olduğunu söyleyebilirim, zamanımın büyük bir çoğunluğu ders çalışmakla geçiyordu. Bir sene sonra IB derecesine bağlı derslerin yarısının Fransızca yarısının ise İngilizce okutulduğu sınıfa geçtim ve bu sınıfta babamın terfii nedeniyle Türkiye'ye dönene kadar altı ay okudum. Genel ortam anlamıyla serbest, herhangi bir kıyafet zorunluluğu yoktu, ancak ders anlamında son derece disiplinli olan bu okulda yine farklı ülkelerin çocukları okumaktaydı. Ancak burada daha önceki okullarda karşılaşmamış olduğum Amerikalı ve Japon, Koreli, Taiwanlı, Çinli gibi Uzakdoğulu öğrencileri tanıma fırsatı elde ettim. En sevdiğim arkadaşlarım da İtalyan ve Fransız arkadaşlarımın yanı sıra Amerikalı ve Uzakdoğulu arkadaşlarım oldu. Hatta bu sayede hafta sonları buluşarak gittiğimiz Amerikan filmleri ve o zamanlar daha Türkiye' de bulunmayan Mc Donald's veya Burger King gibi fast-food satan yerlerde yediğimiz öğle yemekleri sayesinde Paris'te Amerikan kültürüne hiç yabancı kalmamış olduğumu eklemeliyim! Bu okulda, her ne kadar Norveç'te edindiğim tecrübe bağlamında Türk kültür ve yaşam tarzına ait sorular sorulmasına alışık olsam da, Türkiye tarih ve siyasetini ilgilendiren Kürt sorunu, Ermeni sorunu gibi çetrefilli sorularla karşılaşıyor ve tam olarak ne gibi bir cevap vermem gerektiği hakkında zorlanıyordum. Bu bakımdan tarih bilinci ve tarihe olan ilgim Fransa yıllarında şekillendi diyebilirim. Ayrıca İngiliz ve Fran-

11 École Active Bilingue Jeannine Manuel için bkz. http://www.eabjm.com/en/

sız edebiyat ve sanatına karşı olan sevgimin de ilk tohumlarının bu okulda atıldığını söyleyebilirim, çünkü tarih derslerinde farklı müzelere gidiyor, İngilizce ve Fransızca derslerinde ise İngiliz ve Fransız edebiyatına ait klasikleri okuyorduk.

Fransa'da hem iyi derecede Fransızca öğrendim hem de Fransız sistemi çok büyük ölçüde analize dayandığı için daha yüksek analiz yapabilme kapasitesine ulaştım. Ayrıca bu okul bana çok sağlam kompozisyon bilgileri de sağladı ki kazandığım bu üç yetenek artık sonuna yaklaştığımız eğitim serüvenimin son durağı olan Fransız sefaret okulunda bana çok büyük ölçüde kılavuzluk etti.

Paris'ten Ankara'ya döndüğümüz zaman ailemin tercihi sebebiyle Fransız sefaretinin okuluna başladım ve 1990 senesinde Fransız bakalorya derecesi alarak bu okuldan mezun oldum. Fransız Okulu'nun tarihçesi 1942 yılına dayanmaktadır. Bu okul iki Fransız Hanım tarafından on iki öğrenci ile kurulmuş olsa da sonraki yıllarda ilk-orta-lise eğitimi veren kapsamlı bir eğitim kurumuna dönüşmüştür.[12] İlkokul kısmı Yazanlar Sokak'ta Fransız Sefareti'nin yanında bulunmaktadır. Şimdilerde İncek'te bulunan ortaokul ve lise kısmı ise, ben bu okula gittiğim zaman Kızılay'da Ziya Gökalp Caddesi üzerinde bulunan Fransız Kültür Merkezi içerisinde bulunmaktaydı. Okulun az sayıda öğrencisi vardı, sınıflar en fazla yirmi kişiydi. Okulun samimi ve serbest bir ortamı vardı, ayrıca herhangi bir kıyafet zorunluluğu da yoktu.[13] Okulda Fransız eğitim sistemi uygulanıyor, lise eğitiminin sonunda üç kısma ayırılan ve Fransa'da üniversite 'ye girme hakkı veren Fransız Bakalorya derecesi veriliyordu. Okula ilk başladığım zaman, okula yılın ortasında başladığım düşünülürse, şimdiye kadar öğrenmiş olduğum Fransızcanın bu okul için yeterli olup olamayacağı - çünkü altı ay sonra Fransızca Bakalorya[14] sisteminin ilk ayağı olan hem yazılı hem de sözlü Fransızca imtihanını vardı ve bizi imtihan etmek için Fransa'dan bir komisyon gelecekti - her ne kadar evde bana belli edilmemeye çalışılsa da, okuldaki bazı sınıf arkadaşlarımın "sen bu imtihanı nasıl geçeceksin?" gibi yorumları üzerine bende derin sıkıntılara sebep oluyordu. Bu bakımdan altı ay boyunca çok sıkı ders çalıştığımı, yine Fransızca özel ders aldığımı ve sonunda da imtihanı, okuldaki hocalar dahil, herkesi şaşırtan çok iyi bir netice ile geçtiğimi belirteyim. Bu başarı üzerine babam beni hem ödüllendirmek hem de Fransızcayı unutmamam için iki aylığına Paris'e gönderdi. Bir yaz boyunca hem Sorbonne'da Fransızca derslerine devam ettim hem de Paris'teki eski okul arkadaşlarımla görüşebilme fırsatı elde ettim. O yaz gerçekten çok güzel bir yazdı! Bir sonraki senenin sonunda asıl bakalorya sınavına girecek olmamıza rağmen, ben o sene Fransızca imtihanını başarıyla vermiş olmanın sağlamış olduğu rahatlama hissi ve verdiği güven sayesinde güzel bir sene geçirdiğimi söyleyebilirim. Okulun güzel taraflarından biri Kızılay'da olmasından dolayı öğle yemeklerine topluca dışarıda gidebilmemizdi. Yenilen öğle yemeği bazen ekmek arası döner bazen de o zamanlar Türkiye'de

12 Lycée Français Charles de Gaulle Ankara için bkz. http://www.lcdgankara.org/turkce/

13 Fransız okulu hakkında anektodal yazılar için bkz. Yonca Tokbaş, "Fransız Okulu" *Hürriyet*, 10 Kasım 2010; Yonca Tokbaş, "Ben Forma Giymedim" *Hürriyet*, 28 Kasım 2012.

14 Fransız Bakalorya sistemi için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Baccalauréat

yeni açılmış olan Mc Donalds'da hamburger olabiliyordu. Dersler ağır olsa da gırgır, şamata eksik olmuyordu. Bir keresinde Tarih öğretmenimiz Madame Dieng dersin harareti esnasında oturduğu masadan düşmüştü! Velhasıl günler ayları kovaladı ve sonunda ben bu okuldan, o zamanlar A2 şimdilerde ise L (*Littéraire*) olarak tanımlanan, ağırlığı Fransız Edebiyatı, Felsefe, Tarih, Coğrafya ve Yabancı diller olan Edebiyat derecesi ile mezun oldum. Belki de buraya eklenmesi gereken önemli bir husus bu okulda Türkçe derslerinin verilmesiydi. Türkçe hocamız doktorasını Fransa'dan almış Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden Anayasa Hukuku profesörü olan Cem Eroğul'du. Kendisi sol görüşlü olması nedeniyle bir müddet üniversiteden uzaklaştırılınca o müddet zarfında bizim okulda Türkçe öğretmenliğine başlamıştı. Sayesinde üniversite seviyesinde Türkçe dersleri aldık, derslerde hem kapsamlı gramer öğreniyorduk hem de Türk edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarının eserlerini derinlemesine analiz ediyorduk. Okulda aldığımız Türkçe dersleri bizlere o zamanlar iki aşamalı yapılan ÖSS/ÖSYM sınavlarına katılma hakkı tanıyordu. Her iki sınavda da bu Türkçe derslerinin çok büyük faydasını gördüm. Liseden sonra her ne kadar Sorbonne Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyat Bölümüne girmeye hak kazansam da ben tercihimi, Türkiye'de okumak istediğim için, çok iyi bir puan ile kazanmış olduğum Bilkent Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girerek kullandım ve bu bölümden 1994 senesinde mezun oldum. Bakarsınız burada sonuna geldiğimiz eğitim serüvenimin ikinci perdesini oluşturan üniversite, yüksek lisans ve doktora yıllarım da bir gün başka bir makaleye konu olur.

Şimdi geriye dönüp düşününce eğitim tecrübemim beni nasıl şekillendirmiş olduğunu görebiliyorum. Eğitimini "uluslar aşırı diaspora" bünyesinde alan öğrencilerde ortaya çıkabilecek bir takım artı ve eksi nitelikler bulunduğundan bahsedilmektedir. Bunlardan "uyum yeteneği" (*adaptability*), "kültürler arası beceriler" (*cross-cultural skills*), "sosyal yetiler" (*social-skills*), "gözlem yeteneği" (*observational skills*) ve "dil becerisi" (*linguistic skills*) gibi nitelikler birer artı vasıf olarak tanımlanırken, "bir köksüzlük ve huzursuzluk duygusu" (*sense of rootlesness and restlesness*) "gerçek kimlik/aidiyet eksikliği" (*lack of true identity*) ise eksi nitelikler olarak sayılmaktadır.[15] Burada bahsedilen birçok niteliğin bende bulunduğunu söyleyebilirim, örneğin farklı ortamlara kolayca adapte olabiliyorum, birkaç yabancı lisanı sorunsuzca konuşuyor ve yazabiliyorum, iyi bir gözlemci olduğum söylenir, ayrıca sanırım Osmanlı tarihinde uzmanlaşmış olmamı bu "köksüzlük ve huzursuzluk duygusu" bağlamında bir "köklere dönme" çabası olarak yorumlayabiliriz. "Gerçek kimlik eksikliği" ise nihai analizde benim nezdimde "melez" (hybrid) bir kişilik yapısına yol açmış olabilir. Bunların dışında yaşadığım eğitim tecrübesi bana okumayı sevdirdiği için hem okumaya devam etmemi sağlayarak bir meslek olarak akademisyenliği seçmemde büyük rol oynamış hem de eğitim/öğretim hakkındaki fikirlerimi de büyük ölçüde etkilemiştir.

15 Mary Hayden, Transnational Spaces of Education..., s. 216.

Yazımın başında verdiğim *Hababam Sınıfı* örneğine geri dönersek, bir tür "öğrenmeye direnme" olarak niteleyebileceğim haliyet-i ruhiyenin, halihazırdaki öğrencilerimde de bunu gözlemlemekteyim, temelinde öğretme/öğrenme kavramına nasıl yaklaşıldığının yattığını söyleyebiliriz.

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya IV

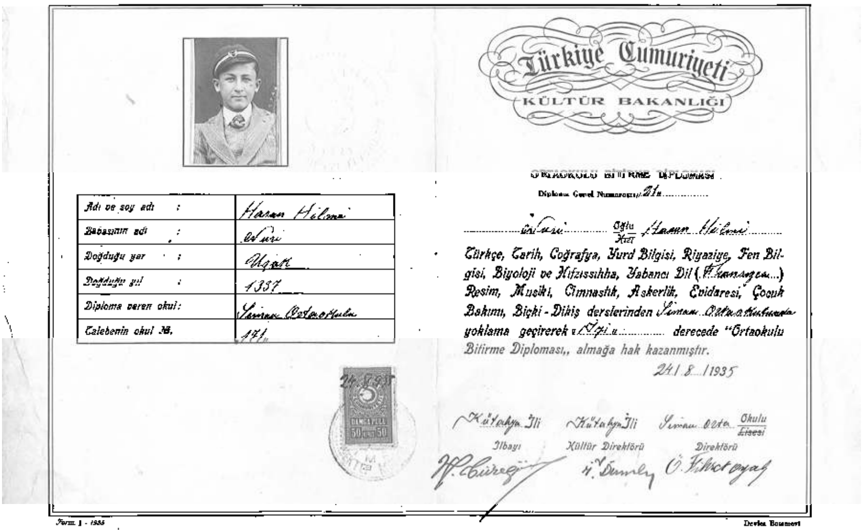

Türkiye Cumuriyeti
KÜLTÜR BAKANLIĞI

ORTAOKULU BİTİRME DİPLOMASI
Diploma Genel Numarası: 21

Adı ve soy adı :	Hasan Hilmi
Babasının adı :	Nuri
Doğduğu yer :	Uşak
Doğduğu yıl :	1337
Diploma veren okul:	Simav Ortaokulu
Talebenin okul №.	171

Nuri Oğlu/Kızı Hasan Hilmi
Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurd Bilgisi, Riyaziye, Fen Bilgisi, Biyoloji ve Hıfzıssıhha, Yabancı Dil (Fransızca) Resim, Musiki, Cimnastik, Askerlik, Evidaresi, Çocuk Bakımı, Biçki - Dikiş derslerinden Simav Ortaokulunda yoklama geçirerek "İyi" derecede "Ortaokulu Bitirme Diploması,, almağa hak kazanmıştır.

24/8/1935

Kütahya İli İlbayı — Kütahya İli Kültür Direktörü — Simav Orta Okulu/Lisesi Direktörü

[illegible] — [illegible] — [illegible]

Form. 1 - 1935

TÜRKİYE CUMURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI
ORTAOKULU BİTİRME DİPLOMASI
DİPLOMA GENEL NUMARASI: 564

Adı ve soy adı	M.Senih Akıncıbay
Babasının adı	Rifat Ali
Doğduğu yer	İstanbul
Doğduğu yıl	1337
Diploma veren okul	Ankara 1ci Ortaokulu
Talebenin okul №	11
Bitirme ders yılı ve devresi	Haziran 1937-1938
Mecburi hizmet müddeti	

Rifat Ali Akıncıbay Oğlu/~~Kızı~~ M.Senih Akıncıbay
Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Matematik, Fen Bilgisi ve Kimya, Biyoloji ve Sağlık Bilgisi, Yabancı Dil (Fransızca) Resim Musiki, Beden Eğitimi, Askerlik ~~Evidaresi, Çocuk Bakımı, Biçki - Dikiş~~ Derslerinden Ankara 1ci Ortaokulunda sınav geçirerek PEKİYİ derecede «Ortaokulu Bitirme Diploması» almağa hak kazanmıştır. 7/7/1938

Ankara 1ci Orta Okulu/~~Lisesi~~ Direktörü — Ankara 1ci Orta Okulu/~~Lisesi~~ Yar Direktörü

[illegible] — [illegible]

Form. 1. 938

Simav Ortaokulu, Hasan Hilmi, 1935
Ankara 1. Ortaokulu, M.Senih Akıncıbay, 1938
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Her anını eksiksiz dün gibi hatırlar mıyım? Kadıköy Saint Joseph Lisesi'ndeki 8 Yılım

Fatma Gül KARAGÖZ*

Bazı şeyler hakkında yazmak zordur. Başınıza bir şey geldikten sonra yazmaya çalışırsınız. Olanları ya dramatize eder ya önemsizleştirirsiniz. Yahut yanlış yerleri ön plana çıkarır, önemli yerleri atlarsınız. Her halükarda, olanı biteni asla istediğiniz gibi yazamazsınız

Sylvia Plath, *The Journals 1950-1952*[1]

İçinde sekiz yılımı geçirdiğim, bugün halen en yakın arkadaşlarım diyebildiğim üç kadını hayatıma kazandıran bir kurumu anlatırken duygusallıktan ne kadar uzaklaşabilir, ne kadar nesnel olabilirim? Lise yılları, hiç abartmadan özetlemem gerekirse şahaneydi. Gerçi o zamanlar birisi gelip bana "Lise hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorsa pek olumlu bir yanıt vermezdim. Özellikle lisenin son senesinde okuluma karşı "Bitse de gitsem" türünde hisler beslemekteydim. Bir yandan bunu düşünürken bir yandan da "Şu dershaneye gitmek zorunluluğu

* Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı araştırma görevlisi

[1] Çeviri bana ait, orijinali merak edenler için şu şekilde: "Some things are hard to write about. After something happens to you, you go to write it down and either you over dramatize it, or underplay it, exaggerate the wrong parts or ignore the important ones. At any rate, you never write it quite the way you want to."
http://www.theguardian.com/books/2000/may/19/sylviaplath

olmasın, ben yazları üç ay boyunca okula gitmeyi tercih ederim" demem neyin emaresiydi bilmiyorum.

Netice itibariyle her şey biter, lise de bitti. Bu sene, on dört yıl oluyor biteli. Üniversite hayatımda pek çok kere "Şimdi lisede olmak vardı" demişimdir. İş hayatına atılınca "Şimdi üniversitede olmak vardı" diye söylenmiyorsam bunun sebebi iş yerimin üniversite olmasıdır herhalde. Şahsi fikrim, akademisyenliğin "daimi öğrenci" olarak kalmayı tercih edenlerin yeri olduğudur.

Saint Joseph Lisesi'ne geri dönecek olursak, sekiz yılımı verdiğim bu okulu nasıl anlatabilirim? Azımsanacak bir süre de değil, şu ana kadarki hayatımın dörtte biri lisede geçmiş. Belki bu sebepten "Lise arkadaşlıkları başka türlü oluyor" söyleminden hiç vazgeçmedim. Zannımca bu fikir, liseyi sekiz yıl aynı kurumda okuyan herkesin benimseyebileceği bir fikirdir. Arkadaşlarınızla birlikte büyüyor, ailenizden çok onları görüyorsunuz. Bu yazının amacı kendimi nostaljinin kucağına atmak değil aslında, İstanbul'da bir Fransız lisesinde geçen bir hayattan bazı kesitler sunmak. Fakat neticede burada yazdıklarım anılarıma, dolayısıyla benim kişisel tarihime dayanıyor, o sebepten duygusallığa kapılıp nesnel davranamazsam şimdiden affola.

I. Önce biraz resmi tarih[2]

Okulumdan bahsederken ne zaman, kimler tarafından kurulduğunu söylemezsem olmaz. Bu tip bilgileri aslında hocalar her zaman bize hatırlatırlar, özellikle ileride kendisinden daha çok bahsedeceğim Mösyö Abudaram, *Lasalienne* felsefeden sıklıkla bahsederdi. Peki, kimin nesiydi bu okulun kurucu babası sayılabilecek adam?

Lisenin websitesinden aldığım bilgiye göre Saint Jean-Baptiste De La Salle, 1651-1719 tarihleri arasında yaşamış bir kilise adamı ve bir eğitimciydi. Zengin ve fakir çocukların bir arada, herhangi bir ücret ödemeden okuyup kaynaşabilecekleri, dayanışma ruhuna sahip, Latince eğitim yerine Fransızca eğitim vermeyi benimseyen bir okul kurmaya çalışmıştı La Salle. Biz yıllarca okulumuzu "Cizvit Okulu" diye andık. Cizvitler ile bağlantı konusunda bilgiyi tam olarak nereden edinmiş olduğumu maalesef hatırlamıyorum. Netice itibariyle Kadıköy Saint Joseph Lisesi, İzmir Saint Joseph Lisesi ve Saint Michel Lisesi gibi, aynı kurucu babanın izinden giden, *Lasalienne* ağına ait bir okuldu. *Lasalienne* okullarına bağlı okullar, halen, Türkiye'nin yanı sıra başka ülkelerde de faaliyet göstermeğe devam ediyor.[3] Okula Fransa'dan gelen *frère*[4] unvanına sahip hocalar *Lasalle* ağına mensup yarı dini görevli statüsünde oluyorlar. Ancak tam anlamıyla rahip olduk-

---

[2] Buradaki bilgilerin bir kısmı öğrenciliğim sırasında aldığım duyumlardan, diğer bir kısmı ise Saint Joseph Lisesi'nin web sitesinden. Resmi tarihe çok girmek istemediğim için özet geçmeyi tercih ettim. Daha fazla bilgi için http://sj.k12.tr/index.php/tr/saint-joseph-hakkinda-menu/ adresini ziyaret edebilirsiniz, Moda Saint Joseph Lisesi'nin resmi web sitesidir.

[3] *Lasalienne* ekolü ile ilgili daha fazla bilgi için http://www.lasalle.org/ "*Le portail de la Famille Lasalienne*"

[4] Erkek kardeş.

larını söylemek mümkün değil. Yine de asıl isimlerini bırakıp başka bir isim benimseyebiliyorlar, örneğin benim orta üçteyken matematik hocam olan ve yıllarca ortaokul kısmının müdürlüğünü yapmış olan Frère Robert, asıl ismi Robert Alix Prevoteau, aynı zamanda Frère Maurice olarak da geçiyor. Ama biz ona hep "Mösyö Robert" diye hitap ederdik. Yine ben okula ilk girdiğimde müdür olan Pierre Caporal, Frère Bernard Raymond ismini benimsemişti. Gerçi o da *frère* adından ziyade kendi ismiyle bilinirdi ama sadece *frère* adıyla bilinenler de mevcuttur. Pierre Caporal, okulun *frère* unvanına sahip son müdürüydü. Aynı zamanda okulun erkek dönemini kapatan bir müdürdü, 1995'te ayrıldığında okul kız mezun vermemiş olsa da ilk defa onun zamanında okula kızları kabul etmeye başlamışlardı.

İstanbul'daki okulun kuruluş tarihi 1870, ancak verilen izin 1864 tarihli, Abdülaziz dönemine ait bir irade-i seniyyeye dayanıyor. 1995 yılında, yani okulun kuruluşunun 125. yılında, epey bir kutlama yapılmıştı. Hatta ilk defa o sene *Petit Pain*[5] sene içinde dağıtılmış, ünlü fırınlardan biriyle anlaşma yapılarak enfes bir lezzete ulaşmıştı. *Petit Pain* dağıtımı lisenin yatılı olduğu zamanlardan kalma bir gelenekti. 1913 yılında okulda mekanik bir fırın açılmış ve 1913-1940 yılları arasında ekmek, okuldaki fırında pişirilmişti. Böylece, saat 16.00'da, gündüzlü ve yatılı öğrencilere okuldaki fırında pişen ekmeğin yanı sıra bir parça çikolata verilmeye başlanmıştı. Bu gelenek biçim değiştirerek devam etti. Her sene Haziran ayının ilk pazar günü yapılan "Mezunlar Günü", *Petit Pain* olarak bilinir.

Mezunlar Günü sabah saat dokuzda başlar, akşam altıya kadar sürerdi ve saat 16.00'da ekmek ve çikolata dağıtımı yapılırdı. Biz mezun olduktan sonraki birkaç sene içinde, *Petit Pain* gününün süresi gözden geçirildi. Şu anda etkinlikler akşam on bire kadar sürüyor. Gündüzleri daha sakin geçiyor, genellikle hoca-öğrenci buluşması, eski mezunların tekrar görüşmesi söz konusu oluyor. Akşamüstü saat 16.00'da *Petit Pain* dağıtıldıktan sonra çeşitli konserler veriliyor, böylece biraz daha genç bir mezun kitlesine hitap edilmeye çalışılıyor.

II. Maddi Dünya

Doktor Esat Işık Caddesi'ne yolunuz düşerse, Saint Joseph Lisesi'nin önce duvarlarını, sonra bu duvarların arasında okulun giriş kapısını, bu kapının parmaklıkları arasından da ön bahçeyi görebilirsiniz. Okulun binası U biçiminde bu bahçeyi çevirir. Okulun hemen her tarafında olan atkestanesi ağaçları ön bahçede de vardır. Bu arada bir parantez açmak gerekirse, özellikle ortaokul bahçesinde bu ağaçlardan sonbaharda patır patır dökülen atkestanelerinin çıkardığı ses, liseme ait olan ve halen en iyi hatırladığım seslerden biridir.

Diğer bahçelerden farklı olarak, ön bahçenin iki yanda çiçek tarhları mevcuttur. Dışarıdan bakan biri için okulun vitrini bu bahçedir aslında, ama öğrencilerin hayatı bu bahçede geçmez. Kapıdan girip dümdüz yürüdüğünüz zaman karşınıza minik bir süs havuzu ve Saint Joseph'in heykeli çıkar. Havuzun arkasın-

[5] Küçük ekmek.

daki girişten içeri girmek isteyebilirsiniz. İçeri girdikten sonra binanın içinde sağa sola dönmeden dosdoğru karşı kapıdan çıkarsanız *Grand Quartier*[6] dediğimiz lise bahçesine çıkarsınız. Sola dönerseniz, koridor sizi Türk müdür başyardımcısının odasına ve lise sınıflarının bulunduğu koridora götürür. Sağa dönerseniz tiyatro salonunu teğet geçer, sonra müzeyi, sekreterliği, onur kurulunun ve öğretmen toplantılarının yapıldığı süslü odayı ve Fransız müdürün odasını barındıran koridora kadar gidebilirsiniz. Ancak bunlara gelmeden önceki geniş merdivenlerden bir kat yukarı çıkarsanız ortaokul bölümüne, bir kat daha çıkarsanız hazırlık bölümüne ulaşırsınız. Zemin katta bulunan her koridorun doğrudan bahçeye açılan bir kapısı vardır ama her kapı her zaman açılmaz. Mesela lise koridorunun kapısı ön bahçeye açıldığı için genelde kapalı tutulurdu. Sekreterliğin kendi giriş kapısı vardır. Yine ön bahçede girişin hemen sağ tarafındaki demir kapıdan geçerek *Petit Quartier*[7] diye bilinen ortaokul bahçesine geçmek mümkündür.

Okulun kurallarına göre, liselilerin ortaokul ve hazırlık kısmına; ortaokulların, lise ve hazırlık kısmına; hazırlıkların da ortaokul ve lise kısmına geçmeleri yasaktı. Bu yasaklar hem bina içini hem de bahçeleri kapsardı. Ortaokul ve hazırlık öğrencileri aynı bahçeyi paylaşırlar, ancak teneffüse çıkarken farklı kapıları kullanırlardı. Hangi sınıfta olursak olalım, girmemizin yasak olduğu bir bahçe daha vardı ki orası da elbette ön bahçeydi. Hazırlıkta iken sabahları okula girerken mecburen ön kapıdan girer, ancak oradan hemen kendi bahçemize geçerdik. Dolayısıyla, biz okula başladığımızda sadece erkek öğrencilerin bulunduğu lise kısmı ve lise bahçesi, okula yeni kabul edilen kız öğrenciler için, ya da en azından benim için, kendi içinde bir sürü bilinmeyen barındırıyordu.

Okulun bilinmeyenler arasında başka mekânlar da vardır. En tipik olanı, okulun içindeki minik şapeldi. Bu şapel binanın ortaokul kısmında, daha doğrusu ortaokul öğrencilerinin daha fazla kullandığı yan koridorda bulunuyordu. Okul zamanı daimi surette kapalı bulunan bu şapelin içinde ne olduğunu ben hiç görmedim. Sanırım bazı özel günlerde (*Petit Pain* gibi) kapıları açıyorlardı fakat ben nedense hiç girip bakmamışım. Biz liseye giderken okulun içinde seri halde yenilikler yapıldı, şapel de yıkılarak yerine modern bir kütüphane ve internet odası kuruldu. Eski kütüphaneden özellikle orta son sınıftayken epey faydalanmıştım. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Kültür Bakanlığı'nın o zamanlar her yerde bulunamayan eski kitaplarına ulaşmak mümkün olabiliyordu. Şapeli kütüphaneye çeviren yenileme süreci, okuldaki en büyük sınav salonunu da fen laboratuvarına dönüştürdü. Hocalar nadiren bu salonda sınav yapmayı tercih ederlerdi. Lise birdeyken birkaç defa coğrafya ve matematik sınavlarına bu büyük salonda girdiğimizi hatırlıyorum. Bu salon, en dibinde yer alan musluk ve yalakların varlığıyla aklımda kalmış. Laboratuvar yapılmadan önce de hem fizik hem de kimya laboratuvarımız vardı, ama bu yeni yapılan laboratuvar daha geniş ve donanımlıydı herhalde, ben içini hiç görmedim.

---

[6] "Büyük mahalle".

[7] "Küçük mahalle".

Hem *Petit Quartier*'de, hem de *Grand Quartier*'de pek çok basket potası bulunurdu. *Petit Quartier* ile *Grand Quartier* bahçelerini birbirine bağlayan toprak zeminli bölgeye "orman" derdik. Bu bölgede, ağaçların arasında daha çok hazırlık bir ve ikiye giden öğrencilerin futbol maçı yaptıkları bir açıklık bulunurdu. Yakın zamanda bu bölgenin toprak zemini de bahçe düzenlemesine kurban edildi ve "ehlileştirildi". *Petit Quartier*'de de futbol oynama imkânı vardı aslında, ancak ortaokul öğrencilerinden hazırlıklara pek sıra gelmezdi. O sebepten okulun en küçükleri futbola olan heveslerini ormanda iki ağaç arasını kale yaparak alırlardı genelde.

Okulun ana binasının arka tarafında, bazı küçük müştemilatlar da bulunurdu. Ön tarafta bulunan ve ismini Fransız müdür Pierre Caporal'den alan "Caporal Evi", çeşitli resim ve fotoğraf sergilerine ev sahipliği yapan iki katlı bir binaydı. Arka tarafta, küçük bir marangozhane bulunurdu. Özellikle öğrencilerin taşkınlıklarına kurban giden, sağı solu dökülen, kırılan tahta masalar ve sıralar bu marangozhanede tamire giderdi. Bu binayı daha çok dışından gördüm, öğrencilerin uğrak mekânı olduğu pek söylenemez.

Yanılmıyorsam lisenin son yılında, (1999-2000 öğrenim yılı) okul yönetimi, okulun koridorlarına isim takma kararı aldı. Böylece okulda hocalık yapmış kişilerin isimleri koridorların özel isimleri haline geldi. Bunun bir örneği "*Couloir Gartı*"[8] idi. Mösyö Gartı bizim yetişemediğimiz bir dönemde hocalık yapmış meşhur zatlardan biriydi. Biz kendi dönemimizde bu uygulamayı pek benimseyemedik, belki daha genç kuşaklar "lise koridoru", "ortaokul koridoru" yerine "Couloir Gartı" "Couloir Matalon" demeye başlamışlardır.

III. Öğretmen Profili

Okulun müdürü hep Fransız'dır ve daha önce bahsettiğim üzere, Caporal'in gidişine kadar hep bir *frère* müdür olmuştur. İdari açıdan müdürün bir altında Türk müdür başyardımcısı bulunur. Her kısmın ayrıca müdürü de vardır: lise müdürü, ortaokul müdürü, hazırlık müdürü gibi. Hazırlık sınıfına giden öğrencileri daha iyi kontrol edebilmek veya bu öğrencilerin okula daha rahat uyum sağlayabilmelerini garanti etmek için hazırlıkta iki görevli bulunurdu.

Okula girdiğimiz ilk zamanlarda, hayatımızdaki en etkili figürlerden biri İhsan Arın idi. Emekli bir müzik öğretmeni olan bu şahıs, hazırlık sorumlusu gibi bir görev yapardı. Orta bire gittiğimiz sene yanlış hatırlamıyorsam bir kalp krizi sonucu vefat etmişti. Sekiz yıllık eğitim sürecinde okul içinde karşılaştığım ilk ölümlerdendi. (O orta bir senesi lanetli bir seneydi galiba. Orta sona giden bir öğrenci, yine okul arkadaşlarıyla çıktığı yarıyıl Uludağ tatilinde ormanda kaybolmuş ve donarak ölmüştü.) İhsan Arın özellikle ilk iki sene boyunca öğrencilerin büyükler tarafından ezilmesine elinden geldikçe engel olmaya çalışan biriydi. Tıpkı İhsan Arın gibi, yarı idari iş yapan diğer bir müdür, müzik öğretmeni Ali İhsan Aymak idi, o da Pazartesi sabahı ve Cuma akşamı yapılan bayrak tö-

[8] Gartı Koridoru.

renlerinde (ve genel olarak milli bayram kutlamalarında) İstiklal Marşı'nı yönetir ve okula geç gelenlere "geç kalma kâğıdı" verirdi. Muhtemelen başka işleri de vardı ama müzik dersi haricinde en belirgin olanı bu ikisiydi. Bütün müdürler ve müdür yardımcıları aynı zamanda öğretmendi, az sayıda da olsa derse girerlerdi. Örneğin Pierre Caporal'in halefi Michel Bertet sadece lise üçte tek bir şubenin matematik dersine girerdi. Elbette Ali İhsan Aymak, hazırlıktan orta sona kadar bütün müzik derslerine girdiği için bu duruma bir tür istisna teşkil edebilir.

Okulun kurulduğu ilk yıllarda eğitimde daha fazla yer aldığını düşündüğüm *frère*lerin sayısı zamanla azalmaya başlamıştı. Ben okula başladığımda, aktif olarak ders veren *frère* sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu. Ama eskiden ders vermiş, zaman içinde idari işlere kaymış *frère*leri görürdük. Bunlar arasında *Frère* Charles doğa müzesiyle ilgilenir, *Frère* Etienne ise kırtasiye ile uğraşırdı. *Frère*ler arasında daha etkin üç kişi, hazırlık müdürü *Frère* Ange (ya da Frère Michel), ortaokul müdürü *Frère* Robert ve okul müdürü Pierre Caporal idi.

*Frère*ler dışında da Fransız hocalarımız olurdu. Bunlardan bir bölümü, uzun süredir Türkiye'de bulunan, yerleşik hocalardı. Benim hazırlık bir sınıfındaki sınıf öğretmenim Madam Dominique bu gruba girer. Sert bir ifadesi olan bir kadındı ya da belki çocukken bize yüz hatları sert geliyordu. Kızlarla kızların, erkeklerle erkeklerin yan yana oturmalarını istemez, mutlaka kız erkek karışık oturturdu. Derste yere düşen kalem, silgi vb. gibi araç gereçlere el koyardı. Sanırım bu, eski zamanda yere kitap düşüren öğrencisine küsen hocalardan kalma bir gelenek olsa gerek.

Okuldaki Fransız öğretmenlerin diğer bir bölümü, çoğunlukla matematik dersine giren genç çocuklardan oluşuyordu. Onlara "genç çocuklar" diyorsam bunun sebebi bugün muhtemelen pek çoğundan daha yaşlı ya da en azından pek çoğuyla yaşıt olmamdan kaynaklanıyor. Neyse efendim, bu genç adamlar aslında bir tür askerlik hizmeti görüyorlardı bizim memlekette. Açıklayalım: O zamanlar (1992-2000, kanunen 2000'e kadar devam etti mi bilmiyorum) Fransa'da askerlik zorunluydu. Ancak, birebir askerlik yapmak istemeyenler için askerlik yerine *service publique*[9] seçeneği sunuluyordu. Bize gelen Fransızlar da aslında öğretmen idiler, ama askerlik yerine mesleklerini icra etmeyi tercih etmişlerdi. Bu işe hafif bir idealizmle yaklaşan bu adamların kafasındaki öğrenci profiline biraz uzak bir portre çiziyorduk. Muhtemelen "Uzak yerlere gidip oradaki muhtaç çocukların hayatlarına dokunacağız." düşüncesiyle Afrika benzeri bir yer bekleyen öğretmenlerimiz, karşılarında bizi görünce biraz hayal kırıklığına uğruyorlardı. Lise ikide bilgisayar dersine de giren Ender Üstüngel, "Siz Fransız hocalara gıcık oluyorsunuz, onlar da size gıcık oluyorlar ama bir taraftan da size tapıyorlar, zira Fransız öğrencilerin hocayla ilişkileri burada olduğundan çok daha az terbiye içeriyor" minvalli bir cümle kurmuştu bir keresinde.

Fransız hocaların dışında okulda çalışan gayrimüslim hocalar ve idari personel de mevcuttu. Bu durum aslında Türkiye gibi nüfusu farklı etnik ve dini kökenleri içeren bir ülke için gayet normal olmalıydı. Ama ben ilkokuldayken özel

[9] Kamu hizmeti.

bir okula gitmeme rağmen Musevi veya Hıristiyan bir hoca veya memur ile karşılaşmadım, içlerinde bu kesime mensup olan vardıysa da ben bilmiyorum. Aynı şekilde Musevi bir sınıf arkadaşım da olmamıştı. Nüfusun gayrimüslim kesimiyle birebir ilişkiye girmemi sağlayan ortam lise oldu. Bu durum, belki de Saint Joseph Lisesi gibi okulların bir zamanlar özellikle gayrimüslim nüfusa daha fazla hitap etmiş olmasıyla bağlantılıdır. Ancak bu karma yapı giderek yerini daha homojen bir topluluğa bırakmış anlaşılan. Bugün okulun duvarlarını süsleyen *Prix d'Honneur*[10] ve *Prix d'Excellence*[11] tablolarına bakarak gözlemleyebileceğiniz bir olgu bu. Yıllar geçtikçe, öğrencilerin arasında gayrimüslim sayısının azaldığı bu fotoğraflardan da takip edilebilir.

IV. Resmi düzen

Dersler hep sekizde başlardı. Çarşamba günleri okul yarım gün olur, normalde yaptığımız sekiz ders yerine beş veya altı ders yapar, yanlış hatırlamıyorsam 12.30 veya 13.00'te okuldan çıkardık. Çarşambaları son saat aynı zamanda rehberlik saatiydi. Sınıf öğretmeni tarafından yönetilen ve normalde öğrencinin psikolojik durumunu ilgilendiren konulara eğilmesi gereken bu saatte bazı hocalar ders yapmayı tercih ederlerdi. Ortaokulda ise bu durum değişti, hocalar rehberlik saatinde öğrenciyi "isteyen ders çalışsın" diyerek serbest bırakırlardı.

Orta ikideyken, ben ve birkaç arkadaşım rehberlik saatinde okulun müzesindeki doldurulmuş kuşları temizlemek için *Frère* Charles'a yardım etmiştik. Değişik cilaya benzeyen bir maddeyle kuşların silinmesi gerekiyordu, ama sadece birkaç hafta boyunca yaptık bu işi. Öğrencilerin bu işi yapması ne kadar âdettendi emin değilim. Bu temizlik işini müzenin içinde değil ama galiba o zamanki kimya laboratuvarında yapmıştık. Normal zamanlarda müzeye girmek de pek mümkün değildi. Bazı özel günlerde kapısının açıldığı olurdu, *Petit Pain* bu özel günlerden biriydi. 2010 yılında müze yenilenerek Doğa Bilimleri Merkezi adını aldı. Lisenin websitesindeki fotoğraflardan görebildiğim kadarıyla müzenin yeni hali eski haline göre daha ferah ve aydınlık. Randevu talebiyle ziyaretçilere açık olduğunu da websitesinden öğrendim. Bizim zamanımızda bu müze, basık ve ağır bir havaya sahipti, belki de sergilenen parçaları korumak için gerekli bir önlemdi bu. Bugün müzede doldurulmuş hayvanların yanı sıra fosiller, mineraller, bitki örnekleri ve daha pek çok şey sergileniyor. Koleksiyon 1800'lerin sonundan 1960'a kadar geçen bir süre boyunca *frère*lerin çabalarıyla toplanmış, amacın öğrencileri bilinçlendirmek olduğu söylenmekte. Elbette koleksiyona ait tüm parçaların kullanılamadığı ya da sergilenemediğini de belirtmek lazım.[12]

Lise sona geçtiğimiz yıl rehberlik saatini kulüp saatine çevirdiler. Okuldaki kulüpler çeşit çeşitti, ben orta ikiden itibaren Sosyal Yardım Kulübü üyeliği

---

[10] Teşekkür belgesine yakın bir ödül, onur ödülü anlamına gelir, not ortalamasıyla bağlantılıdır.

[11] Bu ödül de bir tür takdir belgesi sayılabilir. Not ortalamasına bağlıdır yine.

[12] Saint Joseph Lisesi websitesi çevrimiçi: http://www.sj.k12.tr/index.php/tr/saint-joseph/sj-yi-taniyalim/173-kategoriler-tr/dbm-tr/2789-dbm-aciklamalar 11.03.2014.

yaptım. Lise birdeyken bu kulübe yardım toplamak amacıyla pasta, kek, börek yapıp bunları teneffüste satardık. Özellikle o yıl, kantinci Safi Abi ile öğrencilerden biri arasında çıkan bir kavga yüzünden kantini protesto ettiğimiz için kekler börekler kapış kapış gidiyordu. Kulüplerin bazıları daha ön planda ve aktif olurdu, mesela tiyatro kulübü, spor kulüpleri, dönem dönem satranç kulübü. Genelde kulübün başındaki hocanın hevesi ve şevkine göre yapılan işler değişirdi. Bahsettiğim üzere, lise sondayken "kulüp saati" uygulamasıyla daha ciddi bir sisteme geçilmiş, ilk defa bu sene biz öğrencilere her kulübü tasvir eden küçük birer kitapçık verilmişti. ÖSS kulübü, Galatasaray Üniversitesi'ne hazırlık kulübü gibi akademik (veya sıkıcı) türlerden kulüplerin yanı sıra dans kulübü gibi nadide kulüplere kadar geniş bir yelpazemiz olmuştu lise sondayken.

Özellikle hazırlık birdeyken, sınıfta çanta bulundurulması hocalar tarafından hoş karşılanmazdı. Bu sınıftayken Fransızca matematik dersine giren Sema Hoca, sınıf içinde çanta bulundurulmaması kuralının en büyük savunucusuydu. Serviste büyüklerin anlattıklarına bakılacak olursa, Sema Hoca'nın sınıfta çanta gördüğü zaman pencereden fırlatmışlığı vardı. Okuldaki genel kural, öğrencilerin çantalarını koridordaki dolaplara koymalarını gerektiriyordu. Bu yasağa özellikle biz hazırlık birdeyken çok dikkat ediliyordu ancak ilerleyen yıllarda yasak önemini yitirmeye başlayacaktı. Hemen her koridorda bulunan ve her öğrenciye tahsis edilen kilitli dolaplar, okulun bize sunduğu en büyük rahatlıklardan biriydi elbette. Bu dolapların iki anahtarı olur, bir tanesi öğrencide, bir tanesi ise müdür yardımcısında (öğrenci hazırlıktaysa hazırlık müdürü, ortaokuldaysa ortaokul müdürü gibi) dururdu. Dolap kontrolü yapılıyordu herhalde, ama hiçbir öğrencinin dolabında muzır madde yakalandığını hatırlamıyorum. Böyle şeyler daha çok çantada saklanırdı. Biz mezun olduktan sonra bu dolaplar kaldırıldı. Sınıf içindeki kapaklı sıraların da aynı işlevi gördüğü düşünülebilir pekâlâ. Ancak biz eski mezunlar için koridorlar dolapsız çok boş görünüyor.

Çarşamba harici günlerde öğrenim, öğleden önce beş, öğleden sonra üç ders yapılacak şekilde düzenlenmişti. Bu dersler, ilk yıl 3.30'a kadar sürerdi ancak sonraları blok ders ve kısaltılmış teneffüs uygulamasıyla 3.15'e indirildi. Galiba ikinci uygulama Habitat İstanbul sayesinde başlamıştı. Blok ders uygulamasında daha uzun süre okuduğum için onu tarif edeyim: 8.00'de başlayan dersten sonra beş dakika ara, sonra diğer ders, sonra on dakika ara, sonra üçüncü ders, yirmi dakikalık diğer teneffüs, sonra iki blok ders daha. Öğleden sonra da ilk iki ders blok, son dersten önce on dakika ara vardı.

Lisedeki kurallardan biri beş dakikalık kısa teneffüsler hariç, ders arasında sınıfta oturma yasağıydı. Uzun ara verildiği zaman bahçede olmak mecburiyeti vardı, galiba son yıllara doğru bu kural biraz gevşedi. Ama özellikle hazırlıkta ve ortaokulda öğrenciler sınıftan dışarı çıkartılır ve sınıflar kilitlenirdi. Buna mukabil beş dakikalık arada bahçeye çıkmak yasaktı, hatta mümkünse koridora bile çıkılmaması tercih edilirdi. Gerçi yasaklar çekicidir, kısa teneffüste beş dakikalığına da olsa bahçeye çıkmak veya tam tersi uzun teneffüste "Bu teneffüste de sınıfta oturalım" demek adettendi. Teneffüs ne kadar kısa olursa olsun, spora meraklı arkadaşlar okul bahçesinde bol bol bulunan basket potalarında tek pota

maç yapmaktan çekinmezlerdi. Kızlar, bu bakımdan erkeklerden geri kalmazlardı. Bir ara epey sarmış olduğum basketbola sonraları pek devam etmedim. Galiba hevesimi almıştım. Aynı durum, orta üçte ders aralarında oynadığım satranç için de geçerliydi.

Lisedeyken kıyafet serbestîsi gibi bir rejime tabii olmadım. Ben Saint Joseph Lisesi'ne ilk defa adım attığımda, günlerden Çarşambaydı. İlkokulu bitirince girilen sınavlar sonrası ilk olarak Saint-Benoit Lisesi'ne, sonra yer açılınca Kadıköy Anadolu Lisesi'ne kaydolmuş ve iki gün Kadıköy Anadolu'ya gitmiştim. Ama şans işte, okulların başladığı haftanın Çarşambası Saint Joseph'te de kontenjan açıldı ve annemin "Haydi bakalım, bu tarafa geçiyorsun" demesiyle yine okul değiştirdim. İlk günümde herkesin formalı olduğu bir ortama formasız girmiş, Hazırlık 1-B'de Madam Dominique'in sınıf öğretmenliğinde Fransızca hayatıma başlamıştım böylece. Yıllar sonra, orta ikideyken tatilin son günü, elimle buzlu camı kırmak suretiyle bileğimdeki tendonu kesip apar topar ameliyata girdiğim için yine okulun ilk günü formasız girmek durumunda kalacağımı nereden bilebilirdim?

Okul forması sekiz yıl boyunca bazı ufak tefek değişiklikler geçirse de temelde aynı kıyafeti giydik. Hazırlık birdeyken kızlar beyaz çorap, akordeon pilili, yeşil etek, beyaz gömlek, lacivert kazak, hırka veya süveter giyerdi. Saçlarımızı toplar, hazırlık bir boyunca yakamıza kurdele takardık. Bizim hazırlık ikiye geçtiğimiz yıl, yakaya kurdele takma zorunluluğu kalktı, iyi de oldu. Hazırlık birden sonra kademeli olarak çorap konusunda yeşil ve lacivert renge, kısa çorap konusunda hemen her renge özgürlük tanındı. Okulda, o zamanki bir sürü muadiline göre belli bir özgürlük anlayışı da vardı. Kızların büyük olmayan bir küpe takmalarına izin vardı mesela. Baklava çorap modası o zaman başlamıştı, dolayısıyla bize "En azından beyaz üstü baklava olsun" denmişti. Erkeklerin giyimi ise lacivert pantolon, beyaz-mavi gömlek ve lacivert ceket lacivert kravattan oluşuyordu. Erkeklerin kravat zorunluluğu hep devam etti. Ama zamanla gömlek ve kravat renkleri biraz daha rahat hale geldi.

Liseye doğru yol alırken kıyafet kurallarının rahatladığını söylemiştim. Yine de bazı durumlarda kontrol elden bırakılmıyordu. Mesela lise müdürü Ender Bey, arada sınıfları dolanıp gri hırka giyen varsa toplardı. Saçı sakalı uzamış öğrencileri berbere yollamak ve bu sebeple sınıfta olmadıkları saatlerde yok yazmak söz konusuydu. Daha sonra sanırım öğrencileri berbere yollamaktansa berberi okula getirmek usulü benimsendi. Bu hikâyeyi bana anlatan, benden küçük bir öğrenci bu yeniliğin sebebini: "E biz tıraş bahanesiyle dersten kaçıyorduk, canımıza minnet! Ender Bey de onun üzerine böyle yaptı." diye açıklamıştı.

Geçenlerde bir lise buluşmasında, lise üçte İzmir Saint Joseph'ten bizim okula yatay geçiş yapmış bir arkadaşımız "Ben disiplin bakımından bu kadar rahat ama dersler bakımından bu kadar zor bir yer daha görmedim" demişti. Bunu İzmir'deki okuluna kıyasen söylüyordu elbette. İki lisenin köken bakımından aynı olmalarına rağmen böyle bir fark göstermeleri bilmiyorum neyin sonucuydu? Lisenin eski disiplin tipine kıyasla bizim çok daha rahat bir ortamda

okuduğumuz bir gerçekti. Eski mezunların hep anlattığı, öğrencilerin koridorda yürürken üç karoyu geçmeyecek şekilde sıra olma zorunluluğu eski düzenin bir parçasıydı ve çoktan kaybolmuştu. Sanırım bu düzenin amacı öğretmenlerin koridorda rahatça yürüyebilmelerini sağlamaktı. Biz hazırlık ikideyken, hazırlık kısmının müdürü olan Frère Michel, hocalarımıza yol vermediğimiz için bize kızmış ve sınıfta "Bundan böyle koridorda önüme çıkanı iteceğim haberiniz olsun" demişti. Dediğini de yapmıştı, zira söz konusu itilmişlerden biri bendim, oysa hocam "*Laissez passer*!"[13] diyerek karşıdan son hız gelip dosyasıyla beni karnımdan iki metre itmese rahatça yana çekilip kendisine yol verebilirdim. Yıllar sonra bu hikâyeyi kahkahalarla gülerek aileme anlatırken annem "E kızım niye söylemedin bana?" dedi, ne bileyim demek ki o kadar ezik hissetmemişim kendimi. Herhalde şimdi herhangi bir okulda böyle bir olay olsa, öğrenci velileri toplaşıp söz konusu öğretmeni okuldan attırırlardı. Yanlış anlaşılmasın, bence *frère*in davranışı son derece saçmaydı ama neticede gülüp geçtiğim bir olay oldu.

Lise birden lise ikiye geçtiğimizde okul yine lise hayatında ilklerden birine imza attı ve *Grand Quartier*'de *fumoire*[14] adı altında lise iki ve lise üç öğrencilerin sigara içebileceği bir mekân ayırdı. Bu mekâna bahçeden merdivenle iniliyordu, dolayısıyla hem herkesin göremediği hem de herkesin kolaylıkla kontrol edebileceği bir yerdeydi. Sınıf arkadaşlarımın pek çoğu ortaokuldan itibaren sigaraya başlamışlardı. Okul tuvaletlerinin nasıl duman altı olduğunu, tuvalete giren birinin sigara kokarak dışarı çıktığını hatırlarım. Biz orta üçüncü sınıftayken, hocalar sigara içme konusunda bizleri epey uyarmışlardı, yine bu dönemde sigara içen bir iki kişi hakkında disiplin cezası uygulanmış bile olabilir. Okul yönetimi, yasakla bir yere varılmadığını veya "İçeceklerse de gözümüzün önünde içsinler" mantığının kontrol kolaylığı sağladığını düşünmüş olabilir. Neticede lise iki ve üçe giden öğrenciler, hazırlık senelerinin de katkısıyla 18 yaşında oluyorlardı. Birkaç yıl önce *fumoire* kapatıldı, sanıyorum bu kararda 2008'den sonra Türkiye'nin her tarafında etkisini gösteren gelen sigara karşıtı kampanyanın etkisi büyüktür. Bilmem şimdiki öğrenciler, benim dönemimdekiler gibi tuvaletleri mesken tutuyorlar mı? Okulda sigara içmek yasal olunca bu sefer de okula el altından bira sokmak modası başlamıştı. Ya da o moda hep vardı ama ben son yıla kadar fark etmemiştim.

V. Gayrı resmi düzen

Daha önce de belirttiğim gibi hazırlık, ortaokul ve lise sınıflarının birbirilerinin bahçesine girmesi yasaktı. Bahçeler arasındaki geçiş yasağının muhtemel sebebi, küçük ve özellikle de okula yeni başlayan öğrencileri büyük öğrencilerin "zulmünden" korumaktı. Belki de sadece düzenin daha kolay sağlanacağını düşünmüş olabilirler, bilemiyorum. Belirli günler hariç küçükler *Grand Quartier*'ye giremezdi. Bu günler de genelde bayrak törenleri vb. anma günleriyle sınırlıydı. Liseliler ise okulun dağılmasıyla *Petit Quartier*'de toplanan okul servisle-

[13] "Geçmeme izin verin." veya "Bırakın geçeyim."

[14] Sigara odası.

rine binmek için ortaokul kısmına geçerlerdi. Bunun dışında 24 Kasım, 1 Nisan gibi bazı günlerde liselilerin yasağa aldırmayıp ortaokul bahçesine girdikleri de olurdu. Mesela 1 Nisan'da liseli erkeklerin etek giyip ortaokul kantinini basmaları sanıyorum adettendi. Basıp da bir şey yapıyorlar mıydı, emin değilim. Genelde kantinin önünde kantinci Safi Abi'ye (kendisi de Saint Joseph mezunuydu) tezahürat yaptıkları kalmış aklımda.

Orta üç öğrencisi olmak demek, *Petit Quartier*'nin hâkimi olmak demekti. Belki liseli değildik, ama bulunduğumuz bahçe bizden sorulurdu, artık ne kadar sorulabilirse. O yıl bizim dönemden bir grup kız ile bizden iki yaş büyük bir grup kız, çok entipüften bir sebeple birbirilerine girmişlerdi. Galiba mesele bizim dönemden bir kızın üst dönemden bir kıza sigara ödünç vermemesiydi. Bu gibi çekişmeler vaka-yı âdîye sayılırdı. Ancak, büyük öğrencilerin küçük öğrencilere uyguladığı, baskı rejimi demeyeyim ama ağır şakalar yapma geleneği başlı başına bir olaydı. İlla yaşça küçük olmak gerekmezdi, her sınıfta mutlaka herkesin uğraştığı birkaç kişi olurdu, bazen bu birkaç kişinin dışında kalan en yakın arkadaşla bile dalga geçilebilir veya haddini aşan el şakaları yapılabilirdi.

Büyükler-küçükler arasındaki statü farkı apayrı bir mevzuydu. Büyükler küçüklere "küçük" anlamına gelen *petit* (pöti) kelimesiyle hitap ederlerdi. Üst sınıftan birisi sizin için "Bu benim pötim" derse söz konusu ufaklık, o "abi" ve bazen de ablanın koruması altında demekti. Gerçi ağabey ya da abla *petit*sine eziyet edebilirdi, bunda bir engel yoktu.

Eziyet düzeyi biz okula geldiğimizde son şiddetli dönemlerini yaşıyordu, zamanla azaldı. Serviste giderken, sınıf arkadaşımın kafasına, hazırlık ikiden bir çocuğun zorla jöle sürdüğünü hatırlıyorum. Anlatılanlara göre, kendisi de bir önceki sene aynı eylemin kurbanı olmuştu. Yalağa oturtmalara, orman diye adlandırılan altta kalanın canı çıksın benzeri eğlence tiplerine uzaktan tanık olduk. Canlı el arabası yarışı (bir erkek öğrenci yerde elleri üzerinde durur, diğer erkek öğrenci onu bacaklarından tutar ve bu şekilde yürütür) gibi eğlenceler, okulun erkek lisesi olduğu dönemde çok daha sert bir biçimde uygulanırdı, diye duyardık. Biz büyüdükçe, bizden öncekilere oranla çok daha yumuşak biçimde bu tarz şakaları sürdürdük.

Bu şakaları uygulayıcıları kız ya da erkek öğrenciler olabilirdi, bu pek fark etmezdi ama şakanın hedefinin cinsiyeti fark yaratabilirdi. Kız öğrenciler, erkeklere oranla daima şiddetten uzak şakalara maruz kaldılar. Yalağa oturtmak, bir kız öğrenciye yapıldığını gördüğüm en ağır şakaydı sanırım. Sınıf arkadaşım olan kızlar, daha alt sınıflardan kızlardan birini yanlarına çekip "Düriyemin Güğümleri Kalaylı şarkısını öğrenip bize söyleyeceksin" demişlerdi. Daha sonra öğrendiğim kadarıyla, yedi yıl boyunca aynı kızı yanlarına çağırıp "Haydi şarkıyı söyle!" diyerek bıkmadan usanmadan buna gülmüşlerdi.

Orta birdeki sınıfımızda epey eğlendiğim bir yıl geçirdim. Sınıf öğretmenliğimizi de yapan Fransızca hocamız Mösyö Olivier biz öğrenciler kadar eğlenmemiştir herhalde. İlk geldiği yıl çok gençti ve çabuk sinirleniyordu. Herhalde çok az hocaya bu kadar gıcıklık yapılmıştır. Hocanın işlediği dersi beğenmediğimizde, ödevler fazla geldiğinde, sınıftan bir kişinin "Protesto!" diye bağırması

ve bütün sınıfın kalemlerini masaya vurarak gürültü yapması olağandı. Yine hocaya gıcıklık olsun diye arkadaşlardan birinin "Bu sınıfta grev var!" diye bir kâğıda yazdığını ve o kâğıdı sınıfın kapısına astığını hatırlarım.

Öğrencilerin çeşitli lakapları olurdu ama bu lakaplar Galatasaray Lisesi'ndeki kadar belirgin değildi galiba. Galatasaray Lisesi mezunu pek çok kişinin lakabı vardır ve bu bir gelenek gibidir bu lisede, ama Saint Joseph Lisesi için bu konuda tam bir gelenekten söz edilemez, tekil örnekler vardır. Mesela ismi Onur Sarıkelleoğlu olan bir arkadaşımızın lakabı Kelle idi. Lise yıllarında kendisine Onur diye hitap eden genelde cevap alamazdı. Dönemde iki tane Damla, iki tane de Ece vardı. Boyu daha uzun olana Büyük Damla/Büyük Ece, ufak tefek olana da Küçük Damla/Küçük Ece derdik. Buna karşın, iki Murat'a, boylarının da müsait olmasına rağmen, Büyük Murat/Küçük Murat veya aynı dönemde okuyan dört Zeynep'e Büyük/Orta/Küçük/Daha Küçük gibisinden lakaplar takılmamıştı.

Başka okullarda yapılan su savaşı gibi oyunlar bizden de eksik olmazdı. Yalnız bizim okula özgü olduğunu düşündüğüm bazı eğlencelerin arasında "Süpermen"i anlatmazsam olmaz. Gerek ortaokul, gerek lise koridorlarında sınıf duvarının yarıya kadarı camdı. Süpermen oyunu 4-5 kişinin bir diğerini yatay biçimde camın üzerinden gözükecek şekilde taşıyarak koşması olarak özetlenebilir. Böylece sınıftan koridora doğru bakıldığında sadece havada uçan biri görünürdü. Gerçi uçuran arkadaşların kafaları da görünürdü ama aldırmazdık. Havada tutulan arkadaş, Christopher Reeve'in *Superman* filmindeki uçuş pozunu taklit ederdi. Tabii bu hareketin ders saatinde yapılması epey bir önem taşırdı. Zaten koridorun boş olması ve sınıfların dolu olması gerekirdi. Biz lisedeyken sınıfa veya koridora koku bombası ya da sis bombası atarak dersin kaynamasını sağlayan arkadaşlar her zaman olmuştur. Gerçi son yıllarımızda, böyle bir durumla karşılaşıldığı ve ders kaynadığı zaman, Ender Üstüngel sınıfları gezerek "Son dersiniz… dakika uzatılmıştır, sakın ha erken çıkmıyorsunuz." duyurusunu yaparak hem kaynayan dakikaları telafi etmeye çalışır hem de bir tür yaptırım uygulardı.

Genç hocalarla uğraşmak kolaydır, çabuk sinirlenirler ve deneyimleri pek olmadığı için neyin görmezden gelinmesi gerektiğini pek tahmin edemezler. Daha sonra liseye geçtiğimizde derste Meksika dalgası çekmek, derste kahvaltı etmek gibi zevzeklikler hiç eksik olmazdı. Yine derste arka tarafta oturan tayfanın ön taraftaki "inek" tayfadan birini gözlerine kestirerek hep bir ağızdan ona tezahürat etmeleri de sıklıkla görülürdü. "El salla el salla Fatma Fatma el salla!" diye başlayan bu tezahürat, benim kendilerine el sallayarak cevap vermem sonucu bir yanımda oturan arkadaşımın ismiyle devam ettirilmişti. Aynı gün, bu tezahürat, bütün sınıfa sırayla el sallatıldıktan sonra analitik geometri dersine giren Gwénaelle Feillet'ye "El salla el salla Feillet Feillet el salla" denmesiyle son bulmuştu. Matmazel Feillet dersimize ilk geldiği gün, "siz bana Matmazel Feillet deyin, zira ismimi telaffuz edebileceğinizi sanmıyorum" diyerek hepimizi sinir etmişti, üstelik hepimiz ismini telaffuz edebiliyorduk. Matmazel Feillet muhtemelen *service publique* yapmıyordu ama bizimkiler ona çoktan "G. I. Jane" diye

isim takmışlardı. Bu lakabın takılmasında, o yıllarda Demi Moore'un oynadığı aynı isimli filmin gösterime girmesi doğrudan etkili olmuştu kuşkusuz.

VI. Sağlam Kafa Sağlam Vücutta Bulunur!

Hazırlığı bitirip ortaokula başlamanın bir faydası spor turnuvalarına katılabilme imkânıydı. Kişisel olarak, lise bire kadar devam eden beden eğitimi derslerine hiç ısınamadım, belki o zamanlar hantal olduğum içindir, kim bilir. Gerçi ilk bir-iki yıl hariç beden derslerinden de düzgün notlar alabilmeyi becerdim. Bu dersin olduğu saatlerde, sınıfa bir kadın ve bir erkek hoca gelir, sınıf nüfusunun kadın ve erkek yarısı ayrılırdı. Eski mezunlardan birinin anlattığı kadarıyla, beden eğitimi dersi için okulun kız öğrenci almaya başladığı yıldan sonra soyunma odaları düşünülmüş ve kurulmuştu. Bundan önce, ortada dişi olmamasının rahatlığıyla, sınıf içinde kıyafet değiştirilir ve eşofman giyilirmiş.

Beden eğitimi dersinde öğrendiğim hentbolun tuhaf bir spor dalı olduğunu düşünüyorum. Basketbolda da stepsin ne olduğunu, turnikenin nasıl atılacağını halen anlayamadım. Solak olduğum için turnikeyi ters taraftan atma özgürlüğüm vardı ama o pozisyon da bana ters gelirdi. Yine de özellikle okuldaki ilk üç yılımda basketbola ve voleybola teneffüste bunları oynayacak kadar ilgi gösterdim. Ama esas eğlenceli olan, bu tarz maçlarda taraftar olarak tezahürat yapmaktı. Özellikle futbol maçlar sayesinde küfür jargonumuz epey bir genişlemişti.

Ortaokulda ve yanlış hatırlamıyorsam lisede geleneksel bir biçimde sınıflar arası voleybol, futbol, basketbol turnuvaları yapılırdı. Bu turnuvalarda ortaokul ve lise klasmanı ayrıydı. İlk üçe giren sınıflara baklava hediye edildiği için "baklava turnuvası" derdik bunlara. Orta ikideki baklava turnuvasında, ikinci olan kız voleybol grubu sayesinde biz de baklavadan nasiplenmiştik. Maçın bitiminde ödüller dağıtılırken takımdaki kız arkadaşlarla hep beraber tuvalete koşup baklava kutusuna hücum ettiğimizi, takımdaki arkadaşlardan Seylan'ın "Gözünüz doysun" demesini hiç unutmam. O baklavanın tadı apayrıydı galiba.

VII. Neler Öğrendik Neler?

Okula ilk geldiğimde sınıf öğretmenim olan Madam Dominique, bahsettiğim üzere pek çok konuda epey titizdi. Beni en fazla eleştirdiği konu yazımın çirkinliğidir. Öğrencilere düzgün bir el yazısı kazandırmak, lisenin en fazla üzerinde durduğu şeylerden biriydi. Özellikle hazırlık bir senesinde Türkçe dersinin bir saati mutlaka el yazısı öğretimine ayrılırdı. Genellikle sınavlarda ve derslerde tükenmez kalem kullanma zorunluluğu bulunurdu ya da en azından öğrenci kurşun kalemle yazmamaya teşvik edilirdi. Belki matematik dersi bu kuralın bir istisnasıydı.

Tıpkı güzel yazı gibi okulun ehemmiyet verdiği, teamüle dayanan bir konu da fen sınıflarının belli bir başarıya sahip olmasıydı. Az sonra anlatacağım üzere, edebiyat hocalarının bu kadar yetkin olduğu bir yerde "fenci"lere üstün insan muamelesi yapılması, Türkçe-matematik sınıfının pek önemsenmemesi, Türkçe-

sosyal sınıfının ise hiç açılmaması bana hep garip gelmişti. Lise birin sonunda bizleri "Fenci mi olacaksın, TMci mi?" sorusu bekliyordu. Bu tercih de elbette, o dönemde reşit olmadığımız için bir aile büyüğü veya veliyle birlikte okulda yapılması gerekli bir bildirimdi. Okulun son günlerine doğru, velimiz kimse onunla beraber, istediğimiz sınıfa kaydolmak üzere lise bir sınıfımıza girdik. Ancak sıra bana gelince Mösyö Abudaram "Olmaz, senin fen sınıfına gitmen gerektiği not alınmış, bir Ender Bey'le görüşün" dedi. Mevzu şuydu, not ortalaması iyi olan her öğrencinin fen-matematik sınıfına gitmesi teşvik ediliyordu. Annem kararı bana bırakmıştı, o sebepten fenci olmaktan ve iki senelik bir sıkıntıdan yırttım denebilir. Fen derslerini sevmedim, matematik ise son yıl gördüğümüz türev, integral ve fonksiyonlar hariç sıkıcı bir dersti benim için.

Okulun bana kazandırdığı önemli bir alışkanlık, hazırlık birde derslere giren Madam Sevim sayesinde oldu. O zaman, yani 1992 yılında, okulun en kıdemli hocası olan bu hanımefendi, aynı zamanda orta birlerin Fransızca hocalığını da yapıyordu. Bizim orta bire geçtiğimiz sene emekli olmuştu maalesef. Sınavlarda cümle sonuna nokta koyulmasına Madam Sevim çok dikkat ederdi. Eğer cümlenin sonunda noktayı unutursak o sorudan hiç puan alamazdık.

Ortaokul, aynı zamanda Fransızca dışında pek çok farklı dersin hocasını gördüğümüz bir yerdi. Orta birden itibaren başlayan tarih ve coğrafya dersleri Türkçe, üç yıl boyunca alınan biyoloji, orta ikide alınan fizik ve orta üçte alınan kimya Fransızcaydı. Bu yıllar boyunca gördüğümüz biyoloji hocası Claude Malfroid da okulun en ilginç simalarından biriydi herhalde. Defterimizi nasıl tuttuğumuza özel bir önem verirdi Mösyö Malfroid. Kendisi biraz dikte biçiminde ders anlatırdı. Daha sonra bizi yanına çağırır, defteri kontrol ederdi. Özellikle ilk haftalarda bir kelimeyi yanlış yazarsak o sayfayı yırtardı, biz de mecburen aynı sayfayı bir daha yazmak zorunda kalırdık. Ama tüm bu çilenin sonucu, düzgün tutulmuş bir defterle birlikte sınav notuna eklenen on puanlık ödül olurdu. Ama bu usul de orta birden itibaren azalarak kayboldu. Ya hoca yumuşadı ya da biz onun tarzına alıştık. *Pipelette* kelimesi de Mösyö Malfroid'nın bize bir armağanıdır. "Kapıcı kadın" anlamına gelen bu kelimeyi, Mösyö Malfroid derste çok konuşan kız öğrenciler için kullanırdı. Rivayete göre, bir dönem evinde timsah beslemişliği olan bu hocamız da yıllardır Türkiye'ye yerleşmiş Fransız hocalardan biriydi.

Yine orta birde tanıdığımız tarih hocası Metin Ergin de, tanıdığım kendine özgü insanlardan biriydi. Ama bu özelliklerini daha sonra, liseye geçtiğimiz zaman keşfedecektik. Dışarıdan bakıldığında son derece ciddi bir izlenim yaratan Metin Hoca, en komik şeyleri olabilecek en ciddi şekillerde ifade ederek sahip olduğu eşsiz mizah anlayışını ara sıra bizimle paylaşırdı. Ortaokulda üç yıl, lisede bir yıl tarih derslerimize o girdi. Orta sonda vatandaşlık bilgileri dersine de girdi Metin Hoca. Hatta bir malın satın alınan dükkâna iade edilmesi için illa ayıplı olması gerekmediği bilgisini ilk ondan öğrenmiştim. 2000 yılında, milenyum sebebiyle midir bilinmez, okulda her hoca ve öğrenciden "100 yıl sonrasına mektup" gibi bir projeye katkıda bulunmaları istendiğinde, Metin Hoca'nın tarih

ve var olma/yok olma meselelerini tiye alan yazısı okul dergisi *Kardelen*'de yayınlanmış, bizleri epey bir güldürmüştü.

Okul hayatımda etkili olan bir diğer sima ise hazırlık ikide Fransızca ve sınıf öğretmenim olan Madam Mara idi. Daha sonra orta ikideyken haftada iki saatliğine *redaction*[15] dersine girecekti. Bu dersin temel amacı Fransızca anlatımımızı güçlendirmekti. Dersin bir bölümünde anlatım teknikleri üzerinde dururken, asıl eğlenceli bölümünde *Küçük Prens* kitabını tartışırdık. Sanırım bu ders yüzünden, Saint Joseph Lisesi'nden mezun olan kızların bir bölümünde kitaptaki resimlerden alınmış dövmeler vardır.

Lise birde toplam üç sınıf vardı ve ben 9-B'ye düşmüştüm. Sınıf öğretmenimiz aynı zamanda Fransız edebiyatı derslerinin efsane hocası İzak Abudaram idi. Bazı hocaların takma adı vardır, biz de kısaca "Abu"[16] derdik kendisine. Mösyö Abudaram'ın da belirgin kural ve alışkanlıkları vardı. Bunların arasında belki de en önemlisi *tamis* adını verdiği defterdi. Bu defterin sekiz ortalı, kareli metot defteri olması gerekmekteydi ve mutlaka kırmızı kap kâğıdı ile kaplanacaktı (Yıl 1997-1998 bu arada). *Tamis*, elek anlamına gelen Fransızca bir kelime. Hocamız defterin de bizim bilgileri süzgeçten geçirdiğimiz bir elek olduğunu ifade etmişti ilk gün. Defterin kenarına onuncu kareden çizgi çekmemiz gerekiyordu. Bu on karelik kısma bazen ek notlar yazdırılırdı sınıfta. Defterin ilk sayfası ise Latince terimlere ayrılmıştı. Bu terimlerin arasında en fazla aklıma kalan "*Verba volent scripta manent*" yani söz uçar yazı kalır. Daha bir sürü Latince ve Fransızca terim öğrenmiştik. Mösyö Abudaram ders anlatırken araya bu terimleri katmayı severdi. Tekrarlamayı en sevdiği iki Fransızca cümle "Etre homme c'est être responsable."[17] ve de "L'exactitude est la politesse des rois."[18] idi. Bazen Fransızca deyimleri sınıfa tekrarlattığı da olurdu, örneğin özellikle sınavlardan önce "Haydi arkadaşlar hep beraber tekrar ediyoruz, *savoir par cœur n'est pas savoir*! Bir daha tekrar edin!"[19] diyerek bize bu sözü iki defa tekrar ettirmişti.

Lise bir zor bir yıldı, bu konuda Fransızcanın epey bir etkisi olmuştu. Mösyö Abudaram, bilgisini öğrenciye inlete sızlata aktaran hocalardandı. Bir dönem içinde üç sözlü, üç yazılı sınav olurduk. Sözlü sınavlarda tahtaya yaklaşık sekiz kişilik bir grup kaldırmak ve her birine sıradan soru sormak adettendi. Lise birde ders konuları Fransız dilinin kökenlerinden başlar ve Aydınlanma Çağı edebiyatının sonuna kadar gelirdi. Mösyö Abudaram'ın enerjisi, özellikle Rönesans Edebiyatı'na geçildikten sonra yükselirdi. Rabelais'nin *Gargantua*'sını, Montaigne'i ve genel olarak Rönesans felsefesiyle gelen yaşam coşkusunu anlatırken sanki kendisi de o coşkuyu bizzat yaşar ve bize de yaşatırdı. Yine benzer bir coşkuyu Aydınlanma Çağı'ndan bahsederken özellikle Diderot'nun *Oyunculuk Üzerine Aykırı Düşünceleri*'ni tartışırken göstermişti hocamız. Mösyö Abudaram

[15] Kompozisyon

[16] Zamanında yıllık yazılarında bu takma adın kullanılmasına izin verdiğini bildiğim için, hocamın bu hoşgörüsüne sığınarak bu bilgiyi paylaşmak istedim.

[17] "İnsan olmak sorumluluk sahibi olmaktır."

[18] "Dakiklik kralların terbiyesidir."

[19] "Ezbere bilmek, bilmek değildir."

"öğrencinin kafasını duvara vura vura ona bir şeyler öğreten hoca" tipine pek uygundu. Bu tavrı diline de yansırdı. Bir şeyi bilemediğimiz zaman "Böyle giderseniz senenin sonunda gümlersiniz!" sık sık kullandığı bir kalıptı. Bir diğerini ise bizim sınıfta hiç kullanmamasına rağmen, yıllık yazıları sayesinde biliyorum: "Onuncu sınıf buradan bir adım uzakta ama siz nah geçersiniz." Ne yalan söyleyeyim, az çektirmedi ama ondan çok şey öğrendik.

Lise birin epey çektiren hocalarından biri de edebiyat hocamız Nurcan Pehlivanoğlu'ydu. Nurcan Hoca bir yandan klasik bir "sert hoca" portresi çizer bir yandan da klasik hocalığın dışında bir eğitime nadir de olsa yer verirdi. En iyi hatırladığım uygulamalarından biri, bizlere sınıfta Dokuzuncu Senfoni'yi dinletmesi ve "Bu müziği dinlerken neler hissettiğinizi yazın" demesiydi. Üstelik yazdıklarımızı okuturken "Hocam ben okumak istemiyorum" diyen bir arkadaşımızın bu isteğine saygı gösterdiğini de hatırlıyorum. Gerçi söz konusu arkadaş çalışkan ve saygılı bir öğrenciydi, bunun da etkisi vardır belki.

Lise ikide Fransız edebiyatı dersleri devam ediyordu, bu sefer Mişel Tagan'ın hocalığında. Tarz olarak İzak Abudaram ile taban tabana zıt karakterde bir hocaydı Mösyö Tagan. Onun gibi inlete sızlata kafaya kazımaz, her öğrencinin kendi fikrini savunmasını desteklerdi. Bu durum hal ve tavrına da yansırdı. Ders anlatırken sesinin yükseltmesi, nadir görülen bir durumdu ama sınavları zordu. Yılsonunda öğrencilerle masa tenisi oynayacak veya sınıf içinde limbo yapan öğrencilerin arasına karışacak kadar da özgüvenli bir adamdı, pek çok genç hocadan daha yaşlı olduğu halde.

Lise ikide edebiyat tarihi, edebiyat dersinin sıkıcı bir tekrarıydı genel olarak. Ama edebi metinler dersi lise ikide ve lise üçte en sevdiğim derslerden biri olacaktı. Bunda derse iki yıl boyunca giren Sevda Yaman'ın payı da büyüktü. Kendisi muhtemelen lisedeki en nev-i şahsına münhasır edebiyat hocasıydı. Orta üçte ilk defa dersimize geldiğinde, klasik tarzdan farklı olarak, sınıf içinde anlatılanları ve tartışılanları bizim not almamızı ister, kendisi dikte ettirmemeye çalışırdı. Lisedeki sosyal grubu derslerinin hocaları genelde bu eğilimde oldukları için Sevda Hoca'nın bu taktiği epey işe yaramıştı. Derste ders dışı materyaller de kullanırdı. Kitap sınavı için *Dönüşüm*, *Hamlet* gibi eserlerin yanı sıra o dönemde her edebiyat hocasında görmediğim biçimde, klasik yazarların dışına çıkarak Bilge Karasu gibi modern Türk yazarlarını okutmuştu. Bunların yanı sıra, derslerinde belli saatleri hikâye okumaya ayırır ve seçtiği yazarlar genellikle klasik seçimlerin dışına çıkardı. Bir dönem fantastik edebiyata merak salmamda doğrudan etkisi vardır, zira Ursula K. LeGuin ismini ilk onun sayesinde duymuş ve oradan Tolkien gibi başka yazarlara da dadanmıştım.

Lise ikideyse edebi metinler gibi bir dersi keyifli hale getirmek herhalde onun başarısıydı. Dersin içeriğinde epey tutucu metinler de vardı. Kitaplarımızda Nihal Atsız'dan bir parça istisnasız olurdu ama işlemezdik. Hatta Nihal Atsız'ın kimliğinden de bahsedilmezdi. (Bu söylediğim diğer edebiyat dersleri için de geçerliydi.) Kitapların herhangi birinde Nazım Hikmet'ten bir şiir yer almazdı. Ancak Sevda Hoca, lise ikide kendi dersinden dönem ödevi alan öğrencilerden ikisine Edip Cansever üzerine bir şeyler hazırlama ödevi vermişti. Sene sonunda

o iki arkadaşın çok keyif veren bir sunumla ödevi sınıfta anlattıklarını hatırlıyorum. Daha sonra lise üçte Necip Fazıl Kısakürek'in tiyatro oyunu *Bir Adam Yaratmak*'ı işlerken geçen dersler çok zevkliydi. Sevda Hoca, Necip Fazıl'ın gençliğindeki deli dolu hayatını, sonradan imana gelmesini birkaç kelimeyle özetlemişti. Necip Fazıl hayranı değilimdir, ancak *Bir Adam Yaratmak*'ta inanç kriziyle birlikte bir buhranı anlatan o tüyler ürpertici atmosferi sınıfta epey bir tartışmıştık ve yazarın anlatımı da unutulur gibi değildi. Çok sıradan veya başka bir hocanın elinde çok sıkıcı olabilecek metinleri keyifli hale getirmek Sevda Hoca'nın başarısıydı. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Bursa'da Zaman* şiirini işlediğimiz ders ise başka bir şekilde aklımda kaldı. O derste hoca şiirdekine benzeyen temaları *Huzur*'da da bulacağımızı söylemişti, böylece bizi Ahmet Hamdi Tanpınar'la tanıştırmış oldu aynı zamanda. Yine Sevda Hoca'nın en takdir gören özelliklerinden biri de, teneffüs zili çalar çalmaz, dersi bitirecek şekilde kendini ayarlaması ve öğrencinin zamanını kısıtlamamasıydı. O zamanlar Nazey isimli bir arkadaş "Tıpkı üniversite hocaları gibi yapıyor" demişti bu konuyla ilgili. Oysa üniversite yıllarında dahi hocaların pek de öğrencinin zamanına saygı duymadıklarını gördüğüm olmuştu. Hayalimizdeki üniversite başka türlü bir yerdi herhalde.

VIII. Manevi dünya

Tıpkı Sevda Yaman gibi, hem ortaokulda hem de lisede derslerimize giren bir diğer kişi Halil Kudat'tı. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olan bu hocamızın, liseden çıkanların ya ateist ya da deist olmasında büyük etkisi vardır. Arada az bir kesim daha klasik anlamda dindar olmuştur belki. Görünüşü bakımından sert, çatık kaşlı bir hocaydı Halil Bey. Oysa deyim yerindeyse pamuk gibi bir insandı kendisi. Gerçi onun da erkek öğrencilere karşı eli epeyce ağırdı. Öte yandan hayvan sever bir insandı, okul bahçesinde yavru köpek bulup beslemek için yemekhaneden yemek alması gözümün önünde. "Hocam bu kimin köpeği, ne olacak?" diye sorduğumuzda, "Ben bırakmam bunu" demişti. Geçen sene kaybettiğimiz Halil Hoca'nın cenazesinde, arkadaşlarımıza "Siz de namaza katılın" dediklerinde, bizim dönemin en fırlama gençlerinden biri "Öğretmemişti rahmetli" diyecekti. Oysa yanlış hatırlıyordu, rahmetli orta birde ilk defa derslerimize girdiğinde namaz nasıl kılınır, dua nasıl edilir öğretmiş, sureleri de ezberletmişti. Bu konuları iyi bilmemiz gerektiğini, eğer dini iyi bilirsek kimsenin bize bu konuda ahkâm kesemeyeceğini söylerdi hep. Ama örneğin kendisine "Hocam oruç tutuyor musunuz?" sorusunu muhtemelen zevzeklik olsun diye soran bir öğrencisini ciddiye alıp "Bir daha kimseye bu soruyu sormayın, size böyle bir soru sormalarına da izin vermeyin" şeklinde cevaplamıştı. Sınavlarında Atatürk'ün laiklik anlayışını sorar, orta üçe geldiğimizde tahtaya Ömer Hayyam'dan dizeler yazardı Halil Hoca. Lise mezuniyet töreninde halay başı olmasını da unutmam.

Misyoner/rahip okulunda okuyanlarla ilgili hep sorulan ya da akıllara takılan bir soru vardır, Hıristiyanlık propagandası yapılıyor mu diye. Pek öyle bir propagandadan söz edilemez, ama belli ölçüde Fransız/Hıristiyan kültürünü tanı-

mıştık. Hocalarım arasında Madam Dominique'in sınıfındayken, Paskalya bayramında yumurta boyamışlığımız, Noel tatilinden önce parti yapmışlığımız vardır. Noel tatili veya yılbaşından önce sınıfta hafif bir kutlama yapmak, özellikle hazırlık ve bir ölçüde ortaokul sınıflarındayken izlenen bir uygulamaydı, bunu bazen Türk hocalar da yapardı. Bu gibi uygulamalarda işin eğlencesi ön plana çıkardı. Kimsenin bu yüzden kendi dinini bırakıp Hıristiyanlığı benimseyesi yoktu, herkes ne olacaksa onu oldu. Biz lise ikideyken Ender Üstüngel bu Hıristiyanlık-misyonerlik meselesinde şu ifadeyi kullanıp bizi epey güldürmüştü: "Şimdi bu sizin *frère*ler dünyanın dört bir tarafına herkesi Hıristiyan yapacağız diye dağılıyorlardı ya, artık beceremiyorlar bu işi, zaten kimsenin inandığı yok ki bir de üstüne din değiştirsin." Galiba Ender Hoca, ateizmin epey yaygın olduğunu düşünmekteydi.

IX. Sanat çabaları

Okulun müzik derslerini, bu işe ayrılmış özel bir sınıfta görürdük. Ali İhsan Aymak, bu derste bize öncelikle notaları öğretmişti. Her derste bir veya iki şarkı notalarıyla gösterilir, her öğrencinin bu şarkıyı çalabilecek hale gelmesi beklenirdi. Derste öğrenciler flüt veya org ile öğretilen şarkıyı çalardık. Dersin sonunda ise şarkıyı hep beraber söylerdik, hocamız da bize keman ile eşlik ederdi. Şarkılar genelde basit çocuk şarkıları veya bazı türküler arasından seçilirdi. Bu derste öğrendiğim "Kafkasya dağlarında çiçekler açar/ Bozulmuş Moskoflar yel gibi kaçar" marşını yıllar sonra İzmir Marşı olarak bambaşka sözlerle duydum. Halen bu marşı ne zaman duysam, aklıma ilk öğrendiğim hali gelir, gülümserim. Müzik dersinin sınavları parçayı çalmak veya solfejini yapmak üzere sözlü biçimde olurdu. Bir sınavda çalan bir sonraki sınavda solfej yapmak zorundaydı. Ali İhsan Aymak aynı zamanda hazırlık bir ve ikinci sınıflardan oluşan okul korosunu da yönetirdi. Daha büyük öğrenciler belki de ergenliğin de getirdiği ses kalınlaşması sebebiyle koroya alınmazdı. Koro genelde milli bayramlarda yapılan törenlerde şarkı söylerdi.

Resim dersleri de tıpkı müzik dersleri gibi hazırlık birden orta üçe kadar yapıldı. Bu dersin de kendi özel sınıfı vardı, bu sınıfın aydınlık bir havası olduğu kalmış aklımda. İçinde yalak barındıran sınıflardan biri de bu sınıftı. Suluboya yapacağımız zaman musluklardan su doldurabiliyorduk böylece. Dersin hocası Selçuk Kızılışık, basit kompozisyonlarla resim dersine başlatmıştı bizi. Bazen milli bayrama uygun temalar/konular verilebiliyordu. Bazen de konudan ziyade biçimi öngören çalışmalar yapılabiliyordu. Mesela 10 Kasım, Masal, Sıcak Renkler, Soğuk Renkler, Nature Morte gibi belli bir temaya yönelik çalışmalarımız oluyordu. Bazen de resim dışında materyalleri kullanabiliyorduk. Mesela vitray veya seramik gibi. Vitray için cam boyası almış, camcıdan cam kestirtmişti her öğrenci. Seramiği ise aslında ismini net hatırlamadığım bir projede kullanmıştım, sanırım vazo veya benzeri bir şey yapmamız gerekiyordu. Seçeneklerimiz arasında kil veya beyaz tutkal-un-su karışımıyla yapılan seramik vardı ki ben ikincisini kullanıp vazo yapmıştım. O gün bir arkadaşımın yardımıyla resim odasındaki tezgâhın üzerinde hamur yoğurmuştuk. Selçuk Hoca bazen çok talepkâr ola-

biliyordu ama resim dersini işini bu kadar ciddiye alan birinden almış olmak bir şanstı.

X. "Burası Saint-Joseph Erkek Lisesi"

1987 yılına kadar sadece erkek öğrenci kabul eden lise, bu yıldan itibaren kız öğrenci kabul etmeye başladı. Okulun sadece erkeklerden ibaret olduğu bir dönemde hazırlık birde bir kız öğrenci olmak epey tuhaf bir his sayılabilir. 1992 yılında ben hazırlık birinci sınıfa kaydolduğumda, Saint-Joseph Lisesi'ne alınan ilk kız öğrenciler orta üçüncü sınıfa gelmişlerdi. Dolayısıyla "Burası Saint-Joseph Erkek Lisesi" sloganı eskimeye başlamıştı bile. Ama yine de liseden kızların mezun olduğu ilk seneye (1996'ya) kadar, yarı erkek lisesi havası tam olarak kayboldu denemez. Erkek lisesi demek daha fazla "eşek şakası", daha sert bir ortam demekti. Gerçi yukarıda bahsettiğim üzere, kızlar bu konularda da en az erkekler kadar becerikliydiler. 1987 yılında okula başlayan kız öğrenciler sayıca az durumdaydılar. Eşitliğin sağlanması, lise birde diğer okullardan, ama özellikle Sainte Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'ndan gelen kız öğrencilerle söz konusu olabiliyordu. Beyoğlu'nda bulunan, sekiz yıllık eğitim süreci öncesinde sadece hazırlık ve ortaokuldan ibaret olan bu okul, o zamanlar erkek öğrenci almıyordu. Dolayısıyla okulu bitiren kızlar kendilerine lise kısmı olan Saint Benoit, Dame De Sion, Saint Michel veya Galatasaray gibi Fransız okullarında yer bulmak zorundaydılar. 1987 yılında hazırlığa başlayan Saint Josephli kızların liseye başladıkları yıl, bizim okulu Sainte Pulcherieli kızlara da açık hale getiren yıl oldu. Mösyö Abudaram, Sainte Pulcherie'den bahsederken hep "*Petite école*"[20] tabirini kullanırdı, belki de bizim okula kıyasen fiziken küçük olduğu için. Geçiş sürecinde galiba not ortalamasına bakılıyordu. Ben lise bire girdiğimde, Saint Joseph'e geçen Sainte Pulcherieli kızların not ortalamasında minimum 5.00 üzerinde 3.00'ü tutturmuş olma şartı aranmaktaydı.

Kızların hazırlığa başladıkları ilk senelerde ezilmelerini engellemek için bazı önlemlerin alınması akıl edilmişti. Hazırlık bir ve ikinci sınıftayken kızların özel toplantıları olur, orta üçte Fransızca dersine giren Madam Yasemin, bizi bir araya getirerek, lisenin disiplini açısından çok önemli olduğumuzu, kurallara uymamızın gerektiğini, böylece eski mezunların da "Ne iyi oldu, kızları da aldık okula!" diyebileceklerini ifade ederdi. Ama bu toplantılarda kendimizi kızlar olarak spor, satranç vb… ders dışı konularda da göstermemiz teşvik edilirdi. Mme Dominique'in hiç unutmadığım ve galiba sonradan okul yaşamımızda en etkili olan sözlerinden biri de kavga eden biri kız biri erkek iki arkadaşımızdan erkek olanına "Bir çiçekle bile bir kadına vuramazsın" demesidir. Ancak bu kural sadece bizim sınıf için değil, okuldaki bütün erkekler ve hatta hocalar için geçerli bir kuraldı. Orta üçü bitirirken yazılmış yıllık yazılarından bir alıntı yapmam gerekirse, okuldaki kadın-erkek kapışmalarında erkeklerin kadınlara gösterdiği tepki "Kızsın diye vurmuyorum" şeklinde idi. Bu söylem, özellikle ilk geldiğimiz senelerde "Kızlar burada misafir", "Kızları el üstünde tutacağız" gibi

[20] Küçük okul.

ifadelerle daha da belirgin hale geliyordu belki. Bu yazıyı yazarken unutmuş olabileceğim şeylerle ilgili bir arkadaşıma danıştığımda, kendisi bana hocaların da kız öğrencilere karşı daha koruyucu bir tutum benimsendiğini hatırlattı. Gerçekten, en yaramaz en yerinde duramayan kız, kendisiyle aynı şeyleri yapan bir erkeğe oranla çok daha hafif cezalandırılırdı, bu tutumu erkeklere karşı eli epey ağır olan hocalarda dahi görürdük. Tebeşir ve anahtar fırlatmak adettendi ama kız öğrenciye nadiren el kalkardı. Bu konuda pozitif ayrımcılık yapmayan yegâne kişi, yukarıda ismini zikrettiğim Frère Michel olabilir.

XI. Her Şey Biter

1999-2000 yılında lise üçü okumuş bir insanın hayatına damga vuran olay ÖSS sınavından ziyade 17 Ağustos depremidir sanırım. O yıl okul bir tuhaftı, hem çok eğlenceli hem de çok sıkıcı bir yıl geçirdim. Sıkıcıydı çünkü ÖSS vardı, eğlenceliydi çünkü okulda hocalar hariç bizden daha büyük kimse yoktu. Dersleri kaynatanlar, teneffüste limbo yapanlar, sınıfın perdesini yıkamak bahanesiyle dersi kırıp bahçeye çıkanlar… Ben de hayatımda ilk defa ders kırma işini bu senede gerçekleştirdim, sanırım o dönemdeki gurur anlarımdan biriydi. Tabii dışarıda “Hayatımda ilk defa ders kırdım” deyince arkadaşlar dalga geçmişlerdi benimle orası ayrı. Şimdilerde yine lise yaşımda olsam daha çok ders kırar mıydım, o zaman davrandığımdan başka türlü davranır mıydım, bunu kestirmek zor. Belki bazı konularda biraz daha rahat olduğum için daha da fazla eğlenebilirdim. Son tahlilde lise yıllarım geçmesi gerektiği gibi geçmiş diye düşünüyorum. Geri dönmeyi çok istediğim, tekrar lisede olsaydım dediğim dönemlerden geçtim. Yine de galiba o nostaljiyi de bıraktım sayılır. Lise yılları çok güzeldi, şimdiyse lisedeki halime bakıp o hallerime gülmek çok güzel.

Dönem olarak, Saint Joseph Lisesi’nin geçirdiği değişimlerin tam ortasında liseye gitmiştim. “Üç karodan yürüme” dönemine yetişememiştim. Ama sekiz yıllık ilköğretime geçiş sebebiyle lise hazırlık kısmının ilk defa açıldığı zaman oradaydım. İlk kız mezunların verildiği sene oradaydım. Biz mezun olduğumuzda artık “Saint Josephli kadın” diye bir niteleme büyük bir yenilik sayılmazdı. Mezuniyet balomuzda ödül töreni yapıldığında, dönem birincisi, ikincisi ve üçüncüsü hep kız öğrencilerden oluşmaktaydı. Törende bu öğrenciler ödül alırken, Küçük Ece’nin ağzından şu sözler dökülecekti: “Burası Saint-Joseph kız lisesi!”.

Devlet Parasız Yatılı

Rahime KIZILTAŞOĞLU TÜRKÖZÜ

86 yılının Eylül'ü bir pazar günüydü mecburiyetimin basamaklarından annem yanımda bavulum elimde tırmanırken ne hissettiğimi anlayamamıştım. Ta ki 4 yıl parasız yatılı okuyacağım okulun 6 kişilik odasında pencere kenarındaki ranzanın üst katındaki yatağıma uzanıp da ışıklar kapatıldığında, burada olmak istemediğimi, düz lise okumak ve geceleri evimde uyumak, annemin yanında olmak istediğimi biliyordum. Ama bunu babama kabul ettiremezdik. Okumak için tek şansım parasız yatılı sınavını kazanmam olmuştu.

Ortaokulda matematik ve fen dersinde başarılı bir öğrenciydim. Matematik öğretmenim olan üst kat komşumuz Eşref Hoca evimizdeki huzursuzluk ve karmaşanın farkındaydı. Okumak istediğimi biliyordu. Ortaokul sonda yapılan sınavların bir kısmına girmeme Eşref Hocam destek olmuştu. Fen lisesi ve parasız yatılı sınavını kazanıştım. Babam ilçede oturmamız nedeniyle lisede okumak için her gün şehre yolculuk yapmama karşıydı. Gerekçesiyse büyümüş, serpilmiş ve güzelleşmiştim. Başıma gelecek herhangi bir taciz durumunda kendimi savunamazmışım. Babam beni hiç tanıyamamış. Bu şartlarda tüm öğrencilerinin kız olduğu ve mezuniyet sonrası doğrudan memur olarak atamaların yapıldığı devlet parasız yatılı kazanmam okumak için tek seçeneğimdi. Okula kayıt yaptırdığımızda babama bir sözleşme imzalatılmıştı. Okulu bırakmam ya da mezun olduktan sonra atamamın yapıldığı yere gitmemem durumunda ailemin ödemesi gereken tazminat miktarını belirtiyordu. Bu sözleşmenin imzalanması bile mecburiyetim olmuştu.

Bursa'nın Muradiye sırtlarında bulunan Sağlık Meslek Lisesi'nin giriş katının sol tarafı yemekhane sağ tarafı idari kısımdan oluşuyor. Birinci katta derslikler ve uygulama odaları bulunuyor. İkinci ve üçüncü katta yatakhaneler, dinlenme ve televizyon izleme alanları bulunuyordu. Üst sınıflardan ablalar yerleşmemize ve sistemi tanımamıza yardımcı oluyorlardı. Zamanla öğreniyorduk ki kendi içinde yerleşmiş bir dayanışma ağı ile okula alışıyorduk. Üst sınıflarla alt sınıflar arasında tutma abla, tutma kardeş denilen bir gelenek vardı. Üst sınıftan biri sizi kardeş seçtiğini söylüyordu. Böylece tutma abla, kardeş oluyordunuz.

Yapılacak her şeyin habercisi zillerdi. Zamanla saat ve ziller hayatımızın ayrılmaz parçası olmuştu. Uyanma zili, kahvaltı zili, etüt zili, ders zili, yemek zili vs. zillerle programlanmıştık sanki. Zamanla çalan zille ne yapmamız gerektiğini bilir hale gelmiştik. Evleri şehir merkezinde olanlar Cuma günleri dersler bitip İstiklal Marşı okunduktan sonra evci kartlarını alıp imza atarak evlerine giderlerdi. Vakit kaybetmemek için sivil giyinip odalarda, tuvaletlerde bekleyenler olurdu. Fire çok olursa katlarda arama yapılır, yakalananlar ceza alır, evci çıkmalarına izin verilmezdi. Tüm bu risklere rağmen her Cuma törene katılmayanlar olurdu. İkinci sınıfta ben de evci çıkmaya başlamıştım. Bazı Cumalar yüreğim ağzımda ata ata ben de yatakhanede saklanırdım. Şimdi düşündüğümde yarım saatlik fark bize ne kazandırıyordu. Esaretten kaçıyor gibiydik…

Pazar günleri saat 17'de okula giriş yapmak zorunluydu. Evci çıkmayanlardan birinci ve ikinci sınıflar Cumartesi, üçüncü ve dördüncü sınıflar Cumartesi ve Pazar günü, yaz günleri 12 ile 17 arası, kış günleri 12 ile 16 saatleri arasında çarşı iznine çıkardı. Gidilmeyecek yerlerin listesi vardı. Öğretmenlerden bazıları buraları kontrol eder, oralarda öğrenci görürse idareye bildirir, hafta içi bu öğrencilerin ismi anons edilir, idareye çağrılırlardı. İşittikleri uyarı ve aldıkları cezalar nedeniyle birçoğu yüzü kızarmış şekilde idare katından çıkarlardı. Genel olarak çarşı iznine çıkamama cezası veya uyarı alırlardı.

Dört yıllık yatılı okul sürecimde beni en derinden etkileyen ve kırılma noktaları dediğim üç olay yaşandı. Bunlardan ilki, birinci sınıfın ilk yarısında Canan Sargın adında bir arkadaşın yatılı okumak ve ebe olmak istememesi kararını ailesi desteklemiş. Tazminatı ödemiş ve Canan'ı okuldan almış, düz liseye kaydını yaptırmışlardı. Canan'ın yerinde olabilmeyi ne çok istemiştim. Kim bilir kaç kişiydik böyle hisseden. Birbirimize dillendirmedik hiç. Meslek lisesi olması sebebiyle üniversite giriş sınavında başarılı olma şansımız çok düşük ihtimaldi. Fizik, kimya, matematik, tarih ve coğrafya dersi birinci sınıf dışında ders programında yoktu. Ayrıca katsayımız da düz liselere oranla yarı yarıya düşüktü. Bu okulu okumanın dışında bu mesleği yapmaya da mecbur bırakılmıştık.

Tarih öğretmenimiz pedagojik formasyondan yoksun Kemalist zihniyetin tüm elitist tavırlarına sahip, bize "seçilmiş kazlar" diye hitap eden (sınav sonucu yerleşmemiz nedeniyle) biriydi. Coğrafya öğretmenimizin iki oğlu vardı ve ikisi de Robert Kolej'de okuyordu. Bizler onların başarı hikayelerini dinleyerek yatılı okul sıkışmışlığında büyüyorduk.

İkinci sınıftan itibaren uygulama derslerimiz başlamıştı ve hastanelere staja gidiyorduk. Yatılı okumanın burukluğu yanında keyifli tarafları da vardı. Dayanışmak ve paylaşmak çok önemliydi. Giysilerimizi, yiyeceklerimizi, paramızı, sırlarımızı ve dertlerimizi paylaşırdık. Paylaşarak büyüyor, dayanışarak güçleniyorduk. Akşam dokuzda çalan yat ziliyle yatmaya hazırlanır, dokuz buçukta nöbetçi ablaların ve nöbetçi öğretmenin denetimiyle yatağında olmayanlar uyarılır, yatağına gönderilirdi. Bazen uyku tutmaz, sohbete devam etmek ister ve yatakları da paylaşırdık. Bazı öğretmenler buna anlayamadığımız şekilde sert tepki verirdi. Büyüyünce anladık ki eşcinsel olmamamız için yapılıyormuş bu denetimler. Her yaptığımız denetleniyordu. Kendi başımıza verdiğimiz her karar, her davranış yanlış olabilir endişesi ile yaşıyorduk. Öğretmenlerin sorumluluğunun büyüklüğünü anlıyorum. Ancak başka türlüsü de mümkündü fikrinden de kendimi alıkoyamıyorum.

Beş, altı tane eğitim hemşiremiz vardı. Onlara Bayan Nurten, Bayan Nebahat gibi isimlerinin önüne "bayan" ekleyerek hitap etmek zorundaydık. Stajlarda bizimle hastanelere gelir, yaptığımız uygulamalarda destek olmaya çalışırlardı. Onlar da bizim gibi yatılı okuldan mezun olmuş, torpilleri sayesinde eğitim hemşireliğine atama yaptırmış kişilerdi. En büyük anlayış ve desteği onlardan görüyorduk. Onlar bizden önce sistemin dişlilerinde işlemden geçirilmiş, benzer sıkıntıları yaşamışlar olarak bizimle en uygun şekilde ilişki kurabiliyordu. Öğretmenlerimizden bir kısmı da bizim gibi yatılı okumuş, mesleğe atıldıktan üç yıl sonra meslek dersleri öğretmeni olmak üzere yalnızca meslek elemanlarının girebildiği Gevher Nesibe okullarında üç yıl okumuş ve öğretmen olmuşlardı. Onlar da parasız yatılı sıralarından geçmişti. Damdan düşenin halinden damdan düşenler anlıyor gibiydi… Sistem içinde sıkışmamamız için çabalıyor, mevcut koşullarda nefes alabilmemiz için uğraşıyorlardı. Dokunuşları hayatımıza olumlu katkılar sağlamıştı.

Birçok ihtiyacımız devlet tarafından karşılanıyordu. Her yıl pijama, ayakkabı, okul forması dağıtılıyor böylece ailelerimize maddi külfet olmuyorduk. Bir örnek pijamalar, ayakkabı ve formalardan sonra hafta sonu sivil giyince büyük bir renklilik oluşuyordu. Hafta sonları sıcak su verilir, çamaşır yıkamak ve banyo yapmak için uzun kuyruk oluşurdu. Bizler bu süreci eğlenceye dönüştürür, şarkılar eşliğinde çamaşır yıkar, banyoda birbirimize su atarak eğlenmeye çalışırdık.

Yemekhanede sekiz kişilik gruplar şeklinde otururduk. İçimizden biri masa nöbetçisi olurdu. Masa nöbetçisi yemek saatinden 15 dakika önce yemekhaneye girer, masaların hazırlanmasına yardımcı olurdu. Yemek ziliyle birlikte sıralı bir şekilde yemekhaneye girilirdi. Yemek süresi yarım saatti; yemeğe süresinde gelmeyen aç kalırdı. Bu durumlar için yatak odalarında ekmeğin yanına katık yapılacak malzememiz bulunurdu. Yemek beğenilmemiş ya da arkadaşımız yemeğe gelmemişse koltuk altlarımıza ekmekler saklayarak yatakhaneye çıkarırdık. Bazı öğretmenlerimiz aşırı disiplinli ve zorlamacı olduklarından onların nöbetinde ekmek kaçırmak riskliydi. Şüphelendiği öğrencinin ellerini havaya kaldırttırır ve ekmeğin düşmesine sebep olurdu. Bizler de yeni yöntemler geliştirir ekmeği önlüğümüzün kemerine arka tarafa koyar, hırkayla saklamaya çalışırdık. Zaman-

la bunun da farkına varılınca üst aramaları başlamıştı. Durum o kadar takıntılı bir hale getirilmişti ki olay dolap aramalara kadar varmıştı. Çamaşır leğenleri dolusunca salça, margarin, zeytin ve reçel toplanırdı. Her durumda olduğu gibi bir süre disipline uyulur, bir süre sonra yine yatakhanelere yiyecek stoklamaya başlardık.

Uzun tatillerden dönüş sonrası midelerimiz bayram eder, yemekhanedeki yemekler pek yenmez, evden getirilen börek, poğaça ve hamur işleri ile küçük partiler yapılır, odalar arası misafircilik oynanırdı. Böyle zamanların birinde yiyecek enflasyonundan dolayı elimizdeki poğaçalar bayatlamış ve küflenmeye başlamıştı. Bizler de kuşlar yesin diye pencerenin önüne koymuştuk. Yemeğin beğenilmediği bir akşam koşarak odamıza çıkmış pencerenin önünden poğaçaları almış üstünden küflerini kazımış ve yemiştik. Ayrıca o yıllarda yeşil mercimek üretimi çok fazla olunca toplu yemek yapılan yerlerde (okul, hastane, askeriye vs.) haftanın üç günü kıymalı yeşil mercimek çıkmaya başlamıştı. Ayşe Baysal adında bir hoca televizyona sık sık çıkıp yeşil mercimeğin faydalarını anlatan program yapıyordu. Ayşe Baysal'a mercimek profesörü denmeye başlanmıştı.

Derinden etkilendiğim ikinci olaya gelince. Ben ikinci sınıftayken üçüncü sınıflarda iki abla oda cezası almıştı. Bir hafta boyunca tecrit edilmişlerdi. Yemekleri odalarına veriliyor, ihtiyaçlarını karşılamak için bile nöbetçi eşliğinde WC'ye gidiyorlar, kimseyle konuşmalarına izin verilmiyordu. Kapatılmalarının üçüncü ya da dördüncü günüydü, bizler öğle arası dinlenme saatinde olduğumuzdan bahçedeydik, ablalar o zamanlar sözleri Kayahan'a ait olan Sezen Aksu'nun söylediği çok popüler olan "Bir Kuş Uçur" şarkısını avazlarının çıktığı kadar arka arkaya defalarca söylediler. Ne zaman dinlesem o günlere dönerim ve aynı sahne gözümde canlanıverir: "Hep karanlık hep karanlık/ Yeter artık yeter/ Bir avuç kar beyazı/ Bir adım yol bana/ Bir nefes ver..."

Bu ceza hepimiz için uyarı gibiydi, aramızda konuşulup tartışılmadı bile. Herkes kabuğuna çekilmiş, içinde yaşıyordu. Ablalar orada mesaj yollamış, çığlık atmış ya da sivil itaatsizlik göstermişlerdi. Bu durum öğretmenler arasında tartışıldı mı, karşı çıkanlar oldu mu merak eder dururum.

Mektubu ve ziyaretçisi gelenler anons edilir, yatakhane katında olan merdivenlerden koşarak iner, soluk soluğa ziyaretçisinin yanına gelirdi. Oda arkadaşlarından birimizin ziyaretçisinin gelmesi hepimizin sevinme sebebi oluyordu. Annem her Çarşamba yanıma gelir, sevdiğim yiyeceklerden getirir, biraz harçlık bırakır giderdi. Bazen ablam, abilerimden ya da kardeşlerimden biri de yanında olurdu. Oysa ikinci sınıftan itibaren ben de evci çıkıyordum. Cuma eve gidiyor ve Pazar akşam dönüyordum. Annem sonraki anlatımlarında hep şunu dillendirmiştir: "Ben seni 14 yaşında gurbete yolladım, devletin eline teslim ettim, bir yanım hep kırık kaldı".

Yatılı okumanın burukluğu yanında kendine göre keyifli kısımları da vardı. Partiler düzenler, dans ve tiyatro gösterileri yapar, kendi aramızda doyasıya eğlenirdik. Zaman içerisinde derin dostluklar geliştirdik. Mezuniyetimin üzerinden

23 yıl geçmesine rağmen görüştüğüm dostlarım var. Sosyal medya sayesinde iletişime geçtiklerim de bir hayli fazla.

Nihayet dördüncü sınıf olmuştuk; uygulama derslerimiz artmış, hastanelere gece nöbetlerine de gitmeye başlamıştık. Doğumlara eşlik ediyorduk. 100 doğum yaptırarak mezun olma zorunluluğumuz vardı. Uygulama defterimize katıldığımız doğumları yazıyor, eşlik ettiğimiz ebenin imzasını alıyorduk. Bu uygulamaların çok etkin olduğu da söylenemezdi. Çünkü doğum yaptırmıyor doğumlara eşlik ediyorduk. Oysa mezun olunca sağlık evlerine atanacak ve yalnız olacak, bu işi tüm sorumluluğu ile yüklenecektik. Nitekim birçoğumuz en etkin doğumu mezun olup göreve başlayınca yaptırdık.

İkinci dönemle birlikte mezuniyet hazırlıklarımız da başlamıştı. Tören için yoğun provalar yapılıyordu. Ders, staj ve tören hazırlıkları koşturmasında günler akıp giderken bir gece kötü bir olay yaşamış, sınıf olarak korkulu saatler geçirmiştik. Bizim sınıftan iki arkadaşın yatakhanede odalarında olmadıkları, o gece uygulama nöbetine de gönderilmedikleri ve okuldan kaçtıkları anlaşılmıştı. Ertesi günün öğleninden akşamına kadar idare katına telaş ve gerginlik hakimdi. Akşam üzeri arkadaşların okula döndükleri öğrenilmiş, derin bir nefes alınmıştı. Ancak bundan sonraki süreç kırılma noktalarımdan üçüncüsünün yaşandığı süreci oluşturuyor.

İdare tarafından okuldan kaçan arkadaşların mezuniyet törenine katılmaması için bir kampanya başlatılmış, bu kampanya sonucunda sınıfta yapılan oylama ile arkadaşlarımızdan birinin törene katılmaması yönünde karar çıkmıştı. Bu karara ve sürece katılmayı sessiz ve tarafsız bir şekilde reddetmiş, içimde fırtınalar kopmasına rağmen hiç bir şey yapmamıştım. Hâlâ kendimi sorgularım… 23 yıl sonra olayın iç yüzünü öğrendim. Hem de mezuniyet törenine katılamayan arkadaşımdan. Kendisi okuldan kaçmamış ancak çok yakın arkadaşı okulda olmayınca bunun kaçmasına sen yardımcı olmuşsundur diye epey bir üstüne gidilip fiziksel ve psikolojik şiddet uygulanınca idarecilerin yanından çıkar çıkmaz eve kaçmıştı… Otoriteye itiraz edebilen biri olarak faturanın ona kesildiğini ayrıntılarıyla anlattığında gözyaşlarımı tutamadım. Tüm idare ve arkadaşlarım adına da kendisinden özür dilediğimi söylediğimde öğrendiğim şu oldu ki bu yara onda hiçbir zaman hiçbir özürle geçmeyecek.

Acısı ve tatlısıyla dört yıl geride kalmış, mezun olduktan iki ay sonra atamalarımız yapılmıştı. Üç yıl mecburi hizmet yükümlüsü olarak atanmıştık. Birçoğumuzun ataması köy sağlık evine olmuştu. Şanlıurfa'nın Siverek İlçesi'ne bağlı Güvercinlik Köyü'ne atanmıştım. Sağlık evinin bağlı olduğu sağlık ocağına annem ve babamla birlikte gittik. Gideceğimiz yer bir mezraydı, yolu yoktu, arazinin taşlı olması nedeniyle içimiz dışımıza çıkarak sağlık evine vardık. Muhtara haber gönderildi. Muhtar yanında öğretmen ve ahaliden birçok kişiyle gelmişti. Muhtar sağlık evinin anahtarını çıkarıp kapıyı açtığında içerden birçok kuş uçuştu. Yoldan daha da kötüsü sağlık eviydi. Harap durumdaydı, çalışılacak ya da oturulacak durumda değildi. Halk ambar olarak kullanılıyordu. Dayanılmaz bir kokusu vardı. Annem, babam, muhtar ve öğretmen konuşuyorlardı. Muhtar kısa sürede temizleyip tamir edileceği konusunda babamı ikna etmeye çalışırken

öğretmen bana "ebe hanım gelmeseydiniz lojmanınıza ben geçecektim" dedi. Köylüler de annemle sohbete başlamış, gelsin, yedi yıl çalışsın, biz ebe hanıma arabasını alırız demişlerdi. Olanları şaşkınlıkla izliyordum.

Dönüş yolunda babam çok sinirliydi. Öğretmenden hoşlanmamıştı. Bu imkansızlıklarda beni yalnız bırakamayacaklarını söylemişti. Bir süre sağlık ocağında çalıştım, sağlık memuru ve ebe olan evli çiftin yanında kaldım. Akşamları çok eğlenceliydi; memurlar bir araya geliyor, okey oynayıp sohbetler ediyordu. Annem beni almaya geldi. Bir takım evrak işlerini yapmak üzere şehir merkezine gittik. Bir şekilde atamam başka bir sağlık evine yapıldı. Bina yeniydi ancak muayene masası, camları olmayan, kapıları kilitli ve anahtarları kayıp bir ilaç dolabı ile doğum çantası dışında her hangi bir demirbaşı yoktu. Bu yoklukta yedi tane köy benim sorumluluğumdaydı. Tam teşekküllü hastanelerde stajlar yapmış, hiçbir doğumu tek başıma yaptırmamıştım ve şimdi bir başımaydım. Çarşı izinlerimizde dahi nereye gidip nereye gidemeyeceğimiz kontrol edilirken, o güne değin bilmediğimiz özgürlüğümüz ve sorumluluğumuzla yapayalnızdık…

Sıradan Bir Okul Hikayesi

Çiğdem ÖNAL EMİROĞLU

Beni bu yazıyı kaleme almaya iten belki de en başat duygu, eğitim hayatımdan öğrenmekle gizliden gizliye böbürlenebildiğim yegane bilginin tezahürünü sıradışı olmak için çabalayanlarla sıradan bir hayata kavuşabilmek için sıradışı bir çaba gösterenler arasındaki farkın farkındalığında görüyor ve bu farkındalığı ilkokul öğretmenime bağlıyor olmamdır.

80'de birinci sınıfa başlayan bir neslin mensubuyum, 12 Eylül biz 80 kuşağı tarafından nasıl algılandı benim bildiğim, mahkum çocukları dışında pek yazılıp çizilmedi. Ama sanılmasın ki biz yaşamadık darbeyi; İstanbul'da bazen hava gümüşe keser, tuhaf bir gerçeküstülük, gergin bir grilik boğar ortalığı, müphem figürler belirir, çocuk muhayyilemde darbeyi havada asılı duran bir figür olarak anımsıyorum, öyle bir ışığı vardı sanki üzerimizde. Konuşurduk da darbeyi aramızda; sokakta, okulda, akraba çocuklarıyla, neler konuşurduk hatırlamıyorum ama oyunumuzu bozan herşeyle bir alakası vardı darbenin, öyle alakalandırırdık. Gündelik hayatımızda kendisini hissettirirdi, gece misafirlikleri uzatılamazdı, ben babamlardan daha fazla korkardım aman geç kalacağız diye. Polis otobüsleri arardı, bazen ağbiler ellerinde küçük bir kovayla duvarları boyardı, biz yağ satarım bal satarım oynardık, pankart kelimesinin telaffuzu zor geldiğinden mi nedir yaşım erene kadar anneme sorduğumu hatırlarım anne o gün ne olmuştu da biz dut silkememiştik, "ha bombalı pankart mı?", hep fısıltıyla konuşulurdu, biz de oyun oynarken fısıldaşırdık.

İstanbul'un, yoğunlukla alt orta sınıfın artık son demlerini yaşamakta olan yalı sakinleriyle birlikte yaşadığı Süreyyaplajı semtinde Nazmi Duhani İlköğretim

Okulu derslikleri, öğretmenleri, beton bahçesi ve öğrencileriyle sıradan bir mahalle okuludur, halen aynı adresinde durmaktadır. Bizler zannımca Cumhuriyet'in ilk çekirdek ailelerini kurmak yükü altındaydık. Yalnızdık, annelerimiz anneliği, babalarımız babalığı keşfetmek zorunda kalan, bizlerse akraba-i teallükat içindeki akranlarımız yerine onlardan terbiye almak zorunda kalan ilk kuşattık. Bu acemiliklerin üstüne bir de çocukluğun verdiği çekimserliklere yeni ürkütücü figürler eklenmiş, yeni korkular peydah olmuştu. Kendimi bunlardan korumayı okuldan mı yoksa okul yolundaki o boş arsadan mı öğrendiğimi bilemiyorum. Sonradan kime sorsam anladım ki her mahalle okulunun yakınlarında bir vampirli arsanın olması, çocukların oradan geçerken tir tir titremesi de son derece sıradanmış meğer. Bizim arsada kah bir vampir yaşardı kah bir kesikbaş bulunurdu. Kesikbaş hikayeleri ninelerden dinlenilmeye dinlenilmeye çocukluk dünyası içinde sanki olmazsa olmaz korku, kendini boş arsada bulunan bir ceset, atılmış bir kesik baş türünden kurmaca üçüncü sayfa haberlerinde bulur mu olmuştu! Saptamaya hacet yok, mahallemdeki her çocuğun korkulu rüyasıydı o boş arsa.

Okulun ilk gününü kavradığımı sanmıyorum. Daha o zamanlar henüz çocukerkil aileler olmadığımızdan olsa gerek birinci sınıfa başladığım gün annem beni sabah okula götürüp, çıkışta kendin gelirsin demişti. Okuldan ilk çıktığımda sağa mı sola mı gideceğim diye tereddüt etmiş olsam da bulmuştum ben de yolumu ve o günden sonra yol arkadaşım olacakları…

Okulu birincilikle bitiren ben, birinci sınıfta okumayı sömestr tatilinde Ankara'da mühendis dayısının cimcikleriyle en geç öğrenen, elması en geç kızaran, yüz kızartıcı bir çocuktum. Kızların önlük altına etek giyme kaidesi benim ısrarlı itirazlarımla kırılmış, başka hiçbir kız tercih etmezken ben okula önlüğümün altında hep kadife pantolonumla gitmiştim.

Birinci sınıf hocamız öğrencilerle hiç ilgilenmez, sık sık raporlu, emekliliği gelmiş bir adamcağızdı, adını dahi bilmem. Emekli oldu gitti. Onunla eğitim hayatıma devam etsem herhalde utanmayı hiç öğrenemezdim. İkinci sınıf hocamız ise hiç bilmediğimiz bir coğrafyadan bahseden, biz sıkıldıkça türkü söyleyen, oldukça sert ama bugün baktığımda bize hayat bilgisi açısından ne kadar çok şey öğretmiş olduğunu şaşkınlıkla izlediğim Abdullah adında, herkes için az aşağıda, istasyonun orada kuşçunun üst katında oturan bir öğretmendi. Bir öğretmendi işte. Biz zamane çocukları gibi her teneffüs öğretmenimize sarılıp öpemez, yılda bir kez öğretmenler gününde elini öptürürse berhudar olur ama sık sık balkonunun altında oyun oynar, gerekirse aşağıdan seslenebilir, aynı bakkaldan ekmek alırdık.

Bu kadar şahsi bir hikayeyi bakalım öğretmenimden öğrendiğim gibi şahsi kılmaktan kurtarıp toplumsallaştırabilecek miyim? Keza sanırım entelektüel ile devrimci arasındaki ilk farkı çok küçükken ilkokul sıralarımda öğretmenimden öğrenmeye başladım. O pek kimsenin derdinin biricikliğiyle ilgilenmez, evrende kader ortaklığı yaptığı kişilerle birleştirirdi. Sıradan okulumuzda öyle öğrenciler arasında pek büyük sınıfsal farklılıklar yoktu, mutlulukları birbirine benzer mutsuzlukları birbirinden hayli farklı sıradan ailelerin sıradan çocuklarıydık. Mahal-

Abdullah Eken ile birlikte 4-A sınıfı 1984 yılında okul bahçesinde…

lemizde oturan eski senatörün çocukları veya Elvan gazozlarının sahibinin kızı Elvan veya da babasının bir tarikatın şeyhi olduğunu duyduğumuz Rana ve yalılardaki mahalledaşlarımızla aynı okula gitmedik.

Hepimiz birbirimizin nerede oturduğunu bilirdik. Bir arkadaşımızın babası istasyonda çakmak satardı, ben buna hep çok sevinirdim çünkü trene binene kadar yanına koşup merhaba diyecek tanıdık bir amca olurdu istasyonda, ne de olsa ortalık karışıktı ve her tür tehlike kuytulardan çıkmayı beklerdi hem o oradayken hiçbirimizi tren de ezemezdi. İstasyonda babası çakmak satan arkadaşımızın sanırım annesi yoktu ve babası hastalandığında ve Erhan bir süre babasına bakmak için okula gelemediğinde öğretmenimiz bize günü belirleyip okul çıkışında hep beraber ziyarete gideceğimizi söylemişti, o sene öğlenciydik ve eve gittiğimizde mum ışığında oturduğumuzu hatırlıyorum. Öğretmenimiz bizlere anneleriniz bir şeyler hazırlasın veya hergün biriniz Erhan'a o günün derslerini götürün bile dememişti, haberdar etmekle annelerimizin ve bizim zaten gerekli görev dağılımını aramızda yapacağımızdan emin olunan yıllardı belki de biraz. Öğretmenimin siyasetinden de pek haberim yok ama bize bir öğretmenden aktardığı bilgilerden ziyade sahip olması beklenilecek en güzel meziyete sahipti, iyi bir insandı, o yüzden bir eksiğimiz olursa onun iyiliği karşısında utanmayı bilirdik.

Bugünkü gibi güvenlik görevlisi değil, bekçisi vardı okulumuzun, gece gündüz okulda kalırdı. Annem gecesini gündüzünü karıştırıp bir öğle uykusundan

uyanıp sabah oldu sanıp beni okula gönderdiğinde de bekçi gülmüş, elimden tutup eve geri getirmişti beni, boş arsanın yanından geçerken de beni korkutmaktan geri durmamıştı. Muhtemelen o da biliyordu ki çocuklar arasında arsanın vampiri belki de bekçidir diye konuşulup durduğunu. Ama bir yandan da biliyordum ki tavşan göstereceğiz diye o arsaya götürülen kızlar da olmuştu ve başlarına kötü şeyler gelmişti.

Neydi öğretmenimizi bu kadar sevmemizin nedeni diye düşünüyorum da çok mu bilgiliydi? Bir müfettiş ziyaretinde Türkiye'nin en büyük yarımadasının Türkiye olduğunu bildiğim için 2., 3. sınıflarda kendimin ve arkadaşlarımın beni dahi sanmasına bakacak olursak, hiç sanmıyorum. Dersler sıkıcı mı değildi, hayır çok sıkıcıydı. Dayak mı atmazdı, yok gerekli görürse hiç acımazdı. Sopaları saklamamıza rağmen gerekirse teneffüs zilinin sapıyla avuçlarımıza sıradan vurmaktan kaçınmazdı. Genelde sıra dayağı yerdik, tek bir kişiyi cezalandırdığını hatırlamıyorum, hepimiz birbirimizden mesulдük. Ama sıra dayaklarını ancak zorlayınca hatırlıyorum. Daha çok bize meseller anlatırdı, kıssadan hisseler, her duruma bir hikayesi vardı, bozulurduk biraz dünyada tek bizim annemiz veya babamız kötü değil diye veya sadece bizim istediklerimiz olmuyor değilmiş diye öğrenmeye ama heyecanla beklerdik bize hikaye anlatmasını. İstanbullu çocuklar da dünyanın kaç bucak olduğunu bilmeyebiliyor, ben İstanbul'un ne kadar büyük olduğunu üniversitede arkadaşlarımla İstanbul ziyaretleri yapa ede öğrendim. Ama meziyet bu ya öğretmenimiz bize dünyanın kaç bucak olduğundan bahsederdi, bizi hiç hakir görmezdi, aşağılamazdı ya, ne söylese dört kulak dinlerdik. Ne sözüyle ne dayağıyla kalıcı şekilde incitmezdi. Kendisinin de korktuğunu saklamazdı, müfettiş geleceği zaman korkusuna bizi ortak ederdi, birlikte korkardık. Bence en önemli özelliği hepimizin tek tek farkında olmasıydı. Annemin ince hastalığının ilk belirtilerinin, kardeşimin el ve göz tembelliğinin farkına varan, ve hadi vahametin detaylarına girmeyip sadece işleri başından aşkın demekle yetineceğim babam yerine beni uyaran ve yol gösteren hep oydu.

Lise yıllarım eğitimi sorgulamakla geçmişti, bu beni erken yaşlarda Catherine Baker, Paulo Frieire vb. yazarlarla tanışmaya itmişti. Derslerde ukalalığına bir kaç arkadaş *Eğitime Hayır*[1] kitabını okur, üstüne üstlük hocalarımızı aydınlatmak için sıranın üstünde tutardık. Lise hayatım Özal zengini babamın havam olur namından beni koleje göndermesiyle kolejlerde sürünerek geçmişti. Eğitime hayır derken dahi öğretmenimi düşünürdüm ama gençliğin de inadına inad kattığı reddiyecilikle onu sever eğitimi gene de sevmezdim. Oğluma aldığım *Sıradan bir Okul Günü*[2] nam bir kitapla gözlerim doldu da öğretmenimi daha çok düşünür oldum.

Daha 3. sınıftayken hem aklımızın biraz daha ermesiyle hem de sürülecekmiş, müdür onu sevmiyormuş, ilçeye şikayet etmiş türünden söylentilerin iyice

[1] Catherine Baker, *Zorunlu Eğitime Hayır*, resimleyen: Lane Smith, çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Y., İstanbul, 1991.

[2] Colin McNaughton, *Sıradan Bir Okul Günü*, resimleyen: Satoshi Kitamura, çev. Tülay Dikenoğlu Süer, Nesin Y., İstanbul, 2010.

yayılmasıyla bazı şeylerin yolunda gitmediğini tüm sınıf sezmeye başlamıştık. Teneffüslerde oynadığımız dansa davet benzeri oyunlarımız esnasında hep bu konuyu konuşur olmuştuk. Henüz bağlantıları tam kuramadığımızdan olsa gerek her şeyi sıradan sorgulardık; acaba üzüm ve süt dağıtmaya gelenler ve bizim onları yemeyişimizle veya sınıfta bir kez grev grev diye tüm sınıf bağırarak dersi kaynatmak istemiş olmamızla mı alakalıydı; Zehra'nın babası kayıptı, öğretmenimiz de mi kaybolacaktı. Darbe ile muhakkak vardı bir alakası öğretmenimizin gidişinin. Birinci dereceden akraba kimsenin başının yanmadığı, oldukça apolitik bir aileden geliyorum, vardı ikinci derecede sağlı sollu bir şeyler, ama bizimkilerin dahi acaba biri saklanmak için bize başvurur mu korkusu yaşadıklarını çok net hatırlıyorum. Acaba öğretmenimiz birini mi saklıyordu, bir şey mi saklıyordu.

Biz beşince sınıfa başladıktan bir süre sonra öğretmenimizin tayini Pendik'in ücra bir köşesine çıktı. Hatırlıyorum o günleri de ne kadar ağlamıştık, yeni gelen öğretmen şimdi düşünüyorum da hiç de fena adam değildi ama tıpkı bir üvey ana gibi çocuksu kinimize ve şiddetimize maruz kalmıştı. İyi adamdı Nejdet Hoca, sadece bizlerle mücadele edebilecek yeterli zamanı yoktu, bizleri 1 sene okuttu, mezun etti ve dağıldık. O sene neler yapmadık, o kadar yaygara kopardık ki ailelerimiz birkaç kez bir araya gelmek zorunda kaldı ve dönemin İstanbul valisi Nevzat Ayaz'a kadar çıktık. Çarşamba günleri halk günü olurmuş, upuzun bir masaydı, diğer arkadaşlarımız dışarıda beklerken, Perihan, ben ve ikimizin babaları büyük salona girdik, her meramını anlatan kalkınca herkes bir sandalye sağa kayıyordu. Nevzat Ayaz'ı safi kaş hatırlıyorum, beyaz adam görmüş albino Afrikalı çocuk kadar sevinmiş olmalıyım. Azarladı babamları, "çocukları karıştırmayın böyle şeylere" dedi, kalktık, bir umut bekledik öğretmenimizi, gelemedi bir daha geri…

Öyle bir hüzün çökmüştü ki üzerimize, bugün dahi anlatamam. Hiçbir şey anlamamıştık, kaybetmiştik, artık ne teneffüslerde dize tekme atma oyunu oynamak, ne sınıfta sesi güzel olan kalksın dendiğinde her seferinde kalkan ve üşenmeden her seferinde "indim havuz başına" diye sesini titrete titrete şarkı söyleyen arkadaşımız, ne ilkokulların fırtınalı aşk hayatının dillendirildiği beğenmenin ve bir o kadar da reddetmenin zevkinin yaşandığı dansa davet oynamalarımız, duvarda oturup gazoz içmeler, bir köşede toplanıp korkulara bin korku katan yeni arsa hikayeleri veya yerse haydi arsaya gidelim hiç olmadı kalorifer dairesine inelim de bakalım yiğitlikleri, hiçbir şey bizi eğlendiremez olmuştu.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi okul yönetimi 5. sınıfta aptal addettikleri, yaramaz tespit ettikleri çocukları bir sınıfa koyma kararı vermişti, bunu alenen de bize bildirmişlerdi. Bizim sınıftan birkaç sevgili arkadaşın başına geldiği gibi aynı sınıfta olmadığım ama mahalledaşım ve tüm zamanlarımın arkadaşı Şehriban'ı da halden anlamaz, sanat sevmez, insan bilmez eski öğretmeni "koyun bu sınıfa, okuyamaz" dediğinden koydular o sınıfa. Şehriban'ın suçları; derslerde öykündüğü cici bici kızları öğretmenin sinirini bozacak kadar güzel resmetmesi ve babasının köylülüğüne güvenemeyip de kentsoylu bir adamın tüm üç kağıtlarına

eyvallah çekip ortak inşaat işine girmesi, tüm işi babası yaparken kentsoylu beylerin piyasaları bildiklerinden malın çoğunu kapması ve kapıcı dairesini de hatra binaen benim arkadaşımın ailesine bahşetmesi sonucu bizimkilerin kapıcı dairesinde oturup kendilerinin kapıcı çocuğu sanılmasından kaynaklanıyordu. Hakkın olanın sana bahşediliyormuş gibi yapılmasının ne kadar yaygın olduğunu da büyüdükçe görecektik. Kapıcı olmayıp kapıcı dairesinde oturmak, piç olmayıp annenin ve babanın varlık gösterememesi de kapıcı çocuğu olmak ve piç olmak kadar zordur, üstelik çekinmeden normaller aleminde anomali olmasından daha bile ağırdır diyeceğim. Ama biz çocuklar büyük dertlerimizi alt etmeyi de bilirdik. Şehriban ilk defa o sene takdir (Takdirler sayıylaydı o zamanlar, ilk beşe takdir, sonraki 10'a teşekkür) almıştı da "ben de aptalların en akıllısıyım" diyerek okulu bitirme sevincimize neşe katmıştı. Üstelik daha sonra ortaokulda karşılaştığı bir öğretmeninin elinden tutmasıyla Pendik'te boya ve tekstil atölyelerinde işçilik yaparak güzel sanatların resim bölümünü bitirdi.

Hiç sevmem bu okul günleri nostaljisini, acı dolu, uyanılamayan kabuslar kadar boğucu günlerdi ama elbet bir sıcaklığı vardır. Çocukluk mu devam ederdi, biraz hani o iki dakikada istediğin olabilme halleri de hafiflerdi dertler, bilmem.

Sevgili öğretmenimin izini ben annemin yanına Ankara'ya taşındıktan ve İstanbul'daki arkadaşlarımla görüşmeyi kaldıramaz hale gelince kaybettim. Tâ ki yıllar sonra başıma gelen bir iş yüzünden eski mahalleye gitmek üzere dolmuşa binince önümde oturduğunu fark edene kadar. Öğretmene arkadan el etmek olur mu, ineceğim yeri birkaç durak geçince indi dolmuştan ve ben de peşinden, ikimiz de heyecanlandık, sorular sorduk ama yetmedi ve öylece ayrıldık, bakışı üstümde kaldı.

Bu yazıyı yazsam mı acaba diye düşünürken izini de sürmedim. Bu yazıyı hayatından bezmiş öğretmen arkadaşlarıma yazmayı tercih ediyorum.

1990'lı Yıllardan 2000'lere Süregiden Eğitilme Sürecinin Benlik İnşasında Yol Açtığı Hasarlar

Ayşe Duygu YAVUZ*

Kebikeç'in dosya başlığı "Mektep: Okuyup Adam Olmak"ı duyduğumda ve bu kapsamda çıkan ilk sayıdaki yazıları okuduğumda büyük bir heyecana kapıldım. Editörün bu dosya konusu için yazdıkları, Judith Butler'ın kitabından[1] anıştırarak üzerinde fazlaca düşündüğüm "eğitim belası"na dair kişisel belleğimde kalanları yazma konusunda beni yüreklendirdi. 1990'dan bugüne değin ve hatta devam etmekte olan eğitim hayatımın en önemli kareleri okul öncesi ve daha çok ilkokul anı albümünden çıkıyordu. Çocukluk yıllarımı oluşturan bu yıllarda yetişkinlik sürecimin iskeletinin oluştuğunu fark ettim. Hatta okul günlerinde bugün içinde yaşadığım daha major ve kuşatıcı düzenin minyatür bir setinde olduğumu fark ettim.

1990'ların başından sonlarına değin çoğu okulda geçen çocukluğumu anlatırken çocuk yetiştirmede eğitimi başat gören, özellikle orta sınıfa mensup ebeveynlerin motivasyonunu sorgulamaya çalıştım. Aile, çocuğu için en iyisini isterken devlet de vatandaşı için aynı savı ortaya atıyordu. İşin garip tarafı bu kadar iyi niyetle yola çıkmalarına karşın bağırlarına bastıklarına en çok zararı bu iki kurum veriyordu. Bu iki kurumdan eğitim kurumu bireyin kendine özgülüğünün ve bağımsız düşünce üretmesinin mümkün mertebe kısıtlanmasına yönelik bir müfredat uyguladığından sadece söyleneni veya emredileni yapmayı öngören

* İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

[1] Butler, Judith. *Cinsiyet Belası: Feminist Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çev: Başak Ertür, Metis Yay., 2008.

militarizmle koşutluk içindedir. Bu hâliyle eğitim kurumu, erken yaşlarından itibaren bireyin benlik inşasında otantik kimliğini keşfetmesinin önüne geçerek onu tektipleşmeye iter. Kendisini komutan ve emir erleri zanneden kitlenin nezdinde geçen bir çocukluk, benlik inşasında derin hasarlar bırakır. Kişisel deneyimleri neticesinde insan üzerindeki bu travmatik etkiyi yıllar sonra daha iyi fark ediyor. Dolayısıyla, eğitim hayatınızda başarılı olmanız için size söyleneni sorgulamadan yapmanız beklendiğinden "eğitim", "eğitilme", "terbiye edilme" sürecinin askerlikten bir farkı olduğunu düşünmüyorum.

Eğitim denildiğinde genellikle kayda değer anılar kuşağında lise ve üniversite yıllığı karıştırılır; ama benlik inşası söz konusu olunca benim aklıma daha çok okul öncesi ve ilkokul anılarım geliyor. Bu sepeble, Freud'un koltuğuna uzanmışçasına çocukluk anılarımın çoğunu işgal eden eğitilme sürecime değindim.

I. Anaokulundan Başlayan Eğitim Maratonu

Okul öncesi eğitim dedikleri anaokuluna bir sene gitmiş olmama karşın okula karşı hiç sempati duymadığımı, hatta okul fobim olduğunu itiraf etmeliyim. Anasına bağlı bir çocuk olarak neden anaokuluna gönderildiğimi, bu zoraki tecritin gerekçelerini nasıl açıklayabileceğimi bilmiyorum. Zira çalışan bir annenin çocuğu değildim. Sanki anaokuluna gönderme modasının biçare mağduruydum. Mantıkî zorlama ile bu yaptırımın arkasında yatanı, çocuğunun eğitiminde moda olana göre hareket etme ilkesine bağlı olan orta sınıfa özgü bir hassasiyet ile ilişkilendirebileceğimiz kanısındayım.

Özellikle 90'lardan itibaren çoğu büyük şehirde yaşayan orta sınıf ebeveynlerin artık kendi anne-babalarının onlara sunamadıklarını madden ve manen, bilhassa eğitim düzleminde çocuklarına sunma yarışına soyundukları ve yıllar geçtikçe bu rol üzerinden dozun artması ile çocuğun tamamen merkeze koyulduğu bir döneme girilmesi son derece ilginç. Tüketim ekipmanları ile orta sınıfın ilişkisi her zaman tuhaf biçimde fetiş boyutlarına vardığından mıdır bilmiyorum, çocuğun eğitiminde de aynı tutum devam etmiştir. Eğitim ve sağlık mevzubahis olunca matbuatla çocuklarını yetiştiren yeni bir aile modeli ortaya çıkmıştır. Gazete yazılarını, özel ekleri ve hatta itinayla kupon biriktirerek edinilmiş aile, çocuk ve sağlık konulu ansiklopedileri takip eden anne-babalar kitabî yolla çocuklarını her anlamda daha doğru yetiştirmeyi amaç edindikleri bir evreye girmişlerdir. Bu son derece idealist aile müessesinde "Çocuğun psikolojisi bozulmasın" mottosu da bence ağırlıklı olarak bu yıllarda zikredilmeye başlanmıştır. İşte bu tespit üzerinden kişisel sergüzeştime dönecek olursam bence anaokuluna yollanmamın sebebi de okul öncesi eğitimin gerekliliğine olan inancın bir trend havasında ailelerin akıllarına işlenmesi ile ilişkili olabilir. Ne var ki, bu yazıyı orta sınıfın eğilimleri ile sınırlamak istemediğimden doğrudan okul yollarında geçen çocukluk anılarıma geçmek istiyorum.

İlkokula başlarken adaptasyon sorunu yaşamamam için, başka bir deyişle "psikolojim bozulmasın" diye yazdırıldığım anaokulunun yolunu arışınlarken çoğu sabah ağladığımı hatırlıyorum. Yine okula giderken ağladığım sabahlardan

birinde isyan eden annem, biraz daha ağlamayı sürdürürsem beni yol kenarında gördüğü çingenelere vereceğini söylemişti. Bunun istenileni yapmayan çocuğun polise verilmesi ya da okumayan adamın ancak çöpçü olabileceğine inanılması gibi safdil bir ötekileştirme olduğuna inanmak istiyorum.

Büyük şehirde yaşayan orta sınıf ebeveynlerin anne-babaları, erken yaşlarda büyük şehre gelmiş olmalarına rağmen taşraya özgü ağız özellikleri ile taşra âdetlerini sürdürüyorlardı. Anneannemin yanında zaman geçirdikçe onun kelimeleri ile konuşmaya başlardım. Anneannemin salonundaki koyu kahverengi gümüşlükte -ki o zaman her evde bu gümüşlüklerden olurdu- kalpli kadehler vardı. Bu kadehlerde su içmek gibi özel bir zevkim vardı. Anneannemse kalp yerine "yürek" derdi. "Yürekli bardak"tan suları içtikten sonra anaokuluna gittiğim bir gün muhtemelen belli sembolleri kavratmak üzere öğretmenimiz tahtaya söylediğimiz kelimelerin görsel karşılıklarını çiziyordu. "Öğretmenim yürek çizelim mi?" dediğimde kadının yüzünde büyük bir şaşkınlık ifadesi hasıl olmuştu. Tabii anneannemin yerel ağız özelliklerini sergilediği daha ilginç kelimeler de dağarıma girmişti. Sandviçe "paçuk", saç örgüsüne "belik" derdi. Bu kelimeleri es kaza bilmeyenin yanında kullanınca komik duruma düşmem an meselesi olurdu. Anneannemden dinlediklerim ve öğrendiklerim ileride lisanstayken halk edebiyatı dersi aldığımda epeyce işime yaramıştı. Anneannemden söz etmişken saatleri de bana ilkokul öğretmenimden önce onun öğrettiğini belirtmeliyim. Kafama vura vura değil de şefkatle öğreten müthiş bir kadındı. Sanırım hatırımdaki en hakiki alaylı öğretmen odur.

90'larda anaokullarında da yapılan bir etkinlikti yılbaşı çekilişi. Velisi bulunanlara önceden aldırılmış hediyeler, sanki o an Noel Baba kostümlü adam tarafından spontane biçimde çocuklara sunuluyormuş draması revaçtaydı. Kız çocuklarına cinsiyet rollerinin esaslarına uygun biçimde pembe rengin ağırlıkta olduğu minyatür, plastik mutfak gereçleri, dönemin favori oyuncağı olan saçları taranan "pony"ler, dahası Barbie'ler alınmıştı. O dönemde Barbie'nin evine sahip olmak varsıllık alametiydi. Bendenize sıra geldiğinde Noel Baba'nın verdiği paketten o zamanın en sevilen çizgi filmi Ninja Kaplumbağalar'dan Donatello'nun oyuncağı çıkmıştı. Bu maskülenlik timsali hediyeyi gördüğümde çok büyük bir hüsran yaşamıştım. Neden tüm kızlar kızlara göre tatlı, pembe hediyeler almışken bana bu hediye reva görülmüştü. Tamam, bu çizgi filmi severek izliyordum ama bir Barbie alsam daha "normal" bir hediye olacaktı. Sonradan annem o hediyeyi kendisinin aldığını itiraf ettiğinde yaşadığını sandığım Japon balıklarımın aslında çoğunun öldüğü ve yenisiyle değiştirildiğini öğrendiğimdeki gibi hayal kırıklığım büsbütün artmıştı.

Anaokulunda en çok markasıyla müsemma legolarla oynardık. O dönemde yeşil, kırmızı, sarı tırtıklı birbirine geçirerek genellikle ev ya da araba yapılan bir lego grubu vardı. Yeşil tırtıklı dikdörtgen şeklindeki parça en uzun parça olduğundan legolar yere döküldüğünde tüm çocuklar yeşil parçayı kapmaya odaklanırdı. Sanırım büyük parçayı kapmanın hayatın her alanında önemli olacağını belli belirsiz hissettiğimiz bir dünyanın içindeydik. Yeşil parçayı alanın ortaya çıkardığı daha kolay bir şeye benziyordu. Hemen bir ev ya da araba yapmak

mümkün hâle geliyordu. Bronşit illetinden uzun süre okula gidememiştim. Döndüğümde yere legolar dökülür dökülmez yeşilleri kapmaya çalıştığımda diğer çocukların hiçbir şey yapmadığını görüp çok utanmıştım. Çünkü artık okula yeni oyuncaklar gelmişti ve bu tip legoların modası geçmişti. Birbirine eklemlenmiş upuzun rayları olan pilli tren, işte bu yeni oyuncaklardan biriydi. Herkes onun başında durup trenin gidişini izliyor, bazı muzip çocuklar trenin gidişine elleriyle engel olmaya çalışırken öğretmenin uyarısı ile kendilerini zor zapt ediyordu.

II. Maratona Devam: İlkokulda Geçen 5 Yıl

Eğitim hayatımın en ilginç ve zor yılları zannediyorum ki ilkokulda geçmiştir. 90'larda İstanbul'da yaşayan orta sınıfa mensup hemen hemen her ailede benzer bir eğilim söz konudur: Çocuğunu yaşadığı mahallenin dışında bir okula yazdırmak. Sözüm ona eğitimi daha iyi diye servisle trafiğe bağlı bir veya iki saat yolculuk ettiğim Yeşilköy'deki Hamdullah Suphi Tanrıöver İlköğretim Okulu'na -garip bir rastlantı ile öğrenci numaramın da aynı olduğu- 1992 senesinde başladım. Okuldaki ilk günümü anımsadığımda ilk duygu belirtisi korku ve endişe olarak zihnimde uyanıyor. Zaten hâlihazırda okul öncesi dönemde de okul fobisinden muzdarip olan ben bu evrede hepten uzun bir eğitim maratonuna başlamıştım.

Dönemin eğitim sistemine göre ilkokul beşinci sınıfın sonunda Anadolu Lisesi Sınavı'na ve Özel Liseler Sınavı'na girilirdi. Başarılı olan çocuklar ortaokuldan itibaren iyi okullarda eğitim görme şansına sahip olurdu. Beşinci sınıftan sonra İngilizce hazırlık eğitimi verilen kimi okullara ise "kolej" denirdi. Dolayısıyla çocuklarının geleceğini garanti altına almak isteyen veliler, işi daha ilkokulda sıkı tutmaya ant içmişlerdi. İlkokul öğretmeninin önceki senelerde sınavlara girmiş öğrencilerinin başarısına bağlı olarak bir prestiji olurdu. Nâmı yayılan bazı hocaların okullarına ilkokulda yazılmış olmak veya onlardan özel ders almak sınavda başarılı olmayı garantilemekti. Bu yüzden veliler mahallelerinin dışındaki okullara da yöneldiler.

Okulun ilk günü annem beni öğrenci sırasına yerleştirip gittikten sonra kendimi çok yalnız ve savunmasız hissettiğimi anımsıyorum. Andımız ve İstiklâl Marşı'nı okumadan önce okul bahçesi mahşer yeri gibiydi. Bu kaotik bekleyişte solumdaki sırada en önde duran bir kız sanırım altına kaçırmıştı. Altına kaçırırken nasıl zamanlamayı ayarladı, hatta nasıl akıl etti bilmiyorum ama suluğunu düşürmüş gibi bir hamle ile durumu kurtarmaya çalışmıştı. Çevresindeki çocuklar bu eli çabuk hamleye inanmadıklarını kıza gülerek ve onunla acımasızca dalga geçerek göstermişlerdi.

Biraz sonra hayatımdaki pek çok şeyin seyrini değiştirecek kadınla, öğretmenimizle karşı karşıya geldim. Boyum uzun diye en arka sıraya geçmemi salık verdi. Ortaokula kadar hep en arkada duran ben sonradan boy atan öndekilerle adım adım yer değiştirip lisede ön sıralara terfi ettim. Gerçi uzun boylu olmak makbulken bu terfi bir düşüş olarak da yorumlanabilir.

Sabahçılık-öğlencilik ayrımı ise çok sancılıydı. Gün ağarmadan sıcak yataktan uyanıp külotlu çorap ve formamı giymek, sonrasında mutlaka örgülü saçlarıma takılmış beyaz kurdela veya beyaz süslü tokayla ve mide bulantımı zar zor bastırarak servise yetiştirildiğim sabahçılık günleri... En güzeli ise öğlencilikti. En azından günün doğup doğmama arasındaki tekinsizliği yoktu öğlenleyin. Bir öğlencilik gününde uyanamama riski olmamasına karşın servisi kaçırmıştım. Annem aksiyon filmlerini aratmayacak biçimde servisin arkasından koşmuş ve servisi kaçırmış olmayı hazmedemeyip yoldan bir araç çevirmiş -ki bu bir ticari araç değildi- adamlara: "Öndeki aracı takip edin" demişti. Okula gidilmeyen tek gün bile bizim için en klişesinden bir aksiyon filmi sahnesine dönüşüyordu. Vazife büyüktü: Benim de beş senenin sonunda iyi bir okulda okuyup paçayı yırtmam gerekiyordu. Bu uğurda bir gün dahi derslerden geri kalınmamalıydı.

III. Eğitim Sisteminden Şiddet Sistemine: Sınıftaki Hiyerarşik Yapı ve Onun Sâdık Gardiyanları

Derslere gelince, öğretmenimiz çok geçmeden öğrenciler arasında başarı durumlarına göre hiyerarşik bir yapı oluşturmuştu. Buna göre tembellerin, vasatların ve çalışkanların sıraları ayrılmıştı. Sınıflar arası, pardon sıralar arası

geçişkenlik ise sınıf mevcudunun fazlalığından ötürü bazen mümkün olmuyordu. Tabii öğretmen de çalışkan öğrencileri belirleyip onlara evinde özel ders vermekte, bu öğrencilerin diğer öğrenciler üzerinde üstünlük kurmalarına müsaadede bir abeslik görmemişti. Hâliyle bu durum, öğrenciler arasında da ayrımcılığın hat safhada olduğu bir ortam yaratmıştı. Öğretmeninin kurduğu sistemin koruyucusu olarak vazifelendirilmiş, görevine kraldan çok kralcı bir bağla bağlı küçük askercikler oluşmuştu. Genellikle çalışkanlar grubuna mensup bu öğrenciler, ayrıcalıklı konumlarını daha çok ispiyonculukla hatırlatırlardı.

Bir gün öğretmenimiz -sanırım bu her sene başında verilen bir ödevdi- İstiklâl Marşı'nı defterimize yazıp bilinmeyen kelimeleri çıkararak açıklamamızı istemişti. O günlerde evimizde badana yapıldığını hatırlıyorum. Tabii evde badana yapılıyor olması, asla Marş'ı şöyle bir okuyup birkaç bilinmeyen kelimeyi çıkardıktan sonra kalanları bildiğime kendimi ikna etmeme bir bahane olamazdı. Ertesi gün okula gittiğimde bir subay çocuğu olan Hakan, asker tıraşıyla ve sınıf başkanı sıfatıyla başımda dikilmiş ödevimi kontrol ediyordu. Öğretmenin ödev kontrollerinde de çocukları görevlendirmesi, sonrasında "öğrenci kolları" üzerinden daha yaygın ve meşru kılınmış bir sistemle birbirini denetlemeyi olanaklı kılıyordu. Hakan, ödevime baktıktan sonra bilinmeyen kelimelerin azlığını fark edip hemen "Devamı yok mu?" diye sormuştu. Ben de çekinerek "Bu kadar bulabildim" dedim. Bunun üzerine bana Marş'tan Arapça kökenli bir kelime sordu ve elbette cevap veremedim. Beni aşağılayarak öğretmene söylemek üzere defterine adımı yazdı. Arkadaşım tarafından aşağılanmak çok içime oturmuştu. Ne var ki, öğretmen tarafından arkadaşlarının önünde aşağılanmak daha berbat bir histi. Açık kollayan, insanı paranoyaya sevk eden bir sınıfa hapsolmuş çıkamıyorduk. Sürekli denetleyici bir ortam söz konusuydu.

İlkokulun kendine has edebiyat kanonunda biz 1992-1997 öğrencilerini baş sıralarda Gülten Dayıoğlu'nun kitapları -ne hikmetse Dayıoğlu'nun gezi kitapları çok popülerdi- ile *Çocuk Kalbi*, *Şeker Portakalı* gibi kitaplar karşılıyordu. Denetlemecilik burada da kitaplara dair ayrıntı sorular sorarak kitabın okunup okunmadığını sınamakla yeni bir boyuta yelken açıyordu. Dayıoğlu'nun gezi kitaplarının neden üstüne basa basa aldırıldığının yanıtını henüz bulamadım.

Gezi demişken serbest çağrışımla bugün epey tuhaf gelen bir okul gezimiz aklıma geldi. Kola fabrikasına düzenlenen bir geziydi bu. Öğretmenimiz geziyi çok ciddiye alarak oraya gittiğinizde fabrika müdürüne çok iyi sorular sormamızı istemiş, hatta en iyi soruları fabrika öncesi sınıfta belirlemeye çalışmıştı. Öne çıkan birkaç öğrencinin sorularının ardından uzun masaların olduğu yemekhaneye gitmiş, kuru pastanın yanında sınırsız kola ve aynı firmaya bağlı başka gazlı içecekleri çocukça bir iştahla tüketmeye koyulmuştuk. Sonrasında okula döndüğümüzde bizi fasikül testler bekliyordu. Fasikül testler dönem başı velilerimiz tarafından belli bir meblağ ödenerek alınmış ve konu bitimi bu testleri çözmemizle sınav maratonunda makul bir puan almamız beklenmişti. Neredeyse çatlayana kadar ölçüsüzce içtiğimiz içecekler teste adapte olmamızın önüne geçiyor, dakika başı "Öğretmenim tuvalete gidebilir miyim?" nidaları yükseliyordu. Tüm yıldırıcı koşullara karşın testler çözülmüştü.

İlkokuldayken her sınıfta bitlenme sezonu açılırdı. Bit denetleyiciliği de bu safhada kendini gösteriyordu. Öğrencilerin saçlarını hunharca didikleyen öğretmen sırayla bit ilacı alıp almadığımızı soruyordu. Bunu denetlerken de yine "İlacın içindeki tarağın rengi nedir?" gibi kurnazca sorular soruyordu. Çocuklar da bu tarzı benimsemişlerdi. "Madem öyle, söyle bakalım"lı cümlelerin moda olduğu sınıftan bozma bir sorgu odasında gibiydik.

Sınıfta ortam küçük öğrencilerin öğretmenlerini kopyalayarak yaşıtı olan çocuklara zorbaca üstünlük sağlaması ile şekillenmişti. Bir çocuk diğerine öğretmen edası ile cetvelle vurduğunda nasıl bir itki içindedir? Bazen aklım Nazilerin "gestapo" subaylarına gidiyor. Yargılanma süreçlerinde bu subaylar, yaptıkları korkunç işkenceleri açıklarken kendilerini üstlerinin sorumluluğu aldığını belirterek savunuyorlardı. Bir nevi üstlerinin: "Emirlere uyun. Başınıza hiçbir şey gelmeyecek, tüm sorumluluk bizde" cümlesiyle onca korkunç işkence ve cinayeti serinkanlılıkla işlediklerini belirtmiş oluyorlardı. İşte sınıfta da sanki aynı durum var gibiydi. Çocuklar birbirlerini fiziksel şiddetle mahvederken müthiş bir haz duyuyorlardı. Bu hazzın gestapo subayları gibi belli belirsiz bilinçaltından seslenen "Sorumluluk nasılsa öğretmenimizde" düşüncesinden mi, yoksa "Öğretmenimize lâyık olacağım" idealinden mi kaynaklandığı bilinmez, iki türlü de küçük faşistlerin inşası anlamında ortaya korkunç bir tablo çıkıyordu.

Çocuk dünyasından beklenmeyen bir diğer tuhaflık da birbirlerini öğretmen edasıyla cezalandırmanın yanında sorguya çekmekleriydi. Bir hırsızlık vakasında "Sen mi yaptın?" sorgusu, delil toplama çılgınlığı ile ivme kazanırdı. Bir gün çok moda olan Tombow kalemini kaybeden biri öğretmene durumunu bildirince "Aranızda hırsız var o zaman!" alarmı ile irkilmiştik. Herkes birbirini hırsız ilan etmeye başlamıştı. Öğretmen, her gün bir sınıf nöbetçisini teneffüse çıkmaktan men edip eşyaları kontrol etmekle görevlendirmişti. Bu olay bir kişinin hırsız ilan edilip dışlanması ile son bulmuştu. Hırsız ilan edilen kız yapmadığına ikna edememiş, çok rencide olmuştu. Neticede bir günah keçisi bulmak elzemdi.

Öğretmenimiz yeri geldiğinde saç çeken, tokat atan, tekme atan, cetvel-kalem-kitap-defter nevinden kırtasiye ürünleriyle şiddet uygulamaktan keyif alan Tarantino filmi kahramanı nevinden bir kadındı. Bu hâliyle çok büyük korku uyandırmakla birlikte tarafınca onaylanmak zor olduğundan saygı duyulası bir kimlik inşa etmişti. Öğretmenin şiddeti ile birlikte ikinci dereceden korkulan şey yukarıda sözünü ettiğim dışlanma hikâyesidir. Bu küçük komünden dışlanmak hayatınızın sıfırlanması demektir. Bir gün Can Dündar'ın o yıllar çok meşhur olan "Sarı Zeybek" belgeseli izlenecekti. Biçare devlet okulunda asla karşılaşılmayan video ve televizyon, belgesel için özel olarak sınıfa getirilmişti. Belgesel başladı. Bizler pür dikkat izlemeye koyulduk. Belgeselin sonlarına doğru çocuklar feryat figan ağlayarak kızlar ve erkekler tuvaletine koşmaya başladılar. Bense bir türlü ağlayamıyordum. Belgeseldeki anlatım ve müzikler etkileyiciydi ama ağlayamıyordum. Belki tuvalete gidersem ağlayabileceğimi düşündüm. Sonra lavabonun başında durup kafamı kaldırıp aynadan çocukları izledim. Her biri zar zor buldukları Selpak mendillerle gözleri şiş, ne yaptığını bilmez ordan oraya koşuyordu. Birden çok garip bir anın içinde olduğumu fark edip gülmeye başla-

dım. Gülmemi bastırmaya çalıştıkça daha çok gülüyordum. Sonunda güldüğümü fark ettiler, "Atamıza nasıl gülersin! Seni öğretmene şikâyet edeceğim!" demeye başlayanlar oldu. "Hayır ondan değil..." deyip gülmeye devam ettim. Bu, belki de hatırlayabildiğim ilk yabancılaşma anımdır. Sınıfa dönemedim. Herkes dağılana değin şikâyet edilmeyeceğimi umarak tuvalette bekledim. Herkes çıktıktan sonra çantamı alıp çıktım. Tek tesellim o günün Cuma olmasıydı. Hafta sonu durumum unutulur, aforoz edilmekten kurtulurdum nasılsa.

Öğretmenimiz ise gün be gün işkence yöntemlerini geliştiriyor, özgüvenimizde açtığı gedikleri tamir edilmez bir boyuta taşıyordu. Çarpım tablosunda yanlış yapan, ödevini yapmayan ya da eksik yapan, tahtaya soru çözmeye kaldırıldığında hata yapan öğrenciler kesin biçimde cezasız bırakılmıyordu. Öğretmen kusurlu bulduklarını tahtaya kaldırır, iki elimize cetvelle çok sert biçimde vururdu. Bir keresinde plastik cetvel kırılmıştı. Oturan öğrencilerden biri hemen kendi cetvelini uzatıp "Bununla devam edebilirsiniz" demişti. İçim acımıştı. Otoriteye yaranmak veya onu yaşatmak hayatın her safhasında, belki de bilhassa çocukken mümkün. Bazen de öğretmen cetvelle vururken daha çok acı vermesi için tüm parmaklarımızı yukarı doğru üçgen biçimde birleştirmemizi isterdi. Tırnak uçlarımızdan itibaren korkunç bir sinir acısıyla kıvranırdık. Bir kere bile elinin titrediğini görmemiştim. Yaptığından müthiş bir haz alıyor gibiydi. Belki o da kendisine öğretileni uygulayan üst düzey bir emir eriydi. "Çocuğun psikoloji bozulmasın" diye diye bu noktaya gelmiştik ve velilerin çoğu okulda olanları bilmelerine rağmen öğretmen denilene ses etmiyor, hatta Okul Aile Birliği üzerinden onu hediyelere boğuyorlardı.

Çocukluğumun çoğu zamanı okula ağır kitaplar taşıyarak park hasreti ile geçti. Otomobil sayısına bağlı olarak semtlerdeki kaldırımlar birer otoparka dönüşmüş, hatta kimi apartmanların bahçeleri yok edilmiş, otoparka dönüştürülmüştü. Bense yeşil oyun alanına hasret, kambur bir apartman çocuğu olmuştum. Günler can sıkıntısıyla eve tıkılarak geçiyordu. Ödev yükünün fazlalığı bir yere kımıldamayı da zorlaştırıyordu. Bir Pazar günü matematik ödevi ile uğraşıyordum. Öğretmenimiz cevap anahtarına bakan öğrencileri feci benzettiğinden hepimiz arkadan bakıp sorunun cevabını yazmanın yeterli olmadığını, deftere nakşedilmiş adam akıllı bir işlem beklendiğini biliyorduk. Bir soruya geldiğimde ne yapmam gerektiğini bilemedim. Arkadan sorunun cevabına baktım. Yanılmıyorsam 38'di. Sonra soruya döndüm ve sorudaki sayılarla dört işlem yoluyla nasıl 38'e ulaşabileceğimi düşünüp deftere bu işlem sırasını not ettim. Ertesi gün okula gittiğimde öğretmen ödevlerimizi kontrol etmeye başladı. Sıra bana geldiğinde bilhassa çalışkanlar zümresine dönüp "Çocuklar neden siz şu soruyu cevaplamadınız?" dedi. İşgüzar çalışkan, "Öğretmeniiiiiim öğretmediniz kiiiii!" dedi. Öğretmen de beni gösterip "O, nasıl yapmış?" dedi. Çalışkan, "Arkadan bakmıştır o, öğretmenim" dedi. Bense bir şey diyemeyip içe kapandım. Bu diyaloğun ardından öğretmen bana bir jest yapıp -jest olarak görme iyi niyetliliğini gösteriyorum- konuyu anlattı ve sonrasında bu konuda başka bir soru sorup benim soruyu tahtada çözmemi istedi. Benim kafadan atma yöntemim, o an başlı başına bir matematik konusuna dönüşüverdi. Defterime yeni sorunun

cevabını çözdüm. Bir hırsızmışım ve az sonra rezil edilecekmişim gibi bir suçlayıcılıkla tahtaya çağrıldığımda korkudan dondum. Konuyla ilgisi olmayan yuvarlak bir kesiri ağır çekimde çizmeye başladım. Aklımı yitirecek gibiydim. Sanki hiçbir uzvum işlemiyordu. Bu geçici felç yüksek bir sesle bölündü: "Yürü git! Bir b.k yapacağın yok! İki saattir tahtada oyalanıyorsun! Yalancı pislik seni!". Sonrasında kolumdan tutup beni sarsarak sıralara doğru itmişti. Üç kişilik sırada ortada oturuyordum. Öğretmen yaramaz çocuklarla uysalları birlikte oturtarak üzüm üzüme baka baka kararır fantazisini gerçekliyordu. Solumda dört mevsim sümüklü gezen yaramaz Burak, sağımda ise yine bizim sınıfta ikizi olan Gülşah oturuyordu. Öğretmen soruyu tahtaya çözdü. Çocuklarsa içlerindeki adalet duygusuyla "Öğretmenim, Duygu defterine çözmüştü. Vallahi! Yemin ederiz!" dediler. Öğretmen ise "Madem öyle tahtada da çözseydi" dedi. Çocukların söylediklerinden sonra hakkımda verilen kararı duyar duymaz büsbütün harap olan sinirlerim saatlerce ağlamamla ancak yatıştı. Sıradan başımı kaldıramadım. Saçımızı çekip parmağımızı büken Burak dahi defalarca "Üzülme" dedi bana. Bu anımı, Kemalettin Tuğcu romanı sahnesine dönüştürmemek için elimden geleni yapsam da en objektif anlatımın bu olduğunu belirtmek gereksinimi duyuyorum. Gündelik hayatta akıl almaz zorbalıklarda bulunmayı iş edinmiş insanlar için şu tamlamayı kullanırım: "Zoraki Kötü". Hâlâ içimden "Bu denli rencide etmeye ne gerek vardı?" diye soruyorum.

Facebook yaygınlaşmaya başladığında çoğu kişi gibi ben de ilkokul arkadaşlarımı bulmaya başladım. Bir grup arkadaş faşist ilkokul öğretmenimizin eziyetlerine doymamış olsa gerek, öğretmenle buluşma tertip etme niyetiyle bir etkinlik açmıştı. İlkokul öğretmenini bulup onunla buluşan yetişkinlerin toplantı fotoğraflarını sitede paylaşma furyası, bizimkileri de etkilemiş ve özendirmişti. "Dostlar alışverişte görsün"e inanma istekleri, "Sayenizde öğretmenim" duygusuna susamışlık gözlerini kör etmiş olmalıydı. Belki de bu kadını gerçekten seviyorlardı. Zaman içinde öz saygımı bulduğumdan olsa gerek bu toplantıya gitmedim. Gidenleri ise hiçbir zaman anlayamayacağım.

IV. Eğitilmeye Devam...

İlkokulda yaşadıklarımdan sonra ailemin isabetli kararı ile Milli Eğitim Vakfı'nın İstanbul şubesinde ortaokul ve liseyi okudum. Burada devlete bağlı özel dediğimiz bir düzen mevcuttu. Bu evrede eğitilirken ilkokuldaki gibi örselenmedim. Sadece birkaç kötü anım var. Örneğin bir hocanın ödevimi benim yaptığıma inanmaması gibi. Bu da eğitilme tarihinde çok klişe bir hikâye olduğundan pek ayrıntıya girmeyeceğim. Bir de arkadaşımla bahçenin sessiz bir köşesinde sandviç yerken müdür yardımcısının çıkagelip "Siz burada başka şeyler mi yapıyorsunuz? Sigara mı içiyorsunuz?" dediğinde gayriihtiyari "Saçmalamayın hocam, hiç olur mu?" demem ve bunun üstüne "Sen hocana nasıl 'Saçmalama' dersin!" ile biten hafif bir tokat yeme anım var.

Öğretmenin konumunu hatırlatayım derken öğrenciyi haksız yere yerden yere vurduğuna dair bir anım da üniversite yıllarına ait. Ankara'ya yeni gelmiş bir

lisans birinci sınıf öğrencisi iken, bugün hatırı sayılır bir profesör tarafından seksist bir kelime ile arkadaşlarımın önünde fena hâlde rencide edilmiştim. Bu zat-ı kerim, her zaman olduğu gibi yine dersi "geyik ortamı" dediğimiz bir rahatlıkla işliyordu. Anlattığı anılar ve işlediği az buçuk konudan sonra ön sıralarda oturan iki kız öğrenciyle muhabbete koyulmuştu. Amfideki öğrenciler de kendi aralarında özerk muhabbetlere dalmıştı. Hafif bir uğultu ve arada gelen kahkaha sesleri ile dersin bitimi bekleniyordu. Bendeniz de arkadaşlarımla müstakil bir geyik muhabbet yürütmekteydim ki birden hoca "Sen! Gözüm sana takılıyor!" dedi. O an bakışlarını üstümde hisettim, ama anlam veremedim zira onca kişiden farklı bir şey yapmıyordum. Gözüyle beni mimleyip sınıfın içinde sadece bana hitap ettiğini göstererek "Ne diye gülüp duruyorsun? Fingirdek!" dedi. O anda saniyeler içinde aklımdan pek çok düşünce geçti: Sınıfı terk etmek, "Neden ben?" demek, hocanın bana takması, dersten kalmak, okulu bırakmak, İstanbul'a dönmek, sınava yeniden hazırlanmak, "Ne hakla?" diye sormak, müthiş bir tirad atıp sınıfı terk etmek, hocanın bu tirad üzerine şiddetin dozunu arttırması, daha büyük rezillik çıkması. En son aklımdan geçen "İnsanlar bana bakıyor!"du. Evet, insanlar bana bakıyordu ve ben hem başkası adına utanmaktan hem de bağırılan, hakaret işiten kişi olmaktan ötürü çok utanıyordum. Bunun bir de üniversitede olması müthiş bir hayal kırıklığıydı. İlkokuldaki kaderimi artık bir yetişkin olmama karşın kıramamıştım. Yaşadığım ülkede hakkını ararken rencide edilmek, dövülmek, top yekun şiddete maruz kalmak asıl üniversitelinin durumunda kanıksatılmıştı. Kimi hocalar öğrencilerin okula satır, sopa sokmasına ön ayak oluyor, yetiştirdikleri faşist zihinleri her yönden korumaya alıyordu. Bana da bir başıma kabullenmek düşmüştü. O günden sonra derse hep siyah kıyafetle gittim. Yok olmuşçasına not tuttum.

Şaşırtıcı biçimde okul fobimi besleyen tüm ürkek çocukluk anılarıma rağmen bugün doktora yaparken buldum kendimi. Bu noktada kendine paye çıkaran hocalarıma teşekkürü borç bilmiyorum. Bugün edebiyat alanında kendime bir şeyler katma peşindeysem bu edebiyat hocalarımın ya da ilkokuldaki okuma alışkanlığının eseri değildir. Hatta üniversiteye, yükseköğretime kadar benim ve arkadaşlarımın üzerinde sürekli yıldırıcı bir eğitim politikası uygulandığından travmatik etkileri silmede hiçbir sözün tazminat olmayacağını da vurgulamak istiyorum. Ödevlerimizi, görüşlerimizi hep öğretmenlerin isteklerine göre ifade ettik. En nesnel olduğunu ifade eden yerlerde dahi *Kuran* kursu ezberciliği etkindi. Hocaların istediklerine uyduğu ölçüde iyi notlar aldık, bu ölçüde sınıf içinde itibarımız arttı ve dışlanmadık. Bugün eğitim hayatımda geldiğim noktayı bir başarı kriteri addedip verdiği eğitimle egosunu cilalamak isteyen otoriter sese, ancak dayanıklılığımı sınadığı için ve bu ülkede yaşamada bir oryantasyon programı vazifesi gördüğü için teşekkür edebilirim.

Yaralı bir benlikten şiddetle eğitmeye meyilli tüm öğretmen/hocalara son sözüm: Bir haksızlığa uğradığımda sesimi güç bela çıkarıyorsam bu sizlerin eseri. Kutlu olsun! Ve elbette kendi yapamadıklarına aktör arayan siz veliler... Çocuğunuz eğitim kışlasında şehit düştüğünde "Vatan Sağ Olsun"diyorsanız bir zahmet psikolojiden söz etmeyiniz.

Zorbalar Kurbanlar ve Çocukluk İmgeleri

Ayça DEMİR GÜRDAL*

Çocukları belirli tarihsel koşullarda düşünmek, çocuklara ilişkin kültürel, sosyal, toplumsal ve politik tasarımlarla, tasavvurlarla bir başka deyişle imgelerle ilişkili bir düşünme pratiğini gerektirir. Çocukluğun tarihsel, kültürel ve politik bir inşa oluşu, çocukları algılama ve tanımlama düzlemlerini belirleyen kurucu bir zihinsel tasarım olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla her çocukluk imgesi, imgenin tasarlandığı tarihsel bağlamın niteliklerini taşıyan içeriklerle örülmektedir.

Tarihsel bağlamlara göre şekillenen çocukluk imgeleri, her tarihsel dönemin karakteri doğrultusunda belirlenmiştir. Örneğin Ortaçağ'ın Hıristiyan düşünme biçimini yansıtan Günahkâr Çocuk İmgesi; Onyedinci yüzyılın Püriten ahlâkı temelinde orijinal günah fikri ile şekillenen ve çocukların cehenneme gitmeye yazgılı olduklarını, bu sebeple bir an önce yetişkin haline gelerek günahtan kurtulmaları gerektiğini bildiren Kötü Çocuk İmgesi (Eiss 1994; Pifer 2000; James&James 2012); Locke'un "tabula rasa" kavramı doğrultusunda çocukların doğuştan kötü olmadıklarını, deneyimlerle kendi varoluşsal niteliklerini kazanacaklarını belirten ve çocuğa yönelik iyimser bakışın inşa edilmeye başlandığı Protestan Çocuk İmgesi; Onsekizinci yüzyılda çocukların doğaya yakın olarak görülmeleriyle ilişkilendirilen ve orijinal günah yerine orijinal masumiyetin keşfedildiği ve çocukların saflık ve iyilikle doğduğunu bildiren Rousseau'nun Ro-

* Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / gurdalayca@gmail.com

mantik Çocuk İmgesi (Eiss 1994; Pifer 2000; Gittins 2009); toplumsal, dinsel, kültürel ve politik yapı ile harmanlanan epistemolojik ve ontolojik yaklaşımların, belirli bir çocukluk kavramı doğrultusunda tasarımlanmasının yansımalarıdır ve her yansıma çocuklar üzerindeki yetişkin(ce) düşünme pratiklerinin birer sonucudur.

İmgeler, tarihsel dönemlerin kültürel ve toplumsal yaratımlarıdır, bu yönüyle kolektif belleğin ve kimlik inşasının temel belirleyicisi durumundadırlar. Dolayısıyla imgeler toplumsal, tarihsel ve kültürel hafızada kalıcı yer edinirler ve saklanırlar. Çocukluk imgeleri de çocukların var oldukları toplumda nasıl algılandıklarını, nasıl tanımlandıklarını, toplumsal yapıya nasıl yerleştirildiklerini, nasıl anlamlandırıldıklarını gösteren tarihsel kanıtlar olarak kolektif hafızada saklanırlar ve tarihselliğe tanıklık ederler.

Aries'in (1962), çocukluğun modern bir keşif olduğu belirlemesi, Ortaçağ sonrasında varlık kazanmış Protestan ve Romantik çocukluk imgelerinin modern çocukluk kavrayışı doğrultusunda inşa edilen örneklerini sunmaktadır. "Modern zamanlarda çocukluk imgelerinin tarihi, 18. yüzyıldaki masum çocuk resimlerinin devrimi ile başlar" (Fass 2004: 449). Çocukluğun idealize edilen masumluğu modern çocukluk algısının oluşumunda önemli rol oynar. Zira modern çocukluk kavrayışı, çocukların yetişkinlere göre rasyonel, olgun, yetenekli olmamaları temelinde korunmaya muhtaç masum varlıklar oldukları savıyla şekillenmiştir. Onaltıncı ve Onyedinci yüzyıllarda şekillenmeye başlayan ve modern sanayi toplumunun gerekliliklerine göre inşa edilen modern çocukluk düşüncesi, esas olarak yetişkinlik-çocukluk dikotomisi (Prout 2005) üzerine kurulmuş ve çocukların yetişkinlere göre sahip oldukları varsayılan farklılıkları, korunmaya muhtaç çocukluk imgesi inşasında kesin belirleyici kriterler olarak işlev görmüştür. Ondokuzuncu ve Yirminci yüzyıllar, çocukların modern dünyanın olumsuzluklarından korunmaları gerekliliğine yönelik inanç ve kaygıdan beslenerek, çocukların giderek kamusal alandan yalıtılmaları (Qvortrup 2005) ve yetişkinlerce kendilerine uygun görülen güvenli mekânlarda varlık kazanmaları yönünde şefkat, sevgi ve ilgi gösterilmeleri gereken, kendilerini koruma becerisinden yoksun, zayıf varlıklar olarak inşa edilmelerinde rol oynamıştır. Bu yönüyle çocuklar, korunmalarına epistemolojik ve ontolojik zemin sağlayan iyiliğin, erdemin, saflığın, masumiyetin söylemsel özneleri olarak inşa edilmiş ve kötülüklerle dolu yetişkinler dünyasından "tecrit edildiklerine inanılmıştır" (Eiss 1994). Ancak imgelerin zihinde tasarlanması, söz konusu imgelerin sosyal gerçeklikle doğrudan uyuşmasını gerektirmemektedir. İmgeler de tıpkı teoriler gibi değişken, kimi zaman kaypak kimi zaman yanıltıcı ve dinamik sosyal gerçekliğin bütününü tasarlama becerisinden yoksun olduğu için imge-gerçeklik arasında olması beklenen tekâbüliyet ilişkisi, sosyal gerçekliğin zihinsel süreçlerde 'tasarlanan' üzerindeki kırıcı etkileri nedeniyle gerçekleşmeyebilir ve nitekim çocuklar evreninde de gerçekleşmemiştir.

Çocuklar için yaratıldığı düşünülen steril ve izole ideal modern dünya ve bu dünyada tanımlanan ideal, modern, evrensel ve Batılı çocukluk imgesi sosyal gerçeklikte üretilen, yapısal ve küresel ilişki ağları ile sarmalanan sosyal problem-

ler gerçekliğinde sınırlı bir karşılık bulmuş, koruma söyleminin öznesi kılınan çocuklar göreli olarak toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullara ulaşma olanakları kolay olan kentli, eğitimli, orta ve üst sınıf ailelerin çocukları ile sınırlı kalmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda sanayileşme ve kentleşme süreçleri, Avrupa ve Kuzey Amerika'da terk edilen çocuklar için yetimhaneler kurulmasına yol açmış, bu yetimhanelerde istismar ve ihmalden dolayı yaklaşık 100 bin çocuk ölmüştür (Helander 2008: 38). Bugün de çocuklar aynı ve benzer kurumlarda ihmal ve çoklu istismar deneyimini yaşamaktadırlar. Onsekiz ve Ondokuzuncu yüzyıllarda çocuklar madenlerde ve fabrikalarda ağır koşullarda çalışırken (Heywood 2009; Gifford 2009) bugün de oldukça riskli ve tehlikeli işlerde, herhangi bir sosyal güvenceleri olmadan çalışmaktadırlar. Onaltıncı yüzyılda Avrupa'da sokaklarda fuhuş yaparak geçimini sağlayan kız ve erkek çocuklar (Topçu 2009) varken bugün de çocuk fahişeliği, çocuk pornosu, çocuk seks turizmi ve çocukların cinsel amaçlar için ticareti en şiddetli boyutlarda yapılmaktadır (Helander 2008; Madrinan 2009; Montgomery 2011). Kökleri Ondokuzuncu yüzyıl Viktoryen İngilteresi'nde bulunan, çocuklar ve bakire kızlarla cinsel ilişkide bulunmanın iyileştirici olduğuna duyulan inanç (Jackson 2000; Topçu 2009; Montgomery 2011) bugün de özellikle Güney-Doğu Asya ülkelerinde bakire kız çocuklarına yönelik seks turizmi biçiminde devam etmektedir (Davidson 2005; Montgomery 2011). Tüm bu ve benzeri sosyal problemler Postman'ın (1995) yetişkinlik ve çocukluk arasındaki sınırların kalkarak çocukluğun yok olduğunu belirten savını destekleyecek biçimde gerçekleşmektedir. Yetişkinlerce üretilen yoksulluk, göçmenlik, suç, şiddet, cinsellik, işsizlik, savaş gibi yapısal sorun alanlarını yetişkinlerle birlikte çocukların da yaşıyor olmaları, yetişkinlik-çocukluk arası sınırların kalktığını göstermektedir.

Sınırların kalkmasının çocukluk imgesi üzerinde iki yönde etkisi bulunduğu söylenebilir. Biri, yapısal ve küresel kaynaklı sosyal problemler karşısında derhal korunmaları gereken "masum çocuklar" kabulü üzerinden inşa edilen çocukluk imgesidir. Diğeri ise çocukların yetişkinlerle benzer sosyal problemleri yaşamaları ve (çocuk fahişeliği, çocuk pornosu, pedofiliyi meşrulaştırma hareketleri, çocukları ve özellikle kız çocuklarını küçük kadınlarmış gibi gösteren medyanın olumsuz etkileri gibi) kimi sosyal problemlerin bir yönüyle öznesi bir yönüyle nesnesi olmalarından hareketle, çocukların aslında "kötü" ve o kadar da masum olmadıklarını belirten, çocukları cinsellik ve şiddetle bir arada düşünmenin kapılarını aralayan bir çocukluk imgesidir. Bu imge, çocukluğa içkin masumluk ve saflık söylemleri üzerinde kırıcı bir etki yaratmıştır. Bu iki imge aslında modernliğin prototip "masum çocuk" imgesi ile "kötü çocuk" imgesi arasındaki çatışmayı (Sullivan ve Greenberg 2013: 45-46) örneklemektedir.

İkinci imge ile bir bakıma Aries'in çocuk ile yetişkinlerin Ortaçağ'da kolektif tarzda iç içe deneyimlediklerini belirttiği ortak hayat dünyasına yönelik söylemsel bir dönüş olduğu ifade edilebilir. Bir başka deyişle Günahkâr Çocuk İmgesi, tarihsel ve kültürel hafızada saklandığı yerden çıkarak – belki de hiç saklanma gereği duymadan zaten hep gerçekliğin içinde var olan haliyle – modern zamanlara tekrar tanıklık etmek üzere gelmiştir. Ortaçağ'da yanlarında anne ya da ba-

kıcıları olmadan bir şeyler yapabilme kapasitesine sahip olduklarına inanılan çocuklar yedi yaş dolaylarında yetişkinler dünyasına katılarak kolektif hayatı deneyimlemekte (Ariès 1962: 411), kumar oynamakta, içki içmekte, işgücü piyasasının parçası haline gelmekte, cinsel istismara uğramakta, cinsel eylemleri izlemekte ve zaman zaman da bu eylemlere katılmaktaydılar (Gander ve Gardiner 2001: 28).

Elkind'in (1999: 31) Yirminci yüzyıl çocuk imgesi olarak değerlendirdiği ve Freud'un görüşleri doğrultusunda şekillendiğini belirttiği "şehvetli çocuk" imgesi, çocukların saflığı ve masumluğu kabullerine ciddi darbe vurmuştur. Freud'a göre, çocuklar cinsel dürtü ve eğilimlere sahiptir ve yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da cinsel içgüdüler bastırılmaktadır. Çocukların da cinselliklerini yaşamalarına olanak tanınmalıdır. Çocukluk cinsel bir doğaya sahiptir (Pifer 2000: 22). Freud'un (1962; 1994) ileri sürdüğü biçimiyle kız ve erkek çocuklarının mastürbasyon yaparak cinsel haz almaları, anne ve babalarını cinsel açıdan arzulamaları, kız çocuklarının babaları tarafından baştan çıkarılma fantezileri, penise imrenme gibi pek çok tema, çocukların cinselliğin özneleri olma konumlarını ortaya koyması açısından modern zihin dünyasını parçalayan bir söylem olmuştur.

Simon de Beauvoir, Giles Deleuze, Jean Paul Sartre ve Roland Barthes 1977 yılında *Le Monde*'a, 12-13 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarla üç yetişkin erkeğin cinsel birliktelik çabalarını onayladıklarını belirten bir mektup göndermişlerdir (Wells 2009: 13). Bu tür yönelimler çocukların cinsel eylemlerde bulunabilecekleri ve hatta bulunmalarının gerektiği yönündeki kabullerle işlenmiş farklı bir çocukluk imgesini örneklemektedir. Bu arada 1980'lerden itibaren gelişmeye başlayan "yeni çocukluk sosyolojisi" adı altındaki çalışmalardaki çocukların yapı ve kültür kurucu aktif, becerikli ve yaratıcı aktörler olduğu vurgusunun çocukların cinsellik konusunda da aktif aktörler olabilme kapasitelerini örtük bir imgesel düzlemde inşa ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim çocuk pedofili hareketlerinin kurumsallaşması yönündeki taleplerin, yetişkinlerin çocuklarla özgürce seks yapma arzularını sapkınlık yerine, çocukların yetişkinlerle seks yapabilme becerisine sahip hünerli, aktif varlıklar oldukları düzleminde meşrulaştırmaya yönelen çabalar üzerinde etkili olduğunu söylemek olanaklıdır. Modern pedofili aktivizmi 1930'larda Hollanda'da ortaya çıkmış, 1975 yılında İngiltere'de "Pedofili Bilgi Alışverişi" (Pedophilia Information Exchange) kurulmuş (Davidson 2005: 87), 1979 yılında Hollanda Parlamentosu çocuklar ile pedofil yetişkinler arasındaki cinsel aktiviteleri suç olmaktan çıkaran ve oldukça da destek gören bir talebi geçici olarak kabul etmiştir (Helander 2008: 195-196). Pedofili savunucularına göre yetişkin-çocuk cinsel ilişkisinde çocuğa zarar verici herhangi bir durum yoktur ve çocuklar yetişkinlerle seks yapmayı seçme yetisine sahiptirler ve özgür rızaları vardır (Davidson 2005: 87).

Elkind'in (1999: 34-38) "en yaygın ve zararlı çağdaş çocuk imgesi" olarak tanımladığı "çağdaş yetenekli bebek ve küçük çocuk imgesi", 1960'larda psikologların çalışmalarıyla başlayan ve çocukların zihinsel kapasitelerinin (kapasite sınır-

larını zorlayacak biçimde) arttırılması üzerine temellenen bir imgeyi ortaya koymaktadır.

Çocukluk sosyolojisinde dile getirilen aktif, becerikli, yaratıcı aktör çocuklar vurgusu ile çağdaş yetenekli bebek ve çocuk imgesi, çocukları görmek istedikleri içerik ve biçime büründürmek isteyen yetişkin zihinleri için pek çok göndermeye sahip bir gösterge alanı olarak durmaktadır.

21. yüzyılda çocukların özellikle kurbanı oldukları cinsel ve şiddet kaynaklı yapısal sorunlar, çocukların son dönemlerde biri meleksi diğeri şeytansı olmak üzere iki çocukluk imgesi temelinde algılandıklarını göstermektedir. "Kutsal çocukluk kültü kötü ruhluluğa dönüşmekte, şeytansılık meleksiliğin yerini almaktadır" (Pifer 2000: 15). Ya da Jenks'in (1996) belirlemesiyle "Dionysian (kötülük, nefsine düşkünlük) çocukluk ve Apollonian (masumiyet, saflık, iyilik) çocukluk imgeleri" çocukların masumluğunun daha sorgulanır hale geldiği bir tarihselliğe ilişkin imge yansımaları olarak belirginleşmektedir. Çocuklar gerçekten olduklarını düşündüğümüz gibi meleksi özelliklere mi sahipler, yoksa birbirlerini fiziksel, duygusal, sözel ve cinsel açılardan incitecek ve hatta birbirlerinin ölümüne sebebiyet verecek kadar şeytansı özelliklere mi sahipler? Çocukların birbirlerine şiddet, saldırganlık ve zorbalık gibi eylemleri uygulamalarının yanı sıra porno ve fuhuş alanlarında (kurban olarak) yer almaları, cinsel istismar ve cinsel şiddete, enseste ve pedofiliye maruz kalmaları, medyada cinsellikle birlikte algılanmalarına yol açan tv gösterileri, yarışmalar ve reklâmlar, çocukların cinselliğin kurbanı oldukları algısını kimi zaman gölgeleyecek biçimde aslında cinselliği yaşamaya hazır olduklarını imâ eden bir imgeye dönüşebilmektedir. Örneğin Amy vakası hem çocukları koruma amacının giderek bir saplantı ya da paranoyak bir duruma bürünebildiğini hem çocuk ve cinsellik ile ilgili herhangi bir gösterge ya da en ufak bir şüphe karşısında yetişkinleri korkuya, kaygıya, suçlamaya sevk edebildiğini ya da suçlanma riski ile baş başa bırakabildiğini hem de çocukların cinselliğe aslında hazır varlıklar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Üç yaşındaki Amy okulda oyun hamurundan, öğretmeninin penis olarak saptadığı, sosis ya da yılan benzeri nesneler yapar ve bunlardan beyaz madde fışkırtan şeyler olarak söz eder. Anne-baba, fışkıran beyaz maddeyi burun tıkanıklığına karşı kullanılan burun spreyi olarak açıklarlar. Ancak Amy'nin en gözde şekli olan sosis benzeri şeyler için söyleyecek bir şey bulamazlar ve Amy, risk altındaki çocuklar listesinde yer alırken anne-babası da isimlerini temizlemek için mücadeleye girişirler (Bauman 2001: 285).

Batı tarihinde Onsekizinci yüzyıl sonları ve Ondokuzuncu yüzyılda "çocuklar küçük yetişkinlerdir", "çocuklar savunmasızdırlar", "çocuklar boş levhalardır" ve "çocuklar üstün bir fazilete sahiptirler" şeklinde ifade edilen dört önemli çocuk imgesi (Eiss 1994: 7-8) olmakla birlikte çocukların cinsel doğaları, sadece Yirmi ve Yirmibirinci yüzyıllarda değil, çocukluk masumiyetinin kutsallaştırıldığı Onsekiz ve Ondokuzuncu yüzyıllarda da (Best 1990; Fass 2004) yetişkinlerin ilgi ve istismar konuları arasında yer almıştır. Aslında her tarihsel dönem bu ilgi ve istismara tanıklık etmiştir. Çocukların yetişkinlerce cinsellikle iç içe düşünülmesi aslında pratikte hep var olan ancak teorik düzlemde yer edinmemiş, dillendiril-

memiş bir durumdur. Çocuk cinselliği sadece Freud ile psikanalitik bir ilgi olmakla kalmamış Onsekiz ve Ondokuzuncu yüzyıl sanatçılarının eserlerinde de tematik statüde olmuştur. Örneğin Goya tarafından İspanya'daki Devrim boyunca hayata geçirdiği *Los Caprichos* serisindeki eseri "Blow" (1799) (Fass 2004: 453) önemli örneklerden biridir (eser için görsel kaynak www.google.com):

"Blow"da şehvet düşkünü erkek büyücüler, şehvet ateşini canlandırmak için bir çocuğun kalçalarını bir çift körük olarak kullanmaktadırlar ve bu arada erkek bir büyücü tarafından bir başka çocuğa oral seks yapılmaktadır. Bu, "amaçlı sadistik pedofilik irrasyonel imge", masumiyetin ve Aydınlanma idealinin karanlık yüzünü ortaya koymaktadır (Fass 2004: 453). Yine örneğin Yirminci yüzyılda Hans Bellmer'in bebekleri (Fass 2004: 461) kız çocuklarının erotikleştirilmesini sürrealist bir tarzda göstermektedir. Bellmer, bebek-çocuk ve yetişkin arası cinselliği, sadistik biçimde organlarını parçaladığı fetişistik bebeklerle, şiddet içeren tarzlarda bir araya getirmiştir.

Çocukların kötü yaratılışlı, kötü niyetli, günahkâr ve "ahlâken bozulmuş" (Sullivan ve Greenberg 2013) varlıklar biçiminde imgesel düzlemde karakterize edilmeleri, sadece cinsellik ile birlikte düşünülmeleri bağlamında değil, uygun koşulları bulduklarında şiddete, saldırganlığa ve zorbalığa da başvurabileceklerine yönelik yetişkin algısının gelişmesinde etkili olmuştur. Okullarda, okul öncesi dönemden başlayarak eğitimin her kademesinde görülen "zorbalık" (bullying) veya "akran zorbalığı" (peer bullying), çocukların okul mekânında birbirlerini kasıtlı olarak incitmeleri, zarar vermeleri ve saldırgan eylemlerini birbirlerine yönlendirmeleri temelinde gelişen ve okul hayatının gündelik rutinleri içinde çocuklar tarafından bilinçli olarak üretilen bir ilişkisellik ağıdır.

Akran zorbalığı, çocukların dünyasında çocukların birbirlerine karşı uyguladıkları fiziksel, sözel, duygusal, ilişkisel ve cinsel saldırganlık davranışlarını içeren bir olguya işaret eder. Şiddetin tüm kültürlerde görülmesine benzer bir biçimde akran zorbalığı da sosyal ve kültürel bir olgu olarak dünya çapında evrensel bir ilginin odağı haline gelmiştir ve global bir okul problemi, "okul şiddetinin en yaygın türü" (Swearer ve Cary 2003: 64) olarak tanımlanmaktadır. Zorbalık (Olweus 1993, 2003, 2010), bir ya da daha fazla çocuğun kendilerinden fiziksel, psikolojik ve sosyal açılardan daha güçsüz bir başka çocuğa zarar verme amacıyla yaptıkları, tekrarlayan olumsuz davranışlardır. Birisine zarar verme amacıyla yapılan saldırganlığın[1] bir alt türü olarak kavramsallaştırılan zorbalık, özellikle

[1] Saldırganlık literatürünün oldukça geniş ve verimli bir alan olduğunu biliyoruz. Böylesi geniş ve verimli bir yazını bu çalışmanın içine sınırlayarak dahi dahil etmek, oldukça kapsamlı bir saldırganlık metni oluşturmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada zorbalıkla ilişkisi çerçevesinde saldırganlık hakkında kimi belirlemelere sınırlı yer verme yönünde bir tutum benimsenmiştir. Bu tutum doğrultusunda saldırganlık ve zorbalık arasındaki ilişkiyi anlamlandıran ve zorbalık çalışmalarına da tarihsel bir çerçeve sağlayan önemli bir katkı; saldırganlığın genel olarak iki tür biçiminde ele alınmasıdır: 'düşmanca saldırganlık' ve 'araçsal saldırganlık'. Bu ayrımda özellikle Hartup'un (1974) 102 anaokulu öğrencisi ile yaptığı çalışma etkili olmuştur. 'Düşmanca saldırganlık' birisini incitmek, zarar vermek amacıyla yapılırken 'araçsal saldırganlık' düşmanca bir zarar verme amacı gütmeden, istenilen şeyi elde

Norveç'te 1970'lerde Dan Olweus'un yaptığı çalışmalarla çocuklara özgü bir çalışma alanı olarak belirginleşmiştir (ancak çocuklarla sınırlı değildir, yetişkinler tarafından da üretilmektedir). Olweus'un tanımına göre zorbalık, taraflar arasındaki "güç dengesizliği"ni içeren ve "süreklilik" gösteren, "zarar verme amacı"yla yapılan saldırgan davranışlardır ki bu özellikleri ile birisine zarar verme amacıyla yapılan saldırganlıktan farklılaşmaktadır.

Zorbalığın failleri ve kurbanları çocuklardır. Bu gerçek; şiddet, istismar ve saldırganlık gibi sadece yetişkinlerin çocuklara uyguladığı davranışlarmış gibi algıladığımız doğal/verili düşünme biçimimizi ve alışkanlığımızı sarsan önemli bir noktadır. Zorbalık gerçekten de zorba/fail "çocuklar"ın kendilerinden güçsüz kurban/mağdur "çocuklar"a bilinçli, niyetli ve amaçlı olarak uyguladıkları fiziksel, sözel, ilişkisel ve cinsel açıdan zarar verici davranışları içeren karmaşık bir sosyal ilişkiler ağıdır. Çocuklar tarafından üretilen ve okul hayatının ve okul kültürünün bir parçası haline gelen zorbalık, özellikle zorbalığa maruz kalan kurban çocukların "intiharları" sonucu bir an önce önlenmesi ve müdahale edilmesi gereken ciddi bir problem olarak durmaktadır. "Zorba eylemlere maruz kalan çocukların hepsi intihar etmemelerine karşın önemli bir oranda çocuk intihar etmekte ya da intihar girişiminde bulunmaya yetecek biçimde depresyona girmektedir" (Kochenderfer-Ladd ve Ladd 2010).

Çocukların kendilerinden güçsüz çocuklara sadece zorbaca davranmaları değil, örneğin 1993 yılında İngiltere'de henüz iki yaşında olan James Bulger'ı öldürme iradesini göstermiş olmaları, çocukluk imgesinin kötülükle terennüm edilmesinde ve modern dünyanın kötülüklerinden derhal korunmaları gereken masum çocukluk imgesinin kırılmasında etkili olmuştur. Söz konusu olaya ilişkin olarak Jenks (1996: 123, 126) çocukluk kavrayışında önemli değişimler olduğunu belirtir. 12 Şubat 1993 günü bir alışveriş merkezinde annesinin yanındayken kaçırılan iki yaşındaki James Bulger'ın cansız bedeni iki gün sonra bulunur. James'i kaçıran, işkence ederek öldüren ve demiryolu kenarına atan 10 yaşındaki iki erkek çocuktur. Bu olay kamuda çok yankı bulur ve 1993 sonbaharında birbiri ile karşıt iki görüş temelinde tartışmalar başlar. İlki orijinal günah anlayışı temelinde şekillenmiştir. Buna göre çocuklar günahkâr doğarlar ve kötülüğe karşı doğal bir eğilimleri vardır. İkinci görüş ise daha liberaldir ve James'i öldüren çocukların anormal olduklarını ileri sürerek onların normal çocukların başarıyla geçtikleri ahlâki, sosyal ve zihinsel gelişim aşamalarını tam olarak tamamlayamamış olduklarını belirtir.

Bu tartışmaların çocukluk kavramı üzerindeki yansımaları oldukça yıkıcı olmuştur (*a.g.e.* 125). İlk olarak geleneksel çocuk imajı, çocuk masumiyetinin dramatik reddiyle paramparça olmuştur. İkinci olarak bir ideoloji olarak uzun süre desteklenen çocuğun tek, bölünmez, bütün olduğu düşüncesinin bir göz boya-

etmek amacıyla yapılmaktadır (Hartup 1974; Englander 2003; Card ve Hodges 2008; Bee ve Boyd 2009). Örneğin: bir çocuğun başka bir çocuğun elinden oyuncak kamyonunu ya da bebeğini çekip alması ya da bir kişinin cüzdanını çalmak için kafasına vurmak gibi.

ma olduğu ortaya çıkmıştır. Jenks yine de çocukların masum[2] olduğu düşüncesinin bir söylem olarak günümüzde devam ettiğini belirtir.

Çocukları yetişkinlerin riskli dünyasından koruma gerekliliği, çocuk koruma söylemlerinin başat teması iken zorbalığın, diğer saldırgan davranış formlarının ve şiddetin çocuklardan oluşan bir dünyada çocuklar tarafından üretiliyor olması, çocukların sadece yetişkinlerden değil aynı zamanda diğer çocuklardan da korunmaları gerekliliğine yönelik tartışmalara kaynaklık etmektedir.

Bu çerçeveden hareketle bu çalışmanın konusunu, zorbalık ve kötülük arası ilişki oluşturmaktadır. Eğer zorba çocuklar kötü bir çocukluk imgesini üreten fail çocuklarsa ve zorbalık kötü bir eylem biçimi ise kötülük ile zorbalığın hangi noktalarda ilişkilendirilebileceğini ortaya koymak bu çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Zorbalık ve kötülük arası ilişkiyi ortaya koymak, kısmen, Bernstein'ın (2010: 281) belirttiği türden bir "kötülük sorgulaması"nın yapılmasını gerektirmektedir. Kötülük sorgulaması, kötülük hakkında önyargılarımızla başladığımız, sonra da bunlar üzerine eleştirel olarak düşündüğümüz bir yorum bilim etkinliğidir. Zorbalığın kötü olduğuna ilişkin bir önyargımız olmakla birlikte bu çalışma, kötülük gibi bir kavramı zorba çocuklarla kolayca veya *taken-for-granted* biçimde özdeşleştirmeme kaygısıyla oluşturulmuştur. Bir başka deyişle zorba çocukları kötülük ve kötü kavramlarının sınırları içine mutlak biçimde hapsetmeme gerekliliğine ilişkin bir hassasiyeti taşımaktadır. Kötü ve kötülük kavramlarının tüm tanımlanma çabalarına rağmen göreceli bir içeriği barındırması, "hiçbir ortak özü olmayan kötülük türlerinin bir çoğulluğunun söz konusu olması" (Bernstein 2010: 282), zorba çocukların kendi zorba eylemlerini kötü bir eylemden ziyade stratejik bir eylem olarak görme olasılıkları, zorbalığın zorba, kurban ve diğer aktörler arasında gerçekleşen sosyal bir ilişki ağı olması ve sosyal olanın dinamik karakteri gibi pek çok faktör zorbalık ile kötülüğün doğrudan, bire bir özdeşleştirilmemesini, kötülüğe ilişkin önyargılarımızın olguları ve elbette zorbaları anlamlandırma pratiklerimizi gölgelendirmemesini zorunlu kılmaktadır.

Şiddet, saldırganlık, istismar olgularına yönelik çalışmalarda genel olarak yetişkinler tarafından çocuklara uygulanan saldırganlık ve şiddet biçimleri ile ilgili çocuk imgeleri, "şiddet kurbanı çocuk" (İnal 2007: 142) veya "kurban-mağdur çocuk" (Finkelhor ve Dziuba-Leatherman 1994; Best 1990: 5; Thorne 2013) biçiminde ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise çocuklar, yetişkinler tarafından uygulanan olumsuz eylemlerin kurbanları olarak değil, saldırganlığın bir alt türü olarak kavramsallaştırılan zorbalığın "failleri" olarak ele alınmakta ve olası çocukluk imgesi zorba-fail çocuklar üzerinden değerlendirilmektedir.

[2] Çocukların masumiyeti üzerinden modern toplum eleştirilerinin yapıldığını görüyoruz. Eleştirel teorisyenler modern dünyada kaybolmuş masumiyete duydukları özlemi çocuklar üzerinden ele alarak çocuklukta ütopik bir cennetle özdeşleştirdikleri basitliği, masumiyeti ve erdemi bulmakta ve çocukluk deneyimlerinin yeniden üretimini varoluşsal bir model olarak tartışmaktadırlar (Neustadter 1992).

Zorbalığın ve zorbaların genel özellikleri zorbalığın üç temel karakteristiği doğrultusunda şöyledir:

1-Amaçlılık: Zorbalık, zorbalar tarafından hedef seçilen çocuklara zarar verme amacıyla-niyetiyle düzenlenen eylemlerden oluşmaktadır. Hangi zorbaca davranışın ("fiziksel": vurmak, itmek, tekmelemek, çimdiklemek, tehditkâr bakmak, çarpmak, nesne fırlatmak, tükürmek; "sözel": tehdit etmek, alay etmek, isim takmak, küfretmek, saldırgan mesajlar ve e-postalar atmak; "ilişkisel-sosyal": arkadaşlığı bitirme ile tehdit etmek, dedikodu yapmak, söylenti yaymak, sebepsiz yere arkadaşlığı bitirmek, ihmal etmek, grup etkinliklerine ve oyunlara almamak) (Olweus 1993, 2010; Harris ve Petrie 2003; Storch ve Ledley 2005; Card ve Hodges 2008; Rigby 2008; Swearer vd. 2010; Vernberg ve Biggs 2010) hangi çocuğa uygulanacağı ve hatta bu davranışların okul mekânında nerelerde sergileneceği dahi zorbalar tarafından hesaplanan bilinçli bir çabanın ürünü olarak karşımıza çıkar. Zorbaların diğer çocukları baskı altına alma ve kontrol etme yoluyla güç sahibi olma arzuları (Olweus 1995: 198) onları eylemlerinin bilinçli failleri haline getirir. "Zorba terimi yaygın olarak, planlı ve soğukkanlı, ne yaptıklarını bilen çocuklar" için kullanılmaktadır (Rigby 2008: 39).

2- Güç Dengesizliği: Zorbaların bilinçli failler oldukları, kurbanlarını seçme tercihlerinde de görülür zira kurbanlarını "bilinçli" olarak seçerler. Zorbalar, zorbalık ile elde etmeyi düşündükleri amaç ya da ödülleri karşılıksız bırakmayacaklarına inandıkları çocukları kurbanları olarak belirlerler. Bu açıdan zorba eylemleri amaçlı eylemlerdir. "Zorbalar seçicidirler" (Macklem 2003: 39). Zorbaların kurbanlarını bilinçli seçmelerinde, zorbalığı saldırganlıktan ayırmada önemli bir kriter olarak belirlenen güç dengesizliğinin özel bir yeri vardır. Zorbalık, kurban ile zorba arasında asimetrik bir güç (Olweus 2010) ilişkisine dayanmaktadır ve bir zorba kendisi ile olası kurban(lar)ı arasındaki güç dengesizliğine dayanarak kendisinden fiziksel (zayıf, güçsüz, küçük), psikolojik (kolay incinebilen, duyarlı) ve sosyal (popüler olmayan, arkadaş grubu içinde sosyal statüsü düşük olan) açılardan zayıf çocukları kurban(lar)ı olarak seçer (Swearer vd. 2010). Bu açıdan yaklaşık aynı dayanıklılıktaki ya da güçteki iki öğrencinin kavga etmesi zorbalık değildir (Olweus 1993: 10).

Zorbalar kurbanlarını, güç asimetrisi doğrultusunda seçerken aslında kurbanlarının kendilerini kolayca savunamayacak olmalarını da hesaplamaktadırlar. Fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan kendilerinden zayıf olduklarını düşündükleri çocukları potansiyel kurbanları olarak seçmektedirler. Zorbaların kurbanlarını seçme kriterleri sadece bahsedilen güç dengesizlikleri ile sınırlı değildir. Zorbalar aynı zamanda çeşitli yönlerden kendilerinden "farklı" olduklarını düşündükleri çocukları da kurbanları olarak seçmektedirler. "Farklı olma", çocuklar arasında güç dengesizliğinin üretilmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Farklılık, çocukların dünyasında normal-anormal ayrımının ontolojik ve epistemolojik sınırını oluşturmakta ve zorbalığı meşrulaştırıcı bir zemin olarak işlev görmektedir. Obez, farklı giyinen, farklı etnik kökene sahip, farklı bir konuşma biçimine sahip, öz-bakım becerilerinden yoksun, bir engeli bulunan, cinsel kimlik yönünden eşcinsel eğilimler gösteren, gözlük takan, kendine güvensiz, yalnız çocuklar

okullarda zorbaların kurbanları olmaları açısından risk altındadırlar. Bu açıdan belirli kişisel özellikler zorba ya da kurban olma riskini arttırmaktadır (Vernberg ve Biggs 2010). Çocukların aslında farklılıklara, yetişkinlerin düşündüğünden daha duyarlı oldukları, pek çok çalışma ile desteklenmiştir. Çocukların özellikle kendilerinden etnik köken ve ırk bakımından "farklı" gördükleri çocukları kurban olarak seçtiklerine dair Amerika ve Avustralya kökenli çalışmalar etnik köken ve ırk farklılığının çocukları kurbanlaştıran önemli bir neden olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Rigby (2008: 36), Avustralya'da Aborjinler'in çocuklarının diğer etnik gruplardan daha çok zorbalığa maruz kaldıklarını belirtir. Nansel ve arkadaşlarının 2001 yılında Amerika'da yaptıkları bir çalışmada çocukların birbirlerine en çok uyguladıkları zorbalık biçiminin, ırk ya da dinden dolayı aşağılama olduğu ortaya konmuştur (aktaran Limber 2006: 314). Dolayısıyla din bakımından farklılık da çocuklar arasında zorbalığın inşa edilmesinin nedenleri arasında yer almaktadır. Limber (*a.g.e.* 319) ayrıca özel bakım gerektiren, kronik bir hastalığı olan çocukların yanı sıra eşcinsel ve biseksüel çocuk ve ergenlerin de akranlarının kolay hedefleri haline geldiğini belirtmektedir. Stein (2011a: 7) 2009-2010 yılları arasında Amerika'da yaşları 9 ile 15 arasında sekiz çocuğun cinsel kimliklerinden dolayı okuldaki akranlarından gördükleri tekrar eden eziyetler sonucunda intihar yoluyla hayatlarına son verdiklerini belirterek çocukların homofobik tutumlarının zorbalığa neden olduğunu dile getirmektedir. De Lara da (2006: 338) çocukların farklı olana müsaade etmediklerini, kendi aralarında farklılığı istemediklerini belirterek fiziksel, duygusal ya da öğrenme açısından yetersiz olan, farklı görünen, farklı giyinen, zihinsel geriliği olan çocukların yanı sıra ırk ve etnik köken bakımından farklı çocukların okullarda en çok zorbalığa maruz kalan çocuklar olduğunu dile getirir. Schwartz, ırk ve etnik köken kaynaklı mağdur etme biçimlerinin zorbalığın spesifik bir türü olduğunu belirmektedir (aktaran Macklem 2003: 4).

Bu açıdan zorbaların rasyonel aktörler olarak eylemde bulundukları söylenebilir. Hangi çocuğu kurban olarak seçecekleri, seçtikleri kurbana hangi zorba eylemi uygulayacakları, zorba eylemlerini nerede gerçekleştirecekleri zorbaların rasyonel eylemde bulunan failler olduğunu göstermektedir. En uygun amaca yönelik en uygun aracın seçilerek en çok faydayı getirecek eylemin inşası vurgusuna uygun biçimde zorba çocukların da kurbanlarını ve zorba eylemlerini rasyonellik (Schutz 1967: 61) doğrultusunda yaptıkları görülmektedir. Bu tür hesaplı eylemlerin çocuklar tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği yönünde özellikle yaşı küçük çocuklar açısından bir tereddüt oluşsa da ortaokul çocuklarında bu tür bir amaç-araç bağının zorbalık bağlamı çerçevesinde inşa edildiği açıktır. Özellikle bu durum, "proaktif kurbanlar"da oldukça somutlaşmış durumdadır. Proaktif kurbanların[3] özelliklerini daha iyi kavrayabilmek için diğer kurban türlerine de yer vermek gerekmektedir.

---

[3] Reaktif kurbanlar ve proaktif kurbanlar ayrımını, tarihsel ve akademik olarak önceleyen ve proaktif kurbanlar ile reaktif kurbanlar ve proaktif saldırganlık ile reaktif saldırganlık arasındaki ilişkilerin akademik bir çalışma alanı olarak ele alınmasında önemli çabaları olan Dodge ve Coie'nin çalışmalarını burada anmak önemlidir. Dodge ve Coie, zorbalık ve saldırganlık

Kurbanlar, zorbalara verdikleri tepkiler bakımından üçe ayrılmaktadır (Vernberg ve Biggs 2010; Kochenderfer-Ladd ve Ladd 2010):

1-Pasif kurbanlar: Zorbaların saldırgan eylemlerine hiçbir şekilde karşılık vermeyen tipik kurbanlardır. Zorbaların isteklerine boyun eğmeye hazır, uysal, sessiz ve itaatkâr çocuklardır. Zorbaların karşısında korkuyla durur, kendilerini aptal ve başarısız olarak görürler (Harris ve Petrie 2003: 5).

2- Saldırgan kurbanlar (Reaktif kurbanlar): Zorbaların saldırgan eylemlerine karşılık veren kurban çocuklardır. Engellenme ya da herhangi bir provokasyona yönelik olarak tepkisel, öfkeli ve savunmaya dönük dürtüsel eylemler gerçekleştirirler. Duygularını düzenleme güçlüğü yaşarlar ve sıklıkla tepkileri öfke patlamaları biçiminde görülür. Bu kurbanlar "etkisiz saldırganlar", "yüksek çatışma kurbanları" ya da "provokatif kurbanlar" olarak anılırlar çünkü kendi saldırganlarını kışkırtarak ortaya çıkarlar ve zorbaları etkisiz karşı ataklarla ve duygusal acı işaretleriyle ödüllendirirler (Kochenderfer-Ladd ve Ladd 2010: 52).

3- Zorba kurbanlar (Proaktif kurbanlar): Zorbaların saldırgan eylemlerine karşılık veren kurban çocuklardır. Amaçlarına ulaşmak için uygun araçları seçen, kendi kurbanları üzerinde kontrol sağlamak, güç ve ödül elde etmek için proaktif saldırıyı kullanan kurbanlardır. Zorbalara yönelik eylemlerini saldırgan kurbanlar gibi öfke tepkiselliğinin bir sonucu olarak değil hesaplanmış proaktif eylemler biçiminde titizlikle inşa ederler. Soğukkanlı ve bir amaç elde etmeye yönelik saldırgan davranışlarını nerede (okulda mı, okula geliş ya da okuldan gidiş yolunda mı vb.?), ne zaman, nasıl gerçekleştireceklerini önceden belirlerler. Reaktif kurbanlar gibi düşmanca bir tavır ve duygu kontrolünden yoksunluk yerine kurbanlarına karşı bilinçli ve kontrollü eylemler geliştirirler (Poulin ve Boivin 2000). Araçsal davranış gösterirler ve davranışları ödüle yöneliktir (Salmivalli ve Nieminen 2002: 32).

Proaktif kurbanların zorbalığını değerlendirmede Schutz'un (1967) davranış-eylem ayrımı önemlidir. Davranış (*behavior*), pozitivist psikolojinin epistemolojisi doğrultusunda, refleksler gibi davranma biçimlerini içeren reaktif dışa vurumlardır. Oysa eylem (*action*) insanın bilinçli ve niyetli inşalarıdır. Rasyonel veya amaçlı eylem ise eylem sonucunda ulaşılacak belirli amaçlarla-hedeflerle tanımlanan eylemdir. Ayrıca eylemle ne yapılacağı ve ne kazanılacağı ile ilgili olarak önceden "tasarlanan eylem" anlamında bilinçli eylemdir (Schutz 1967: 63). Bu açıdan proaktif kurbanların zorba eylemleri, eylemleri sonucunda ne elde edeceklerine ilişkin öngörüyü içeren amaçlı ve bilinçli eylemlerdir. Reaktif saldırganlık, algılanan bir tehdit ya da bir provokasyona karşı geliştirilen savunmaya yönelik saldırganlıktır ve işlevi bir amacı başarmak değildir. Oysa ki

---

arasındaki ilişkiyi, belirli saldırganlık türleri ile belirli kurban türleri arasındaki ilişki bağlamında ele almışlardır. İlgili alanda proaktif saldırganlık ve reaktif saldırganlık şöyle tanımlanmaktadır (Dodge ve Coie 1987; Salmivalli ve Nieminen 2002; Price ve Dodge 1989; Schwartz v.d. 1998; Kochenderfer-Ladd ve Ladd'in 2010:51): Reaktif saldırganlık, bir kışkırtmaya ya da bir engellenmeye karşı verilen öfkeli, düşmanca ve tepkisel saldırganlıktır. Proaktif saldırganlık ise öfke ya da engellenmeye dayanmayan, belli bir amacı elde etmek için gösterilen saldırganlıktır.

proaktif saldırganlık belirli ve beklenen sonuçlara ulaşmak için uygun araçları kullanmayı gerektiren tasarlanmış saldırganlıktır (Dodge ve Coie 1987; Schwartz vd. 1998; Salmivalli ve Peets 2011).

Zorbalar ve proaktif kurbanlar zorba eylemleriyle ne elde ederler, neyi başarmak isterler? Akranlar tarafından kabul görmek, bir gruba ait olmak, okula uyum sağlamak için bir arkadaş grubuna girmek ve akran grubu hiyerarşisinde yükselmek, popülerlik, prestij, (erkek zorbalar için) erkekliklerini ve güçlerini göstermek, diğer çocuklar üzerinde güç ve egemenlik kurmak gibi sosyal ödüller ya da para, sigara, değerli şeyler, oyuncak gibi maddi ödüller elde etme amacı taşırlar (Olweus 1995; Espelage ve Holt 2001; Goldbaum vd. 2003; Nansel vd. 2003; Swearer ve Cary 2003; Harris ve Petrie 2003; Graham vd. 2003; Storch ve Ledley 2005; Sullivan vd. 2006; Card ve Hodges 2008).

Proaktif kurbanlar için ödül doğrudan kurbanın tepkilerinden ve kurbanın profilinden de elde edilmektedir. Örneğin kurbanlar kendilerini savunamadıkları için zorbaları acı çekmeleri yoluyla ödüllendirmektedirler (Card ve Hodges 2008). Kurbanın güçsüzlüğü ve savunmasızlığı sebebiyle karşılık veremeyecek durumda olması, zorbaların bir sonraki zarar verici eylemlerini gerçekleştirmesinde pekiştirici rol oynamaktadır. Zorbalar, uysal ve sosyal açıdan içe kapanık çocukları arayıp bulurlar çünkü onlar kolay hedeflerdir ve zorbaları zora sokacak davranışlarda bulunmazlar. İçe kapanık çocuklar, kendilerini zorbalar için çekici hedefler haline getirecek biçimde endişe verici bir savunmasızlığa sahip oldukları için daha çok hedef haline gelmektedirler (Kochenderfer-Ladd ve Ladd 2010: 49-50). Kurbanlar acı göstergeleriyle ve ihtimale yer vermeyecek tarzda karşılık vermeyecek olmaları ile zorbaları ödüllendirirler (Storch ve Ledley 2005: 30).

Kurban, zorbalığa maruz kaldıkça kendi içine çekilmekte, endişe düzeyi artmakta, zorbadan korkmakta, yalnızlaşmakta, bu tür eylemlere maruz kalmasında rolünün olduğunu düşünmekte ve bazen de bu tür davranışları hak ettiğini düşünecek kadar ciddi psikolojik ve sosyal etkiler yaşamaktadır. Hatta hayatına son vermektedir. Kurbanların tekrarlayan mağduriyetleri sosyal ve duygusal gelişimlerinde önemli pek çok olumsuz etkilere sahiptir: Depresyon, düşük öz-saygı, uyum problemleri, anksiyete, yalnızlık, akranlar tarafından reddedilme, dikkat eksikliği, öğrenme güçlüğü, okula devamsızlık ve okulu bırakma, alkol ve madde kullanımı, intihar girişimi, düşük okul başarısı, uyku problemleri, yatak ıslatma, mide ağrıları, yorgunluk, düşük öz-güven, akranları hakkında düşmanca şeyler düşünme gibi (Paul ve Cillessen 2003; Goldbaum vd. 2003; Harris ve Petrie 2003; Limber 2006; Card ve Hodges 2007, 2008; Kochenderfer-Ladd ve Ladd 2010; Vernberg ve Biggs 2010).

Kurbandaki bu tür etkiler kimi vakalarda kurbanı zorbaya daha da bağımlı yapmakta ve aralarında zorbalık ilişkisine dayanan bir döngü oluşmaktadır (Card ve Hodges 2008). Bu arada proaktif kurbanlar reaktif kurbanlara göre duygu kontrolüne sahip ve soğukkanlı olsalar da genel olarak şu gerekçelerle de zorba eylemlerini kurbanlara yöneltmektedirler: "Zorbalık stresimi alıyor", "Kötü bir gün geçiriyorsam birini seçmeliyim", "Benden nefret ediyorlar", "Benimle alay

ediyor ve arkamdan konuşuyorlar", "Beni sinirlendiriyorlar", "Eğlenmek için", "Ne kadar sert olduğumu göstermek için" (Swearer ve Cary 2003; Rigby 2008).

Zorbanın bakış açısından kurban, amaçlarını başarmada bir araç olarak görülmektedir (Salmivalli ve Peets 2011: 329). Bu açıdan bakıldığında proaktif kurbanlar ve zorbalar, akran grupları ve sosyal ilişkiler üzerinde kontrol sahibi olma ve sosyal ilişkileri bir dereceye kadar dönüştürme yeteneği olan aktörler olarak görülebilirler. Akran gruplarında ve okulda saldırganlıkları ve zorba eylemleriyle ünlenen(!) zorbalar ve proaktif kurbanların, "izlenim yönetimi"ni (Goffman 1959) kullandıkları söylenebilir. Zorba eylemleriyle popülaritelerini arttıran ve kendilerine hayranlık duyan bir seyirci-izleyici grubuna sahip olan proaktif kurbanlar ve özellikle zorbalar, kendi sundukları benlik tasarımlarının seyirciler tarafından kabul edilmesi yoluyla seyirciler üzerinde denetim kurmak isterler. Bu yönüyle zorbalar ve proaktif kurbanların, eyleyenler olarak "dış dünyada pratik bir etkinliğe girişerek, sosyal ilişkileri kendi tasarımladıkları biçimde dönüştürme" becerisine (Ritzer 2011: 389) sahip aktörler oldukları söylenebilir. Zorbalar ve proaktif kurbanlar plan yapma, anlam verme ve anlam vermelerine göre eylemde bulunma yeterliliğine sahip bilinçli aktörlerdir.

Zorbaların ve proaktif kurbanların eylemlerini inşa ederken kendilerini amaçlarına en iyi biçimde ulaştıracağına inandıkları planları, eylemlerini gerçekleştirecekleri okul mekânlarına yönelik bir belirlemeyi de içermektedir. Zorba eylemler okulda öğretmenlerin, müdürün veya diğer okul yetkililerinin sayıca az bulundukları ya da fark etmelerinin pek de olanaklı olmadığı banyo, soyunma odası, sınıf, koridor, okul çıkışı, spor salonu, teneffüs, okuldaki kuytu yerler, okul servisleri, okula gidiş yolu, tuvalet, yemekhane, oyun alanı (Macneil 2002; Graham vd. 2003; Swearer ve Cary 2003; Harris ve Petrie 2003; Rigby 2008; Schwartz vd. 2010) gibi mekânlarda gerçekleşmektedir. Ancak Harris ve Petrie'ye (2003: 3) göre okula giderken ve okul çıkışında zorbalık ara sıra olmaktadır. Zorbalığın esas gerçekleştiği mekân okuldur.

3-Süreklilik: Zorba eylemler zaman boyunca tekrarlar, süreklilik gösterir. Bir başka deyişle zorbalar kurbanlarını defalarca zorba eylemlerinin nesnesi kılarlar. Aynı çocuk-kurban bir ya da daha fazla çocuğun zorbalığına uzun bir süre maruz kalabilir.

Zorbalar ve Kötü Çocukluk İmgesi

Çocukların zorbalıkları üzerinden kötü bir çocukluk imgesinden bahsedebilir miyiz? Ya da reaktif ve proaktif saldırganlık arasında hangisini daha kötü olarak belirleyebileceğimize ilişkin bir ölçüt bulabilir miyiz? Proaktif saldırganlığın hesaplı, amaçlı bir eylem olması onu, bir öfke sonucu kontrolsüz olarak ortaya konulan reaktif saldırganlıktan daha mı kötü yapmaktadır? Yoksa her ikisi de eşit derecede mi kötüdür? Zorbalık ve saldırganlığın karmaşık doğası ile kötülük probleminin sığ olmayan nitelikleri göz önüne alındığında bu soruların kolaylıkla cevaplanamayacak yeni sorulara kapı araladığı muhakkaktır. Bu sorulara bu çalışma çerçevesinde cevaplar verebilmek için okullarda gerçekleştirdikleri bir

başka zorbalık türü üzerinden çocukları değerlendirmek, zorbaların kötü bir çocukluk imgesini inşa edip etmedikleri sorusuna verilecek olası cevabı ortaya koymada ele alınmaya değer görülmektedir: çocuk cinselliği ve çocuk zorbalığının birleştiği "cinsel zorbalık". Çocuklar okullarda akranlarına ya da kendilerinden daha küçük çocuklara cinsellik ve saldırganlığı, bütünleşmiş tek bir eylem biçiminde yani "cinsel zorbalık" biçiminde uygulamaktadırlar.

Freud'a (1962) göre çocuk, doğuşunda bazı cinsel filizler getirmektedir ve cinsel doyumunu, bebek ve daha küçükken oral ve anal yollarla, büyüdüğünde ise genital bölgeleri ile karşılayarak çok şekilli tatmin olma davranışları göstermektedir. Bu anlamda bebek ve çocukların çok şekilli sapık olma yatkınlıkları vardır. Üstelik çocuklar ayartılabilirdir ve cinselliklerinin uyanması için mutlaka bir ayartma gerekli değildir; bu uyanma kendi kendine de olabilir.

Bu durum göz önüne alındığında çocuğun cinsellik ve zorbalığı bir arada deneyimlemesinin yollarından birinin cinsel zorbalık olduğunu söylemek olanaklıdır. Çocukların son dönem tartışmalarında cinsel arzularını tatmin konusunda becerikli aktörler olabilecekleri savı ile niyetli-amaçlı zorba eylemlerinin failleri oldukları savı, cinsel zorbalık kavramı ışığında değerlendirilebilir. Çocuklar diğer çocuklara cinsel zorbalıkta bulunarak, pek çok faktör yanında, "uyanan" cinselliklerini de deneyimleme olanağına sahiptirler.

Cinsel zorbalık, cinsel davranışları içeren zorbalığa işaret eder ve eğitim kurumlarının farklı düzeylerinde ortaya çıkar (Williams 2013: 61,67). Çocukların cinselliği öğrenen özneler oldukları ve cinsel hazları deneyimlemeye yetenekli oldukları akademik yayınlarda yer almamaktadır (Standfort ve Rademakers 2013: 1). Çocuğun masumiyeti, masumiyete zarar verebilecek her şeyden korunmaktadır ve cinsellik de bunlar arasındadır.

Bununla birlikte çocuklar arasında cinsel zorbalık ve cinsel istismar oldukça yaygındır. Örneğin, 9. ve 12. sınıfa giden öğrencilerin %70'i akranları tarafından cinsel istismara (Holt ve Espelage 2003); adolesan öğrencilerin %49'u cinsel istismar, ilişkisel ve fiziksel/sözlü zorbalığın üçüne birden, %28'i ise sadece cinsel istismara (Felix ve McMahon 2007'den aktaran Felix ve Green 2010: 177); 2011 yılında yapılan bir araştırmaya göre 7.-12. sınıfa giden öğrencilerin %48'i cinsel istismara, erkeklerin %40'ı kızların ise %56'sı cinsel istismara (Dupper 2013: 50); 2001 yılında yapılan bir araştırmaya göre ise 7.-12. sınıfa giden öğrencilerden erkeklerin %28'i kızların ise %66'sı (Strauss 2012: 95) cinsel istismara maruz kalmışlardır. Cinsel istismar, cinsel zorbalık, istenmeyen cinsel davranış kavramları benzer cinsel davranışları içermekle birlikte cinsel zorbalık okullardaki cinsel istismarın öncülüdür (Stein 1995; 2011b) ve cinsel istismar, okullarda görülen zorbalık türlerinin her biçiminde ortaya çıkabilir (Rigby 2008: 172). Zorbalık ve zorbalığın bu anlamda cinsel istismar ile olan ilişkisi okullarda kritik bir önemdedir (Stein 2000: 599).

Cinsel zorbalığı Olweus'un zorbalık için belirlediği üç temel kriter bağlamında şöyle tanımlamak olanaklıdır: cinsel zorbalık, "asimetrik güç" temelinde güçlü çocukların kendilerinden güçsüz çocuklara "zarar vermek amacıy"la [örneğin

çocuklar heteroseksüel olduklarını kanıtlamak için diğer çocukları cinsel istismarlarının kurbanı haline getirirler (Espelage 2013: 31)] belirli bir "süreklilik"te uyguladıkları tekrar eden cinsel içerikli davranışlardır. Cinsel zorbalık sözlü, fiziksel ya da ilişkisel biçimde inşa edilen cinsel davranışları içeren bir zorbalık türüdür. Çocukların cinsel hayatları (cinsel etkinliğin olmaması ya da çok olması), beden bölgeleri (örneğin, kızların büyük göğüslü olması), cinsel tercihleri (homofobik zorbalık) cinsel zorbalık içine girmektedir. Aşağılayıcı bir dil kullanmak (gay, lezbiyen, fahişe gibi), tecavüz etmeyle korkutmak-tehdit etmek, kurbanın cinselliği ve cinsel hayatı ile ilgili söylentiler yaymak, zorla bedensel bölgelere dokunmak, cinsel ilişki için zorlamak, sıkıştırmak, sürtünmek, okşamak, kucaklamak, gıdıklamak, cinsel yorum ve şakalar yapmak (örneğin, "bana bir saksafon çal", "benimle kucak dansı yap"), dalga geçmek, zorla öpmek, oral sekse zorlamak, cinsel resimler ya da fotoğraflar göstermek, porno seyretme teklifinde bulunmak, kurbanın pantolonunu indirmek veya genital bölgeyi iyice sıkarak gösterecek biçimde pantolonunu yukarıya çekmek, kaba etleri göstermek, kızların eteklerini bellerine kadar kaldırmak, cinsel ilişki için ısrarla ve sürekli sormak, genital bölgeleri kavramak (Duncan 1999; Stein 2011a; Stein 2011b; Strauss 2012; Dupper 2013) okullarda görülen cinsel zorbalık biçimleridir.

Cinsel zorbalık ve cinsel istismar çocuklar arasındaki diğer zorbalık türleri gibi kurbanlar üzerinde çok yönlü olumsuz etkilere sahiptir (Stephens ve Hallas 2006; Felix ve Green 2010; Dupper 2013; Williams 2013) ve yine okulda yetişkin denetim ve varlığının az olduğu yerlerde gerçekleştirilmektedir. Pellegrini'ye (2002) göre okullarda bildirilen cinsel istismarın yaklaşık %50'si proaktiftir ve bu yönüyle cinsel istismar zorbalığa benzemektedir.

Cinsellik ve zorbaca saldırganlığın iç içe geçtiği, zorba çocukların diğer çocukları cinsel açıdan kurbanları haline getirdikleri bu eylem ve etkileşim ağı, cinsel eylemlerini nerede, ne zaman ve ne elde etmek için kullanacaklarına yönelik araçsallıkları ile cinsel zorbaların da proaktif olabileceğini ve proaktif kurban inşasında cinselliğin de rolü olduğunu göstermektedir.

Zorbalık ve kötü çocukluk imgesine tekrar dönülürse kötülük nasıl tanımlanmaktadır? Kötülük "ya doğadan gelen ya da bilinçli insan eyleminin sonucu olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şey"dir (Cevizci 1996: 319). Kötülük, insan varlıklarının özsel bir niteliği değildir, ancak niyetli bir eylemdir. Aktörlerin bilinçli yansımalarının sonucudur ve birisine şiddetli bir şeyler yapmanın iradi kararıdır (Cushman 2001: 83). Bu açıdan zorbalık, "bilinçli insan eylemi, niyetli bir eylem, birisine fiziksel, sözel, ilişkisel veya cinsel açıdan zarar vermenin iradi kararı olarak, kötü bir eylem biçimidir" ve bu çalışma sınırları içinde, kötülük ve zorbalık ilişkisi amaçlı, niyetli zarar verme çerçevesinde tanımlanmaktadır. Zorbalar bu saldırgan ve bilinçli kötülüğün üreticisi fail çocuklar olarak kötü çocukluk imgesini desteklemekte ve inşa etmektedirler.

"Kötülük güçlü ve *sui generis* bir sosyal kuvvettir" (Alexander 2001: 153). Zorbalar kurban olarak seçtikleri çocuklar üzerinde sahip oldukları fiziksel ve

sosyal gücü acı çektirme yoluyla üretirken kötülüğün gücünü de üretmektedirler. "Kötülüğün gücü ve insanın kötülük yapmaya yatkınlığı hafife alınmamalıdır" (Bernstein 2010: 286). Kötülük, saldırganlık, zorbalık, şiddet, cinsel istismar gibi insanlara acı verici eylemlere ilişkin verili düşünme biçimimiz, bu tür eylemlerin yetişkinlerce ve yetişkin-yetişkin, yetişkin-çocuk ilişki ağlarında üretildiğine yönelik bir toplumsal ve kültürel algıya yol açmaktayken, çocukların zorba oluşları ve diğer çocukları kurbanları haline getirmelerinin hesaplı ve planlı niteliği, verili düşünme biçimimizi oldukça sarsmaktadır.

Çocuklar birbirlerine bilinçli olarak acı çektirmekte ve zarar vermektedirler. İnsanın ve elbette çocukların kötülük yapmaya eğilimleri vardır ve zorbalık üzerinden çocuklar, birbirlerine yönelik bir kötülüğü inşa etmektedirler. Freud'un (1999) dediği gibi hepimiz "saldırganlık eğilimi"ne sahibiz ve bu saldırganlık eğilimlerinin tatmininden vazgeçmemiz kolay olmayacaktır.

"Zorbalığı kötü bir şey olarak görmek doğaldır çünkü zorbalık şeytanca bir düşünme biçimidir" (Rigby 2002: 27). Zorbalığın kurbanlar üzerindeki etkileri, zorbaların ve özellikle proaktif kurbanların zorba eylemlerini ustaca planlamaları, hatta zorbaların kurbanlarına birden fazla zorbalık türünü uygulayarak çoklu kurbanlaştırmaya-mağduriyete sebep olmaları (*poly victimization*) (Holt ve Espelage 2003; Finkelhor vd. 2007; Rigby 2008) göz önüne alındığında zorba çocukların kötülüğü bilinçli olarak ürettiklerini söylemek olanaklıdır. Zorbalığın amaçlı bir eylem olması ile Svendsen'in (2001: 85) işaret ettiği "araçsal kötülük" arasında kısmi bir ilişki kurulabilir. "Araçsal kötülü" amaç ne olursa olsun söz konusu amaca ulaşmak için seçilen aracın kötü oluşuyla ilişkilidir ve fail bu kötülüğün farkındadır. Zorbalıkta ise failin zarar verme "amacı" ve zarar verme amacını gerçekleştirmede kullandığı saldırgan eylem "araçları", zorba tarafından bilinçli olarak seçilmektedir ve zorba, yaptığı eylemin farkındadır. Zorbalık, amaç-araç bağının zarar verici, acı çektirici eylemler ilişkiselliği üzerine inşa edilmiştir ve amaç ile aracın her ikisi de kötüdür. Bu açıdan zorba eylemler, Weber'in (1995: 44) "iyice düşünülüp taşınılmış özel amaçlara rasyonel olarak ulaşmak için koşul ya da araç kullanma" biçiminde tanımladığı "amaçsal rasyonel eylem"ler olarak da tanımlanabilir. Bu açıdan zorbalık bir yönüyle "araçsal kötülük" bir yönüyle de "amaçsal kötülük" olarak nitelenebilir. Proaktif zorbalığın herhangi bir öfke kontrolsüzlüğü ve tepkisellik olmaksızın soğukkanlı, amaçlı ve planlı nitelikleriyle, reaktif zorbalığa göre daha "kötü" bir eylem olduğunu söylemek olanaklıdır. Bununla birlikte çocukların okullarda sahip oldukları roller sabit değildir ve çocuklar zorbalık etkileşim ağı içinde rollerini değiştirmektedirler (Graham vd. 2006; Espelage ve Swearer 2010). Dolayısıyla bir çocuk reaktif ve proaktif kurban rolünün her ikisini de kendisine yönelen saldırgan eylemin ve failin durumuna ve elbette kendi varoluş şartlarına göre yeniden tanımlayarak oynayabilir. Örneğin, "bir saldırı sadece reaktif olabilir ancak eğer bir statü amacıyla ilişkiliyse zorbalar için proaktif olabilir" (Sijtsema vd. 2008: 57). Yahut pasif bir kurban, "seri bir zorba" (Rigby 2008) haline gelerek kötülük algılarımızı ve tanımlarımızı yeniden ve sürekli gözden geçirmemize sebep olabilir. "Sosyal eylem, bireyin yalnızca başkasının davranışına göre anlamlı biçimde

yönlendirdiği eylemdir. Öznel davranış ancak başkasının davranışına yönelik olmak koşuluyla sosyal nitelikte sayılabilir" (Weber 1995: 41). Kötülüğü sosyal bir eylem formu olarak açıklamak için faillik (*agency*) kavramına ihtiyaç vardır (Cushman 2001: 83). Dolayısıyla zorbalık da sosyal bir eylemdir ve eylemin sosyal bağlamı kadar fail ve kurbanın birbirlerine yönelik anlamlandırma pratikleri, zorbalığı hem bir sosyal eylem kılmakta hem de iyilik ve kötülük ile ilgili tanımların, akmakta olan bir sosyallik zemininde inşa edildiğini göstermektedir. Kötü olarak tanımlanan deneyimlerin failleri ve kurbanları açısından kötülüğün anlamı ve değeri değiştiği sürece kötü ve iyi arasında sadece bağlamsal bir farklılaştırma yapılabilir.

Zorbalar ve özellikle proaktif kurbanların *schadenfreude* (başkasının acısından ve mutsuzluğundan zevk alma) (Svendsen 2001) deneyimini yaşamakta oldukları söylenebilir. Daha önce belirtildiği gibi kurbanların zayıflığı, karşılık veremeyecek durumda oluşları ve zorba eylemlerin sonucu olarak yaşadıkları acı göstergeleri, zorbalar ve proaktif kurbanlara keyif vermektedir. Cinsel istismar ve cinsel zorbalık faili çocuklar, cinsel memnuniyetlerinin peşindedirler, kurbanlarını baskı altına almak isterler ve kurbanlarının direnmedeki başarısızlıklarını bir başarı göstergesi olarak alırlar (Rigby 2008: 173-174). Dolayısıyla kurbanlarının yaşamalarına sebep oldukları acılarından ve mutsuzluklarından zevk almaktadırlar. McGinn (aktaran Svendsen 2001: 103) ise *schadenfreude*'yi aktif ve pasif olarak ayırmaktadır. "Aktif kötülük" başkalarına ıstırap verirken keyif almak, "pasif kötülük' ise verilmiş olan ıstırabın keyfini çıkartmaktır. Zorbalığın aktif ya da pasif kötülük olup olmadığını bu çerçevede belirlemek zordur. Zorbalık, aktif ya da pasif kötülük olabilir. Ancak zorbalık üzerine gelişen oldukça verimli bir yazın olmasına rağmen zorbalık, zorbalar, zorba kurbanlar/proaktif kurbanlar ve ilişkili diğer konular ile ilgili son derece deterministik tespitlerde bulunmak olanaklı değildir. İncelikle ele alınması gereken zorbalık ile ilişkili pek çok konu bulunmaktadır ve zorbalığı kötülükle ilişkilendirmek başlı başına bir konudur. Buradan hareketle zorbalığın amaçlı, bilinçli zarar verme, kurbanlara acı çektirme eylemi anlamında kötü olduğu tanımlaması dışındaki kötülük karakteristikleri ile zorbalık arası ilişkiyi kurmak zorlaşmaktadır. Evet zorbalar pişmanlık duymamakta ya da nadiren duymakta (Macneil 2002; Rigby 2008), eylemlerinden keyif almakta, kurbanlarının acılarından tatmin olmakta, kurbanlarını herhangi bir üzüntü belirtisi olmadan incitmektedirler (Macneil 2002: 249; Harris ve Petrie 2003: 4). Ancak zorbaların ve zorba eylemlerde bulunan kurbanların homojen bir grup olmaması, zorba eylemlerini gerçekleştirmelerinin genel karakteristikleri bilinmesine rağmen farklı sosyal eylem dinamiklerinin her zaman için farklı bir örüntüyü yaratabilme olasılığı, bu zorluğu ortaya koymaktadır. Üstelik Bernstein'ın (2010: 12-13) belirttiği gibi kötülükle ilgili sorunlar dönüp dolaşıp zihnimize saplanmaktadır ve bir şeyi kötü diye yaftaladığımızda tam olarak ne kastettiğimize ilişkin kavramsal bir görüş ve söylem bulunmamaktadır. Zorbalık kötüdür ve zorbalar ile proaktif kurbanlar kötü çocukluk imgesini üretmektedirler. Ancak bu çalışma çerçevesinde kabul ettiğimiz kötülük tanımı ve zorbalık

arası ilişkinin sınırları dışında olası pek çok kötülük biçimi ve zorbalık ilişkisi olabileceğinin de farkında olunması gerektiği belirtilmelidir.

"Seçme özgürlüğü, kötülüğün kökenidir" (Svendsen 2001: 114). Zorbalar ve proaktif kurbanlar yaptıkları zorba saldırganlıklarının farkındadırlar ve bu eylemi yapmayı bilinçli olarak seçmektedirler. Üstelik kendilerini haklı görmektedirler (Rigby 2008: 45). Kurbanlarına yönelik empatileri yoktur (Macneil 2002; Harris ve Petrie 2003). Kimi çocukları bilinçli biçimde "kronik kurban"ları (Storch ve Ledley 2005: 29) haline getirmektedirler. Bir çocuk bir kez kurban edildiğinde gelecekte aynı ya da farklı zorbaların kurbanı olma riski altında bulunmaktadır ve kurbanlar bu özellikleri ile okulda ün kazanarak farklı zorbaların hedefleri haline gelmektedirler (Espelage ve Holt 2001). Zorbalar ve proaktif kurbanlar bu yönüyle kurbanların zorbalık ağındaki inşasına da katkıda bulunmakta ve zorbalıkla ilişkili kötülük tanımımızın çeperini genişletmektedirler. Kimi çocuklar böylelikle, Kant'ın (2000: 37) "insan kendi kendinden ne yapar?" sorusunu zorba ya da proaktif kurban oluş temelinde cevaplamaktadırlar. Bernstein (2010: 292) "iyi ve kötü arasındaki seçimin nihai zemini anlaşılmazdır" tespitinde bulunur. Bernstein'a göre, "kötülüğün anlamını, türlerini ve değişimini kavramaya çalışır, neden bazı bireylerin iyi ilkeleri, diğerlerininse kötü ilkeleri benimsediğini bilmek isteriz. Bir kişinin eğitimi, yetiştirilişi, karakteri, koşulları vb. hakkında söyleyebileceğimiz çok şey vardır [...] Ancak bu, bireylerin yaptıkları seçimleri neden yaptıklarının eksiksiz bir açıklaması anlamına gelmez. Açıklamalarımızda her zaman bir boşluk, bir kara delik vardır". Zorbaların ve proaktif kurbanların, zarar verici zorba eylemlerinin amaçlılığı noktasında kötü olduklarını ve diğer kötülük biçimleri ya da tanımlarıyla ilişkilendirmede mutlak tespitler yapılmaması gerekliliğine ilişkin yukarıda ifade ettiğimiz belirleme açısından Bernstein'ın söz konusu görüşleri oldukça önemlidir. Çünkü bu çalışmadaki kötülük kabulü ve algısı, genel olarak mağdur-kurban açısından ele alınan kötülüktür. Başka çocuklara hükmetme gücüne sahip zorbaların acı çektirdiği çocukları mağdur ve kurban olarak tanımlayan, faillik ile kurban oluşun kavramsal tanımlarını yapan yapı ve kültürün, iyilik ve kötülüğe ilişkin belirlemeleri temelindeki kötülük kabulüdür. Fail veya zorba veya proaktif kurban açısından bakıldığında ise zorbalık akran grubuna kabul edilme, gücü, mevcut ilişkileri ve statüyü muhafaza etme, birilerinin kurbanı haline gelmeme gibi amaçları yerine getirme bakımından zorba çocukların var olma çabalarının stratejik bir eylemi olarak da görülebilir. Zorbalık, okulda diğer çocukların bulunduğu bir sosyal ilişki ve etkileşim mekânında gerçekleşmektedir. Bu mekânda birileri kurban, birileri zorba, birileri reaktif kurban, birileri proaktif kurban, birileri de seyirci olmaktadır. Zorbaları da üreten, hem bu ilişki ve etkileşim mekânı hem de güce, şiddete, erkek olmaya, heterojen cinsel kimliklere, hâkim ve kabul edilebilir davranış örüntülerine yönelik kodlamaları tanımlayan kültürdür. Kötülüğe, zorbalığa ve saldırganlığa ilişkin yerleşik düşünme biçimlerimiz belirli eylemleri ve bu eylemleri gerçekleştiren failleri kötü olarak görmemizi sağlamakta ve sosyal dünyayı bu tür kategorilerle algılamamızı ve deneyimlememizi olanaklı kılmaktadır. Bununla birlikte kültürün gölgede bıraktığı ya da kötü olarak tanımladığı eylemlerin faillerini – ki

bu çalışmada zorbaları ve proaktif kurbanları – mutlak kötülük sınırları içine hapsetmemek gerektiğini belirtmek önemlidir. Zorbalar ve proaktif kurbanlar, başka tür eylemler ve ilişkiler ağında farklı kültürel kodlarla kurban ya da başka bir statü ile tanımlanabilirler. Bir proaktif kurban bir kurbana dönüşebilir ya da bir kurban bir reaktif kurban olabilir ve bu statülerdeki çocuklara ilişkin kurban-fail, iyi-kötü tanımlamalarımız çok kısa bir süre içinde değişebilir. Dolayısıyla zorbalığın failleri kötülük çerçevesi içinde göreli olarak tanımlanabilir. Üstelik amaçlı ve planlı zorba eylemlerin üreticisi olmaları anlamında kötü olarak bu çalışma sınırları içinde tanımlanan zorbalar ve proaktif kurbanlar, diğerlerine yönelttikleri eylemlerinden – kurbanları kadar olmasa da – kendileri de zarar görmektedirler. Bir başka deyişle kendi yaptıkları kötülüklerinden kendileri de farklı düzeylerde olumsuz etkilenmektedirler. Örneğin: zorbalar depresif olmaya fazlasıyla eğilimlidirler (Harris ve Petrie 2003: 6; Rigby 2008: 49). Okulu bırakma ve suça katılma, sigara ve madde kullanma olasılıkları kurbanlarına göre daha fazladır. Onlar da okula uyum sorunları göstermekte, düşük akademik başarı (Harris ve Petrie 2003: 34) sorunlarını yaşamaktadırlar. Bu alandaki empirik çalışmalar arttıkça zorbalık ve kötülük arası ilişkiyi daha açıklayıcı ve anlamlandırıcı çerçeveler elde etmek olanaklı görünmektedir. Dolayısıyla zorbaların doğrudan hedefleri kurbanları iken dolaylı hedefleri de kendileri olmaktadır. Zorbalar ile proaktif kurbanların ve elbette reaktif kurbanların kötülükle ilişkili bu ikili durumları daha derinden ele alınmayı gerektirir nitelikler göstermektedir. Rigby'nin (2008) saldırı altındaki kişi masum olmayabilir ve saldırganca davranmak her zaman yanlış olmaz belirlemesi, zorbalığı ve saldırganlığı meşrulaştırma ile gerekçesi ne olursa olsun haklı çıkarmama arasındaki ya da iyilik ile kötülük arasındaki çizginin kimi zaman çok incelebildiğini göstermekte ve kavramlarımız ile tanımlarımız üzerine aceleci tespitlerde bulunmamamız gerektiğini örneklemektedir. Örneğin proaktif kurbanların eylemlerini, saldırgan amaçları doğrultusunda planlayarak "kurban" olmadan "zorba" olmaya geçişleri arasındaki dinamikler, zorbalığı kötülükle nasıl ilişkilendireceğimizi ya da ilişkilendirirken gözümüzden kaçan noktaları ortaya koyarken konu ile ilgili ne çok kara deliğe sahip olduğumuzu göstermektedir.

Çocukları kötü ve şeytansı ya da iyi ve meleksi ya da zorba ya da kurban ya da şehvetli ya da masum olarak belirli ikiliklerde düşünmek ve bu imgelerle anmak ile ilgili olarak Pifer'in (2000: 15-16) şu tespiti oldukça önemlidir: çocuk imgesini kutuplaştırmak yetişkinlerin kök salmış duygu karmaşalarını göstermeye yardım eder, öyle ki çocuğun değişen imgesi, yetişkinlerin duyguları, korkuları, inançları, önyargıları, kaygıları ve çelişkileriyle kaydedilir. Thorne (2013: 23) da üç çağdaş çocuk imgesinin yetişkin çıkarları ve perspektifleri ile inşa edildiğini belirtir: "yetişkin toplumunu tehdit eden çocuklar", "yetişkinlerin kurbanları olarak çocuklar" ve "yetişkin kültürünü öğrenen çocuklar". "Çağdaş dünya kötülük imgeleri ile doludur" (Meyer 2008: 9) ve çocuklar da bu imgelerle tasavvur edilmekte, kolektif hafızanın derinliklerinde olduğu kadar yüzeyde de saklanmakta ve yeniden üretilmektedir.

Kötülüğün bilinçli zarar verme olarak kabul edildiği ve zorbalığın da bu çerçevede ele alındığı bu çalışmada zorbalık kötü bir ilişkisellik ağı, zorbalar ile proaktif kurbanlar ise amaçlarına ulaşmak için fiziksel, sözel, ilişkisel ve cinsel zorba eylemlerini, bilinçli olarak seçtikleri kurbanlarına zarar verme niyetiyle uygulayan failler olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda zorbalar ve proaktif kurbanlar kötü çocukluk imgesini üreten faillerdir. Zorbalık çerçevesinde diğer çocukları "kurbanları" haline getiren zorbalar ve zorbaların kurbanlarıyken, daha sonra zorba olarak kendilerini inşa eden reaktif ve esas olarak proaktif kurbanlar "kötü çocuk" ve "zorba çocuk" imgeleri temelinde değerlendirilebilir. Yetişkin tanımlanmalarına göre şekillenen kötülük ve çocukluk tanımları, sosyal gerçekliğe ilişkin imgelerin yaratılmasında da etkilidir. Bu çerçevede zorbalık da yetişkinlerce, çocuklar dünyasında üretilen bir eylem ağına yönelik olarak tanımlanmıştır. Söz konusu tanımlar doğrultusunda da zorbalar ve zorbalık yaparak kendilerini var kılmaya çalışan proaktif kurbanlar, kötü ve zorba çocuk imgelerinin üreticileri olarak kavramsallaştırılmıştır. Bununla birlikte çalışmada daha önce belirtildiği üzere kötülük tanımlarının değişebilirliği, kötü eylemler içine girebilecek pek çok eylem örüntüsünün olabilirliği, genel olarak kötülük tanımlarının mağdur ve kurbanlar açısından tanımlanması ve faillerin zorba eylemlerine yönelik anlamlandırma pratiklerinin, öznelliklerinin, bakış açılarının ihmal edilmesi, kötülük ve zorbalıkla ilgili bu çalışmanın da içinde olduğu mevcut değerlendirmelerde kara delikler olduğu iddiasını yaratabilecek başlıca etmenlerdir. Kötülüğün failleri zorbalar ile proaktif kurbanların bakış açıları, diğer çocukları kurbanları haline getirmedeki hesaplı niyetleri, eylemlerine ve diğer kurban çocuklara verdikleri anlam gibi zorbalığın, sosyal bir eylem ağı içerisinde, failleri ve kurbanları çocuk olan bir ilişki alanı içinde üretilmesi, hermeneutik anlamlandırma süreçlerini gerekli kılmaktadır. Kötülük bilinçli üretilen sosyal bir eylemdir. Benzer şekilde zorbalık da sosyal bir eylemdir. Weber'den hareketle bilgisine ulaştığımız "sosyal eylem" kavramı, kötülük ve zorbalıkla ilgili çocukluk imgelerini, alışılmış verili açıklama tarzlarının kolaycılığına düşmeden anlamaya yol açacak temel anahtar durumundadır.

Kaynakça

Alexander, Jeffrey C. (2001) "Getting Beyond Modernist Common Sense About the Alternative to the Good", *Rethinking Evil: Contemporary Perspectives,* ed. Maria Pia Lara, 153-172, University of California Press.

Arıès, Philippe (1962) *Centuries of Childhood*, A Social History of Family Life, New York: Alfred A. Knopf.

Bauman, Zygmunt (2001) *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı.

Bee, Helen ve Denise Boyd (2009) *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs.

Bernsteın, Richard (2010) *Radikal Kötülük, Bir Felsefi Sorgulama*, çev. Nil Erdoğan, Filiz Deniztekin, İstanbul: Varlık.

Best, Joel (1990) *Threatened Children:Rhetoric and Concern About Child-Victims*, The University of Chicago Press.

Card, A. Noel, Ernest V.E. Hodges (2008) "Peer Victimization Among School Children: Correlations, Causes, Consequences and Considerations in Assessment and Intervention", *School Psychology Quarterly*, Vol. 23, No. 4, pp. 451-461.

Card, A. Noel, Ernest V.E. Hodges (2007) "Victimization Within Mutually Anthipathetic Peer Relations", *Social Development,*Vol. 16, No. 3, pp. 479-496.

Cevizci, Ahmet (1996) *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Ekin.

Cushman, Thomas (2001) "The Reflexivity of Evil", *Evil After Postmodernism, Histories, Narratives and Ethics*, ed. J. Geddes, Routledge.

Davidson, Julia O'Connell (2005) *Children in the Global Sex Trade*, UK: Polity.

De Lara, Ellen (2006) "Bullying and Violence in American Schools" *Handbook of Children, Culture and Violence*, ed. Nancy E. David, Dorothy G. Singer, Robin F. Wilson, pp. 333-354, USA:Sage.

Dodge, Kenneth A. ve John D. Coie (1987) "Social-information-processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 53 (6), pp. 1146-1158.

Duncan, Neil (1999) *Sexual Bullying, Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools,* London: Routledge.

Dupper, David R. (2013) *School Bullying, New Perspectives on a Growing Problem*, Oxford University Press.

Eiss, Harry (1994) "Preface", *Images of The Child*, edit. Harry Eiss, Bowling Green State University Popular Press.

Elkind, David (1999) *Çocuk ve Toplum*, çev. Demet Öngen, Ankara: A.Ü. ÇOKAUM.

Englander, Elizabeth K. (2003) *Understanding Violence*, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Espelage, Dorothy L. (2013) "Bullying and Sexual Violence, Definition, Prevalence, Outcomes and Moderators", edit.Ian Rivers, Neil Duncan, *Bullying, Experiences and Discourses of Sexuality and Gender*, edit.Neil Duncan, 31-40, Routledge.

Espelage, Dorothy L. ve Susan M. Swearer (2010) "A Social-Ecological Model for Bullying Prevention and Intervention: Understanding the Impact of Adults in the Social Ecology of Youngsters ", *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*, ed. Shane R. Jimerson, Susan M. Swearer, Dorothy L. Espelage, 61-72, NY: Routledge.

Espelage, Dorothy L., Melissa K. Holt (2001) Bullying and Victimization: During Early Adolescence: Peer Influences and Psychosocial Correlates, *Journal of Emotional Abuse*, Vol. 2, No. 2/3, pp. 123-142.

Fass, Paula (2004) "Images of Childhood", *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society,* Volume 1, A-E, 449-463, USA: Thompson-Gale.

Felıx, Erika D. ve Jennifer G. Green (2010) "Popular Girls and Browny Boys", *Handbook of Bullying in Schools, An International Perspective*, edit.Shane R.Jimerson, Susan Swearer, Dorothy Espelage, 173-185, UK: Routledge.

Finkelhor, David, Jennifer Dziuba-Leatherman (1994), "Children as Victims of Violence: A National Survey", *Pediatrics*, Vol. 94, No. 4, 413-420.

Finkelhor, David, Richard K. Ormrod, Heather A. Turner (2007) "Poly-victimization: A Neglected Component in Child Victimization", *Child Abuse & Neglect*, Vol. 31, No. 1, 7-26.

Freud, Sigmund (1962) *Cinsiyet Üzerine Üç Deneme*, çev. Ali A.Öneş, İstanbul: Yeni Matbaa.

----- (1994) *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, Ankara: Öteki.

----- (1999) *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Saffet Murat Tuna, İstanbul: Metis.

Gander, Mary ve Harry W. Gardiner (2001) *Çocuk ve Ergen Gelişimi,* çev. A. Dönmez, N. Çelen, B. Onur, Ankara: İmge.

Gifford, Clive (2009) *Child Labor*, London: Evans Brothers.

Gittins, Diana (2009) "The Historical Construction of Childhood", *An Introduction to Childhood Studies*, second edition, ed. Mary Jane Kehily, pp. 35-49, UK: Mc Graw Hill.

Goffman, Erving (1959) Presentation of Self in Everyday Life, NY: Anchor.

Goldbaum, Suzanne, Wendy M. Craig, Debra Pepler, Jennifer Connolly (2003), "Developmental Trajectories of Victimization: Identifying Risk and Protective Factors", *Bullying, Peer Harassment, and Victimization in the Schools: The Next Generation of Prevention*, ed. Maurice J. Elias, Joseph E. Zins, pp. 139-157, USA: The Haworth Press.

Graham, Sandra, Amy Bellmore, Jaana Juvonen (2003) "Peer Victimization in Middle School: When Self- and Peer Views Diverge", *Journal of Applied School Psychology*, Vol. 19, No. 2, pp. 117-137.

Graham, Sandra, Amy D. Bellmore, Jennifer Mize (2006) "Peer Victimization, Aggression and Their Co-Occurence in Middle School: Pathways to Adjustment Problems", *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 3, No. 3, pp. 363-378.

Harris, Sandra ve Garth F. Petrie (2003) *Bullying: the Bullies, the Victims, the Bystanders*, USA: Scarecrow Education.

Hartup, Willard W. (1974) "Aggression in Childhood: Developmental Perspectives", *American Psychologist*, Vol. 29 (5), pp. 336-341.

Helander, Einar (2008) *Children and Violence: The World of the Defenceless*, UK: Palgrave.

Heywood, Colin (2009) "A Brief Historiography of Child Labor", *The World of Child Labor, An Historical and Regional Survey,* edit. Hugh H. Hindman, 18-25, USA: M.E. Sharpe.

Holt, Melissa K. ve Dorothy L. Espelage (2003) "A Cluster Analytic Investigation of Victimization Among High School Students: Are Profiles Differentially Associated with sychological Symptoms and School Belonging?" *Bullying, Peer Harassment, and Victimization in the Schools: The Next Generation of Prevention*, ed. Maurice J. Elias, Joseph E. Zins, pp. 81-99, The Haworth Press, USA.

İnal, Kemal (2007) "Türkiye'de Çocukluk: Nereye?", *Modernizm ve Çocuk: Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocukluk İmgeleri*, 121-146, Ankara: Sobil.

Jackson, Louise A. (2000) *Child Sexual Abuse in Victorian England*, UK: Polity.

James, Allison ve Adrian James (2012) *Key Concepts in Childhood Studies*, UK: Sage.

Jenks, Chris (1996) *Childhood.* London: Routledge.

Kant, Immanuel (2000) *Fragmanlar*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Altıkırkbeş.

Kochenderfer-Ladd, Becky ve Gary W. Ladd (2010) "A Child-by-Enviroment Framework for Planning Interventions with Children Involved in Bullying", *Preventing and Treating Bullying and Victimization*, ed. Erich M. Vernberg, Bridget K. Biggs, pp. 45-74, NY: Oxford University Press.

Limber, Susan (2006) "Peer Victimization: The Nature and Prevalence of Bullying Among Children and Youth" *Handbook of Children, Culture and Violence*, ed. Nancy E. David, Dorothy G. Singer, Robin F. Wilson, pp. 313-332, USA:Sage.

Macklem, Gayle L. (2003) *Bullying and Teasing: Social Power in Children's Groups*, NY: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Macneil, Gordon (2002) "School Bullying: An Overwiew", *Handbook of Violence*, ed. Lisa A. Rapp-Paglicci, Albert R. Roberts, John S. Wodarski, pp. 247-261, NY: John Wiley&Sons Inc.

Madrinan,Carmen (2009) "Worst Forms of Child Labour: Commercial Sexual Exploitation of Children", *The World of Child Labor*, edit. Hugh D. Hindman, 95-101, NY: M.E. Sharpe.

Meyer, Birgit (2008) "Images of Evil in Popular Ghanaian Christianity", *Coping With Evil in Religion and Culture*, edit. Nelly van Doom-Harder, Lourens Minnema, 9-23, Netherlands.

Montgomery, Heather (2011) "Child Prostitution", *Slavery in the Modern World: A History of Political, Social and Economic Oppression*, 187-191, edit. Junius P. Rodriguez, USA: ABC-CLIO.

Nansel, T. R., D. L. Haynie, B. G. Simons-Morton (2003), "The Association of Bullying and Victimization with Middle School Adjustment", *Bullying, Peer Harassment, and Victimization in the Schools: The Next Generation of Prevention*, ed. Maurice J. Elias, Joseph E. Zins, pp.45-59, USA:The Haworth Press.

Neustadter, Roger (1992) "An End To 'Childhood Amnesia'; The Utopian Ideal of Childhood in Critical Theory", *Mid-American Review of Sociology*, 16 (2): 71-80.

Olweus, Dan (1993) *Bullying at School: What we know and what we can do*, USA: Blackwell Publishing.

----- (1995) "Bullying or Peer Abuse at School: Facts and Intervention", *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 4, No. 6, pp.196-200.

----- (2003) "A Profile of Bullying", *Educational Leadership*, Vol. 60, No. 6, pp. 12-17.

----- (2010) "Understanding and Researching Bullying: Some Critical Issues", *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*, ed.Shane R. Jimerson, Susan M. Swearer, Dorothy L. Espelage, pp. 9-33, NY:Routledge.

Paul, Jennifer J. and Antonius H. N. Cillessen (2003) "Dynamics of Peer Victimization in Early Adolescence: Results from a Four-Year Longitudinal Study", *Journal of Applied School Psychology*, Vol. 19, No. 2, pp. 25-43.

Pellegrını, Anthony D. (2002) "Bullying, Victimization, and Sexual Harassment During the Transition to Middle School", *Educational Psychologist*, 37 (3), 151-163.

Pifer, Ellen (2000) *Demon or Doll: Images of the Child in Contemporary Writing and Culture*, USA: The University Press.

Postman, Neil (1995) *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal, Ankara: İmge.

Poulin, François ve Michel Boivin (2000) "Reactive and Proactive Aggression: Evidence of a Two-Factor Model", *Psychological Assessment*, Vol. 12 (2), 115-122.

Price, Joseph M. ve Kenneth A.Dodge (1989) "Reactive and Proactive Aggression in Childhood: Relations to Peer Status and Social Context Dimensions", *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 17 (4), pp. 455-471.

Prout, Alan (2005) *Future of Childhood:* Towards the interdisciplinary study of children, Routledge&Falmer.

Qvortrup, Jens (2005) "Varieties of Childhood", *Studies in Modern Childhood*, Jens Qvortrup (ed.), pp.1-20, Palgrave UK.

Rigby, Ken (2002) *New Perspectives on Bullying*, London: Jessica Kingsley Publishers.

Rigby, Ken (2008) *Children and Bullying, How Parents and Educators Can Reduce Bullying at School*, USA: Blackwell Publishing.

Ritzer, George (2011) *Modern Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, Ankara: De Ki.

Salmivalli,Christina ve Eija Nieminen (2002) "Proactive and Reactive Aggression Among School Bullies, Victims and Bully-Victims", *Aggressive Behavior*, Vol. 28, pp. 30-44.

Salmivalli,Christina ve Katlin Peets (2011) "Bullies, Victims and Bully-Victim Relationships in Middle Childhood and Early Adolescence", *Handbook of Peer Interactions, Relationships and Groups*, edit. Kenneth H. Rubin, William M. Bukowski, Brett Laursen, 322-340, NY: Guilford Press.

Schutz, Alfred (1967) *The Phenomenology of the Social World*, USA: Northwestern University Press.

Schwartz, David, Brynn M. Kelly, Mylien T. Duong, Daryaneh Badaly (2010) "A Contextual Perspective on Intervention and Prevention Efforts for Bully/Victim Problems", *Preventingand Treating Bullying and Victimization*, ed.Erich M. Vernberg, Bridget K. Biggs, pp. 17- 44, NY: Oxford University Press.

Schwartz, David, Kenneth A. Dodge, John D. Coie, Julie A.Hubbard, Antonius H.N.Cillessen, Elizabeth A. Lemerie, Helen Bateman (1998) "Social-cognitive and Behavioral Correlates of Aggression and Victimization in Boys' Play Groups", *Journal of Abnormal Child Psychology,* Vol. 26 (6), pp. 331-440.

Sıjtsema, Jelle, Rene Veenstra, Siegwart Lindenberg, Christina Salmivalli (2008) "Empirical Test of Bullies' Status Goals: Assessing Direct Goals, Aggression and Prestige", *Aggressive Behavior*, Vol. 35, issue 1, 57-67.

Standfort, Theo G. M. ve Jany Rademakers (2013) "Introduction", *Childhood Sexuality: Normal Sexual Behavior and Development,* ed. Theo G. M. Standfort, Jany Rademakers, 1-5, The Haworth Press.

Stein, Nan (1995) "Sexual Harassment in School: The Public Performance of Gendered Violence", *Harvard Educational Review*, Vol. 65, No. 2, pp. 29-46.

----- (2000) "Sexual Harassment in School", *Psychology of Education*, edit. Peter K. Smith, A. D. Pellegrini, 593-614, Routledge.

----- (2011a) "Sexual Harassment overview paper for Gender Violence Summit", *National Summit on Gender-Based Violence Among Young People: Reading Materials*, www2.ed.gov/about/offices/list/osdfs/gbvreading.pdf

----- (2011b) "Sexual Harassment in School: The Public Performance of Gendered Violence", *National Summit on Gender-Based Violence Among Young People: Reading Materials*, www2.ed.gov/about/offices/list/osdfs/gbvreading.pdf

Stephens, Tina ve Jane Hallas (2006) *Bullying and Sexual Harassment*, UK: Chandos Publishing.

Storch, Eric A. and Deborah R. Ledley (2005) "Peer Victimization and Psychosocial Adjustment in Children: Current Knowledge and Future Directions", *Clinical Pediatrics*, Vol. 44, No. 1, pp. 29-38.

Strauss, Susan (2012) *Sexual Harassment and Bullying: A Guide to Keeping Kids Safe and Holding Schools Accountable*, Rowman&Littlefield Publishers.

Sullivan, Terri N. Sullivan, Albert D. Farrell, Wendy Kliewer (2006), "Peer Victimization in Early Adolescence: Association Betweeen Physical and Relational Victimization and Drug Use, Aggression and Delinquent Behaviors among Urban Middle School Students", *Development and Psychopathology*, 18, pp. 119-137.

Sullivan, Daniel ve Jeff Greenberg (2013) "Monstrous Children as Harbingers of Mortality: A Psychological Analysis of Doris Lessing's The Fifth Child", *The Evil Child in Literature, Film and Popular Culture"*, ed. Karen J. Renner, 45-65, Routledge.

Svendsen, Lars Fr. (2001) *A Philosophy of Evil*, Norway: Universitetsforlaget.

Swearer, Susan M. and Paulette Tam Cary (2003) "Perception and Attitudes Toward Bullying in Middle School Youth: A Developmental Examination Across the Bully/Victim Continuum", Bullying, *Peer Harassment, and Victimization in the Schools: The Next Generation of Prevention*, ed. Maurice J. Elias, Joseph E. Zins, USA: The Haworth Press.

Swearer, Susan M., Dorothy L. Espelage, Tracy Vaillancourt, Shelley Hymel (2010) "What Can Be Done About School Bullying? Linking Research to Educational Practice", *Educational Researcher*, Vol. 39, No.1, pp. 38-47.

Thorne, Barrie (2013) "Re-Visioning Women and Social Change: Where Are The Children?", *The Global History of Childhood Reader*, edit. Heidi Morrison, 21-36, USA: Routledge.

Topçu, Sedat (2009) *Cinsel İstismar*, Ankara: Phoenix.

Vernberg, Erich M. and Bridget K. Biggs (2010) "Preventing and Treating Bullying and Victimization: An Evidence-Based Approach", *Preventing and Treating Bullying and Victimization*, ed.Erich M. Vernberg, Bridget K. Biggs, pp. 3-16, NY: Oxford Uni. Press.

Weber, Max (1995) *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Ankara: İmge.

Wells, Karen (2009) *Childhood in a Global Perspective*, UK: Polity.

Williams, Sian (2013) "Sexual Bullying in One Local Authority", *Bullying, Experiences and Discourses of Sexuality and Gender*, ed. Ian Rivers, Neil Duncan, 60-74, Routledge.

Öz: Bu çalışmanın konusunu, zorbalık ve kötülük arası ilişki oluşturmaktadır. Çocuklar dünyasında inşa edilen ve failleri ile kurbanlarının çocuklar olduğu zorbalık, güçlü çocukların zayıf çocuklara zarar verme amacı ile uyguladıkları niyetli zorba eylemleri içeren bir olguya işaret etmektedir. Eğer zorba çocuklar kötü bir çocukluk imgesini üreten fail çocuklarsa ve zorbalık kötü bir eylem biçimi ise kötülük ile zorbalığın hangi noktalarda ilişkilendirilebileceğini ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Zorbalığın kötü olduğuna ilişkin bir önyargımız olmakla birlikte bu çalışma, kötülük gibi bir kavramı zorba çocuklarla kolayca veya taken-for-granted biçimde özdeşleştirmeme kaygısıyla oluşturulmuştur. Bir başka deyişle zorba çocukları kötülük ve kötü kavramlarının sınırları içine mutlak biçimde hapsetmeme gerekliliğine ilişkin bir hassasiyeti taşımaktadır. Zorbalığın ve zorbalık üzerinden üretilen kötülüğün sosyal bir etkileşim ağı oluşu, zorbalar ve kötülük arası ilişkinin karmaşık, değişken ve göreli olmasına yol açmakta, kolaycı açıklamaların tuzağına düşme riskine karşı uyarı niteliğini barındırmaktadır. Çalışma, zorbalığın üç önemli karakteristiği olan "amaçlılık", "asimetrik güç" ve "süreklilik" kriterleri ile zorbaların kurbanları iken daha sonra kendileri de birer zorba haline gelen "proaktif kurbanlar" temelinde ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Çocukluk imgesi, proaktif kurban, zorbalık, kötülük, kötü çocuk.

Bullies, Victims and Childhood Images

Abstract: The subject of this study is the relationship between bullying and the evil. Bullying is constructed in a children world where children are both the victims and the perpetrators of bullying. Bullying indicates malicious actions applied by strong children to weak kids with a purpose of harming. If bullies are the perpetrator children who create evil childhood image, and if bullying is a bad form of action, the aim of this study is to show how we can make a relation between evil and bullying. Although we have a bias that bullying is bad, this study bears in mind the concern not to label the bullying children as evil easily or stereotypically. In other words, this study argues that bullying children are not necessarily supposed to be defined within the concept of evil. As bullying and evil generated

through bullying is a social interaction network, the relation between the bullies and evil is a complex, variable and relative one, thus this is a warning for the researches not fall into the trap of easy and taken-for-granted explanations. As a result this study focuses on "proactive victims" who were once the victims of bullying but then have become bullies themselves based on three important characteristics of bullying, that is to say "intentionality", "asymmetric power" and "sustainability".

Key words: childhood image, proactive victim, bullying, evil, evil child.

Bitki İsimlerinin Türkçeleştirilmesine Dair Unutulan Bir Kitap: *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*

Emine ALÇITEPE*
Galip ALÇITEPE

Çağdaş anlamda botanik bilimi ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlamıştır. Batılı anlamda ilk çalışma İshak Efendi'nin *Mecmua-i Ulum-i Riyaziye* adlı kitabının dördüncü cildinin sondan üçüncü makalesinin beşinci babı olan onaltı buçuk sayfalık risaledir[1]. Yazarın Türkçe terim kullanma gibi bir çabası yoktur. Buna karşın dönemin botanikçi bilim insanlarından Salih Efendi, M. Ali Paşa, Es'ad Şerafeddin ve Şerafeddin Tevfik'in botanik terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusunda kaygılar taşıdıklarını görüyoruz.

Adı geçen yazarların, ara sıra da olsa, Türkçe adlandırmalara yer verdikleri eserler şunlardır:

* Celal Bayar Üniversitesi, Akhisar Meslek Yüksek Okulu

[1] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Mühendishane-i Berr-i Humayun Başhocası İshak Efendi: Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşiv Belgelerine Dayandırılan Bir Değerlendirme Denemesi", *Belleten*, c. LIII, No. 207-208, s. 735-765; Asuman Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2003, s. 176-177; Yasin Altan-Galip Alçıtepe-Emine Alçıtepe, "Osmanlı Alfabesi İle Basılan Bazı Botanik Kitapları", *Kebikeç*, S. 20, s. 81; Emine Alçıtepe-Galip Alçıtepe, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılından Harf Devrimine Geçiş Sürecinde Botanik Kitapları", *Kebikeç*, S. 23, s. 198.

Salih Efendi, *İlm-i Hayvanat ve Nebatat*, İstanbul, 1865, s. 90[2]

Salih Efendi, *Usul-i Menakıb-i Tabiiyyat*, İstanbul[3]

Mehmed Ali Paşa, *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye*, İstanbul, 1875, 230 s.[4]

Mehmed Ali Paşa, *Kitabu'l-Nebatat*, İstanbul, 1900, 1000 s.[5]

Şerafeddin Tevfik, *İlm-i Nebatat-i Tıbbi'den Mebhas-i Tasnif-i Nebatat*, İstanbul, 1910, 446 s.[6]

Es'ad Şerafeddin, *Nebatat-i Tıbbiye Dersleri*, İstanbul, 1910, 463 s.[7]

Es'ad Şerafeddin, *Nebatat-i Seydalaniye*, İstanbul, 1912, 704 s.[8]

Bütün bu çalışmaların yanında 1880'de Mıgırdıç Hekimyan'ın *İlm-i Nebatat*[9] ve Apraham Hüdaverdi'nin *Kriptogam*[10] adlı kitaplarının farklı bir yönü bulunmaktadır.

İlm-i Nebatat, Orman ve Maadin Mektebi müdürü ve aynı zamanda Fenn-i Orman öğretmeni olan Mıgırdıç Hekimyan tarafından 1880'de İstanbul'da Mihran Matbaası tarafından basılmıştır. 130 x 190 mm boyutunda olup 391 sayfadır.

Kriptogam ise Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi öğretmenlerinden Apraham Hüdaverdi ve Mehmed Fehim tarafından kaleme alınmış olup İstanbul'da 1913'te basılmıştır. 180 x 230 mm boyutlarındadır, 263 sayfadır.

Her iki kitap da on yedinci yüzyılda yazılmış olan *Müşkilat'-i Ecza*'dan daha farklı bir mahiyette olup bilimsel esaslar üzerine kurgulanmıştır[11]. Bu iki çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli fark, yazarların terimlerin Türkçeleştirilmesi konusunda duydukları kaygıyı dile getirmeleridir.

---

[2] Asuman Baytop, a.g.e., s. 179-180; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 83; Emine Alçıtepe - Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 199.

[3] Asuman Baytop, a.g.e., s. 181; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 83; Emine Alçıtepe -Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 199.

[4] Asuman Baytop, a.g.e., s. 181-182; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 82; Emine Alçıtepe - Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 200.

[5] Asuman Baytop, a.g.e., s. 182; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 82; Emine Alçıtepe -Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 200.

[6] Asuman Baytop, a.g.e., s. 186; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 83; Emine Alçıtepe -Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 202.

[7] Asuman Baytop, a.g.e., s. 186; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 83; Emine Alçıtepe -Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 201.

[8] Asuman Baytop, a.g.e., s. 184-185; Yasin Altan ve diğerleri, a.g.m., s. 83; Emine Alçıtepe - Galip Alçıtepe, a.g.m., s. 201.

[9] Şeref Ertek, "Ormancılık ve Ziraat Okulları İçin İlm-i Nebatat: Mıgırdıç Hekimyan, 1880 ve Apraham Allahverdi (Hudaverdi) / 1911-1913", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, c. XI, S. 1-2, s. 305-308.

[10] a.g.m., s. 311-312.

[11] a.g.m., s. 311.

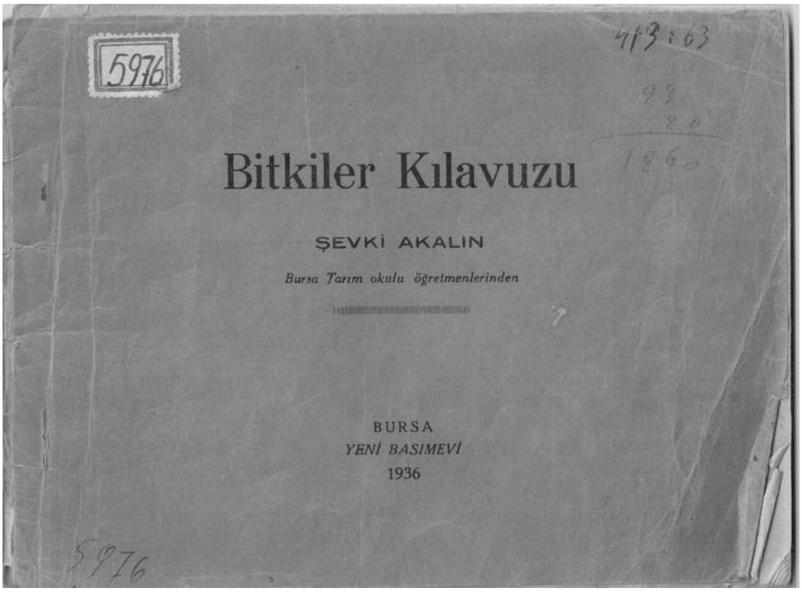

Şevki Akalın, *Bitkiler Klavuzu*, Bursa, 1936.

Örneğin Hekimyan, *İlm-i Nebatat*'ın son sayfasında "bazı nebatatın Türkçe isimleri bulunmadığından bi'l-mecburiye Latinceleri yazıldığını ma'al-intizar beyan ederiz" demektedir[12]. Yazara göre, bilimsel tanımlamalar ancak Türkçe olarak yapılmalıdır.

Çağdaş taksonomi 1700'lü yılların ortalarında İsveçli doğa bilimci Carl Linne'nin *Systema Naturea* adlı eseri ile başlamıştır. "Taksonomi" terimini ilk defa kullanan biliminsanı Fransız botanikçi A. P. de Candolle'dür. Latince ortak dil olarak kabul edilmiştir.

Ülkemizde bitkilerin Latince-Türkçe karşılıklarının verildiği ilk bitki isimleri sözlüğünü hazırlayan Şevki Akalın'dır. Eserinin adı *Bitkiler Kılavuzu* olup Bursa'da 1936'da basılmıştır.

150 x 205 mm boyutundaki kitapçık, 101 sayfadır. Yükseköğrenim öğrencilerinin bitki adlarının kolayca öğrenmelerini sağlamak amacı ile yazılmıştır. Kelimeler Türkçe, Almanca, Latince karşılıkları ile verilmiştir. Şevki Akalın, toplam 614 kelime derlemiştir. Akalın, daha sonraki yıllarda bu defa *Büyük Bitkiler Klavuzu*'nu yayınlayacaktır. İlk cildi 1952'de, ikinci cildi ise 1956'da Ankara'da Güzel Sanatlar Matbbası'nda basılmıştır, toplam 752 sayfadır.

1936 yılında Mısır'da, bitki adlarının Latince, Arapça, Ermenice, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Türkçe karşılıklarının verildiği *Illustrated*

[12] Paki Küçüker "Lugat-i Müşkilat-i Ecza'da Türkçe Bitki Adları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. III, S. 11, s. 401-415.

Şevki Akalın, *Büyük Bitkiler Klavuzu*, Ankara, 1952.

Polyglottic Dictionary of Plant Names adlı kitap yayınlanmıştır. Armenag Kevorg Bedevian tarafından yazılıp Kahire'de basılan eser, Şevki Akalın'ın çalışmasından daha hacimlidir. Bedevian, bu çalışmasında 3.850 bitkinin Türkçe karşılığını resimlendirerek vermiştir. Buna karşın 6.142 Latince, 6.142 İngilizce, 5.262 Almanca, 5.262 İtalyanca, 5.174 Ermenice, 4.910 Fransızca, 2.880 Arapça adlandırmada bulunmuştur.

Aynı yıl içinde farklı iki ülkede basılan ve yukarıda künyeleri verilen kitaplar incelendiğinde yazarların birbirlerinden etkilenmedikleri anlaşılmaktadır. Her ikisi de ziraat kökenli ve eski bir Osmanlı Devleti vatandaşı, muhtemelen aynı eğitim anlayışı ile yetişmiş, bu bağlamda ortak bir literatürün ürünü olmalarına karşın hem ortaya çıkan terimler hem de kaynakça açısından eserlerinin birbirine benzemediği görülmektedir.

Armenag Kevork Bedevian'ın kitabı üç kez yayınlanmıştır:

Birinci basım: Kahire'de Argus & Papazian Presses'de 1936 yılında basılmıştır. 145 x 200 mm ebatında olup 15+ 644+ 455+ 8 toplam 1.122 sayfadır. Kitap, Mısır Prensi Faruk'a ithaf edilmiştir. İthaf, Arapça ve İngilizce olarak yazılmıştır[13].

İkinci basım: 1994'te Kahire'de Madbouli Bookshop'da basılmıştır. Çalışmalarımız sırasında bir örneğini temin edemedik.

Üçüncü basım: 2006'da Kahire'de Madbouli Library'de basılmıştır. 180 x 250 mm ebatında olup 16+ 644+ 456 = 1.116 sayfadır.

Resim-4: Armenag Kevorg Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo, 2006.

Kitabın giriş kısmında Gize Tarım Okulu Müdürü W. Lawrence Balls'ın bir sunuş yazısı bulunmaktadır. Balls, ilgili yazısında şu görüşlere yer vermiştir:

[13] Armenag Kevorg Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo, 1936, s. IV-V.

"Bedevian, 1913 yılında Gize Tarım Okulu Pamuk Araştırmaları laboratuarı'na asistan olarak atanmıştır. Yıllarca benim asistanlığımı yapmıştır. Bu kitabın amacı, Doğu Akdeniz havzasında yayılış gösteren bitkileri bir kitapta toplamaktır.

Mısır' da konuşma dili çeşitlilik gösterir. Bu nedenle ülkemizde yaşayan Levantenlerin kendi dilleri ile yaptıkları adlandırmalara ayrı bir önem verilmiştir."[14]

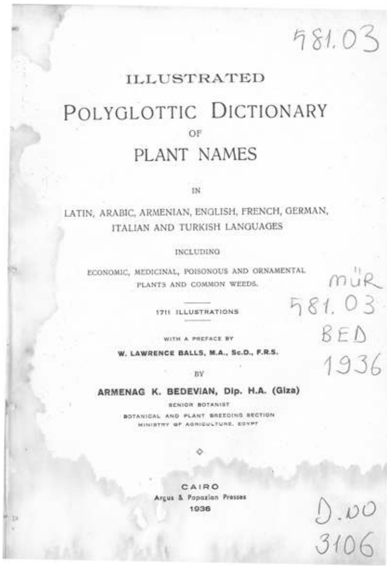

ILLUSTRATED
POLYGLOTTIC DICTIONARY
OF
PLANT NAMES
IN
LATIN, ARABIC, ARMENIAN, ENGLISH, FRENCH, GERMAN, ITALIAN AND TURKISH LANGUAGES
INCLUDING
ECONOMIC, MEDICINAL, POISONOUS AND ORNAMENTAL PLANTS AND COMMON WEEDS.
1711 ILLUSTRATIONS
WITH A PREFACE BY
W. LAWRENCE BALLS, M.A., Sc.D., F.R.S.
BY
ARMENAG K. BEDEVIAN, Dip. H.A. (Giza)
SENIOR BOTANIST
BOTANICAL AND PLANT BREEDING SECTION
MINISTRY OF AGRICULTURE, EGYPT
CAIRO
Argus & Papazian Presses
1936

581.03
MÜR
581.03
BED
1936
D.00
3106

Armenag Kevorg Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo, 1936.

Armenag Kevork Bedevian'ın, önsözde kullandığı ifadeyi şöylece özetleyebiliriz: Gize Tarım Okulu'nda yirmi beş yıl önce çalışmalara başladım. Daha sonra bitki isimlerini tek kitapta toplamak gibi zor bir hedefe adeta kenetlendim. Öğrencilerimi de bu konuda yönlendirdim. Kızım Hoki Bedevian, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Ermenice bilmektedir. İndeksin

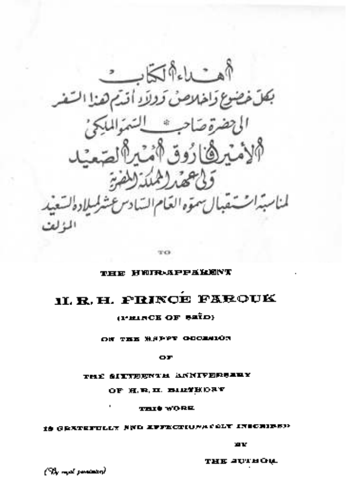

TO
THE HEIR-APPARENT
H.R.H. PRINCE FAROUK
(PRINCE OF SAÏD)
ON THE HAPPY OCCASION
OF
THE SIXTEENTH ANNIVERSARY
OF H.R.H. BIRTHDAY
THIS WORK
IS GRATEFULLY AND AFFECTIONATELY INSCRIBED
BY
THE AUTHOR
(By royal permission)

İthaf yazısında kullanılan Prens Faruk portresi ile ithaf yazısı.

---

[14] a.g.e., s. IX.

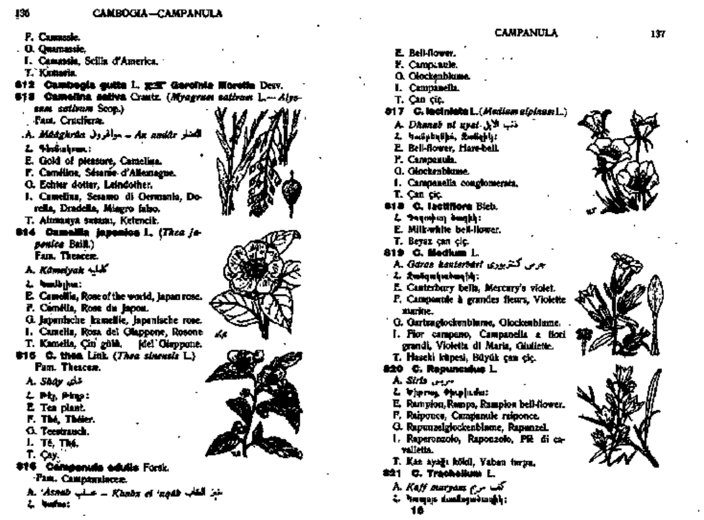

Adlandırma örnekleri

hazırlanmasını tek başına üstlenmiştir. Arapça tanımlamalarda ise Mahmud Kürdi yardım etmiştir.

Kitabın yazımında sözlük, flora, botanik çalışmaları ve peryodik yayınlardan yararlandım. Hedefim, tıp ve tarım öğrencilerinin yanı sıra ilaç üretenler, çiçekçiler, bahçeciler, böcekbilimciler ve tabii ki, dil bilimcilere yardım etmektir'[15].

Campanula cinsini baz alarak kitapta adlandırmanın nasıl yapıldığını şu şekilde örnekleyebiliriz.[16]

Sonuç

1930-1950 yılları arasında Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk Dil Kurumu, bilim terimlerini Türkçeleştirme çalışmalarını bir tür kampanyaya çevirmiştir. Botanik bilimi ile ilintili terimler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. İlgili dönemde yapılan çalışmalar ve ortaya çıkan sözlük, bu makalenin yazarları tarafından *Botanik Terimlerini Türkçeleştirme Çalışmaları* adı altında kitaplaştırılmış olup basım aşamasındadır. Ancak Bedevian'ın bilimsel esaslar dahilinde yazılan kitabının 1930'dan günümüze bitki adlarının, Turhan Baytop'un 1984 yılında basılan *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* adlı kitabı dışında Türkçeleştirilmesi konusunda yapılan hemen hemen hiçbir çalışmada kullanılmamış olması dikkat çekici olduğu kadar üzüntü vericidir.

---

15 a.g.e., s. XI.

16 a.g.e., s. 136-137.

Kaynakça

Alçetepe, Emine ve Galip Alçıtepe, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılından Harf Devrimine Geçiş Sürecinde Botanik Kitapları", *Kebikeç*, S. 23, s. 197-207.

Altan, Yasin, Galip Alçıtepe ve Emine Alçıtepe, "Osmanlı Alfabesi İle Basılan Bazı Botanik Kitapları", *Kebikeç*, S. 20, s. 81-98.

Baytop, Asuman, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2003.

----- *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 1984.

Bedevian, Armenag Kevorg, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo, 1936.

Ertek, Şeref, "Ormancılık ve Ziraat Okulları İçin İlm-i Nebatat: Mıgırdıç Hekimyan, 1880 ve Apraham Allahverdi (Hudaverdi) / 1911-1913", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, c. XI, S. 1-2, s. 305-308.

İhsanoğlu, Ekmeleddin**,** "Mühendishane-i Berr-i Humayun Başhocası İshak Efendi: Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşiv Belgelerine Dayandırılan Bir Değerlendirme Denemesi", *Belleten***,** c. LIII, No. 207-208, s. 735-765.

Küçüker, Paki, "Lugat-i Müşkilat-ı Ecza'da Türkçe Bitki Adları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. III, S. 11, s. 401-415.

Öz: Ülkemizde modern botanik bilimi Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlamıştır. Daha o dönemde bilim terimlerinin Türkçe olarak verilmesi tartışma konusu olmuştur. Günümüzde de birtakım deneme çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz. 1936'da eski bir Osmanlı toprağı olan Mısır'da Armenak Kevork Bedevian, aralarında Türkçenin de olduğu sekiz dili esas alarak bir bitki bilimleri sözlüğü hazırlamıştır. Bitkilerin çizimleri ile birlikte verildiği sözlük, ülkemizde nerede ise bilinmemektedir. Amacımız söz konusu sözlüğü tanıtmaktır.

Anahtar sözcükler: Armenak Kevork Bedevian, botanik, bitki, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*

A Forgotten Book On Plant Names Translated into Turkish: *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*

Abstract: The history of modern botanical science in Turkey dates back to the last period of the Ottoman Empire. Even in those days, using Turkish equivalents of the foreign scientific terminology was a controversial issue. Nowadays we can see that there are some initiatives for translating scientific terminology in Turkish. In 1936, Armenak Kevork Bedevian prepared a botany dictionary in Egypt, which was on Ottoman territory in those days. He took eight languages into consideration, one of which was Turkish. This dictionary, which illustrates the words with drawings, is almost unknown in our country. Our aim is to introduce this dictionary to academic world.

Key Words: Armenak Kevork Bedevian, botany, plant, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya V

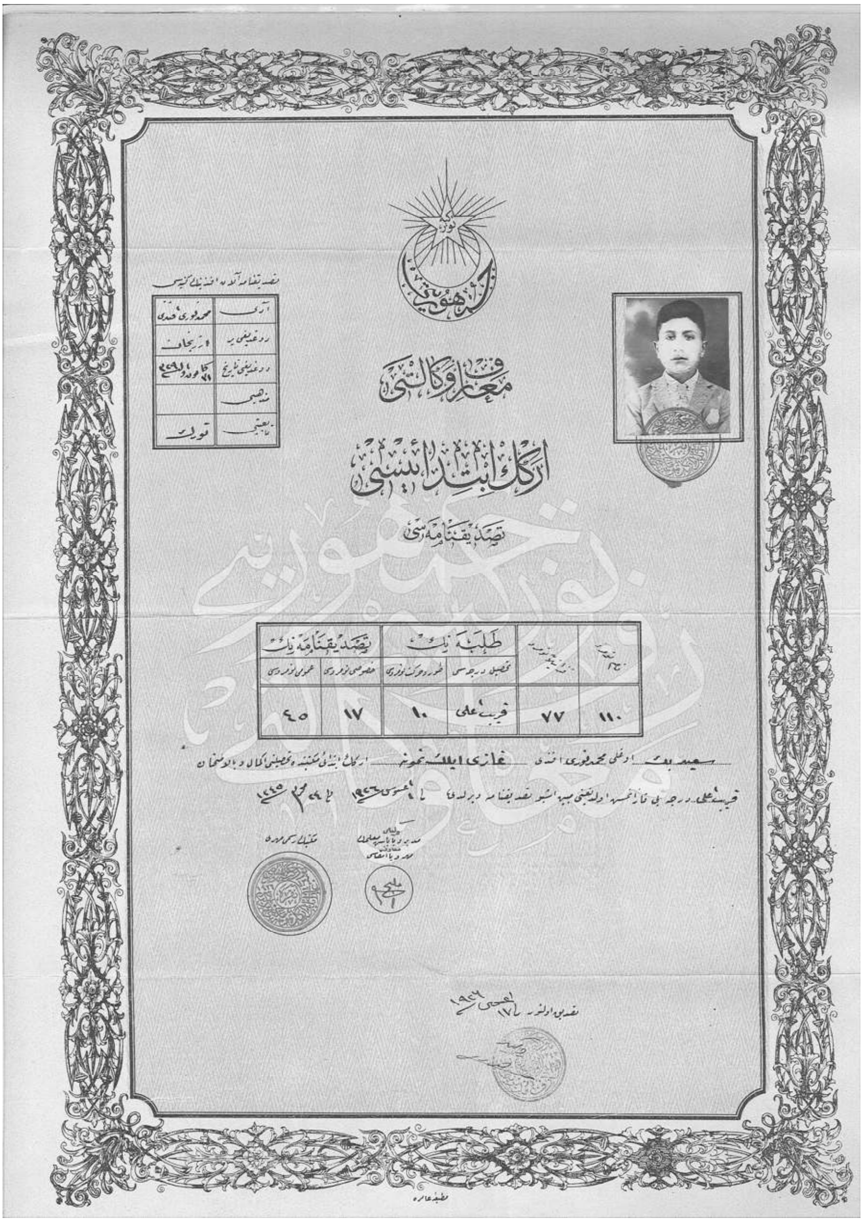

Ankara Gazi İlk Numune Erkek İdadisi Tasdiknamesi, Mehmet Nuri Efendi, 1926
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Bir İhtisâb Resmi Çeşidi: Gerdek Resmi veya Resm-i Ruhsatiyye

Mehmet DEMİRYÜREK*

I. Giriş

İhtisâb Rüsûmu'nun Osmanlı Devleti'ndeki gelişimi Yusuf Ziya Kavakçı[1], Hayrettin Karaman[2], Osman Nuri Ergin[3] ve Ziya Kazıcı[4] gibi araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu konudaki en yeni araştırma Ziya Kazıcı'ya aittir. Ona göre, İhtisâb Rüsûmu'na kaynaklık eden hisbenin[5] Hz. Muhammet döne-

* Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / mehmetdmryrk@gmail.com

[1] Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı. Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1975.

[2] Hayrettin Karaman, "İslâmda İçtimaî Terbiye ve Kontrol (İhtisâb Müessesesi) I", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XI / sy. 5, (1972), s. 273-283; Aynı müellif, "İslâmda İçtimaî Terbiye ve Kontrol (İhtisâb Müessesesi) II, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XI / sy. 6 (1972), s. 343-351.

[3] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye I*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1922-1338, s. 309-392.

[4] Bkz. Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde İhtisâb", *Diyanet Dergisi*, c. XX/sy. 3 (1984), s. 9-17; Aynı müellif, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisâb Müessesesi)*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2006; Aynı müellif, "Hisbe", *TDVİA*, c. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 143-145.

[5] Hisbe "*bir fiilin ecrini sadece Allah'tan taleb edip onu, sırf Allah rızası için yapmaktır. Bu halde 'iddeh'den gelen i'tidad gibi, ihtisâb da hisbeden aynı vezinle gelen bir isimdir. İhtisâb, 'ecir taleb etmek' mânâsını ifade eder.*" Bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisâb Müessesesi),* Bilge Yayınları, İstanbul, 2006, s.12. "*The Arabic term hisba (or in the later works ihtisab) is associated with the idea of 'reckoning' or "accounting' and has, in works of the Islamic law, come to refer to the activities of state-appointed individuals (usually termed muhtasıb) who inforce of the law of Islam (the*

minden itibaren var olduğu bilinmekte ise de bir müessese olarak teşkilatlanması Hz. Ömer'in halifeliği dönemindedir. "*İyilikleri emretmek ve kötülüklerden vaz geçirmek gayesiyle kurulan*" bu müessese[6] kapsamında "*Hz. Ömer döneminden itibaren İhtisâb işi ile görevlendirilenler halktan bazı vergiler alıyorlardı.*"[7] Kurumun lideri "muhtesib" unvanını taşıyordu.[8] Söz konusu mali uygulamayı Abbasilerden tevarüs eden Osmanlı Devleti'nde muhtesib[9] adlı görevliler tayin edilmiş "*her nereye kadı gönderilmiş ise orada bir de muhtesib bulundurulmuştur.*"[10] Bu kapsamda "*cins ve miktarları kanunnâmelerle tesbit ve tayin edilmiş bulunan*" ve "İhtisâb Rüsûmu" denilen bazı vergiler alınmıştır. İhtisâb Rüsûmu adı altında tahsil edilen bu vergiler Yevmiye-i Dekâkin, Damga Resmi, Bâc-ı Bazar, Gemi İhtisâbiyesi ve Resm-i Bitirme gibi vergilerdir.[11]

1826 yılında İhtisâb Rüsûmu konusunda yeni bir düzenleme yapıldı[12] ve evahir-i Muharrem 1242 (24 Ağustos-3 Eylül 1826)[13] tarihli bir nizamname[14] hazırlandı.

---

shari'a) in both the public and private shepheres." Robert Gleave, "Hisba", *Encyclopedia of Islam*, vol. 1, s. 306.

6 Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 162.

7 Kazıcı, *a.g.e.,* s. 164.

8 "*İhtisâb adı verilen denetim işiyle görevli olanlara muhtesib denirdi.*" Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, birinci baskı, İstanbul 1986, s. 406. Muhtesible ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. R. Levy, "Muhtesib", *İA*, c. 8, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, s. 532-533; Ziya Kazıcı, *"Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisâb Müessesesi)*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 43-243; Beyza Bilgin, "İslâmda Muhtesiblik ve Eğitim Yönünden Değeri", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 19 (1973), s. 117-121; İbrahim Erdoğdu, "Osmanlı İktisâdî Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme, *OTAM*, sy. 11, s. 123-145; Yusuf Ziya Kavakçı, *a.g.e.*, s. 63-141.

9 Osmanlılar muhtesibe "*İhtisâb Emini, İhtisâb Ağası*" ve 1826 düzenlemesinden sonra da "*İhtisâb Nazırı*" gibi unvanlar da vermişlerdir. Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 32. Muhtesib'in mahiyeti konusunda bkz. Haydarîzâde İbrahim, "Emr-i bi'l ma'ruf, nehyi ani'l münker", c. 15/sy. 386 (1336), s. 65-66; c. 15/sy. 370 (1336), s. 108-110; cilt. 15/sy. 372 (1336), s. 139-140; c. 15/sy. 373 (1337), s. 161-162.

10 Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 327.

11 Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 165-172; Söz konusu vergilerle ilgili ayrıntılı bilgi için kbz. Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 164-199. İhtisâb vazifesini "*ifa edenler ona mukabil halktan bazı rüsûm istifa ettikleri tarihlerden anlaşılmakta olup ihtisâb rüsûmu bidayette kırkta bir üzerine tesis edilmiş ise de muahharen nispetleri bozulmuş ve miktarca her yerde mütefâvit olmuştur. (...) 1242 tarihine gelinceye kadar bu rüsûm Devlet-i Osmaniyye'de damga, mizân, evzân ve ekyâl ve yevmiye-i dekâkin ve bâc-ı bazar gibi ünvanlarla şehir ve kasabalarda ve panayır ve Pazar mahallerinde alına gelmiştir.*" Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 362. Tahsil edilen diğer İhtisâb Rüsûmu için bkz. Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 362-392.

12 "*H.1241 (M.1826) yılında düzenli askerlik kurulunca yine karşılık bulmak için, gerek İstanbul'da gerekse taşrada bulunan büyükçe şehirlerde ihtisâb resmi diye bir vergi kondu. Bu, her gün dükkânlardan ve benzeri yerlerden alınan bir tür patent resmi demekti.*" Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuât*, sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 303-304.

13 Hicrî Tarihleri Miladî tarihe çevirmek için Türk Tarih Kurumu internet sitesinde bulunan Tarih Çevirme Kılavuzu'ndan yararlanılmıştır.

İstanbul'dan sonra Anadolu'da İzmir, Halep, Aydın, Kastamonu, Bursa, Tokat, Manisa, Amasya, Ankara, İzmit, Sivas, Çorum, Van vs.; Rumeli'de Edirne, Tatarpazarı, Sofya, Serez, Manastır, Silistre vs. ile Kıbrıs, Midilli ve Rodos adalarında da ihtisâba yeni bir nizam verilmesi için emirler yollanmış ve mahalli idareciler tarafından her şehir ve kasabada mevcut dükkân, han, hamam ve değirmenlerden toplanacak günlük ihtisâb resimleriyle şehre gelecek kervanların, malın ve yükün (deve, at, katır) cinsine göre ödeyecekleri resimler; reayanın evlenecek kızlarına verilecek izin kâğıtları dolayısıyla alınacak 'gerdek resmi', ayrı ayrı tertib edilip merkeze gönderilmişti.[15]

1826 yılında yapılan düzenlemeyi ve bu düzenlemenin genelde Osmanlı İmparatorluğu'nda, özelde ise imparatorluğun değişik bölgelerinde nasıl uygulandığını ele alan araştırmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Çadırcı bir eserinde[16] Tokat, Bursa, Sivas ve Ankara'da İhtisâb Rüsûmu uygulanması ile ilgili önemli bilgiler verirken; Kazıcı, Şam,[17] Halep[18] ve Selanik'teki[19] esnafın ödediği İhtisâb Rüsûmu listelerini yayımlamıştır. Aynural 1829-1830 yıllarında Bursa'da tahsil edilen İhtisâb Rüsûmu'nu,[20] Kütükoğlu 1826-1838 yılları arasında İzmir'den tahsil edilen İhtisâb Rüsûmu'nu açıklığa kavuşturmuşlardır.[21] Sarıcaoğlu Edirne İhtisâb Nezareti'nin 1828 yılını kapsayan vergi tahsilatını bir tablo halinde eserinde verirken[22] Demiryürek İhtisâb Rüsûmu'nun Kıbrıs'ta nasıl uygulandığını ayrıntılarıyla ele almıştır.[23] Hülya Taş ise Ankara İhtisâb mukataasını ele almış, İhtisâb vergisi için 1828 yılında Ankara'ya gönderilen İhtisâb vergisiyle ilgili

[14] İlgili nizamname Mehmet Galip tarafından *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda iki makale halinde yayımlanmıştır. Bkz. Mehmet Galip, "İhtisâb Ağalığı", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, cüz. 9 (1329), s. 569-572; cüz. 10 (1329), s. 640-648. İlgili nizamname için ayrıca bkz. Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 338-354.

[15] Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisâb Nezareti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. 1/sy. 3 (1987), s. 482.

[16] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 131-144.

[17] Ziya Kazıcı, "Bir Osmanlı İhtisâb Defterine Göre Şam'daki Dükkânlar", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1/sy. 3 (1985), s. 243-255. Mustafa Bıyıklı ve İbrahim Bakırtaş'ın çalışması ise İhtisâb Rüsûmu'nun Şam'da uygulanmak istenilmesi üzerine çıkan isyanla ilgilidir. Bkz. Mustafa Bıyıklı, İbrahim Bakırtaş, "Şam İhtisâb Vergisi Bağlamında Osmanlı Eğemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)", *Bilig*, sy. 62 (2012), s. 21-40.

[18] Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, s. 166-167.

[19] Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 180-182.

[20] Salih Aynural, "Bursa İhtisâb Rüsûmu (1829-1830)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 129 (2000), s. 71-80.

[21] Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisâb Nezareti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. XIII (1987), ss. 481-520; Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisâbı Muhasebeleri (1826-1838)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. XIII (1997), s. 50-144.

[22] Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nin Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği),* TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 179.

[23] Mehmet Demiryürek, "1826 Düzenlemesinden Sonra Kıbrıs İhtisâb Rüsûmu (1828-1838)", *Belleten*, c. LXXXI/sy. 276 (2012), s. 553-605.

emr-i şerifi değerlendirmiş ve ilgili belgeyi ek olarak yayımlamıştır.[24] Genç'in Edremit Esnaf Teşkilatı ile ilgili çalışmasında da kısaca İhtisâb Rüsûmu'ndan bahsedilmektedir.[25]

Bu çalışmanın konusunu oluşturan *Gerdek Resmi*, 1826 düzenlemesinden sonra İhtisâb Rüsûmu adı atında gayrimüslim ahaliden İhtisâb memuru tarafından tahsil edilen bir vergi olmasına rağmen İhtisâb Rüsûmu'nu ele alan çalışmaların sadece üç tanesinde bu vergiye, o da kısaca, değinilmiştir. Tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerde tımar sahibine ve sancak beyine hem Müslim hem de Gayrimüslim halkın ödediği *Arus Resmi*'nden, bazı kaynaklarda *Gerdek Resmi*[26] olarak bahsedilse de, farklı bir yapıya ve miktara sahip olan *Gerdek Resmi*'nden İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak ilk bahseden araştırmacı Mübahat Kütükoğlu'dur. Ona göre, söz konusu *Gerdek Resmi* "*reayanın evlenecek kızlarına verilecek izin kâğıtları dolayısıyla*" tahsil edilecekti.[27] Bu anlamda konudan ikinci olarak bahseden araştırmacı Musa Çadırcı'dır. Çadırcı, Tokat ve Sivas esnafının ödeyeceği İhtisâb Rüsûmu'ndan bahsederken konuya değinmektedir. Ona göre Tokat'ta yaşayan ve Müslüman olmayan ahali, evlenme durumunda evlenme kâğıdı için 30, 20 veya 10 para ödemekle mükellefti.[28] Aynı şekilde Sivas'ta yaşayan Gayrimüslimler gerdek kâğıdı almak istediklerinde âlâ gruptakiler 30, evsât gruptakiler 20 ve ednâ gruptakiler de 10 para ödemek zorundaydılar.[29] İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak *Gerdek Resmi*'nden bahseden diğer araştırmacı Ziya Kazıcı'dır. Kazıcıya göre, İhtisâb Rüsûmu'nun Sofya'da nasıl uygulanacağı açıklanırken *resm-i ruhsatiyye* adıyla bu vergiye değinilmiş ve cizye kağıtları esas alınarak âlâ kâğıtlıların 30, evsât kâğıtlıların 20 ve ednâ kâğıtlıların da 10 kuruş

---

[24] Hülya Taş, "İhtisâb Mukataası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", *UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 13 (2007), s. 409-436.

[25] Serdar Genç, "XIX. Yüzyıl Başlarında Edremit'te Esnaf Teşkilatı", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 1*, (Ed. Rahmi Deniz Özbay, Fahri Solak, Yaşar Bülbül, Gülfettin Çelik), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 681-690.

[26] Halil İnalcık, "Adaletnameler", *Belgeler*, c. 2/sy. 3-4 (1993), s. 135; Aynı müellif, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 335-336; Aynı müellif, *Osmanlı İmparatorluğu- Klasik Çağ, 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, 9. bs, s. 112-113; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, s. 101; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 5/sy. 5, s. 506; Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, Eskişehir, 1997, s. 308; Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 2/sy. 1 (1994), s. 79; B. Lewis, "Arus Resmi", *Encyclopaedia of Islam, 2. ed.* Ed. P. Bearman; Th. Bianquis; C. E. Bosworth; E. van Donzel ve W. P. Heinrichs. Brill, 2011. Brill Online, s. 679. (Lefke Avrupa Üniversitesi). 01 November 2011; "Arus Resmi", *Encyclopaedia of Islam,* Photomechanical Reprint, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Prpvencal, J. Schacht, Vol. 1, Leiden. Brill 1986, s. 679. "Gerdek Resmi" (bkz. Arus Resmi", *Encyclopaedia of Islam,* New Edition, Vol. 2, Ed. B. Lewis; Ch. Pellat ve J. Schact, Fourth Impression, Leiden. Brill, 1991, s. 989.

[27] Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisâb Nezareti", s. 482.

[28] Çadırcı, *a.g.e*, s. 135.

[29] Çadırcı, *a.g.e.*, s. 144.

vergi ödemesi kararlaştırılmıştır.[30] Görüldüğü üzere konuyu yeterince aydınlatan ayrıntılı ve kapsamlı herhangi bir çalışma bulunmamakta, mevcutları da yanlışlıklar ve eksiklikler içermektedir. Örneğin Çadırcı'nın eserinde geçen ve *Gerdek Resmi*'nin oranlarını belirten "*para*" ifadesini "*kuruş*" olarak öncelikle düzeltmek gerekmektedir. Kütükoğlu'nun ifadesi herhangi bir açıklama sunmadığı gibi Kazıcı'nın açıklamaları da konuyu aydınlığa kavuşturmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, kaynaklar elverdiği ölçüde, söz konusu verginin hangi Osmanlı şehirlerinde ve hangi oranlarda kimlerden toplandığı, bu vergi münasebetiyle hangi problemlerin yaşandığı, *Arus* resmiyle olan farkları ve ne zaman kaldırıldığı gibi soruların cevabı verilmeye çalışılacak, genel bir değerlendirme yapma girişiminde bulunulacaktır.

II. Verginin Temel Özellikleri

İhtisâb Rüsûmu'nun 1826 yılındaki tadilinden sonra uygulamaya konulan *Gerdek Resmi*'nin temel özelliğini yansıtan belgeler mevcuttur. Örneğin Sivas'a gönderilen emr-i şerifte söz konusu vergi "*Reayanın gerdeği vukuûnda âlâ Cizye kâğıdına müstehakk olanlardan otuz ve evsâttan yigirmi ve ednâdan on kuruş resm-i ruhsâtiyye ahz ile cânib-i ihtisâbiyyeden ruhsatı havi yedlerine tezkere virilüb bu husûs için hâkim ve âyân taraflarından başka bir akçe alınmamak ve reayaya dahi ruhsatiyye virdik diyerek zinhar belde-i İslâmiyyeden hariç-ez-tavr-ı raiyyet harekete cevâz gösterilmemek*"[31] şeklinde tanımlanmıştır. Ankara'ya gönderilen emr-i şerif de benzer ifadeler içermektedir. Buna göre "*Reayanın gerdeği vukuûnda âlâ Cizye kâğıdlarına müstehakk olanlardan otuzar ve evsâtından yigirmişer ve ednâsından onbeşer kuruş resm-i ruhsâtiyye alınarak bu husûs için hâkim ve âyân ve voyvoda taraflarından başka bir akçe alınmayub ve milel-i mezkûreye dahi ruhsatiyye virdik diyerek zinhar belde-i İslâmiyyede hariç-ez-tavr-ı raiyyet harekete cevâz gösterilmemek*"[32] gerekiyordu. Bu kayıtlara göre İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak *Gerdek Resmi (Resm-i Ruhsatiyye)* sadece evlenen Gayrimüslimlerden tahsil edilecek, Müslüman ahâli mezkûr vergiyi ödemeyecekti.

Genel olarak 1828 yılından itibaren uygulamaya konulan söz konusu vergi 1846 yılında kaldırılmıştır. 27 Eylül 1846 tarihli bir belgeye göre "*altmış üç senesinden itibaren muhaddes olan İhtisâb resminin ref' ve ilgası irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî iktizasından*" idi.[33] Dolayısıyla Hicrî 1 Muharrem 1263 (20 Aralık 1846) tarihinden itibaren söz konusu verginin tahsili yasaklanmıştır. Bu arada milel-i selâse patrikleri ve hahambaşı 17 Mart 1847 tarihli takrirle bilgilendirilmişlerdir. Bu yazıya göre "*rüsûmât-ı ihtisâbiyyenin ref' ve ilgası sırasında arûsiyye tabiriyle izinname*

---

[30] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, Bilge Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 237-238.

[31] "İhtisâb hususuiçün şeref-rîz-i sudur olan emr-i celil-üş-şân kaydıdır", Sivas Şer'iye Sicili, No: 14, s. 64. İlgili sicilin 66. sayfasında hangi sınıftan olanların ne kadar gerdek vergisi ödeyecekleri ayrıca tekrar yazılmıştır.

[32] Hülya Taş, *a.g.m.*, s. 426-427.

[33] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), Fon Kodu: A.MKT.MVL., Dosya No: 2, Gömlek No: 87.

ve ruhsat tezkerelerinden alınan resm dahi lagv ve imha olunmuş"tur. Bununla birlikte "*izinname itasında bazı muhassenat derkâr olduğundan patrikhaneler taraflarından ilmühaber verilerek ber mucib-i irâde-i seniyye resm mutalebe olunmamak üzere cânib-i ihtisâbdan meccânen arûsiyye tezkereleri itası*" dahi gerekli görülmüştür.[34]

III. Verginin İsmi, Miktarı ve Anlamı

İhtisâb Rüsûmu'nın bir parçası olarak 1826 düzenlemesinden sonra Gayrimüslim tebadan talep ve tahsil olunan *Gerdek Resmi*'nin "*reayaların gerdeği vukûunda*"[35], "*reaya düğünleri vukuunda*"[36], "*reaya gerdeğinden*"[37], "*reaya gerdeği zuhûrunda*"[38], "*reayada gerdek vukûunda*"[39], "*derûn-i şehirde reayanın gerdeğinden*"[40], "*reaya gerdeği vukûunda*"[41], "*reayanın gerdeği vukûunda*"[42] alınacağı belirtilmektedir. Kayıtlara göre, adı geçen vergi 3 sınıf üzere tahsil olunacak ve bu konuda Cizye kâğıtları esas alınacaktı. Bu üç sınıf, Gayrimüslim halkın/reayanın elinde bulunan "*Cizye kâğıtlarına nazaran*"[43] "*âlâ*", "*evsat*" ve "*edna*" olarak tespit edilmiştir. Görülebilen kayıtlardan sadece birinde bir isimlendirme yapılmıştır. Ankara şehri ile ilgili kayıtta bahsedilen verginin "*reayada gerdek vukuunda âlâ ve evsat ve edna itibarıyla resm-i arusîyye namıyla bir miktar meblağ alınmak rey-i âliye menûttur*"[44] denilmektedir. Uzunca-abad Hasköy kazası ile ilgili kayıtta ise Nisan ayında "*reaya düğünlerinden tahsil olunan resm-i arus*" denilerek *Gerdek Resmi* yerine *Resm-i Arus* ifadesi kullanılmıştır.[45] "*Karahisar-ı Şarkî sancağında muzaf Ordubayramlı ve tevabii kazasının havi olduğu iskeleler*"den tahsil edilecek İhtisâb Rüsûmu kayıtlarında ise bu vergi *Gerdekiyye* şeklinde kaydedilmiştir.[46]

Gerdek Resmi'nin miktarı genellikle "âlâ" kâğıtlılardan 30 kuruş, "evsat" kâğıtlılardan 20 kuruş ve "edna" kâğıtlılardan 10 kuruş şeklinde kayıtlara geçmiştir. Verginin tahsil edildiği Güzelhisar, Tatarpazarı, Kastamonu, Manastır, Sofya, Sivas, Trabzon, Çarşamba, Ordubayramlı, Yozgat ve Şam-ı şerif'te durum bu şekildedir.[47] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 19450 numaralı Maliyeden Müdevver Ahkâm Defteri'ndeki Ankara ile ilgili kayıtta herhangi bir sınıf-

---

[34] BOA, Fon Kodu: A.DVN.MHM. Dosya No: 3-A, Vesika No: 73.

[35] BOA, Maliyeden Müdevver Ahkâm Defterleri (Bundan sonra MAD.d), Defter No: 19450, s. 4.

[36] BOA, MAD.d, Defter No: 19450, s. 4; BOA, Başmuhasebe Kalemi Defterleri (Bundan sonra D.BŞM.d.), Gömlek No: 9437, s. 5.

[37] BOA, D.BŞM.d., Gömlek No: 9437, s. 5.

[38] BOA, D.BŞM.d., Gömlek No: 9437, s. 11.

[39] BOA, *a.g.e.*, s. 14.

[40] BOA, *a.g.e.*, s. 15.

[41] BOA, D.BŞM.d., Gömlek No: 9437, s. 1.

[42] BOA, D.BŞM.d., Gömlek No: 9437, s. 7.

[43] BOA, MAD.d, Defter No: 19450, s. 4.

[44] BOA, *a.g.e.*, s. 14.

[45] BOA, Kamil Kepeci Müteferrik Defterler (Bundan sonra KK.d.) Gömlek No: 7481, s. 4.

[46] BOA, Fon Kodu: C.ML., Dosya No: 91, Gömlek No: 4111.

[47] BOA, Fon Kodu: A.DVNS.TZEİ.d.00031, s. 155; BOA, MAD.d, Defter No: 19450, s. 4, 5, 11, 15.

landırma ve vergi miktarı belirtilmemiştir.[48] Bununla birlikte 228 numaralı Ankara Şer'iye Sicili'nde söz konusu verginin miktarı "âlâ" kâğıtlılar 30, "evsât" kâğıtlılar 20, "edna" kâğıtlılar 15 kuruş olarak tespit edilmiştir.[49] İznikmid (İzmit) ile Kayseri'deki durum yukarıda izah edilenden daha farklıdır. Buna göre, İznikmid'de sadece 2 sınıftan bahsedilmiş, "âlâ" kâğıtlıların 20 kuruş, "evsat" kâğıtlıların ise 10 kuruş *Gerdek Resmi* ödeyeceği belirtilmiştir.[50] Kayseri'deki durum daha da başkadır. Kayseri ile ilgili kayıtta yukarıda bahsedilen üç sınıflandırma yapılmıştır. Ancak vergi miktarları farklıdır. Buna göre "âlâ" kâğıtlılardan 35 kuruş, "evsat" kâğıtlılardan 22.5 kuruş ve "edna" kağıtlılardan ise 11 kuruş[51] *Gerdek Resmi* tahsil edileceği belirtilmiştir. Fatsa'da yaşayan Gayrimüslimlerin ödeyeceği *Gerdek* vergisi ise "âlâ" kâğıtlılardan 18 kuruş, "evsat" kâğıtlılardan 12 kuruş ve "edna" kağıtlılardan ise 6 kuruş olarak kaydedilmiştir.[52]

Gerdek Resmi (Resm-i Ruhsatiyye) adlı verginin ne anlama geldiğini ortaya koyabilmek için ilgili dönemde tahsil edilen Cizye vergisiyle karşılaştırmak yerinde olacaktır. 13 Zilkade 1243 (27 Mayıs 1828) tarihli olan ve Kıbrıs'a gönderilen Cizyedârlık berât-ı şerifine göre âlâ evrak sahibi 36 kuruş, evsât evrak sahibi 18 kuruş ve ednâ evrak sahibi de 9 kuruş Cizye vergisi ödeyecekti.[53] Selh-i Şaban 1243 (16 Mart 1828) tarihli benzer bir emr-i şerif Kayseri'ye gönderilmiş ve Cizyenin belirtilen oranlarda tahsil edileceği açıklanmıştır.[54] Yaklaşık bir yıl sonra Cizye vergisine zam yapılmıştır. 11 Şevvâl 1244 (16 Nisan 1829) tarihli fermanda bundan sonra âlâ evrak sahibinden 48 kuruş, evsât evrak sahibinden 24 kuruş ve ednâ evrak sahibinden 12 kuruş Cizye talep ve tahsil edileceği belirtilmiştir.[55] Aynı yıllarda tahsil edilen *Gerdek Resmi* ise verginin tahsil edildiği şehirlerde, birkaç istisna dışında, genellikle âlâ evrak sahibinden 30 kuruş, evsât evrak sahibinden 20 kuruş ve ednâ evrak sahibinden 10 kuruş olarak tahsil edilmiştir. Bu oranlar karşılaştırıldığında bazı şehirlerde yaşayan Gayrimüslimlerin *Gerdek Resmi* adıyla neredeyse ikinci bir Cizye vergisi ödemek durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Gayrimüslim reaya bu arada eskiden beri ödemekte olduğu *Resm-i Arusane*yi de ödemeye devam etmiştir. 1838 yılında Ermeni patriği bir dilekçesinde "*reaya-yı mersumûn kullarından ayinimiz üzere teehhül ve tezvicleri vukuunda kanun-ı kadim üzere zükûr ve inasdan bikrler için otuz akçe ve selbiyeler için onbeş akçe resm-i arusanelerin zabitleri tarafına ve yedlerinde olan Cizye evraklarına kıyasen âlâ kâğıd alanlar otuz ve evsât kâğıd alanlar yigirmi ve ednâ kâğıd alanlar on kuruş resm-i ihtisâbiyyeleri memuru tarafına eda*" eylediklerini belirtiyordu.[56] Dolayısıyla bu durumda Yozgat'ta yaşayan Ermeniler İhtisâb Rüsûmu nedeniyle evlilik durumunda iki vergi (*Resm-i Arusâne ve Resm-i Gerdek)* ödüyorlardı.

---

48 BOA, MAD.d, Defter No: 19450, s. 14.
49 Hülya Taş, *a.g.m.*, s. 426.
50 BOA, Fon Kodu: D.BŞM.d. Gömlek No: 9437, s. 5.
51 BOA, Fon Kodu: D.BŞM.d., Gömlek No: 9437, s. 7.
52 BOA, Fon Kodu: C.ML., Dosya No: 91, Gömlek No: 4111.
53 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 33, s. 57.
54 Kayseri Şeriye Sicilleri, No: 195, s. 9.
55 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 33, s. 179.
56 BOA, Fon Kodu: C.ADL., Dosya No: 104, Gömlek No: 6211.

Cizye vergisi 1829-1847 yılları arasında 48/24/12 kuruş oranında tahsil edilirken 1847 yılında zam yapılmış ve 1847 yılından itibaren 60/30/15 kuruş olarak tahsil edilmiştir.[57] Dolayısıyla İhtisâb Rüsûmu dahilinde tahsil olunan *Gerdek Resmi*'nin 1846 yılı sonlarında kaldırıldığı düşünülürse belki de devlet *Gerdek Resmi*'nin kaldırılması nedeniyle uğrayacağı maddî kaybı 1847 yılında Cizye vergisine zam yaparak gidermek istemiştir. Ayrıca bu şekilde Gayrimüslimlerin evlenmesi konusundaki vergi ikiliği ve eşitsizliği de ortadan kaldırılmış oluyordu.

IV. Yozgat Ermenileri ve *Gerdek Resmi*

İstanbul Ermeni patriğinin 1834 yılında yazmış olduğu bir dilekçe *Gerdek Resmi* konusunda önemli bir bilgi vermektedir. Patrik İstepan Rahip tarafından padişaha hitaben yazılan dilekçede, İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı olarak Yozgat sancağında yaşayan Ermenilerin evlendikleri zaman alışılmış vergilerini ödedikleri halde kanuna ve şer-i şerife aykırı olarak zabitler tarafından "*üç beş kat harç ve avaid ve izinname tabiriyle kaftanlık ve saire*" adıyla ilave vergiler talep edildiği ve bu durumun ise Ermeni reayayı "*perişâniyete*" düşürdüğü belirtilerek şöyle devam ediliyordu:

> Merâhim-i aliyelerinden mercûdur ki bâ-emr-i ali emsâline kıyâsen esnâf-ı selâse üzere otuz ve yigirmi ve on kuruş resm-i ruhsatiyye verildikten sonra sair zabitânı taraflarından husûs-ı mezbûr zımnında akçe vesair günâ nesne taleb ve ahz sevdasıyla fukara-yı Ermeniyân kullarına vaki olan zulm ve taaddi ve rencideleri men' ve def' bâbında kaza-yı mezkûrun lâzım-ül-hitabe hitaben bir kıt'a emr-i ali inâyet ve ihsan buyrularak fukara-yı mersûmûn kullarını sıyânet ve himâyette bulunmaları niyâzında emr ü ferman …

Patrik İstepan Rahip'in bu dilekçesi önemli bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır. 1826 düzenlemesinden sonra İhtisâb Rüsûmu'nun uygulandığı bazı şehirlerdeki Gayrimüslim Osmanlı tebası evlenme sırasında eskiden beri ödemekte olduğu *Arûs Resmi*'nden başka İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak *Resm-i Gerdek* (*Resm-i Ruhsatiyye*) adıyla bir başka vergi daha öder duruma gelmiştir. Bununla birlikte patriğin dilekçesine düşülen 15 Nisan 1834 tarihli nota göre "*bu husûsa dair Divân-ı Hümâyûn tarafından emr-i âli verildiğinin kaydı*" bulunamamıştır. İlgili notun devamında "*husûs-ı mezbûr resm-i gerdek nizamına dair mevâddan olub ihtisâb vaz' olunan mahallerde reaya gerdeği zuhûrunda âlâ kâğıd alanlardan otuz ve evsât kâğıd alanlardan yigirmi ve ednâ kâğıd alanlardan on kuruş resm-i gerdek alınmak şürûtundan ise de Yozgat kazasında ihtisâb vaz'ına dair bir kayıt olmayub Sivas tarafından memur ikadıyla idare olunmakta mıdır? Keyfiyeti baş muhasebeden görülmeğe muhtaç*"dır deniliyordu. Söz konusu dilekçeye düşülen 19 Nisan 1834 tarihli bir başka notta "*kanunu veçhile*" denildiğine göre baş muhasebe kayıtlarında konuyla ilgili bilgi bulunduğu anlaşılmaktadır.[58]

---

[57] Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 41, s. 180.
[58] BOA, Fon Kodu: C.DH., Dosya No: 66, Gömlek No: 3278.

Ermeni Patriği'nin emr-i şerif talebine ne cevap verildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Fakat Patrik İstepan 4 yıl sonra, 1838 yılında, benzer içerikli bir başka dilekçe daha göndermiştir. Dilekçeye göre, Yozgat kazasına tâbi Gedikcik kazası köylerinden Gemerek, Karagöl, Abanlu, Kabapeykâr, Yapaltu, Dubac ve bu kazaya bağlı diğer köylerde yaşayan Ermeniler eskiden beri evlendikleri zaman "*kanun-ı kadim üzere zükûr ve inâsdan bikrler için otuz akçe, selbiyeler için onbeş akçe resm-i arûsanelerin karye-i mezkûrlar zabitleri tarafına ve rüsûm-ı ihtisabiyyeleri memuru tarafına edâda kusurları*" yok iken sayılan köylerin zabitleri arûs vergisini almakla yetinmiyor ve evlenen kişilerden "Kaftancılık", "İzin" ve başka isimler altında ek vergiler talep ediyorlardı. Bu durum ise halkın şikayetine neden oluyordu. Evlenme durumunda "*kanun-ı kadim üzere zükûr ve inâsdan bikrler için otuz akçe ve selbiyeler için onbeş akçe resm-i arûsânelerin zabitleri tarafına ve yedlerinde olan Cizye evraklarına kıyasen âlâ kâğıd alanlar otuz ve evsât kâğıd alanlar yigirmi ve ednâ kâğıd alanlar on kuruş resm-i ihtisâbiyeleri memuru tarafına*" verildikten sonra herhangi başka bir şey talep edilmemesini isteyen Patrik bu konuda bir emr-i şerif yazılarak söz konusu kanun dışı uygulamaların engellenmesini istiyordu.[59]

Rumî 1259 (M.1843-1844) Yılında Uzunca-abad Hasköy Kazasının Bir Yıllık *Gerdek Resmi*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kâmil Kepeci Müteferrik Defterler serisinde bulunan bir defterde *İhtisâb Rüsûmu*'nun yeniden düzenlenmesinden sonra ihdas edilen *Gerdek Resmi*'nin nasıl uygulandığını gösteren bir örnek mevcuttur. Bu kayda göre, Hasköy kazasının ihtisâb memuru Mehmet Ağa'dır. Mehmet Ağa[60] vasıtasıyla Rumî 1259 (Mart 1843-Şubat 1844) yılında adı geçen yerde tahsil edilen İhtisâb Rüsûmu içindeki *Gerdek Resmi/Resm-i Arus* aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 1. 1843-1844 Yıllarında Hasköy'de Tahsil Olunan Gerdek Resmi[61]

Dönem (1843-1844)	Tahsil Olunan Vergi (Kuruş)
Mart	302
Nisan	89
Mayıs	135
Haziran	50
Temmuz	30
Ağustos	20

[59] BOA, Fon Kodu: C.ADL., Dosya No: 104, Gömlek No: 6211.

[60] Bir yılı kapsayan bu kayıtların hepsinde Mehmet Ağa'nın adı kayıtlı değildir. Sadece Mart, Nisan ve Mayıs ayları kayıtlarında Mehmet Ağa'nın İhtisâb memuru olduğu belirtilmiştir. Diğer kayıtlarda söz konusu verginin "memuru marifetiyle" tahsil edildiği belirtilmiştir. Kayıtlarda başka bir bilgi olmadığından Rumî 1259 yılında Hasköy kazası İhtisâb memurunun Mehmet Ağa olduğunu düşünmekte bir sakınca yoktur.

[61] BOA, KK.d., Gömlek No: 7481, s.3-25.

Eylül	10
Teşrin-i evvel (Ekim)	60
Teşrin-i sâni (Kasım)	257 kuruş 20 para
Kanun-ı evvel (Aralık)	240
Kânun-ı sâni (Ocak)	241 kuruş 20 para
Şubat	50
Toplam	**1.485**[62]

Hasköy kazasının Rumi 1259 yılı İhtisâb vergisi geliri toplam 40.933 kuruştur. Bu miktarın 1.485 kuruşu, % 3.62'si, *Gerdek Resmi* olarak tahsil edilen vergidir.

Rumi 1251 (M.1835-1836) Yılında Manastır *Gerdek Resmi*

Gerdek Resmi'nin tahsil edildiği yerlerden birisi de Manastır'dır. Manastır ile ilgili iki kayıt Hicrî 1-29 Cemaziyelevvel 1251 (25 Ağustos-22 Eylül 1835) ve Hicrî 1 Şevval-20 Şevval 1251 (20 Ocak-17 Şubat 1836) tarihlerinde İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak tahsil edilen *Gerdek Resmi* ile ilgilidir ve *Reaya Gerdeği* adıyla tahsil edilmiştir.

Tablo 2. 1835[63]-1836[64] Yıllarında Manastır'da Tahsil Olunan Gerdek Resmi

Dönem (1835-1836)	Tahsil Olunan Vergi (Kuruş)
27 Ağustos 1835	30
30 Ağustos 1835	10
2 Eylül 1835	10
4 Eylül 1835	10
8 Eylül 1835	10
12 Eylül 1835	10
17 Eylül 1835	40
18 Eylül 1835	30
19 Eylül 1835	40
20 Eylül 1835	20
22 Ocak 1836	10
24 Ocak 1836	10
30 Ocak 1836	20
3 Şubat 1936	10

[62] 1 Kuruş=40 para hesabıyla. 1.484 kuruş+40 para=1.485 kuruş.
[63] BOA, Fon Kodu: CML, Dosya No:371, Gömlek No: 15261.
[64] BOA, Fon Kodu: CML, Dosya No:252, Gömlek No: 10410.

5 Şubat 1836	40
6 Şubat 1836	10
7 Şubat 1836	20
10 Şubat 1836	10
Toplam	**340**

Hicrî 1-29 Cemaziyelevvel 1251 (25 Ağustos-22 Eylül 1835) döneminde, yani yaklaşık iki aylık sürede meydana gelen evlenmeler nedeniyle, elde edilen toplam İhtisâb Rüsûmu 6.582 kuruştur. Bu miktarın 210 kuruşu, % 3.19'u, *Gerdek Resmi* olarak tahsil edilmiştir. Hicrî 1 Şevval-20 Şevval 1251 (20 Ocak-17 Şubat 1836) döneminde ise toplam İhtisâb Rüsûmu 6.710.5 kuruştur. Bu miktarın 130 kuruşu, % 1.93'ü, *Reaya Gerdeği* hasılatıdır.

Hicrî Şevval-Zilhicce 1247 (Mart-Mayıs 1832) Tarihinde Sofya'da Tahsil Edilen *Gerdek Resmi*

İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak tahsil edilen *Gerdek Resmi*'nin tahsil edildiği yerlerden birisi de Sofya'dır. Evlilik halinde Sofya'da âlâ kağıtlılar 30, evsât kâğıtlılar 20 ve edna kağıtlılar 10 kuruş *Gerdek Resmi* ödeyecekti. 1832 yılında Sofya İhtisâb Rüsûmu Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Mehmet Ağa tarafından emaneten idare olunuyordu. 1 Şevval 1247-29 Zilhicce 1247 (4 Mart-30 Mayıs 1832) tarihlerini kapsayan 3 aylık Sofya İhtisâb Rüsûmu kaydına göre Şevval 1247 (4 Mart-1 Nisan 1832) döneminde "*işbu mahda reayanın perhiz vakti olduğundan reaya gerdeği vaki olmadığı*" için *Gerdek Resmi* tahsil edilmemiştir. Zilkade 1247 (2 Nisan-1 Mayıs 1832) döneminde Sofya'da 4 evlilik gerçekleşmiştir. Bunlardan 1 tanesi evsât kağıtlı (1x20=20 kuruş), 3 tanesi ise edna kağıtlı (3x10=30 kuruş) kişilerin evliliğidir. Bu 4 evlilikten toplam 50 kuruş *Gerdek Resmi* tahsil edilmiştir. Zilhicce 1247 (2-30 Mayıs 1832) döneminde ise 1 tanesi evsât kağıtlı (1x20), 4 tanesi de edna kağıtlı (4x10=40) kişilerin evliliğidir. Söz konusu 5 evlilik nedeniyle toplam 60 kuruş *Gerdek Resmi* tahsil edilerek hazineye gönderilmiştir.[65]

V. Sonuç

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu güçlendirmek amacıyla İhtisâb Rüsûmu'nda düzenlemeler yapılarak uygulamaya konulmuştur. Bu düzenlemeler çerçevesinde İhtisâb Rüsûmu'nun bir parçası olarak imparatorluğun değişik yerlerinde *Gerdek Resmi, Gerdekiyye* veya *Resm-i Ruhsatiyye* adıyla yeni bir vergi ihdâs edilmiştir. Tımar sisteminin bir gereği olarak Müslim ve Gayrimüslim reayanın evlenme sırasında sipahiye ödediği *Arûs Resmi*'nden farklı olarak *Gerdek Resmi* sadece imparatorluğun bazı bölgelerinde yaşayan Gayrimüslim vatandaşlar tarafından İhtisâb

[65] BOA, Fon Kodu: C.BL, Dosya No: 30, Gömlek No: 1498.

memuruna ödenmiştir. Söz konusu verginin tahsil edildiği yerlerden birisi olan Yozgat'ta yaşayan Gayrimüslim Osmanlı tebası Ermeniler *Gerdek Resmiyle* birlikte *Arus Resmi*'ni de ödemiştir. *Gerdek Resmi* 20 Aralık 1846 tarihinde kaldırılmıştır.

Yeni İhtisâb Rüsûmu uygulamasının yapıldığı yerlerden Güzelhisar, Tatarpazarı, Kastamonu, Manastır, Sofya, Sivas, Trabzon, Çarşamba, Ordubayramlı, Şam-ı şerif, Ankara, Kayseri, İzmit, Yozgat, Fatsa, Uzunca-abad Hasköy'de İhtisâb Rüsûmunun bir parçası olarak *Gerdek Resmi* tahsil edilmiştir.

Gerdek Resmi Cizye kağıdı sınıflaması esas alınarak gerçekleştirilmiş ve genel olarak âla kağıtlıdan 30 kuruş, evsât kağıtlıdan 20 kuruş ve edna kâğıtlıdan 10 kuruş olarak tahsil edilmiştir. Bununla birlikte imparatorluğun değişik yerlerinde farklı miktarlara da rastlanmaktadır. Örneğin *Gerdek Resmi* Kayseri'de 35/22.5/11 kuruş oranında, Fatsa'da ise 18/12/6 kuruş oranında tahsil edilmiştir.

Gerdek Resmi'nin tahsil edildiği yıllarda (1829-1846) imparatorluk genelinde tahsil edilen Cizye vergisi oranı âla kağıtlıdan 48 kuruş, evsât kağıtlıdan 24 kuruş ve edna kâğıtlıdan 12 kuruş şeklindeydi. *Gerdek Resmi* ise aynı dönemde genel olarak 30/20/10 kuruş oranında tahsil ediliyordu. Özellikle evsât ve edna kağıtlı Osmanlı tebası gözönüne alındığında evlenen Gayrimüslimlerin yaklaşık olarak Cizye vergisi kadar bir vergiyi *Gerdek Resmi* olarak ödemekle mükellef oldukları görülmektedir. Bununla birlikte yeni İhtisâb Rüsûmu uygulamasının yapıldığı her yerde *Gerdek Resmi* tahsil edilmemiştir. Örneğin Kıbrıs, İzmir ve Van'da Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı bulunduğu ve yeni İhtisâb Rüsûmu tatbik edildiği halde *Gerdek Resmi* alınmamıştır. Bu dönemde Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ayrıca *Arus Resmi*ni de ödüyorlardı. Bu durumda yeni İhtisâb uygulamasının yapıldığı Osmanlı şehirlerinde yaşayan Gayrimüslim Osmanlı tebası ikinci bir evlenme vergisi öder duruma gelmiştir. 1846 yılında *Gerdek Resmi* kaldırılınca bu ikilik ve eşitsizlik ortadan kalkmıştır.

Gerdek Resmi'nin neden sadece Gayrimüslimlerden tahsil edildiği sorusuna cevap olarak ise şu söylenebilir: 1826 yılında İhtisâb Rüsûmu'nda yapılan düzenlemenin esas amaçlarından birisi Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun masraflarını karşılamaktı. Dolayısıyla Gayrimüslim teba askerlikten muaf olduğu için bu verginin bir çeşit askerlik bedeli olarak tahsil edildiği ileri sürülebilir. Bir başka soru da adı geçen verginin neden İhtisâb Rüsûmu'nun tahsil edildiği ve Gayrimüslim ahalinin bulunduğu her şehirden değil de sadece bazı şehirlerdeki Gayrimüslim halktan tahsil edildiği sorusudur. Bu durumun nedeninin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda eskiden beri tahsil edilen vergilerin niceliği ve niteliği bölgeden bölgeye değişebilmekteydi. Ayrıca imparatorluğun değişik yerlerine gönderilen ve İhtisâb vergisi tahsilini emreden emr-i şeriflerde bölgenin özelliklerine dikkat edilmesi de daima vurgulanmıştır.

Kaynakça

A.Arşiv Kaynakları

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Maaliyeden Müdevver Ahkâm Defterleri (MAD.d), Defter No: 19450.

BOA, Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.), Gömlek No:9437.

BOA, Kamil Kepeci Müteferrik Defterler (KK.d.), Gömlek No:7481.

BOA, Fon Kodu: A.DVNS.TZEİ.d.00031.(İhtisâb Defteri)

BOA, Fon Kodu: A.MKT.MVL., Dosya No:2, Gömlek No:87.

BOA, Fon Kodu: A.DVN.MHM. Dosya No:3-A, Vesika No:73.

BOA, Fon Kodu: C.ML., Dosya No:91, Gömlek No:4111.

BOA, Fon Kodu: C.ADL., Dosya No: 104, Gömlek No:6211.

BOA, Fon Kodu: C.DH., Dosya No: 66, Gömlek No:3278.

BOA, Fon Kodu: C.ML, Dosya No:371, Gömlek No:15261.

BOA, Fon Kodu: C.ML, Dosya No:252, Gömlek No:10410.

BOA, Fon Kodu: C.BL, Dosya No:30, Gömlek No:1498.

B.Şer'iye Sicilleri

1.KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi

Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:33.

Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:41.

2. Ankara Millî Kütüphane

Kayseri Şer'iye Sicilleri, No:195.

Sivas Şer'iye Siciller, No:14.

C. Kitaplar ve Makaleler

"Arus Resmi", *Encyclopedia of Islam,* Photomechanical Reprint, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Prpvencal, J. Schacht, vol.1, Leiden. Brill 1986.

Aynural, Salih, "Bursa İhtisâb Rüsûmu (1829-1830)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 129, (2000), ss.71-80.

Barkan, Ömer Lütfi, "Timar", c. 12/1, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi yayını, Eskişehir 1997, ss. 286-333.

Bıyıklı, Mustafa-Bakırtaş, İbrahim, "Şam İhtisâb Vergisi Bağlamında Osmanlı Egemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)", *Bilig*, sy. 62, (2012), ss. 21-40.

Bilgin, Beyza, "İslâmda Muhtesiblik ve Eğitim Yönünden Değeri", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 19 (1973), ss. 117-121.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy.5, ss. 513-524.

Demiryürek, Mehmet, "1826 Düzenlemesinden Sonra Kıbrıs İhtisâb Rüsûmu (1828-1838)", *Belleten*, c. LXXXI, sy. 276 (2012), ss. 553-605.

Erdoğdu, İbrahim, "Osmanlı İktisâdî Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme, *OTAM*, sy. 11, ss. 123-145.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye I*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1922-1338.

Genç, Serdar, "XIX. Yüzyıl Başlarında Edremit'te Esnaf Teşkilatı", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 1*, (Ed. Rahmi Deniz Özbay, Fahri Solak, Yaşar Bülbül, Gülfettin Çelik), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, ss. 681-690.

"Gerdek Resmi" (bkz. Arus Resmi", *Encyclopedia of Islam,* New Edition, vol. 2, Ed.: B. Lewis; Ch. Pellat ve J. Schact, 4. İmp., Leiden. Brill 1991.

Gleave, Robert, "Hisba", *Encyclopedia of Islam*, (Ed. Richard C. Martin), vol. 1, Macmillan Reference USA 2004, ss. 306-307.

Haydarîzâde İbrahim, "Emr-i bi'l ma'ruf, nehyi ani'l münker", c. 15/sy. 386, (1336), s. 65-66; c. 15/sy. 370, (1336), ss. 108-110; cilt. 15/sy. 372, (1336), ss. 139-140; c. 15/sy. 373, (1337), ss. 161-162.

İnalcık, Halil, "Adaletnameler", *Belgeler*, c. 2/sy. 3-4 (1993), s. 49-142.

----- *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

----- *Osmanlı İmparatorluğu- Klasik Çağ, 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Karaman, Hayrettin, "İslâmda İçtimaî Terbiye ve Kontrol (İhtisâb Müessesesi) I", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XI / sy. 5, (1972), ss. 273-283.

----- "İslâmda İçtimaî Terbiye ve Kontrol (İhtisâb Müessesesi) II, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XI / sy. 6 (1972), ss. 343-351.

Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı. Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Baylan Matbaası, Ankara 1975.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlı Devletinde İhtisâb", *Diyanet Dergisi*, c. XX/sy. 3 (1984), s. 9-17.

----- "Hisbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 143-145.

----- "Bir Osmanlı İhtisâb Defterine Göre Şam'daki Dükkânlar", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1/sy. 3 (1985), ss. 243-255.

----- *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisâb Müessesesi),* Bilge Yayınları, İstanbul 2006.

----- *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2005.

Kütükoğlu, Mübahat, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisâb Nezareti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. 1/sy. 3 (1987), ss. 481-520.

----- "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisâbı Muhasebeleri (1826-1838)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. XIII, (1997), ss. 50-144.

Levy, R., "Muhtesib", *İA*, c. 8, Maarif Basımevi, İstanbul 1960, ss. 532-533.

Lewis, B."Arus Resmi", *Encyclopedia of Islam, 2. Ed.*, Ed.: P. Bearman; Th. Bianquis; C. E. Bosworth; E. van Donzel ve W. P. Heinrichs. Brill, 2011. Brill Online. (Lefke Avrupa Üniversitesi). 01 November 2011.

Mehmet Galip, "İhtisâb Ağalığı", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, cüz. 9, (1329), s. 569-572; cüz. 10, (1329), ss. 640-648.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuât*, (sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen), Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Sahillioğlu, Halil, "Arûs Resmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 422-423.

Sarıcaoğlu, Esat Sarıcaoğlu, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nin Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği),* TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, birinci baskı, İstanbul 1986.

Taş, Hülya, "İhtisâb Mukataası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 13 (2007), ss. 409-436.

Üçok, Coşkun, "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 2/sy. 1 (1994), ss.73-95.

Öz: Osmanlı İmparatorluğu kuruluşunun ilk yıllarından itibaren değişik isimler altında halktan vergiler almıştır. XIX. yüzyıl başlarında daha önceki zamanlarda da tahsil edilmiş bulunan "İhtisâb Rüsûmu"nda yeni bir düzenleme yapıldı ve başta İstanbul, İzmir, Edirne ve Kıbrıs olmak üzere imparatorluğun birçok yerinde yürürlüğe konuldu. Temel olarak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun güçlendirilmesi amacıyla yeniden düzenlenen İhtisâb Rüsûmu'nu oluşturan bazı vergiler vardır. Bu çalışmanın amacı İhtisâb Rüsûmu'nu oluşturan vergilerden *Gerdek Resmi*, *Gerdekiyye* veya *Resm-i Ruhsatiyye* adıyla bilinen ve gayrimüslim Osmanlı tebasından talep ve tahsil edilen vergi konusunu ele almak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik yerlerine ait Şer'iye Sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi defter ve belgelerini kaynak olarak kullanarak konuyu ayrıntılarıyla değerlendirmektir.

Anahtar sözcükler: Gerdek Resmi, İhtisâb Rüsûmu, Vergi, Gayrimüslim, Asakir-i Mansure-i Muhammediye.

Wedding Taxes: *Gerdek Resmi* or *Resm-i Ruhsatiyye*

Abstract: The Ottoman Empire collected a lot of taxes throughout its long history. The *İhtisâb Rüsûmu* levied after 1826 was one of them. Although this tax was paid mainly by the guilds, in effect it was also paid by non-Muslim Ottoman subjects holding a wedding. The aim of this tax was to support the new army called *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*, which replaced *Yeniçeri Ocağı* in 1826. First this tax was applied in İstanbul, Edirne, İzmir and Cyprus, but then throughout the Ottoman Empire. The aim of this study is to explain how the *Gerdek Resmi*, *Gerdekiyye* or *Resm-i Ruhsatiyye*, one of the taxes of *İhtisâb Rüsûmu*, was put into practice in some Ottoman cities and its features. The documents or data used are derived principally from the records of the *kadi*'s court in the Ottoman Empire and the documents and *defter*s in the Ottoman Archives.

Keywords: *Gerdek Resmi*, *İhtisâb Rüsûmu*, tax, non-muslim, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya VI

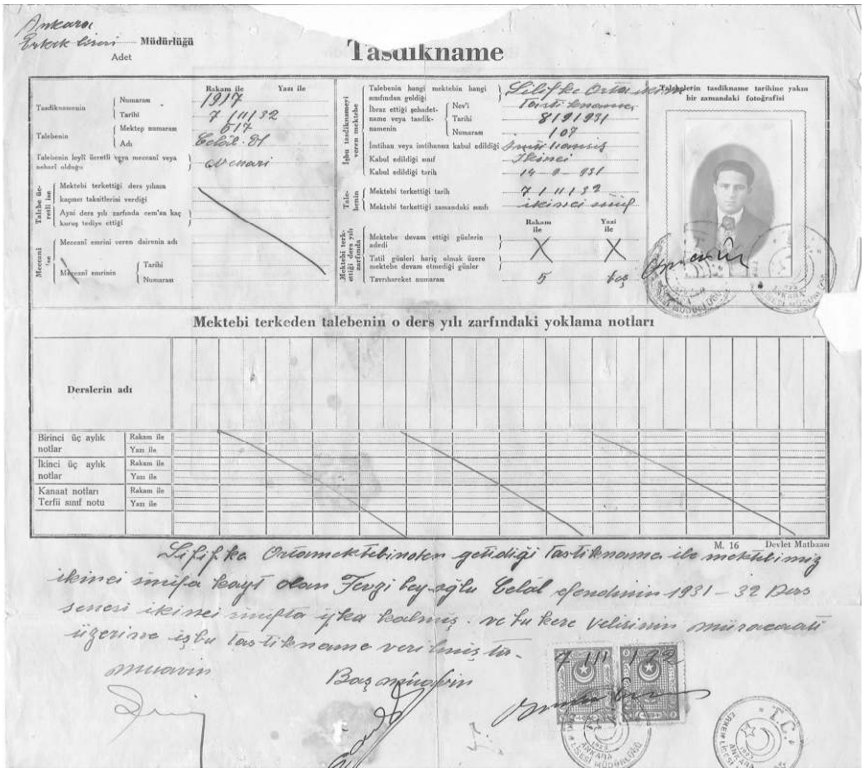

Ankara Erkek Lisesi Müdürlüğü

Adet

Tasdikname

		Rakam ile	Yazı ile
Tasdiknamenin	Numarası	1917	
	Tarihi	7/11/32	
Talebenin	Mektep numarası	617	
	Adı	Celâl Ef.	
Talebenin leylî ücretli veya meccanî veya neharî olduğu		Neharî	
Talebe ücretli ise	Mektebi terkettiği ders yılının kaçıncı taksitlerini verdiği		
	Aynı ders yılı zarfında cem'an kaç kuruş tediye ettiği		
Meccanî ise	Meccanî emrini veren dairenin adı		
	Meccanî emrinin Tarihi		
	Meccanî emrinin Numarası		

İşbu tasdiknameyi veren mektebe	Talebenin hangi mektebin hangi sınıfından geldiği	Silifke Ortamektebinden
	İbraz ettiği şehadetname veya tasdiknamenin Nev'i	Tasdikname
	Tarihi	8/9/931
	Numarası	107
	İmtihan veya imtihansız kabul edildiği	İmtihansız
	Kabul edildiği sınıf	İkinci
	Kabul edildiği tarih	14-9-931
Talebenin	Mektebi terkettiği tarih	7/11/32
	Mektebi terkettiği zamandaki sınıfı	ikinci sınıf

Mektebi terkettiği ders yılı zarfında	Rakam ile	Yazı ile
Mektebe devam ettiği günlerin adedi	X	X
Tatil günleri hariç olmak üzere mektebe devam etmediği günler		
Tavrıhareket numarası	5	beş

Talebelerin tasdikname tarihine yakın bir zamandaki fotoğrafisi

Mektebi terkeden talebenin o ders yılı zarfındaki yoklama notları

Derslerin adı		
Birinci üç aylık notlar	Rakam ile	
	Yazı ile	
İkinci üç aylık notlar	Rakam ile	
	Yazı ile	
Kanaat notları Terfii sınıf notu	Rakam ile	
	Yazı ile	

M. 16 Devlet Matbaası

Silifke Ortamektebinden geldiği tastikname ile mektebimiz ikinci sınıfa kayıt olan Fevzi bey oğlu Celal efendinin 1931-32 ders senesi ikinci sınıfta iyka kalmış. ve bu kere velisinin müracaatı üzerine işbu tastikname verilmiştir.

7/11/932

Muavin

Başmuavin

T.C. Ankara Lisesi Müdürlüğü

Ankara Erkek Lisesi Tasdikname, Celal Efendi, 1932
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)

Yahya ARAZ*

I. Giriş

7 Eylül 1799'da Yedikule'ye yakın Hacı Piri mahallesinde oturan Mumcular Kethüdası Seyyid Numan Ağa aynı iş kolunda yiğitbaşı olan Ebubekir aracılığıyla Davutpaşa Mahkemesi tutanaklarına geçirilmek üzere tatlıya bağlanmış bir anlaşmazlığın ayrıntılarını iletti. Ebubekir Ağa artık çözüme kavuşmuş bu anlaşmazlığın karşı tarafında olan Kahveci Mehmet'in de hazır bulunduğu mahkemede benzer vakalardan şaşkınlıkla karşılanmadığı anlaşılan cümleler sarf etti. Söylediğine göre Kahveci Mehmet bir süre önce Mumcular Kethüdası Seyyid Numan Ağa'nın Alime[1] adındaki cariyesiyle cinsel ilişkide bulunmuştu. Alime bu ilişkiden hamile kalmış ancak hamile kaldığını anlayınca karnındaki çocuğu düşürmek için ilaç kullanmaya kalkışmış,[2] bu nedenle de canından olmuştu. Taraflar arasında büyük tartışma ve kavgalara yol açan, Alime'nin ve belki de hiç istemediği bir ilişkinin ürünü olan karnındaki bebeğinin trajik ölümünün sahiplerine verdiği acı değildi. Numan Ağa bir "mal" olarak sahip olduğu cariyesi

* Dokuz Eylül Üni. Buca Eğitim Fak. / yahyaaraz@gmail.com

Çalışmayı okuyarak katkılar sunan ve bir kısmını maalesef cevaplayamadığım çok değerli sorular üreten arkadaşım Dr. Leyla Kayhan Elbirlik'e ve mahkeme kayıtlarına ulaşmam konusundaki cömert desteği için İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde görevli Dr. Ayhan Işık'a müteşekkirim.

1 Makalede geçen cariye isimlerinin bazılarını yanlış okumuş olma ihtimalimi en baştan belirtmek istiyorum.

2 "… hamlini iskât içün mu'âlece ve müteessiren fevt olmağla …"

Alime'nin bedelini istiyordu. Mehmet önceleri bu iddiaları reddedecek, bir süre sonra aracıların araya girmesiyle geri adım atacak ve Numan Ağa ile anlaşmayı kabul edecektir. Aralarındaki uzlaşmaya göre Mehmet, Alime'nin bedeli olarak altmış kuruş ödemeyi taahhüt edecek bunun karşılığında Numan Ağa da Mehmet'e yönelik suçlamalarından ve "zina" iddialarından vazgeçecekti. Taraflar Davutpaşa Mahkemesi'ne olayın "ayrıntılarını" aktarmak ve yaptıkları anlaşmayı bildirmek için başvurmuştu.[3]

Alime'nin hikâyesi Osmanlı köleliği içinde sayıları erkek kölelerin çok üzerinde olan ve büyük çoğunluğu ev içi hizmetlerde çalıştırılan (Toledano, 1998: 6-7), Osmanlıların, kapsayıcı bir tanımlamayla cariye[4] olarak nitelendirdikleri kadın kölelerin ev içi yaşamları, sahipleri, ailenin diğer fertleri, komşular ve genel olarak toplumla ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışan bir makale için iyi bir başlangıç olabilecek niteliklere sahiptir. Ancak buna benzer vakaların sağladığı ipuçları cariyelerin, efendilerin ve cariyelerle isteğe ya da zora dayalı cinsel ilişki kuranların birbirleriyle uyuşmayan beklentileri Alime'nin trajik ölümüyle ilgili bazı ayrıntıların atlanmış ya da mahkemeye bilinçli olarak yanlış aktarılmış olabileceğini düşündürmektedir. Efendisinden ya da bir başkasından hamile kalmış bir cariyenin çocuğunu düşürmeye çalışması tipik bir cariye davranışı değildi. Aksine cariyeler, efendilerinden olmasa dahi, hamile kalmış olmayı ve bu hamileliği korumayı durumlarında iyileşmeye yol açabilecek bir gelişme olarak görüyorlardı (Toledano, 2010: 78). Bu nedenle efendilerinden ya da bir başkasından hamile kalan cariyelerin çocuğunu düşürmeye çalışmak onların değil çoğunlukla efendilerinin, onun yakın akrabalarının ya da ilişkiye girdikleri kişilerin eylemiydi. Aşağıda ayrıntılandırılmaya çalışılacağı üzere en azından bu noktada özgür hizmetçilerle cariyelerin durumunu birbirine karıştırmamak yerinde olacaktır. Ancak özgür ya da köle ev içi hizmetlerde çalışan kızların/kadınların[5] benzer cinsel baskılar ve tehditler altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıklarını tahmin etmek güç değildir. Salvatore Bono, Yeniçağ İtalya'sında Müslüman kölelerin dünyasına eğilen çalışmasında kadın köleler için "pek çok olayda onların satın alındıkları andan itibaren kolayca el altında bulunabilecek birer zevk nesnesi olarak kabul edildiklerini varsaymak doğru olur" (Bono, 2003: 396-397) diye yazmıştır.

Cariyelerin efendileri ve etrafta bulunan diğer erkekler karşısındaki savunmasızlığı yazdıklarında aile ve ev içi yaşamla ilgili olabilecek her konuya özel bir ilgi gösteren Tanzimat dönemi aydınlarının da dikkatinden kaçmamıştır. Gazete, dergi, roman ve tiyatro gibi gündelik yaşamın bir parçasına dönüşen ve daha geniş kitlelere ulaşma fırsatını sunan araçları kullanarak fikirlerini paylaşma ve anlatma imkanı bulan Tanzimat aydınları, Osmanlı köleliğinin şefkat dolu, yu-

---

[3] *DŞS* 33, v. 23a, hkm. 2. Dipnotlarda kısaltılarak verilen arşiv kaynaklarının eksiksiz künyesi kaynakçada verilmiştir.

[4] Bu çalışma boyunca sadece cariye olarak nitelendirilecek kadın köleler renklerine, yaşlarına, görünüşlerine bağlı olarak farklı isim ve işlevlere sahipti (Tucker, 1985: 167-168).

[5] Ev içi hizmetlerde çalışan kızların/kadınların büyük bir çoğunluğu evlenmemiş genç kızlardan oluşmaktaydı. Bundan sonra geçtiği yerde sadece "kızlar" kullanılacaktır.

muşak, insani boyutlarını vurgulamayı ihmal etmeden[6] cariyelerin kendilerine yönelebilecek cinsel saldırılara karşı ne kadar savunmasız olduklarını ve bunun hamilelik, düşük, satılma gibi olası sonuçlarını usanmadan anlatmışlardır. Dönemin edebi anlatılarında evin kızının (küçük hanım) erkek köleyi baştan çıkarması, onunla sevişmesi rastlanmayan bir durum değildi. Ancak anlatıların çoğunda etraflarındaki erkeklerin (buna erkek köleler de dahildir) zevk aracına dönüşebilen cariye motifi ön plandadır. Bu anlatılarda cinsel ilişkiye zorlanan, ilişki sonrasında hamile kalan, hamile kaldığında da ya satılan ya da şiddet görüp düşük yapmaya zorlanan cariyeler hemen dikkat çekmektedir (Parlatır, 1987).

Osmanlı kölelik araştırmaları cariyelerin gündelik yaşamları, efendileri ve varsa evin diğer köle ve hizmetçileriyle ilişkileri üzerine detaylı analizler yapmaya imkân verecek boyutlara ulaşmamış olmakla birlikte onların köleleştirildikleri andan itibaren cinsel istismara açık olduğunu belgelemiş durumdadır. Elbette efendisinin malı kabul edildiği için cariye ile efendisi arasındaki ilişki hiçbir şekilde içinde zor kullanmayı barındıran tecavüz gibi tanımlamalarla anlatılmıyordu (Zilfi, 2005: 134). Ancak araştırmaların gün yüzüne çıkarttığı vakalardan anlaşılacağı üzere cariyeler efendilerinin dışında başkaları tarafından da cinsel baskılara maruz kalabiliyorlardı. Böyle ilişkilerden cariye sahiplerinin ne kadar haberdar olduklarını ya da bununla ne kadar ilgilendiklerini tahmin etmek zordur. Konuyla ilgili olarak mahkemelere yansıyanlar cariye sahiplerinin, cariyelerinin başkaları tarafından tecavüze ya da cinsel baskıya uğramış olmalarından ziyade hamile bırakılmış ve eğer bakire iseler bekaretlerini yitirmiş olmalarıyla ilgilendiklerini göstermektedir. Bekaretin yitirilmiş olması ya da hamile kalınması cariyenin değerinde bir düşüşe yol açıyordu (Zilfi, 2010: 205; Toledano, 1998: 70).[7] Ancak bu kaygıların cariyelerin cinsel istismarına yönelik vakaların her zaman şikayet konusu yapılmasını sağladığını düşünmek yanıltıcıdır. Cariyenin, sahipleri dışında, ailenin diğer erkekleri tarafından hamile bırakılmış olması fazla yaygaraya ve söylentiye yol açmadan aile içinde bir an önce halledilmesi gereken bir sorun olarak görülebiliyordu. Bu durumda olayı mahkemeye sunan çoğunlukla hamile bırakılmış cariyelerin kendisiydi. Önemli oranda mahkeme tutanaklarına dayanan bu çalışmanın temel konusunu ve malzemesini de kazanma ihtimalleri çok az olmasına karşın durumlarının daha da kötüleşebileceği endişesi içinde sorunlarını, başlarına gelenleri ve isteklerini mahkemenin önünde cesurca anlatmaya çalışan bu cariyeler oluşturmaktadır.

[6] Osmanlı köleliğinin insani boyutlarına vurgu yapılması konuya değinen çalışmaların ana temalarından biridir. Emine Fuat Tugay, "muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu köleliğin en insani şekilde uygulandığı ülkeydi" diye yazmıştır (2013: 500). Literatür üzerine bir değerlendirme için bkz. Toledano, 1998: 135-154.

[7] Buraya yeni doğum yapmış cariyelerin sütanne olarak iyi bir fiyata alıcı bulabildikleri notu düşülmelidir. Bkz. Tugay, 2013: 503; Eremya Çelebi, 1988: 56; Abdülaziz Bey, 2002: 26. Nazan Maksudyan 19. yüzyılda gazete ilanlarıyla alınıp satılan emzirme dönemindeki köle kadınlara değinmiştir (2008a: 45-46). Köle kadınlar Rönesans İtalya'sında da sütanne olarak işlev görebiliyorlardı (Klapisch-Zuber, 1987: 141-142).

Bu çalışma Osmanlı arşivlerinden sınırlı sayıda belge kullanmış olmakla birlikte esas olarak ele aldığı dönemin İstanbul'una ait mahkeme kayıtlarına dayanmaktadır. Çalışma için sur içi İstanbul'undan Davutpaşa ve ayrı yönetim birimleri olmasına karşın büyük İstanbul'un bir parçası olarak kabul edilebilecek Galata ve Üsküdar mahkemelerine ait kayıtlar temel alınmıştır. Osmanlı mahkeme kayıtlarının kölelik araştırmalarına sağlayabileceği katkıların üzerinde çeşitli vesilelerle durulmuştur. Mahkeme kayıtlarının, hem köle sahipleri hem de kölelerin kendisi üzerine sağladığı zengin verilerle bu konudaki temel kaynakların başında geldiği konusunda görüş birliği mevcuttur (Hanna, 2005: 119-130; Zilfi, 2005: 131-138). Bununla birlikte Hakan Erdem, haklı bir şekilde, mahkeme kayıtlarının Osmanlı kölelik araştırmaları için yegâne kaynak olarak gösterilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre mahkeme kayıtlarının yanında "Osmanlı'da köleliğe ilişkin bir malzeme kıtlığından ziyade, arşiv kayıtları ya da başka kaynaklar olsun, değerlendirilmeyi bekleyen bol malzeme vardır" (Erdem, 2013: 8-9). Gerçekten de Osmanlı memurlarının çeşitli kademelerde ürettiği kayıtlar yerel düzeyde mahkemelerin sessizce geçiştirmeye çalıştığı ya da hakkında çok az ayrıntı sunduğu bazı konuların ayrıntılandırılmasını sağlayabilecek zengin veriler barındırmaktadır.

Maalesef cinsel istismara maruz kalan ve hamile bırakılan cariyelerle ilgili şu ana kadar incelenmiş hiçbir mahkeme kaydı Ehud Toledano'nun 19. yüzyılın ortalarında Mısır zaptiye kayıtlarından yararlanarak ele aldığı Kafkasyalı Şemsigül'ün hikâyesi kadar ayrıntılı değildir. Şemsigül henüz yirmi yaşına varmadan sahibi tarafından hamile bırakılacak, şiddet görüp düşük yapmaya zorlanacak ve satılmaya çalışılacaktır. Ancak Şemsigül, başına gelen bütün talihsizliklere karşın şanslı sayılırdı. Çocuğunu, her şeye rağmen sağ salim doğurabilmiş, maruz kaldığı baskı ve kötülüklere şahit olan "iyiliksever" kimselerin yardımlarını alarak ayrıntılı bir soruşturma yapılabilmesi için yetkililerin dikkatini çekebilmişti (Toledona, 1998: 54-80). Aynı dönemde böyle bir destekten mahrum hamile bırakılmış birçok cariye başlarına gelenleri anlatmak için çırpınıyordu. Ne yazık ki Osmanlı mahkemeleri efendi cariye ilişkilerinde, cariyelerin lehine açık kanıtların olmadığı durumlarda, efendilerin söylemini kolaylıkla benimsiyor, cariyelere ya da hizmet edenlere yönelik umursamazlığını dava metinlerinin ürpertici soğukkanlılığının içine gizlemeyi iyi beceriyordu. Böyle bir tavır, kararların güçlü olanların yani efendilerin lehine üretilmesi sonucunu doğurmaktaydı. Mahkemeler, cariyelerin uğradıklarını düşündükleri mağduriyetleriyle biraz daha yakından ilgilenmeye istekli olsaydı çok daha farklı anlatılar ve ayrıntılarla karşılaşmak mümkün olabilirdi. Mahkemeye başvuran hamile cariyelerin hiçbirinin iddiasını kanıtlayamamış olması yeterince düşündürücü değil midir? Mahkemeler cariyelere, sahiplerine "itaat" etmeyi tenbih etmek dışında onların lehine sonuçlar doğurabilecek küçük şüphelerin peşinden gidemez miydi? Soruların ima ettiği, konuyla ilgili olarak mahkeme tutanaklarına yansıyan ifadelerin ve verilen kararların son derece dikkatli bir okumayı gerektirdiğidir.[8] Oysa yetkililer

[8] Osmanlı mahkemelerinde davalar tutanaklara geçirilirken bir özetleme işlemine tabi tutulmaktaydı (Zilfi, 2005: 135-138). "Sakk mecmuaları" özetleme işleminin bir düzen ve

istediklerinde, kişilerin mahrem dünyalarına dokunma pahasına, davayı biraz daha derinleştirebilecek kanıtların üzerine gidebiliyordu.[9] Ancak ne olursa olsun kayıtlara birkaç satırla yansıyıp kaybolan cariyelerin anlatmak için çırpındıkları hikâyelerinin toplamından çok sayıda Şemsigül hikayesi çıkarmak pekâlâ mümkündür.

II. "Ümm-i Veled": Efendilerin Daveti ve Çocuk Annesi Cariyeler

"Osmanlı köle düzeni, kölelerin sürekli olarak toplumla bütünleşerek tam üyeler haline geldiği açık bir düzendi" (Erdem, 2013: 34). Köleler özgürlüklerine kavuştuktan sonra toplumun içine karışıyor, evleniyor, iş kuruyor hatta kendilerine köle satın alıp hizmetçiler tutuyorlardı.[10] İslam dünyasında ve buna bağlı olarak Osmanlı toplumunda köleler birkaç yoldan azat edilebiliyor yani özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Köleler İslam'ın teşvik ettiği üzere hiçbir karşılık beklenmeden sadece Allah rızası için birkaç yıl hizmet ettikten sonra kölelik bağından azat edilebiliyordu. Bunun yanında köle sahiplerinin kölelerinin kendi ölümlerinden sonra azat edilmesini istemeleri de bu bağlamda değerlendirilebilecek yaygın bir uygulamaydı. Sahiplerinin ölümüne bağlı olarak azat edilmesi beklenen köleler "müdebber" olarak tarif edilirdi. Bu şekilde efendileri yaptıkları düzenlemelerle öldükten sonra kölelerinin azat edilmesini sağlayabilirlerdi. Bunun yanında köleler adına "mükâtebe" denilen bir sözleşme çerçevesinde efendilerine belli bir bedel ödeyerek özgürlüklerini elde edebiliyorlardı (Aydın ve Hamîdullah, 2002: 241-243; Erdem, 2013: 191-192).

Cariyeler için efendilerinden hamile kalıp çocuk sahibi olmak özgürlüklerini kazanıp toplumla bütünleşmenin temel yollarından biriydi (Schacht, 2000: 857-859). Bunun için sahibinin çocuğun kendisinden olduğunu kabul etmesi şarttı.[11] Efendisinden çocuk sahibi olan cariyeler ümm-i veled olarak adlandırılır, satılamaz ve başkasına devredilemezdi. Ancak efendisi ümm-i veledi olan cariyesiyle evlenmek zorunda olmadığı gibi onu bir başkasıyla evlendirme hakkına da sa-

belli hukuki kalıplar çerçevesinde yapılmasını sağlamak için kâtiplere yol göstermekteydi (Kaya, 2005: 379-416). Bu çalışmanın ele aldığı dönemde yazılmış iki sakk mecmuasında cariyelerin hamilelikleri ve ümm-i veled iddialarıyla ilgili dava örnekleri için bkz. Çavuşzade, 1277/1860: 71-72, 99-101, 107-108; Debbağzade, 1259/1843: 66-69. Burada yer alan dava örnekleriyle aynı konuda mahkeme tutanaklarına yansıyan kayıtlar arasında başvuranların şahsi bilgileri dışında neredeyse hiçbir fark yoktur.

[9] Bu bağlamda aşağıda üzerinde durulacak ilginç bir vaka için bkz. BOA, *A. MKT* 137-30 (3 Temmuz 1848); BOA, *A. MKT.MVL* 9-50 (17 Temmuz 1848).

[10] Yalnızca bir zamanlar köle olan kadın ve erkeklerin evlilik ilişkileriyle ilgili kayıtların çokluğu ayrı bir incelemeyi hak etmektedir.

[11] Sahipleri tarafından ümm-i veled oldukları kabul edilen ve buna dayanarak azat edilen cariyelere iki örnek için bkz. *DŞS* 91, v. 2b, hkm. 7 (5 Kasım 1832); *DŞS* 140, s. 19, hkm. 41 (22 Ağustos 1877).

hipti.[12] Efendilerinden hamile kalan cariyeleri birkaç ihtimal bekliyordu. Efendileri onlara özgürlüğünü verip evlenebilir ya da özgürlüklerini kazanmalarını kendisinin ölümünden sonrasına erteleyebilirdi. Ümm-i veled cariyeler için efendileri yaşarken özgürlüklerini kazanmak onların ölümünden sonra diğer mirasçılarla ortaya çıkabilecek sorunlardan sakınmak için çok daha avantajlıydı. Bunun olmadığı durumlarda cariyeler sahiplerinin mirasçılarına karşı ümm-i veled olduklarını kanıtlamak zorunda bırakılabiliyorlardı. Kanıtlama sorumluluğu cariyelere aitti. Bunu yapamayan cariyeler satılabiliyor, çocukları da mirastan mahrum kalıyordu. Sahiplerinin ümm-i veledi oldukları kabul edilen cariyelerin çocukları özgür bir anneden doğan çocukların sahip oldukları tüm hakları edinirlerdi. Buradaki temel mesele önemli oranda ölenin mirasının paylaşımıyla ilgiliydi. Cariyenin ümm-i veledi olduğunu iddia ettiği kişinin akrabaları mirasa yeni ortaklar istemiyordu.[13]

Cariyeler için hamile kalıp çocuk sahibi olmak her zaman özgürlüğün kapısını aralamıyordu. Efendilerinden hamile kaldıklarını ya da çocuk sahibi olduklarını iddia eden cariyelerin mahkemelere yaptıkları başvurular Osmanlı cariyeliğinin yaygın sorun alanlarından biriydi. Bu başvuruların çok azı cariyelerin lehine sonuçlanmaktaydı. Böyle davalarda efendiler bütün iddiaları reddediyor mahkemeler de kanıtların yokluğu durumunda onların sözünü esas alıp cariyelerin söylediklerinin üzerine gitmeyi gerekli görmüyordu. Cariyelerin ümm-i veled iddialarının mahkemeye taşınması cariyelerle efendileri arasındaki çeşitli sorunların bir yansımasıydı. Hamile kalan cariyelerin karnı zaman geçtikçe şişmeye başlıyordu. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey aynı dönemlerde İstanbul'da cariyelerle efendileri arasındaki gönül ilişkilerinin "konaklarda hanımefendiler arasında" nasıl da eğlenceli söylentilere konu olabildiğini aktarmıştır (2011: 364-365). Gönül ilişkilerinin söylenti malzemesi olması bir kenara karnı şişen bir cariyeyi kimse görmezlikten gelemezdi. Cariyelerin arzu ettiği, sahiplerinin çocuğun kendilerinden olduğunu kabul etmesiydi. Bu durum Osmanlı mahkeme kayıtlarında "davet etmek" tanımlamasıyla anlatılıyordu.[14] Cariyeler hamile olduklarını sürekli bir şekilde efendilerine hatırlatıyor onları harekete geçmeye ve bir karar almaya zorluyorlardı. Ancak aile içindeki baskılar, sorumluluktan kaçma isteği ve cariyenin başkasından hamile olabileceği şüphesi gibi sebepler bu arzunun gerçekleşmesini zora sokuyordu. Bu durumda birkaç aylık hamile cariyelerin satılması kararlaştırılıyordu.[15] Hamile cariyelerin mahkemeye başvurması genellikle

---

[12] Konuyla ilgili birkaç fetva için bkz. Feyzullah Efendi, 2009: 104. Ele alınan dönemin İstanbul'unda sahiplerinin ümm-i veled cariyelerini başkasıyla evlendirmesi uygulamasının var olduğuna ilişkin herhangi bir bulgu yoktur. Ancak böyle bir geleneğin izlerini imparatorluğun farklı coğrafyalarında sürmek mümkündür. 17. yüzyılın ilk yarısında Konya'dan böyle bir örnek için bkz. Sak, 1992: 130.

[13] BOA, *A. MKT.UM* 212/26 (15 Ekim 1855). Ayrıca Debbağzade, 1259/1843, 66-69.

[14] "… [sahibim] tarih-i ilâmdan altı ay mukaddem beni vat' ve ihbâl idüb ol-vechle … vat'ından nâşi altı aylık hamlim olduğunu [sahibime] ifade etmiş isem de davet etmediğinden mâada … " *DŞS* 130b, v. 52b, hkm. 8 (3 Aralık 1865).

[15] Sahiplerinden hamile kaldıklarını iddia ettikleri halde ümm-i veled olarak tanınmayıp satılması kararlaştırılan ya da satılan cariyelere birkaç örnek için bkz. *DŞS* 106b, v. 27a, hkm.

satış kararının alınmış olmasından sonra gerçekleşiyordu. Öyle ki bazı cariyeler hamile olduklarını efendilerine bildirip reddedildikleri halde mahkemeye başvurmayı satış kararının alınmasına kadar erteliyorlardı.

29 Mayıs 1870'te Davutpaşa Mahkemesi'ne başvuran altı aylık hamile Zenciye[16] Halime bu cariyelerden yalnızca biriydi. Halime sahibi Hacı Mehmet Ağa'nın hazır bulunduğu mahkeme oturumunda onun altı ay önce kendisini "vat'"[17] edip hamile bıraktığını söyleyecektir. Söylediğine göre hamileliğinin üzerinden üç ay geçtikten sonra meseleyi Hacı Mehmet'e açıp ondan ümm-i veledi olduğuna ilişkin davette bulunmasını istemiş ancak isteği geri çevrilmiştir. Halime umutlarını yitirip vazgeçmeye niyetli değildi. İsteğini sahibine hatırlatmaya devam etmiş fakat bir türlü sonuç alamamıştır. Sahibi hamileliğin üzerinden altı ay geçtikten sonra onu satmayı kararlaştırınca son bir umut olarak, sahibine "itaat" etmesi tavsiyesini alacağı mahkemeye başvuracaktır.[18]

Cariyelerin büyük bir ihtimalle kaybedeceklerini bildikleri bir mahkeme sürecini, durumlarını tescil ettirme isteğinin dışında, neden başlattıklarını tahmin etmek güçtür. Yalnız ortada olan onların ümm-i veled iddialarını satıldıktan sonra dahi sürdürmeye devam ettirmiş olmalarıdır. Halime'nin davasını görüp ona sahibine itaat etmesi tavsiyesinde bulunan Davutpaşa Mahkemesi 3 Ocak 1871'de bir başka cariyenin, Çerkes Gülbuy'un daha karmaşık olan davasına bakacaktır. Gülbuy önceki sahibi Şeyh Mustafa Efendi'den dört aylık hamile olduğunu iddia ediyordu. Söylediğine göre Şeyh Mustafa dört ay önce onu vat' edip hamile bırakmış daha sonra şimdiki sahibesi Saide Hanım'a iki bin yedi yüz elli kuruşa satmıştı. Ümm-i veledi olduğunu Şeyh Mustafa'ya defalarca hatırlatmış ancak bir sonuç elde edememişti. Şimdi de yeni sahibesi Saide onu satmayı arzu ediyordu. Gülbuy mahkemeden araya girmesini talep ediyor, Saide'nin kendisini satmayıp ümm-i veledi olduğunu düşündüğü Şeyh Mustafa'ya geri vermesini istiyordu. Mahkemenin kararı onun hiçbir beklentisini karşılayacak gibi değildi. Mahkemede ona önce davasının "iltifâta şâyân" olmadığı anlatılacak daha sonra sahibesine itaat etmesini yani karnındaki çocukla birlikte satılmayı kabul etmesini tenbih edecektir.[19]

---

3 (27 Haziran 1842); *DŞS* 109b, v. 2b, hkm. 6 (28 Haziran 1844); *DŞS* 112b, v. 9a, hkm. 4 (24 Mayıs 1847); *DŞS* 112b, v. 12b, hkm. 5 (12 Temmuz 1847); *DŞS* 115b, v. 11a, hkm. 2 (9 Aralık 1849); *DŞS* 130b, v. 52b, hkm. 8 (3 Aralık 1865); *DŞS* 132b, v. 59a, hkm. 5 (9 Ocak 1868). Yer kaplamaması adına daha fazla örnek vermeyi gerekli görmüyorum.

[16] Kayıtlarda geçtiği şekliyle kullanıyorum.

[17] Vat' kelimesi Osmanlı hukuk metinlerinde ve mahkeme kayıtlarında her türlü cinsel ilişkiyi anlatmak için yaygın olarak kullanılan bir tanımlamaydı.

[18] *DŞS* 134b, v. 18b, hkm. 5.

[19] *DŞS* 134b, v. 20a, hkm. 1. Hamile cariyelerin ümm-i veled iddialarıyla mahkemeye taşıyıp başkasına satılmamayı istedikleri davaların yer aldığı kayıtların büyük çoğunluğu aynı kelimelerle bitiyordu. Mahkemede, soğukkanlılıkla, cariyenin açtığı davanın "meşru' ve iltifâta şâyân" olmadığı kendisine anlatılıyor, eskiden olduğu gibi sahibine itaat etmesi tenbih ediliyordu.

Bazı cariyeler usluca itaat etmekten daha fazlasını yapıyor satıldıkları yeni sahiplerine "ben senin yanında durmam/benden sana cariye olmaz"[20] gibi serzenişlerle başkaldırıyor, ümm-i veledi olduğunu iddia ettikleri eski sahiplerine geri verilmeleri için sorunlar çıkarıyorlardı. Bu durumda şikayet eden değil edilen oluyorlardı. 24 Ekim 1872'de Esma Hanım cariyesi Çerkes Pervin'i kendisine itaat etmediği gerekçesiyle Davutpaşa Mahkemesi'ne şikayet edecektir. Mahkeme Pervin'e sahibesine neden itaat etmediğini sorduğunda önceki sahibinin ümm-i veledi olduğunu bu nedenle ona geri verilmesi gerektiğini ileri sürecektir. Aslında Pervin'in hikayesi "aile içinde" oluşmuştu. Onun eski sahibi Esma'nın kocası Hüseyin'den başkası değildi. Ancak Pervin iddialarını destekleyebilecek hiçbir kanıt ortaya koyamamıştı.[21] Mahkemenin sahibine itaat etmesi konusunda yaptığı uyarılara rağmen Pervin'in huysuzluk yapmaya devam edip etmediğini bilmek ilginç olurdu.

Cariyelerin ümm-i veled iddiasıyla mahkemeye taşıyıp kaybettikleri davalarda sahiplerinin çocuğun kendisinden olduğunu sürekli bir şekilde reddetmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Çocuğun kendisinden olduğunu düşünen cariye sahipleri gecikmeden ya da mahkemenin araya girmesini beklemeden bunu yapıyorlardı. Elbette mağdur oldukları ön kabulünden yola çıkarak cariyelerin her söylediğini doğru kabul edip bunun üzerinden bir tartışma yürütmek çok sağlıklı değildir. Ancak gerçek olan cariyelerin cinsel istismara maruz kaldıkları ve bunun hamilelikle sonuçlanabildiğiydi. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere cariyeler efendilerinin dışında etraflarındaki başka erkeklerin de cinsel erişimine karşı savunmasızdı. Bu nedenle efendilerinden olduğunu iddia ettikleri hamilelikleri başka bir erkekten kaynaklanıyor olabilirdi. Bunun yanında efendiler de kendilerinden olan bir hamileliği yukarıda ifade edilen sebeplerle geri çevirebilirlerdi. Bu süreçte ilginç olan cariyelerin çocukların babası olarak efendilerinde ısrar etmiş olmalarıdır. Ne mahkemeler ne de çocuğun kendilerinden olduğunu reddeden efendiler cariyelerin kimden hamile kaldığıyla ilgilenmemiştir. Oysa bu çocukların bir babası olmalıydı. Cariyelerin etrafında baba olabilecek ancak sorumluluk kabul edecek cesareti olmayan, "pusuda bekleyen" çok sayıda erkek vardı.

III. Hamile Cariyeler: Anneler Babaları Çağırıyor!

Avrupa'da ev içi hizmetlerde çalışan kızlar üzerine yapılan araştırmalarda evlerin erkeklerle kadınların karşılaşmasına müsait yapısının ev içi hizmetlerde çalışan kızların cinsel istismarında etkisi olduğuna değinilmiştir. Erkek hizmetçilerle kadın hizmetçilerin yaşam ve dinlenme alanlarının birbirinden kesin bir şekilde ayrılmamış olması, kız hizmetçilerin yattıkları odaların rahat ulaşılabilirliği cinsel istismarın daha kolay gerçekleşmesine imkân tanıyordu (Hill, 2005: 138; Fuchs ve Moch, 1990: 1020-1021). Batılı araştırmacılar ev içi hizmetlerde çalışan

---

[20] Bu ifadeler yeni sahibine itaat etmeyen Şirin ismindeki zenciye bir cariyeye aittir. Yalnız hamile olup olmadığına ilişkin bir bulgu yoktur. Bkz. *DŞS* 81b, v. 6b, hkm. 5 (27 Aralık 1840).

[21] *DŞS* 135b, v. 19a, hkm. 2.

kızların cinsel istismara en açık toplumsal kesimlerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Evin efendisi, onun çocukları, erkek hizmetçiler ve misafirler bu istismarın başını çekiyorlardı (Hill, 2005; Harrington, 2009: 21-71). Osmanlı dünyasında özellikle konak yaşamına hakim olan ve bu sayede kadın erkek ilişkilerini daha sıkı bir şekilde denetim altında tutma imkânını veren haremlik selamlık uygulamasının konağın cariye ve hizmetçilerine cinsel erişimi ne kadar sınırlayabildiği tartışmalıdır (Toledano, 1998: 73; Zilfi, 2010: 110-111).[22] Böyle bir tartışma ayrıntılı bir şekilde yapılmayı hak etmekle birlikte bu çalışmanın konusu değildir. Ancak bu tartışmaya cariyelerin yaşamları ve onlara cinsel erişimi olan erkekler üzerinden önemli katkılar sunulabileceği açıktır. Elbette cariyelerin tümü kendilerinden başka köle ve hizmetçilerin de bulunduğu konaklarda/büyük evlerde yaşamıyorlardı. Kayıtlar dönemin İstanbul'unda daha küçük evlerde oturup mütevazı bir yaşam süren çok sayıda esnaf ve zanaatkârın bir cariyeye sahip olduklarını göstermektedir.

Ele alınan dönemde İstanbul'da cariyelerin cinsel baskı ve saldırılarına maruz kaldığı erkekleri üç grup altında toplamak mümkündür:

1. Sahiplerinin akrabaları,

2. Evin erkek hizmetçileri ve cariye sahiplerinin iş yerlerindeki arkadaşları, ortakları ve çalışanları,

3. Cariyelerin satılmak için bekletildikleri yerlerde ve esirci evlerinde köle alım satımına bakan erkek esirciler, onlara hizmet edenler, adı bilinen/bilinmeyen yabancılar ve misafirler.

Her bir gruptaki erkeklerin cariyelerle ilişki kurma ve geliştirme şekilleri, kayıtların çoğu zaman bunu tartışmaya imkan verecek ayrıntılar konusundaki ketumluğuna karşın, farklılaşabiliyordu. İlişkilerin önemli bir kısmının güçlü zayıf kavramsallaştırması çerçevesinde bir ön kabul olarak zora dayandığı varsayılsa da cariyelerin de her gruptaki erkekler için farklı beklentileri olabileceği göz ardı edilmemelidir. Cariyelerin cinsel istismarıyla ilgili davaların büyük çoğunluğu yine cariyelerin kendisi tarafından mahkemelere yansıtılıyordu. Yukarıda ifade edildiği üzere birkaç aylık hamile cariyeler mahkemelere başvuruyor, kendilerini hamile bırakanların ismini veriyor ve hamile kaldıkları gerekçesiyle sahiplerinin kendilerini satmamasını istiyorlardı. Toledano'ya göre; cariyeler, durumlarını, düşük yapmanın yasal olarak izin verilmediği[23] ve tıbben mümkün olmadığı bir noktaya kadar saklamaya çalışırlardı. Fakat pek azı düşük yapmaya hamile kalışın ilk dört ayı içinde izin verildiğini bilecek kadar bilgili olurdu; her hâlükârda çocuğa tam ne zaman hamile kalındığının belirlenmesi güçtü (Toledano, 2010: 78).

---

[22] Dönemin İstanbul'unda konak yaşamı ve evlerin yapısı için bkz. Abdülaziz Bey, 2002: 155-222; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2011: 351-365.

[23] İslam Hanefi Hukuku'nda, farklı görüşlerin varlığına ve hoş karşılanmamasına karşın, hamileliğin ilk dört ayında (yüz yirmi güne kadar) düşük (iskât-ı cenin) yapmaya izin verilmiştir. Konuyla ilgili hukuki tartışmalar ve düzenlemeler son dönem Osmanlı dünyası bağlamında Demirci ve Somel tarafından etraflıca tartışılmıştır (2008: 377-420).

Gerçekten onun cariyelerin hamileliklerini saklamaya çalıştıkları yönündeki tespiti çok yerindedir. Ancak sorunu mahkemeye kendileri götüren cariyelerin büyük çoğunluğunun en az dört aylık hamile olmaları[24] onların hamileliklerini iyi saklayabildikleri gibi bu konuda nasıl davranacaklarına ilişkin bilgi sahibi olduklarını da ima etmektedir. Büyük çoğunluğunun kaç aylık hamile oldukları konusunda tereddütleri yoktu. Belki de hukukun bu konuda nasıl işlediği hakkında etraflarındaki "iyiliksever" kimselerin yardımlarını alıyorlardı. Elbette bu değerlendirmeler hamile kalan cariyelerin ne kadarına hamileliğin erken dönemlerinde düşük yaptırıldığının hiçbir zaman bilinemeyeceği gerçeği hesaba katılarak düşünülmelidir.

Cariyelerin cinsel istismarıyla ilgili davaların çok az bir kısmı sahipleri tarafından mahkemeye iletiliyordu. Onların temel kaygısı cariyelerinin başkalarıyla cinsel ilişkiye girmiş/zorlanmış olmasından ziyade hamile kalmış ya da bekâretlerini yitirmiş olmalarıydı. Diğer taraftan cariyelerin mahkemelere taşıdıkları cinsel istismar/tecavüz davalarının hiçbiri iddianın ötesine geçip cariyelerin lehine sonuçlar üretmemiştir. Cariyeler iddialarını kanıtlayamıyorlardı. Hiç kimse, en azından mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, cariyelerin ilgilendiği konuyla yani onların kimden hamile kaldıklarıyla ilgilenmiyordu. Cariye sahiplerinin bu konuda bir fikirleri olmaydı. Ancak mahkemede susmayı tercih ediyorlardı. Cariyelerin, kendilerine yabancı bir dünyada tek başlarına anlatmak için uğraş verdikleri davalarını kanıtlayamamış olmaları sözlerinin işaret ettiği kişinin cinsel istismarına uğramadıkları anlamına gelmemelidir. Aşağıda işleneceği üzere bazı bulgular söylediklerinin ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir. İddialarını kanıtlamakta güçlük çekmeleri ve efendilerinin bu konudaki suskunluğu önemli oranda istismarına uğradıkları erkeklerin hatırı sayılır bir kısmının sahiplerinin akraba ve tanıdıkları olmasından kaynaklanıyordu.

1848 baharında Üsküdar Mahkemesi'ne bir buçuk ay arayla iki cinsel istismar vakası yansıdı. Vakaların ikisinde de cariyeler efendilerinin damatlarını kendilerine tecavüz etmekle suçlayacaktır. Önce 13 Nisan'da Zenciye Fedayi sahibi Hacı Mehmet Ağa'nın hazır olduğu mahkeme oturumunda onun damadı Ali Ağa'nın kendisini vat' ettiğini iddia edecektir. İddiasına göre bu ilişkiden bir çocuk doğurmuştu. Fedayi sahibinin kendisini satma girişiminin engellenip ümm-i veledi olduğunu düşündüğü Ali Ağa'ya teslim edilmesini, bedelinin de ondan tahsil edilip Mehmet Ağa'ya verilmesini istiyordu.[25] Yaklaşık bir buçuk ay sonra 28 Mayıs'ta aynı mahkemeye başvuran Zenciye Halime'nin de iddiaları ve istekleri benzerdi. Sahibi Keresteci Mustafa Ağa'nın damadı Kolağası[26] Hacı Abdullah'ın vat'ından dokuz aylık hamile olduğunu söyleyecektir. Büyük bir

---

[24] Bunun istisnaları yok değildi. Sahiplerinin kendilerini satma girişimi karşısında mahkemeye başvuran biri bir aylık, ikisi üç aylık hamile cariyeler için bkz. *DŞS* 133b, v. 57a, hkm. 1 (17 Ekim 1869); *DŞS* 133b, v. 2b, hkm. 7 (6 Ocak 1868); *DŞS* 135b, v. 37a, hkm. 2 (27 Nisan 1873).

[25] *ÜŞS* 607, v. 7b, hkm. 5.

[26] "…asâkir-i hazreti şahâneden kolağası El-hac Abdullah Ağa ibn İbrahim…". Kolağalık, yüzbaşılıkla binbaşılık arasında bir askeri rütbeydi. Bkz. Pakalın, 1983: 288.

ihtimalle satılabilmesi için doğum yapması bekleniyordu.[27] Kayınpederlerin ikisi de mahkemede hazır, damatlarının yokluğunda, cariyelerin iddialarını reddediyorlardı.

Cariyeler bunun gibi sahiplerinin akrabalarına karşı hamilelikle sonuçlanmış çok sayıda cinsel istismar davası açmıştır. Bunlar arasında sahiplerinin çocukları, kayınpederleri, kardeşleri, yeğenleri ve damatları gibi aile çevresinden yakın akrabaların isimleri dikkat çekmektedir.[28] Yakın akrabaların cariyelerin yaşadıkları hanelere daha sık uğrayıp rahat hareket edebilme olanağına sahip olmaları cariyelere ulaşabilirliklerini kolaylaştırıyordu. Cariye sahiplerinin, çocuklarıyla aynı hanede ikamet etmeleri son derece doğaldı. Ancak çocukların dışında diğer akrabalar da, ziyaretçi olarak uğramalarının yanında, aynı hanede ikamet edebiliyorlardı. Böylece cariyelerin aynı kişiler tarafından cinsel istismarı aylar/yıllar boyunca devam edebiliyordu. Ne yazık ki bu istismarlar hamilelikle sonuçlanmadığı ya da bakire cariyeler bekaretlerini yitirmedikleri sürece şikayete konu olmuyorlardı.

Sahipleri cariyelerinin akrabaları tarafından istismar edilmesine her zaman sessiz kalmıyorlardı.[29] Özellikle cariye sahibi kadınlar eşlerinin bu cariyelere yönelik arzularını tahammül edilmez bulabiliyorlardı. Böyle ilişkiler karı koca arasında gerginlikler ve küçük küslükler yaratmakla kalmıyor boşanmaya varacak büyük sorunlar yaratabiliyordu. Bu sorunları takip etmek cariyelerin dillendirmekten usanmadıkları ancak bir türlü kanıtlayamadıkları iddialarının desteklenmesi açısından önemlidir. 21 Mayıs 1833'te Davutpaşa Mahkemesi'ne bir boşanma vakası yansıdı. Herhangi bir boşanma davasında olduğu gibi eşler anlaşamadıklarını bu nedenle ayrıldıklarını söylüyorlardı. Ancak sıra mehr ve nafaka gibi maddi meselelerin konuşulmasına geldiğinde davanın taraflarından Şerife Hatice Hatun boşandığı kocası Mehmet Ali Ağa'nın[30] bir buçuk ay önce Rum asıllı cariyesi Hurican'ı beraber yaşadıkları evde zorla vat' edip bekâretini yitirmesine sebep olduğunu söyleyecektir. Olaydan sonra karı koca aralarında tartışmış aracıların araya girmesiyle Mehmet Ali cariyenin bekâreti karşılığında dört bin iki yüz kuruş ödemeyi kabul etmiştir. Boşanma kararı da Mehmet Ali Ağa'nın eşinin cariyesiyle kurduğu cinsel ilişki sonrasında alınmış olmalıdır.[31] Şerife Hatice kocasına karşı gelmeyi göze alabilen cesur bir kadındı. Aynı dönemde cariye sahibi birçok kadın eşlerinin bu cariyelerle kurdukları cinsel ilişki-

---

27 *ÜŞS* 607, v. 21a, hkm. 5.

28 Birkaç örnek için bkz. *DŞS* 130b, v. 37b, hkm. 5 (3 Kasım 1865); *DŞS* 132b, v. 18b, hkm. 4 (16 Ekim 1865); *DŞS* 133b, v. 57a, hkm. 1 (17 Ekim 1869); *DŞS* 134b, v. 8a, hkm. 2 (4 Temmuz 1870); *DŞS* 134b, v. 11a, hkm. 1 (20 Ağustos 1870); *DŞS* 135b, v. 17a, hkm. 3 (12 Ekim 1872); *DŞS* 136, s. 15, hkm. 1 (31 Ağustos 1873); *ÜŞS* 607, v. 7b, hkm. 5 (13 Nisan 1848); *ÜŞS* 607, v. 21a, hkm. 5 (28 Mayıs 1848).

29 BOA, *MVL* 823/39 (7 Haziran 1859).

30 "… sâbıka Nallıhan? ayânı silahşorân-ı hâssadan … Mehmed Ali Ağa bin El-hac Ali …".

31 *DŞS* 93, v. 9b, hkm. 8.

leri görmezlikten gelmeyi, sorunu büyütmemeyi ve cariyeleri tarafından dile getirildiğinde de susmayı tercih edeceklerdir.[32]

Kayıtlar hamile kalmış cariyelere yönelik cinsel saldırıların büyük çoğunluğunun ev ortamında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Akrabalarından koparılmış, kaçırılmış, belki de birkaç kere el değiştirmiş cariyeler birisi tarafından satın alındıklarında nispeten korunaklı bir dünyaya girdiklerini düşünüyor olabilirlerdi. Etraflarındaki erkeklerin rahatsız edici bakışları bunun böyle olmadığını kısa bir zamanda anlamalarına yetiyordu. Yeni çevrelerinde kendilerine teselli verecek, arkadaşlık kurup konuşabilecekleri kimselere ihtiyaçları vardı. Sahipleri ve akrabalarının cariyelerin arkadaşlık ihtiyacını karşılayabilmeleri efendi köle ilişkisi çerçevesinde kolay değildi. Ancak, bir kısmı azat edilmiş kölelerden oluşan, evin erkek hizmetçileri ve efendilerinin iş yerlerinden çalışanları buna olumlu cevap verebilirlerdi. Cariyeler erkek hizmetçilerle aynı evi paylaşıyor, sahiplerinin iş yerlerindeki çalışanlarla da sık bir şekilde karşılaşabiliyorlardı. İlişkilerin çoğunun nasıl kurulduğunu ve devam ettirildiğini anlamak mümkün olmamakla birlikte bir kısmının zamanla rızaya ya da zora dayalı cinsel ilişkiler ürettiği muhakkaktır. Ancak bazen ilişkinin nasıl kurulduğunu ve geliştiğini tahmin etmek güç değildir. Bir Çerkes cariye, 6 Eylül 1872'de efendisi Mahmud Nedim Paşa'nın "kaftan ağası"[33] Lütfullah'ın hizmetinde çalışan "çocuk lalası" Ahmet adlı birisinden yedi aylık hamile olduğunu iddia edecektir.[34] Çerkes cariye, büyük bir ihtimalle, Lütfullah'ın çocuk/çocuklarının bakımıyla ilgileniyordu. Bu nedenle çocuk lalası olması dolayısıyla Ahmet ile daha sık karşılaşıyor, belki de sohbet etme imkânı buluyordu. Aralarındaki fiziksel yakınlığın zamanla rızaya/zora dayalı cinsel ilişki üretmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Öyle anlaşılıyor ki bu ilişkilerin daha rahat kurulmasında aynı etnik kökenden, renkten ya da memleketten olmanın olumlu etkisi bulunmaktaydı. Orta boylu açık kaşlı olarak tarif edilen Kürt asıllı cariye Feleknaz böyle bir ilişkinin kurbanı olmuştu. 12 Mart 1844'te mahkemeye taşıdığı davasında sahibi Kıztaşı hamamcısı Hafız Mustafa Efendi'nin aynı hamamda külhancısı olan Ali'nin kendisini altı ay önce vat' edip hamile bıraktığını söyleyecektir. Ali, kayıtta belirtildiği üzere, Vanlı olup büyük bir ihtimalle Feleknaz'ın daha rahat ilişki kurup konuşabileceği bir Kürt'tü.[35] Benzer şekilde zenci olarak tarif edilen köle ve hizmetkârların zenciye cariyelerle ilişkileri rastlanmayan türden değildi.[36] Cariye sahiplerinin iş ortamındaki çalışanları, ortakları ve arkadaşlarıyla kurdukları ilişki ve geliştirdikleri samimiyet ev ortamında da bir araya gelmeyi mümkün kılabiliyordu. Çalışanlar, ortaklar ve arkadaşlar bir iş için eve gelebiliyor ve daha teklif-

---

[32] Cariyelerin hamileliklerinin kaynağı olarak sahibelerinin eşlerini işaret ettikleri ancak hiçbirini kanıtlayamadıkları iddialarına örnek için bkz. *DŞS* 132b, v. 18b, hkm. 4 (16 Ekim 1865); *DŞS* 133b, v. 57a, hkm. 1 (17 Ekim 1869).

[33] "Kaftan ağası" hizmetinde bulunduğu kişinin çok yakınında olup onu giyim kuşamıyla ilgilenirdi. Bkz. Abdülaziz Bey, 2002, 177-178.

[34] *DŞS* 135b, v. 20a, hkm. 1.

[35] DŞS 108b, v. 23b, hkm. 8.

[36] Bkz. *DŞS* 108b, v. 9a, hkm. 2 (30 Mart 1843); *DŞS* 134b, v. 29b, hkm. 5 (17 Mayıs 1871).

siz hareket edebiliyorlardı. Böylece kendisine güvenilen bu kişiler fırsat bulduklarında cariyeler için tehlikeye dönüşüyorlardı.[37]

Efendilerinin erkek hizmetçileri ve çalışanları tarafından cinsel istismara uğradıkları şikayetiyle mahkemelere başvuran çok sayıda cariye vardı. Cariyelerin ifadeleri zaman zaman korkutulup ilişkiye zorlandıklarını ima etmektedir. Sekiz aylık hamile Zenciye Zarafet sahibinin hizmetinde olan Hasan'ın bir Ramazan gününde kendisini korkutarak ilişkiye zorladığını "… Hasan bin Abdullah nâm kimesne beni tahvîf ve cebren bana zinâ idüp …" diyerek anlatacaktır.[38] Ancak bunun her zaman böyle olması gerekmiyordu. Bazı kayıtlar uzun zamandır keyifli sohbetlerde bulunup sevişen bu arada özgür kalmak, kaçmak ve evlenmek üzerine hayaller kuran cariyeler ve erkek hizmetçilerden haber vermektedir (Toledano, 2010: 164-165). Böyle ilişkiler cariyeler bekaretlerini yitirdiklerinde ya da hamile kaldıklarında ifşa oluyordu. Bu noktada ortak hayaller de bitiyor, cariyeler yapayalnız kalıyor, sorumluluğu çoğunlukla tek başlarına üstlenmek zorunda kalıyorlardı. Erkekler ilişkiyi, şahitlerle kanıtlanmadıkça, inkar edebiliyorlardı. Oysa cariyeler için böyle bir şey mümkün değildi. Ya bekaretlerini yitirmiş oluyor ya da hamile kalıyorlardı. Bu da ilişkiye girdiklerini kanıtlamak için yeterliydi. Ancak bazen erkekler de ilişkilerine sadık davranıyor, cariyelerin yanında duruyorlardı.[39]

Cariyeler kendileriyle cinsel ilişkiye girdiği iddiasında oldukları kişilerin isimlerini tereddüt etmeden telaffuz ediyorlardı. Bununla birlikte cinsel istismarına maruz kaldıkları ancak adını bilmedikleri erkekler de vardı. Adı bilinmeyen bu erkeklerin kim olduklarına ve ne iş yaptıklarına genellikle değinilmiyordu.[40] Bu ilişkilerin cariyelerin satışa çıkarıldığı ve bu nedenle esirci evlerinde bekletildiği/misafir edildiği "ara bölge"de[41] gerçekleşmiş olma olasılığı çok yüksektir. Satılmak için bekletilen cariyeler bir kere görüp daha sonra hiç karşılaşmayacakları erkeklerin cinsel istismarına maruz kalabiliyorlardı. 1 Mart 1871'de mahkemeye gelen Çerkes Dilber'in başına gelen bu olmalıydı. Meramını anlatırken yanında yeni sahibi Kahire tüccarlarından olup İstanbul'da ikamet eden Mahmut Ağa da vardı. Dilber eski sahibi yine Kahire tüccarlarından olup aynı yerde otu-

---

[37] Birkaç örnek için bkz. *DŞS* 106b, v. 8b, hkm. 9 (10 Ekim 1841); *DŞS* 113b, v. 2a, hkm. 2 (18 Mart 1848); *DŞS* 113b, v. 29b, hkm. 7 (7 Aralık 1848); *DŞS* 113b, v. 34b, hkm. 8 (30 Ocak 1849); *DŞS* 115b, v. 12b, hkm. 4 (17 Kasım 1849).

[38] *DŞS* 111b, v. 4a, hkm. 2 (16 Nisan 1846). Zarafet'in hangi araçlarla nasıl korkutulduğunu bilmek böyle ilişkilerin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabilirdi.

[39] Aralık 1859'da Tersane-i Amire Baştabibi Akif Bey'in beyaz cariyesi Leyla ile hizmetçisi Kırımlı Mehmet gönüllü bir birliktelik yaşamış bunun neticesinde de Leyla bekaretini kaybetmiştir. Olayın Leyla için belki de tek güzel tarafı Mehmet tarafından yüzüstü bırakılmamış olmasıdır. Mehmet ilişkiyi inkâr etmeyip sahiplenecektir. BOA, *A. MKT.MVL* 112/77 (19 Aralık 1859); BOA, *MVL* 833/55 (5 Aralık 1859).

[40] Birkaç örnek için bkz. *DŞS* 116b, v. 32a, hkm. 4 (1 Şubat 1851); *DŞS* 133b, v. 2b, hkm. 7 (6 Ocak 1868); *DŞS* 133b, v. 64b, hkm. 4 (1 Mart 1871); *DŞS* 134b, v. 23a, hkm. 1 (6 Aralık 1870); *DŞS* 135b, v. 21b, hkm. 7 (9 Aralık 1872).

[41] "Ara bölge" tanımlamasını cariyelerin el değiştirmek için bekletildikleri/misafir edildikleri esirci evlerini anlatmak için kullanıyorum.

ran Esirci Abdullah'ın elinde iken ismini bilmediği birisi tarafından tecavüze uğrayıp hamile kaldığını, Mahmut Ağa'ya satıldıktan yirmi gün sonra da Osman adı verilen bir çocuk doğurduğunu söyleyecektir. Dilber'in mahkemeye gelmesini sağlayan sahipleriydi. Hamileliğinin sorumluluğunu hiçbir şekilde taşımak istemiyorlardı.[42] Ele alınan dönemde incelenen mahkeme kayıtlarında cariyelere fuhuş yaptırıldığına ilişkin herhangi bir bulgu yoktur. Bununla birlikte Osmanlı dünyası cariyelere fuhuş yaptırılması olgusuna yabancı değildi. Yaygın bir şikayet konusu olarak esir ticaretiyle uğraşanların yazdıkları dilekçeler ve bu hususta devletin ürettiği yazışmalar özellikle "ara bölge"de cariyelere fuhuş yaptırılabildiğini göstermektedir. İsmini bilmedikleri erkeklerden hamile kalan cariyeler de böyle ilişkilerin kurbanı olmuş olabilirlerdi. Hangi şekilde olursa olsun satılmak için esircilere ait evlerde bekletilen/misafir edilen cariyeler gözetimi altında bulundukları erkeklerin isteklerine ve arzularına boyun eğmek zorunda kalıyorlardı.

IV. Hamile Kalanlar ve Hamile Bırakanlar: Ne Oluyor?

Mahkemelere yansıyan kayıtlardan anlaşılacağı üzere Osmanlı İstanbul'unda hamile kalan ancak ümm-i veled olarak tanınmayan cariyelerin satılması yaygın bir uygulamaydı.[43] Hamile kaldıkları anlaşılan cariyelerin bir kısmı hemen satılıyorlardı. Bununla birlikte sahipleri cariyelerin doğum yapmasını bekleyebilirlerdi. Cariye sahipleri, bu makalede sürekli vurgulandığı üzere, cariyelerinin cinsel ilişkiye zorlanmış/girmiş olmasından ziyade onların değerinde oluşabilecek düşüşle ilgileniyorlardı. Ancak cariye sahipleri bu sonuçları doğurmuş her cinsel ilişkiyi aynı istekle dillendirmeyebilirlerdi. Cariyelerine yönelik cinsel istismara ve bu istismarın sonuçlarına karşı, istismarı yapanın kimliğine ve davalarını kanıtlayabilecekleri araçlara sahip olup olmadıklarına bağlı olarak farklı tutumlar geliştirebiliyorlardı. Cariyelerle cinsel ilişkinin karı koca arasında kıskançlıklara, gürültülü kavgalara ve boşanmalara yol açma ihtimali vardı.[44] Ancak bunun dışında akrabaların cariyelerle ilişkileri görmezlikten gelinmeye çalışılırdı. Cariyelerin tüm iddialarına karşın cariye sahipleri, karı koca arasındaki özel ilişkinin doğurabildiği sorunlar dışında, akrabalarına karşı hareket etmeye sıcak bakmıyordu.[45]

Hizmetçiler, çalışanlar ve diğer tanıdıklar ailenin dışından kabul ediliyordu. Bunların cariyelere yönelik cinsel istismarı, çoğu cariye sahibi bu durumda da sessiz kalmayı tercih etmiş olmasına karşın, daha yüksek sesle dillendirilebiliyordu.[46] Cinsel istismar iddialarını kanıtlamak zor olmakla birlikte söylentiler dahi

---

[42] *DŞS* 133b, v. 64b, hkm. 4.

[43] 19. yüzyılın ortalarında İngiliz seyyah Bayle St. John, Mısır'daki iki yıllık ikametini anlattığı çalışmasında, hamileye kalan cariyelerin satılması uygulamasının Türkler ve Araplar arasındaki yaygınlığına değinmektedir (1850: 135).

[44] Daha önce üzerinde durulan bir boşanma vakası için bkz. *DŞS* 93, v. 9b, hkm. (21 Mayıs 1833).

[45] Elbette aksi örnekler de unutulmamalıdır. Bkz. BOA, *MVL* 823/39 (7 Haziran 1859).

[46] Cariyelerinin hamile bırakıldıkları ya da bekaretlerini yitirdikleri gerekçesiyle tazminat talebinde bulunan cariye sahiplerinin açtığı davalar için bkz. *GŞS* 498, v. 19, hkm. 41 (2

cariye sahiplerinin kendilerine göre tedbirler almasını sağlayabilirdi. Cariyelerin ya da sahiplerinin şikayetlerine konu olan erkek hizmetçi ve çalışanların bir kısmının kovulduğuna ya da işlerini bırakıp gittiklerine dair bulgular bulunmaktadır.[47] İsmi cinsel istismara karışan bir hizmetçiyi/çalışanı kovmak, hamile kalan ya da bekaretini yitiren cariyelere bir fayda sağlamamakla birlikte, yapılabileceklerin en kolayıydı. Cariye sahipleri açtıkları "bekaret bozma" ya da "hamile bırakma" davalarını kanıtlamakta büyük zorluklar çekiyorlardı. Cariyelerle cinsel ilişkiye girdikleri ortaya çıkanların bazıları da ilişkiye girdiklerinde cariyelerin bakire olmadıklarını ve bunun karşılıklı rızaya dayandığını söylüyordu. Mesela Safranbolulu İbrahim arabacısı olduğu Kabataşlı Neyyire Hanım'ın on iki yaşındaki cariyesi Bahri'nin bekaretini bozduğu iddiasıyla 15 Mart 1859'da tutuklanmış ve bir yıldan fazla tutuklu kalmıştır. Buna karşın İbrahim verdiği ifadede Bahri ile cinsel ilişkiye girdiğini kabul etmiş ancak ilişki sırasında bakire olmadığını ve bunun ikisinin rızasına dayandığını iddia etmiştir.[48] Onun savunması Bahri'nin bekaretini zorla bozmuş olmanın kendisine yükleyeceği bedellerden kurtulma arzunun sonucuydu.[49] Ancak bazen hiç umulmadık kanıtlar dava sürecine dahil edilip, davanın seyrini değiştirilebiliyordu. 1848'de Hacegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan Osman Efendi eşinin Çerkes cariyesi Kamer'i evden para çalmakla suçlayacaktır. Kamer çaldığı paranın büyük bir kısmını uzun süredir ilişki yaşadığı Osman Efendi'nin uşağı Yusuf'a vermişti. Beş buçuk aylık hamileydi ve belki de Yusuf ile kaçma planları yapıyordu. Planladıkları her ne ise yolunda gitmeyince itirafta bulundu ve Yusuf'un ismini verdi. Yusuf bütün suçlamaları ve Kamer ile ilişkiye girdiğini reddetti. Hesaba katmadığı Kamer'in söyleyecekleriydi. Kamer, Yusuf'un "mevzi'-i mestûrundan[50] bazı nişâne ihbâr" edecek, ihbarı doktorların muayenesiyle teyit edilecektir.[51]

Osmanlı erkek ve kadınlar cinsel ilişkinin hamilelikle sonuçlanmasını engelleyecek çeşitli yöntemleri biliyor ve kullanıyor olmalıydılar. Bununla birlikte cariyelerin hamile kalmayı önleyecek yöntem ve ilaçları kullanmaya ne kadar istekli oldukları şüphelidir. Efendilerinden ya da bir başkasından hamile kalmaları özgürlüklerini kazanmalarını sağlayabilirdi. Aynı şeyi öncelikli amaçları cinsel arzularını tatmin etmek olan erkekler için söylemek doğru değildir. Bu durumda erkeklerin cinsel ilişki sırasında cariyenin hamile kalmasını önleyecek "geri çekilme" gibi çeşitli tedbirlere başvurabildiklerini varsaymak mümkündür. Maalesef bu konudaki bilgiler son derece sınırlıdır (Toledano, 1998: 73-80). Ne olursa olsun birçok cariye böyle ilişkiler neticesinde hamile kalıyordu. Bu durumda

Ağustos 1789); *DŞS* 33, v. 23a, hkm. 2 (9 Eylül 1799); *DŞS* 109b, v. 9b, hkm. 6 (19 Eylül 1844); *DŞS* 113b, v. 2a, hkm. 2 (18 Mart 1848).

[47] Bkz. *DŞS* 109b, v. 2b, hkm. 6 (19 Eylül 1844); *DŞS* 113b, v. 2a, hkm. 2 (18 Mart 1848).

[48] BOA, *MVL* 838/57 (29 Mayıs 1860).

[49] 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 198., 199. ve 200 maddelerinde zor kullanarak cinsel ilişkide bulunanların "küreğe konulmak" gibi ağır cezalarla cezalandırılabileceği öngörülmüştür (*Düstûr,* 1/1, 1289/1872: 579) .

[50] "Mevzi'-i mestûr" tanımlaması vücudun mahrem yerlerini anlatmak için kullanılmış olmalıdır.

[51] BOA, *A. MKT* 137-30 (3 Temmuz 1848); BOA, *A. MKT.MVL* 9-50 (17 Temmuz 1848).

düşük çocuğun sorumluluğundan ve ortaya çıkabilecek sorunlardan kurtulmanın bir yolu olarak beliriyordu.[52] Düşük yapmak çok riskli olup Alime'nin hikayesinde olduğu ölümle sonuçlanabilirdi. Hamile kalan cariyelerin ne kadarına düşük yaptırıldığını tahmin etmek zordur. Ancak dönemin basını ve edebi anlatıları konuya yoğun bir ilgi göstermiş, meseleyi önemli oranda cariyeler ve ev içi hizmetlerde çalışan kızlarla birlikte düşünmüştür. Namık Kemal konuyu ele aldığı "İskât-ı Cenin" adlı bir gazete yazısında erkeklerin "şehvetine" kurban olup hamile kalan cariyelere düşük yaptırıldığını yazmıştır (28 Kasım 1872: 2). Aynı dönemde bir başka gazete yazısında cinsel istismara maruz kalıp hamile kalan cariyelerin gördükleri şiddetin yanı sıra "iskât-ı cenin" konusunda uzmanlaşmış ebelerin operasyonlarına maruz kalabildikleri acıklı bir şekilde anlatılmıştır:

"İstanbul'da, Üsküdar'da Tophane'de esirci evleri var. Efendi sîneye çekmiş. Hanımefendi direğe sardırıp arablara kırbaç atdırmış. Yara içinde genç genç câriyeler bu evlere gönderiliyor. Yaraları biraz onulur onulmaz karınları şişmeğe başlar. Bu ne. Efendi ihsânı.

Hanımefendiye söylerler. Pek merhametli ise tekrar direğe sardırmadan ebeye göndertir. Fitil saldırtır. Ama ölürmüş yâhud sakat olurmuş kime ne" (Bilgegil, 1976: 214-215).

Osmanlının son dönemlerinde İstanbul'da "iskât-ı cenin" konusunda uzmanlaşmış, tanınan ebelerin varlığı iyi bilinmektedir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2011: 2).[53] Devlet bu dönemde yaptığı düzenlemelerle "iskât-ı cenin" meselesini eşler ve mirasçılar arasında özel bir alan olmaktan çıkaracak, konuyu nüfus artışı, toplumun ve devletin geleceği gibi toplumsal bir bağlama yerleştirmeye çalışacaktır. Yapılan düzenlemelerle düşük yapan ve yaptıranların küreğe konulmak, sürgün edilmek ve hapis gibi çeşitli şekillerde cezalandırılması öngörülmüştür (Demirci ve Somel, 2008: 391-393). Ne var ki kapalı kapılar ardında gerçekleşen böyle bir işlemin yetkililerin dikkatini çekmesi kolay değildi. Öyle ki cariyelerin bazıları kendileri üzerinde bir düşük operasyonu gerçekleştirildiğinin sonradan farkına varabiliyorlardı. 1849'da kayıtlara yansıyan bir cariye kendisine ikinci kez düşük yaptırılmaya çalışıldığını fark edince kaçacak ve başından geçenleri yetkililere anlatacaktır. Esirciler Yiğitbaşısı Latif Ağa'nın Mahire adındaki bu cariyesi iki buçuk aylık hamile iken Mezalto adındaki Yahudi bir ebenin verdiği ilaçla çocuğunu düşürmüştür. Muhtemelen içtiği ilacın ne işe yaradığını, hangi sonuçlara yol açtığını çocuğunu düşürdüğünde anlamıştı. Mahire bir süre sonra tekrar hamile kalacak ancak bu defa daha dikkatli davranacaktır. Bir buçuk aylık hamile iken Mezalto'nun yanına tekrar gönderildiğinde başına ne gele-

---

52 İbrahim Edhem adındaki biri 4 Temmuz 1843'te boşandığı karısını, hamileliğini kendisinden saklamak ve "… iskât-ı cenin içün ilâc şürb idüb …" çocuğunu düşürmekle suçlayacaktır. *DŞS* 107b, v. 31a, hkm. 1 (4 Temmuz 1843). Ayrıca *DŞS* 33, v. 23a, hkm. 2 (7 Eylül 1799).

53 Ali Rıza Bey, ebelerin durumunu anlattıktan sonra, aynı yerde iskât-ı cenin yaptıran ebeleri şu sözlerle anlatmaktadır: "Bir de sır saklamakta emniyet kazanmaya ve hafiyyen doğuracak veyahut çocuk düşürecek kadınlara arzuları veçhile bakmaya çalışan ebeler vardı. Bunların ekserisi Musevî kadınları idi. Çoğu kendi ikametgâhlarında icrâ-yı ameliyât ederlerdi."

ceğinin farkına varacak, kaçacak ve durumu yetkililere anlatacaktır. Olayın ortaya çıkmasından sonra düşük yapmanın ve yaptırmanın yasak olduğuna dair aralıklarla tekrarlanan hükümlere karşı geldiği için Mezalto'nun, bu işe cesaret edecek başkalarına "ibret" olmak üzere, Selanik'e sürgün edilmesine karar verilmiştir.[54]

Hamile kalan cariyeler eşler arasındaki ilişkileri sarsıyor ve hoş olmayan sonuçlara yol açan kıskançlıklar yaratıyordu. Gerginlik ve kıskançlıklar cariyelere şiddet olarak geri dönebiliyordu. Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da yaklaşık iki yıl geçiren Fontmagne bir cariyenin ve karnındaki bebeğinin ölümüne yol açan, başkasından duyduğu, böyle bir kıskançlığı "Bu çeşit olaylar günümüzde hâlâ görülüyormuş" diye yazarak anlatmıştır:

"Abdülmecid'in hususi doktoru olan Zagrofos, gözleri önünde meydana gelen bir olayı anlattı. Ne yazık ki, mâni olamamış. Zengin bir Müslümanın karısı, kocası tarafından hâmile bırakılan bir cariyeyi, karnına tekmeyle vurarak öldürmüş. Karısının cariyeleri üzerinde hiçbir hakkı olmayan erkek ise, olaya sadece seyirci kalmış. Zagrafos, haremde olanları yalnızca doktorların ve ebelerin bilip gördüğünü de ilâve etti. Bu çeşit olaylar günümüzde hâlâ görülüyormuş" (1977: 240).

V. Sonuç: Cariyeler ve Kız/Kadın Hizmetçiler[55]

Osmanlı İstanbul'unda ev içi hizmetlerde kölelerin yanı sıra özgür kızlar da istihdam edilmekteydi. Konuya değinen çok sınırlı sayıda araştırmada özgür kızların da ev içi hizmetlerde çalışan cariyelerle benzer koşullara sahip oldukları vurgulanmıştır. Çoğunluğu taşra kökenli olup evlenmemiş onlu yaşlarda genç kızlar cariyelere benzer şekilde onları yanlarına alan ailelerdeki erkeklerin, akrabalarının ve evin erkek hizmetçilerinin şiddetine, baskısına ve cinsel istismarına maruz kalabiliyorlardı (Ginio, 2003: 175-176; Maksudyan, 2008b: 488-512). Ev içi hizmetlerde çalışan kızların etraflarındaki erkeklere karşı savunmasız oldukları olgusuna konuyu farklı toplumlar ölçeğinde inceleyen çalışmalarda da değinilmiştir. Klapisch-Zuber, Rönesans İtalya'sında küçük yaşlarda ailelerinden kopup başka ailelere verilen kız çocuklarının evlenecekleri bir erkek beklerken onurlarını korumakta güçlük çektiğinin şarkılarla anlatıldığını belirtmektedir (1987: 106-107). Londra ve Cenevre gibi taşradan sayısız genç kızın akınına uğrayan erken modern Avrupa kentlerinde tecavüz mağdurlarının yarısından fazlasını ev içi hizmetlerde çalışan kızlar oluşturmaktaydı (Ruff, 2011: 168-169). Ancak yine de aynı ortamları paylaşmalarına ve benzer koşullar altında yaşamalarına karşın Osmanlı dünyasında cinsel istismarın yoğunluğu ve bunun dillendi-

54 BOA, *MVL* 193/60 (7 Ağustos 1849); BOA, *A. MKT.MVL* 19/64 (24 Eylül 1849); BOA, *A. AMD* 13/14 (15 Kasım 1849).

55 Burada ev içi hizmetlerde çalışan kızlar üzerine yazdıklarım aynı konuda son dönem Osmanlı İstanbul'u bağlamında yürüttüğüm ve yakın bir zamanda yayınlanmasını umduğum araştırmalara dayanmaktadır.

rilmesi konusunda cariyelerle hizmetçiler arasında sıkı paralellikler kurmak birkaç sebepten dolayı yanıltıcıdır.

Birincisi; cariyeler uğradıkları cinsel istismarı ve bunun doğurduğu sonuçları yüksek sesle dillendirirken hizmetçiler sessiz kalmayı tercih edebiliyorlardı. Özellikle sahipleri ya da başkaları tarafından hamile bırakılan cariyeler yüksek sesle konuşarak durumlarında bir iyileşme sağlayabileceklerini düşünüyorlardı. Kendilerini hamile bırakanlar tarafından ümm-i veled olarak tanınmaları özgürlüklerini kazanmanın yolunu açabilirdi. Bu nedenle cariyeler hamile kaldıklarında çocuktan kurtulmayı sağlayacak düşük gibi yöntemlerden kaçınmaya çalışıyorlardı. Ümm-i veled olarak tanınmamaları halinde en kötü ihtimalle bir başkasına satılırlardı. Buna karşın hizmetçiler kendilerine yönelen cinsel istismarı dillendirmekten kaçınabiliyorlardı. Böyle ilişkilerin neticesinde hamile kalmak çoğunlukla kovulup sokaklara düşmelerine sebep olabilirdi.[56] Cinsel ilişki sonrasında hamile kaldıklarını anladıklarında bu hamileliği önce korumaya daha sonra mahkeme önünde dillendirmeye çalışmak hizmetçilerin kaçındığı bir durumdu. Bunu yapmak hizmetçilere bir şey kazandırmadığı gibi çoğunlukla kanıtlayamayacakları bir davada "onurlarını" yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktaydı. Ele alınan dönemin İstanbul'unda mahkemeler hamile bırakılan cariyelerin iddialarını dinlemeye çok alışkındı. Oysa aynı mahkemelere cinsel istismara uğradıkları ya da hamile bırakıldıkları şikayetiyle başvuran hizmetçilerin sayısı son derece azdı. İlginç bir şekilde cinsel istismara uğrayıp mahkemeye şikayette bulunan ve kendilerini hizmetçi olarak tanıtan kadınların çoğunluğu azat edilmiş cariyelerdi.[57] Elbette özgür hizmetçiler de cinsel istismara maruz kalıyorlardı. Ancak onlar cariyelerden farklı olarak bunun hamilelikle sonuçlanmaması için ellerinden geleni yapıyor olmalıydılar. Hamile kaldıklarında düşük yapmayı tercih edebiliyor, hamileliğin doğumla sonuçlanması durumunda ise çocuğu cami, kilise ya da bir hayır kurumunun kapısına terk edebiliyorlardı (Maksudyan, 2008a: 24-31). Bütün bunlar mümkün olduğunca daha az dikkat çekerek yapılmaya çalışılırdı. Evlilik dışı bir çocuğa sahip olmanın sorumluluğunu taşımak özgür bir kız için kolay değildi.

İkincisi; birkaç nedenden dolayı cariyeler hizmetçi kızlara göre erkeklerin istismarına daha açıktı. Hizmetçilerin çoğu henüz evlenmemiş genç kızlardan oluşmaktaydı. Gelecekte yapacakları iyi bir evlilik için bekaretlerini korumaya ihtiyaçları vardı. Bekaret eşiğini aşıp evin efendisi ya da başka erkeklerle yıllar boyunca beraberlikler yaşayan hizmetçiler mevcuttu (Araz, 2013: 171-172). Böyle ilişkilerin varlığına karşın erkekler kendilerine sorunlar yaratabilecek bakire bir hizmetçiyle ilişki kurmayı tercih etmiyorlardı. Hizmetçi kızların aileleriyle yanlarında çalıştıkları aileler doğrudan ya da aracılar vasıtasıyla birbirlerini tanıyorlardı. Onları yanlarına alan aileler tarafından bir emanet olarak görülmekte, çoğunluğu belli bir yaşa geldiklerinde de evlendirilmekteydiler. Hizmetçilerin etrafındaki erkekler tüm bunların doğurabileceği risklerin farkındaydı. Cariyeler

---

[56] 19. yüzyılda İngiltere'de fahişelerin hatırı sayılır bir kısmı bir zamanlar hizmetçiydi (Bartley, 2003: 3-4).

[57] Bkz. *DŞS* 85b, v. 18a, hkm. 1 (8 Haziran 1828); DŞS 106b, v. 9a, hkm. 3 (11 Ekim 1841).

ise sahipleri dışında kendilerine asgari bir koruma sağlayabilecek aile ve akraba bağlarından yoksundu. Bekaret onlar ve sahipleri için de önemliydi. Özellikle küçük yaşlarda alınan ve büyüdüklerinde eş olmak üzere satılan cariyeler sahiplerine büyük kârlar getirmekteydi (Zilfi, 2010: 166-167). Bekaretini kaybetmiş bir cariye iyi bir evlilik yapma şansını kaybediyordu (Toledano, 1998: 76). Cariyelerin ne kadarının satıldıklarında/alındıklarında bakire olduklarını bilmek mümkün değildir. Ancak hamile bırakıldıktan sonra mahkemeye başvuran cariyelerin hiçbiri bekaretten bahsetmemiştir. Buna karşın cariye sahiplerinin açtığı bekaret davaları çok az olmasının yanında bekaretin tazmin edilmesi dışındaki şeylerle ilgilenmiyordu. Bekaretin söz konusu olmadığı durumlarda, eğer cinsel istismar hamilelikle sonuçlanmıyorsa, kaygılanmak için bir gerekçe yok demekti. Bütün bunlar cariyeleri istismar edilmeye daha açık hale getirmekteydi.

Üçüncüsü; Osmanlı toplumunda hizmetçilerin büyük çoğunluğu onlu yaşlardaki kızlardan oluşmaktaydı. Aileler sekiz-on yaşlarındaki kız çocuklarını tebenni, besleme, icar adı altında yanlarına alıyor, birkaç yıl boyunca hizmetlerinden yararlanıyorlardı (Kurt, 2013: 91-106). Bu kızların büyük çoğunluğu buluğa eriştikten bir süre sonra on altı-on yedi yaşlarında evleniyorlardı. Daha az bir kısmı ise hizmete devam ediyorlardı. Konuyla ilgili sayısız mahkeme kaydı Osmanlı İstanbul'unda kızların toplumsal yaşamda on iki ile on dört yaşları arasında buluğa eriştiklerinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.[58] Bu veriler ev içi hizmetlerde çalışan kızların çoğunluğunun cinsel olgunluklarını takip eden iki-üç yıl içinde evlendiklerini ve cinselliği toplumun meşru gördüğü çerçevede yaşamaya başladıklarına işaret etmektedir. Kızların cinsel olgunluktan sonra olabilecek en erken zamanda evlenmeleri cinsel istismara uğramalarının önüne, kısmen de olsa, geçiyor olmalıydı. Ne yazık ki cariyelerin böyle bir imkânı yoktu. Cinsel olarak aktif hale gelmelerini takip eden uzun yıllar boyunca efendilerine hizmet etmeye devam ediyor, onlara yönelik cinsel istismarlar da zamana yayılarak aylar/yıllar boyunca sürebiliyordu. Tıpkı ikinci kez düşük yapmaya gönderildiğinde, kaçıp kurtulan Mahire'nin hikâyesinde olduğu gibi!

[58] Osmanlıların kızların buluğa erişmesinden temel olarak anladıkları onların adet görmeye başlamalarıydı. Ancak kızların adet görmeye başlamadan önce de fiziksel olgunluklarına bağlı olarak cinsel ilişki kurup evlenebileceklerinin kabul edildiğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Osmanlı İstanbul'unda cinsellik yaşı tarafımdan detaylı olarak çalışılmaktadır. Konu hakkında bir fikir edinmek için bkz. Araz, 2012: 101-125; Yazbak, 2002: 386-409.

TABLO: Kasım 1865-Ekim 1877 tarihleri arasında Davutpaşa Mahkemesi'ne yansıyan hamile ve çocuk annesi cariyeler

Kısaltmalar: B: Bornu Cinsinden, C: Cariyenin Kendisi, Ç: Çerkes, DS: Davanın Sahibi, K: Cariyenin Kökeni, S: Cariyenin Sahibi/Sahibesi, Z: Zenciye.

No	Cariyenin İsmi	K	Cariyenin Sahibi	DS	Mahkemeye Yansıma Sebebi
1	Hüsniyar-18 yaşında	Ç	Şerife Nefise bint Abdurrahman	C	Sahibemin kardeşinin oğlu Seyyid Mehmed beni vat' etti. Dört aylık hamileyim.
2	Gülser	Z	Haffaf esnafından Mehmed Reşid Ağa bin Abdullah	C	Sahibim beni vat' etti. Altı aylık hamile olup ümm-i velediyim. Ancak davet etmedi.
3	Şöhret	Ç	Hatice Hatun bint İbrahim	C	Sahibemin kocası Mehmed Tevfik Ağa bin Mustafa beni vat' etti. Yedi aylık hamileyim.
4	…	Z	Süleyman Efendi bin Mehmed	C	Sahibim beni vat' etti. Beş aylık hamile olup ümm-i velediyim. Ancak davet etmedi.
5	…	Z	Tatar Elhac Hüseyin Ağa bin Mehmed	C	İsmini bilmediğim biri beni vat' etti. Üç aylık hamileyim.
6	Hasnur	Ç	Ayşe Hatun bint Ahmed	C	Teba'adan İsmail Ağa bin Abdullah beni vat' etti. Bundan kırk gün önce Mehmed adı verilen çocuk doğdu.
7	Dilber	Ç	Şefika Hatun bint Elhac Hasan	C	Sahibemin eşi çörekçi fırını ustası Mustafa Ağa ile aynı fırında table-kâr olan Ahmed bin

					Abdullah beni vat' etti. Dört aylık hamileyim.
8	Şöhret	Ç	Şeyhülharem-i Hazret-i Nebevi devletlü Emin Paşa'nın eşi Emine Hanım bint Dilaver Paşa	C	Teba'adan Zenci Selim Ağa bin Abd bin Abdurrahman beni vat' etti. Altı aylık hamileyim.
9	Rahime bint İslam	Ç	Şemsiikbal Hanım bint Abdullah	C	Sahibemin eşi şu an İstanbul'da olmayan Mehmed Emin Bey bin Mehmed Osman beni vat' etti. Bir aylık hamileyim.
10	Dilber	Ç	Mısır Kahire tüccarlarından Mahmud Ağa bin Mehmed	C	Eski sahibim Kahire'de oturan Esirci Abdullah Efendi bin Abdurrahman'ın elinde cariyesi iken ismini bilmediğim biri beni vat' etti. Bir buçuk ay önce de şu an sahibim olan Mahmud Ağa beni satın aldı. Aldıktan yirmi gün sonra Osman adı verilen çocuk doğdu. Bu çocuk ne eski ne de yeni sahibimdendir. İsmini bilmediğim kişinin zorla zinasındandır.
11	Zihnifer	Ç	Fatma Hanım bint Mehmed Emin	C	Sahibemin kardeşi Ali beni vat' etti. Beş aylık hamileyim.
12	Hüsnihal	Ç	Esirci Derviş Mehmed Efendi bin Osman	C	Eski sahibim Asâkir-i Nizâmiye-i Şahâne Kaimakâmlarından Yâver-i Hazret-i

					Şehriyâri izzetlü Ziver Bey bin Abdullah'ın cariyesi iken onun kayınpederi Ali Ağa bin Abdullah beni vat etti. Dört aylık hamile olduğum halde on bir gün önce beni sattı. Şimdi de Derviş Mehmed satmak istiyor.
13	Halime	Z	Elhac Mehmed Ağa bin Mehmed Şükrü	C	Sahibim beni vat' etti. Altı aylık hamileyim. Üç ay önce hamile olup ümm-i veledi olduğumu söyledim. Yine söylüyorum. Halen davet etmedi.
14	Gülbuy	Ç	Saide Hatun bint Bilal	C	Önceki sahibim mahkemede hazır olan Şeyh Mustafa Efendi bin Mehmed dört ay önce beni vat' edip hamile bıraktı. Ona hamileliğimi birkaç kere söyledim ancak davet etmeyip beni 2750 kuruşa Saide'ye sattı. Şimdi de Saide beni satmak istiyor. Satmayıp ümm-i veledi olduğum eski sahibime geri vermesi için ikaz edilsin.
15	Fatmaperver	Ç	Hafize Hatun bint Halil ve kocası Ahmed Efendi	C	İsmini bilmediğim biri beni vat' etti. Beş aylık hamileyim.

16	Andelib-32 yaşında	Ç	Dersiâm Hoca Abdullah Efendi bin Mustafa	C	Sahibimin teba'asından Süleyman bin Abdullah beni vat' etti. Altı aylık hamileyim.
17	Ferah	Z	Erkân-ı Harb Miralâylarından Mehmed Tahir Bey bin Mehmed Emin	C	Sahibimin kölesi Zenci Firuz bin Abdullah beni vat' etti. Beş aylık hamileyim.
18	Şemsiye	Ç	Naime Hatun bint Abdullah	C	Sahibemin üvey oğlu İsmail Hakkı bin Hüseyin Hüsnü on sekiz ay önce beni vat' etti. Ümm-i velediyim.
19	Pervin	Ç	Esma Hanım bint Mehmed Raşid	S	Sahibesi Pervin'in kendisine itaat etmediğini iddia edecektir. Pervin ise eski sahibim ve şu an ki sahibemin kocası Hüseyin beni Esma'ya satmadan önce vat' edip hamile bırakmıştı ancak o sırada Yenişehir-i Fener'e gittiği için söyleyememiştim diyecektir. Pervin davasını kanıtlayamayacak.
20	…	Ç	Mahmud Nedim Paşa'nın kaftan ağası Lütfullah Ağa bin Abdullah	C	Sahibimin teba'asından çocuk lalası Ahmed bin Abdullah beni vat' etti. Yedi aylık hamileyim.
21	Meserret	Z	Asâkir-i Bahriye-i Şahâne'den Şişhane Alayı'nın Birinci	C	İsmini bilmediğim biri beni vat' etti. Dört aylık hamileyim.

			Bölüğü'nün Mülâzım-ı Evveli Tekir-dağlı İbrahim Ağa bin Hüse-yin		
22	Ferah	Z	Şişeci esnafın-dan Mustafa Efendi bin Elhac Hasan	C	Sahibimin teba'ası Mehmed bin Abdul-lah beni vat' etti. Beş aylık hamileyim.
23	Meserret	Z	Kâtip Hasan Tahsin bin Yakub	C	Sahibimin teba'ası Mehmed Ali Ağa beni vat' etti. Sekiz aylık hamileyim.
24	Ferah	Z	Miralây-ı müte-veffa Tayyib Bey'in eşi Feri-de Hanım bint İzzet	C	Esirci dellalı Selim Ağa bin Abdullah beni vat' etti. Üç aylık hamileyim.
25	Emsal	Ç	İbrahim Edhem Bey bin Mehmed Çele-bi	C	Sahibimin teba'ası Mehmed bin Abdul-lah beni vat' etti. Beş aylık hamileyim.
26	Emsal	Ç	Esirci Eser Hanım'ın evin-de misafir Debbağ Elhac Ahmed Efen-di'nin eşi Fat-ma Atiyetullah Hanım bint İbrahim	C	Sahibemin dayısı Mustafa Efendi'nin teba'ası şu an İstan-bul'da olmayan Ahmed Ağa bin Abdullah beni vat' etti. Altı aylık hami-leyim.
27	Pervin	Ç	Zaptiye Yüzba-şılarından Hacı Salih Ağa'nın eşi Hatice Ka-mile Hanım bint Ahmed	C	Sahibemin teba'ası Hasan bin Abdullah beni vat' etti. Bun-dan İsmail Cemal adı verilen on yedi günlük çocuk doğ-du.
28	Saide	Z	Nizâmiye yok-laması kâtiple-	C	Şu an İstanbul'da olmayan Ali bin

			rinden Mehmed Nuri Efendi bin Galip		Abdullah beni vat' etti. Dört aylık hamileyim.
29	Rengigül	Ç	Emine Hanım bint Abdurrahman	C	İsmini bilmediğim biri beni vat' etti. Yedi aylık hamileyim.
30	Hüsnihal-35 yaşında	Ç	Bezmi Hanım bint Abdullah	C	Kâtip Ahmed Efendi bin Abdullah beni vat' etti. Dört aylık hamileyim.
31	Halime Kadın	Z	Kaşıkçı Elhac Ömer bin Hüseyin	C	İsmini bilmediğim biri beni vat' etti. Dört aylık hamileyim.
32	…	Z	Elhac Hasan Ağa bin Halife	C	Sahibim beni vat' etti. Dört aylık hamile olup ümm-i velediyim. Ancak davet etmedi.
33	Esir Pazarında Meryem'in evinde misafir Ferah	B	Esirci Rahim Ağa bin Abdullah	C	Sahibim bir buçuk yıl önce beni Ramazan'ın evinde bıraktı. O sırada Ramazan beni vat' etti. Bundan yedi ay önce Zeynep adı verilen çocuk doğdu. Ümm-i velediyim. Ramazan ilişkiyi reddediyor.

Tablo ile ilgili notlar:

1. Cariyelerinin baba isimleri kayıtlara genellikle Abdullah olarak geçiriliyordu. Bu nedenle sadece farklı bir baba ismi olanlar tabloya alınmıştır.

2. Cariyeler açtıkları davalarda kendilerini hamile bırakanların ümm-i veledi olarak tanınmayı ve sahipleri tarafından satılmamayı talep ediyorlardı. Bu nedenle yalnızca farklı istekleri olduğunda tabloya alınmıştır.

3. "Mahkemeye Yansıma Sebebi" bölümündeki gerekçeler mahkemeye başvuranın ağzından aktarılmıştır.

4. Teba'adan olduğu kayıtlara geçirilen kişiler, bir kısmı eski köle olan, hizmetçi ve çalışanlar olarak kabul edilmelidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi:

Davudpaşa Şer'iyye Sicilleri (DŞS), No: 33, 81, 85, 91, 93, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140.

Galata Şer'iyye Sicilleri (GŞS), No: 498.

Üsküdar Şer'iyye Sicilleri (ÜŞS), No: 607.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Belgeleri (*A. MKT.UM*), 212/26.

Meclis-i Vâlâ Belgeleri (*MVL*), 823/39, 193/60, 833/55, 838/57.

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Belgeleri (*A. MKT.MVL*), 112/77, 19/64, 9-50.

(*A.MKT*), 137-30.

Sadâret Âmedi Kalemi Belgeleri (*A. AMD*), 13/14.

Kitap ve Makaleler

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri,* haz. Kâzım Aksoy ve Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Araz, Yahya, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak,* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

----- "17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Kadın/Women 2000,* cilt 13, sayı 2, 2012, (101-125).

Aydın, Mehmet Akif ve Hamîdullah, Muhammed, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* cilt 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, (237-246).

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı,* haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitabevi, 2011.

Bartley, Paula, *Prostitution Prevention and Reform in England 1860-1914,* London: Routledge, 2003.

Bilgegil, Kaya, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I Yeni Osmanlılar,* Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976.

Bono, Salvatore, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler,* çev. Betül Parlak, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

"Cezâ Kanunnâme-i Hümâyûnu", 16 Temmuz 1858, *Düstûr,* Tertip 1, Cilt 1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289/1872, (537-597).

Çavuşzade Mehmed Aziz, *Dürr-us-Sukûk,* cilt 1, İstanbul: Dâr-üt-Tıbaât-ül-Âmire, 1277/1860.

Debbağzade Numan Efendi, *Tuhfet-us-Sukûk,* İstanbul: Dâr-üt-Tıbaât-ül-Aliye, 1259/1843.

Demirci, Tuba ve Somel, Selçuk Akşin, "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality,* cilt 17, no. 3, 2008, (377-420).

Erdem, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909,* çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul,* çev. Hrand D. Andreasyan, haz. Kevork Pamukciyan, İstanbul: Eren, 1988.

Fontmagne, Durand de, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul,* çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Fuchs, Rachel G. ve Moch, Leslie Page, "Pregnant, Single, and Far from Home: Migrant Women in Nineteenth-Century Paris", *The American Historical Review,* cilt 95, no. 4, 1990, (1007-1031).

Ginio, Eyal, "Living on the Margins of Charity: Coping with Poverty in an Ottoman Provincial City", *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts,* ed. Michael Bonner, Mine Ener, Amy Singer, Albany: State University of New York Press, 2003, (165-184).

Hanna, Nelly, "Sources for the Study of Slave Women and Concubines in Ottoman Egypt", *Beyond The Exotic: Women's Histories In Islamic Societies,* ed. Amira Al-Azhary Sonbol, Syracuse: Syracuse University Press, 2005, (119-130).

Harringtan, Joel F., *The Unwanted Child The Fate of Foundlings, Orphans, and Juvenile Criminals in Early Modern Germany,* Chicago: The University of Chicago Press, 2009.

Hill, Bridget, *Women, Work & Sexual Politics in Eighteenth-Century England,* London: Routledge, 2005.

Kaya, Süleyman, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi,* cilt 3, sayı 5, 2005, (379-416).

Klapisch-Zuber, Christiane, *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy,* Chicago: The University of Chicago Press, 1987.

Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876),* Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

Maksudyan, Nazan, *Hearing the Voiceless–Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children as Actors of Social, Economic, and Political History in the late Ottoman Empire,* Sabancı Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora tezi), 2008a.

----- "Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: *Besleme*s in the Late Ottoman Empire", *Journal of Historical Sociology,* cilt 21, no. 4, 2008b, (488-512).

Namık Kemal "İskât-ı Cenin", *Hadika,* no. 15, 28 Kasım 1872.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* cilt 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Parlatır, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Ruff, Julius R., *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800),* çev. Didem Türkoğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Sak, İzzet, *Şer'iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar),* Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora tezi), 1992.

Schacht, J., "Umm al-Walad", *The Encyclopaedia of Islam, New Edition,* cilt 10, Leiden: Brill, 2000, (857-859).

St. John, Bayle, *Two Years' Residence In A Levantine Family,* London: Chapman and Hall, 1850.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye,* haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Toledano, Ehud R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğu'sunda Kölelik Bağları,* çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

----- *Slavery and Abolition In The Late Ottoman Middle East,* Seattle: University of Washington Press, 1998.

Tucker, Judith E., *Women in nineteenth-century Egypt,* Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Tugay, Emine Fuat, *Bir Aile Üç Asır,* çev. Şeniz Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Yazbak, Mahmoud, "Minor Marriages and Khıyâr al-Bulûgh in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society", *Islamic Law and Society,* cilt 9, no. 3, 2002, (386-409).

Zilfi, Madeline C., *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire The Design of Difference,* Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

----- "Thoughts on Women and Slavery in the Ottoman Era and Historical Sources", *Beyond The Exotic: Women's Histories In Islamic Societies,* ed. Amira Al-Azhary Sonbol, Syracuse: Syracuse University Press, 2005, (131-138).

Öz: Osmanlı kölelik araştırmalarının ortaya koyduğu üzere cariyeler sahipleri başta olmak üzere etraflarındaki erkeklerin cinsel istismarına karşı savunmasızdı. Sahipler tarafından uygulanan cinsel istismar, cariyelerin hamile kalmasıyla sonuçlanabiliyordu. Bu makale 1790-1880 tarihleri arasında Osmanlı İstanbul'u bağlamında hamile ve çocuk annesi cariyelerin yaşamlarına odaklanmaktadır. Konu, önemli oranda İstanbul'a ait mahkeme kayıtlarına dayanılarak ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Cariyeler, cinsel istismar, "ümm-i veled"

Concubines, Masters and Who were Waiting in Ambush: Thoughts on Pregnant and Child Mother Concubines in Ottoman Istanbul (1790-1880)

Abstract: The Ottoman slavery studies show that concubines were vulnerable to sexual abuse of mainly their owners and the men around them. The sexual abuse could result in pregnancy of concubines. This article focuses on the lives of pregnant concubines and concubines with children in the context of Ottoman Istanbul between 1790-1880. The subject has been considerably discussed based on the court records of Istanbul.

Keywords: Concubines, sexual abuse, "*ümm-i veled*"

Eğin (Agn) Ermenileri - I*

Arsen YARMAN

> Vah bana ki; Van'ın bağlarına, denizine, Varak'ın rüzgârlarına, büyük Muş ovasına, Ankara'nın havalisine, Marmara'nın güzel kıyılarına alışmışken, bu kayaların arasına sıkılmış kalmışım. Ne tarafa dönersen dön, görüş alanını yüksek ve gri taşlar kaplıyor
>
> Rahip Karekin Sırvantsdyants [1]

Eğin'deki Surp Pırgiç Manastır'ında bir sene boyunca görev yapan Rahip Karekin Sırvantsdyants, Eğin'i diğer görev yaptığı yerlerle böyle karşılaştırmıştı. Eğin, Munzur, Sarıçiçek ve Hotar Dağlarının arasındaki Fırat vadisinin batısında, Ermenilerce Pokr Hayk (Küçük Ermenistan) denilen bölgenin yerleşime en elverişli kısmında kurulmuştu. Eğin, adını Hotar dağının dik yamacından doğan bugün Kadıgölü adı verilen akarsudan almıştı. Agn, Ermenicede su kaynağı anlamına gelir ve Türkçe telaffuzu Eğin'dir.

Patrik Hagop Nalyan, 1758'de kaleme aldığı *Kantzaran Tzanudzman* adlı eserde, çok sayıda çeşme ve kaynak barındırdığı için bu bölgenin "Agn" olarak ad-

* Yazının ikinci bölümü gelecek sayıda yayınlanacaktır.

1 V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, (yay) Arsen Yarman, Derlem yay, İstanbul-2010 c. II, s. 289.

landırıldığını yazmıştı. Kendisi de bir Eğinli olan Hovsep Canikyan *Hnutyun Agına* adlı eserinde, bölgeye Ermenilerce "Agn" adının verilmesiyle ilgili bir halk hikâyesi aktarmaktadır. Buna göre: "*Fırat nehrini geçen ilk göçebe kafile, köpürerek akan vadinin kenarlarından yükselerek yol üzerinde suyu lezzetli bir çeşme ile karşılaşırlar. Çeşmenin serin ve şifalı suyunun tadına bakarak ona ölümsüzlük çeşmesi anlamına 'anmahutyan aghpür' ismini verirler. Ardından ikinci köpüren suyun pınarına ulaşmak için yollarına devam ederek yükselirler ve onun dalgalı havzasına ulaşırlar. Mucizevî olarak kendi içerisinde çoğalarak, kaynaşarak ve yaklaşık 1000 metre yükseklikten dışarı çağlayarak Fırat'ın içerisine akar. İşte yerleştikleri bu yöreye pınarın ismini vererek, 'Agn' olarak adlandırırlar.*"[2]

Agn'ın ismi veya kuruluşu hakkında 11. yüzyıldan 16. yüzyıla dek neredeyse Ermeni veya yabancı hiçbir müellifin kaydına rastlanmamaktadır. 12. yüzyılda Üstrahip Krikor Taranağtsi (*Kronoloji*, 1634-40), Yeremya Çelebi Kömürcüyan (*Günlük*, 1660), Hagop Garnetsi (*Yukarı Ermenilerin Topografyası*, 1662) ve başka tarihçiler farklı vesilelerle Agn kentini anmaktadırlar. 13. yüzyılda Patrik Hagop Nalyan *Kantzaran Tzanudzman* adlı eserinde, Agn'ı "taşranın tanrıçası" olarak adlandırmakta ve bölgenin topografyası hakkında bilgi vermektedir.

Bölgedeki Ermenilerce Agn (Eğin) adıyla bilinen bu bölge erken Ortaçağ boyunca ve Arap işgaline değin "Değik" adı altında bilinmekteydi. Selçuklu istilası sırasında 12. yüzyılın sonlarıyla 13. yüzyılda "Sağlık Ülkesi" adı altında bağımsız bir yönetim çevresi ortaya çıkmıştı ve bu dönemde Eğin'de Bizans hanedanları hüküm sürmekteydi.[3]

Eğin, 11. yüzyılın sonunda Doğu Anadolu'dan Selçukluların istilası sonucu kaçan bir grup Nakharar (Ermeni Senyörleri) tarafından kuruldu. Doğu Anadolu'daki Türk istilasına karşı Doğu'ya seferler düzenleyen ve bölgede yeni bir iskân politikası uygulamaya başlayan Bizans, Ermenileri doğu bölgelerinden göç ettirerek özellikle Sivas ve çevre ahalisine yerleştirdi.[4] *Hnutyun Agına* ("Eğin'in Tarihi") adlı eserinde Hovsep Canikyan, 1021 yılında Senekerim Arzdzuni hanedanının, evlatları ve hanedanlığa bağlı halkın Van'dan Sivas'a göçtüklerini ve sonrasında prenslerden bazılarının hanedandan ayrılarak Fırat'ın çevresine yerleşerek Eğin şehrini kurduklarını ileri sürmektedir. Aynı bilgilere Mikayel Çamiçyan'da da rastlıyoruz. Üstrahip Mikayel Çamiçyan *Badmutyun Hayots* adlı tarih eserinde (İkinci cilt, 1785) Kral Senekerim'in Vaspuragan'dan (Van) Sepasdiya'ya (Sivas) göç etmesini (1021) anlatırken Agn'ın kuruluş aşaması hakkında şunları kaydetmiştir: "*Bazı prensleri birkaç kent ve Yeprad(Fırat)'ın kenarında Agn kentini kurdu. Agn dolaylarında bir manastır inşa edip adını Nareg koydular ve azizin cenazesini orada toprağa verdiler.*"

---

[2] T. Azadyan, "Agın ve Agın Lirizmi", *Nor Lur*, 1942.

[3] Jean-Michel Thierry de Crussol, *Monuments Arméniens de Haute-Arménie*, CNRS Editions, 2005, s. 177.

[4] Speros Vryonis, Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* University of California Press, Los Angeles 1971, s. 54.

Bu iddiayı destekler nitelikte bilgiler veren Patrik Hagop Nalyan, Eğin Ermenilerinin Van'dan geldiğini çünkü Eğinli din adamlarının şapkalarıyla Van'da bulunan din adamlarının şapkalarının aynı olduğunu, Van'daki Varaka Surp Nişan Manastırı'nın bir benzerinin Eğin'deki Surp Yerevman Manastırı (Surp Pırgiç Manastırı) olduğunu ve tüm bunların yanında bu iki yer arasında lehçe, gelenek ve görenek benzerlikleri olduğunu eserinde belirtmektedir.[5]

Hovsep Canikyan, Eğin'e Van'ın dışında Ani'den Ermenilerin geldiğini ve Ani'den gelenlerle Eğin'in nüfusunun ikiye katlandığını eserinde iddia etmektedir. Rahip Karekin bunu destekler nitelikte bilgileri 1877 yılında Eğin'de tuttuğu raporda vermektedir. Buna göre Eğin'in merkezindeki Ermeniler kendilerini Ani göçmeni olarak tanımlamaktadırlar ama Eğin'in köylerinden olan Abuçeh ve Gamırgaplılar ise kendilerini Vaspuragan (Van) göçmeni olarak tanımlamaktaydılar.[6]

Eğin'in tarihine ilişkin en eski belgelerden ilki, "yergetakir" denilen eski Ermenice yazım yöntemiyle "demirle" muhtemelen 11. veya 12. yüzyıllar arasında yazılmış "Sasantsi" adı verilen parşömen bir İncil'dir. İncil'in sahibi Paşayents, Eğin'in Gamırgap adlı köyünde inşa edilmiş olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ne 1766 yılında adı geçen İncil'i bağışladı. Bir Başka belge ise Eğin'e 1300'lü yıllarda yerleşen Dadyan sülalesine ait soyağacı kaydıdır. Bu belge 1216'da Kilikya'da yazılmış elyazması bir İncil'in hatırat bölümünde bulunmaktadır. Bir başka belgeden de Rahip Alişan bahsetmektedir. 1516'da Eğin'de İncil kopyalandığını ama eserin Divriği'deki kiliseye ait olduğunu *Haygagan* adlı eserinde yazmıştı.[7]

I. Eğin (Agn)'in Osmanlı İdaresine Girişi ve Sayımlar

I. Selim'in İran Seferi sırasında, 1515 yılında Eğin Osmanlı topraklarına katıldı ve daha sonrasında Diyarbekir Beylerbeyliği'ne dâhil edildi. Osmanlılar bölgeyi ele geçirdikten sonra 1518'de bir tahrir yaptılar ve buna göre Eğin, Arapgir'in altı nahiyesinden biriydi. 1522 yılında Eğin, Kara Mustafa Bey adlı sancakbeyinin yönetimindeydi ve Eğin'den tasarruf eden kişi ise İskender veledi Yularkastı'ydı.[8]

1548 yılına geldiğimizde Eğin, Arapgir'e bağlı olarak Rum (Sivas) Vilayeti sancaklarının içerisindedir. 1631 yılında Eğin, Sivas'a bağlı bulunmaktaydı. 1643 yılında yapılan tahrirden bilmekteyiz ki Eğin, Arapgir'e bağlı bir kaza durumun-

[5] Hagop Nalyan, *Kantzaran Tzanudzman*, İstanbul 1758, s. 309.
[6] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, (yay) Arsen Yarman, Derlem yay, İstanbul-2010, c. II, s. 287.
[7] Hovsep Canigyan, *Hınutyunk Agna(Agn Arkeolojisi)*, 1985, s. 88-89.
[8] Zeki Arıkan, "Eğin Kasabası'nın Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, Sayı: 12, s. 7.

dadır. Eğin kazası, Eğin kasabası ve Eğin nahiyesinden meydana geliyordu.[9] 1653 yılında Sofyalı Ali Çavuş tarafından hazırlanan kanunnamede Eğin, Sivas vilayeti dâhilindedir. 1846 yılında Harput Eyaleti'nin kurulmasına kadar bu idari statüsü devam eden Eğin bu tarihte, Harput sancağına dâhil edilmiştir. 1876 yılında Mamuret'ül-aziz Mutasarrıflığı'nın kurulmasıyla bu mutasarrıflığa ve 1878 yılında Mamuret'ül-aziz Vilayeti'nin kurulmasıyla da bu yeni vilayetin sınırları içerisinde yer almıştır.

1878'den sonra Ermeni Sorunu üstesinden gelinemeyen zorlu bir hal almaya başlayınca, Babıâli Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin idari yapısında sürekli küçük değişimler gerçekleştirmeye başladı. 1878'den sonra Eğin bu idari değişimlerin dışında kaldı.

Osmanlıların bölgeyi ele geçirdikten hemen sonra yaptıkları 1518 tarihli tapu-tahrir defterinden anlaşılacağı üzere köylerin nüfusu 7-8 haneden oluşmaktadır. Bu deftere göre Eğin'de 213 hane ve 107 mücerred Ermeni (Aremine) reayası ve 14 hane ve 10 mücerred Müslüman reayası bulunmaktadır. Bu sayımda Eğin'in toplam geliri 25.591 akçadır ve Eğin'de Gayr-ı müslim ve Müslüman nüfusu arasında önemli oranda nüfus farkı bulunmaktadır.

Zeki Arıkan'ın aktardığı beş yıl sonra 1523'te yapılan tahrirde Eğin'de 92 hane ve 70 mücerred Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Buna karşılık aynı tarihte Müslüman nüfus 108 hane ve 7 mücerretten oluşuyordu. Yapılan ilk tahrirle karşılaştırdığımızda Ermeni nüfusun %50'si bölgeyi terk etmiştir ve Müslüman nüfusta da önemli oranda artış bulunmaktadır.

1530 tarihinde yapılan tahrirde Müslüman veya gayrimüslim ayrımı yapılmadan bir sayım yapılmıştı. Buna göre Eğin'de toplam 200 hane ve 77 mücerred bulunmaktaydı.[10]

Zeki Arıkan'ın aktardığı II. Selim (1566-1574) döneminde hazırlanmış tahrir defterinde Eğin karyesinde Ermeniler 9 köy olarak kayda geçmiştir. Eğin'deki Ermeni nüfusu 563 nefer, 416 hane ve 157 mücerredden meydana gelmekteyken Müslüman nüfus 63 nefer, 27 hane ve 36 mücerret olarak tahrir edilmişti. Bu tahrirde Ermeni nüfusunda önemli bir artış ve Müslüman nüfusunda ise düşüş görülmektedir.

Eğin ve köylerini kapsayan 1607-1608 tarihinde düzenlenmiş bir cizye defteri, Eğin kazasına ve buna bağlı köylerdeki cizye ödemekle yükümlü Gayr-ı müslim nüfusun dağılımı konusunda önemli fikirler vermektedir. Buna deftere göre Nefs-i Eğin'de 10 mahalleden 230 nefer, 20 köyde 805 nefer olmak üzere 1035 kişi cizye vergisi ödemekle yükümlüydü. Gayr-i müslimlerin en kalabalık olduğu köyler ise 205 neferle Abcağı (Abuçeh), 103 neferle Lick, 89 neferle Gamırgab ve 148 neferle Pingan'dır.

---

[9] Enver Çakar, Füsun Kara, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağı'nda İskan ve Nüfus (1643 Tarihli Avarızhane Defterine Göre)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sayı: 2, s. 389.

[10] Enver Çakar, Füsun Kara, *a.g.e.*, s. 394.

1642 tarihli cizye defter bize Eğin nahiyesindeki Hıristiyanların yaşadığı köylerin ismini vermektedir. Bu deftere göre Abcağa, Atma Vanki, Ekrek, Gamırgab, Hozakrek, Garuşla Divanı, Lic, Muşuka, Navril, Pingan, Sahsinik, Sorek, Şirzi, Venk-i Hızır İlyas ve Vankiğ sadece Hıristiyanların yaşadığı köylerdi. Artos, Gaşo, Gümüşkan ve Senahsi adlı köylerde ise hem Hıristiyanlar hem Müslümanlar yaşamaktaydı.

1643 yılında bölgede yapılan tahrire göre Eğin'in toplam vergi nüfusu 616 neferdir. Bu nüfusun 538'i Hıristiyan ve 78'i Müslüman'dır. Bu tahrire vergiden muaf olan askerler ve bazı halk dâhil değildir. Bu tahrire göre yöre halkı çoğunlukla köylerde yaşıyordu ve tarım, hayvancılıkla geçimlerini sağlıyorlardı. Küçük çapta zanaat ve ticaretle uğraşanlar Eğin kasabası merkezinde bulunmaktaydı.[11]

Zeki Arıkan'ın aktardığı 1834-35 tarihlerinde yapılan tahrirde Eğin'in nüfusunun toplamı 10.134 neferdir. Bunun 4485 neferi gayr-i müslim ve 5649 neferi Müslüman'dır. 1835'te Eğin'i ziyaret eden J. Brant, Eğin'de toplam 2700 hane olduğunu ve 2000 hanede Müslümanların 700'ünde ise Hıristiyanların yaşadığını nakletmişti.

1881 tarihli Mamuret'ül-aziz Vilayeti Salnamesi'ne göre Eğin Kasabasında 2.087 hane vardı. Bu salnameye göre müslüman nüfusu 6.831 ve gayr-i müslim nüfusu 3849 idi. 1895 tarihli *Mamuret'ül-aziz Vilayeti Salnamesi*'ne göre kasabada 2.063 hane bulunmaktaydı. Hane nüfusunun ortalama olarak beş kişiden oluştuğu düşünülürse Eğin'in tahmini nüfusu bu yılda 10.315 kişiden oluşmaktaydı.

Zeki Arıkan'ın aktardığı *Annuarie Oriental*'ın 1905 yılına ait verilerinde Eğin kasabasının nüfusu 10.000 kişi ve 1941 haneden oluşmaktaydı.

1912'de Patrikhane'nin yaptığı ve pek kesinlik taşımayan ilk değerlendirmeye göre, Van, Bitlis, Mamuret'ül-aziz (Eğin'in dâhil olduğu eyalet), Diyarbekir ve Erzurum Vilayetlerinde 804.500 Ermeni yaşıyordu. Bu verilerin kesinlikten uzak oluşundan muhtemelen memnun kalmayan Patrikhane, daha düzenli bir sayım yapmaya karar verdi. 20 Şubat 1913'te Patrikhane İmparatorluktaki tüm piskoposluk bölgelerine bir genelgeyle soru fişleri yolladı. Piskoposluk bölgeleri, bu belgeleri kilise kurullarına dağıtmak ve sonuçları İstanbul'a ulaştırmadan önce bir merkezde toplamakla yükümlüydüler. Bu sayım sırasında Harput Sancağı'na bağlı olan Eğin'de 25 yerleşim yeri, 16741 nüfus, 25 kilise, 3 manastır, 20 okul, 1300 öğrenci, 7724 göçmen bulunmaktadır.[12]

Bu nüfus verilerine bakıldığında 16. yüzyılın başında, Eğin'in Osmanlı hâkimiyetine girdiği sıralarda, bölgede hızlı nüfus değişimlerinin yaşandığını görüyoruz. Yapılan ilk tahrir dışında Eğin'in Hıristiyan nüfusu Müslüman nüfustan fazlaydı ve bu durum 19. yüzyıla kadar devam etmişti. 19. yüzyılın başlarında Hıristiyan ve Müslüman vergi nüfusunun birbirine yaklaştığını ve aynı yüzyılın sonlarında Müslüman vergi nüfusunun yapılan sayımlara bakıldığında biraz daha fazla olduğunu görmekteyiz.

---

[11] Enver Çakar, Füsun Kara, *a.g.e.*, s. 401.

[12] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, 1915 *Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (çev. Mayda Saris), Aras yay, İstanbul, 2012, s. 63.

Osmanlı devlet görevlileri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra nüfus sayım sonuçlarını uluslararası kamuoyuna yönelik hazırlamışlardır. 1878'den sonraki sayımlarda Osmanlılar için asıl mesele, Ermenileri Türk denizinin ortasındaki küçük bir azınlık olarak göstermek ve Ermeni sorunu diye bir sorunun olmadığı fikrini hâkim kılmaktı.

Bunu gerçekleştirmek için de Osmanlı devlet görevlileri ilginç yöntemlere başvuruyorlardı. Mesela Ermeniler sayılırken Süryanilerin, Rumların dışında tutuluyor ve Katolik, Ortodoks, Protestan mezhepler bu sayıma dâhil edilmiyordu. Müslüman nüfus ise Kızılbaş, Kürt, değişik mezhepler gözetilmeden bir nüfus sayımına tabi tutuluyor ve farklı Hıristiyan mezheplerin karşısına Müslümanlar yekpare bir blok olarak çıkarılıyordu. Böyle bir yöntemle yapılmış sayımların ve istatistikî bilgilerin siyasi amaçlar taşıdığını ve çoğu zamanda gerçekleri çarpıttığını göz önünde bulundurmalıyız.

II. Eğin'den Dışarıya Verilen Göçlerin Sebepleri

1877 yılında Eğin'deki Surp Pırgiç Manastırı'nda görevli olan Rahip Karekin Sırvantsdyants, Eğin'in nüfusunun artış göstermemesinin en önemli sebeplerinden birinin dışarıya verdiği göç olduğunu düşünmektedir. Dışarıya verilen bu göçün en önemli sebepleri Eğin'de verimli tarım arazilerinin azlığı, bölgenin coğrafi konumu nedeniyle kontrol edilemeyen eşkıyaların saldırıları ve devlet görevlileri arasındaki çıkar mücadeleleriydi.

Eğin, 16. ve 17. yüzyıllarda Anadoluyu kasıp savuran Celali halk ayaklanmaları sırasında dışarıya önemli oranda göç verdi. Manuel Zulalyan, *Celalineri Şarjumı* ("Celali Hareketlenmeleri") adlı eserinde Celalilerin ortaya çıkardığı güvensizlik ortamında kıtlıkların ve talanların yaşandığını ve bu ortamda Erzincan (Yerzınga), Kemah (Gamakh), Divriği ve Eğin bölgesinden kitlesel göçlerin gerçekleştiğini yazmıştır. Bu olayları bizzat yaşayan Kemahlı Krikor, göç edenlerin ta Belgrat'a uzandıklarını, ama daha çok Nikomedya (İzmit) çevresine, Adrianopolis (Edirne)'e, Rodosto (Tekirdağ), İstanbul ve Üsküdar'a yerleştiklerini belirtmektedir.[13]

Zeki Arıkan'ın Osmanlı Arşivinde bulduğu belgelere göre Eğin'i, 18. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1770'li yıllarda birbiri ardına ortaya çıkan eşkıyalar sarmıştı. Bahçelioğlu denilen eşkıya etrafına topladığı kişilerle halka zulüm yapmaya başlamış ve çarşıda silahlı dolaşarak mal gasp etmeye başlamıştı. Buna benzer Deli Haliloğlu Osman, Ali Ömer ve Bekiroğlu Ömer ve Eceoğlu Kölesi adı verilen şahıslar haksız yere birçok kişi öldürmüşlerdi ve Eğin'in Abuçeh köyünü yağmalamışlardı. Üzerlerine gönderilen devlet kuvvetlerini çekilmedikleri takdirde bütün Eğinlileri öldürmekle tehdit etmişlerdi. 19. yüzyılın başında Kemah Beyleri Sağırzadeler ve Köse Paşa Hanedanı arasındaki mücadeleler bölge halkını perişan etmişti. Bu süreç içerisinde (1770-1800) Eğinli bazı Erme-

[13] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, *a.g.e.*, s. 51.

ni köyleri bulundukları bölgeleri terk etmiş ve bazıları da şiddet ortamı içerisinde Müslümanlaştırılmıştı.

Eğin Ermenileri açısından başka bir tehlike de Dersim Kürtleri ve Kızılbaşlar'dı. Rahip Sırvantsdyants'ın raporunda yazdıklarına göre hırsızlık, adam kaçırma ve kesilen haraçlar günlük hadiseler haline gelmişti. Bu durumdan şöyle bahsetmektedir: "*Her tarafta Kürt ve Kızılbaşlar kaynıyor. Ermenilerin bunlarla alışverişi çok ama çoğu zaman da zarar görüyorlar. Kervanları soyuluyor, hayvanları, malları çalınıyor, tehdit ediyorlar, cinayetler işleniyor. Davarları, katırları çalmak, İstanbul'dan gelenleri soymak günlük olaylardan.*"[14]

Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde düzeni sağlamakla hükümlü olan Hamidiye Alayları, Türk subayları vasıtasıyla askeri eğitimden geçirilmiş ve yönlendirilmiş, yeni üniforma ve modern silahlarla donatılmış Kürtlerdi. 26 Eylül 1895'te Trabzon'da başlayan ve süratle bütün ülkeye yayılan katliamlarda bölge Ermenileri büyük darbe almıştı. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı doğu, güneydoğu ve Kilikya bölgesini kapsayan katliamlarda Patrikhane yaklaşık 300.000 Ermeni'nin katledildiğini açıklamıştır.[15]

Osmanlı finans sektöründe önemli bir rol oynayan Eğinliler ise, yerel yöneticilere servet denecek kadar büyük paralar ödeyerek 1895 katliamlarından kurtulduklarını sandılar. Ertesi yıl tüyler ürpertici bir katliama maruz kalan Eğin Ermenileri 3000'e yakın ölü vermişlerdi.[16]

III. Eğinlilerin Göçtükleri Yerler

Eğinli Ermeniler, yüzyıllar boyu süren güvensizlik ortamında çareyi imparatorluğun diğer bölgelerine göçmekte bulmuşlardı. Göçülen yerlerin başında İstanbul gelmekle beraber, Sakarya, Adapazarı, Bursa ve çevresinde de Eğinli Ermeniler yerleşim yerleri oluşturmuşlardı.

Anadolu'nun birçok yerini görevi gereği dolaşan Rahip Sırvantsdyants neredeyse her yerde Eğinli göçmenleri gördüğünü ileri sürmekte ve raporunda Eğinli göçmenlerle ilgili bir halk deyişi aktarmaktadır: "*İki ayağı topal bir Eğinli, bir ayağıyla Hindistan'a diğer ayağıyla Çine kadar ulaşmış. Leyleği hatırlayın; bir taşın kovuğuna yuvasını yapar, hızlı hızlı oraya buraya uçup solucan, çekirdek vs. getirir yavrularını besler. Eğinli de öyledir; gider gelir, getirir-bitirir ve yine geri döner.*"[17] Hakikaten de Eğin'de ticaret ve tarım, coğrafi koşullar nedeniyle gelişmediği için Eğinliler genelde dönmemek üzere yurtlarını terk ediyorlardı ya da İstanbul'dan Eğin'deki ailelerine, geçimleri için yardım gönderiyorlardı. 1839 yılında Eğin'i ziyaret eden

---

[14] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, (yay) Arsen Yarman, Derlem yay, İstanbul, 2010, c. II, s. 297.

[15] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, *a.g.e.*, s. 54.

[16] *A.g.e.*, s. 381.

[17] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e*, s. 287.

Moltke, Eğinli genç erkeklerin on sene için İstanbul'a giderek zengin olup memleketlerine dönmeyi adet haline getirdiklerinden bahsetmektedir.[18]

Eğinli Amira ailelerinden Çobanyanlar, İstanbul'a 17. yüzyılda göç etmişlerdi. Aynı yüzyılın başında 1640'lı yıllarda Hay-Horom Ermenileri, Eğin'den göç ederek İstanbul'daki Hudi, Ortaköy, Hasköy ve Fındıklı'ya yerleşmişlerdi.[19]

İstanbul'a göç eden bazı Eğinli amiraların çoğunlukla sarraflık yaptıklarını ve devlet adamlarının mali işleriyle ilgilendiklerini bilmekteyiz. Bu konuda Eğinli Amiralar kısmında daha ayrıntılı bilgiler vereceğiz.

İstanbul'a göç eden Ermenilerle ilgili şeriye sicillerini tarayan Zeki Arıkan, İstanbul'a giden Eğinli Ermenilerin mesleklerini ve yerleşim yerlerini tespit etmiştir. Buna göre: "*Eğin'den İstanbul'a giden Ermenilerin genellikle sarraflıkla uğraştığı göze çarpıyor. Ancak bunun yanında, Eğinli Ermeniler arasında şemsiyeci, kavafçı, arzuhalci, tütüncü, değirmenci, çilingir, terlikçi, ütücü ve hırdavatçı esnafına rastlanmaktadır. Bütün bu Eğin kökenli Ermeni esnafın İstanbul'un Hasköy, Galata, Samatya, Kazlıçeşme, Mercan Yokuşu, Çakmakçılar, Büyük Çarşı gibi semt ve iş yerlerine dağıldıkları…*"

İstanbul dışında Eğinli Ermeniler Mamuret'ül-aziz'e bağlı Mezre'ye göç etmişlerdi. Mezre'de bulunan Ermenilerin çoğunluğu Eğin kökenliydi. Eğinli Ermenilerin Mezre'de geniş toprakları ve marabaları vardı. Mamuret'ül-aziz Vilayeti'nin merkezinde de Eğinli Ermenilerin evleri, hanları ve dükkânları bulunmaktaydı. Aynı vilayetin sınırları dahilinde bulunan Harput'a da yerleşen bir kısım Eğinli Ermeni, Fırat nehri üzerinde yer alan Aşvan köyünün topraklarını satın almıştı ve dut ekerek ipekçiliğe başlamışlardı. Bölgeye Eğindekilere benzer zevkle inşa edilmiş evler kurmuşlardı.[20]

Eğin Ermenilerinin göç ettikleri bir başka yerde İzmit'tir. Bu bölgeye 1590-1608 arasında göç ettiklerini biliyoruz. İzmit'te yerleştikleri yerlere Eğin'deki köylerinin isimlerini vermişlerdir. Mesela Miçaküğ ya da Ortaküğ, Pağçanik ya da Bardizak yeni köylerine verdikleri isimlerdendi.[21] Bunlardan Bardizak köyü, Eğin ve Sivas kökenli Ermenilerce kıyıdan 6 km uzaklıktaki Minas Dağı'nın eteklerinde 1607-1608 yılları arasında kurulmuştu. Yine aynı bölgede Eli Dağı'nın eteğinde yer alan Ovacık, Eğin ve Erzurum kökenli Ermenilerce kurulmuştu.[22]

1608 yılında Eğin'den gelen Ermeniler Adapazarı'na ve dolayına yerleşmişlerdi. Bölgede bulunan Kup köyünü Eğinliler kurmuştu ve 19. yüzyılda nüfusları 1604'tü. Adapazarı'nın Kandere kazasındaki sekiz köycükte Eğin ve Kafkas kökenli Ermeniler yaşıyordu. Geyve ve bitişiğindeki Eşme'de yaşayan Ermenilerin çoğunluğunu Eğin'den 17. yüzyılın başında buraya gelen Hay-Horomlar oluşturuyordu. Buna göre Geyve ve Eşme'de 385 hane Gregoryen ve 800 hane

---

[18] Feldmareşal H. von Moltke, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi, İstanbul, 1969, s. 247.

[19] V. Barzaktsi, *a.g.e.*, s. 29.

[20] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 161-231-415-457.

[21] *A.g.e.*, s. 397.

[22] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, *a.g.e.*, s. 133.

Hay-Horom Ermenisi vardı. Sakarya Irmağı'nın yanında bulunan Kıncılar köyünde bağcılıklarıyla ün salmış Eğin kökenli 2265 kişilik Ermeni nüfusu bulunuyordu. Yalova kazasının 1264 nüfuslu Kartsi köyünü yöreye 1600'lü yıllarda Eğin'den gelen Ermeniler oluşturmaktaydı.[23]

Bursa'ya bağlı Miçaküğ ve Çengiler köylerinde Eğin kökenli Ermeniler bulunmaktaydı. Bursa'nın Gemlik kazasından üç kilometre batıya gidildiğinde, 7000 nüfuslu Beyni kasabası 1600'lerde buraya Eğin'den gelen Ermenilerce kurulmuştu. Buraya gelerek Surp Hagop ve Meryem Ana kiliselerini inşa eden Eğinliler, demircilik, hayvan yetiştiriciliği, tarım ve çeşitli zanaatlar yapıyorlardı.

IV. Eğin'den Dışarıya Verilen Göçü Engelleme Çalışmaları

Eğinli Ermenilerin göçü, ilk başlarda Osmanlılar tarafından fermanlar ve iradeler vasıtasıyla durdurulmaya çalışılmıştı. Bu göçün durdurulmak istenmesinin sebepleri ise göçlerin İstanbul'a yönelik olması ve vergi nüfusunun Eğin'de azalmasıyla ilgiliydi. İltizam sahipleri devlete ödedikleri ve toplamayı öngördükleri vergileri toplayamıyorlardı ve bazen de yerli halktan daha fazla vergi toplayarak vergi nüfusunda meydana gelen açığı kapatmaya çalışıyorlardı. Bu durum huzursuzluklara sebep oluyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Ermeni aydınları ve din adamları Eğin'deki göçü durdurmaya çalışıyordu. Çünkü bu bölgeye özellikle 1878'den sonra sahip çıkılması gereken bir vatan olarak bakılmaya başlanmıştı. Eğin'de Ermeniler arasında ortaya çıkan bazı aydın şahsiyetler cemiyetler kurarak Eğin'i daha yaşanabilir bir hale getirmeye çalışıyorlardı. Rahip Sırvantsdyants raporunun Eğinle ilgili kısmını bitirirken Ermeni toplumuna şöyle seslenmektedir: "*Ermenistan'a yapılan en büyük kötülük, onu becerikli evlatlarından uzak, fakir ve korumasız bırakmaktır. Toprak satın almak, yer yer küçük bankalar kurmak lazım. Bu atılımlar hiç olmazsa Ermeni'yi gurbete gitmekten alıkoyabilir. Kanun adamları ve doktorlar gitmeli oraya. Bu iki gruba da Ermenistan'da büyük iş var. Onlar sayesinde mal ve can kaybının önüne geçilebilecektir.*"

Rahip Sırvantsdyants bu satırları kaleme almadan önce 1865'te bu amaçları gerçekleştirmeye çalışan Nahabedagan adlı bir cemiyet, Misak Timuryan tarafından kurulmuştu. Cemiyetin amaçlarına bakıldığında dışarıya verilen göç bölge açısından önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Cemiyetin kurucusu Misak Timuryan tarafından hazırlanan ve cemiyetin hedeflerini gösteren kitapçıkta bölgeye yeni bir düzen getirileceği, zengin ve fakir arasındaki farkın ortadan kaldırılacağı belirtiliyordu. Bu kitapçığa göre "*Yeni bir köy kurulacaktı ve köye 'Nor Hay"(Yeni Ermeni) adı verilecekti. Bu köyde bütün evler eşit şekilde yapılacaktı, herkes eşit şekilde giyinecekti, lüksten kaçınılacaktı, üretime yönelik el emeği geliştirilecekti, köy kasası oluşturulacaktı ve bu yeni düzen, 'Nor Mart"(yeni insan) ve 'Nor Hay"(Yeni Ermeni) diye adlandırılacaktı. Bu düzen sayesinde, cennet bahçemizdeki meyvelerin işlenmesiyle ortaya çıkacak ürünlerle, evcil ve vahşi hayvanlardan sağlanan gelirler yeterli olacak ve gurbete*

[23] *A.g.e.*, s. 143.

gidilmeyecekti. Birbirimizden kazanç sağlama yoluyla öyle bir düzen kuracaktık ki, artık gurbete ihtiyaç kalmayacaktı. Zira gurbet işinden çok zarar görüyor ve çok eziyet çekiyoruz. Gurbet insan gönlüne çok ters, aileden ayrılmak katlanılmaz bir duygu. Gurbetçilikte, kadın ile erkek, aile ile çocuklar birbirlerinin yardımından mahrum kalıyorlar."[24] Görüldüğü üzere cemiyetin amacı bölgede bir çeşit sosyalist sistem tesis ederek kendi kendine geçinebilen bir yapı kurmak ve göçü engellemektir.

Eğinli Ermeniler bu hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Rahip Karekin'in de yardımıyla Muş'ta Şıkavtyan adlı köyü 100 altın vererek satın almışlardı. Köy Muş'ta alınmıştı çünkü Eğin'de yeterli tarım toprağı bulunmuyordu. Köy Surp Garabed Manastır'ına yakındı. Ormanları, tarlaları ve bol otu vardı. 15 çiftçi hanesi rahatça yaşayabilecekti. Yalnız cemiyetin lideri Misak Timuryan dışında bu köye gelen olmadı. Bazısı gelip geri dönmüştü. Misak Timuryan, ailesi ile bu köye yerleşti ancak arkadaşsız kaldığından ve bölgenin siyasi durumu itibariyle öngörülenler gerçekleşmemişti.

Eğin'de kültürel gelişmeyi artırmak için Ermeniler tarafından birtakım cemiyetler kurulmuştu. Azkasiragan Ingerutyun (Milletperver Cemiyeti) adlı cemiyet geliri 1000 liraya ulaştığında bir okul kurmayı planlıyordu. Usumnasiragan Ingerutyun (Eğitimperver) adlı cemiyet müze kurmayı amaç edinmişti. Şahaper Ingerutyun (Temettü Cemiyeti) adlı cemiyet gelirinin yüzde onunu okullara dağıtmaktaydı. [25]

V. Eğin'de Üretim

Eğin'de tarım yapmaya elverişli arazi fazla değildi. Bölgedeki tarım için en verimli arazi, Sarıçiçek dağlarındaki en fazla 150 çiftçinin barınabileceği Sarıçiçek Yaylasıdır. Ancak Eğinliler bu yaylayı, sürülerini burada otlatan Dersim Kürtleri ile paylaşmak zorundaydılar.[26] Eğin merkezinde yaşayan Ermeniler bir kısım erzak ve ekmeğini çevre köylerden sağlıyorlardı. Bu yayla dışında Eğin, nehirlerin ve doğal hareketlerin açtığı derin vadilere sahiptir. Eğinliler, bu vadilerin yamaçlarına meyve bahçeleri yapmışlardı. Nitekim bazı arşiv belgelerinden ve şeriye sicillerinden bölgede başta dut olmak üzere armut, erik, kayısı ve kiraz yetiştirildiğini biliyoruz.

Rahip Karekin, Eğin'deki meyve bolluğuna hayran kalmıştı ve bu konuda raporunda şöyle yazmaktadır: "*Ye, iç, eğlen! Tüm etrafın çiçekli ağaçlarla doludur. Havuzda ya da kadehinde kuru dut. Masaya ya da tepene tık diye ya bir kayısı ya bir elma düşer.*" Eğin'deki meyvecilikle ilgili ilginç bir diyalogdan Patrik Hagop Nalyan, *Kantzaran Tzanudzman* adlı eserinde bahsetmektedir: "*Bir gün Hasan Paşa Eğin'i küçümseyerek alaycı bir tavırla etrafındakilere 'Eğin'de ne yetişir ki?' diye sormuş. Rahmetli Hacı Harutyun Hovyan da cevap olarak 'Sultanım Eğin'de meyve bitmez amma adam biter demiş.*"

[24] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 301-304.
[25] Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın yayımlanmamış raporları.
[26] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 305.

Eğin'e önemli oranda gelir kazandıran meyve duttur. Çünkü dut ağacından oluşturulan meyve bahçeleri ipekçiliğin gelişmesini sağlamıştı. Bölgede ipekçilik çok eski tarihlerde başlamıştı. 1518 tarihli Arapgir Sancağı Kanunnamesi'ne göre bir yük ipekten iki adet şami eşrefi adı verilen vergi alınıyordu.[27] Rahip Karekin'in raporunda 1878 yılında 400 Osmanlı lirası değerinde ipek kozası üretildiğini yazmaktadır. Eğin'de ipek kozası daha çok ham olarak satılıyordu. 1877 tarihinde ipek kozasından elde edilen geliri artırmak amacıyla Kevork Pamukciyan adlı şahıs kendi icat ettiği bir makine ile ipeği rulo yapmıştı. Bu tarihten yaklaşık on yıl sonra 1887 yılında İran'dan gelip, Eğin'e yerleşen göçmenlerin başlattığı halıcılık ve dokumacılık faaliyetleri bölgede ipekçiliğin de gelişmesini sağlamıştı.[28]

Eğin'de küçük çapta dokuma faaliyetleri çok daha erken tarihlerde görülmektedir. 18. yüzyıla ait bazı belgelerde alınması gerekli vergilerden bir kısmı dokumacılıkla ilgiliydi. Yalnız bu tarihlerde halı üretimiyle ün yapmış yerler İzmir, Uşak, Manisa, Muğla, Afyon, Burdur, Isparta, Kırşehir, Kayseri, Konya, Sivas ve Maraş'tır. Eğin'in bu konuda ismini duyurmaya başlaması 19. yüzyılın ikici yarısı itibariyledir.

Zeki Arıkan'ın aktardığına göre, Osman Efe, Eğin dokumacılığında geliştirilmiş olan Manusa adlı bir desenden bahsetmektedir. Söylentiye göre sanat meraklısı Enfiyecioğlu ile Çevlik Mahallesinden Çellikoğlu adındaki kişiler, Manisa'da dokuma sanatını öğrenmişler ve sonrasında Eğin'e gelerek bir işyeri açıp dokumacılığın Eğin'in çevre köylerine de yayılmasını sağlamışlardır. Manisa'dan gelen dokuma desenin adına yöre ağzıyla *manusa* adı verilmişti.

Noman Öztürk'ün tezine göre Eğin'e halıcılığın girmesini sağlayan kişi, Bağdat Kadılığı'ndan Isparta'ya atanan Bekir Efendi'dir. Bekir Efendi'nin eşi Isparta'da öğrendiği bu sanatı, Eğin'e dönüşünde hanımlara da öğretmiş, tezgâhlar kurulmuş, böylece 80 kadar tezgâh kurulmuş, halı için gerekli yünleri, boyama işini de, Ermeni kökenli Kabuloğlu adlı bir zat üstlenmiş, dokunan halıların büyük bir bölümünü de Amerika'daki akrabalarına göndermişti. Kabuloğlu halen çocukları Amerika'da yaşayan Ermeni bir tüccardı.

Eğin halılarını inceleyen Noman Öztürk, Eğin'de üretilen halılarda çoğunlukla İran kökenli "Sine" düğümünün kullanıldığını ileri sürmektedir. Sine düğümü Batı İran'da geliştirilmişti ve daha çok yuvarlak ve girift kompozisyonlar için kullanılıyordu. Eğin halılarındaki bir başka İran etkisi de atkı ipliklerinin maviye boyanmasıydı. Noman Öztürk, bu İran etkisini, 1887 yılında İran'dan gelerek halı üreten göçmenlere bağlamaktadır.

Eğin'de dokumacılıkla beraber gelişen boyama işinde kullanılan ve Cehri adı verilen meyvenin üretimi önem kazanmıştı. Cehri boyu 1-2 metreyi bulan bir

---

[27] Zeki Arıkan, "Eğin Kasabası'nın Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, Sayı: 12, s. 14.

[28] Öztürk, Numan, *Kemaliye (Eğin) Halıları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Bilim Dalı, Erzurum 2010, s. 36.

step bitkisidir ve Eğin'de yabani olarak da yetişir. 1907 tarihli *Mamuret'ül-aziz Salnamesi*'ne göre 3000 batman Cehri Eğin'de üretilmekteydi.[29]

Eğin'de bağcılık yapıldığını Eğin'i ziyaret eden seyyahların eserlerinden öğrenmekteyiz. 1877 yılında Eğin'de bulunan Fred Burnaby eserinde, Eğin'deki dağların yamaçlarının asma yapraklarıyla kaplı olduğunu, beyaz taştan yapılmış sayfiye evlerinin bağlar arasında bulunduğunu ve bu evlerin Eğin'in varlıklı insanlarına ait olduğunu yazmıştı. Patrik Hagop Nalyan da 18. Yüzyılın sonlarına doğru yazdığı eserinde Eğin'deki üzüm bağlarından, bu üzümlerden yapılan kaliteli bir rakı çeşidinden ve üzümün kurutularak da satıldığından bahsetmiştir.

Hotar Dağı'nın dik yamacından doğan Kadıgölü, Eğin'in önemli oranda su ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu su çeşmelerde, bahçeleri sulamakta ve değirmenlerde kullanılırdı. 1881 tarihli *Mamuret'ül-aziz Salnamesi*'ne göre Eğin'de 76 adet değirmen bulunmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Eğin'i ziyaret eden seyyah ve yazarlar Fırat nehri üzerindeki balıkçılık yapıldığından bahsetmektedir. Rahip Karekin raporunda, Fırat nehrinde balık avlandığından, kıyılarında insanların eğlendiğinden ve Mamuret'ül-aziz Vilayeti'ndeki madenlere Eğin'den kalas taşındığından bahsetmektedir. Rahip Karekin ile aynı yıl Eğin'de bulunan Fred Burnaby, eserinde Eğin'de bulunduğu sırada Fırat Nehri üzerinde sandal içerisinde balıkçılar gördüğünü, bu sandalların yukarıdan bakıldığında sepetleri andırdığını, kimi balıkçının ağlara takılan balıkları ayıkladığını, kimi balıkçının zarar görmüş ağları onardığını, balıklarının lezzetli olduğunu, bazı balıkların yüz okka ağırlığa ulaştığını ve yöre halkının balıkları tuzlayıp kışın tükettiklerini yazmıştı.

Fırat Nehri'nin debisi özellikle bahar aylarında yükselmekteydi. Yılın diğer zamanlarında da nehrin iki yakası arasındaki ulaşım problemli olmaktaydı. 1650'li yıllara kadar genelde salla ulaşım sağlanıyordu ve yer yer asma köprüler vardı. Eğin'de 1650'li yıllarda ilk kez taş kemerli bir köprü Fırat üzerine inşa edilmişti. Mimarı 1621 doğumlu Harutyun adlı bir Ermeni'ydi. Fred eserinde Eğin'de bulunduğu sırada gördüğü 40 yard genişliğindeki taş kemerli bir köprüden bahsetmektedir. Eğin'deki bu köprüyü korumak amacıyla Öşnedan adlı köy Köprücü tayin edilmişti. Bu köyden vergi muafiyetleri karşılığında köprüyü korumaları ve ulaşıma açık tutmaları isteniyordu.[30]

Eğin'de önemli kervan yolları vardı. Eğin'den, Kemah-Malatya ve Diyarbekir-Sivas arasında yolculuk yapan kervanlar geçiyordu. Bu kervan yolları üzerinde Arnavud ve Hostabeli Hanları bulunmaktaydı.

Eğin'in yolları bozuk, dar ve taşlıktı. Moltke Eğin'deki bu yolları katırların sevdiğinden ve tam da onlara uygun olan yokuşlu ve taşlı yolların bulunduğunu eserinde yazmaktadır.[31] Belki de bu yüzden bölgedeki en önemli ulaşım aracı eşek ve katırdı. 7 numaralı şeriye sicilinde 75 kişinin katırcılık yaptığı yazmaktadır ve bu diğer meslek gruplarına göre yüksek bir rakamdı. 93 Harbi sebebiyle

[29] Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s. 33.
[30] Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s. 37.
[31] Feldmareşal H. von Moltke, *a.g.e.*, s. 247.

telgraf, tatar arabası ve orduların gidiş-gelişi sebebiyle Eğin'de yeni bir yol inşa edilmişti. Bu yol Erzincan'dan Eğin'e ve Harput'a uzanıyordu ve bölge güvenliğine önemli katkıda bulunmuştu.[32]

VI. Eğin'deki Ermeni Yerleşimleri

Eğin'deki köylere ait kiliselerin ve okulların listesini vermeden önce bazı önemli yerleşim yerleri ile ilgili genel bilgileri vermeyi konuyu daha anlaşılır kılması açısından doğru buluyoruz. Bu bölümdeki bilgilerin geneli Jean-Michel Thierry de Crussol'un *Monuments Arméniens de Haute-Arménie* adlı eserinden alınmıştır.

Pinkyan

Aynı zamanda Benkyan, Benkan, Benkay, Binka, Benekyan, Zengyan, Pingan (Osmanlı Türkçesi) olarak bilinmekteydi. Eski adının Hrabad ya da Karadonlu olduğu söyleniyor. Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Sivas ilinin Divriği ilçesine bağlı Gedikbaşı köyüdür. Kuş uçuşuyla İliç'in 16 km güneybatısında, Fırat'ın iki kıyısı üzerinde, Zimara Çayı kavşağında yer almaktadır. Yüksekliği 1069 metredir. Fırat nehrinin sağ kıyısı üzerinde köy, üç yandan dik bayırlarla çevrelenmiş, dördüncü yanda ise nehrin yılankavi akışıyla korunmuştur. Nehrin diğer yanında Rabat Mahallesi yer almaktadır.

Manadyan'a göre Benkyan, Hitit Kralı II. Murşili'nin (İÖ 1345-1320) yağmaladığı Piggainariessa ülkesinin merkezidir. Mitford, Pingan köyünde bulunan bir yazıt sebebiyle antik Zimara'yı Pingan'a yerleştirir. Geleneğe göre köyü kuran ve ona adını veren, Kral Senekerim Hovhannes'in çocuklarından ya da yoldaşlarından biri olan Penig'dir. Kasaba on kadar Müslüman ailenin yaşadığı Rabat Mahallesi dışında Ermenilerin yaşadığı bir merkezdi. Pingan, idari olarak Divriği'ye ve dini olarak Eğin'e bağlıydı. Ermeniler genellikle Pengan'ı Eğin kentinin yönetim bölgesi içine sokuyorlardı. 1880'te 160 ve 1896'da ise 200 hane vardı. Nüfusunun yaklaşık 1300 kişi olduğu düşünülmektedir. Kasaba birkaç yıldan beridir modern bir yapıyla değiştirilen tahta bir köprünün kavuşturduğu Fırat'ın iki kıyısı üzerinde uzanmaktadır.

Araga

Vartavar Bayramı'nın kutlandığı, adakların sunulduğu ve Ermenilerce kutsal kabul edilmiş mekânlara sahip eski bir yerleşim yeridir. Areka, Araka, eski Ermenicede Naregatskyuğ, Osmanlı Türkçesinde Turkarege, Kürtçe'de Arege ve modern Türkçe'de Durusu olarak bilinmektedir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti Sivas ili Divriği ilçesine bağlıdır. Kuş uçuşu ile Divriği'nin 21 km doğu-güneydoğusundaki bu küçük köy, Eğin'i Divriği'nden ayıran yüksek yabanıl ve kireçli dağ çemberinde, Aregu deresinin sol kıyısı üzerinde yer almaktadır.

[32] Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın yayımlanmamış raporları.

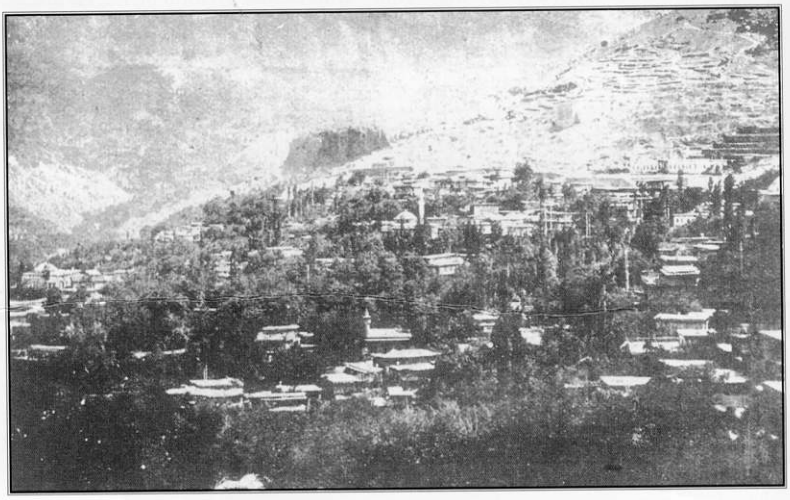

"Agn - Eğin - Kemaliye"
Eğin'in Abuçeh yöresi. Sağdaki dağ köyünde bulunan Ermeni mahallesi 1886'da yanmıştır.
(Les Arméniens *kitabından*)

Kaynak: Arsen Yarman, *Ermeni Yazılı Kültürü*, Türkiye Ermenileri Patrikliği, 2012

Arega Keşişliği ya da Fransızcasıyla Narég, Naregayvank ve Türkçesi Şanmaz Pir Ziyaretidir. Köyün 200 metre güneyinde bulunmaktadır. Geleneğe göre keşişlik, 1021'de Vasburagan'ın II. Basil'e bırakılmasının ardından Nareg'ten göç eden birkaç keşiş tarafından kurulmuştur. Keşişler Naregli Aziz Gregorius'un naşını da oraya getirmiş ve mezarını sahnın altına yerleştirmişlerdi. Komşu Narver köyü sakinlerinin baktığı bu keşişliğin hakkında pek bir şey bilmiyoruz. XIX. yüzyılın ortalarında yalnızca iki bölge papazı vardı ve XX. yüzyılın başında ise terk edildiğini görüyoruz. Kendisine atfedilen birçok mucizevî tedavi nedeniyle Hıristiyanlar kadar Müslümanların da uğradığı bir hac yeri idi. Bu dindarca bağlılık, günümüze değin kararlılıkla sürmüş ve kuşkusuz değiştirilerek ziyarete dönüştürülen şehitlik, Şanmaz Pir diye birine atfedilmiştir. Ziyaretin girişinin üzerindeki bir levhada şöyle yazmaktadır: "*Arege Şanmaz Pir Hazretleri 1021*". 1021 tarihi bize bu levhanın Naregli Gregorius'tan kalanın çevrilmiş hali gibi geliyor.

Abuçeh

Eğin şehrinin en önemli ve en büyük yerleşim yeridir. Zamanında Eğin'in merkezi konumundaydı ve en az onun kadar öneme sahipti özellikle bağrında yetiştirdiği önemli ve meşhur simalarla anılırdı. Konum olarak Eğin'in Güney doğusunda yüksek bir dağ yamacında yer alır. Apuçekh, Hayer Yepiçekhu, Abstuğa, Yebukhez ve Türkçe'de Abçağa şeklinde bilinmektedir. Abuçeh isminin manası fazla net değildir. En yaygın şekliyle "aba" ve "çuha" isimlerinin birleşimi akla yakın geliyor. Çünkü rivayete göre buraya ilk kez İran'ın Culfa

şehrinden gelen göçmenler yerleşmiş. Ayrıca Farsça su manasına gelen "ab" sözcüğünün bu ismin ilk hecesini oluşturması ve Eğin yöresinin sulak olması üstelik Karasunag (Kırk Çeşme)'ın Abuçeh'te bulunması bizlere bu yorumun doğru olabileceğini düşündürüyor. Paris'te yayımlanan *Agın ve Agıntzik* ("Eğin ve Eğinliler") adlı eserde Abuçeh ile ilgili kaynak bilgiler 1651 yılına dayanmaktadır. Abuçehli önde gelen ailelerden bazıları şunlardır: Azadyanlar, Aznavuryanlar, Arabyanlar, Koranyanlar, Horasancıyanlar, Pişmişyanlar.

Abuçeh bugün Türkiye Cumhuriyeti Erzincan ili ve Kemaliye ilçesine bağlıdır. Kemaliye merkezinden 3 km güneydedir.

Gamırgap

Gamargap sözcüğü Ermenicede "Köprübağı", "Kemerbağı" anlamına gelmektedir. Gamaragab, Gamrgab ve Osmanlılarda Gemirgap olarak adlandırılmaktaydı. Modern Türkçe'de Toybelen denilmektedir. Kemaliye merkezinin 4 km güney-batısında bulunmaktadır.

Garuşla

Erzincan'ın Kemaliye ilçesinden 3 km güneybatıdadır. 1915 yılına kadar kırk kadar Ermeni ve bir o kadar da Müslüman hanesinin olduğu bilinmektedir. Burada birçok dini yapı bulunmaktaydı. Surp Asdvadzadzin Çarkapan adlı kilise kesme taşlarla inşa edilmiş ve 1832 tarihinde Amira Markar Deryan tarafından yenilenmişti. Khalkedoncu inanışın temsilcileri olan Aziz Anargyres, Come ve Damien isimleriyle anılan manastır, 12. yüzyıla ait bir mezarlıkla çevrili ve köyün kuzeybatısında tecrit edilmiş bir tepeceğin üzerinde yer alıyor. Şu an yerle bir durumdadır. Diğer yıkıntı halindeki kiliseler Nerses Şnorhali ve Rahip Kral (Mukos Takavor)'dur ve köye yaklaşık 2 km mesafedeydiler.

Lick

Kuş uçuşu ile Erzincan'ın 88 km batı-güney batısında, Karasu'nun sol kıyısında, oldukça sulak ve verimli yamaçların üzerindedir. 19. yüzyılda 80 Ermeni ve 45 Türk hanesi bulunmaktaydı. Ermeni evleri 1895'te yağmalandı ve birçok Ermeni zorla Müslümanlaştırıldı. Geri kalanlar ise göç ettiler. Günümüzde burası, Erzincan ilinin 3168 (1993) sakinli bir ilçe merkezidir.

Narver

Eski Ermenicede Navrer, Narod, Navrid, Osmanlı Türkçesinde Navril ve Modern Türkçede Gümüşçeşme olarak adlandırıldı. Kuş uçuşu ile Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin 9 km kuzeybatısında ve Fırat'ın sağ kıyısındadır. Aziz Minas Kilisesi, iç kısmında birinde ata binmiş Minas'ın tasvir edildiği resimlerle süslü, taşlarla örülmüş sağlam bir bina idi. Nehre bakan Meryem Ana Şapeli bir bahçede yer almaktaydı. Abrank yolu üzerinde bulunan Aziz Sarkis Kilisesi ise zaten 20. yüzyılın başlarında harabeye dönmüştü.

Vank

Vank, Osmanlı Türkçesinde Venk ve Modern Türkçe'de Yakaköy olarak adlandırılmıştır. Kuş uçuşu ile Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin 3 km güneyinde, Fırat'ın sol kıyısının bugün Keban Barajı'yla büyümüş kayalık bir burnu üzerin-

de bulunmaktaydı. Ortaçağ'da Yunan ayin usullerini XX. yüzyıl başlarına kadar muhafaza eden Bizanslılaşmış Ermenilerce (Hay-Horom) mesken tutulmuştu. 1915'e kadar burada 40 Ermeni ve 10 Türk evi bulunmaktaydı. Köyün aşağısındaki Aziz Georg (Aziz Yorgi) kilisesi muhtemelen sular altında kaldı.

Şırzu

Şrzu, Şozi, Şozon, Şoğzu, Şğzun, Şrzun, Şerzu, Osmanlı Türkçesinde Şırzi ve Modern Türkçede Esertepe olarak adlandırıldı. Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin 5 km kuzey-batısında, Fırat Nehrinin sol kıyısında bulunuyordu. Ortaçağda Yunan ayin usullerini 20. yüzyılın başlarına kadar muhafaza eden Bizanlılaşmış Ermenilerce (Hay-Horom) mesken tutulmuş bir yerleşim yeri olarak geçmektedir. 1914'te 30 dolayında Ermeni ve 20 kadar da Türk evi bulunmaktaydı. Bir yüzyıldan fazladır yıkık olan Aziz Nikolas Kilisesi, 1915'te hala faal olan Aziz Jean-Chrysostomos Kilisesi (Surp Hovhan Vosperagan), Küçük Khanıgdur Kilisesi bu köyde bulunmaktaydı.

VII. Eğin'de Dini Yaşam ve Gruplar

İlk başlarda dini olarak Surp Eçmiyazdzin Kilisesi'nin önemli ruhani önderliklerinden biri olan Eğin, daha sonraları İstanbul'daki Ermeni Patrikliğine bağlanmıştı. 1758 yılında eserini kaleme alan Patrik Hagop Nalyan, Eğin Kilisesi'nin ruhani yönetiminin Eçmiyadzin şehrinde bulunan ana kiliseye bağlı olduğunu ve eski kayıtlara bakıldığında, kiliseler ve manastırları olan Eğin ruhani önderlik makamına doğrudan Surp Eçmiyadzin'in belirlediği başpiskoposlar veya piskoposlar atandığını yazmıştı. Aynı zamanda Eğin'de din adamı yetiştirilmesi için rahiplerin konakladığı özel bir birim bulunmaktaydı.

1878 yılında bir süre Eğin Surp Pırgiç Manastırı'nda piskoposluk yapan Rahip Karekin Sırvantsdyants, bu zaman zarfında Eğin'in ruhani bir önderinin olmadığını, piskoposluk bölgesinin küçük olduğunu ve Eğin'de böyle bir makama işleri kendi kendilerine yönetebilmelerinden dolayı gerek olmadığını raporunda yazmıştı. Kendisi görev yaptığı dönemde Eğin'deki papaz sayısının yeterli olmadığını belirtmektedir.

1881 tarihli Mamuret'ül-aziz Vilayeti Salnamesi'nde Eğin Kazası ile ilgili istatistik verilere göre Eğin'de 13 kilise, 1 manastır ve 1 murahhashane (piskoposların konakladığı yer) bulunmaktaydı.

Surp Pırgiç Manastırı

Eğin'deki önemli dini kurumlardan biri Surp Pırgiç Manastırıydı. Eğin'den beş saat uzaklıkta bulunmaktaydı. Manastırın yakınında bulunan bir kayaya inşa edilmiş Surp Yerevemum adlı şapelin ismiyle Yerevman Manastırı olarak da anılmaktaydı. Taşra meclisinin ve ruhani önderliğinin yönetiminde bulunuyordu. Oldukça yüksek bir mevkiye kurulan manastırın binaları oldukça eski ve büyüktü.[33]

[33] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 298.

Surp Pırgiç Manastırı'nın, Romalı General Placidus tarafından 2. yüzyılda kurulduğu iddia edilmektedir. Buna göre Placidus bir av partisi sırasında rüya görür. Rüyasında kovaladığı şey ona dönerek şöyle der: "*Placidus neden beni kovalıyorsun? Ben aradığın kimse, âlemin nuru ve dirilişim.*" Bu rüya ve vahiy sonucu general din değiştirip Yunanca bir isim olan Eustathios adını almıştı. Bu söylentinin gerçekliği tartışmalıdır ama Surp Pırgiç Manastırı'nın, 6. ila 9. yüzyıllar arasında Bizanslılar yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Manastırın varlığını kanıtlayan en eski belge 1446 tarihli şu an İstanbul'da bulunan bir elyazması eserdir.

16. yüzyılda, Garmir Arakhcin ("kırmızı başlık") lakaplı Vartan isminde birisi manastırı yenilemiş, bir dış duvarla etrafını çevirmiş ve gerekli olan şeylerle içini donatmıştı. Başrahiplerin hepsi bu manastırı yazlık ikametgâhları olarak kullanmışlardı.

Manastır, kilise ve Zuhur şapeli dışında katlı konaklama yapıları, hizmetkârlar için kalacak yerler, bir ekmek fırını, mutfaklar, kilerler, ağıllar ve ahırlar içermekteydi. Önünde, asma çardakları ve incir ağaçlarıyla gölgelenen, üç soğuk kaynağın beslediği havuzuyla bir bahçe (has bahçe) bulunmaktaydı. Manastırın daha ilerisinde Çöpler Mare (çöplerin yılanı) adıyla anılan ve demiri bakıra dönüştürdüğüne inanılan sıcak bir su kaynağı bulunuyordu.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde manastıra, bina ve hücreler ek olarak inşa edilmişti. 1880'lere doğru manastır bakımsız kalmıştı çünkü hizmetçiler, ortakçılar ve keşişler manastırı terk etmişlerdi. Elyazmaları merkezde korunmaya alınmıştı yalnız 8 Kasım 1895'te manastır soyulmuştu.[34]

Manastır şimdilerde öyle bir yıkıntı halindeki yapı planı dahi çıkarılamıyor. Dış duvarlardan çevre hatları anlaşılabiliyor ve tek sağlam duran kısmı Batı kapısıdır.

Manastırda yaşayan cemaat gelirlerini, zirai faaliyetlerden (sütçülük, kürkçülük, kuzular), taşınmazlarından ve evlilik, hac ziyaretleri ile topladığı bağışlardan sağlıyordu. Rahip Karekin manastırda görev yaptığı sırada gelirlerini listelemişti buna göre manastırın Eğinli Krikor Arabyan adına tapuda kayıtlı yirmi tarla ve dört bahçesi vardı. Tarlalardan 30 ölçek buğday geliyordu. Bunun dışında İstanbul'da Valide Han'da bir odadan 1500 kuruş, nişan merasimlerinden 1500 kuruş, meyvelerden 1000 kuruş, ayrıca getirisi olmayan İstanbul Alacahamam'da yıkık bir durumda bir oda ve Sümbüllü Han'da iki odanın mülkü manastıra aitti. Manastıra ait İstanbul'da bulunan mülkler, Boğos Gelgelyan ve halefleri adına kayıtlıydı.[35]

Eğin Manastırında görev yapan episkoposlar:

1595 Vartan

1611 Hovhannes (1) Bengatsi

1612 Garabed (1) God

[34] *A.g.e.*, s. 300.

[35] Rahip Karekin Yayımlanmamış raporları.

1620 Hovhannes (1)

1650 Hovhannes (II)

1672 Hovhannes (III)

1682 Ğazar (1) Vartabed

1690 Garabed (II) Gancaklı (a)

1715 Hovhannes (IV)

1730 Garabet (II) Gancaklı

1744 Hovhannes (V) İzmirli

1760 Eğinli Mardiros

1763 Ulnlu Khaçadur

1777 Mikael (1) Asdvadzapan

1795 Parseğ Asdvadzapan

1802 Kalust, Psikopos

1824 Çorlulu Yeremya

1854 Eğinli Bedros

1864 Amidli Hagop

1866 Nigoğayos Ağanyan

1870 Mikael (II) Asdvadzapan

1874 Amidli Hagop (1)

1876 Ğazar (II)

1877 Amidli Hagop (II)

1878 K. Sırvantsdyants

1885 Hagop (II) Hopigyan

1896 Muşeğ (I) Seropyan

1898 G. Arslanyan

1905 Gorüyn Esayan

1907 Ardavazt Kalenderyan

1908 Bedros (II) Muşeğ (II)

1915 --------[36]

Naregatsi Şapeli

Surp Pırgiç Manastırı dışında Eğin'de genellikle adak sunmak ve şifa bulmak amaçlı kullanılan bir şapel bulunmaktadır. Bu şapeli Van'dan göçerek Eğin'e gelen Nareg Manastırı'nın keşişleri kurmuşlardı. Keşişler yanlarında Van Nareg

[36] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 298.

Manastırı'nın kurucusu Surp Nareg'in naşının kalıntılarını getirmişler ve Eğin'e yakın Araga denilen yerde bir şapel inşa etmişlerdi.[37]

Daha öncesinde Eğin'deki Ermeni yerleşmelerinden bahsederken Araga köyünün coğrafyasına ve kuruluşuna dair bilgiler vermiştik. Şimdi de Toros Azadyan'ın anılarını anlattığı bir yazısından bu şapel ile ilgili bilgiler vereceğiz. Anılarından öğrendiğimize göre Eğinliler özellikle Vartavar Bayramı sırasında büyük bir kafile halinde burayı ziyaret ediyorlardı. Azadyan, Şapelin yanındaki kutsal bir ayazmadan bahsetmektedir. Ziyaret edenler şapelin yanında bulunan su kaynağı yanında konaklamaya çalışıyorlardı. Söylendiğine göre buraya gelen imanlı hastalar şifa bulurdu, körlerin gözü açılırdı, sağırların kulakları açılır ve topal ile sakatlar ise sevinçlerinden cirit oynamaya başlarlardı. İnanışa göre Narek'in havası, suyu ilaç ve dermandı. Nareg Şapeli'nin bir başka kutsal yeri ise Çobni adı verilen bir zatın mezarıydı. Söylendiğine göre bu mezarın içinde yatan kişi sağlığında hastalıklardan Aziz Narekatsi sayesinde kurtulmuş ve Hıristiyan olmuştu. Bu sebeple insanlar Vartavar Bayramı sırasında bu mezara da yakın konaklamak isterlerdi.

Vartavar Bayramı sırasında Narekatsi Şapeli'nin çevresinde panayırlar düzenlenirdi. Yiyecek ve içecekler dışında küçük şişelere doldurulmuş kutsal su satılırdı. Narekatsi Şapeli'ni Eğin'in ve yakın çevresindeki yerlerin dini önderleri, papazlar ve muganniler ziyaret ederlerdi. Ayin yapıldıktan sonra herkes çadırlarına döner ve kurbanlar kesilirdi. Daha sonrasında eğlence başlardı. Yerel türküler söylenirdi. Davul, zurna ve çeşit çeşit saz aletleri çalınırdı. Bunun dışında kılıç-kalkan oyunu oynanır ve yörenin sporcuları meydana çıkarlardı. İp cambazları ve nişancılar hünerlerini sergilerlerdi.

Eğlenceden sonra pişen kurban etleri kutsanır ve dağıtımına başlanırdı. Bu sıralarda Narekatsi Şapeli'nde de ayin düzenlenirdi. Ayin sırasında Vartavar Bayramı'nın Hıristiyanlık öncesi din ile ilişkisini ve anlamını, Aziz Narekatsi'nin hayatından kesitleri ve İsa Mesih ile karşılaşması gibi konular anlatılıyordu. Bundan sonra Aziz Narekatsi'nin kemik kalıntıları, gelen halkın şifa bulması için şifa dualarıyla beraber herkesin gözünün önünde ortaya çıkarılıyordu. İnsanlar şifa bulmak için kutsal su ile delirmişçesine birbirlerini ıslatıyorlardı. Eğinli Ermeniler bir daha ki Vartavar Bayramı'na kadar Narekatsi'nin Şapeli'ne pek uğramazlardı. Sadece şifa bulmak isteyenler giderlerdi.[38]

---

[37] *A.g.e.*, s. 282.

[38] Toros Azadyan, "G. Naregatsi'nin Külleri Yakınında Bir Adak Yeri Ziyareti", *Zümrütten Cübbe.*

Yerel giysileriyle
Eğinli bir kadın
(Les Armeniens)

Kaynak: Arsen Yarman, *Ermeni Yazılı Kültürü*, Türkiye Ermenileri Patrikliği, 2012

Eğin'deki Kiliseler ve Cemaatleri

Surp Pırgiç Manastırı ve Aziz Narekatsi Şapeli dışında Eğin'in merkezinde ve köylerinde kiliseler bulunmaktaydı. Fred Burnaby 1877 yıllarındaki Anadolu gezisi sırasında Eğin'de iken bölgenin kaymakamı ile beraber bir Gregoryen Kilisesini ziyaret etmişti. İzlenimlerini eserinde şöyle aktarmaktadır: "*Ermeni Kilisesine gittim. Yerde sık dokunmuş Acem halıları vardı. Duvarda birkaç tane yaldız çerçeveli resimler asılıydı. Kilise mümin cemaat ile dopdoluydu. Kilisenin üst asma balkonunda kadınlar yer alıyordu. Kafesle örtülü olduğundan yüzleri görünmüyor sadece gözleri seçilebiliyordu. Buna rağmen kafes deliklerinden alacalı gözler etrafı süzüyordu bu da bir erkeğin düşüncelerini uyandırmaya yeterliydi. Papaz ayin için hazırlanırken, birkaç erkek çocuk da ona ipek dokuma ve ağır olan kıyafetlerini kuşanmasına yardımcı oluyordu. Pelerinin üzerinde ışıldarcasına parlayan bir haç motifi vardı. Bir başka grup çocuk ise ellerinde uzun mumlarla oraya buraya koşuşturarak birbirlerine engel olma pahasına kendilerince üstlendikleri görevin en iyisini yerine getiriyorlardı. İlahiler kilise mugannileri tarafında icra ediliyordu. Önce mevcut misafirlerin ait oldukları milli kimliklerinden dolayı saygı ifadesi olarak, İngiliz Kraliçesine ardından da, Osmanlı Sultanına methiyeler içeren ilahiler okudular. Yaşlı Papaz vaaz esnasında herkesin imkânları ölçüsünde ellerinden geldiği kadar Sultan'a yar-*

dımcı olması gerektiğini vurguladı. Kilisede kaymakam yanımda oturuyordu ve verilen vaazdan çok memnun görünüyordu. Memnuniyetinin ifadesi olarak 'İyi, çok iyi' dedi."[39]

Eğin'in merkezinde bulunan bir kilise hakkında izlenim edindikten sonra merkezdeki ve diğer kasabalardaki kiliseleri, gelirlerini ve cemaatlerine dair bilgileri sıralamaya başlayabiliriz.

Eğin'in merkezinde Surp Asdvadzadzin ve Surp Kevork adlı iki tane kilise bulunuyordu. Surp Kevork 1870'li yıllarda büyük meblağlar harcanarak kâgir ve kubbeli bir şekilde inşa edilmişti. Ziyaret eden insanları etkileyen muhteşem bir binaydı. Kiliselerin gelirleri yöre halkından toplanan 13.500 kuruş ve Surp Kevork Kilisesi'ne ait iki evden gelen 500 kuruş'tu. Eğin genelinde Gregoryen 5284 Gregoryen ve 50 Protestan Ermeni yaşıyordu ve hane sayısı 1008'di.[40] 1913-14 tarihinde Patrikhanenin yaptırdığı sayıma göre sadece Eğin merkezinde 52 hane bulunuyordu ve nüfusu 319 kişiydi.[41]

Eğin'in köylerinden Abuçeh'te Surp Nişan adlı gösterişli bir kilise bulunmaktaydı. Kilisenin gelirleri İstanbul'da Kapalı Çarşı'da bulunan üç dükkândan 5000 kuruş, Abuçeh'teki dört dükkân ve bir fırından 4000 kuruş ve yöre halkından toplanan 1200 kuruştan oluşuyordu. Surp Toros, Surp Minas ve Surp Sahag adlı kiliseler yıkıma terk edilmişti. Rahip Karekin'in 1877-78 arası verdiği bilgilere göre Abuçeh'te Ermenilere ait hane sayısı 180 ve Gregoryen Ermeni nüfusu 1000 kişiydi.[42] Patrikhanenin 1913-14 yılları arasında yaptırdığı sayıma göre 320 hane ve 1920 kişi Gregoryen Ermeni bulunuyordu.[43]

Eğin'in köylerinden Gamırgap'ta Surp Asdvadzadzin ve Surp Kevork adlı iki kilise bulunuyordu. Bu kilisenin gelirlerini Gamırgap'ta bulunan bir fırın ve iki değirmenden elde edilen 3500 kuruş, İstanbul Beyoğlu'nda iki ev ve on yedi dükkân ve odalardan gelen 22000 kuruş ve yöre halkından toplanan 4000 kuruş oluşturuyordu. Surp Hagop ve Surp Toros adlı iki kilise zaman içinde harabeye dönmüştü. Rahip Karekin'in 1877-78 yılları arasındaki verdiği verilere göre Gamırgap'ta Gregoryen Ermenilere ait hane sayısı 170 ve Ermeni nüfusu 808 kişiydi. Patrikhane'nin 1913-14 yıllarında yaptırdığı sayıma göre 215 hane ve 1260 kişi Ermeni bulunmaktaydı.

Eğin'in köylerinden Garuşla'da Surp Asdvadzadzin adlı kilise bulunmaktaydı. Kilisenin gelirlerini İstanbul Zindankapı'da bir dükkân, Vezir Han'da bir odadan gelen 4500 kuruş ve yöre halkından toplanan 300 kuruş oluşturuyordu. Bu kiliseden ayrı daha çok adak yeri olarak kullanılan Surp Gozmos adlı küçük bir kilise vardı. İnsanlar bu kilisede sık sık ayin yapıp adak adarlardı. Rahip Karekin'in 1877-78 yılına ait verilerine göre Garuşla'da Ermenilere ait hane sayısı 42 ve Gregoryen Ermeni nüfusu 168 kişiydi. Patrikhane'nin 1913-14 yılında yaptırdığı sayıma göre 50 hane ve 256 kişi Ermeni bulunmaktaydı.

---

[39] Fred Burnaby, *On Horseback Trough Asia Minor*, London, 1877, c. 2, s. 25-37.
[40] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.,* s. 290.
[41] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, *a.g.e*, s. 379.
[42] V. Barzaktsi, *a.g.e.*, s. 291.
[43] Paul B. Paboudjian, *a.g.e.*, s. 383.

Eğin'nin Ermeni nüfuslu köylerinden Lick'te Surp Asdvadzadzin Kilisesi bulunmaktaydı. Kilisenin gelirini yöre halkından toplanan 2000 kuruş oluşturuyordu. Bu köyde yıkık bir kilise bulunmaktaydı. Rahip Karekin'in 1877-78 yılına ait verilerine göre Lick'te Gregoryen Ermenilere ait hane sayısı 85 ve Ermeni nüfusu 510 kişiydi. Patrikhane'nin 1913-14 yılında yaptırdığı sayıma göre 80 hane ve 526 kişi Ermeni bulunmaktaydı.

Eğin'nin Ermeni nüfuslu köylerinden Narver'de Surp Minas adlı kilise bulunmaktaydı. Kilisenin geliri yöre halkından toplanan 1000 kuruştan oluşuyordu. Rahip Karekin'in 1877-78 yılına ait verilerine göre Narver'deki Gregoryen Ermenilere ait hane sayısı 32 ve Ermeni nüfusu 174 kişiydi. Patrikhane'nin 1913-14 yılları arası yaptırdığı nüfus sayımına göre 38 hane ve 207 Ermeni bulunmaktaydı.

Pinkyan köyü idari bakımdan Divriği'ye bağlı olsa da Ermenilerce dini açıdan Eğin'e bağlı kabul edilmekteydi. Pinkyan'da Surp Hırışdagabed (Başmelek), Surp Asdvadzadzinve Surp Yerek Mangunk adlı üç kilise bulunmaktaydı. Safrasyan'a göre Surp Hırışdagabed 1794 yılında Jijyan Amiralar tarafından inşa ettirilmişti. Surp Asdvadzadzin adlı kilise ise padişahın emir ile 1893 yılında inşa edilmişti.[44] Kilisenin gelirlerini İstanbul'da Taş Han'da bulunan üç oda, bedestende bir dolap, bitpazarında bir dükkân, Sipahi Çarşısında bir dükkândan toplam 9000 kuruş, Pinkyan köyünde bulunan üç adet araziden 200 kuruş ve yöre halkından toplanan 5000 kuruş oluşturmaktaydı. Pinkyan köyünde ayrıca Surp Takavor, Surp Nigoğos, Surp Haç ve Surp Hagop adlı şapeller bulunmaktaydı. Bunların dışında köye yakın Hanagdur ve Sosek'te harabe haline gelmiş birer kilise vardı. Rahip Karekin'in 1877-78 yılına ait verilerine göre Pinkyan'da Gregoryen Ermenilere ait hane sayısı 170 ve Ermeni nüfusu 980 kişidir. Patrikhane'nin 1913-14 yılında yaptırdığı nüfus sayımına göre 1300 nüfuslu bir Ermeni köyüydü.

Eğin'in Arek mahallesinde Surp Lusaroviç Şapeli vardı. Sanakhsig adlı köyde Surp Hagop kilisesi harabe halinde bulunuyordu. Ayrıca Yakuplu köyünde de bir yıkık kilise vardı.

1877-78 yıllarında Eğin'de bulunan Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın raporunda bulunmayan yalnız 1913-14'te Patrikhanenin yaptırdığı sayımda Ermeni nüfusa sahip olan bazı köyler vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Perga/Pagen (1170 Ermeni), Vakşen (276 Ermeni), Küşne (397 Ermeni), Zabiliar (16 Ermeni), Grani (92 Ermeni), Hasgni (70 Ermeni), Ehnetsig (231 Ermeni), Khoroç (115 Ermeni), Dzak (687 Ermeni), Maşgerd (496 Ermeni), Sağmuga (279 Ermeni).

Eğin'de yukarıda saydığımız Gregoryen mezhebinin dışında Rum-Ortodoks inanışına benzer bir inanışa sahip Hay-Horom adı verilen Ermeniler bulunmaktaydı. Eğin'nin Vank, Tsorak, Muşega, Şirzu adlı köylerinde Hay-Horomlar yaşıyorlardı. Rahip Karekin'in raporundan 1878 yıllarında Vank Köyü'nde 180

---

[44] Jean-Michel Thierry de Crussol, *Monuments Arméniens de Haute-Arménie*, CNRS Editions, 2005, s. 181-182.

ve Şirzu köyünde 138 Hay-Horom yaşadığını biliyoruz. Vank Köyü'nde bulunan Surp Sarkis adlı şapel Ortodoks Ermenilere ve Surp Kevork adlı şapel Hay-Horomlara aitti.

1913-14 yıllarında Patrikhane'nin yaptırdığı nüfus sayımına göre Vank köyünde 40 hane 150 kişi Hay-Horom, Şirzu köyünde 320 Hay-Horom, Muşega köyünde 164 Hay-Horom ve Tsorak'ta 70 Hay-Horom Ermenisi bulunmaktaydı.

Hay-Horomlar

Hay-Horom (Rum Ermenisi)'lar Orta ve İç Anadolu'da Tokat civarlarında küçük gruplar halinde yaşadıysalar da, esas yerleşim yerleri Eğin ve civarıydı. Hay-Horomların Ortodoks Ermenilerden hiçbir farkı yoktu. Yalnız Eğin'deki Hay-Horomlar Rumca bilmiyorlardı. Evde, okullarda Ermenice konuşuyor ve mektuplarını, kayıtlarını Ermenice tutuyorlardı. Papazları Rumca bilmiyordu. Sadece Papazların başlıkları, kiliselerde kullanılan eşyalar ve liturji Rum kilisesine aitti. Kilisede ayinler genelde Ermenice yapılıyordu. Mesela Badarak Ayini Rumca'dan Ermeniceye çevrilerek, Rum-Ortodoks kilisesi makamına göre okunuyordu. Sadece Havadamk ve Surp Asdvadzı adı verilen ilahiler Rumca okunuyordu ama Hay-Horom cemaati Rumca ilahileri anlamıyordu. Gregoryen Ermeniler tarafından "Dzat Hayer" (Yarım Ermeni) ya da Armenyak olarak adlandırıldılar.

Hay-Horomlar dillerini muhafaza etmekle beraber Bizans İmparatorluğu'nun izlediği asimilasyon politikaları nedeniyle ya da Ortodoks inancına geçmenin konjoktürel avantajları nedeniyle Grek-Ortodoks mezhebinin ritüellerini kabul etmiş Ermenilerdi. Ermeni Tarihçi Arşak Alboyacıyan, Bizans Kilisesi'ne bağlanmayan Ermenilerin ağır vergiler ve askerlik yükümlülükleri altında ezildiklerini ve bu süreç içerisinde bir kısım Ermenilerin Rum mezhebine dâhil olmak zorunda kaldıklarını eserinde yazmaktadır.[45]

Yorgos I. Anastasiadas, eserinde Hay-Horomların Rumca bilmediklerini ve Ermenice ile Karamanlıca Türkçesi konuştuklarını iddia etmektedir. 1896 yılında Hay-Horom kiliselerinde Karamanlıca ilahilerin daha fazla okunmaya başladığını eserinde belirtmektedir.

Yorgos I. Anastasiadas, Hay-Horomların kökenleriyle ilgili üç tez sıralamaktadır. Bunlardan ilki dinsel ayrılık fikrinde yola çıkarak Rum Ruhbanına tabi olan Ermenilerin zamanla kendilerini Rum olarak kabul ettiklerini iddia etmektedir. İkici tez Hay-Horomların esas olarak Ksenefon'un Onbinlerinden oldukları ve tarihsel süreç içerisinde buna eklenen diğer Yunanlılarla birlikte sayılarının giderek arttığı yönündedir. İkinci teze göre Hay-Horomlar, çıktıkları askeri seferler sonucunda Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde kalan ve Ermeni nüfusa katılan Rumlardır. Üçüncü tez onomastik bir temele dayanmakta ve Hay-Horomların Eğin'de yoğun olarak yaşamalarını onların geldikleri yere bağlamaktadır. Buna göre Eğin adı, Yunanistan'da Atina yakınlarındaki bir ada olan

[45] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *ag.e.*, s. 25.

Egina'dan gelmektedir ve Eğin şehrini de oradan gelen kişiler kurmuş olmalıdır. En zayıf tez budur çünkü Eğin adı Ermenice kaynak manasına gelen "Agn" kelimesinin Türkçe söyleniş şeklidir.

1830 yılında iki Amerikalı misyoner Ermenilerin yaşadıkları köyleri ziyaret etmişlerdi ve araştırmalarını, gözlemlerini 1834 yılında yayınlamışlardı. Eserde Hay-Horom Ermenilerine dair şu bilgilere yer verilmişti: "*Günümüzde Agn'da az sayıda Hay-Horom cemaati bulunmaktadır. Konum olarak Arapgir'in kuzeyinde ve Fırat nehrinin batısında yer alırlar. Eçmiyazin şehrinde onlardan biriyle tanıştık. Kendisi bugüne kadar tanık olduğumuz en varlıklı ve soylu Ermenilerdendi. Anlattığına göre memleketi Diyarbekir ve Sivas'tan otuz saat, Maden'den ise on altı saat uzaklıkta yer alırmış. Yörede beş köy bulunur ve hepsi Ermenice konuşur fakat Rum kilisesine bağlıymışlar ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Patriği'ne bağlı özel bir Metropolitleri varmış. Geçmişte devlet tarafından birçok ayrıcalıklara sahipmişler. Kilisede okudukları kitaplar Ermeniceymiş ve Kudüs'e hacca gittiklerinde Rumların istemelerine karşı gelerek Ermeni ayinlerine katılırlarmış.*"[46]

Protestan Ermeniler

Hay-Horomlar dışında Eğin merkezinde Protestan Ermeniler bulunuyordu. 1877-78 yılları itibariyle nüfusları 50 kişiydi. Aynı yıl Fred Burnaby Anadolu'daki bir gezisi sırasında Eğin'e de uğramıştı ve bir Protestan kilisesindeki ayine misafir olmuştu. Eserinde gözlemlerini şöyle aktarmaktadır: "*Bizler daha sonra Protestanların kilisesine uğradık. Burası pastörün evinde büyükçe bir odadan başka bir yer değildi. Ziyaretimizden dolayı iki genç İngilizce bir ilahi okudu. Gençlerin İngilizce aksanları gayet yerindeydi ama sözcüklerin manasını anladıklarını söyleyemem. Pastör ise bizim dilimizi konuşuyordu. Odanın içerisinde ne bir resim ne de bir heykel vardı. Vaftiz için kullanılan sade havuz dışında hiçbir ihtişam göze çarpmıyordu. Sade bir kıyafet giyinen pastör duaların ardından vaaza başladı. İncil'de yazıldığı gibi nasıl ki Yahudilerin Roma İmparatorluğuna vergi vermeleri bir görev icabındaysa aynı şekilde Hıristiyanların da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı görevlerinden olan vergiyi aksatmadan ödemeleri ve Ermeni Protestan cemaatinin daima Osmanlı yönetimine yardımcı olmaları gerektiğini ifade eden bir vaaz verdi.*"[47]

Müslümanlaşmış Ermeniler

Eğin'de Hıristiyan Ermenilerin dışında yaşadıkları baskılar sonucu Müslümanlaşmış Ermeniler de bulunmaktaydı. Patrikhane'nin 1913-14 yıllarında yaptırdığı sayımda bu köylerin adlarını gösteren geniş bir listesinin yapıldığını görmekteyiz. Bu sayımdan önce daha kısa bir listeyi bölgede görevi sebebiyle bulunan Rahip Karekin Sırvantsdyants vermiştir.

Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın 1877-78 tarihli raporuna göre Müslümanlaşan köylerin isimleri şunlardır: Pager, Arko, Akrak, Abrank, Santukht, Vets Keği Akrak, Miçin Keğ, Van, Ağvorik, Sergevil, Kazan, Hoğtar, Ardos, Averak, Hırabad, Tavok, Urek, Hapanos, Pazmaşen, Gecagi, Pışadi, Çemişgezek ve Surp Toros Nahiyesi. Adı geçen köyler Müslümanlaşmalarına rağmen semt,

[46] Eli Smith, H. G. O. Dwight, *Missionary Researches in Armenia*, London, 1834, s. 418-419.
[47] Fred Burnaby, *a.g.e.*, s. 25-37.

tarla, bağ isimleri Ermeniceydi ve lehçelerinde Ermenice kelimeleri çok kullanıyorlardı.[48]

Bu köylerin dışında Rahip Sırvantsdyants Gaşo köyünün Müslümanlaşmasıyla ilgili ve Müslümanlaşan Ermenilere bir tepki niteliği de taşıyan bir halk hikâyesi anlatmaktadır: "*Gaşolular din değiştirdikleri esnada köyün papazı bağdaymış. Papazın karısı bağa koşup papaza çabuk olmasını, köyün toptan Müslümanlaştığını haber verince, papaz efendi, "Vay! Karı sen daha gavurca mı konuşuyorsun, ben çoktan Müslüman olmuşum" diye karşılık vermiş. Papazın zavallı karısı saçını başını yolmuş. Bir kayanın tepesine çıkıp Gamırgaplılara, 'ey ahali bir tek Ermeni ben kaldım. Eğer Allah'ınızı seviyorsanız benim ruhuma künlük yakın ve dua edin' diye seslenerek onların gözleri önünde kendini kayalardan aşağı atmış ve Fırat'ın sularında sürüklenmiş. Gamırgaplılar kadının cesetini sudan çıkartarak gömmüşler. Her dini yortuda mezarı okunur ve her cumartesi akşamı Gamırgaplı nineler, "Allah eski ve yeni ölülere, haksızca öldürülenlere, denizde ve karada ölenlere, yol yapana, çeşme getirene, köprü yapana, taşları yontana merhamet etsin" diyerek dua okuyup künlük yaktıklarında, "Allah Gaşolu Yeretsgin mamaya da merhamet etsin" diyerek eklerler.*"

Eğin'deki Müslümanlaşmış köylerle ilgili daha ayrıntılı bilgileri Patrikhane'nin 1913-14 yıllarında yaptırdığı nüfus sayımı vermektedir. Eğin'de müslümanlaştırılmış Ermenilerin yaşadığı söz konusu 36 köy şöyle sıralanıyordu: Salahlu (150 Sünni), Akrag (70 Sünni), Horom Akrag (70 Sünni), Vankeağ (60 Sünni), Urig/Usik (330 Sünni), Yakublu (200 Sünni), Çipver(275 kişinin 220'si Kızılbaş), Pağaştaş (220 Kızılbaş), Bağçe (25 Kızılbaş), Poşayk(48 Sünni), Sanakho(?), Averag(80 Sünni), Tavok (170 Sünni), Atmeh(70 Kızılbaş), Kefran/Kakharan (38 Sünni), Tabad (36 Sünni), Khasa (200 Sünni), Ardos (65 Sünni), Heğdar (120 Sünni), Gomsgian/Gemuşkan (40 Sünni), Paşaği (50 Sünni), Serkevil (280 Sünni), Gaşo/Keşu (400 Sünni), Bedergan (150 Sünni), Gicegi/Kecehku (402 Sünni), Abrenk/Abrarank (300 Sünni), Çaltı/Ağılner/Ağillier (50 Sünni), Dilli (40 Kızılbaş), Ağıl (50 Kızılbaş), Pazmaşen (80 Kızılbaş), Çanakçı (18 Sünni), Küydir/Verin Kendir ve Küydir/Varin Kendir (150 Sünni), Hapağnos/Çanus (200 Sünni), Ekreg/Akarag (450 Sünni), Yergyü/Arko/Erku (350 Sünni). Toplam 5.157 müslümanlaştırılmış Ermeni bu saydığımız 36 köyde yaşamaktaydı. Müslüman Ermenilerin yaşadıkları köylerin Ermenice adları çoğunlukla muhafaza ettiklerini görüyoruz. Birçok ailenin Torosoğlu, Zohraboğlu gibi küçük değişikliklerle Ermeni soyadlarını taşıdıklarını bilmekteyiz. Dönmelerin gizliden gizliye eski adetlerini sürdürdükleri bilinmekte ve çevre Müslüman köylerce kendilerine gâvur denilmektedir.[49]

[48] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 292.
[49] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, *a.g.e.*, s. 384.

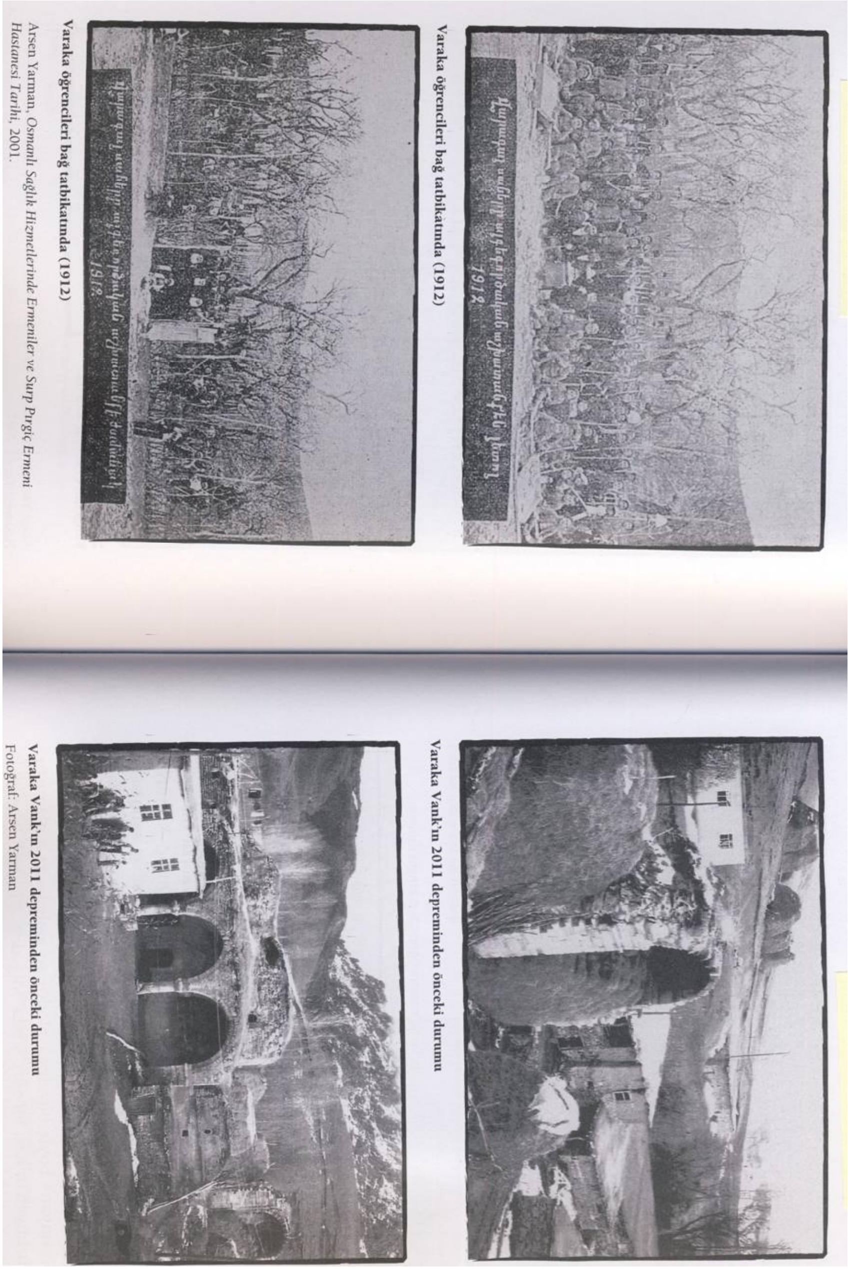

Kaynak: Arsen Yarman, *Ermeni Yazılı Kültürü*, Türkiye Ermenileri Patrikliği, 2012

VIII. Eğin'de Eğitim

Eğin'deki eğitim sistemine dair ilk bilgileri Rahip Karekin Sırvantsdyants'tan almaktayız. Eserinde okulların fiziki durumu, gelirleri, öğretmenlerin nitelikleri, öğrenci sayısı ve problemleri hakkında bilgiler vermektedir. Kendisi, Eğin merkezindeki semtlerin birleşerek okulları birer çiçek bahçesine dönüştürdüklerini ve tahsil için de yeterli sayıda değerli hocalar görevlendirdiklerini yalnız tek eksiklerinin Eğin'de kızlar okulunun bulunmaması olduğunu belirtmektedir. Aynı raporun verdiği rakamlara göre 1877-78 itibariyle Eğin ve köylerindeki toplam talebe sayısı 762 erkek ve 162 kızdı. Patrikhane'nin yaptırdığı 1913-14 tarihli sayıma göre Eğin ve çevresinde 20 okul ve 1300 öğrenci bulunmaktaydı.[50]

Eğin'in merkezinde altı tane okul bulunmaktaydı. Bunlar Naregyan Okulu, Nersesyan Okulu, Şuşanyan (kızlar için) Anaokulu, Arekyan Anaokulu, Özel Pervezyan Okulu ve Özel Behyentz Okul'larından oluşmaktaydı. Bu okulların gelirlerini dört dükkândan gelen 4000 kuruş, Narlıyan ve Dantzikyan vakıflarından gelen 2000 kuruş, kiliseden gelen 2500 kuruş, aylık ücret ve para yardımlarından 16600 kuruş ve iki özel okulun aidatı oluşturmaktaydı. Eğin merkezde 65'i kız olan 409 öğrenci bulunmaktaydı.

Eğin'in Abuçeh kasabasında Varaka adlı yıkık dökük son derece düzensiz ana sınıf bölümü de olan bir okul bulunmaktaydı. Geliri okula Harutyun Ağa Papazyan tarafından verilen 1275 konsolit tahvil bağışıydı. Ayrıca Hamamcıyan diye tanınan bir şahıs da tahvillerinin karından 131 Osmanlı lirası yardımda bulunmuştu. Abuçeh'te 1878 itibariyle 90 öğrenci bulunmaktaydı.[51] 1913-14'te Patrikhanenin yaptırdığı sayıma göre 158 öğrenci ve üç okul vardı.

Eğin'in banliyölerinden Gamırgap'ta Aramyan Okulu ve Surp Santuğhtyan Anaokulu bulunmaktaydı. İyi hocaları sağlam gelirleri ve dolayısıyla da gelişime açık öğrencileri vardı. Okulların gelirlerini İstanbul'daki mülklerden gelen 10000 kuruş ve kiliselerden toplanan 8000 kuruş oluşturuyordu. 1877-78 Rahip Karekin'in verdiği bilgilere göre Gamırgap'taki 32'si kız olmak üzere 79 öğrenci bulunmaktaydı.

Eğin'in banliyölerinden Garuşla'da Torkomyan Anaokulu bulunmaktaydı. Okulun gelirini kiliseden gelen 1500 kuruş ve halktan toplanan 500 kuruş oluşturmaktaydı. 1877-78'deki Rahip Karekin'in raporuna göre 6'sı kız olmak üzere 16 öğrenci bulunmaktaydı. 1913-14'te Patrikhane'nin yaptırdığı sayıma göre 42 öğrenci ve 2 okul bulunmaktaydı.

Eğin'nin Ermeni nüfuslu köylerinden Lick'te Askanazyan adlı neredeyse harabe halinde olan bir okul bulunmaktaydı. Okulun gelirlerini yöre halkından toplanan 4000 kuruş oluşturmaktaydı. Rahip Karekin'in 1877-78 yıllarına ait raporunda 10'nu kız olmak üzere 50 öğrenci bulunuyordu. 1913-14'te Patrikhanenin sayımına göre 78 öğrenci ve 2 okul bulunmaktaydı.[52]

---

[50] V. Barzaktsi, B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *a.g.e.*, s. 294.
[51] Rahip Karekin Sırvantsdyants yayımlanmamış raporlar.
[52] Paul B. Paboudjian, Raymond H. Kevorkian, *a.g.e.*, s. 384.

Eğin'in Ermeni nüfuslu köylerinden Narver'de Yepradyan Anaokulu bulunmaktaydı. Okulun gelirlerini yöre halkından toplanan 1000 kuruş oluşturmaktaydı. Rahip Karekin'in 1877-78 yıllarına ait raporunda 12 tane öğrenci bulunmaktaydı. 1913-14'te Patrikhane'nin yaptırdığı sayıma göre 22 öğrenci ve 1okul bulunmaktaydı.

Dini olarak Eğin'e ve yönetim olarak Divriği'ne bağlı olan Pinkyan köyünde, Surp Mesropyan ve Surp Nunyan adlı okullar bulunmaktaydı. Bu okulların geliri kiliselerden gelen 9000 kuruştan oluşmaktaydı. Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın 1877-78 tarihli raporuna göre 60'ı kız olmak üzere 120 öğrenci bulunmaktaydı.

Bu köylerin dışında Patrikhane'nin 1913-14 yıllarında yaptırdığı sayıma göre bazı köylerdeki okulları ve öğrencileri şöyle sıralayabiliriz: Pagen (160 öğrenci ve 2 okul), Vakşen (29 öğrenci ve 1 okul), Küşne (52 öğrenci ve 1 okul), Grani (25 öğrenci ve 1 okul), Hasgni (25 öğrenci ve 1 okul), Ehnetsig (15 öğrenci ve 1 okul), Khoroç (44 öğrenci ve 1 okul), Dzak (61 öğrenci ve 1 okul), Maşgerd (41 öğrenci ve 1 okul) ve Sağmuga (34 öğrenci ve 1 okul).

Adını saydığımız bu okulların dışında bölgenin kültürel açıdan gelişmesi için Eğinli Ermenilerce kurulmuş üç farklı cemiyet bölgede faaliyet gösteriyordu. Bu cemiyetler hakkındaki bilgilerden Rahip Karekin Sırvatsdyants yayımlamadığı raporlarında bahsetmektedir. Bunlardan ilki Azkasiragan Ingerutyun (Milletperver Cemiyeti) idi. Bu cemiyetin amacı sermayeleri 1000 liraya ulaştığında okul açmaktı. Cemiyetin geliri üyelerinden karşılanıyordu. Rahip Karekin Eğin'de bulunduğu sırada bu cemiyetin sermayesi 1000 konsolit ve 40 Osmanlı lirasıydı. Cemiyetin önde gelen üyeleri: Hovsep Canikyan, Krikor Der Krikoryan, Mardiros Barsamyan, Krikor Minnetyan, Kevork Kuyumcuyan ve Hagop Tataryan'dı.

İkincisi Usumnasiragan Ingerutyun (Eğitimperver Cemiyeti) adlı cemiyetti. Bu cemiyetin amacı müze kurmaktı. Geliri üyelerinden sağlanıyordu. Önde gelen üyeleri Hagop Koryan ve Avedis Horasancıyan'dı.

Üçüncüsü ise Şahaper Ingerutyun (Temettü Cemiyeti) adlı cemiyetti. Gelirini üyelerinden sağlayan bu cemiyetin amacı, kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geri kalan gelirin yüzde onunu okullara dağıtmaktı. Rahip Karekin Eğin'de bulunduğu sırada 500 Osmanlı lirası sermayeleri bulunmaktaydı. Bu cemiyetin önde gelenleri Manuk Kalenderyan, Kevork Zınzalyan, Hagop Koryan, İstepan Kasapyan, Nigoğos Kalasyan ve Arakel Sirunyan'dı.

Bu cemiyetlerin amaçlarından da anlaşılacağı üzere Eğin Ermenileri eğitime önem vermekteydiler. Aşağıda vereceğimiz listede gerek adını saydığımız bu okullardan gerekse Eğin dışında İmparatorluğun diğer bölgelerindeki okullardan ya da Avrupa'da bulunan okullardan eğitim almış Eğinli Ermenilerin listesini vereceğiz.

Eğinli Öğretmenler

Armenak Şpigyan: Gamırgap doğumludur. Eğitimini köyünde tamamladıktan sonra erken yaşlarda öğretmenlik mesleğine atıldı. Köy ve çevre illerindeki okullarda önce öğretmen daha sonraki yıllarda da müdür olarak görev yaptı.

1900'lü yıllardan itibaren S. Tavityan'ın yayınladığı "*Pürağın*" dergisinde çalıştı ve Eğin ile çevre köylerinin tarihi geçmişi ve demografik bilgilerini içeren makaleler yazdı. 1904'te "*Luys*" dergisinde iki hikâyesi yayınlandı. 1913'te vefat etti.

Berç İstepan Papazyan: 1839'da Eğin'in Pinkyan adlı köyünde doğdu. 1855 yılında İzmir Mesrobyan Okulu'nda ve 1858 yılında Ermeni Hastanesi Yetimhanesi'nde öğretmenlik yaptı. Galata Lusavoriçyan Okulu'nda müdürlük yaptı ve okulun geçmişi ile ilgili bir kitapçık hazırladı. Daha sonra Ermeni Ulusal Nizamnanesi'nin hazırlanış evresinde yer aldı. Uzun yıllar Ermeni Eğitim Kurulu'nda ve Mili Meclis üyeliğinde bulundu. Melikyan'ın kurduğu *Hayrenik* ("Vatan") adlı gazetede çalıştı. 1863-69 yılları arasında *Jamanak* ("Zaman") dergisini yayınladı. 1888'de vefat etti. Başlıca eserleri: *Harutyun Amira Bezciyan Biyografisi*, *Rupen A. Papazyan'ın Biyografisi*", *Ermenice Dil Bilgisi ve Ermeni Tarihi*, *Ermeni Okulları Talim ve Terbiye Programı.*

Haygazun Begyan: aslen Eğin'in Abuçeh Köyü'ndendir. Paris Ziraat Yüksek Okulu'ndan mezun olduktan sonra uzun yıllar Halkalı'daki Ziraaat Okulu'nda Ziraat-ı Umumiye derleri verdi.

Hovhannes Avakyan: 1882'de Eğin'in Pinkyan adlı köyünde doğdu. İlköğrenimini Pinkyan'da aldıktan sonra eğitime Sivas ve Merzifon'da devam etti. Mezun olduğu Merzifon Anatolya Koleji'nde öğretmenlik ve müdürlük görevinde bulundu. Erken yaşta edebiyatla ilgilenmeye başladı ve Van Amerikan Okulu'nda edebiyat dersleri vermeye başladı. 1911-1914 yılları arasında *Vandsob* dergisinin editörlüğünü üstlendi. Birçok dergi ve gazetede sanatsal makale ve eleştiriler yazdı, 1915 yılında Amerika'ya yerleşti. Amerika'da *Azt* ve *Hay Goçnak* adlı yayın organlarında yazı işlerinde editörlük yaptı. Tolstoy'un eserlerinden *Çar Fidor İvanoviç* adlı eseri Ermeniceye çevirmişti.

İstepan Avakyan: Eğin'nin Pinkyan adlı köyünde doğdu. Özellikle müzik alanında sergilediği başarılarıyla öne çıktı. Uzun yıllar kilise korosu yönetti ve Mesrobyan Okulu'nda müzik öğretmenliği yaptı.

Koharik Diraduryan: aslen Eğin'lidir. Erken yaşta müziğe merak saldı ve İstanbul Devlet Konservatuarı'ndan mezun olduktan sonra müzik öğretmenliği yapmaya başladı. Çok kaliteli soprano sesi vardı. Bu konuda Bayan Rola ve Rozeta'dan özel dersler aldı. Özel derslerin ardından Getronagan Okulu'nda solfej ve müzik dersleri verdi. Birçok konser ve resitallere solo olarak eşlik etti. *Arşın Mal Alan* operasının sinema filminde başrolü oynadı. Bütün bu işleri yaparken müzik öğretmenliğini bırakmadı ve uzun süre bu görevine devam etti.

Mardiros Hanesyan: 1875'te Eğin'in Gamırgap Köyü'nde doğdu. Babası Harutyun Hanesyan Gamırgap'ta ve İzmir'de müzik öğretmenliği yaptı. Mardiros Hanesyan ilköğrenimini köyündeki Aramyan Okulu'nda aldı ve eğitimine İstanbul'da özel dersler alarak devam etti. Erken yaşta öğretmenlik mesleğine atıldı. Kadıköy Aramyan ve Taksim Esyan Okullarında öğretmenlik görevinde bulundu. Dönemin birçok dergi ve gazetelerinde yazıları yayınlandı. Eserleri arasında en önemlisi 1932 yılında Beyoğlu Üç Horan Kilisesi'nin 125. yılı anısına hazırladığı, tarihi belge niteliği taşıyan kitabıdır.

Mateos Torosyan: 1875 tarihinde Eğin'in Gamırgap Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini yörede bulunan Aramyan Okulu'nda aldı. 1892 yılında Elazığ'a gitti ve iki sene boyunca muhasebecilik yaptı. Daha sonra İstanbul'a yerleşti. 1897 yılında daimi öğretmen olarak Berberyan Okulu'nda psikoloji ve pedagoji dersleri vermeye başladı. Samatya Sahakyan Okulu, Kadıköy Aramyan Okulu ve Kuruçeşme'deki cemaat okullarında öğretmen ve müdür olarak görev yaptı. 1909 yılında Torosyan Okulu'nu kurdu ve müdür olarak bu okulda görev yaptı. Öğretmenlik görevinin dışında dönemin gazete ve dergilerinde pedagojiye dair makaleler yayınladı. Ayrıca Güzide Sabri'nin *Ölmüş Bir Kadının Anı Defteri* ve *Yabani Gül* adlı eserlerini Türkçeden Ermeniceye çevirdi.

Melkon Kalenderyan: 1885'te Eğin'de doğdu. 12 yaşında İstanbul'a gelerek terzilik yaptı.1886 yılında açılan Beyoğlu Sanat ve Meslek Atölyesi'nde müdürlük yaptı. Aynı zamanda mahalle okullarında biçki-dikiş dersleri veriyordu. Ardından Avrupa'ya giderek mensucat sanayinde öğrenim gördü ve bu sırada dokuma sanatının inceliklerini öğrendi. Yurda dönüşünde bayan modasındaki yenilikleri modeller üzerinde uygulayarak takı-tasarım çalışmaları yaptı. Ayrıca Eğin lehçesini kullanarak çeşitli gazete ve dergilerde mizahi yazılar yazdı. *Âdem ve Havva*, *Temel Terzilik* ve *Biçki-Dikiş* öne çıkmış eserleri arasındadır. 1907 yılında vefat etmiştir.

Mıgırdiç Barsamyan: Eğin'in Abuçeh adlı köyünde doğdu. İlköğrenimini kendi köyünde aldıktan sonra Erzurum'daki Sansaryan Okulu'na devam etti. Hayatını öğretmenlik mesleğine adadı. Uzun yıllar taşrada ve İstanbul'daki mahalle okullarında öğretmenlik yaptı. Aynı zamanda "Milli Meclis" üyesiydi. Kardeşiyle beraber *Şant* ("Yıldırım") ve *Mer Daretzuytzı* ("Bizim Yıllık") adlı dergileri çıkardılar. Paris'te bulunduğu sırada ise kardeşiyle beraber *Gyank u Arvest* ("Yaşam ve Sanat") adlı dergiyi çıkardı. *Ermeni Edebiyatçılarının Dostları* adlı edebiyat dizisinin kurucu kadrosunda yer aldı ve bu diziden arkadaşlarıyla beraber 12 eser yayınladı. Yazmış olduğu eserlerden birkaçını şöyle sıralayabiliriz: *Ermeni Batılı Şairler*, *Avedis Aharonyan'ın Biyografisi* ve *Ümitsizlik Patlaması*.

Mıgırdiç Kalenderyan: Eğin'de doğdu. Özellikle müzik alanında sergilediği başarılarıyla ön plana çıktı. Uzun yıllar Surp Kevork Kilise Korosu'nu yönetti ve yörenin okulunda müzik öğretmenliği yaptı.

Nışan Torosyan: 1855'te Eğin'in Gamırgap Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini yöredeki Aramyan Okulu'nda başladı. Daha sonra Erzurum'daki Sansaryan Okulu'na devam etti ve buradan mezun oldu. Mezun olduktan sonra Aramyan Okulu'nda öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Bu görevi sırasında dil bilgisi içerikli bir okuma kitabı hazırladı. 1889 yılında İstanbul'a geldi ve Samatya Sahakyan Okulu'nda önce öğretmenlik görevinde bulundu daha sonra aynı okulda müdür olarak görevine devam etti. Bunun dışında Tekirdağ, Malkara ve Kadıköy Aramyan Okulları'nda da öğretmen ve müdür olarak çalıştı. Daha sonra bir dönem Yedikule Ermeni Hastanesi Yetimhanesi'nde müdür olarak görev aldı. Türkçe, Farsça ve Arapça dilbilgisi ders kitabı hazırladı, fakat bu kitabın yayınlandığını göremeden 1918 yılında vefat etti.

Vahan Kuyumcuyan: 1880 Eğin'de doğdu. İlköğrenimini Eğin merkezde bulunan Nersesyan adlı okuldan alsı. Daha sonrasında Erzurum'daki Sansaryan adlı okula giderek eğitimini tamamladı ve çeşitli şehirlerde öğretmenlik ve müdürlük görevlerinde bulundu. İlk görev yaptığı yer eğitim aldığı Nersesyan ve daha sonra da Naregyan adlı okullar oldu. Daha sonra Arapgir'de ve Erzurum'daki Sanasaryan adlı okulda görev aldı. Daha sonrasında Batıya kayarak Adapazarı'ndaki Getronagan adlı okulda ve bazı Beşiktaş'taki, Bandırma'daki, Bakırköy'deki, Kuleli'deki ve Korfu'daki okullarda görevler aldı. Ardından Fransa'ya gitti ve oradaki okullarda görev aldı. 1914 yılında Vahan Kuyumcuyan'ın Eğin şiirleri üzerine yaptığı araştırma ve inceleme yazıları, Taniel Varujan ve Hagop Cololyan'ın editörlüğünde *Navasart* adlı edebiyat dergisinde yayınlamıştı. Yazarın başyapıt olarak adlandırılan bu çalışması maalesef gün ışığına çıkarılamadı.

Kaynakça

Arıkan, Zeki, "Eğin Kasabası'nın Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, Sayı: 12.

Azadyan, T., "Agın ve Agın Lirizmi", *Nor Lur*, 1942.

Azadyan, Toros, "G. Naregatsi'nin Külleri Yakınında Bir Adak Yeri Ziyareti", *Zümrütten Cübbe* içinde.

Barzaktsi, V., B. Natanyan, K. Sırvantsdyants, *Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, (yay) Arsen Yarman, Derlem yay, İstanbul-2010.

Burnaby, Fred, *On Horseback Trough Asia Minor*, London, 1877, c. 2.

Canigyan, Hovsep, *Hnutyunk Agna(Agn Arkeolojisi)*, 1985.

Çakar, Enver, Füsun Kara, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağı'nda İskan ve Nüfus (1643 Tarihli Avarızhane Defterine Göre)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sayı: 2.

de Crussol, Jean-Michel Thierry, *Monuments Arméniens de Haute-Arménie*, CNRS Editions, 2005.

Nalyan, Hagop, *Kantzaran Tzanudzman*, İstanbul 1758.

Numan, Öztürk, , *Kemaliye (Eğin) Halıları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Bilim Dalı, Erzurum 2010.

Paboudjian, Paul B., Raymond H. Kevorkian, 1915 *Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (çev. Mayda Saris), Aras yay, İstanbul, 2012.

Smith, Eli, H. G. O. Dwight, *Missionary Researches in Armenia*, London, 1834.

von Moltke, Feldmareşal H., *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi, İstanbul, 1969.

Vryonis, Speros, Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* University of California Press, Los Angeles 1971.

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya VII

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
MAARİF VEKİLLİĞİ
LİSEYİ BİTİRME BELGESİ

BELGE GENEL NUMARASI: 210

Hasan Oğlu / Kızı Suphi Sayın

Lisenin ilk iki sınıfı ile Edebiyat kolunda Edebiyat, Filozofi ve Sosyoloji, Psikoloji, Tarih, Coğrafya, Matematik (Cebir, Geometri ve Astronomi), Tabiat Bilgisi (Biyoloji ve Jeoloji), Fizik, Kimya, Yabancı Dil (Fransızca), Cimnastik, Askerlik derslerinden imtihanlar geçirerek Lisenin Edebiyat kolundan İyi derecede «Liseyi Bitirme Belgesi» almağa hak kazanmıştır.

26/IX/1941

Lise Müdürü — Lise Müdür Muavini

Adı ve soyadı	Suphi Sayın
Babasının adı	Hasan
Doğduğu yer	Kavala
Doğduğu yıl	1339
Belgeyi veren okul	Ankara Atatürk Lisesi
Talebenin okul №	
Bitirme ders yılı ve devresi	1940-1941 Eylül
Mecburi hizmet müddeti	

İPTAL EDİLMİŞTİR.

FORM. XIII. 1940

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
MAARİF VEKİLLİĞİ
DEVLET OLGUNLUK DİPLOMASI

DİPLOMA GENEL NUMARASI: 429

Hasan Oğlu / Kızı Suphi Sayın

26/9/1941 Tarihinde Ankara Atatürk Lisesinden Liseyi bitirme Belgesi aldıktan sonra Ankara Atatürk Lisesinde Edebiyat kolundan Devlet Olgunluk imtihanı geçirerek İyi derecede «Devlet Olgunluk Diploması» almağa hak kazanmıştır.

29/VII/1942

Lise Müdürü — Lise Müdür Muavini

Adı ve soyadı	Suphi Sayın
Babasının adı	Hasan
Doğduğu yer	Kavala
Doğduğu yıl	1339
Diploma veren okul	Ankara Atatürk Lisesi
Talebenin okul №	128
Bitirme ders yılı ve devresi	1941-1942 Haziran
Mecburi hizmet müddeti	

İPTAL EDİLMİŞTİR.

Form. XV. 1941

Ankara Atatürk Lisesi, Suphi Sayın, 1941
Ankara Atatürk Lisesi, Olgunluk Diploması, Suphi Sayın, 1942
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Emek Hareketi Tarihinin Kaynağı Olarak Yerel Basın

M. Bülent VARLIK*

Bu tebliğin amacı 1829'da yayınlanan ilk Türkçe süreli yayın *Vekayi-i Mısriyye*'den ve 1830'da yayınlanan ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi*'den 1950'ye kadar geçen yaklaşık yüz yirmi yıllık dönem içinde yerel düzeyde yayınlanan süreli yayınlar hakkında ana hatları ile kısa ve genel bilgi vermek, ayrıca yayınlardan "emek tarihi" açısından nasıl yararlanılabilineceğini birkaç örnekle göstermektir.

Her şeyden önce "yerel basın" kavramı ile İstanbul dışında kalan bölgelerdeki basın, bir diğer ifade ile "taşra basını" kastedilmektedir. Kabaca yapılan bir hesaba göre 1830-1928 yılları arasında Arap alfabesi ile yayınlanan üç bin kadar süreli yayının yaklaşık üçte biri Anadolu'da, yani "taşra"da çıkmıştır. Konu, Osmanlı/Türkiye coğrafyasındaki siyasi gelişmelere paralel olarak birkaç tarih kesiti içinde değerlendirilebilir.

I. 1830-1908 Dönemi

1908 Meşrutiyeti'ne kadar geçen süre içinde 1830'da devletin resmi yayın organı olarak yayınlanan *Takvim-i Vekayi* en önemli yayın organı niteliğindedir. İlk özel gazete Agâh Bey tarafından 1860'ta yayınlanabilmiştir. 1864 yılından itibaren de vilayetlerde resmi nitelikli süreli yayınlar çıkarılmaya başlanmıştır.

* İktisatçı / mbvarlik@gmail.com

Tuna boylarından başlayarak Yemen'e kadar uzanan coğrafyada yayınlanan bu gazetelerin önemli bir özelliği Türkçenin yanısıra yayınlandığı yöreye göre Rumca, Arapça, Ermenice gibi dillerde de basılmış olmalarıdır. 1908'e kadar geçen süre içinde vilayet gazetelerinde genellikle resmi duyurulara, yasalara, ilanlara, atamalara, terfilere, zaman zaman da şiir, hikaye gibi "edebi" eserlere yer verilmiştir. Saptayabildiğimiz kadarı ile 1865-1923 döneminde yayınlanan vilayet gazetelerinin sayısı 47'dir. Bu gazetelerin 22'si bugünkü sınırların dışında kalan yerlerde yayınlanmıştır. Bu gazetelerden doğrudan emek tarihine ilişkin bilgiye ulaşabilmek oldukça zordur.

Aksı Sada'nın 6 Ağustos 1331 tarihli Sayısı

1908'e kadar geçen süre içinde vilayet gazeteleri göz önüne alınmazsa İzmir haricinde İstanbul dışında yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu yayınlarda da dönemin sansür uygulaması nedeniyle önemli sayılabilecek bir bilgiye ulaşmak pek mümkün değildir.

II. 1908-1918 Yılları

1908 Meşrutiyeti kelimenin tam anlamı ile bir "basın patlaması"na yol açmış, neredeyse Anadolu'nun dört bir yanında yüzlerce süreli yayın çıkarılmaya başlamıştır. Söz gelimi sadece 1908-1918 yılları arasında Konya'da 12 gazete, 6 dergi; Trabzon'da 28 gazete, 7 dergi; Bursa'da 11 gazete, 6 dergi; Denizli'de 9 gazete; Kayseri'de 3 gazete, 1 dergi; Kastamonu'da 8 gazete, 1 dergi; Eskişehir'de 8 gazete ve İzmir'de 39 gazete, 17 dergi yayınlanmıştır. Şüphesiz ki bu yayınların bir kısmı resmi niteliktedir ve bir kısmı da siyasi, edebi, ilmi, dini vb. olmak üzere pek çok türü içermektedir. Ancak, hemen belirtilmesi gerekir ki bu dönemin yayınlarında ücretler, fiyatlar, eylemler, yaşama koşulları gibi emek tarihini ilgilendirecek birçok konu hakkında az ya da çok bilgi edinmek mümkündür. Söz gelimi, İzmir'deki demiryolu ve liman işçilerinin 1908-1913 yılları

استقبال

İSTİKBAL
Numero: 413, 26 Eylül 1337/1921 Pazartesi

arasında yaptığı grevlere ait bilgiler *İttihat*, *Ahenk*, *Anadolu*, *Hizmet* ve *Köylü* gibi gazetelerde genişçe yer almıştır[1].

1909 yılında Avusturya mallarına karşı yürütülen boykot ile ilgi olarak İzmir'de yayınlanan *Gave* gazetesi konu ile ilgili önemli bir kaynaktır. "Gemici, ateşçi, kayıkçı, vapur ve mavna amelesi, hamal, arabacı vesair esnaf ve amelenin müdafi-i hukuku olmak üzere neşrolunan" bu gazete, 1909 ve 1911 yıllarında toplam beş sayı yayınlanmıştır[2]. Samsun'da yayınlanan *Aks-i Seda* gazetesi de "boykotaj" lehine yayınlar yapmış, buna karşı çıkan *Nöbet* gazetesini şiddetle eleştirmiştir[3]. Anadolu basını üzerine kapsamlı bir araştırma yapan K. Yust Trabzon'da yayınlanan *İnkılâb* (1908), Ankara'da yayınlanan *İnsaniyet* (1911-1912) gazetelerinin sosyalist eğilimler taşıdığını kaydeder[4].

III. Milli Mücadele Yılları

1919-1923 yıllarını kapsayan "Milli Mücadele" dönemi basını, emek hareketi tarihi açısından oldukça renklidir. Bu dönemde, taşrada hem "sol" içerik-

[1] Belirtilen kaynaklardan da yararlanılarak yazılan bir araştırma için bkz: Engin Berber; "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri", *European Journal of Turkish Studies*, No: 11, 2010, ss: 33.

[2] Y. Doğan Çetinkaya; "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve", *Müteferrika*, No: 20, 2001-2, ss: 261-274.

[3] Y. Doğan Çetinkaya; *1908 Osmanlı Boykotu/Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim yay., İstanbul-2004 ve Baki Sarısakal; *Samsun Basın Tarihi*, Barış Gazetesi yay., Samsun-2003, ss: 32-33.

[4] Doğruluğu tartışmalı olan bu bilgiler için bkz: K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını* (çev: N. E., yay. Haz: O. Koloğlu), ÇGC yay., Ankara-1995, ss: 23, 25.

li/nitelikli süreli yayınlar yayınlanmış hem de muhtelif yayınlarda konu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

۱ مايس

بوتون امكجيلرك بايراميدر .

بوگون بالعموم دنيا امكجيلرينك بايراميدر . چاليشان امكجيلرى قوتلولار . وپك چوق مسعود بايراملر ياشامه‌لرينى تمنى ايدرز .

Tarsus gazetesinde 1 Mayıs tebriği

Bu dönemde Halk İştirakiyun Fırkası yandaşları tarafından Eskişehir'de yayınlanan *İşçi* gazetesi hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Gazeteyi çıkaranlar bilinmekle birlikte elde mevcut bir nüsha bile bulunmamakta. Aynı şekilde 1920'de yayınlanan *Köylü* gazetesinin de bir nüshası bile mevcut değil. Yine Eskişehir'de yayınlanan *Yeni Dünya*'nın günümüzde sadece bir sayısı bilinmekte. Aynı dönemde yayınlanan *Emek*, *İkaz*, *Yeni Hayat* gazeteleri hakkında biraz daha fazla bilgi sahibiyiz. Ancak, bu yayınların neredeyse hiçbirinin tam koleksiyonu elde bulunmamakta. Baytar Salih'in Kırşehir'de yayınladığı *Kurtuluş*'un tek nüshası bile mevcut değil. Bursa'da çıkan "işçi, çiftçi ve emekçi halk faydasına çalışır ... Türk gazetesi" olan *Yoldaş*, bu dönemin bir diğer yayınıdır. Bu gazetenin özellikle Karadeniz ve Zonguldak yöresine gönderildiği iddia edilmektedir[5].

Aynı dönemde, siyasal olarak "sol"da yer almamakla birlikte verdikleri haberler açısından kaynak oluşturan yayınlar bulunmaktadır. Söz gelimi Konya'da yayınlanan *İntibah* gazetesinin Mart 1919 tarihli bazı nüshalarında adliyede çalışan memurların ekmek fiyatlarındaki artışı protesto etmek amacıyla bir greve gittikleri detaylı olarak anlatılmaktadır[6]. Daha Mili Mücadele'nin başlangıcında maaş alamadıkları için Ankara'da greve giden öğretmenler ile ilgili haberler *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yer almıştır[7]. "Sol" nitelikli yayınlar arasında yer almamakla birlikte Tarsus'ta yayınlanan *Tarsus* gazetesinin 1 Mayıs 1923 tarihli sayısında da "1 Mayıs bütün emekçilerin bayramıdır. Bugün bi'l-umum dünya emekçilerinin bayramıdır. Çalışan emekçileri kutlar ve pek çok mesud bayramlar yaşamalarını temenni ederiz" şeklinde bir notun yayınlandığını son zamanlarda yapılan bir çalışmadan öğrenmekteyiz[8].

[5] Mustafa Tayla; *Bursa Basını (1868-1983)*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti yay., Eskişehir-1997, s: 93 ve Yücel Öztürk; *Bursa Basın Tarihi*, Ekin yay., Bursa-2012, ss: 142-164.

[6] Geniş bilgi için bkz: C. Arabacı-B. Ayhan-A. Demirsoy-H. Aydın; *Konya Basın Tarihi*, Palet yay., 2. baskı, Konya-2008, ss: 160-164.

[7] Geniş bilgi için bkz: Zeki Sarıhan; *Millî Mücadelede Maarif Ordusu*, Tarihçi Kitabevi yay., İstanbul-2013, ss: 555-557.

[8] Uğur Pişmanlık; *Tarsus Basın Tarihi 1908-2008*, Tarsus Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul-2009, s: 25.

Bu dönemin yerel basınından ne tür bilgilere ulaşılabileceğini göstermesi açısından bir "örnek-olay" olarak *Çorum* gazetesinde yer alan haberlerin/makalelerin kısa bir dökümünü aktarmak istiyoruz(9):

- "Ukrayna Hariciye Komiseri ve başkomutanı General Frunze cenapları maiyetinde 25 kişilik bir Ukrayna heyeti ile gelmiş[tir]" (*Çorum*, 12 Kanun-u evvel 1921) .

- "Ukrayna Sefiri Furunze Yoldaş[ın] Samsun'a gitmek üzere ... Çorum'a teşrif edecekleri anlaşılması üzerine istikballeri için, zat-ı hazret-i mutasarrifi namına Tahrirat Müdürü ve memleket namına Belediye Reisi ve Liva komiseri ve meclis idare ve belediye azalarından bazı zevat bir müfraze-i askeriye ve jandarma takımı tertip olunmuş ve un fabrikası civarına kadar gidilmiştir" (*Çorum*, 23 Kanunusâni 1922).

- "Rus Müttehid Halk Şuraları hükümetinin sefir-i kebiri Aralof cenapları bu ayın on dördüncü günü maiyetleri ile şehrimizi teşrif etmeş ve bir gün istirahatle 16 günü sabahı Ankara'ya müteveccihen hareket bulurmuşlardır. Kendileri hin-i teşriflerinde zat-ı mutasarrıfı namına tahriret müdürü, liva komiseri, kasaba namına da belediye reisi tarafından istikbal edilmişlerdir" (*Çorum*, 23 Kanun-u sani 1922).

- "Ankara'da intişara başlayan *Yeni Hayat* refik[imizin] birinci sayı[sı] gazete namına gelmiştir. ... Samimiyetle tebrik eder devam-ı intişarlarını temenni eyleriz" (*Çorum*, 3 Nisan 1922).

- "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bütün Avrupa ve cihan amele işçilerine hitaben neşrettiği bir beyannamede Türkiye'nin Cenova Konferansı'na davet edilmemesini şiddetle protesto etmişlerdir" (*Çorum*, 17 Nisan 1922).

- "Halk İştirakıyyun Fırkası, hükumetçe musaddak programındaki madde-i mahsusaya tevfikan önümüzdeki Ağustos 15'te ilk kongresini akde karar vermiştir" (*Çorum*, 24 Temmuz 1922).

- Behram Lütfi; "Lozan Mukarreratı Karşısında Türk Ruhu", (*Çorum*, 5 Şubat 1923)[10].

- "Çorum Muallimler ve Muallimeler Cemiyeti Neler Yapacak?" (*Çorum*, 19-26 Şubat 1923).

- "Livamız izci teşkilatına bu hafta ibtidar edileceğini istihbar ettik" (*Çorum*, 19-26 Şubat 1923, s: 931). [Burada Ethem Nejat'ın Türkiye'de izcilik faaliyetlerini gerçekleştiren ilk kişilerden olduğunu hatırlamak gerekmekte].

- "Çorum Muallime ve Muallimler Cemiyeti açıldı. [Behram Lütfi'nin önerisi ile] Ankara'da müteşekkil Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği'ne iltihak edilmesine ... karar [verildi]" (*Çorum*, 5 Mart 1923).

---

[9] Burada yapılan alıntıların tamamı *Çorum Gazetesi Çevirileri/1921-1926/*c: I, ss:1-1152 ve c: II, ss: 1154-2304, (yay. haz: Abdülkadir Ozulu), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları yay., Çorum-2008'den alınmıştır.

[10] Behram Lütfi ile ilgili olarak bkz: M. Bülent Varlık; "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Üyesi Behram Lütfi'nin Çorum Yılları", *Kebikeç*, No: 35, s: 215-236.

- "İstanbul mürettiplerinin yevmiye meselesinden dolayı ilan ettikleri grev neticesi İstanbul rüfekamız '*Müşterek Gazete*' ismiyle neşriyatta bulunmaktadırlar" (*Çorum*, 19 Eylül 1923).

- "Bir müddetten beri devam eden mürettipler grevi matbuatla mürettipler arasında devam eden müzakerat neticesi mütekabil bir hasen niyet ibrazıyla hitam bulmuştur" (*Çorum*, 3 Teşrinievvel 1923).

- "Amele Kongresi: İstanbul Umum Amele Birliği 15 Teşrinievvel'de otuz derneğin iştiraki ile büyük bir kongre aktedecektir. Bu kongreye 1600'ü mütecaviz murahhas iştirak edecektir" (*Çorum*, 10 Teşrinievvel 1923) [*Vatan*'dan alıntı].

- "Rauf Bey ve Amele Birliği: Sabık heyet-i vekile reisi Rauf beyefendiye İstanbul Amele Birliği birlik riyasetini teklif etmekte ve bu hususta ısrar etmekte ise de Rauf Bey henüz cevab-ı muvafakat vermemiştir" (*Çorum*, 14 Teşrinisani 1923).

- "Demiryolları Amelesi: Şark demiryolları amelesinin grevi devam etmektedir. Vilayet ve polis müdüriyeti tarafından telif-i beyn için sarf olunan mesai neticesinde pek yakında grevin hitamı ümit olunmaktadır" (*Çorum*, 28 Teşrinisani 1923),

- "İşçiler Birliği Cemiyeti: Memleketimizde mevcut sanat erbabına ait işçilerin hukukunu, hayatını, sanatını temin ve muhafaza gayesiyle "İşçiler Birliği" namında bir cemiyetin teşekkül ettiğini haber aldık. Müteşebbislerini tebrik ve muvaffakiyetler temenni eyleriz" (*Çorum*, 11 Haziran 1924).

- "Cemiyet İhtiyacı" (*Çorum*, 18 Haziran 1924) [Muhtemelen Çorum matbaası müdürü tarafından yazılan ve "Çorum İşçiler Birliği Cemiyeti'nin kuruluşu ile ilgili resmi görüşleri aktaran bir makale]

- "Muallimler Birliği: Vilayetimiz muallimleri arasında mesleki tesanüt ve tekamülü temin etmek gayesiyle ... "Muallimler Birliği" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir" (*Çorum*, 13 Ağustos 1924).

Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olan Trabzon'da yayınlanan gazetelerde de benzeri haberlere rastlanmaktadır:

- "Trabzon'da Bir Mayıs. Dünya işçilerinin bayram günü olan 1 Mayıs Trabzon amele ve işçileri içinde tesid edildi. Amele sınıfları tatil-i eşgal ederek şehirde nümayişler yapmışlar, belediye önünde nutuklar irad edilmiştir" (*İstikbal*, 4 Mayıs 1920).

- "Yeşil Ordu hududumuzda. Türkiye'nin refah ve saadetini temin maksadıyla Şark'tan hareket eden halaskâr Yeşil Ordu'nun bir kısmı hududumuza dahil olmuştur" (*İstikbal*, 11 Temmuz 1920).

- "Muallimler ve Muallimeler Cemiyeti'nden halka beyanname" (*İstikbal*, 3 Ekim 1920).

- "Hafız Mehmet Bey'in Bolşevikler ve Bakü Kongresi hakkındaki beyanatı" (*İstikbal*, 10 Ekim 1920).

- "Türkiye Komünist Fırkası teşkilatını ikmal etmiş" (*İstikbal*, 17 Kasım 1920).

- "Türk amelesinin Avrupa amelesine hitabı: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bütün Avrupa ve cihan-ı alem işçilerine neşrettiği bir beyannamede Türkiye'nin Cenova Konferansı'na davet edilmemesini şiddetle protesto etmiştir" (*Güzel Trabzon*, 17 Nisan 1922).

- "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın beyannamesi" (*İstikbal*, 18 Nisan 1922).

- "Bir Mayıs" (*Güzel Trabzon*, 1 Mayıs 1922).

- "Ankara'da 1 Mayıs Bayramı" (*İstikbal*, 2 Mayıs 1922).

- "Ankara'da Bir Mayıs" (*Güzel Trabzon*, 3 Mayıs 1922).

- "Karadeniz kömür havzasında Türk Amele Birliği" (*Halk*, 16 Mayıs 1923).

- "Samsun'da Komünistlikten 200 kişi Tevkif Edilmiş, İçlerinden Bir Tanesinin Türk Olduğu Söylenmektedir" (*Zafer*, 3 Temmuz 1923).

- "Ekmek Fiyatları Mütemadiyen Fırlıyor" (*İstikbal*, 27 Ocak 1924).

- "Ankara'da Muallimler Kongresi", (*İstikbal*, 23, 25-26 Ağustos 1924)[11].

IV. 1950'lere Kadar Yerel Basın

1923'ten sonra ve özellikle 1928 sonunda Latin alfabesine geçilmesinin ardından 1950'ye kadar Anadolu'da beş yüzün üzerinde gazete ve dergi çıkarılmıştır. Bu süreli yayınlardan emek tarihine ilişkin muhtelif bilgilerin edinilmesi mümkündür. Söz gelimi Eskişehir Muallimler Birliği'nin kuruluşu ile ilgili bilgiler 1925 yılında *Sakarya* gazetesinde yayınlanmıştır[12]. 1927 Adana demiryolu grevi ile ilgili bazı haberler *Yeni Adana* gazetesinde yer almıştır.

Bu dönemin bazı süreli yayınları vaktiyle "sol" hareket içinde yer alan kişiler tarafından yayınlanmıştır. Halk İştirakiyun Fırkası üyesi Ata Çelebi tarafından 1930'ların başında ve 1944-1946 yılları arasında Mersin'de yayınlanan *Akın* gazetesi bu tür yayınlara örnek olarak gösterilebilir[13]. Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun 1933-1935 yıllarında Balıkesir'de yayınladığı *Savaş* gazetesi sanırım incelemeye değer bir yayındır[14]. 1934'te oluşturulan "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği" hakkında en geniş bilgi başta *Yeni Asır* olmak üzere dönemin İzmir basınında yer almaktadır.

---

[11] Trabzon gazetelerinden yapılan alıntıların tamamı *Trabzon/Milli Mücadele Yılları Basını (1919-1925)*, (der: Cumhur Odabaşıoğlu, Eser Ofset, Trabzon-1993'ten yapılmıştır.

[12] Turhan Baraz; *a.g.e.*, s: 9.

[13] Geniş bilgi için bkz: M. Bülent Varlık; "Ata Çelebi ve *Akın* Gazetesi (1944-1946) Üzerine Notlar", *Kebikeç*, No: 34, ss: 241-256.

[14] Kısa bilgi için bkz: Abdullah Yurdakök; *Balıkesir Basın Tarihi (1886-1991)*, Sonsöz Gazetesi Matbaası, Balıkesir-1992, ss: 140-143. Müstecaplıoğlu'nun Balıkesir Halkevi dergisi olan *Kaynak*'ta 1933-1934 yıllarında yayınlanan 12 makalesi de dikkate değerdir.

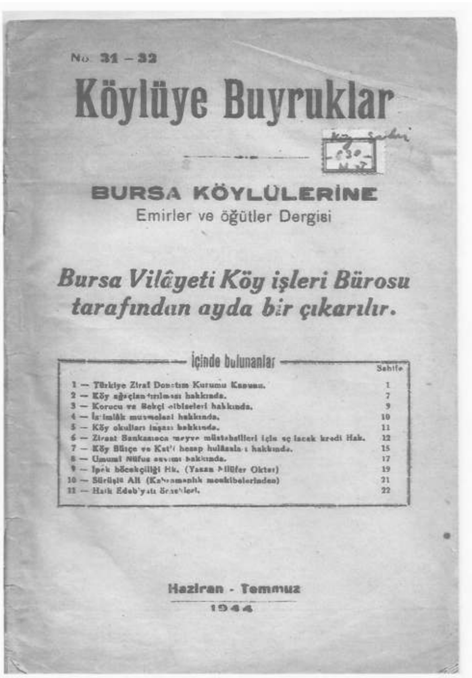
No 31 – 32

Köylüye Buyruklar

BURSA KÖYLÜLERİNE
Emirler ve öğütler Dergisi

Bursa Vilâyeti Köy işleri Bürosu tarafından ayda bir çıkarılır.

İçinde bulunanlar

	Sahife
1 — Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Kanunu.	1
2 — Köy ağaçlandırılması hakkında.	7
3 — Korucu ve Bekçi elbiseleri hakkında.	9
4 — İs imlâk muameleleri hakkında.	10
5 — Köy okulları inşaatı hakkında.	11
6 — Ziraat Bankasınca meyve müstahsilleri için açılacak kredi Hak.	12
7 — Köy Bütçe ve Kat'i hesap hulâsaları hakkında.	15
8 — Umumî Nüfus sayımı hakkında.	17
9 — İpek böcekçiliği Hk. (Yazan Nilüfer Okter)	19
10 — Sürüşlü Ali (Kahramanlık menkibelerinden)	21
11 — Halk Edebiyatı örnekleri.	22

Haziran - Temmuz
1944

1946'da sendikalar kanununun kabul edilmesiyle birlikte belirli sınai yörelerde örgütlenmelere gidilmiş ve bu bağlamda çeşitli süreli yayınlar yayınlanmıştır. Şimdiye kadar bunların bir bölümü üzerinde araştırma yapılmış olmakla birlikte, tümünün incelenmesi gerçekleşememiştir. Bu çerçevede İzmir, Adana, Trabzon, Zonguldak, İzmit, Bursa gibi yörelerin yerel basın organları üzerinde durulması önem taşımaktadır. Örneğin 1951 ortasında Bursa Mensucat Sanayii Sendikası tarafından çıkarılan "siyasi işçi gazetesi" *İşçi Sesi* üzerinde durulması gereken bir yayındır. 34 hafta yayınlanan gazete Bursa emek tarihi açısından önem taşımaktadır[15]. *İşçinin Sesi* adlı bir diğer gazete de 1951'de Eskişehir'de yayınlanmıştır[16]. 1940'lı yılların ilk yarısında yayınlanan ve nedense Bursa basın tarihi ile ilgili yayınlara girmemiş olan *Köylüye Buyruklar/Bursa Köylülerine Emirler ve Öğütler Dergisi*, sadece adıyla bile devletin köylüye bakış açısı bakımından üzerinde durulması gereken bir yayındır. 1914 yılında İstanbul'da *Sanayi* adıyla yayına başlayan ve daha sonraki yıllarda adını *Endüstri*'ye çeviren ve yayınına İzmir'de devam eden bu dergi de incelenmesi gereken yayınlar arasında yer almaktadır. "Fen, sanat ve teknik" dergisi olan *Endüstri* de "Fabiancı" anlayışı yansıtan yazılara rastlamak mümkündür. Dergi kapaklarında yılda bir-iki kez "Sovyetik" tipte desenlere yer verilmektedir. *Endüstri*'nin inceleme imkanı bulduğumuz 1945-1947 ciltlerinde rastladığımız bir kaç yazıyı şöyle sıralayabiliriz:

- Nevzat Bozkurt; "İşçinin Saatlerce Yol Teperek İşbaşına Yorgun, Bitkin Gelmesine Meydan Vermeyelim", Yıl; 31, No:1, Eylül-1945, ss: 25-26.

- "İşçi İstatistikleri ve İş Kazası İstatistikleri", Yıl; 31, No: 4, Aralık-1945, s: 111,

- "Kanada'da Toplanan Milletlerarası İş Konferansı'na İştirak Eden İlk Türk İşçi Temsilcisi İzmir Sanayi İşçileri Derneği Reisi Hüsnü Merey, Yolculuk ve

[15] Mustafa Tayla; *a.g.e.*, ss: 142-143 ve Yücel Öztürk; *a.g.e.*, ss: 286-288.

[16] Turhan Baraz; *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986)*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir-1988, s: 60.

Konferans İntibalarını Endüstri'ye Anlatıyor", Yıl: 32, No: 3, Kasım-1946, ss:63-64.

- Hüsnü Merey; "Kanada'da Toplanan Milletlerarası İş Konferansı İntibaları", Yıl: 32, No: 4, Aralık-1946, ss: 91,104.

- Hüsnü Merey; "Beynelmilel İş Konferansı", Yıl: 32, No: 6, Şubat-1947, ss: 146, 166.

- İ. Pertev Endüstri; "Türk İşçisi İçin Daha İyi Günler Bekliyoruz", Yıl; 32, No: 8, Nisan-1947, ss: 203, 217.

- "İzmir Tütün İşçileri Sendikası", Yıl: 32, No: 10, Haziran-1947, s: 274 [Sendika yöneticilerinin fotoğrafı mevcut].

- "Ücretli Yaz Tatili", Yıl: 32, No: 11, Temmuz-1947, s: 298.

Yerel süreli yayınların incelenmesi bugüne kadar doğru kabul edilen bazı yanlışların ortaya çıkması açısından da önem taşımaktadır. Mesela Nail Çakırhan, anılarında birkaç kez 1930'da Konya'da öğrenci iken *Kervan* adlı bir dergi çıkardığını anlatır. Ama kütüphanelerde bulunan *Kervan* koleksiyonları incelendiğinde bunun doğru olmadığı ortaya çıkar[17].

Son olarak iki noktaya değinmek istiyorum. Bunlardan ilki şudur: Türkiye'de nedense sadece emek tarihi değil, sosyal bilimler alanına giren pek çok konu hep "misak-ı milli" sınırları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bir zamanlar Osmanlı coğrafyasında yer alan yerler, "benim için" anlaşılmaz bir biçimde "tarih" dışında bırakılmaktadır. Özellikle Balkanlar ve Orta Doğu'nun genellikle "kapsama alanı" dışında kabul edilmesi sanki bir eksiklik gibi geliyor bana. Bir zamanlar Osmanlı toprakları içinde yer alan Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan, Mısır, Filistin gibi yörelerdeki emekçi hareketlerini nasıl değerlendirmek gerekir, bilmiyorum. Bu konuda tartışarak bir karara varmanın gerektiğine inanıyorum. Bu bölgelerde hem Türkçe hem de yerel/egemen dillerde son derece zengin bir "basın" mevcuttur. Bir örnek vermek gerekirse bir araştırmaya göre Arapça olarak Mısır'da (1801-1916) 87, Suriye'de (1865-1917) 93, Lübnan'da (1852-1916) 197, Irak'ta (1816-1913) 12, Filistin'de (1910-1916) 30 süreli yayın yayınlanmıştır. Buna İstanbul'da (1855-1916) yayınlanan 40 Arapça süreli yayın da eklenebilir[18]. Bu arada belirtilmesi gerekir ki 1828-1916 yılları arasında Mısır'da yayınlanan Türkçe süreli yayınların sayısı da 41'e ulaşmaktadır.[19] 1908'e kadar geçen süre içinde Türkçe olarak söz gelimi Selanik'te 10, Filibe'de 28, Sofya'da 15, Rusçuk'ta 11, Girit'te 5, Saraybosna'da 4, Varna ve Köstence'de 2'şer süreli yayın çıkmıştır[20]. Selanik bir kenara bırakılırsa,

---

[17] Geniş bilgi için bkz: M. Bülent Varlık; "Nail Çakırhan ve Kervan Dergisi Üzerine Notlar", *Kebikeç*, No: 36/2013, ss: 233-242.

[18] Yakup Civelek; *Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar*, Üniversite Matbaası, Van-2005, ss: 331.

[19] Ekmeleddin İhsanoğlu; *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA yay., İstanbul-2006, ss: 519-544.

[20] Balkanlar'daki yayın faaliyetlerine bir örnek olmak üzere bkz: İsmail Hakkı Tevfik Okday; *Bulgaristan'da Türk Basını*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü yay., Ankara-[1980].

Balkan topraklarındaki "bizi ilgilendiren" süreli yayınlar ve bu bağlamda emek tarihi hakkında neredeyse hiç bilgimiz bulunmamaktadır. Bu arada, Balkanlar'da bugünkü sınırların dışında kalan yörelerdeki Rumca, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça vb. dillerdeki süreli yayınlar hakkında da pek bilgimiz bulunmadığını kaydetmek gerekmekte.

Üzerinde durulması gereken ikinci nokta ise yine Osmanlı sınırları içinde Türkçe dışı dillerde yayınlanan süreli yayınlar hakkında pek fazla bilgi sahibi olmamamız hususu. Yapılan bir çalışmaya göre 1831-1923 yılları arasında Osmanlı topraklarında 248 Rumca süreli yayın çıkmıştır[21]. 1845-1923 yılları arasında Museviler tarafından çıkarılan süreli yayınlarının sayısı ise ikiyüzün üstündedir[22]. Ermenice yayınların sayısı da hiç de küçümsenecek ölçüde değildir[23].

V. Sonuç Yerine

Son yıllarda "yerel basın tarihi" üzerine çeşitli illerde yapılan çalışmalar önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak, bundan sonraki dönemde bu yerel basın tarihlerinden yola çıkılarak "monografi"lere yönelmek gerekmektedir. Bu bağlamda, bir yandan Türkçe dışındaki dillerde yayılan yayınlar, öte yandan "klasik" sınırların dışında yayınlanan Türkçe yayınlar da incelenmelidir.

Şüphesiz ki burada en büyük sorun, kaynaklara ulaşılabilmesi. İstanbul'da yayınlanan süreli yayınlar şu veya bu şekilde bir kütüphanede bulunmakta. Ancak, Anadolu'da yayınlanan süreli yayınların tam bir koleksiyonuna ulaşmak gerçekten oldukça zor. Ancak, zaman içinde Anadolu kütüphanelerinin taranması, özel arşivlerin gün yüzüne çıkması ile bazı zorlukların aşılabileceği inancındayım.

Sonuç olarak yerel basın, "örgütlenme", "eylemler", "işçi sınıfının maddi durumu", "yaşam biçimi/koşulları", "ücretler-fiyatlar" gibi konularda pek çok bilgi vermektedir. Şüphesiz ki, buralarda verilen tüm bilgilerin diğer kaynakların süzgecinden geçirilerek kullanılması doğru olacaktır. Böylece çok büyük bir mozaik panonun "terresa"ları yerel basının da katkısı ile döşenebilecektir.

---

[21] Ali Arslan; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, Truva yay., İstanbul-2005. Bu yayınlardan sadece belirtilen kaynakta yer almayan bir yayın üzerine kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Ileana Moroni; *O Ergatis/1908-1909-Ottomanism, National Economy and Modernization in the Ottoman Empire*, Libra yay., İstanbul-2010.

[22] Gad Nassi; "Synoptic List of Ottoman-Turkish-Jewish and Other Sephardic Journal", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Ed: Gad Nassi), ISIS yay., İstanbul-2001, ss: 31-57.

[23] Genel bilgi için bkz: Hasmik A. Stepanyan; *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Turkuaz yay., İstanbul-2005 ve Halil Bal; *Türkiye'de Ermeni Basını*, Titiz yay., İstanbul-2011.

Kaynakça

Arabacı, C.-B. Ayhan-A. Demirsoy-H. Aydın; *Konya Basın Tarihi*, Palet yay., 2. baskı, Konya-2008.

Arslan, Ali; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, Truva yay., İstanbul-2005.

Baraz, Turhan; *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986)*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir-1988.

Berber, Engin; "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri", *European Journal of Turkish Studies*, No: 11, 2010.

Civelek, Yakup; *Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar*, Üniversite Matbaası, Van-2005.

Çetinkaya, Y. Doğan; "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve", *Müteferrika*, No: 20, 2001-2.

----- *1908 Osmanlı Boykotu/Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim yay., İstanbul-2004.

Sarısakal, Baki; *Samsun Basın Tarihi*, Barış Gazetesi yay., Samsun-2003.

*Çorum Gazetesi Çevirileri/1921-1926/*c: I-II, (yay. haz: Abdülkadir Ozulu), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları yay., Çorum-2008.

İhsanoğlu, Ekmeleddin; *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA yay., İstanbul-2006.

Moroni, Ileana; *O Ergatis/1908-1909-Ottomanism, National Economy and Modernization in the Ottoman Empire*, Libra yay., İstanbul-2010.

Nassi, Gad; "Synoptic List of Ottoman-Turkish-Jewish and Other Sephardic Journal", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Ed: Gad Nassi), ISIS yay., İstanbul-2001.

Okday, İsmail Hakkı Tevfik; *Bulgaristan'da Türk Basını*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü yay., Ankara-[1980].

Öztürk, Yücel; *Bursa Basın Tarihi*, Ekin yay., Bursa-2012.

Pişmanlık, Uğur; *Tarsus Basın Tarihi 1908-2008*, Tarsus Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul-2009.

Sarıhan, Zeki; *Millî Mücadelede Maarif Ordusu*, Tarihçi Kitabevi yay., İstanbul-2013.

Stepanyan, Hasmik A.; *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Turkuaz yay., İstanbul-2005 ve Halil Bal; *Türkiye'de Ermeni Basını*, Titiz yay., İstanbul-2011.

Tayla, Mustafa; *Bursa Basını (1868-1983)*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti yay., Eskişehir-1997..

Trabzon/Milli Mücadele Yılları Basını (1919-1925), (der: Cumhur Odabaşıoğlu), Eser Ofset, Trabzon-1993.

Varlık, M. Bülent; "Ata Çelebi ve *Akın* Gazetesi (1944-1946) Üzerine Notlar", *Kebikeç*, No: 34/2011.

----- "Nail Çakırhan ve Kervan Dergisi Üzerine Notlar", *Kebikeç*, No: 36/2013.

----- "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Üyesi Behram Lütfi'nin Çorum Yılları", *Kebikeç*, No: 35.

Yurdakök, Abdullah; *Balıkesir Basın Tarihi (1886-1991)*, Sonsöz Gazetesi Matbaası, Balıkesir-1992.

Yust, K.; *Kemalist Anadolu Basını* (çev: N.E., yay. Haz: O. Koloğlu), ÇGC yay., Ankara-1995.

Öz: İstanbul dışında yayınlanan süreli yayınlar, emek hareketi tarihinin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde Anadolu'da gerçekleşen bazı eylemler hakkında detaylı bilgiler yine Anadolu'da yayınlanan süreli yayınlarda bulunmaktadır. Günümüz Türkiye'si sınırları içinde yayımlanan Rumca, Ermenice, Arapça, Kürtçe vb. dillerdeki süreli yayınlar, misak-ı milli sınırları dışında çıkan Türkçe yayınlar ve Osmanlı coğrafyasında Türkçe dışı süreli yayınlar da emek hareketi tarihinin kaynakları arasında önemli yer tutmaktadır.

Anahtar sözcükler: Emek tarihi, yerel basın, Anadolu basını, Çorum basını, Trabzon Basını.

Local Press as a source for the History of Labor Movement

Abstract: Periodicals published out of İstanbul are among significant sources for the history of labor movement. It is possible to find detailed information about labor movement especially after the Second Constitutional Era and the Independence War in the periodicals published in Anatolia. Armenian, Greek, Arabic, Kurdish etc. periodicals in modern Turkey, Turkish periodicals published out of national borders of Turkey, non-Turkish periodicals under Ottoman reign can also be mentioned among important sources of labor movement.

Key words: History of labour movement, local press, Anatolian press, press in Çorum, press in Trabzon.

"Altın Çağ" ile Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati Örneği (1680-1750)*

Gürer KARAGEDİKLİ**

Osmanlı memleketinde yaşayan gayrımüslimler içinde, Yahudiler hakkında yapılan çalışmalar pek önemli bir yekun tutmaktadır. Osmanlı Yahudileri üzerine oluşmuş bu literatürde yapılan çalışmaların çoğu İstanbul (Karmi, 2011; Rozen, 2002; Yerasimos, 1995; Heyd, 1953, Galante, 1941), Selanik (Lewkowicz, 2006; Mazover, 2005; Molho, 1991) ve Kudüs (Masters, 2004; Barnai, 1994; Barnai, 1992; Cohen, 1984) gibi büyük bölgesel merkezlerin yanı sıra bazı küçük ve orta büyüklükteki şehirlere odaklanmıştır (Keren, 2011; Gradeva, 2004: 225-285; Emecen, 1997). Bu çalışmaların çok büyük bir kısmı ise, dönem olarak ya Osmanlı Yahudileri için "Altın Çağ" olarak adlandırılan erken dönemlere, yani 15. ve 16. yüzyıllara; ya da modern kurumların teşekkül ettiği 19. yüzyıl üzerinedir. 17. ve 18. yüzyıllarda İzmir Yahudileri üzerine yoğunlaşanların (Goffman, 1999; Barnai, 1994) dışındaki araştırmalarda Yahudilerin ki durumları daha ziyade "gerileme" paradigması bağlamında, bu yüzyılların Osmanlı tarihyazımı içindeki yerine paralel bir şekilde ele alınmıştır. Bu araştırmalara göre, Osmanlı Yahudileri 17. yüzyıldan başlayarak genelde gerilemiş, nüfuslarıyla birlikte yöneticiler arasındaki nüfuzları ve toplum içindeki saygınlıkları da giderek azalmıştır.

---

* Bu makale, 2011 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'nde savunulan "In Search of a Jewish Community in the Early Modern Ottoman Empire: The Case of Edirne Jews (1686-1750)" isimli yüksek lisans tezime dayanılarak hazırlanmıştır.

** Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü / gurer@metu.edu.tr

Bu durum, İstanbul ve Edirne gibi büyük merkezlerde aynı yüzyıl içindeki Sabetay Sevi'nin ihtidası ile cemaat içinde yaşanan çalkantılara, 1660 yılının Büyük İstanbul Yangınına veya sıra dışı başka gelişmelere bağlanmış; taşradaki gerilemeninse Yahudilerin ekonomideki yerlerini Rumlara ve Ermenilere bırakmalarından kaynaklandığı öne sürülmüştür. Her ne kadar bazı araştırmacılar, 17. yüzyılda Selanik ve Safed kentlerindeki Yahudi cemaatlerinin demografik olarak gerilediklerini belirtilmişlerse de (Barnai, 1994: 275), aynı dönemde İzmir ve Edirne'de fakat farklı nedenlere bağlı olsa da benzer bir gerileme görülmemektedir. İzmir'deki Yahudi Cemaati'nin durumunun daha iyi olması, bu şehrin Avrupa devletleri arasındaki popülerliğine, bu doğrultuda kentin ticaret hacmindeki büyümeye bağlanabilir (Frangakis-Syrett, 2007: 291-306; Goffman, 1990: 90-92). Edirne Yahudi Cemaati'nin durumu ise, Edirne'nin "tahtgâh-ı selâse"den biri olmasından kaynaklı özel durumu ve İstanbul ile Balkanlar arasındaki coğrafi konumunun şehre eskiden beri önem kazandırmış olmasıyla açıklanabilinir. 17. yüzyılda Padişah ve önemli sayıda saray görevlisinin Edirne'de uzun zaman geçirmesi de, şehre gayr-ı resmi başkent statüsü kazandırmıştır. Bu durum, değinilen yüzyılda şehirde çok önemli sayıda muvazzaf ve mütakaid askeri zümre mensubunun bulunmasının nedenini anlamamızı kolaylaştırmaktadır (Karagedikli, 2013). Kentte bulunan devlet kademesinden bu önemli isimlerin, kurdukları vakıflar yoluyla şehrin fiziki ve iktisadi yapısını etkiledikleri bilinmektedir. Şehirdeki sayısal varlıkları büyük rakamlara ulaşan askerilerin ve vakıfların şehir hayatındaki çok önemli etkisi, tüm şehir ahalisi gibi, 17. yüzyıl boyunca Edirne'nin gayr-ı resmi başkent olmasının getirdiği önceliklerden istifade eden Edirne Yahudilerinin hem demografik hem de iktisadi durumu için özellikle önemli olmuştur.

Bu çalışmada, Edirne Yahudi Cemaati üzerinden, 17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl ortaları arasında Osmanlı İmparatorluğu Yahudilerinin demografik gelişimi ve sosyo-iktisadi durumları hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. Tek bir cemaat üzerinden Osmanlı Yahudileri tarihi hakkında genel bir değerlendirme yapılabilir mi? Ya da soruyu tersten sorarsak, genel Osmanlı Yahudi tarihyazımına paralel bir değerlendirmeyi Edirne Yahudileri için de yapabilir miyiz? Tarihyazımındaki genel algıya uygun olarak, Edirne Yahudi Cemaati belirtilen dönemde bir gerilemeye maruz kalmış mıdır? Bu cemaatin demografik gelişimlerini ve şehirdeki mekansal vaziyetlerini belirleyen faktörlerle, sosyal ve iktisadi hayatta konumlarını belirleyen dinamikler neler olmuştur ve bir dönüşüme uğramış mıdır? Bu sorulara, çoğunluğu daha önce kullanılmamış arşiv belgelerinden istifade edilerek yanıt verilmeye çalışılacaktır.

I. Tarihyazımında Osmanlı Yahudileri ve Edirne Cemaati

Tarihyazımı içinde Osmanlı Yahudileri hakkında genel tarih çalışmaları (Shaw, 2008; Benbassa ve Rodrigue, 2001; Levy, 1994; Weiker, 1992; Lewis, 1987: 107-54; Shumuelevitz, 1984; Epstein, 1980) dışında, çalışmalar genellikle cemaat içi ilişkilere, cemaatin yönetimine ve Yahudilerin ekonomideki yerine temas etmiştir. Bu çalışmaların çoğu da Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı İs-

tanbul, Selanik ve Kudüs gibi şehirlere; dönem olarak ise ya erken veyahud geç dönemler üzerine yoğunlaşmışlardır (kabaca sırasıyla 15-16. ve 19.-20. yüzyıllar) (Karmi, 2011; Rozen, 2002; Barnai, 2002; Barnai, 2004; Goffman, 2002; Hacker, 1994). Osmanlı Yahudileri için "Altın Çağ" olarak adlandırılan 15. ve 16. yüzyıllarda Yahudiler hem sayısal olarak büyümüş, hem de üst düzey yöneticilerin nazarındaki nüfuzlarından dolayı iktisadi olarak gelişmişlerdir (Benbassa ve Rodrigue, 2001: 75-92; Shaw, 2008: 58-153). Osmanlı Yahudilerin 19. yüzyıldaki konumları ise araştırmalarda daha ziyade iki bağlamda ele alınmıştır: i) Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyıldaki merkezileşme çabaları sonucunda Yahudilerin bundan aldığı pay ii) Osmanlı memleketi genelinde ve Yahudiler arasında Batı etkisi. Birincisi için, kurumsal anlamda merkezileşen bir devletin, bu merkezi yapıyı cemaatler için de tesis edişi (ör. *millet* düzeni), yani tüm Osmanlı Yahudilerini merkezi bir otoriteye bağlama ihtiyacı işlenmiştir (Benbassa ve Rodrigue, 2001: 112). İkincisi içinse, Paris'te 1860 tarihinde Fransız Yahudilerince kurulan Evrensel Musevi Birliği (*Alliance Israelite Universelle*)'nin Osmanlı topraklarında 20. yüzyılın başlarına kadar açtıkları eğitim kurumları, üzerinde yoğunlaşılan konu olmuştur (Benbassa ve Rodrigue, 2001: 210-20; Rodrigue, 1993; Haker, 2006; Güven, 2013).

Osmanlı Yahudilerinin 17. ve 18. yüzyıllardaki durumunu ele alan çalışmalarda ise, Yahudiler "Osmanlı merkezi yönetimininin dezentegrasyonu" sebebiyle olumsuz etkilenen dini bir grup olarak tanımlanmışlardır (Barnai, 1994: 7). Bu düşünce, hem Osmanlı Yahudileri üzerine daha önce yapılan genel tarih çalışmalarında (Shaw, 2008: 170-229; Levy, 1994 71-122), hem de yakın dönemde yapılan araştırmalarda (Ben-naeh, 2008; 20-80; Baer, 2004) kendine yer bulmuştur. Bu araştırmalara göre, artan vergi yükü nedeniyle bu dönemde şehirlerden ayrılmalara bağlı olarak cemaatlerde küçülmeler meydana geldiği; doğal afetler, ekonomik kriz ve göç hareketlerinin cemaatleri yoksullaştırdığı dile getirilmiştir.

Bütün bunlara ek olarak, literatüre yansıyan "gerilemenin" bir diğer nedeni olarak sıklıkla vurgulanan nokta, 17. yüzyılın Sabetay Sevi krizinin de cemaatlerde uzun sürecek çalkantılar ve bölünmeler yarattığıdır (Benbassa ve Rodrigue, 2001: 118). Bu bağlamda, Sabetay Sevi'nin ihtidasının önemli sayıda takipçisinin de Müslümanlığı seçmesinin nedeni olduğu (Hacker, 1992a); fanatik Kadızadelilerin etkisinin arttığı, Mehmet IV (Avcı) döneminde de din değiştirme vakalarının çok önemli sayılara ulaştığı çoğu kaynakta yazılmıştır (Baer, 2008).

Edirne Yahudi Cemaati için de, literatürdeki çalışmalar pek tatmin edici değildir. Osmanlı Yahudileri üzerine çalışan araştırmacılar Edirne Yahudi Cemaati'ni Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *Yahud ta'ifesinin*[1] merkezi bir parçası olarak

[1] Geoffoy, *Encyclopedia of Islam*'ın ikinci baskısı için yazdığı makalede, Ortaçağ ve Modern dönemlerde *tai'fe* kelimesinin "bir dini ya da sektaryan grup" için kullanıldığını belirtir (Geoffoy, 2000: 117). Ne ki, Osmanlı resmi birimleri bu kavramı sadece dini gruplar için değil, esnaflar da dahil birçok farklı unsur için kullanmıştır (Eungjeong, 2000: 1). Resmi Osmanlı otoriteleri, Edirne Yahudi Cemaati'ni (*Edirne Yahud Ta'ifesi*) aynı mekanda kalıcı olarak tavattun eden cemaat üyelerinden oluşan üniteyi tanımlamak için kullanmıştır. Dolayısıyla misafirler, tacirler ve şehre geçici bir süre ile gelen ve/veya başka şehirlerdeki

görmekle birlikte, Haim Gerber'in makalesi ve Yaron Ben-naeh'in kitabının çok küçük bir bölümü hariç, ne Osmanlı Yahudileri üzerine genel çalışmalar ne de özelde Edirne Yahudi Cemaati üzerine yapılan araştırmalar 17. ve 18. yüzyıllara spesifik olarak eğilmemiştir. İstanbul ve Selanik'ten sonra ekonomik ve demografik olarak en önemli Yahudi cemaatlerinden birine sahip Edirne için birkaç monograftan başka çalışmaya rastlamıyoruz. Bu bağlamda, Oral Onur'un *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati* adlı kitabı (Onur, 2005) Edirne Yahudi Cemaati üzerine yapılan yegane monografi olarak görünmektedir. Fakat kitabın çok uzun dönemleri kapsaması, kronolojik olarak sürekliliğinin olmaması ve birinci el kaynak eksikliği açıktır. Onur'un kitabının yanı sıra Haim Gerber, Erol Haker, Yaron Ben-naeh ve Rifat Bali de Edirne Yahudileri üzerine çalışmalar sunmuştur. Bunlardan Rifat Bali'nin çalışması (Bali, 1998), tıpkı Oral Onur'unki gibi cemaatin uzun tarihini ele alan bir araştırmadır. İki çalışma da, bu makalenin konusu olan dönemlere genel tarihyazımı anlatısı üzerinden bakmışlardır.

Erol Haker'in çalışması, Fransız Alyans Okulları bağlamında Edirne Yahudi Cemaati'nin modern dönemde Fransız Yahudilerinin şehirde açtığı okullar yolu ile değişimini gözler önüne sermektedir. 17. ve 18. yüzyıllara Sabetay Sevi episodu ve genel gerileme diskuru üzerinden kısaca değinen bu çalışma, 19. yüzyılda Osmanlı memleketinin farklı bölgelerinde art arda açılan Fransız Alyans okullarının yerel cemaatlerin değişimine nasıl etki ettiğini inceleyen önemli bir çalışmadır (Haker, 2006. Ayrıca bkz. Rodrigue, 1993 ve Güven, 2013). Yukarıda da belirtildiği gibi, Edirne Yahudi Cemaati'ni 17. Yüzyıl bağlamında ele alan iki çalışma Haim Gerber'in, Ömer Lütfi Barkan'ın *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri* çalışmasındaki verilerden yola çıkarak yazdığı makalesi (Gerber, 2008: 93-104) ve Yaron Ben-naeh'in tamamen Yahudi kaynaklarına dayanarak 17. yüzyıl Osmanlı Yahudileri üzerine yazdığı kitabının küçük bir bölümüdür (Ben-naeh, 2008: 90-92). Literatürde yer alan çalışmaların çoğunun birbirinin tekrarı şeklinde Osmanlı Yahudileri için aynı hikayeyi (azalan nüfus ve nüfuz ile Ermenilerle Rumlara kaybedilen ekonomik ayrıcalıklar v.b.) nakletmeleri, bu çalışmalarda iddia edilen durumun Osmanlı memleketinde meskun her Yahudi cemaati için geçerli olup olmadığının sınanmasını gerekli kılmaktadır. Değinilen eksiklikler gözetilerek hazırlanan bu çalışmada, Edirne Yahudi Cemaati hakkında kısa bir tarihsel arka plan bilgisi sunulduktan sonra, 17. yüzyıl sonundan 18. yüzyıl ortalarına kadar cemaatin demografik durumu ile sosyal ve iktisadi hayattaki yeri hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

II. Edirne Yahudi Cemaati'nin Tarihsel Arka Planı

Bazı araştırmacılar (Marcus ve Ginio, 2007: 148; Haker, 2006: 23) Roma İmparatorluğu zamanında Edirne şehrinde Yahudilerin varlığından bahsetseler

cemaatler ile bağı bulunanların Edirne Cemaati ile ilişkide olmadıkları belgelerde çok açık bir biçimde belirtilmiştir. Dolayısı ile, bu çalışmada, "cemaat" ve Arapça "ta'ife" kelimeleri birlikte kullanılacaktır.

de, Edirne Yahudileri ile ilgili ilk ciddi bilgiler Bizans İmparatorluğu dönemine ilişkindir (Bowman, 1985: 263-5). Osmanlılar ise 1361 senesinde şehri Bizans'tan aldıklarında (İnalcık, 1971), Romanyot (Rumca konuşan Yahudiler) olarak bilinen bu otokton cemaatin üyeleri ile karşılaşmışlardı. Edirneli Yahudiler, yeni yöneticilerin dilini kendilerine öğretmeleri için daha önceden Osmanlılarca alınmış Bursa şehrinden dindaşlarını Edirne'ye davet ettiler (Epstein, 1980: 54; Bali, 1998: 206).

Şehrin Osmanlıların eline geçmesinden kısa bir süre sonra, 1376'da Macaristan ve 1394'te Fransa'dan sürülen Yahudiler Edirne'ye yerleşmişlerdir (Benbassa ve Rodrigue, 2001: 79-81). Venedikliler 1423 senesinde Selanik'i zabt edince, önemli sayıda Selanik Yahudisi de Edirne'ye yerleşmeyi tercih etmiştir (Bonfil et al., 2012: 131; Epstein, 1980: 21). Aynı yüzyıl içinde, Avrupa'nın Bavyera gibi çeşitli yerlerinden Osmanlı topraklarına yerleşen Yahudiler ile Edirneli Yahudilerin sayısı önemli bir artış göstermiştir (Benbassa ve Rodrigue, 2001: 81; Epstein, 1980: 20-22). Dolayısıyla, Edirne'de, 15. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde çoğu Aşkenaz Yahudilerinden oluşan sağlam bir Yahudi cemaati oluşmuştu. Osmanlılar İstanbul'u fethettikten sonra, bu cemaatin Karay (bir bölümü Romanyot idi) ve Aşkenaz Yahudilerini yeni payitahtı "şenlendirmek" üzere bu şehre transfer etti. Osmanlı Devleti'nin "sürgün" olarak bilinen politikası gereğince yeni başkente getirilen Yahudilerin bir kısmı kayıtlara da bu adla geçecekti (Rozen, 2002: 56 ve 80; Hacker, 1992b: 1-65).

Birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Osmanlı Yahudileri için dönüm noktası, İspanya'nın 1492'de Hristiyan ordularınca Müslümanlardan geri alınması (*Reconquista*) neticesinde İspanya, Portekiz ve daha sonra İtalya'dan sürülen Yahudilerin Selanik, İstanbul, Edirne ve Balkanlardaki başka Osmanlı şehirlerine yerleşmeleri olacaktı. 16. yüzyıl boyunca ve sonraki yüzyılın başlarında, İber Yarımadası'ndan sürülenlerin Osmanlı memleketine akışı devam etti. Mark Epstein, İber Yahudilerinin yerleştiği ve aralarında Edirne'nin de bulunduğu kırk Osmanlı şehrinin ismini çalışmasında belirtmiştir (Epstein, 1980: 178-80). İstanbul'un alınmasından sonra bu şehre yerleştirilen Karay Yahudileri'nin Edirne'den gitmesi neticesinde cemaat biraz küçüldüyse de, farklı coğrafi arka planları ve ritüelleri olan İber Yahudileri ve daha sonra diğer Balkan kentlerinden gelen Yahudiler ile Edirne, Osmanlı coğrafyasındaki en büyük Yahudi cemaatlerinden birini barındıran kent haline gelmiştir (Marcus ve Ginio, 2007).

Edirne Yahudi Cemaati'ndeki bu büyümeyi gözler önüne seren resmi Osmanlı belgeleri ise, 16. yüzyılın başında ve sonlarında yapılan iki tahririn bize bıraktığı kayıtlardır.[3] Aşağı yukarı yarım yüzyıllık arayla düzenlendiği anlaşılan bu defterlerden, İber Yahudilerinin Osmanlı memleketine nerelerden geldiklerini ve cemaatin farklı gruplar halinde nasıl büyüdüğünü müşahede ediyoruz. Defterlerden anlaşılan diğer bir önemli nokta ise, 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, bir yüzyıl öncesinin Aşkenaz yoğunluğunun kaybolduğu ve Sefarad Yahudileri-

[3] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ndeki defterlerin katalog numaraları şöyledir: TT 77, H. 924/1517-8 ve TT 494, H. 980/1571-2.

nin şehirde hakim duruma ulaştığıdır. Aşağıda daha ayrıntılı inceleneceği gibi, birkaç istisna dışında, şehirdeki Yahudi kongregasyonlarının (Tr. *cemaat*; İbr. *kahal*) büyük bir kısmını İber bölgesinden gelenlerin oluşturduğunu görüyoruz.

Yahudi kongregasyonları

Çoğu zaman bir Yahudi Cemaati, farklı kongregasyonların birleşiminden oluşuyordu. Şehrin büyüklüğüne bağlı olarak, bu kongregasyonların sayısı bazı şehirlerde 2-3 iken, bazılarında 20'yi geçebiliyordu. 17. yüzyılda, örneğin, Selanik'te 25'in üzerinde kongregasyon vardı (Ben-naeh, 2008: 87-8). Edirne ile aşağı yukarı aynı büyüklükte olan İzmir'de ise, 17. yüzyıl sonlarında 9 kongregasyon mevcuttu (Barnai, 1994: 277). Edirne Yahudi Cemaati'ndeki kongregasyon sayısı ise, İber sürgünlerinin Osmanlı topraklarına varmaları ile önemli sayılara ulaştı. 17. ve 18. yüzyıllarda sahip olduğu 40-50.000 nüfusu ile önemli bir merkez olan Edirne'de, 20. Yüzyılın başlarına kadar varlıklarını sürürecek 13 kongregasyon vardı. 1905'teki büyük yangında bu kongregasyonların sinagogları yanınca, tüm cemaat inşaatı 1907'de bitecek olan büyük sinagogda ibadetlerini yerine getirmeye başladılar (Galante Vol. 6, 1985-6: 19).[4]

Soyer'e göre, Edirne'de önemli sayıdaki Yahudi kongregasyonlarının ortaya çıkması, İber Yarımadası sürgünlerinin şehre akın etmesinin nedeni olacak olan Solomon Ibn Verga'nın 1507'de şehre yerleşmesinden sonra başlamıştır (Soyer, 2007: 15-16). Aslında bu tarihten hemen kısa bir süre sonra tutulan 1518 tarihli tahrir defterinde, şehirdeki Yahudi yoğunluğunu görmekteyiz. Bu kayda, 8 Yahudi kongregasyonu girmiştir. Tahrirde belirtilen bu kongregasyonlar Alman (Aşkenaz), Katalan, Portagal (Portekiz), İspanya, Polya (Apulia), Aragon, Toledo ve Geruz'dur. Bunlar arasında Portekiz, İspanyol ve Geruz cemaatleri en büyükleri, Alman ve Toledo ise en küçükleri olarak dikkat çekmektedir (Epstein, 1980: 218).

Kongregasyon sayısı aynı yüzyılın sonunda 14'e yükselmiştir. Yüzyıl başında kayda geçen 8 kongregasyona ek olarak, Çiçilye (Sicilya), Mayor, İtalya, "Tetimme-i Cema'at-i Portagal," "Sürgünân-ı Yahûdiyân ki enderûn-ı Edirne end" ve "Ba'zı Yahûdiyân ki der Evkāf-ı Merhum Sultan Mehemmed Han der Edirne end" kongregasyonları eklenmiştir (Şakir-Taş, 2009: 294). "Tetimme-i Cema'at-i Portagal" kongregasyonu, 17. yüzyılda kayıtlara "Küçük Portagal Cemaati" olarak geçecektir. Epstein'a göre, Sürgünân-ı Yahûdiyân kongregasyonu Budin şehrinden sürülen Yahudilerin kongregasyonudur (Epstein, 1980: 218).[5] Ne var ki Osmanlı tahriri, bu sürgün Yahudilerin nereden geldikleri hakkında bir bilgi içermemektedir. Budin Kongregasyonu'nun kuruluşu için araştırmacılarca farklı varsayımlar ortaya atılmıştır. Bazılarına göre, bu

---

[4] Edirne'deki büyük yangın tüm varolan sinagogları yok edince, bazı Yahudi kongregasyonlarının mensupları Havra-ı Kebir'in inşası bitene kadar Haham Solomon'un evini ibadet yeri olarak kullanmak istediklerini İstanbul'a ilettiler (B.O.A. ŞD.2719, H. 1320).

[5] Aynı kongregasyon 1568 tarihli bir defterlerde de görülüyor. Bkz. TT. 54, H.976/1568-9: 24-27.

Yahudiler 1376 tarihinde Louis I tarafından Macaristan'dan sürülenlerdir ve sonra Edirne'ye yerleşerek Budin Cemaati'ne ait bir sinagog kurmuşlardır (Marcus ve Ginio, 2007: 148; Bali, 2008: 206; Taş, 2009: 125). Haim Gerber ise, Edirne'deki Budin Kongregasyonu'nun Osmanlıların 1526 tarihinde Buda'dan geri çekilmeleri sonucunda şehirden tamamen kaçan Buda Yahudi Cemaati olduğunu iddia etmiştir. Diğer bir ifade ile O'na göre bu kongregasyon erken 16. yüzyıl ürünüdür (Gerber, 2008: 102). Ne ki, Osmanlı belgeleri açık bir biçimde Budin'den gelen Yahudilerin Alman olarak tanımlandığını gösterir (Ahmet Refik, 1988: 13). Dolayısıyla birçok Yahudinin Budin'den geldiği ve Aşkenaz olmaları hasebiyle Alman Kongregasyonu üyesi olarak kayda geçtikleri varsayımı yapılabilir. 17. yüzyıl başlarında yaşamış bir haham olan Ya'akov leveit haLevi, birleşik bir Yahudi cemaatinden ziyade farklı kongregasyonların varlığını "iç çatışmaların ortaya çıkardığı bir sonuç" olduğuna inanmıştır (Ben-naeh, 2008: 80). Yaron Ben-naeh ise, Yahudilerin farklı karakterlerinin yeni kongregasyonların oluşumuna, varolanlarınsa bölünmelerine yol açtığını yazmıştır (Ben-naeh, 2008: 81). Hem haLevi hem de Ben-naeh'in söylediklerinin Edirne Yahudi Cemaati için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, Budin Kongregasyonu'nun, 17. Yüzyıl kayıtlarında ilk kez görüldüğü gerçeğini temel alarak, bu yüzyılda Alman Kongregasyonu'ndan ayrıldığını düşünmek yerinde olacaktır.

Hem Yaron Ben-naeh hem de Uriel Heyd İstanbul ve Selanik gibi iki büyük şehirdeki Yahudi cemaatlerini "sürgün" ve "kendi gelen" kongregasyonlar gruplandırmaları altında incelemişlerdir (Ben-naeh, 2008: 84-5; Heyd, 1953: 299-303). Bu kimselerden önce de başka araştırmacılar, Toledolu Haham Eliezer'in 1853'te Selanik'te basılan *Mishnat Rabbi Eliezer*'i gibi bazı Yahudi kaynaklarının aynı gruplandırmayı yaptığını belirtmiştir (Cooper, 1963: 4-5).[6] Osmanlı resmi birimleri ise, Edirne'ye İber Yarımadası'ndan gelen Yahudiler için "kendi gelen" ifadesini kullanmamıştır. İber sürgünleri daha ziyade geldikleri yerlere bağlı olarak isimlendirilmişlerdir. Fakat İstanbul'daki adlandırmaya benzer şekilde, 16. yüzyılda bir grubun *Cemâ'at-i Sürgünân-ı Yahûdiyân* şeklinde adlandırılmaları, bize Yahudilerin Osmanlı memleketinin bazı şehirlerinden bu şehre getirildiklerini göstermektedir.

16. yüzyılda, Edirne Yahudi Cemaati'nde çoğunluk Sefarad Yahudilerindeydi ve Alman Cemaati tek Aşkenaz Kongregasyonu'ydu. 17. yüzyılın ortalarından kalan bir belgeye göre de, 15 farklı Yahudi kongregasyonu kayda geçmiştir. Edirne'de askeri zümre mensubu bir görevli iken ölen El-Hac Mehmed Bey'in muhallefatında, isimleri borçlu olarak kaydedilen Yahudilerin bağlı bulundukları kongregasyonlara göre defter edildiklerine müşahede ediyoruz (Barkan, 1966: 382-386). Bu kongregasyonlar Geruz, Portagal, Aragon, Toledo, Polya, Sicilya, Mayor, İstanbul, Katalan, Budin, Küçük Portagal, Büyük Portagal, Küçük Alman, Büyük Alman ve İtalya'dır. 17. yüzyıl ortaları için Joseph Hacker, kaynak

[6] Gerçi 16. yüzyıldan bir fermanda İstanbul Yahudi Cemaati *Sürgün*, *Kendü gelen* ve Edirne (Karay) olarak üç grup altında sıralanmıştır (Ahmet Refik, 1988: 56).

belirtmeksizin, 3'ü Alman Kongregasyonu (Alman, Küçük Alman ve Büyük Alman) olmak üzere 15 kongregasyon ismini verir (Hacker, 1992a: 123). Uriel Heyd'e göre, her ne kadar bir Yahudi'nin kongregasyonundan ayrılması yasaklanmışsa da, başat olarak vergi ihtilaflarından dolayı bazı gruplar kendilerine ait daha küçük çaplı kongregasyonlar kurmuşlardır (Heyd, 1953: 307). Burada belirtilmesi gereken bir nokta da, mahkeme kaydında gördüğümüz bu ifadenin, kadı ya da naibince, mahkemeye gelen Yahudilerin isteği üzerine mi böyle yazıldığı, yoksa bir yazım hatası mı olduğunu bilmenin imkansız oluşudur. Ne ki, Küçük Alman Kongregasyonu'nun yalnızca yukarıda zikredilen el-Hac Mehmed Bey'in muhallefatında geçiyor olmasının altı çizilmelidir. Bu makale için taranan tüm 17. ve 18. yüzyıl resmi belgelerinde ve Kadı mahkemesi kayıtlarında yalnızca Alman Kongregasyonu ifadesine rastlanmıştır. Dolayısıyla, Küçük Alman Kongregasyonu'nun bir iç anlaşmazlık neticesinde kısa bir süreliğine diğerinden kopmuş ve daha sonra yeniden birleşmiş oldukları düşünülebilir.

17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, kayıtlarda ne *Sürgünân-ı Yahûdiyân* ne de *Ba'zı Yahûdiyân ki der Evkâf-ı Merhum Sultan Mehemmed Han* kongregasyonları görülmektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki, bunların Edirne'nin küçük kongregasyonlarından olan ilki nüfusun domine edici unsuru Sefarad Yahudilerince emilmişlerdir. İkinci grup ise, 17. yüzyılda artık İstanbul Kongregasyonu olarak kaydedilecektir (Emecen, 1998: 62). Dolayısıyla, 17. yüzyılda İstanbul Kongregasyonu olarak resmi kayıtlara geçen grubun, Osmanlı otoritelerince bir önceki yüzyılda başka bir isimle tanındığını anlıyoruz. Bilindiği üzere, Edirne'nin Karay Yahudileri Mehmet II tarafından şehri yeniden yapılandırma politikaları altında İstanbul'a getirilmişlerdi (Heyd, 1953: 304). Fakat Edirne'de kalan Romanyot Yahudiler şehre diğer Balkan kentlerinden gelen Rumca konuşan başka Yahudilerle birlikte sağlam bir Romanyot Kongregasyonu oluşturdular. Kimi tarihçilere göre, İstanbul Kongregasyonu 17. yüzyılın bir ürünüdür (Ben-naeh, 2008: 92; Gerber, 2008: 103). Ben-naeh'e göre, İstanbul'dan Edirne'ye göç eden ya da şehre ticaret için gelmiş Yahudiler İstanbul Kongregasyonu'nu oluşturulmuşlardır (Ben-naeh, 2008: 92). Ben-naeh daha ileri giderek, "İstanbul'daki farklı kongregasyonlara mensup Yahudilerin Edirne'de kendilerini İstanbul Kongregasyonu dahilinde" kaydettirdiklerini yazmıştır (Ben-naeh, 2008: 93). Ne var ki, 1690 tarihli cizye defteri, 13 kongregasyonla birlikte, bir de *Perâkendegân-ı Yahudiyân 'an Sakinân-ı Nefs-i Edirne* başlığı ile şehre başka yerlerden farklı nedenlerle gelip geçici kalan Yahudileri de gruplandırmıştır (Bkz.dipnot 8). Bu durum, bize Edirne'deki 13 kongregasyona bağlı olmayan bu "perakende" Yahudilerin o dönemde başka yerlerde cizye mükellefi olduklarını düşündürmektedir. Aslında 17. yüzyıl boyunca şehrin adeta bir "de facto" başkent oluşu, şehre misafir gelenlerdeki sayıyı da arttırmıştır. Fakat kayıtlarda bunlardan geldikleri yerlerdeki kongregasyon bağları ile bahsedilmektedir.[7]

[7] Edirne Kadı sicillerindeki birçok örnekten bazıları için bkz. E.Ş.S. 74, 10^{a}-1; E.Ş.S. 74, 37^{a}-1; E.Ş.S. 74, 37^{a}-2; E.Ş.S. 77, 94^{a}-1; E.Ş.S. 77, 94^{b}-1; E.Ş.S. 83, 26^{b}-3; E.Ş.S. 83, 57^{a}-1; E.Ş.S. 83, 81^{b}-1; E.Ş.S. 83, 81^{a}-2; E.Ş.S. 83, 81^{a}-3; E.Ş.S. 87, 16^{a}-1.

17. yüzyıl sonlarından kalan mufassal bir cizye kaydında şu kongregasyonları görmekteyiz: Portagal-ı Sagîr, Polya, Budin, Italya, Alaman, Portagal-ı Kebîr, İstanbul (nam-ı diğer Romanya), Mayor, Aragon, Katalan, Toledo, Geruz, and Sisilye (Sicilya).[8] Ben-naeh, Yahudi kaynaklarından yararlanarak, 17. yüzyıl için Shensolu/Shensulos adlı bir başka kongregasyondan daha bahsetmektedir (Ben-naeh, 2008: 92). İlaveten, Avram Galante ise 19. yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başı için, Seville ve Kefalonya (Romanyot) adlı iki kongregasyondan bahseder (Galante, 1985: 19). Ne ki, ne vergi kayıtlarında ne de bu çalışma için incelenen mahkeme sicillerinde Ben-naeh ve Galante'nin zikrettikleri kongregasyonlara rastlanmamıştır.

1703 tarihli bir kefalet defterindan ise, Edirne Yahudilerinin *Tâ'ife-i Yahudiyân* başlığı altında gene 13 kongregasyon şeklinde kaydedildiklerini görüyoruz.[9] Bu kayıtta, muhtemelen bir yazım yanlışı olarak, Geruz Kongregasyonu görülmemektedir. İtalya Kongregasyonu ise iki defa yazılmıştır (DVN. 802, H.1115/1703: 20-21). Eğer iki farklı İtalya kongregasyonu varlığı bir bölünme neticesinde oluşmuş olsaydı, kayıtlar küçük, *sagîr* v.b. bu iki grubun farkını yansıtacak sıfatlar taşırdı. Dolayısıyla iki İtalya kongregasyonundan biri, 16. yüzyıldan beri hem kadı sicillerinde hem de vergi kayıtlarında devamlı olarak görülen Geruz kongregasyonuna ait olmalıdır ve İtalya Kongregasyonu'nun iki kez yazılmasınınsa bir yazı yanlışı olduğu düşünülmelidir.

17. ve 18. yüzyıllar boyunca, Edirne Yahudi Cemaati üç ana grup (Sefarad, Aşkenaz ve Romanyot) altında 13 kongregasyondan oluşmaktaydı. Cemaatin yoğunluğu ve etkin kongregasyonları Sefarad Yahudilerinden oluşuyordu. Sadece Alman ve Budin kongregasyonları Aşkenaz, İstanbul Kongregasyonu ise Romanyot idi. 1690 tarihli cizye kaydına göre, neredeyse tüm camaatin 1/8'i Aşkenaz'dı ve cemaat içindeki düşük yoğunluklarına rağmen en yüksek cizyeyi (*a'la*) ödeyenlerin oranı (89 %) ise hayli yüksekti (MAD. 4021, H.1100/1689: 6-7). İstanbul Yahudilerinin 17. yüzyıl cizye kayıtlarına benzer şekilde, (Heyd, 1953: 308), Geruz ve Mayor kongregasyonları için de en yüksek cizye (*a'la*) ödeyenlerin oranı %94'tü. Özetlemek gerekirse, Edirne Yahudi Cemaati'nin yapısı bu 13 kongregasyon etrafında 17. yüzyılın ortalarında sağlamlaştırdığını ve 20. yüzyılın başlarına kadar da bu durumu devam ettirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Peki, 17. yüzyıl ortalarında yapısı yukarıda belirtilen kongregasyonlar etrafında sağlamlaşan Edirne Yahudi Cemaati'nin bu çalışmanın konusu olan dönemlerdeki durumu ne olmuştur? Nüfus yapısı genel tarihyazımında anlatıldığına paralel bir seyir zlemiş midir? Sosyo-iktisadi durumlarında bir değişiklik olmuş mudur? Bu sorular aşağıda yanıtlanmaya çalışılacaktır.

[8] B.O.A. MAD. 4021, H.1100/1689-90: 2-16.
[9] B.O.A. DVN. 802, H.1115/1703: 17-21.

III. 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne Şehrinin Yahudi Ahalisi: Yeni Bir "Altın Çağ" mı?

Demografik Yapı

Edirne'nin Osmanlılar tarafından 14. yüzyılın ortalarında alınmasına rağmen (İnalcık, 1971), kentin nüfusu hakkında ilk derli toplu bilgiler 16. yüzyılın başlarında Kanuni Süleyman zamanında yapılan tahrirlerden elde edilmektedir. Bu yüzyılın başlarında şehirde 22,335 kişinin yaşadığı hesaplanmıştır. Yüzyılın son çeyreğinden kalan bir başka tahrir defterinden ise, 16. yüzyıldaki genel nüfus trendine uygun olarak, nüfusun 30,140 gibi bir rakama ulaştığı bilgisi edinilmiştir (Barkan, 1970: 168).[10] Bu bilgiler ışığında, Edirne'nin aynı dönemin yoğun nüfuslu bölgesel merkezlerinden Selanik (Delilbaşı, 1999) ve Bursa (Ergenç, 2006) şehirlerinin nüfus büyüklüklerini yakaladığı söylenebilir. Ne ki, Selanik ve Bursa şehirlerinin aksine, Edirne'nin önemi onun ticari veya sınai karakterinden gelmemişti. Şehrin önemi, coğrafi ve idari-siyasi pozisyonundan kaynaklıydı. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Padişah ve önemli sayıda saray görevlisinin 17. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl başlarına kadar çok uzun bir süre Edirne'de kalması, şehre adeta gayr-ı resmi başkent statüsü vermişti.

Edirne'nin 17. yüzyıl boyunca sahip olduğu bu durum, yüzyıl boyunca önemli sayıda askeri zümre mensubunun, yabancı ülke görevlilerinin ve tüccarın bu şehirde kalmasının en önemli nedeniydi. Yani, 17. yüzyılda şehirde açık bir nüfus artışı olmuştu. Bu durum 17. yüzyıl ve daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve başta askeri zümre mensupları olmak üzere farklı grupların şehre akmalarında ana neden olmuştu. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca, Edirne'de yaşayanların sayısı artmış ve 40-50.000'e ulaşmıştı (Karagedikli, 2013: 226). Yoğuluğunu Müslümanların oluşturduğu nüfusun, aşağı yukarı %12'si gayrımüslimdi (Ergenç, 1989: 1421). Bu durum, Fransız Konsolosluğunun Edirne'de meskun ticaret biriminin raporunda belirtilen verilerle de uyuşmaktadır. Bu rapora göre, 18. yüzyıl'da Edirne'de 15.000 Türk, 3000 Rum, 1000 Ermeni ve 1000 de Yahudi ailesi yaşamaktaydı.[11] 1760'dan kalan Edirne Metropolitliği verilerine göre ise Edirne'de 3275 civarında Rum hanesi mevcuttu (Sarafoglou, 1929: 73). 19. yüzyılın sonlarına kadar şehirdeki Rum nüfusu, gayrımüslimler arasındaki çoğunluğunu muhafaza etmiş; bununla birlikte Ermeni ve Yahudi nüfusu birbirine yakın oranlarda seyretmiştir. Müteakip yüzyıllardaki işgallerin ve Balkanlardaki değişik savaşların etkisiyle, şehrin demografik kompozisyonu değişmiş ve 20. yüzyılın başlarında Yahudi cemaati şehirdeki en

[10] Bu durum, 16. Yüzyıl boyunca tüm Osmanlı memleketinde görülen nüfus artışları ile de örtüşmektedir. 16. Yüzyıl boyunca, nüfusta neredeyse iki katına yakın bir artış olduğu tarihçilerce kabul edilmektedir (Cook, 1972). Oluşan bu "nüfus baskısı"nın, yüzyıl sonundan itibaren güçlenen celali olaylarının ana nedeni olduğu ve takip eden yüzyılda da kimi bölgelerde "celâ-i vatan" eden köylüler nedeniyle bir "demografik krize" yol açtığı iddia edilmiştir (Özel, 2006: 221-23).

[11] Archives Nationales de France [Nantes] A.E. B^{III} 239 n°2, 1750?: 1. Dr. Georgos Koutzakiotis'e bana bu belgeyi sunduğu için müteşekkirim.

kalabalık gayrımüslim grup haline gelmiştir (Karal, 1943: 36-37; Sarıcaoğlu, 2001: 18; Karpat, 2002: 158; Ben-naeh, 2008: 90-1).[12]

Bu çalışmanın konusu olan dönemde, Edirne Yahudi Cemaati'nin nüfusunun, şehrin yukarıda anlatılan gelişimine parallellik gösterdiği belirtilmelidir. 16. yüzyılın başlarında 201 hane ve 6 *mücerred* (evli olmayan) biçiminde tahrir defterine giren Yahudi cemaati, yüzyıl sonunda 336 hane ve 145 *mücerred* olarak kaydedilmiştir (Epstein, 1980: 218). Bu zaman içinde, cemaatin daha farklı grupları ihtiva etmeye başladığına ve yukarıda da belirtildiği gibi kongregasyon sayısının arttığına müşahede ediyoruz. Edirne Yahudi Cemaati'nin 17. ve 18 yüzyıllardaki nüfus durumunu analiz etmek için, kayıt amaçları birbirinden farklılık gösteren üç defterden istifade edilmiştir. Bunlardan çıkarılan rakamlar nihai olmamakla birlikte, defterler bize bir gerileme trendi olup olmadığını göstermeleri bakımından önemlidir. Bunlardan ilki 1686 tarihli bir mufassal avarız defteri,[13] ikincisi bir mufassal cizye defteri (MAD. 4021, H.1100/1689-90) ve üçüncüsü de 1703 tarihli bir kefalet defteridir.[14] 1703 tarihli defterler aynı belgenin parçaları olmalarına rağmen, farklı zamanlarda kataloglandıklarından farklı tasnifler altında kayda geçmiştir (bu defterlerin analizleri için bkz. Özer Ergenç, 1989; Karagedikli, 2013).

1686 tarihli avarız defterine (B.O.A. KK 2711, 1097/1686: 13a-27a ve 35a) 420 aded Yahudi hanesi kaydedilmiştir. Bu mufassal defterde, 16. yüzyılın kongregasyon temelli kayıtlarının tersine, Yahudi Cemaati üyeleri de mahalle bemahalle defter edilmişlerdir; ama hangi alt-cemaatlere mensup oldukları belirtilmemiştir. Defterdeki isimler *Avram veled-i Yako Yahûdi* veyahud *Saltana bint-i Avram Yahûdiyye* şeklinde belgeye girmiştir. Burada, aynı erkekler gibi, kadınların da dul olanlarının ayrı birer hane olarak kaydedildiği belirtilmelidir. Defterin sonunda, "*Tâ'ife-i Yahûdiyân-ı Nefs-i Edirne*" "*ber vech-i maktu*" 200 hane olarak yazılmıştır. Bu, Edirne Yahudi Cemaati'nin avarız ve nüzul gibi vergilerini maktu bir miktar üzerinden ödediklerinin göstergesidir. Goffman'a göre (1982: 82), maktu sistemi devlete sabit bir vergi miktarını garantiye alma olanağı verdiği gibi, vergi mükelleflerini de cizyedar hışmından korumaktadır. Bu sistem, cizye ödemelerinin cemaat içindeki tevzii için de cemaatbaşılarına esneklik vermiştir. Halil İnalcık'ın isabetli bir biçimde vurguladığı üzere, cemaatler bir şekilde küçüldüğü zaman bu durum vergi ödeyenlere ek yük getirmekteydi (İnalcık, 1980: 563). Bu durum bize, 18. yüzyılın ortalarında neden artık maktu' kaydının Edirne Yahudileri için 200 hane değil de 100 hane olarak belirlendiğini de izah etmektedir. Bu konu aşağıda ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Ne var ki, kuvvetle muhtemel, Edirneli Yahudilerin sayısı daha yüksekti; zira vergilerden muaf tutulan bazı gruplar ya da kişiler bu kayıtlarda yer almamıştır.

---

[12] Türkiye Cumhuriye'tinin ilk nüfus sayımı için bkz *Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

[13] B.O.A. Kamil Kepeci (KK) 2711, H.1097/1686. Avarız defterlerinin yorumlanması ile ilgili bkz. Demirci, 2006 ve Özel, 1999.

[14] B.O.A. KK. 731, H1115/1703; DVN. 802-803, H.1115/1703.

Örneğin, Edirne Sarayında Padişah'ın doktoru olan Levi Yahudi tüm vergilerden muaf kılınmıştır (Ahmet Refik, 1988: 16). Bununla birlikte, Edirne Yahudi Cemaati'nin Alman Kongregasyonu'nun (*Cemâ'at-i Alaman*) elinde ise tüm vergilerden muaf olduklarını gösteren bir beratları vardı. Bu berat, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yazılmış ve ondan sonra gelen Sultanlarca da yenilenmiştir.[15] Dolayısıyla Alman Kongregasyonu mensupları büyük olasılıkla bu kayıtlarda yoktu. Hanlarda ve kiralanan odalarda kalanları da bu kayıtta göremiyoruz, zira kayıtta bunların sadece kimlere ve/veya hangi vakfa ait olduğu yazılmıştır. Ne Yahudilerin sıklıkla kaldıkları ve birkaç ailenin birlikte yaşadıkları yahudihaneleri ("Yahudihane" için bkz. Şişman, 2010); ne de hem 1703 tarihli defterde (KK. 731, 1703: 19) hem de Şer'iyye sicillerinde (E.Ş.S. 74, 1693: 37[a]-1) gördüğümüz *müste'cir yahudiler* 1686 tarihli defterde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ister istemez tarihçiyi incelenen dönemde şehirde daha fazla Yahudinin yaşadığı düşüncesine sevk etmektedir.

Kongregasyon	***A'lā***	***Evsat***	***Ednā***	**Toplam (*nefer*)**
Cemâ'at-ı Portagal-ı Sağir - Küçük Portekiz	17	23	27	67
Cemâ'at-i Polya - Apulia	16	55	28	99
Cemâ'at-i Budin	8	20	8	36
Cemâ'at-i İtalya	11	31	14	56
Cemâ'at-i Alaman	30	30	7	67
Cemâ'at-i Portagal-ı Kebir - Büyük Portekiz	23	31	15	69
Cemâ'at-i Geruz	12	40	4	56
Cemâ'at-i Romanya nâm-ı diğer İstanbul	15	31	6	52
Cemâ'at-i Mayor	13	26	3	42
Cemâ'at-i Aragon	19	24	1	44
Cemâ'at-i Katalan	28	26	6	60
Cemâ'at-i Toledo	15	22	15	52
Cemâ'at-i Sisilye - Sicilya	20	18	9	47
Perâkendegân-ı Yahudiyân 'an sakinân-ı nefs-i Edirne	-	-	-	85
TOPLAM	227	377	228	832

Tablo 1. Edirne'deki Yahudi Kongregasyonları arasında cizye dağılımı (MAD. 4021, H.1100/1689: 2-16)

[15] "*Edirne'de mutavattın Alaman Yahûdilerinin tekâlifden mu'afiyyetleri hakkında berât-ı şerîfin cülûs-ı … hazret-i pâdişâhîden dolayı tecdîdi husûsuna dâ'ir...*" (B.O.A. İ.MVL. 493, H.1279-1280/1868: 4).

Bu kayıttan birkaç yıl sonra, tam da 17. yüzyıl sonlarındaki vergi reformu sırasında, Edirne şehrindeki Yahudileri ilgilendiren cizye defteri (*Defter-i Cizye-i Yahudiyân-ı nefs-i Edirne*) kayda geçmiştir (MAD. 4021, 1689-90. Bkz. Tablo 1). Daha önce cizye ödeyen nefer sayısı 698 olarak kaydedilmişken, 1690 tarihli bu yeni defterde sayı 13 kongregasyon altında 832 nefer olarak belirtilmiştir.[16] Burada 12 kişi cizyeden muaf tutulmuştur. Bu kimseler, devlete sundukları hizmetten dolayı berat ya da muafname sahibi olmaları; ya da kötü finansal durumları nedeniyle vergiden müstesna kılınmışlardır.

Yukarıdaki tablodaki toplam sayıya bunlar dahil değildir. İslami bir vegi türü olan cizyenin, 15 yaş üstü erkeklerden alındığı ve bazen "hane" bazen de "maktu" biçiminde tarh edildiği çalışmalarda belirtilmiştir (İnalcık, 576-78; Özel, 2001: 37). Osmanlı Devleti gibi modernite öncesi tarım toplumlarında "yetişkin erkek nüfusun toplam nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturduğu ön kabulünden hareket eden" araştırmalar bulunduğu Oktay Özel'in bir makalesinde belirtilmiştir (Özel, 2001: 44). Nefer temelinde düzenlenen ve 15 yaş üstü yetişkin erkekleri kaydettiğini kabul ettiğimiz bu defterden hane sayısını çıkarımak için verilen 1/3 oranı kullanılabilir. Bu formülle hane sayısı yaklaşık 500 olmaktadır. Bu defterde dikkati çeken bir nokta da *Perâkendegân-ı Yahudiyân 'an sakinân-ı nefs-i Edirne* başlığı ile kaydedilen Yahudilerdir. Bunlar Edirne Yahudi cemaati mensupları olmayıp, diğer şehirlerden Edirne'ye ticaret ya da başka nedenlerle gelen "perakende" Yahudilerdir. Bu ziyaretçi perakende Yahudiler 13 kongregasyona dahil edilmemişlerdir. Kuvvetle muhtemeldir ki, bu kimseler çifte vergilendirmeyi önlemek için kendilerinin başka bir kategori altında kaydedilmelerini istemişlerdir. Yaron Ben-naeh "Edirne'de meskun İstanbullu Yahudilerin yabancı gibi davrandıklarını ... yerel cemaatbaşıların ve hahamların otoritelerini kabul etmediklerini" belirtmiştir (Ben-nah, 2008: 93). Osmanlı arşiv belgeleri ve mahkeme kayıtlarından, ticaret ve diğer nedenlerle Edirne'ye başka şehirlerden gelen Yahudilerin hanlarda ve odalarda kiracı olarak kaldıkları ve geldikleri şehrin Yahudi cemaati ile ilişkilendirilmek istedikleri anlaşılmaktadır. Bu da, Ben-naeh'in yorumuna uygun düşmektedir. Edirne Yahudi Cemaati'nin büyüklüğüne gelince, cemaate bağlı olmayan "perakende" Yahudiler çıkarılınca hane sayısı aşağı yukarı 1686 tarihli mufassal avarız defterinde belirtilen sayıya yaklaşmaktadır (450 hane gibi bir rakam).

18. yüzyıl hakkında bilgilerimiz, Sultan II. Mustafa'nın tahtına ve dönemin güçlü Şeyhülislamı Feyzullah Efendi'nin canına malolacak 1703 Edirne Vak'asından bir ay önce esnaf ile şehir ahalisinin sayımı için düzenlenen bir kefalet defterinden gelmektedir (B.O.A. KK. 731; DVN. 802-803, 1703). Defterin ilk kısmını (KK. 731, 1115/1703), Özer Ergenç bir çalışmasında analiz etmiştir (Ergenç, 1989). Bu kısmi incelemenin nedeni, KK 731 defterinin geri

[16] "*Edirne'de müceddeden tahrîri fermân buyurulan Yahudi tâ'ifesi kadîmden altı yüz doksan sekiz nefer olub … fazîletlü Edirne kâdısı efendi hazretleri ma'arifetiyle ve hazine muhasebecisi efendi kulları mübâşeretiyle müceddeden tahrîr olundukda sekiz yüz otuz iki nefer mevcûd bulunub kayd olunmuşdur*" (MAD. 4021, H.1100: ?). Defterde bu sayfada numara yoktur. Fakat 11 ve 12 numaralı varakların arasında bulunmaktadır.

kalan kısımlarının (DVN. 802-803, H.1115/1703) o tarihlerde henüz kataloglanmamış olmasıdır. Özer Ergenç, detaylı çalışması sonunda ortaya çıkardığı resimde 65 mahalle altında yaşayan yaklaşık 25-30.000 Edirne sakini olduğunun düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahalle sayısının, 16. yüzyıldaki tahrirlerin verdiğinin altında olduğunu belirten Ergenç için bu durum "bir gerilemenin belirtisi olarak alınmamalıdır" (Ergenç, 1989: 1417-8). Gerçekten, bu durum KK 731'den birkaç yıl önce düzenlenen ve yaklaşık 153 mahallenin kaydedildiği başka bir kayıttan da anlaşılmaktadır (KK. 2711, H.1097/1686). Yani KK 731 defterinde, yaklaşık 80 kadar mahalleyi içeren bir bölümün eksik olduğu görülmektedir. Şehrin geri kalan bu kısımlarının sayımını barındıran defterler (DVN. 802, H.1115 and DVN. 803, H.1115) 1990'ların sonlarında kataloglanmış ve Feridun Emecen tarafından bir çalışmasında zikredilmiştir (Emecen, 1998: 61). Bu defterlerin detaylı bir analizi, yakın zamanda yayınlanan bir çalışmada yapılmıştır (Karagedikli, 2013: 221-31). Bu incelemeye göre defterlerde toplam 56 mahalle sayılmıştır. Yani, KK. 731 defterinin saydığı 65 mahalle ile birlikte, toplamda 121 mahalle sayılmıştır. Bu sayı bile, kimi mahallelerin sayımın dışında tutulmuş olabileceği şüphesini uyandırmaktadır; zira birkaç yıl önce düzenlenen defterdeki mahalle sayısı 153'tür. Bu eksikliğin nedeni kimi mahallelerin birleştirilerek yazılmış olabileceğinden (Ergenç, 1989: 1417-8), veya kimi mahallelerin topyekün sayımın dışında tutulmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu defterde Edirne Yahudi Cemaati, mufassal avarız defterinin aksine, mahalle temelinde değil kongregasyon temelinde kaydedilmiştir. Toplam hane sayısı 568 olarak belirtilen Edirne Yahudileri için aşağıdaki tablo verilebilir:

Kongregasyon	**Hane (erkek)**
Cema'at-i Portagal - Portekiz	41
Cema'at-i Alaman	76
Cema'at-i Katalan	58
Cema'at-i Sisilye - Sicilya	37
Cema'at-i Toledo	50
Cema'at-i Aragon	31
Cema'at-i Mayor	51
Cema'at-i Budin	25
Cema'at-i Küçük Portakal - Portekiz	35
Cema'at-i Polya - Apulia	38
Cema'at-i [İ]talya	44
Cema'at-i [İ]talya (*sic*) - Geruz	47
Cema'at-i İstanbul	35
TOPLAM	568

Tablo 2: Edirne'deki Yahudi hane sayısı

1686 tarihli mufassal avarız defterindeki (KK 2711, H.1097/1686) 420 haneye karşılık, 7 yıl sonra düzenlenen kefalet defterindeki (DVN. 802, H.1115/1703; Karagedikli, 2013: 229) 568 hane kaydedilmesi, cemaate bu kısa sürede 140 yeni hane eklediği anlamına gelmeyebilir. Bu fark, defterlerin bizatihi kendi yapısal özelliklerinden de kaynaklı olabilir. Şöyle ki, KK 2711 numaralı defter bir avarız kaydıdır. Dolayısıyla bazı kişiler ya da gruplar kısmen ya da tamamen bu vergiden muaf tutulmuş olabilirler. Edirne Yahudi Cemaati için sözkonusu olan böyle bir durum Alman kongregasyonu için de geçerlidir. 1703 tarihli kefalet defteri ise, birincil olarak vergi temelli bir kayıt değildir. Bu defterle şehir sakinlerinin birbirlerine ve mahalle imamının da mahalle ahalisine kefil olup olmadıkları açıkça görülmektedir.[17] Bu, Osmanlı şehrinde mahalle ve içinde yaşayanların birbirine "müteselsilen kefil" oldukları tanımına da uymaktadır (Ergenç, 2013: 75). Yani, İmama benzer bir şekilde, Yahudi Cemaati için de her bir kongregasyonun cemaatbaşıları o kongregasyonun tümüne kefil olmuşlardır.

Ayrıca, dul kadınları (*dul havâtin*) der-kenar olarak ayrı bir kategoride kaydeden KK 2711defterinin aksine, 1703 tarihli bu defterde çok az kadın defter edilmiştir. Bu durum, dul kadınların sayılmamış olmasından; ya da evin erkek üyelerinden birisinin onun yerine kaydedilmesinden kaynaklanmış olabilir. Yahudi Cemaati için ise, kadınlar KK 2711 defterinde gene ayrı olarak *dul Yahudi hatunlar* olarak kaydedilmişken, 1703 tarihli bu kayıtta sadece erkekler deftere girmiştir. Bu durum, her ne kadar 1686'dan 1703'e kadarki rakamlarda ciddi bir yükselme olarak görülse de, 1703 tarihli defterdeki rakamı sorgulamamıza neden olan diğer bir özelliktir.

Yukarıda değerlendirmesi yapılan Osmanlı resmi kayıtları yoluyla bakıldığında, Edirne Yahudi Cemaati nüfusunda bir gerilemeden bahsetmek olası görünmüyor. Bu kaynaklar bize daha ziyade 18. yüzyılın başlarına kadar net bir demografik süreklilik ve/veya büyüme resmi çizmektedir. Ne var ki, şu an için elimizde 18. yüzyılın devamı için şehrin toplam demografik durumunu gözler önüne serecek benzeri kayıtlar olmadığından, 1703 Edirne Vak'ası'nı müteakiben nüfus dalgalanmasının ne boyutta olduğu sorusunun cevabı çok kolay verilememektedir. Dolayısı ile, bu dönem için söylenenler daha ziyade kalitatif verilerden elde edilmiştir. Bunlar da, Edirne'yi 18. yüzyıl boyunca ziyaret eden seyyahların verdiği bilgiler ve konsolosluk raporlarında belirtilen rakamlardır. Bazı araştırmacılara göre, 1703 Edirne Vak'ası'nı müteakiben Payitaht Edirne'den İstanbul'a kalıcı olarak dönünce, Edirne eskiden gördüğü teveccühü bir daha görememiştir ve şehrin nüfusu ciddi oranda azalmıştır (Uğur, 2009). Buna, haliyle, Yahudi nüfusu da dahildir (Ben-naeh, 2008: 92; Gerber, 2008: 94).

Ne ki, dönemin gözlemcileri şehri hiç de metruk ve gözden düşmüş biçimde resmetmemişlerdir. Motraye, örneğin, 1707 senesinde Edirne'yi ziyaret ettiğinde

[17] *"Mahmiyye-i Edirne'de vâki' mahallât ahâlileri teftiş ve birbirine kefile virile deyü fermân-ı âli sâdır olmağın imtisalen li'l-emr-i ali savb-ı şer'den Mevlana eş-Şeyh Mes'ud Efendi ve Dergah-ı Ali ... Yeniçeri Orta Çavuşu olan Abdülkadir Ağa ve ... ma'rifeti ile teftiş ve tafahhus olunub birbirine kefil ve cümleye imamları kefil olub esâmileridir ki ber vech-i âti zikrolunur"* (KK. 731, 1703: 2).

şehri, Türklerin Avrupa'da sahip oldukları en güzel şehirlerden biri olarak Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerle dolu büyük bir şehir biçiminde tasvir etmiştir (Motraye, 1723: 280). Motraye'den on sene sonra şehri ziyaret eden ve İngiltere Elçisi olan eşi nedeniyle uzun süre burada kalan Lady Montague de, yazdığı mektuplarda benzer bir betimleme yapmıştır. Hatta O, Edirne'nin güzel ve bakımlı sokaklarını Londra'dakilerle mukayese etmiştir. Lady Montague, Edirne Yahudilerini tüccar ve bazı ağa ve paşaların adamları şeklinde resmetmiştir (Lady Montague, 1763: 95-7). Elimizde şehri 18. yüzyılın başlarında ziyaret edenlerin söyledikleri bu bilgiler varken, yüzyılın ortalarındaki bilgiler, Ermeni bir seyyah olan İnciciyan'dan ve bir Fransız Konsolosluk kaydından gelmektedir. İnciciyan'a göre, 18. Yüzyılın ortalarında şehirde 160 kadar mahalle ve 100.000 civarında da sakin vardır (İnciciyan ve Andresyan, 1976: 173). Bunlara İlaveten, 18. yüzyıl ortalarından anonim bir Fransız raporunda şehirde 15000 Türk, 3000 Rum,[18] 1000 Ermeni ve 1000 Yahudi ailenin yaşadığı belirtilmiştir (A.E. B^{III} 239 n°2, 1750?: 1). Bu raporun verdiği rakamlar ciddiye alınmalıdır, zira Edirne'de 1709'dan 19. yüzyıl sonlarına kadar ikamet eden Fransız Ticaret Konsülü'nün verileridir (Koutzakiotis, 2009: 173).

Tarihyazımının şehrin "makus talihini" açıklamak için 1703 Edirne Vak'asından başka kullandığı iki olay daha vardır. Bunlardan ilki şehirde birçok mahallede evleri tahrip eden ve muhtemelen şehrin tüm sakinleri gibi Yahudileri de etkileyen H.1159/1745 tarihli bir yangın (*1159 İhrâk-ı Kebîri*) ve 1752 tarihli bir depremdir (*1166 Zelzele-i 'azîmesi*) (Gökbilgin, 1980: 684; Uğur, 2009: 195-7). 1752 depreminin etkili olduğu alan aynı yıl İstanbul'dan göderilen bir fermanda çok net belirtilmiştir.[19] Buna göre, Top Kapı, Kafes Kapı ve Keçeciler Kapısı arasında kalan alan ile; Debbağhane, Manyas Kapı, ve Balık Pazarı arasındaki bölge neredeyse tamamen yıkılmıştır. Bu olaylarla ilgili verilerin Edirne Yahudilerini ilgilendiren kısmı önemlidir. Zira, çoğunlukla Kaleiçi bölgesinde yaşayan Yahudilerin evleri bu bölgedeki vakıf mülkleri ile doğrudan ilişkilidir. Gerçi Vakıflar ve özel mülk sahiplerinin aracılığı yardımı ile yıkıntılar kısa sürede tamir edilmiştir (Kütük, 2004: 201-2). Ama Bu afetler sonucunda şehirden başka yerlere ne ölçüde bir Yahudi göçü olduğunu hesaplamak zordur. Bu afetler, nüfusu çok önemli biçimde etkilememiş olsalar bile, ekonomik olarak şehir ahalisini olumsuz etkiledikleri açıktır. Bunu hane bazlı vergi kayıtlarındaki düşüşten anlayabiliyoruz. Zira, 18. yüzyıl ortalarına kadar "ber vech-i maktu" 200 hane üzerinden hesaplanan Edirne Yahudilerinin vergi yükü, 1752 depremi sonrasında Edirne Yahudi Cemaati'nin talebi ve kuvvetle muhtemelen devletle yapılan pazarlıklar neticesinde merkezden gönderilen bir fermala 100'e düşürülmüştür (Galante, 1985-6: 5/139-40). Bu

[18] 1760 tarihli Edirne Metropolit kayıtlarına göre şehirde 3275 Rum ailesi yaşıyordu (Sarafoglou, 1929: 73). Bu kayıt, Osmanlı belgelerinde de geçen ve Rumların meskun olduğu 9 mahalle ismini vermiştir. Bu kayıt ve Fransız raporu, Edirne'nin Rum cemaati için birbirine yakın rakamlar sunmaktadırlar.
[19] E.Ş.S. 153, 1166/1751-2: 7-8 .

düşürülmeden sonraki sabit sayı hem 18. yüzyıl[20] hem de 19. yüzyıl kayıtlarında aynen devam etmiştir (Sarıcaoğlu, 2001: 188). Vergi kaydındaki bu düşüş, gerçek Yahudi hane sayısında yarı yarıya bir gerileme anlamına mı gelmektedir diye sorduğumuzda, gözlemlediğimize göre örneğin Ben-naeh, bu rakamı gerçek hane sanıp, bunun Edirne Yahudi Cemaati'nin nüfusunun nasıl "çabukça eridiğini" göstermesi için önemli olduğunu yazmıştır (Ben-naeh, 2008: 60 ve 92). Fakat, bu rakamlar gerçek hane sayısı olmadığından, bir demografik erozyondan bahsetmek yanlış bir yorum olacaktır. Mali durumdaki kötüleşmenin ve/veya vergi mükellefi sayısındaki azalmanın, bir vergi düzenlemesi için kabul edilebilir nedenler olduğu araştırmacılarca belirtilmiştir (Shmuelevitz, 1984: 87). Dolayısı ile şehirdeki Yahudiler için yazılan maktu hane sayısındaki düşüşü bir vergi düzenlemesinin pazarlığı sonucunda ortaya çıkmış sayı olarak almak daha anlamlıdır. Bu bilgiler ışığında, 1750'lere kadar Edirne Yahudilerinde demografik anlamda ciddi bir gerileme olmadığını varsayabiliriz. Diğer bir ifade ile, bu tarihe kadar Edirne şehrinde Yahudi nüfusu yükselmiş ve bu durum 1750'lere kadar korunmuştur. Bu tarihten sonra ise, yaşanan doğal afetleri müteakiben, cemaatin nüfusu eksilmiş olabilir. Bu da, arşivde yeni çıkabilecek defterlerle ya da bir sonraki yüzyılın temettüat kayıtlarının incelenmesiyle netleşebilir. Fakat burada belirtilmesi gereken nokta, Yahudilerin meskun olduğu mülklerin çoğunun vakıflara ait olduğu ve bunların da afetlerden sonra düzenli olarak tamirden geçirildiğidir (Kütük, 2004: 201-2). Dolayısıyla, deprem nedeniyle şehirden ayrılmadan çok, şehir içinde başka yerlere geçici taşınanlar olduğu söylenebilir.

Sosyal ve İktisadi Hayatta Edirneli Yahudiler

16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar, demografik durumlarında gerilemeye dair bir izlenim edinmediğimiz Edirne Yahudi Cemaati'nin sosyal ve iktisadi hayatta yerleri neydi? Bu bölümde, Edirne Yahudilerinin şehir hayatındaki yerleri, toplumsal ilişkileri incelenmeye çalışılacaktır. Bu ilişkilerde, iki unsurun çok belirleyici olduğunu görüyoruz: askeriler ve vakıflar. Hem askeriler hem de vakıflar, Edirne Yahudi Cemaati'nin 17. ve 18. yüzyıllarda şehirdeki hem sosyo-iktisadi hem de mekansal vaziyetlerini belirleyen aracılar olmuşlardır. Aşağıda bu iki unsurla Edirne Yahudileri arasındaki ağlar incelenmeye çalışılacaktır. Bu ağları incelemenin ilk basamağı ise, Yahudilerin şehirde hangi bölgelerde yaşadıklarının resminin çizilmesi olacaktır. Zira yaşadıkları bölgelerde yukarıda saydığımız iki unsur en önemli aracılardır.

Edirne'de meskun Yahudilerin mekansal vaziyetleri iki gruplandırma şeklinde incelenebilir. Bunlardan ilki, şehirde sürekli biçimde yaşayan ve 13 kongregasyona üye Yahudiler; ikincisi ise Edirne'ye tacir ve/veya misafir olarak gelip şehirde belli bir süre kalanlardır. Birinci grubun şehirde bulunan Yahudilerin çok büyük bir kısmını oluşturduğu ve Kaleiçi'ndeki ve Kaledışı'nda kiralık ve mülk evlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. İkinci grup dahilinde olan Yahudiler ise, farklı vakıfların mülkü olan hanların odalarında misafiren bulunanlardır.

[20] E.Ş.S. 153, 1172/1757: 51.

1686 tarihli mufassal avarız defterinden (K.K. 2711, 1686: 19-26 and 70) Edirne Yahudi Cemaati mensubu Yahudilerin yaşadığı 10 mahalle açık bir şekilde görülmektedir (bkz. Tablo 3).

Mahalle	Erkek	Kadın	Toplam
Mahalle-i Hâce Siyâh	8	2	10
Mahalle-i Câmi'-i Kebîr	14	-	14
Mahalle-i Darbhâne	12	-	12
Mahalle-i Hammâm-ı Yahşi Fakih	33	14	47
Mahalle-i Çelebi Oğlu	37	4	41
Mahalle-i Hâce Bayezid	43	6	49
Mahalle-i Devlet İslam	65	10	75
Mahalle-i El-Hâc Bedre'd-din	102	7	109
Mahalle-i Kahtalu	49	-	49
Mahalle-i Aya Yani Prodromos	5	-	5
TOPLAM	368	43	411

Tablo 3: Edirne Yahudilerinin Mekansal Dağılımı (K.K. 2711, 1686)

Tablodaki mahallelerden Hâce Siyâh (Gökbilgin, 1952: 53), Darbhâne (Gökbilgin, 1952: 51), Çelebi Oğlu (E.Ş.S. 87, 16a-1; Gökbilgin, 1993: 170), El-hâc Bedre'd-din[22], Hammâm-ı Yahşi Fakih (Gökbilgin, 1993: 164-5), Kahtalu[23] ve Aya Yani Prodromos (KK. 2711, 1680: 70), farklı belgeler yoluyla Kaleiçi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Sadece Hâce Bayezid ve Devlet İslâm mahallelerinin Kaleiçi'nde olduğu siciller yoluyla teyid edilemedi. Ne var ki, Hâce Bayezid mahallesinin Tahta'l-kal'ada olduğu Badi Efendi'nin yazdıklarından (Kazancıgil, 1999: 125), Devlet İslâm mahallesinin Kaleiçi'nde olduğu ise DVN 802 defteri yolu ile görülmüştür. KK 2711 defterine göre, Câmi'-i Kebîr mahallesinin gene Kaleiçi bölgesinde olduğu belirtilmişken, bu mahalle 1703 sayımında Kilisa Cami' mahallesi olarak kayda girmiştir (DVN 802, 1703: 15-16).

Yukarıda, Edirne'de meskun 13 kongregasyonun kendilerine ait birer sinagogunun olduğundan bahsedilmişti. Bu sinagogların şehirdeki yerleri ile ilgili en derli toplu bilgi, 1854 tarihinde yapılan mufassal bir haritadan elde edilmektedir (Yerolympos, 1996: 76-77).[21] Bu haritadan yararlanılarak hazırladığımız planda (Bkz. Harita 1) görüleceği gibi, Yahudi yaşam alanı Kaleiçi'nde (*intra muros*)

[22] E.Ş.S.138, 5a-3.

[23] E.Ş.S.77, 94b-1.

[21] Kırım Savaşı (1854-6) için Osmanlı topraklarına gelen Fransız birliklerinin Edirne'de konuşladığı sırada, bu birliklerin başında bulunan Fransız General Osmont'un 1854 senesinde hazırlattığı bu haritada, çoğunluğu cami ve mescit gibi dini yapılardan oluşan 200 civarında binayı işaretlemiştir. Şehirdeki kiliseler ve sinagoglar da ayrıca belirtilmiştir (Bkz. Yerolympos, 1996).

kabaca Girme Kapı (no. 19) ve Tahte'l-kal'a arasında kalan bölgededir. Kaledışı'nda (*extra muros*) ise, Üç Şerefeli Câmi'i (no. 23), Bedestân (24), İki Kapılı Hân (25), Rüstem Paşa Hân (no. 26), Ali Paşa Hân (no. 22) ile Dârü'l-hadis (no. 27) arasında kalan alandır. Osmont Planı'nda da haritanın Kaleiçi bölümünde 12 sinagog belirtmiştir (no. 1-13). Haritada adı boş bırakılan sinagogun Küçük Portagal Kongregasyonu'na ait olduğunu ve belirtilen sinagogların tümünün Tahta'l-kal'a ve Kahtalu Câmi'i (no. 15) arasında kalan alanda olduğunu anlıyoruz.

Eğer, DVN 802 ve KK 2711 defterleri olduğu gibi kabul edilse, Yahudilerin Edirne'de şehrin sadece Kaleiçi bölgesinde yaşadıkları düşünülebilir. Ne ki, Kaledışı'nda da bazı mahallelerde Yahudilerin yaşadıkları belgelerden anlaşılmaktadır. 1703 tarihli defterde, El-Hacc 'Attar Halil mahallesinde Ali Çelebioğlu Hadım(?), Mustafa Çelebi ve İsmail Dede kiracısı olan Yahudi müste'cirlerin yaşadığını görüyoruz (KK. 731, 1703: 19). Bu Yahudi kiracılar için isim verilmemiştir. Bunların şehre ticaret için gelen misafir ve/veya Cemaatin 13 kongregasyonu ile herhangi bir bağı olmayan Yahudiler olduğu düşünülebilinir. Aslına bakılırsa, mahkeme kayıtlarında *misafir* olarak geçen bu Yahudiler, örneğin, "mahmiyye-i Edirne'de misafiren sakin Sofyalı Delaruz (?) Cema'atinden ... Mayer veled-i Menahim" ya da "Mahmiyye-i İstanbul'da Linariko (?) Cema'atinden olub Mahimiyye-i Edirne'de Manyas Kapusu'nda misafiren sakin

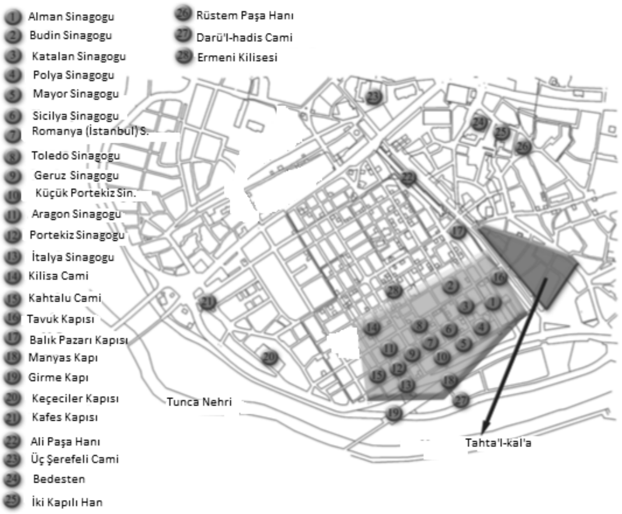

Edirne mahallelerindeki bazı binaları gösterir harita

Avram veled-i Salamon" şeklinde tanımlanmışlardır.[25]

Gökbilgin, bu bölgede Dârü'l-hadis ve Çukacı Hacı vakıflarının odalarında önemli sayıda kiracı yaşadığını vakıf kayıtları yoluyla aktarmıştı (Gökbilgin, 1952: 58 n.111). Bu verilerden Yahudi müstecirler için kesin bir rakam göremesek de, vakıf odalarında birden fazla Yahudi ailesinin yaşadığını çıkarabiliriz. Zaten 1671 senesinde Edirne'yi ziyaret eden John Covel de, şehrin nüfus olarak en yoğun bölgelerinde iki-üç Yahudi ailenin aynı evde yaşadığını gördüğünü yazmıştır (John Covel, 1892: 190). Yahudilerin çok yoğun olarak yaşadığı çok katlı yapılara Osmanlı resmi kayıtlarında Yahudihâne denmekteydi (Şişman, 2010; Rozen, 1998: 341-44). Bu yapılar Osmanlı belgelerinde de karşımıza çıkmaktadır (Barkan, 1966: 111).[24]

KK 2711 defterinden elde edilen veriler temel alınarak her mahallenin dini kompozisyonuna bakıldığında, Câmi'-i Kebîr mahallesinin üçte birinin Yahudi, üçte birinin Müslüman ve üçte birinin de Hristiyan sakinlerden oluştuğu görülmektedir. Ortodox Hristiyanlar için (örneğin Ortodox Rum ahali) *gebrân* ifadesi kullanılmışken, Hristiyan Ermeniler için *ermeni* kelimesi kullanılmıştır (KK. 2711, 1686: 19-20). Ne var ki, bu mahallenin 14 Yahudi hanesi ile en küçük Yahudi grubunu barındırdığını belirtmek gerekir. Bu mahallenin yanında, Kahtalu, El-hâc Bedre'd-din ve Hâce Siyâh mahalleleri de dini olarak karışık mahallelerdi. Kahtalu mahallesinde 66 hanenin 10'u (KK. 2711, 1686: 25-26), Hâce Siyâh mahallesinde 70 hanenin 49 hanesi Yahudiydi (KK. 2711, 1686: 19). El-hâc Bedre'd-din mahallesinde ise, 116 hanenin 96 adedi Yahudi olarak kayda girmiştir. Bu mahallede sadece 8 Müslüman ve 12 Hristiyan hane defter edilmiştir (KK. 2711, 1686: 24-25).

Aynı defterde, bazı mahallelerdeyse hiç Müslümanın kayda girmediğine de şahit oluyoruz. Örneğin, Hammâm-ı Yahşi Fakih, Çelebi Oğlu, Hâce Bayezid, Aya Yani Prodromos ve Devlet İslâm mahallelerinde yalnızca gebran ve Yahudi sakinlerin kaydedildiğini görüyoruz. Eğer bu defter başka kayıtlarla teyid edilmezse, bu mahallelerde sadece gayrımüslimlerin yaşadığı gibi bir sonuca varabiliriz. Fakat 1703 tarihli kayıttan Devlet İslâm mahallesinde 9 Müslüman hanesi olduğunu anlıyoruz (A.DVN. 802, 1703: 16). Darbhâne mahallesinde sadece Yahudi, Ermeni ve Ortodox sakinler kaydedilmiştir (KK. 2711, 1686: 23-25). Yukarıdaki mahallelerin tümünde çoğunluk Yahudilerde görünmektedir. Bu durum, bir anlamda bu defter tarihinden 30 yıl kadar önce şehre gelen Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde yazdıklarıyla da örtüşüyor. Zira Evliya şehrin "derun-ı kal'a" kısmında 5 Yahudi mahallesi olduğundan bahseder. Bu mahallelerde başka dini gruplardan yaşayanlar da olmasına rağmen, büyük olasılıkla, Yahudi sakinlerin yoğunluğu hasebiyle Evliya böyle bir açıklamaya gitmiştir (Evliya Çelebi, 1999: 250). Böyle bir durum Osmanlı memleketinin başka şehirlerinde de gözlenmiştir. Neredeyse tamamen Yahudilerin meskun olduğu mahalleler,

[25] E.Ş.S. 77, 14 Rebiü'l-evvel 1105/1695-6: 94b-1; E.Ş.S. 77, 15 Rebiü'l-evvel 1105/1695-6: 94a-2

[24] Bu ifadenin Kadı sicillerindeki kaydı için bkz. E.Ş.S. 138, 26 Zi'l-hicce 1147/1735: 40a-2.

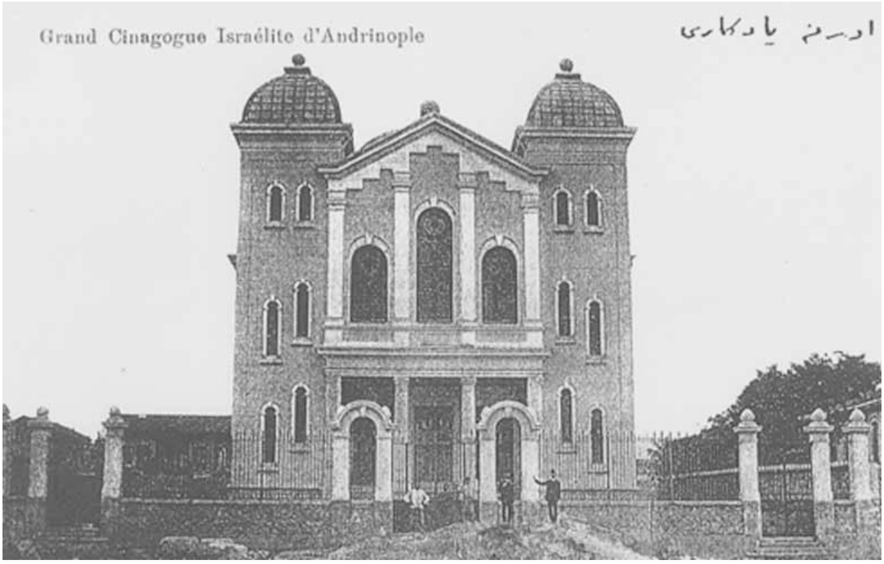

17. ve 18. Yüzyıllarda Hasköy için yapılan çalışmalarda da gözlenmiştir (Rozen, 1998: 341; Göçek ve Baer, 1997).

1703 tarihli defterde, Edirne Yahudi Cemaati *Tâ'ife-i Yahudiyân* adı altında kongregasyon bazlı kaydedildiğinden, cemaat üyelerinin mekansal vaziyetlerini görmemizi sağlayacak bilgi bulunmamaktadır. Ne var ki, Yahudi kongregasyonlarından önce ve sonra kaydedilen mahallelere bakıldığında, Yahudilerin Kaleçi'nde yaşayanların sayıldığı sırada kayda geçtiği anlaşılmaktadır (A.DVN. d. 802, 1703: 17-21). Bu durumdan, Yahudilerin tümüyle şehrin Kaleiçi bölümünde yaşadığı anlamı çıksa da, Minna Rozen'e göre, başka mahallelerde yaşayan Yahudiler de kendi bağlı bulundukları kongregasyonun altında kayda girmiş olmalıdırlar. 1686 tarihli defterde kaydedilen ve Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Darbhâne, Çelebi Oğlu ve Hâce Bayezid gibi mahalleleri 1703 tarihli defterde görmüyoruz. Özer Ergenç'in isabetli bir biçimde ifade ettiği gibi, kimi mahalleler birleştirilerek kaydedilmiş olmalıdır (Ergenç, 1989: 1418).

Edirne Yahudilerinin hangi mahallelerde sakin olduklarına gelince Edirne Şer'iyye sicillerinde bu bağlamda pek de net ifadeler kullanmadığını, tanımların daha ziyade kongregasyona göre yapıldığını görmekteyiz. . Bu çalışmanın incelediği dönem içinse, birkaç dava kaydında mahkemede Kadı huzuruna gelen Yahudinin hangi mahallede yaşadığı çok açık bir şekilde yazılmış, ancak ilgili Yahudinin hangi kongregasyona bağlı olduğu belirtilmemiştir. Örneğin daha öncesinde, ölen Habib veled-i Yako'nun terekesinin paylaşımı ile ilgili bir kayıtta, Habib'in hayattayken sakin bulunduğu mahalle olarak Darbhâne geçmektedir.[26] Benzer bir şekilde, Avraham veled-i Moşe ölmüş bir askerinin

[26] E.Ş.S. 79, Muharrem H.1108/1698: 45^{b}-1.

muhallefatından daha önceden verdiği borcu talep ettiğinde, kendinin yaşadığı mahalle olarak Çelebi Oğlu belirtilmiştir.[27] Bunun ana nedeni, Yahudi cemaati mensuplarının çoğunlukla kongregasyonuna göre kaydedilmesidir. Bu kayıtlarda da, genellikle "mahmiyye-i Edirne hısnı dâhilinde meskun Aragon Cemaati'nden olup" ya da "Katalan Cemaati'ne mensup olup derun-ı hisarda tavattun iden" gibi ifadeler yer almaktadır. Bu, cemaat üyelerinin tümünün Edirne'de Kaleiçi bölgesinde yaşadığından değil, kendilerini Edirne Yahudi Cemaati altında belli bir kongregasyonun üyesi olarak mahkemede kayda geçirmelerinden kaynaklanmaktadır. Az sayıda olmakla birlikte, Kaledışı'nda yaşayan Yahudileri de gene sicillerinden izliyoruz. Örneğin, Edirne'de İki Kapılı Han'da sakin Yuda veled-i Samariye adlı bir Yahudi, Edirne'de Cirs-i Cedid civarında sakin iken ölen Ayan veled-i Murat adlı bir Ermeninin terekesinden, daha önce sattığı mal karşılığı olan 693 guruşu talep etmek için Ayan'ın vasisi Hıdır veled-i Timur Ermeni'yi dava etmiştir.[28] Gene de, önemli sayıda Yahudinin Kaleiçi'nde bazı mahallelerde daha yoğun olarak yaşadığını söyleyebiliriz. Peki, Yahudiler arasındaki bu mekansal yakınlığın nedeni neydi? Dindaşlarına ve sinagoglara yakın olma isteği mi bu tercihte etkili olmuştur? Yoksa başka nedenler de var mıydı? Bu soruları yanıtlamak için öncelikle Edirne Yahudilerinin hem askeri zümre mensupları ile ilişkileri, hem de vakıf musakkafatından yararlanma derecelerinin şehirdeki mekansal durumlarında da belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz bu noktalar hakkında Minna Rozen, *Cambridge History of Turkey* kitabının üçüncü cildi için kaleme aldığı makalesinde, Osmanlı memleketindeki en büyük iki Yahudi cemaatini günlük hayattaki halleri ve Yahudi olmayan toplumsal kesimlerle ilişkileri bağlamında mukayese etmiş ve şunları yazmıştır (Rozen, 2006: 261):

> Örneğin, Selanik sakini bir Yahudi, kendini tam anlamıyla Selanikli, diğer dini grup mensupları ise yabancı hissetmiştir. Eğer kendini yabancı kültürden birine yakın saymışsa, bu kişi günlük ilişkilerde bulunduğu ve korumasını hissettiği Türkçe konuşan yönetici sınıftandır. Öbür yandan İstanbul'da tavattun eden bir Yahudi ise, içinde yaşadığı Yahudi olmayan topluma karşı daha farklı bir tavra sahiptir. Şehrin devasa nüfusu içinde küçük bir azınlığı oluşturan Yahudi cemaatinin bir üyesi, şehrin tüm ekonomisi büyük ölçüde Saray çevresinde döndüğünden, şehirdeki Müslüman ahaliyle diğer şehirlerdekilere oranla daha yoğun bir entegrasyona sahipti.

Edirne Yahudi Cemaati'nin durumu ise hem İstanbul hem de Selanik Yahudi cemaatleri ile benzerlik göstermektedir. Mekansal vaziyetleri bağlamında yakın oldukları kişiler cemaat üyeleri olmakla birlikte, Edirne Yahudileri, içinde yaşadıkları toplumda çok kuvvetli ilişki ağlarına sahiplerdi. Edirne Yahudilerinin, şehirdeki askeri zümre mensubu kişilerin çokluğundan ve askerilerle olan fiziksel ve iktisadi yakınlıklarından, hem de şehirdeki vakıfların varlığından yo-

[27] E.Ş.S. 87, Safer H.1114/1702: 16ª-1.
[28] EŞS 138, 15 Rebiü'l-ahir 1140/1727: 10ª-1

ğun bir biçimde istifade etmeleri, Edirne'de günlük hayattaki konumlarını bu iki faktör üzerinden analiz etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Osmanlılar, herhangi bir şehrin fethinden sonra kale dışında büyük bir cami ve bir bedesten inşa ederek şehrin fiziki yapısını güçlendirirlerdi. Osmanlı şehrinde ticari merkez bu binalar çevresinde olurdu (Koç, 2005: 168). Edirne'de de durum farklı değildi. Bedesten, 15. yüzyıl başlarında, Bursa'dakinin bir replikası olarak inşa edilmiş; 16. yüzyılın son çeyreğine kadar ise Ali Paşa Arastası, Kavaflar arastası ve çok sayıda han kent dokusundaki yerlerini almışlardı (Kuran, 1996: 120-21). Edirne Yahudileri şehrin dışa doğru büyümesine ve İber sürgünlerinin gelişi ile artan sayılarına paralel olarak, kentte yoğun yaşadıkları bazı bölgeler bulunsa da, şehirde mekansal olarak dağılmaya başladılar. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarının politik gelişmeleri neticesinde kaybedilen Osmanlı topraklardan elde kalanlara akan Yahudilerle hızla nüfusu artan Edirne Yahudi Cemaati mensupları, şehrin çok farklı bölgelerinde yaşamaya başladı. 20. yüzyıl başlarında 159 mahalleden müteşekkil Edirne şehir merkezinde 24 mahallede Yahudilerin oturduğu tespit edilmiştir (Rifat Osman, 1920: 15-32).

Bu çalışmanın konusu olan dönemde Edirne Yahudilerinin ikametgahlarının şehrin ticaret merkezine olan yakınlığı kaynaklarda açıkça görülmektedir. Öte yandan, "tahtgah-ı selase"den biri olan Edirne'de görevli ve emekli askeri sınıf mensuplarının sayısı da oldukça yüksekti. Nitekim şehir sakinlerinin %20'den fazlasının askeri olduğu, Edirne üzerine yapılan çalışmalarda belirtilmiştir (Karagedikli, 2013: 227; Ergenç, 1989: 1421). Bu bağlamda, Yahudilerin şehir nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan askerilerle olan hem mekansal hem de iktisadi yakınlığı Kadı sicillerindeki kayıtlardan gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, Yahudilerin askeri sınıf mensupları ile yakın ilişkileri, hem şehirdeki varlıkları hem de iktisadi durumları için önemli idi. Bu noktaların iktisadi olanı göz önünde buluındurulduğunda, Edirne Yahudileri ile askeriler arasındaki ilişki ağı yoğunluğu, küçük ve büyük ölçekli ticari ilişkiler olmak üzere iki kategoride incelenebilmektedir. İlkinde, bu ilişkiler küçük meblağları ihtiva eden emtia satışı şeklinde olurken, ikincisinde büyük ölçekli borç vermeler ve ticari ortaklıklar göze çarpmaktadır. Bu grup bazen yabancı tacirleri de içermiştir. Edirne Kadı Mahkemesi kayıtlarında bu yönde bolca malzeme bulunmaktadır. Haim Gerber, 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl ortalarından kalan askeri zümre mensubu kişilerin terekelerinde Yahudilerin daha ziyade boçlu olarak göründüklerini iddia etmektedir (Gerber, 2008: 96-98). Benzer bir durum 18. yüzyıl için de başka bir çalışmada gözlenmiştir (Oğuz, 2013: 170, 222, 263, 267). Hem Gerber'in hem de Oğuz'un çalışmaları tamamen tereke defterleri üzerinden yapıldığından, Yahudilerin borçlu olarak ortaya çıkması anlaşılabilir. Zira ölen kişinin alacakları, terekede "merhûmun zimem-i nâsda olan alacağı meblâğdır" kısmı altında çok titiz bir biçimde yazılmıştır.

Bununla birlikte, borçlanan Yahudilerin çok büyük bir kısmının Edirne esnaf gruplarında mal alımı için bu borçlanmaya girdiklerini akılda tutmamız gerekmektedir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başındaki Kadı sicillerinden derlenen veriler de, çok az Yahudinin nakit borç ilişkilerinde borç veren olarak kayda

geçtiğini göstermektedir. Örneğin, 1701 senesinde mahkemeye giden Portekiz Kongregasyonu'ndan İlya veled-i Yasef adlı bir Yahudinin, Edirne Sarayı'nda muhassır Ağa hizmetindeki Yeniçeri El-Hac Veli Ağa bin Osman'a verdiği 500 semeni guruşu mezkur Veli Ağa'nın varislerinden talep ettiğini görüyoruz.[29] Başka bir kayıtta ise, bila-varis ölen Yeniçeri zümresinden Mustafa Ağa bin Abdullah'ın terekesinin Beytülmal Eminliğine devredilmesi üzerine, Çukacı taifesinden Yahudi İlya veled-i Kemal'in Beytülmal Emini olan Ali Ağa bin Mehmed'i dava ettiğini görmekteyiz. Bu kayıttan öğrendiğimize göre, İlya mahkemede, Ali Ağa'ya ölümünden önce 228 guruş borç verdiğini söylemiş ve bu borcu müteveffanın terekesinden talep etmiştir. Ali Ağa'ya verilen bu borcun 28 guruşun çuka emtiası, 200 guruşunun ise nakit olarak verildiğini yine aynı kayıttan anlamaktayız.[30]

Ne var ki, sicillere giren kayıtların çoğunda, Yahudiler sattıkları emtia için alacaklı konumunda görünmektedirler. Bu durum çok da anlamsız değildir; zira diğer şehirlerde olduğu gibi Edirne'deki esnaf grupları içinde de çok sayıda Yahudi bulunmaktaydı (KK. 2711, 1097/1686: 13ª-27ª). Edirne Yahudilerinin askeri zümre mensuplarına bu kadar yoğun şekilde mal tedarik etmelerinin nedenlerinden biri de bu malları askerilere daha yüksek fiyatla satabilmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bunu, aynı malın farklı kişilere farklı fiyatlardan satılmasından anlıyoruz. Kuvvetle muhtemeldir ki, malı nakit parayla alAmayan askeri, daha yüksek fiyatla da olsa uzun vadeli bir ödemeyi tercih ediyordu. Çukacı esnafının sattıkları emtiada bunu daha net görüyoruz. Bir zıra' çukanın fiyatının 2 ile 5 guruş arasında satın alana göre değiştiğini mahkeme kayıtlarından çıkarabiliyoruz. Örneğin, Aragon Kongregasyonu'ndan Yahudi Isak veled-i Mosi ve Mayor Kongregasyonu'ndan Yahudi Menahim veled-i Avram, serpuşçu esnafından Ermeni Adam veled-i Artin veled-i Kirkor'a bir zıra çukayı 2,6 guruşa satmıştır.[31] Buna karşılık, Çukacı Konorta veled-i Salni(?) Yeniçeri Veli Ağa bin Osman'a bir zıra çukayı 4,4 guruşa satmıştır.[32] Portekiz Kongregasyonu'ndan İlya veled-i Yasef ise, aynı Yeniçeriye bir zıra çukayı 5 guruşa satmıştır.[33]

Edirne'deki askeri zümre yoğunluğu ve bunlardan gelen talep neticesinde, Yahudi Cemaati üyeleri, şehrin diğer sakinleriyle – ve kuvvetle muhtemel diğer şehirlerdeki Yahudilerle – daha fazla miktarda emtia almak için ticari ortaklıklar kuruyorlardı. Örneğin,1723 seneside, Mayor Kongregasyonu'ndan attar esnafından Aslan Daron, Ali Çelebi bin Mehmed bin Abdullah adlı bir attar ve gene attar esnafından Yahudi İsak veled-i Kemal İstanbul'dan önemli miktarda attar emtiası getirmek maksadıyla bir ortaklık kurmuşlardır. Bu ortaklığa, sırasıyla, Aslan Daron 400, Ali Çelebi 320 ve İsak 100 guruş katkı yapmış, malı İstanbul'dan getirme görevi ise Ali Çelebi'nin olmuştur.[34]

---

[29] EŞS 87, 10 Cemaziü'l-ahir 1113: 82ᵇ-1.
[30] EŞS 88, Rebiü'l-evvel 1113: 73ª-1.
[31] EŞS 111, Cemaziü'l-evvel 1124: 9ª-4; EŞS 111, Cemaziyelevvel 1124: 9ᵇ-3.
[32] EŞS 87, 10 Cemaziü'-lahir 1113: 82ᵇ-1.
[33] EŞS 87, 20 Cemaziü'l-evvel 1113: 74ª-2.
[34] EŞS 113, Cemaziü'l-evvel 1135:10ᵇ-1; EŞS 113, Cemaziü'l-evvel 1135: 10ᵇ-2.

Edirne Kadı Mahkemesi kayıtları, Edirne Yahudilerinin yüksek rütbeli askerilerle de yakın ilişkide olduklarının örnekleri ile doludur. Bu bir anlamda, şehri 1718'de ziyaret eden Lady Montague'nün gözlemlerini de doğrulamaktadır. Şöyle ki Montague, şehirdeki her yüksek rütbeli devlet görevlisinin mutlaka bir Yahudi yardımcısının olduğunu yazmıştır (Lady Montague, 1763: 95-7). Bu bilgi Montague'nün abartması biçiminde yorumlanabilmekle birlikte, çok yüksek rütbeli askerilerle yakın ilişkide olan Edirneli Yahudilerin olduğu yadsınamayacak bir gerçekti. Bir örnek vermek gerekirse 1701 senesinde, Edirne Yahudi Cemaati'nin İstanbul Kongregasyonu'ndan Yahya veled-i Yako, daha önce Edirne sahrasında "ba-emr-i ali" katledilen eski Diyarbekir Valisi Mehmed Paşa bin İlyas'ın vasisi Ali Efendi bin Bayezid'i mahkemede dava etmişti. Mahkemede, daha önceden sattığı mallardan dolayı Mehmed Paşa'dan 17.190 guruş gibi muazzam bir meblağ alacağı olduğunu iddia etti.[35] Aynı gün, Edirne Yahudi Cemaati'nin Alman Kongregasyonu'ndan Abraham veled-i Yahya da, benzer bir nedenle mahkemede Ali Efendi bin Bayezid'in karşısına çıktı. O da mahkemede, sattığı farklı mallardan dolayı Mehmed Paşa'dan 3860 guruş alacağı olduğunu söyledi.[36] İki Yahudinin mahkemedeki sözlerinden de, Mehmed Paşa'ya ne tür mallar sattıklarını anlayamıyoruz; zira iki belgede de *emtia'-i mütenevvi'a* açıklamalarını görüyoruz. Bu iki Yahudinin uzak memleketlerle ticaret yapan ve şehrin zenginlerinden olan eski bir valiye ipek ve kürk gibi lüks mal tedarik eden tüccar oldukarı düşünülebilir. Zira eğer şehrin hirfet gruplarından olsalardı, yukarıdaki çukacı Yahudilerin kayıtlarında da gördüğümüz gibi, sicillere o şekilde geçeceklerini düşünebiliriz. Örneğin, kazzaz esnafından Yahudi Mosi veled-i Yasef, Divan-ı Hümayun Ka'im-makamı Vezir-i Mükerrem Abdullah Paşa 1694 yılında Edirne'de ölünce, alacağı olan meblağ 168,5 guruşu vasisinden mahkemede talep etmiştir. Abdullah Paşa'ya sattığı mallar ise ipek ve çuka (*kazzaz ve çuka emti'aları*) mallarıydı.[37]

Edirne Yahudi Cemaati mensuplarının askeri zümreden kişilerle oluşturdukları iktisadi ağların yanında, vakıflar ile de çok yakın temasları vardı. Bunun yanında, vakıfların Yahudilerin mekansal vaziyetlerinin şekillenmesinde de payı büyüktü. Kadı sicillerinde Yahudilerin birçok vakıfla dükkan/ev kiralama ya da nakit borç alma şeklinde münasebette bulunduğuna dair pek çok kayıt vardır. Kira yolu ile kullanılan vakıf gayrımenkullerinin, zamanla mülk gibi tasarruf edildiğine ve aynı cemaat mensularının elinde kaldığına da şahit oluyoruz. Bu iki unsur, Edirneli Yahudilerin şehirdeki sosyo-iktisadi durumlarının ayrılmaz bir parçası ve kendini çevreleyen toplumla sıkı bir entegrasyonda olduğunun göstergesidir.

Başka bir örnek olan 1707 tarihli bir mahkeme kaydından, Cafer Ağa vakfına ait El-Hac Bedre'd-din mahallesinde iki odalı bir eve ikili kira (*icare-i mu'accele ve mü'eccele kadimesi üzere*) sözleşmesi ile mutasarrıf olan Rahel bint-i İsak adında bir Yahudi kadın ölünce, kızları Kadife ve Ester'in evin yeni mutasarrıfları oldukla-

[35] EŞS 87, 12 Rebiü'l-evvel 1113: 41ª-3.
[36] EŞS 87, 12 Rebiü'l-evvel 1113: 41ª-2.
[37] EŞS 77, Safer 1106: 83ª-4.

rını anlıyoruz. Bu kayda göre kızkardeşlerden Ester, mahkemede bu odalardan birini vakfın mütevellisinin izni (*ba-ma'rifet-i mütevelli*) ile İsak veled-i Yako adlı başka bir Yahudiye satmak istediğini söyler. Ester, El-Hac Bedre'd-din mahallesinde iki tarafında Yahudi evleri ve bir tarafında Ermeni Kilisesi olan bu iki odalı evin bir odasını İsak veled-i Yako'ya 50 guruş mu'accele bedeli karşılığında satar. İsak'ın vakfa ödeyeceği aylık kira ise 38 akçe olarak kaydedilir.[38] Bu kayıttan bir yıl sonra, gene El-Hac Bedre'd-din mahallesinde Cafer Ağa Vakfı mülhakatından bir "menzil arsasına icareteyn ile mutasarrıf olan Nikofos veled-i Murat nam Ermeni", Sola(?) bint-i Mosi adlı bir Yahudi kadını mahkemede dava eder. Mahkemede, gene mezkur Cafer ağa vakfının bir evine mutasarrıf olan Sola'nın, Nikofos'un arsasının bir bölümünün kendi bahçesine ait olduğunu iddia ettiğini, durumun mahkemece araştırılmasını talep ettiğini dile getirir. Mahkeme tarafından Nikofos'un elindeki temessüke binaen yapılan incelemeden sonra, "arsa-i mahdud-i mezkureye bi-vech dahl ve taarruz itmemek üzere Sola Yahudiye tenbih-i şer'i" olunur.[39]

Bir diğer kayıtta gene bir vakıf mülkü meselesiyle karşılaşıyoruz. Buna göre Çelebi Oğlu mahallesinde vakıf mülkü bir eve mutasarrıf olan Sabetay veled-i Benyamin 1735 senesinde bilaveled ölür. Fakat evin sahibi olduğuna dair mütevelliden aldığı temessükü David veled-i Benyamin adına kaydettirir. Vakıf mütevellisi Ahmed Efendi bin Ramazan, mahkemede ölen Yahudinin asıl adının David olduğunu ve Sabetay isminin ise takma adı olduğunu iddia eder. Bu nedenle, mülkün mutasarrıfı öldüğü ve çocuğu olmadığı için, ev yeniden mezkur vakfa geçmektedir. Ne var ki, ölen şahsın kardeşi Avram veled-i Benyamin mahkemede kardeşinin adının Sabetay olduğunu, evi de İstanbul Hasköy'de yaşayan ve Darbhane-i Amire kalcıbaşısı olarak çalışan bir başka Yahudi David veled-i Benyamin için aldığını iddia eder. Avram, mahkemede kalcıbaşı David'in vekili sıfatı ile bulunmaktadır. Sonuçta mahkeme evin tasarruf hakkını aynı muaccele miktarını öde-

Yahudi cizyesi

38 EŞS 138, 15 Receb 1119/1707: 5^{a}-3.
39 EŞS 138, 6 Safer 1120/1708: 6^{b}-2.

mek koşulu ile *kalcıbaşı* David veled-i Benyamin'e transfer eder.[40]

Bu kayıtlardan, Edirne Yahudilerinin yoğun olarak meskun oldukları Kaleiçi bölgesindeki vakıf musakkafatından ikili kira yoluyla yararlandıklarını görüyoruz. Her üç kayıtta da, ilgili vakıf mülklerinin El-Hac Bedre'd-din ve Çelebi Oğlu gibi Yahudi cemaatinin üyelerinin yaşam alanının tam da göbeğinde yer aldığını belirtmekte yarar var. Bunu, mahkeme kayıtlarında mülklerin civarında kimlerin evlerinin olduğuna baktığımızda da anlıyoruz. Bir afet sonucunda yıkılan bu vakıf mülklerinin gene vakıflarınca tamir edildiği hem çağdaş Edirneli Örfi Mahmut Ağa (Kütük, 2004: 201-2), hem de arşiv belgelerinde geçmektedir (E.Ş.S. 153, 1166/1751-2: 7-8). Şehirde meskun Yahudilerin, sosyal ve iktisadi hayatta içinde yaşadıkları toplumun kurumlarıyla ciddi bir entegrasyon sergiledikleri görülmektedir.

IV. Sonuç Notları

Bu çalışmada, çoğunluğu daha önce kullanılmamış arşiv malzemeleri üzerinden Edirne Yahudi Cemaati'nin 17. ve 18. yüzyıllardaki demografik ve sosyo-iktisadi durumu üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Tarihyazımının Osmanlı İmparatorluğu'nun mezkur dönemlerini ele alış biçimi, Osmanlı Yahudileri üzerine ortaya çıkan külliyatta da kendini göstermektedir. Ana hatlarını demografik gelişim sorunsalının şekillendirdiği bu çalışma, Osmanlı Yahudileri üzerine varolan çalışmalarda en az ilgi çeken 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı memleketindeki Yahudi cemaatleri için çizilen genel gerileme diskurunu Edirne örneği üzerinden ele almaya çalışmıştır. Belirtilen dönemlerde, şehrin kendine has özelliklerinden de kaynaklı nedenlerle, Edirne Yahudilerinin demografik olarak bir gerilemeye maruz kalmadıkları sonucuna varılmıştır. Tutuluş nedenleri ve yapısal karakterleri birbirinden farklı 17. ve 18. yüzyıllardan kalan defterler yoluyla yapılan bu değerlendirme, bazı sorunlar barındırmakla beraber, Osmanlı topraklarındaki her Yahudi cemaatinin genel anlatıya uymayabileceğini göstermektedir. Bu çalışmada, farklı nedenlere bağlı olarak bir şehirdeki Yahudi cemaatinin durumunun diğer bir şehirdekiyle aynılık göstermediği vurgulanmıştır.

Selanik ve İzmir gibi, ticaretin şehir hayatının ana merkezinde olduğu yerlerle sosyal, iktisadi ve fiziki yapısının şekillenmesinde devlet ricalinin/askeri zümre mensuplarının ve vakıfların başat rol oynadığı Edirne'nin aynı çerçevede değerlendirilemeyebileceği; içinde yaşayan farklı unsurların da benzer süreçlere şahit olmayabileceği bu çalışmada gösterilmeye çalışılmıştır. İlkin şehrin bir payitaht olarak, yöneticiler gözünde özel yeri; sosyal, iktisadi ve fiziki yaşamında merkezde yer alan yönetici elit/devlet çalışanları ve vakıflar yoluyla sürekli önde tutulan bir merkez olduğu bu çalışmanın sorunsalına doğrudan etki eden faktörler olarak belirmiştir. Edirne Yahudilerinin özelde hem askerilerle hem de vakıflarla, genelde ise kendini çevreleyen Yahudi olmayan toplumla güçlü fiziki ve

[40] EŞS 138, 12 Ramazan 1148/1735: 46^{b}-2.

iktisadi bağları olması bize incelenen dönemde bir gerilemeden ziyade bir süreklilik olduğu izlenimini vermektedir. Yahudiler söz konusu olduğunda bu dönemin Osmanlı siyasi tarihine paralel bir şekilde ele alınması yerine, her cemaatin evrilişinin içinde bulunduğu koşullara göre mikro ölçekli çalışmalarla incelenmesi gerekir. Bu çalışmanın, Edirne Yahudi Cemaati üzerinden yaptığı bu katkı, incelenen dönemde Osmanlı Yahudileri için çizilen resmin Osmanlı memleketindeki tüm Yahudiler için geçerli olmayabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) (İstanbul)

a) Kamil Kepeci Tasnifi (KK)

b) Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD. d.)

c) Bab-ı Asafi Defterhane-i Amire Defterleri (A. DVN)

2. Milli Kütüphane (Ankara)

Edirne Şer'iyye Sicilleri

3. Archives Nationales de France (Nantes)

Kitap ve Makaleler

Abou-El-Haj, Rifaat Ali (1984) *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

Ahmed Refik [Altınay] (1988) *On Ikinci Asr-i Hicri'de Istanbul Hayati 1689-1785*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Baer, Marc David (2008) *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*, Oxford: OUP.

----- (1999-2000) "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri," *Tarih ve Toplum*, Kış, 202-222.

Bali, Rifat N. (1998) "Edirne Yahudileri", *Edirne: Serhattaki Payitaht* Emin N. İşli ve S. Koz (ed.), İstanbul: YKY, 205-225.

Barkan, Ömer Lütfi. (1970) "Research on the Ottoman Fiscal Surveys," *Studies in the Economic History of the Middle East*, M. A. Cook (ed.) Oxford: Oxford University Press, 163-171.

----- (1966) "Edirne Askeri Kassamina Ait Tereke Defterleri (1545- 1659)," *Belgeler*, C. III, No. 5-6, 1- 479.

Barnai, Jacob (2002) "The Development of Community Organizational Structure: The Case of Izmir," *Jews, Turks, Ottomans. A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, Avigdor Levy (ed.). New York: Syracuse University Press, 35-51.

----- (1994) "Organization and Leadership in the Jewish Community of Izmir in the Seventeenth Century," *The Jews of the Ottoman Empire* Avigdor Levy (ed.) New Jersey: The Darwin Press, 275-284.

----- (1992a) "Messianism and Leadership: The Sabbetean Movement and the Leadership of the Jewish Communities in the Ottoman Empire", *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, A. Rodrigue (ed.), Bloomington: Indiana University Press.

----- (1992b). *The Jews in Palestine in the Eighteenth Century Under the Patronage of the Istanbul Committee of Officials for Palestine*, Naomi Goldblum (çev.) Alabama: Alabama Press.

Benbassa, Eshter ve Aron Rodrigue (2001) *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, Ayşe Atasoy (çev.), İstanbul: İletişim Y.

Ben-naeh, Yaron (2008) *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Bonfil, Robert et al. (ed) (2012) *Jews in Byzantium. Dialectics of Minority and Majority Cultures*. Leiden: Brill.

Cohen, Amnon (1984) Jewish Life Under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century Cambridge: Harvard University Press.

Cook, Michael A. (1972) *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*. London: OUP.

Darling, Linda (1986) "Avarız Tahriri. Seventeenth and Eighteenth Century Survey Registers," *Turkish Studies Association Bulletin*, 10, 23-26.

Delilbaşı, Melek (1999) "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol. Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, E. Zachariadou (ed.), çev. Özden Arıkan et al., İstanbul: Tarih Vakfı.

Demirci, Süleyman (2006) "Demography and History: The Value of The Avârizhâne Registers for Demographic Research, A Case of Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri ve Niğde, c. 1620s-1700", *Turcica*, 38, 181-211.

Emecen, Feridun M. (1997) *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*. Istanbul: Eren Yayıncılık.

----- (1998) "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", Emin N. İşli ve S. Koz (ed.) *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 49-69.

Epstein, Mark Alan (1980) *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg: Klaus Schwarz Verlag.

Ergenç, Özer (2013) *Şehir, Toplum, Devlet. Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

----- (1995) *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

----- (1995) *XVI. Yüzyılda Sonlarında Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yay.

----- (1989) "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler," *IX. Türk Tarih Kongresi,* C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1415-1424.

----- (1984) "Osmanlı Şehrindeki 'mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine," *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 69-78.

Evliya Çelebi (1999) *Evliya Çelebi Seyahatname*, C. III, İstanbul: Yapi Kredi Yayınları.

Galante, Avram (1985) *Histoire des juifs de Turquie*. 9 c., İstanbul: ISIS.

----- (1941) *Histoire des juifs d'Istanbul*, İstanbul: Hüsnutabiat.

Gerber, Haim (2008) *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society*, İstanbul: ISIS Press.

----- (1988) *Economy and society in an Ottoman city: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem: Hebrew University Press.

Goffman, Daniel (2002) "Jews in Early Modern Ottoman Commerce", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, A. Levy (ed.) New York: Syracuse University Press.

----- (1999) "Izmir: from village to colonial city," *The Ottoman City Between East and West*, E. Eldem et al (ed.) Cambridge: CUP.

Goodblatt, Morris S. (1952) *Jewish Life in Turkey in the Sixteenth Century as Reflected in the Legal Writings of Samuel De Medina* New York: Jewish Theological Seminary of America.

Göçek, Fatma Müge ve Marc David Baer (1997) "Social Boundries of Ottoman Women's Experience in Eighteent-Century Galata Court Records", *Women in the Ottoman Empire,* Madeline Zilfi (ed.) Leiden: Brill, 48-65.

Gökbilgin, M. Tayyib (1994) "Edirne", *DIA*, C. 10 Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 426-9.

----- (1960-) "Edirne," *Encyclopaedia of Islam*, 2. ed., C. 2 Leiden: Brill, 683–686.

——— (1952) *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Mülkler-Vakıflar-Mukataalar* İstanbul: Üçler Basımevi.

Gradeva, Rossitsa (2004) *Rumeli Under the Ottomans, 15th- 18th Centuries: Institutions and Communities*, İstanbul: ISIS Press.

Güven, Hilmi A. (2013) **"**Educational activities of the Ottoman jews from the last decades of the empire to the early years of the Turkish Republic: The Alliance Israélite Universelle Experience in light of Turkish and French archival documents (1860-1937)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Hacker, Joseph R. (1994) "Jewish Autonomy in the Ottoman Empire: Its Scope and Limits. Jewish Courts from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries," *The Jews of the Ottoman Empire* Avigdor Levy (ed.) New Jersey: The Darwin Press, 153-202.

----- (1992a) "The Sephardi Diaspora in Muslim Lands from the 16th to 18th Century," *Odyssey of the Exiles. The Sephardi Jews 1492- 1992*, Ruth Porter ve Hoshen (ed.) Tel Aviv: Beth Hatefutsoth and Ministry of Defence Publishing House, 95-123.

----- (1992b) "The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries," *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Aron Rodrigue (ed.), Indiana: Indiana University Press, 1-65.

Haker, Erol (2006) *Edirne, Its Jewish Community, And Alliance Schools, 1867-1937*, İstanbul: ISIS Press.

Heyd, Uriel (1953) "The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century," *Oriens*, 6/2, 299-314.

İnalcık, Halil (1971) "The Conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum* 3,185–210.

----- "Djizye", *EI*² II, 576-80.

İnciciyan, P. L. ve H. D. Andreasyan (1975-6) "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5.

John Covel (1892) "Extracts from the Diaries of Dr. John Covel, 1670-1679", *Early Voyages and Travels in the Levant*, London: Hayklut Society.

Karagedikli, Gürer (2013) "Bir Payitahtı Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıl Başlarında Edirne Şehrinin Sosyal ve Mekansal Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Ümit Ekin (ed.), 221-231.

Karal, Enver Ziya (1943) *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, 1831*, Ankara: TTK.

Karmi, Ilan (2011) *The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century*, New Jersey: Giorgias Press.

Kazancıgil, Ratip (1999) *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529- 1990*, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Keren, Zvi (2011) *The Jews of Rusçuk. From Periphery to the Capital of the Tuna Vilayeti.* Istanbul: ISIS Press.

Koç, Yunus (2005) "Osmanlı Kent İskanı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6, 161-210.

Koutzakiotis, Georges (2009) *Cavalla, une échelle égéenne au XVIIIe siècle. Négociants européens et notables ottomans* Istanbul: ISIS Press.

Kütük, Rifat (2004) "Edirneli Örfi Mahmud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 184-210.

Lady Mary Wortley Montagu (1784) *Letters of the Right Honourable Lady M--y W--y M—e Written During her Travels Vol.1*. London: Y.y.

Levy, Avigdor (1992) *The Sephardim in the Ottoman Empire*. New Jersey: The Darwin Press.

----- (1994) *The Jews of the Ottoman Empire* (New Jersey: Darwin Press).

Lewis, Bernard (1984) *The Jews of Islam*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Lewkowicz, Bea (2006) *The Jewish Community of Salonika: History, Memory, Identity* (V. Mitchell).

Mazover, Mark (2005) *Salonica City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*, New York: Vintage.

Molho, Michael (1991) *Les synagogues de Salonique* Paris: Centre de recherches sur le Judaïsme.

Oğuz, Gülser (2013) "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığı Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği" Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Onur, Oral (2005) *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, İstanbul: y.y.

Özel, Oktay (2001) "Avarız ve Cizye Defterleri," *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* İnalcık H. ve Ş. Pamuk (ed.) Ankara: DİE.

----- (2006) "Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihine Bir Bakış", Nurcan Abacı (ed.) *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, Morrisville: Lulu Press, 219-228.

----- (1999) "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İcin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri", *XII. Türk Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler III,* Ankara: TTK, 735-743.

Peremeci, Osman Nuri (1939) *Edirne Tarihi*. İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserler.

Rodrigue, Aron, ed. (1992) *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*. Bloomington: Indiana University Press.

----- (1993) *Images of Sephardi and Eastern Jewries: The Teachers of the Alliance Israelite Universelle 1860-1939*, Seattle: Uiversity of Washington Press.

Rozen, Minna (1998) "Public Space and Private Space Among the Jews of Istanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *Turcica* 30, 331-346.

----- (2002) *A History of the Jewish Community in Istanbul: The Formative Years, 1453-1566*, Leiden: Brill.

----- (2006). "The Ottoman Jews", *The Cambridge History of Turkey. The Latter Ottoman Empire 1603-1839*, Suraiya Faroqhi (ed), Cambridge, CUP, 256-271.

Sahillioğlu, Halil (1968) "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 13, 60-68.

----- (1995) "1640-1750 Edirne'de Buğday Fiyatları," *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Ender Bilal (haz.) Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Sarafoglou, Ignatiou (1929) "Περιγραφη Της Αδριανουπολεως (Edirne Deskripsiyonu), *Θρακικα* 2, 66-82.

Sarıcaoğlu, Mehmet Esat (2001) *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkileri, II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay.

Shaw, Stanford J. (2008) *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* Meriç Sobutay (çev.), İstanbul: Kapı Yay.

Shmuelevitz, Aryeh (1984) *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa.* Leiden: Brill.

Soyer, François (2007) *The Persecution of the Jews and Muslims of Portugal. King Manuel I and the End of Religious Tolerance (1496-7).* Leiden: Brill.

Şakir-Taş, Aziz Nazmi (2009) *Adrianopol'den Edirne'ye. Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu XIV. – XVI. Yüzyıl.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Şişman, Cengiz (2010) "Yahudihane." *Encyclopedia of Jews in the Islamic World.* Executive Editor Norman A. Stillman. Brill Online. UNIVERSITY OF MINNESOTAMINNEAPOLIS.10June2010http://brillonline.nl/subscriber/entry?entry=ejiw_SIM-000161

Uğur, Yunus (2009) "Edirne," Gábor Ágoston ve B. A. Masters (ed), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: Facts on File.

Yerasimos, Stefanos (1995) "La Communaute juive d'Istanbul a la fin du XVIe siecle" *Turcica*, 27, 101-134.

Weiker, Walter F. (1992) *Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of Jews of Turkey* Boston: University Press of America.

Y.y. (1927), *Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

Öz: Osmanlı Yahudileri üzerine tarihyazımı, Yahudilerin demografik ve sosyo-iktisadi durumlarını Osmanlı Devleti'nin genel gidişatına paralel değerlendirmiştir. Buna göre, 15. ve 16. yüzyıllar Osmanlı Yahudileri için de bir "altın çağ", 19. yüzyılda modern kurumların teşekkülüne kadar aradaki yüzyıllar ise devletin dezentegrasyonuna bağlı "zayıflama" ve "gerileme" dönemleridir. Bu diskura göre, 17. ve 18. yüzyıllarda Yahudiler demografik olarak geriledi ve toplumdaki yerleri ile yönetici sınıf arasında etkileri erozyona uğradı. Çalışmada, bu durumun Osmanlı memleketindeki bütün Yahudiler için geçerli olup olmadığı, daha önce kullanılmamış arşiv kaynakları yolu ile Edirne Yahudileri üzerinden incelenme konusu yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Edirne, Yahudi, kongregasyon, cemaat, mahalle, askeri, vakıf

Ottoman Jews between the "Golden Age" and the Modern Era: A Case Study on the Edirne Jewish Community (17th and 18th Centuries)

Abstract: Modern historiography of Ottoman Jews long analyzed the demographic and socio-economic positions of Jews in parallel to the political and military developments the Empire went through. According to this, the 15th and 16th centuries meant the "Golden Age" for the Ottoman Jews. However, between the "Golden Age" and the 19th century, during which the modern institutions were established, the 17th and 18th centuries meant a period of "decline" due to the disintegration of the State. In other words, Ottoman Jews declined demographically and lost their influence in society and among the ruling elite during these two centuries. Based on some hitherto unused archival materials, the present article shows whether this discourse applies to all Jewish communities by specifically focusing on the Edirne Jewish Community.

Kewwords: Edirne, Jew, congregation, community, neighbourhood, *askeri*, *waqf*

Ankara Gazeteciliği ve Parlamento Muhabirliği Hakkında Taraflı Bir Yorum

Ahmet SÖNMEZ*

I. Yazıya Ciddi Bir Giriş Yapmaya Çalışırsak

"Sen de kimsin? Seni, Ankara Gazeteciliği ve özellikle Parlamento Muhabirliği konularında adeta bir uzman edasıyla makale yazmaya yönlendiren nedir? Sen nereden buldun bu cesareti?" şeklinde, sert sorular sormanızı bekliyorum. Madem sordunuz, hemen cevap vereyim:

Beni sual iderseniz, bendeniz, Angra 946 tevellütlüyüm. Mekteb-i iptidaiye, rüşdiye, idadi, medrese felan derken, tedrisatımı hep Angra'da idrak ettim. En nihayetinde, yani Camia' Eşşarkülavsat El Fenniye'den mezuniyetimi müteakiben mi'mar oldum. Binaenaleyh, gazetecilik, muhabirlik veya muharrirlik mevzuunda bana kelam ettirecek evsafta bir tedrisatım namevcuttur. Lakin, hiç kimsenin uhde-i inhisarında olmayan gevezelikten nasibim, lehülhamd hiç kimseden nakıs olmadığı cihetle, işbu tahrirata girişmiş bulunuyorum.

Bu hususa müteallik cesaretimi ve cür'etimi, Angra'nın ilk Meclis-i Mebusan muhabirlerinden, merhum gazeteci Sabahattin Sönmez'in mahdumu oluşuma medyunum. Çocukluğumda ve gençliğimde, bilhassa 1945-1960 seneleri arasında, Türkiye'de vuku bulan siyasi, içtimai ve iktisadi hadisatı, çocuk gözüyle birinci elden yaşamış oluşumun bende husule getirmiş bulunduğu zihni

* Ahmet Sönmez, (Ankara 1946) Mimar Kemal İlkokulu, Bahçelievler Deneme Lisesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1969 mezunu, mimar. Dürüst, ilkeli ve demokrat bir gazetecinin çocuğu olmakla övünüyor.

teressübatı, aklımın ve naçiz hafızamın kifayet ettiği kadarıyla kağıda nakletmeye uğraşıyorum. O kadar.

II. Bir Ankara Gazetecisinin Oluşum Süreci

(Baba yadigarı Osmanlıca'dan Türkçe'ye dönersek...)

Sabahattin Sönmez'den başlayalım; Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüştüğü mücadele yıllarında sıkça görülen göçebe aydınlardan biriymiş benim babam. Dedem Mehmed Reşid Bey'in hürriyet ve demokrasi taraftarı bir Jön Türk olması nedeniyle, Sultan Abdülhamit rejimi tarafından önce Kastamonu'ya, sonra da Mektupçu (Vali Yardımcısı) olarak Libya, Trablusgarp'e sürgüne gönderilmesi sırasında babam çocukmuş. İtalyan işgalinden hemen önce, yani II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda Libya'dan vapurla İstanbul'a, sonra orada tutunamayıp Kastamonu'ya göçmüşler.

Şair ve yazar yönleriyle anılan dedem, orada da rahat durmamış ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yöneticiliğini üstlenmiş. Böylece, Kurtuluş Savaşı'na fiilen katılmış. Bütün bu hara güre içinde, genç Sabahattin'in eğitimiyle yakından ilgilenmeyi de unutmamış. Rahmetli babamın Kastamonu'daki lise çağlarında (1923 filan olmalı) kimya laboratuvarında çekilmiş fotoğrafını bugün bile hayretle hatırlıyorum. Kafasında fes, elinde deney tüpü tutuyor! Derken efendim, aile tekrar İstanbul'a göçüyor. Genç Sabahattin, İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra, bir taraftan Hukuk Fakültesi'ne devam ediyor, bir taraftan Alman Lisesi'nde Türkçe Muallimi sıfatı ile öğretmenlik yapıyor ve diğer taraftan da *Cumhuriyet Gazetesi*'nde gazetecilik, yani en yalın anlamıyla çurçur muhabirlik yapmaya başlıyor. (İleride Ankara'ya yerleşecek ve çok ünlü bir parlamento muhabiri olacak genç gazetecinin kültürel ve siyasi altyapısı, görüleceği gibi çok sağlam.)

III. Çeşitli Gazete Ortamlarında Pişme Süreci

Sabahattin, İstanbul'da deneyim kazandığı *Cumhuriyet Gazetesi* macerasından sonra evleniyor ve İzmir'de *Yeni Asır Gazetesi* muhabiri olarak görev alıyor. Aynı yıllar boyunca, İzmir Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yapıyor. Bu arada muharrir yani yazar yönü de yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır. İzmir'deki çalışma yılları, "Birkaç Satırla" başlığını taşıyan ünlü köşe yazılarının henüz tasarlanmakta olduğu yıllar... Aynı süreç içinde, gazete için bir tefrika roman bile yazıyor. *İzmir'li Bir Kız Sevdim* adını taşıyan bu romanın hikayesi, bu kısa yazıya sığmaz. Yine de sayın okuyuculara küçük bir fikir vermem gerekirse, tefrika roman uzadıkça uzuyor, babam sıkıldıkça sıkılıyor ve romanı bir an önce bitirebilmek amacıyla romandaki "esas kız"ı verem hastalığına yakalatıyor. Roman, birkaç gün daha böyle devam ediyor. Veremli kız vefat etti edecek. Öhö öhö filan derken günün birinde gazetenin patronu telaşla yanına geliyor ve "Sabahattin, gazete okurları romanı çok beğendi, tefrikanın devam etmesini istiyorlar, lütfen kızı öldürme" diyor. Bunun üzerine zavallı babam, tıp dünyasında yeni bir antibiyotik verem ilacı icat edildiğini "tesadüfen" keşfetmek suretiyle kızı hastanede

Sabahattin Sönmez "taze gazeteci" olduğu mesleğe yeni başladığı dönemlerinde

tedavi altına alıyor. Kız kurtuluyor, böylece roman tefrikası devam ediyor. Aşk, meşk, romantik heyecan filan... Okuyucular memnun.

İzmir macerası da sona erdiğinde, genç gazeteci Sabahattin'i, bu kez başkent Ankara'da görüyoruz. *(Kastamonu, Trablusgarp, İstanbul, Kastamonu, İstanbul, İzmir, Ankara...)* Bu arada sevgili eşi Perihan Hanım'ı ağır bir hastalık neticesinde maalesef kaybetmiş, ailenin diğer yarısının ikamet ettiği başkent Ankara'ya göçmüş, İnkılap Sokak'ta tek katlı ahşap bir eve yerleşmiş[1] ve çeşitli gazetelerde muhabirlik yapmaya başlamıştır. İlerleyen zaman içinde, Ankara gazeteciliğinin ve matbaacılığının fiili merkezi durumunda olan Rüzgarlı Sokak'ta tek sayfalık bir broşür dağıtacak ve bir 'Müstakil Haber Ajansı' kurduğunu ilan edecektir. Elbette "cepte metelik nanay, dön şinanay şinanay" kuralı uyarınca, bu bağımsız haber ajansı kısa sürede batacaktır. Bu yıllar, Sabahattin Bey'in sevgili annemiz Nermin Hanım ile ikinci evliliğini yaptığı zamanlardır.

IV. Ankara 1946, *Dikkat Gazetesi*

Artık orta yaş sınırlarına erişmiş bulunan deneyimli gazeteci Sabahattin Sönmez, bu kez *Ulus Gazetesi* kadrosunda çeşitli görevler almaya başlıyor. O günlerde, aynen İstanbul'daki gençlik yıllarında olduğu gibi, bir taraftan gazetecilik yapmakta, diğer taraftan da Ankara Atatürk Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği görevini sürdürerek ailesini geçindirmeye çalışmaktadır. Derken, "cesur ve ziya-

[1] İnkılap Sokak'taki tek katlı ev, benim doğduğum yer. Doktorum rahmetli Mediha Eldem Hanımefendi oluyor. Bu ev, ilerleyen yıllarda yıkıldı ve yerine üç katlı bir "Klasik Yenişehir Apartmanı" yapıldı. Ailemin bir bölümü çok uzun yıllar bu binada ikamet etti. Aynı parseldeki bina 2012 yılında yıkıldı ve yerine işhanı niteliğinde modern bir bina yapıldı.
("Medeniyet; doğduğun evi torununa gösterebilmektir" şeklinde bir atasözü hatırlıyorum. Bu nedenle ben, kendi ömrüm içinde aynı parselde arka arkaya üç tane bina görebilmiş olmanın dayanılmaz hafifliğini yaşıyorum.)

DİKKAT

GÜNLÜK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE

11 KASIM 1946

Bütün yurd Atatürkü candan andı

Ankaralılar dün sabahtan itibaren muvakkat kabri ziyarete koşuyorlardı

Merdiven basamaklarında başlıyan hıçkırıklar zaptedilemiyor herkesin yüzünden derin, içli, sonsuz bir ıztırap okuyordu

Mutaassıp Particilik zihniyeti

Bülent Üstündağ dün intihar etti

İzmirdeki ihtifaller

Celâl Bayar Atatürkün son günlerini anlattı

Bolu dâvasına bugün devam edilecek

SORUYORUZ: **Kimin sesi kimden esirgeniyor**

Dikkat gazetesinin 11 Kasım 1946 tarihli nüshası

desiyle girişimci" ruhu tekrar depreşiyor. Artık kendisi de siyasi bir gazete çıkartmaya karar vermiştir.

Dikkat Gazetesi macerası, benim doğduğum 1946 yılında başlıyor ve yaklaşık bir buçuk ay kadar devam ediyor. Sonra aynı malum parasızlık nedeniyle bu bağımsız girişim de fazla dayanamayıp batıyor. Milli Kütüphane arşivinde olup olmadığını bilemediğim *Dikkat* nüshalarını, babamın 1965 yılındaki ölümünden sonra evdeki arşivinden büyük bir itinayla derledim, topladım ve ciltlenmiş biçimde koruyorum.

"Günlük Siyasi Müstakil Gazete" sloganı ile yayımlanan *Dikkat Gazetesi*'ne teknik bir gözle baktığımızda, henüz entertip teknolojisine dahi geçememiş ve ilkel linotip imkanları ile sınırlı kalmış bir dizgi görüyoruz. Çinko klişeler kullanılarak basılan siyah-beyaz fotoğraflar neredeyse çamur gibi ama yine de anlaşılıyor. Arşiv imkanlarının eksikliği nedeniyle başka gazete ve dergilerden kesilerek tekrar klişeye gönderilen resimlerde bol miktarda muare var. Gazete sadece 6 sayfa yani 3 yaprak. Başlıklar büyük punto hurufatla elde dizilmiş ve çembere eklenmiş. Çok önemli olaylarda kullanılan ve el oyması "şimşir punto" olarak adlandırılan kocaman başlıklar, bu gazetede henüz yok.

Gazetenin başlığı, diğer gazetelerde de adet olduğu gibi bayrak kırmızısı. En ucuz cinsinden seçilmiş gazete kağıdı kullanılıyor. Tipo baskı yapan makina, dupleks çalışıyor. Ankara henüz rotatif teknolojisi ile tanışmamış. Matbaanın boş zamanlarında makinaya kırmızı mürekkep yükleniyor ve yüzlerce boş sayfaya *Dikkat* başlığı basılıyor. Kurutulup yedeklenen bu kağıtlara, her gece sadece siyah matbaa mürekkebi ile günlük gazete basılacak. Ertesi sabahtan itibaren gazete büfeleri ve "havadiiiiiis" diye bağırarak tevziat yapan seyyar müvezziler devreye girecekler de gazete böylece Ankara'ya dağıtılmış olacak.

V. Siyasetin ve Devletin Merkezi Ulus

O yıllarda, Büyük Millet Meclisi Ulus semtindedir ve Rüzgarlı Sokak'tan sadece beş dakikalık yürüme mesafesindedir. Başkent Ankara, Kale, Ulus, Cebeci üçgenini hızla aşmakta ve 1932 tarihli "Hermann Jansen İmar Planı" uyarınca

güney yönünde gelişmektedir. Rüzgarlı Sokak, Ankara'daki siyaset odaklarının yanı sıra, gazetecilik ve matbaacılık faaliyetlerinin de merkezi olmaya devam ederken, günümüzde Kızılay veya Yenişehir olarak bilinen bölge, tek tük yapılarla varlığını hissettirmekte, Bakanlıklar bölgesindeki inşaatlar ise hızla devam etmektedir. Düşünsenize, Ankara şehir merkezinin 1940 yılındaki nüfusu 157 binden ibaret.

Ankara'nın 1940'lı yıllarda yaşadığı siyasi hareketlilik, bu yazının sınırları içinde anlatılamayacak kadar renkli ve çeşitlidir. "Ebedi Şef" Atatürk'ün vefatını takip eden yıllarda, "Milli Şef" İnonü liderliğinde ve tek parti rejimi biçiminde yoluna devam eden Türkiye Cumhuriyeti, sonradan "1946 Ruhu" olarak hatırlanacak Demokrat Parti -DP- girişimine sahne olmaktadır. O yıllara kadar Cumhuriyet Halk Partisi -CHP- kadrolarının güdümünde, sessiz ve sakin yürütülmekte olan Meclis müzakereleri, rejimden yana ve rejime muhalif karşıt kanatların sert tartışmalarının yaşandığı hareketli ve dramatik bir sahne haline dönüştüğünde işler değişiyor. Bana göre, Ankara gazeteciliği ve parlamento muhabirliği denilen kavram da esas o tarihlerde anlam kazanıyor. (Ne de olsa, "Nerede Hareket, Orada Bereket").

Ankara'nın 1940'lı yıllarda yaşadığı siyasi hareketlilik, bu yazının sınırları içinde anlatılamayacak kadar renkli ve çeşitlidir. "Ebedi Şef" Atatürk'ün vefatını takip eden yıllarda, "Milli Şef" İnonü liderliğinde ve tek parti rejimi biçiminde yoluna devam eden Türkiye Cumhuriyeti, sonradan "1946 Ruhu" olarak hatırlanacak Demokrat Parti -DP- girişimine sahne olmaktadır. O yıllara kadar Cumhuriyet Halk Partisi -CHP- kadrolarının güdümünde, sessiz ve sakin yürütülmekte olan Meclis müzakereleri, rejimden yana ve rejime muhalif karşıt kanatların sert tartışmalarının yaşandığı hareketli ve dramatik bir sahne haline dönüştüğünde işler değişiyor. Bana göre, Ankara gazeteciliği ve parlamento muhabirliği denilen kavram da esas o tarihlerde anlam kazanıyor. (Ne de olsa, "Nerede Hareket, Orada Bereket").

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da, Rüzgarlı Sokak merkezli olarak yayın yapan *Yenigün*, sonra *Hakimiyeti Milliye*, daha sonraki yıllarda *Ulus*, *Zafer* gibi gazeteler elbette var. Velakin, o yıllarda, Türkiye'deki gazetecilik faaliyetlerinin merkezi, bugün de olduğu gibi İstanbul. Osmanlı'dan beri, Cağaloğlu, Babıali merkezli olarak çeşitli gazeteler yayımlanıyor ve tren postası ile birkaç gün içinde Türkiye'ye dağılıyor. Örneğin Ankara'da okuyabileceğiniz en taze *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Hürriyet*, *Yeni Sabah* gibi gazeteler, bir gün öncesine ait. Ali Naci Karacan'ın *Milliyet Gazetesi* henüz yok. (İlerleyen aylar içinde Ahmet Emin Yalman'ın özel ricası üzerine Sabahattin Sönmez, yeni kurulmakta olan *Milliyet*'in Ankara teşkilatlanmasına ve istihbarat ağının oluşturulmasına fiilen yardımcı olacak.) Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan Gazetesi*, Demokrat Parti'nin kuruluş ve gelişme süreçleri ile eşzamanlı olarak çağdaşlık ve demokrasi bayraktarlığına soyunmuş durumda.

VI. *Vatan Gazetesi* Ankara İdarehanesi... Yani Bizim Ev

Bir tarafta CHP'nin Falih Rıfkı Atay yönetimindeki yayın organı *Ulus Gazetesi*, diğer tarafta demokrasi ve DP savunucusu sıfatı ile Ahmet Emin Yalman yönetimindeki *Vatan Gazetesi* siyasi tartışmalarda hep en ön planda yer alıyorlar. Artık Ankara gazetecisi ve parlamento muhabiri olarak anılmakta olan Sabahattin Bey ise, yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak *Ulus Gazetesi*'ndeki masasını terk etmiş, *Dikkat Gazetesi* macerası nedeniyle epeyce hırpalanmış fakat büyük bir deneyim kazanmış durumdadır. *Vatan Gazetesi*'nin Ankara temsilciliğini üstlendiği tarih, arka arkaya yaşanan bu gelişmelerin olduğu günlere rastlıyor. Bizim aile de boş durmamış, İnkılap Sokak'taki evimiz yıkılınca, komşu Bayındır Sokak'ta, iki katlı, bahçe içinde, açık sarı boyalı bir eve taşınmışız.[2]

İki katlı evin zemin katında biz oturuyoruz. Üst katımızda Maarif Vekili Tahsin Banguoğlu oturuyor. Bizim aile, çoluk çocuk ve babaanne olmak üzere, zemin kattaki dairenin arka odalarına sığınmışız. Reşit Ağabeyim henüz lise öğrencisi. Evin giriş holü ve sağdaki misafir odası (yani bugünkü terimiyle 4+1 "lüks" dairenin antresi ve salonu) bütünüyle gazete idarehanesi şeklinde kullanılıyor. Salon kapısından içeri girince soldaki duvara dayanmış bir panjurlu yazı masası, Sabahattin Bey'in çalışma üssü olarak hizmet veriyor. Masanın kilitli kepengi açılarak yukarı sürüldüğünde ortaya çıkan raflarda envai çeşit dosyalar, kitaplar, risaleler, toplu iğne ile tutturulmuş vesaik, gazetelerden kesilmiş ve yine toplu iğne ile kağıtlara iliştirilmiş istihbarat notları filan var. Masanın üzerinde ise bir adet çalar saat, bir adet üzeri karalanmış takvim, çok sayıda boş kağıt, orta boy bir kağıt makası, fırçayla sürülen cinsten bir şişe zamk (şimdilerde yapıştırıcı diyorlar), küçük bir şişe yeşil renkli dolmakalem mürekkebi ve Sheaffer's marka bir dolmakalem takımı duruyor.

Her iki telefon da yazı masasının sağında duran sehpanın üzerinde. (Neden?) Çünkü yazı masasının ahşap panjurunu kapatıp kilitlersen, telefonlar içeride kilitli kalır.

VII. Bir Parlamento Muhabiri Nasıl Çalışır?

Ankara gazetecisi Sabahattin Sönmez, Türkiye Büyük Millet Meclisi kulislerinde, parti merkezlerinde ve diğer önemli noktalarda görüşmeler yapıyor. Edindiği istihbaratı ve yardımcılarının sağladığı, haber değeri olan diğer malze-

[2] Bayındır Sokak'taki sarı boyalı ev, Mimar Kemal İlkokulu'nun tam karşısında idi. Sabahattin Sönmez'in bağımsız milletvekili seçilmesini takip eden günlerde Bahçelievler'e taşınmamız nedeniyle bu evden ayrıldık. Bizden sonra bu bina önce CHP Genel Merkezi oldu. Rahmetli babaannem İsmet Hanım'ın odasına, CHP genel başkanı İsmet Paşa yerleşti. Aile içindeki konuşmalarda, "gitti İsmet, geldi İsmet" diyenleri iyi hatırlıyorum. Bu ev, sonraki yıllarda polis karakolu olarak değerli kamu hizmetleri verdi. Evin bodrum katında olduğunu hatırladığım depo mekanının polis nezarethanesi olarak kullanıldığını ve falakaya yatırılan bazı tutukluların *(her nedense)* arada bir bağırarak çevre binalarda oturan sivil vatandaşları rahatsız ettiklerini öğrendiğimde çok şaşırmıştım. 1957 yılında bu bina da yıkıldı ve beş katlı apartman haline dönüştü.

meyi, işte bu panjurlu yazı masasında haber haline getiriyor ve zamanı gelince *Vatan Gazetesi*'nin İstanbul idarehanesine aktarıyor. Gece gündüz demeden devam eden bu koşuşturma faaliyeti tamamlanınca, masanın panjurunu kapatıyor ve kilitleyip gidiyor. Bir yorgunluk abidesi şeklinde görüntü veren babamın, arada bir yatak odasına kadar gidip uyuma fırsatı bulduğu konusunda da görgü şahidiyim.

O günleri dolu dolu yaşamış olan annemin bugün gülerek hatırladıklarına bakılırsa, bizim ev gece, gündüz arı kovanı gibi işliyor. Eve gelen giden insanların haddi hesabı yok. Son siyasi gelişmeleri öğrenmek için çeşitli partilerden milletvekilleri geliyor. Önemli gelişmeler karşısında yeterli bilgi edinemeyen rakip gazete muhabirleri, "geçerken bir uğrayalım dedik ağabey" vaziyetinde çaktırmadan bilgi sızdırmaya çalışıyorlar. Terfi bekleyen devlet memurları, hakimler, savcılar, doktorlar, Meclis'te görüşülmekte olan kanun tasarılarının muhtemel sonuçlarını merak edince, her nedense hep bizim eve gelip çay içme alışkanlığı edinmiş durumda. Bütün bu misafir yoğunluğuna ilave olarak, bir de arkadaş, dost, akraba, komşu trafiği var. Herkes, her fırsatta geliyor. Bizim ev, adeta küçük çapta bir şehir kulübü gibi. (Zaman zaman tımarhane görüntüleri de eksik olmuyor.)

Her gün, sürekli bir şeyler konuşuluyor, tartışılıyor, yazılıyor, çiziliyor. Evin salonuna, bir zamanlar güya yemek masası olarak kullanılsın diye yerleştirilmiş bulunan kocaman masanın her köşesinde genç bir muhabirin sandalyesi, ceketi, çantası ve/veya dosyaları var. Çeşitli görev noktalarındaki istihbarat işleri tamamlanınca, neredeyse koşarak "idarehane"ye ulaşan yardımcı gazeteciler, giriş holünde anneme yakışıklı bir selam sarkıtıp benim yanağımı okşadıktan sonra salona (pardon) gazete idarehanesi'ne dalıyorlar ve en heyecanlı sesleriyle Sabahattin Bey'e en taze istihbarat notlarını aktarıyorlar. Bu arada Sabahattin Bey de artık terfi etmiş ve genç gazeteci meslektaşlarının gözünde rütbe yükselterek "Sabahattin Ağabey" olmuş.

Her yıl bütçe zamanı geldiğinde hareketlilik daha da artıyor. Büyük Millet Meclisi'nde yapılan bütçe görüşmeleri sırasında, bizim peder eve ancak sabahın küçük saatlerinde gelebiliyor. Bütün günü ve geceyi Meclis'te not tutarak geçirmiş. Kendisi perişan vaziyette ama biraz istirahatin arkasından, sabahın köründe hemen kalkıyor, sinekkaydı tıraşını oluyor, ilk iş olarak kravatını veya papyonunu bağlıyor, basit bir kahvaltının ardından yallah tekrar Ankara yollarına düşüyor.

VIII. Gazeteci Ağabeyler, Amcalar, Teyzeler

Ankara gazeteciliği ve parlamento muhabirliği başlıkları altında özetlemeye çalıştığım bütün bu hengame içinde, isimlerini çok iyi hatırladığım gazeteci ağabeylerim var: Cüneyt Arcayürek, Altemur Kılıç, Kemal Bağlum, Afşin Oktay, Altan Öymen, Oktay Ekşi, Sinan Korle, Erol Ülgen ve diğerleri...

Bu arada çok yakından tanımak fırsatını bulduğum gazeteci amcalarım ve teyzelerim de var elbette: Mümtaz Faik Fenik, Adviye Fenik, Ratip Tahir Burak,

Ahmet Emin Yalman, Hikmet Yazıcıoğlu, Mekki Sait Esen, Fatin Fuad, Emin Karakuş[3] ve diğerleri...

Ahmet Emin Yalman Amca, Ankara'da olduğu zamanlarda mutlaka bizim eve uğruyor ve ertesi gün için hazırladığı başyazıyı babama veriyor. Eski Türkçe harflerle sağdan sola yazılmış bulunan bu başyazı, günümüzün moda tabiriyle "edit" edilecek ve bizim evdeki telefonlardan İstanbul idarehanesine geçilecek. Cumhuriyet çocuğu yardımcıların hepsi sadece soldan sağa okuyup yazabildiği için, Başmuharrir Ahmet Emin Bey'in yazısını telefondan İstanbul'a okuyarak aktarmak görevi daima babama kalıyor.

Hüseyin Üzmez isimli mürteci tarafından 1952 yılında kendisine yapılan suikast sonrasında Bayındır Sokak'taki evimize gelen Ahmet Emin Amca'nın kurşunla parçalanan eline, tedavi amacıyla giymek zorunda kaldığı siyah meşin eldiveni sanki dün sabah görmüşüm gibi hatırlıyorum. Hüseyin Üzmez dediğim şahıs, 2000'li yıllarda, bu kez cinsel taciz suçlamaları ile hüküm giyen Hüseyin Üzmez'den başkası değil.

Gazeteciler, Mekki Sait Esen, Emin Karakuş ve Sabahattin Sönmez, Ankara'daki "parlamento muhabirliği" disiplinini başlatan öncü gazeteciler olarak biliniyor ve hâlâ da öyle anılıyorlar. Başkent Ankara'nın 1940'lı yıllarını en iyi anlatan genç gazeteciler ise, bana göre Cüneyt Arcayürek[4] ve Altan Öymen[5]. İkisi de dürüst ve ilkeli gazetecilik kavramları açısından 2000'li yıllarda büyük bir çınar... Kitapları mutlaka sırayla okunmalı.

---

[3] **Emin Karakuş**, Sabahattin Sönmez'in yakın dostu. 1940 ve 1950'li yıllarda yaşanan sıcak siyasi gelişmeleri, parlamento muhabiri olarak çok yakından takip etmiş duayen bir gazeteci. Kendisi, aynı zamanda Volkswagen arabası ile de hatırlanıyor. DP aleyhinde artan sokak protestolarına karşı cevap olarak DP tarafından düzenlenen ve 555K (5 Mayıs saat 5'te Kızılay'da ol) parolası ile gizlice hazırlanan bu gösteriye, DP yandaşlarının katılımı yeterli olmamıştı. Kızılay'a geldiğinde alkışlanacağı yerde protesto haykırışlarıyla karşılaşan Başvekil Menderes, tesadüfen orada bulunan Emin Karakuş'un Volkswagen arabasına sığınmak suretiyle Kızılay'dan uzaklaşabilmişti. Emin Karakuş'un 1977'de yayımlanan *İşte Ankara* isimli kitabı, dönemin kaynak kitaplarından biri olma niteliğini koruyor.

[4] Cüneyt Arcayürek, Sabahattin Sönmez'in en yakın yardımcılarından biri oluyor. *Demokrasinin İlk Yılları* isimli kitabında, DP'nin kuruluş yılları ve Ankara Bayındır Sokak'taki *Vatan* Ankara Mümessilliği konularını pek güzel anlatıyor. Dediğine göre bendeniz o yıllarda sevgili Cüneyt Ağabey'in bacaklarının arasında dolaşırmışım ve Cüneyt Ağabey, arada bir anneme yardımcı olabilmek amacıyla bana mama yedirirmiş. *Vatan Gazetesi*'nin Ankara Temsilciliği dediğim şey de aslında bizim Bayındır Sokak'taki iki katlı ev oluyor. Günümüz terimleriyle tanımlamak istersek tam bir *home office*.

[5] Altan Öymen, Sabahattin Sönmez'i çok yakından tanıyan genç gazetecilerden bir diğeri. Tek parti döneminden DP iktidarına dönüşme eğilimi gösteren hareketli günlerde, *Ulus Gazetesi* muhabiri olarak çalışıyor. Bu gazeteci, ilerleyen yıllarda duayen gazeteci olarak bilinecek ve siyasetin tüm kanatlarından saygı görecektir. "Ankara Gazeteciliği ve Parlamento Muhabirliği" konularını merak eden okurlar için, Altan Ağabey'in *Değişim Yılları* isimli kitabını şiddetle tavsiye ederim. Elbette Altan Ağabey'in diğer kitaplarının okunmasında da bence sakınca yoktur.

IX. 14 Mayıs 1950 Genel Seçim Gecesi

Cüneyt Ağabey ile görüşmelerimizden birinde bana anlattı. Madem tarihe not düşüyoruz, Cüneyt Arcayürek'in izni ile hemen yazalım:

DP'nin iktidara geldiği malum 14 Mayıs 1950 milletvekili seçim günü akşamında, bizim peder ve Cüneyt Ağabey, Ankara Mithatpaşa Caddesi'ndeki DP merkezindeler. Gecenin geç saatleri olmuş, çeşitli illerden telefonla gelen sandık sonuçlarını öğrenmeye ve not almaya çalışıyorlar. (Neden?) Çünkü *Vatan Gazetesi*'ne taze haber geçmeleri lazım.

Bu arada, DP kurucularından Fuat Köprülü, her yarım saatte bir Kırşehir'i arıyor ve "Osman Bölükbaşı seçildi mi?" diye DP il teşkilatına soruyor. (Bölükbaşı'nın seçilecek oyu alamadığını duyabilirse, Fuat Bey çok sevinecek). Zaman ilerliyor ve bizim pederin yorgunluk katsayısı doruk noktasına ulaşınca "Cüneyt," diyor, "Bundan sonrasını sen izle, ben eve gidip birkaç saat dinleneyim. Haberin akıbeti sana emanettir. Kolay gelsin." (Sabahattin Ağabey, bir sokak öteye yürüyecek ve kafayı vurup yatacaktır.)

Cüneyt Arcayürek, Türkiye'nin çeşitli illerinden gelmekte olan sandık sonuçlarını not almakta, bu arada Fuat Köprülü de Kırşehir'den alacağı "Bölükbaşı seçilemedi" haberini heyecanla beklemeye devam etmektedir.

Sabaha karşı 04:30 gibi Kırşehir'den bir telefon geliyor. Bölükbaşı'nın seçimi kazanıp milletvekili olduğu haberini alan Fuat Köprülü, elinde tuttuğu telefon makinasını yere çarpıp parçalıyor. Cüneyt Ağabey için gazete idarehanesini arama vakti gelmiştir. Saat 05:00 gibi telefonun başına oturuyor ve bütün Türkiye'nin merakla beklediği haberi geçiyor.

Demokrat Parti, milletvekili seçimlerini kazanmış ve tek başına iktidar olacak oy oranını yakalamıştır. Bu haber, ertesi gün elbette *Vatan Gazetesi*'nde büyük puntolu bir manşetle basılacak ve bütün Türkiye'ye dağılacaktır.

X. 1940'larda ve 50'lerde Çağdaş İletişim İmkanları

Bayındır Sokak'taki evimizde iki adet telefon var. (Şimdi dikkat isterim: Ankara'daki bir eve telefon bağlatabilmek için yıllarca sıra beklenen yıllardan bahsediyoruz). Bizim evdeki telefonların numaralarını bile, aradan yaklaşık 60 küsur yıl geçmiş olmasına rağmen, çok net ezbere hatırlıyorum: 21 134 ve 23 995. Hatırladığım diğer çok önemli bir telefon numarası da; 11 111 yani Sakarya Caddesi'ndeki ünlü Ersan Taksi.

O yıllarda, Türkiye'de sadece radyo, telgraf ve telefon var.

1648 metre, 182 Kilosaykıl *(KiloCycle, son zamanlarda KiloHertz)* üzerinden yayın yapan uzun dalga Ankara Radyosu, her saat başında "gonga saat tam 10'da vurulacaktır" gibi çok bilimsel anonslar yayımlayarak memleket saat ayarı veriyor. Saat ayarının tam saniyesi geldiğinde, sayın haber spikeri, mikrofona yakın yerleştirilmiş bulunduğu anlaşılan gonga tokmakla vurmak suretiyle trafik kazası olmuş gibi bir ses çıkartıyor. Böylece, zaman mefhumu esasen ziyadesiyle gelişmiş bulunan necip Türk milleti, kurmalı kol saatlerini radyo anonslarına göre

ayar etmek fırsatını bulmuş oluyor. (Mazallah ya saatin ayarı birkaç dakika kaçarsa?)

Üstelik her gün saat 12:00'de *(veya 13:00'te, tam olarak hatırlamıyorum)* Ankara Radyosu, bütün Türkiye'ye "ajans haberleri" geçiyor. Mikrofonun başındaki radyo spikeri, okuduğu her iki kelimenin arasında 2 saniye kadar duraklamaya özen göstererek haberleri okuyor. "Başvekil, bu sabah, saat sekizde, Eskişehir'e, müteveccihen, hareket etmişlerdir" gibi... Böylece, yurdun çeşitli yerlerinde radyo haberlerini izleyen mahalli gazeteciler, dinledikleri ajans metni hızlı okunmadığı için kalemle not edebilmek şansına sahip oluyorlar. Bizim evde 5 lambalı Philips marka, kocaman bir radyo var. Uygun atmosferik şartlar altında, orta dalga İstanbul Radyosu'nu bile dinleyebiliyoruz. Ne de olsa en çağdaş haberleşme teknolojisi bizim evde mevcut. (Neden?) Çünkü benim babam gazeteci! (Bizim ev, günümüz terminolojisinde "Home Office" olarak anılan tuhaf bir yer).

Telgraf dediğin şeyi ancak postaneye gidip çekebiliyorsun. Önce kağıda okunaklı bir biçimde büyük harfler kullanarak yazıyorsun sonra postaneye götürüyorsun. Postacı kağıdı alıyor ve mesajdaki kelime sayısını hesap ediyor. Telgraf ücreti, kelime sayısına ve gideceği merkezin uzaklığına göre hesaplanmak zorunda. Senin adresine gönderilen telgrafları da, eğer "ACELE" işaretli ise en erken ertesi sabah postacı getiriyor. Üçe katlanmış kağıtları açıp okuyorsun filan. Bu arada bizim peder, bütün bu yoğunluk yetmiyormuş gibi, aynı zamanda Pakistan'da yayımlanan *Dawn Gazetesi*'nin de Türkiye muhabiri. Bizim eve yurt dışından da bol miktarda mektup ve telgraf geliyor. Gençlik yıllarında kurmuş olduğu İzmir ilişkileri, Adnan Düvenci'nin *Demokrat İzmir Gazetesi*'ne aktardığı parlamento haberleri vesilesiyle devam ediyor. Bizim peder, Adana milletvekili Cavit Oral'ın *Hürses Gazetesi*'ne de benzer bir servis veriyor. İstanbul'a geçilen haberlerin kopyaları, *Son Posta* ve *Tasvir* gazetelerine de veriliyor. (Ankara deyince bir durup düşüneceksin. Ankara dediğin yer Türkiye'nin başkenti. Ankara gazetecisi olmak kolay değil. Netekim.)

Telefonlar, yakın zamana kadar başkent Ankara'da kullanılmakta olan manyetolu sahra telefonlarından terfi ederek çağdaş hale getirilmiş durumda. Bu telefonlar genellikle Ericsson markalı. Her biri alüminyum döküm olduğu için yaklaşık 2 kg ağırlığında. Mutlaka siyah renkli olmak şartıyla, çevirmeli telefonlarımız var artık. Başkent Ankara'da şehir içi konuşmalar için otomatik telefon santrali bile kurulmuş durumda. Parmağını numaralı tekerleğe takıp cırt cırt cırt diye çeviriyorsun. Amma velakin, sıra şehirlerarası görüşmelere gelince iş değişiyor. Önce postaneyi arıyorsun; İstanbul, İzmir, Adana, vesair numaralarını yazdırıp beklemeye başlıyorsun. Saatler sonra sıran gelince postane santralindeki hanımefendi seni "ZIRrrRR" diye arıyor ve "İstanbul numaranız hazır, buyurun görüşün" diyor.

(Hmmmm... Bu durumda eğer akşam saat 18:00'de İstanbul'a taze haber "geçilecek" ise postaneyi en geç saat 16:00'da arayıp sıraya girmek lazım. Ankara idarehanesi biraz daha gecikirse, haberlerin İstanbul'daki matbaada dizgiye girmesi de gecikecek. O zaman, gazetenin ertesi sabah tevziatına yetiştirilebilmesi

için Vatan Matbaası sabah saatlerine kadar çalışacak demektir. Hal böyle olunca, sabahlamak zorunda kalan matbaa personeli, Ankara'daki meslektaşlarını hayırla anacak! Böylece bizim peder ve yardımcıları da herhalde o gece pek rahat uyku uyuyamayacaklar filan.)

XI. Ankara'dan İstanbul'a Taze Haber Nasıl İletilir?

Gün boyunca Büyük Millet Meclisi kulislerinden toparlanan siyasi haberlere ek olarak, yardımcı muhabirler tarafından bulunup getirilen çok çeşitli kültür, ekonomi, siyaset, adliye ve spor istihbaratı, bizim salondaki zavallı yemek masasının çevresinde oturulup temize çekilerek haber haline getiriliyor ve Sabahattin Ağabey'e gösteriliyor. Bizim peder de elinden hiç eksik etmediği yeşil mürekkepli dolmakalemi marifetiyle bazı düzeltmeler, eklemeler filan yapıyor. Beğenmediği bölümlerin üzerini çiziyor ve "haberin bu noktasını biraz daha genişlet, bu paragrafı özetle," gibi küçük tavsiyelerde bulunuyor.

Peder, haber taslaklarını elbette sağdan sola Eski Türkçe ile yazıyor. Adeta bir stenograf hızında. Ölümünü takip eden yıllarda, parlamento dosyalarını okuyabilmek için çok uğraştım ve sıkı bir çalışma sonucunda Eski Türkçe öğrendim. Kırk küsur yıldan beri Osmanlıca'yı anlıyorum, okuyorum ve ayıptır söylemesi, sağdan sola yazıyorum. Lakin rahmetli babamın yeşil mürekkepli dolmakalemiyle karaladığı haber sayfalarını çözebilmek benim için hâlâ çok zor. Çok hızlı yazılmış özel şifreler gibi. Bu arada, daktilo makinası denen tuhaf şey, o yıllarda piyasada pek yok. Sadece Cüneyt Ağabey'in arada bir portatif daktilo makinası kullandığını hayal meyal hatırlıyorum.

Gün ilerliyor. Akşam saatleri yaklaştığında bizim evdeki telaş giderek artıyor. Artık günlük taze haberlerin İstanbul'a "geçilmesi" zamanı gelmiştir.

ZRrrRR! "Alo? İstanbul numaranız hazır. Buyurun görüşün."

Sabahattin Ağabey, alıyor telefonu eline ve haberleri İstanbul'daki Vatan Gazetesi İdarehanesi'ne aktarmaya başlıyor. Karşısında genellikle emektar Kadri Bey var.

"Teşekkür ederiz hanımefendi. Alooo Kadri Bey?!"

"Buyurun Sabahattin Bey, not alıyorum." (Kadri Bey de sağdan sola ve stenograf hızıyla yazıyor. Bu durumda haberi alan memnun, veren memnun denebilir).

"Kadri Bey, bugün elimizde üç tane çok mühim haber var; Size okuyacağım Ankara mahreçli birinci haberi 'Hususi Muhabirimiz" veya " Telefonla" diyerek manşete çekebilirsiniz. Diğer iki haberin sayfalara tevziatı size kalmıştır. Hazırsanız başlıyorum."

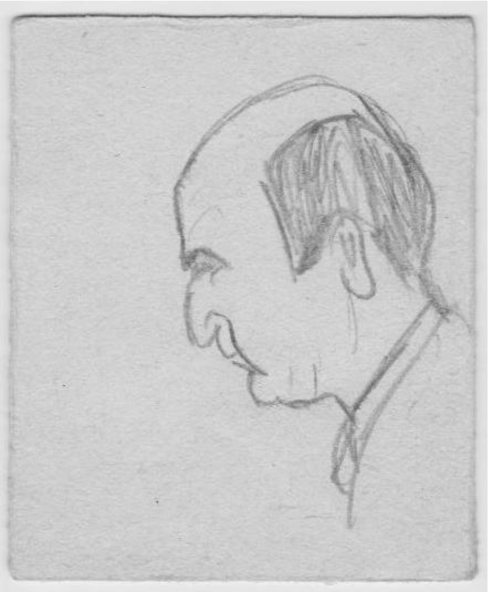

Sabahattin Sönmez'in portresi

Önemli haberler tamamlanmış, Sabahattin Ağabey konuşmaktan yorulmaya başlamıştır. Telefonu yardımcılarından Kemal Bağlum'a veriyor ve haberlerin İstanbul'a aktarılması böylece devam ediyor. Bu arada bizim peder karşı duvardaki büfenin üzerinde bekleyen 7 Liralık Yeni Rakı şişesinin mantarını tirbuşonla açmış, hemen yanındaki kristal sürahiden biraz su ekleyerek yudumlamaya başlamıştır. O günlerde rakıya buz koymak mümkün değil çünkü evde (pardon) gazete idarehanesinde henüz buzdolabı yok. Annem, arka bahçe tarafındaki tel dolapla vaziyeti idare ediyor. (Arada bir eve çuvalla buz getirtilip tokmakla kırıldığı da vaki. Anlaşılan o gece bizim gazete idarehanesinde ziyafet var.)

"Aloo İstanbul görüşmeniz devam ediyor mu?"

"Devam ediyor hanımefendi. Siz aradan çıkın lütfen. Fesuphanallah!"

"Alo Kadri Bey? Hatta mısınız?

"Ne oldu? Hat mı kesildi?"

(Hat kesilirse zaten yandık demektir. Tekrar postaneyi ara, tekrar sıraya gir.)

"Üstad nerede kalmıştık? Ha, okuyorum; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili bu akşam saatlerinde Kazım Özalp Caddesi'nden Sıhhiye istikametine intikal ederken gazetemize vermiş olduğu hususi beyanatta..." (Haber aktarımı böylece devam edip gidiyor.)

Bir keresinde, çocuk halimle çok iyi hatırlıyorum, babamın iki elinde iki telefon var. Bir kulağıyla İzmir muhabirini dinliyor, sonra duyduklarını öbür telefondan İstanbul'a, Kadri Bey'e aktarıyor. Her iki telefon bağlantısı da çok değerli, çünkü mazallah biri kesilirse, İzmir'den gelen bilgi aktarımı da bütünüyle kesilmiş olacak. Peki, benim sevgili babam ne yapıyor?

(Bu arada bendeniz, gazeteci ağabeylerimin bacak aralarında hoplayıp zıplarken, yaşanmakta olan bu durumu boncuk gibi gözlerle çok yakından kayıt altına alıyorum.) Babam sağ elindeki telefonun kulaklığı ile sol elindeki telefonun mikrofonunu alt-üst ederek birbirine değdiriyor ve sehpanın üzerine bırakıyor. Böylece, sinek vızıltısı gibi bir sesle de olsa, İzmir *Vatan* muhabirinin aktardığı haberleri, İstanbul'dan Kadri Bey direkt olarak duyuyor ve not alabiliyor. (Böylece

Vatan Ankara Temsilciliği teknik olarak aradan çıkmış, değerli zaman kazanılmış ve bizim peder Yeni Rakı'dan bir yudum daha alabilmiştir. Gecikme yok. Ertesi günün *Vatan Gazetesi*, tam zamanında dizgiye ve baskıya girebilecek, matbaa personeli sabahlamak zorunda kalmayacak. Yani şimdilik işler yolunda. Yaşasın çağdaş teknoloji.)

XII. Bir Parlamento Muhabiri Milletvekili Olursa

Ankara gazeteciliği, parlamento muhabirliği, İstanbul'a ve diğer illere geçilen özel haberler filan derken bu kez Ankara'da beklenmeyen bir gelişme oluyor. Günlerden bir gün Başvekil Adnan Menderes, Ankara gazetecisi Sabahattin Sönmez'i makamına çağırıyor ve kendisiyle özel olarak karşılıklı görüşmek istiyor. (1954 milletvekili seçimlerinin tarihi yaklaşmış durumdadır. Anadolu ve Trakya'nın çeşitli noktalarından başkent Ankara'ya akın eden partili delegeler DP, CHP ve biraz da MP'nin kapılarını aşındırmak suretiyle milletvekili (mebus) olmak isteklerini dile getiriyorlar. Herkes yarış halinde. Parti genel merkezleri her gün yüzlerce partili ziyaretçi ağırlıyor.)

Bizim peder, Başvekil Adnan Bey ile karşılıklı görüşüyor.

"Sabahattin Bey, hoş geldiniz, nasılsınız?"

"Arzı hürmet ederim beyefendi. Sizleri sorarım."

"Sabahattin Bey, genel seçimler çok yaklaştı. Demokrat Parti'nin iktidara talip olduğu malum yıllarda, sizin demokrasiye sahip çıkarak gazetenizde yazmış olduğunuz güzel haberleri ve makaleleri çok iyi hatırlıyoruz. Tek parti iktidarının yıkılmasında ve partimizin iktidara gelmesinde, gazeteci olarak sizin de çok büyük emeğiniz olduğunu, ben ve yakın çalışma arkadaşlarım gayet iyi biliyoruz."

"Estağfurullah beyefendi. Hürriyet ve demokrasi kavramları bizim aile geleneğimizdir. Ben sadece gönülden inandığım bu kavramları..."

Başvekil Adnan Menderes tam bu noktada babamın sözünü kesiyor;

"Sabahattin Bey, biz sizi gelecek dönemde DP milletvekili olarak Meclis'te görmek istiyoruz. Yani şimdi ben size milletvekilliği teklif etmiş oluyorum. Kabul ederseniz sizin adınızı DP milletvekilleri aday listemize re'sen yazacağım."

Peder çok şaşırıyor. Ancak bir süre düşündükten sonra cevap verebiliyor. (Bu konuşmanın Osmanlıca içeriği kafamda şifahi olarak mahfuz ama okurların rahat izleyebilmesi amacıyla 'Günümüz Türkçesi'ne dönüştürerek aktarmaya çalışıyorum.)

"Muhterem Adnan Bey, bildiğiniz gibi ben bir gazeteciyim. Mesleğimin etik kuralları gereğince ben her zaman ve her ortamda tarafsızlığımı koruyabilmek mecburiyetindeyim. Bu nedenle, benim herhangi bir partiye üye olmam prensip olarak doğru değildir."

"Demokrat Parti'nin, tek parti rejimini değiştirmek ve çok partili bir rejime geçişi sağlamak amacıyla vermiş olduğu malum mücadeleye, benim de kendi çapımda yoğun destek vermiş olduğum doğrudur. 'Hürriyet', 'adalet', 'demokra-

si', 'eşitlik', 'milli irade' gibi yüce kavramların savunulması, az önce arz ettiğim gibi bizim aile geleneğimizdir. Ben hep doğru bildiğim, gönülden inandığım şeyleri yaptım. Benim şahsıma göstermiş olduğunuz güven için size ayrıca teşekkür ederim. Ama ben, netice olarak, Demokrat Parti'ye üye olamam ve bu nedenle milletvekilliği teklifinizi maalesef kabul edemem."

Düşünme sırası şimdi Başbakan Adnan Menderes'e gelmiştir.

"Peki, istediğiniz gibi olsun Sabahattin Bey," diyerek söze başlar merhum Adnan Menderes. "O zaman sizi Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili adayı olarak gösterelim. Herhalde buna da bir itirazınız olmayacaktır."

Ankara gazetecisi ve parlamento muhabiri Sabahattin Sönmez'in milletvekili olduğu sürecin arkasında yatan özel görüşme, bundan ibarettir.

"Ankara Gazetecisi" Sabahattin Sönmez'i, ilerleyen zaman içinde, Büyük Millet Meclisi 10. Dönem Konya Milletvekili olarak görüyoruz. (Babamın, Konya ilimize hayatı boyunca toplam beş kez gitmiş olduğuna da ben şahsen şahidim.) Gazeteci babamın, meslek hayatındaki zorluklar ve hatta imkansızlık diye adlandırılabilecek bazı tuhaf durumlar da işte tam bu dönemde başlamış oluyor.

Deneyimli parlamento muhabiri, omuzlarında taşımaya başladığı milletvekili sıfatı nedeniyle artık istediği gibi bağımsız istihbarat yapamaz ve haber üretemez hale gelmiş, yani tam anlamıyla pasifize olmuş durumdadır.

XIII. Atlatma Haber Nasıl Yakalanır ve Bazen Nasıl Yazılamaz?

Sabahattin Ağabey'in gazetecilik hayatı, bir şekilde devam ediyor ama artık DP listesinden bağımsız milletvekili olmuş. Eski güzel günlerde istihbarat toparlayabilmek amacıyla özgürce ziyaret ettiği meclis koridorlarına, parti kulislerine, haber peşinde koşturduğu diğer siyaset ortamlarına artık kendisi de "mebus" olarak iştirak ediyor. (Bir nevi "ağır ol da molla desinler" durumu.)

Eski güzel günlerde bizim peder, gazeteci kimliğiyle çok rahat hareket edebiliyormuş. Kendi başına buyruk, görüşmeler yapıyor, gizli tutulmak istenen konularda istihbarat topluyor ve pişirilmiş, kotarılmış haberler haline dönüştürerek gazetesine iletiyor(muş.) Velakin bizim peder milletvekili olunca vaziyet çok vahim.

Eski güzel günlerde, diyelim ki Büyük Millet Meclisi'nde bir gizli oturum yapılacak. Memleketin çok önemli bazı konuları, bu gizli oturumda en ince ayrıntısına kadar tartışılacak. Bu gibi gizli oturumlar, elbette milletvekilleri dışında her türlü katılımcıya kapalı. Basın mensupları, ziyaretçiler filan Meclis salonlarına alınmıyor. Gazeteciler sadece Meclis bahçesinde tur atarak bekliyorlar. Boş zamanlarını, Ankara Palas'ta, Karpiç'te bira içip gevezelik ederek değerlendiriyorlar. Haber kaynakları, gizli oturum saatleri boyunca maalesef kurumuş durumda.

Bizim gazeteci peder, tam bu gibi durumlarda şeytan gibi piyasaya duhul ediyor ve gizli oturumlarda konuşulan her şeyi, en kısa zaman süreleri içinde ve en ince ayrıntısına kadar öğrenip gazetesine "Özel Haber" olarak iletiyor. (Sanki

kendisi de toplantı salonunda oturmuş ve yapılan gizli görüşmeleri kendi kulaklarıyla dinlerken not almış gibi.)

XIV. Sayın Şeytan Detaylarda Gizlidir Netekim

Bir haber örneği verelim; (İsimler ve aktarılan olaylar elbette bütünüyle hayalidir.)

Ankara Telefonla / "Meclis-i Mebusan'da yapılan gizli oturumun ilk dakikalarında kürsüye gelen Çölemerik mebusu Zümküfül Bey, bütçe müzakereleri münderecatında Milli Müdafaa Vekaleti'nin Kore seferi için yapmakta olduğu askeri yığınak mevzuunda sert tenkidlerde bulundu. Devam eden ısrarlı tenkidler sırasında, iktidar partisine mensup milletvekilleri sıra kapaklarını vurmak suretiyle nümayiş yaptılar. Zümküfül Bey, Meclis kürsüsündeki şiddetli konuşmasını bitirdikten sonra arka cebinden çıkarttığı şimşir tarağını kullanarak gür saçlarını soldan sağa düzeltti." Haberin paralelinde, iki hafta içinde Kore'ye gönderilmesi karara bağlanan Türk Tugayı'nın ayrıntılı bilgileri de var. Ertesi sabah gazeteyi açıp bu haberi okuyan herkes hayretler içinde. (Gazetede yayına giren haber mealen böyle yazılmış. Bu arada, Zümküfül Bey diye adlandırdığımız hayali milletvekili de, ayıptır söylemesi, bilardo topu gibi kel! Anlaşılan bizim peder haberi kaleme alırken sayın milletvekili ile inceden dalgasını geçmiş.)

Peki bütün bunlar nasıl oluyor da oluyor? Basına kapalı, GİZLİ celse (oturum) bilgileri nasıl oluyor da bir gazetenin sayfalarına bütün ayrıntısı ile sızıyor? (O zamanlar, günümüzde olduğu gibi 'gazetelere özel servis' diye adlandırılan danışıklı dövüş de yok.)

Bizim peder gazeteci ya, önce gidiyor, milletvekili Abuzittin Bey ile görüşüyor.

"Efendim hürmetler ederim. Edindiğim istihbarata göre, Suriye sınırımızın müdafaası mevzuunda Fransa ile aramızda derin bir anlaşmazlık husule gelmiş. Böylece bu harekatın siyasi çözümü belirsiz bir zamana ertelenmiş?"

Gaza gelen sayın milletvekili hemen cevap veriyor; "Yanlış duymuşsunuz Sabahattin Bey. Fransa işin içinde yok. Biz, Suriye'ye değil, Kore'ye asker göndereceğiz. Amerika ile de aramızda herhangi bir anlaşmazlık olmadığı gibi, yakın zamanda NATO üyeliğimiz bile kabule şayan hale gelebilecektir."

Haberi alan peder, bu kez başka bir milletvekiline gidiyor ve soruyor: "Efendim Kore savaşına destek vermek konusunda Amerika ile anlaşma halimizin devam ettiğini büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunuyorum. Ancak bu askeri içerikli görüşmelerin sekiz ay süreyle askıya alındığını en yetkili ağızlardan duydum ve inanın çok hayret ettim."

Görüşmekte olduğu ikinci milletvekili de gaza geliyor. "Yanlış bilgi edinmişsiniz Sabahattin Bey. Ortada sekiz aylık bir gecikme yoktur. Kore tugayımız sadece iki hafta içinde yola çıkacaktır. Bu hususta bir gecikme beklemiyoruz. Erkanı Harp (Genelkurmay) planlarını hazırlamıştır. Tugayımızı taşıyacak Amerikan gemileri bile yola çıkmış bulunmaktadır."

Peder, üçüncü bir milletvekilini kuliste çay içerken yakalıyor. "Komünist Rusya ile Kore savaşı konusunda siyasi bir anlaşma sağlanmış, diyorlar. Türkiye Cumhuriyeti, Kore'ye diplomatlardan oluşan gözlemci bir barış heyeti gönderecekmiş. Siz de var mısınız efendim gidecek olan bu heyette? Esasen sizden daha tecrübeli kimi bulabilirler ki?"

Diplomat milletvekili, karşısında duran gazetecinin bu kadar yanlış bir bilgilendirme içinde olabileceğine hayret eden tavrını gizlemeye gerek duymadan kükrüyor; "Sabahattin Bey, nereden duydunuz bu saçma sapan hikayeleri? Size hiç yakıştıramadığımı söylersem bana darılmazsınız değil mi? Komünist Rusya ile bizim ne işimiz olabilir ki? Biz, Türkiye Cumhuriyeti olarak komünist Rusya ve komünist Çin destekli Kuzey Kore haydutları ile savaşmak üzere Kore'ye asker gönderme kararı aldık. Diplomatik heyet filan göndermiyoruz. Tam teçhizatlı bir Türk tugayı göndereceğiz. Amerika ile de tam mutabakat halindeyiz." (İstihbarat toplama ve doğrulatma çalışması gün boyu devam ediyor.)

Nihayet işlem tamamlanmış, gereken istihbarat güvenilir kaynaklardan alınmış ve çapraz biçimde teyit ettirilmiş durumdadır. "Türk Silahlı Kuvvetleri Kore savaşına iki hafta içinde tam teçhizatlı bir tugay göndermeye hazırdır. Amerika ile bu konuda tam bir mutabakat mevcuttur. Türk Tugayını Kore'ye götüreceği bilinen Amerikan donanma gemileri yola çıkmış bulunmaktadır." gibi ayrıntılı bir haber, ertesi sabah dağıtıma girecek olan *Vatan Gazetesi*'nde, diğer tüm gazeteleri atlatmak suretiyle yayımlanabilecektir. (Neymiş? Meclis'te "Gizli Oturum" yapılmış. Geçiniz.)

XV. Milletvekilliği ile Gazetecilik Arasındaki İkilem

Demokrasi, insan hakları, adalet, hürriyet gibi kavramların yılmaz savunucusu, deneyimli gazeteci ve taze milletvekili Sabahattin Sönmez'in en sıkıntılı günleri 1954'te başlıyor. Eski güzel günlerde, kendi başına buyruk hareket ediyor, istediği istihbaratı rahatça topluyor ve gazetesine özgürce aktarabiliyordu. Oysa şimdi kendisi de bir milletvekili.

Diyelim ki, önemli bir konuda gizli oturum yapılacak. Milletvekili sıfatı taşıdığına göre, kendisi de bu gizliliğe uymak zorunda. Meclis'te yapılacak görüşmelerin tamamını milletvekili olarak kendi kulaklarıyla duyacak, gözleriyle görecek, ama gazeteci kimliği ile dışarıya istihbarat bilgisi sızdırması mümkün olamayacak! (Aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık vaziyeti.)

Veya diyelim ki Demokrat Parti'nin önemli bir grup toplantısı var. Basına kapalı olarak yapılan bu müzakereye, DP listesinden seçilmiş bağımsız milletvekili sıfatı ile kendisi de katılıyor. Ne yapsın şimdi? Grup toplantılarında konuşulan ve gizlilik unsuru taşıyan konuları, gazetesine nasıl aktarsın? Yazacağı özel haberin altına nasıl imza atsın? Aktaramaz ve kesinlikle imza atamaz. Sessiz ve ketum davranmak mecburiyetindedir.

Kıdemli parlamento muhabiri Sabahattin Sönmez'in gazetecilik hayatı beklenmeyen bir biçimde sona ermektedir. Bir zamanlar gece gündüz demeden koşuşturan, görüştüğü yetkililerden bilgi sızdıran, önemli konularda iğnenin

deliğinden geçip özel haberler üretebilen usta gazeteci, artık her sabah Büyük Millet Meclisi'ne giden, sessiz, sakin ve daha da önemlisi munis ve suskun bir insan haline dönüşmüştür.

"Gazeteci"nin yaşadığı bu zor ikilem, Demokrat Parti iktidarının basına sansür uygulaması öngören Matbuat *(Basın)* Kanunu tasarısını gündeme getirmesi ile patlama noktasına gelir. Meşhur Tahkikat Komisyonu tasarısının Menderes hükümeti tarafından ortaya atılması ise bombanın fitilini ateşleyen noktadır.

XVI. Parlamento Muhabiri, DP İktidarı Tarafından Aforoz Ediliyor

Basına sansür getiren kanun teklifi Büyük Millet Meclisi'nde görüşülecek ve oylanacak. Gazeteci milletvekillerinden Sabahattin Bey, son derece öfkeli ve bu kanun teklifinin kabul edilmemesi için kürsüden konuşma yapmak hususunda son derece kararlıdır. Bu amaçla ismini Meclis Başkanlığı'na yazdırmış ve ertesi gün, oylama öncesi yapılacak son oturumu bekliyor. (Kendisini yakından tanıyanlar, yaklaşan fırtınanın farkında. Usulca yanına yaklaşıyorlar ve saygıda kusur etmeden kendisine telkinde bulunuyorlar.)

"Sabahattin, senin yarın matbuat kanunu aleyhinde sert bir konuşma yapacağını duydum. Sevgili kardeşim, gel sen bu konuşmayı hiç yapma. Başvekil Menderes'in düşmanlığını kazanma. Böyle bir konuşma yaparsan hemen dışlanırsın. Senin de geçindirmek zorunda olduğun bir ailen ve çocukların var. Ünlü bir gazetecisin. Parlak bir kariyerin, güzel bir istikbalin var. Yine de elbette sen bilirsin ama ben sana kürsüye çıkıp konuşma yapmaktan vazgeç derim."

"Sayın meslektaşım Sabahattin Bey, matbuat kanun tasarısı, DP oylarıyla nasıl olsa kanunlaşacak. Senin aleyhte bir oy vermiş olman nasıl olsa neticeyi değiştirmeyecek. Bu arada olanlar sana olacak. Sen bu durumu istersen bir daha düşün."

"Sabahattin Ağabey, senin nasıl inatçı ve inandığın ilkelerden taviz vermeyen bir insan olduğunu en iyi bilenlerden biri benim. Eğer bir kereye mahsus olarak küçük sözü dinlersen, lütfen yarınki meclis oturumuna gelme. Böylece kürsüye çıkıp konuşmak zorunda kalmazsın. Böylece Menderes'e karşı HAYIR oyu vermemiş olursun."

XVII. Matbuat Kanunu Müzakereleri Başlıyor

Sabahattin Sönmez, Türkiye Büyük Millet Meclisi salonundadır. Kanun tasarısına HAYIR oyu verilmesini isteyecek ve iktidarı sert bir biçimde eleştirecektir. Lehte ve aleyhte görüşmeler devam ediyor. Nihayet, Başvekil Adnan Menderes'in sert konuşmasından sonra, sıra kendisine geliyor ve Meclis Başkanı tarafından kürsüye çağırılıyor.

"Muhterem arkadaşlar," diyerek söze başlıyor. "İktidar, küfrü ve hakareti önlemek vaadi ile parti grubundan aldığı yetkiyi kötüye kullanmış, yazı ve konuşma özgürlüğünü öldürecek bazı hükümlerle huzurunuza gelmiş bulunmak-

tadır. Demokrasi, hak, hürriyet ve adalet vaatleriyle iktidara gelenlerin, basını susturacak, ağızları tıkayacak, hürriyeti ve kamu denetimini felce uğratacak bir kanun tasarısını, Türk Milleti'nin temsilcilerinin huzuruna getirmeye hakkı yoktur."

Gazeteci milletvekili Sabahattin Sönmez, kürsüdeki sözüne devam ediyor. "Bu kanun teklifi, artık yepyeni bir rejimin arifesinde bulunduğumuzu açıkça göstermektedir. Ülkenin çıkarlarını, parti bağları üstünde tutmanızı ve tarihi görevinizi yapmanızı rica ediyor, hepinizi HAYIR oyu vermeye davet ediyorum."

Gazeteci Sabahattin Bey, kürsüdeki konuşmasına daha fazla devam edemiyor. Öfkeli bir milletvekili, "Yalancı adam, sen senelerce *Vatan*'ın muhabirliğini yapmadın mı? Utan, utan," diyerek kürsüde konuşan gazeteciye laf atmaktadır.

Bizim peder ne yapsın? Cevap vermek zorunda; "Hayatımda şerefimle, namusumla yaşadım. Ne parti değiştirdim ne de fikir" diyerek sözünü tamamlıyor.

XVIII. Parlamento Muhabirinin Dışlanması

Meclis kürsüsünden yapılan ve TBMM tutanaklarına geçen bu konuşma, Sabahattin Sönmez'in son konuşmasıdır. Tek partili dönemden çok partili demokratik bir rejime geçilmesi için gönüllü mücadele verilen yıllarda, *Vatan* Gazetesi'nde yayımlanan haberleri ve makaleleri nedeniyle baş tacı edilen bir Ankara gazetecisi, artık iktidara ters düşmüş, Başvekil Menderes'in düşmanlığını kazanmış ve resmen aforoz edilmiştir.

Bu arada, mecliste oylanan Basın Kanunu, DP'nin çoğunluk oylarıyla kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bunu takip eden tarihlerde, muhalif gazetelerde yayımlanan bazı haber ve makalelerin, baskı kalıplarından kazınacağı ve okuyucuların gazete sayfalarında boş beyaz sütunlar görerek hayrete düşeceği karanlık günler yaşanacaktır. Türkiye, 27 Mayıs 1960 günlerine adım adım yaklaşmakta ve bir zamanların "demokrat" lideri Menderes, dünya basınında "diktatör" sıfatıyla anılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Başvekili, artık siyasi karikatürlere konu olmakta ve beyanatlarındaki öfke tonu da giderek artmaktadır.

Başvekil Adnan Menderes tarafından milletvekilliğine davet edilen ve 1954-57 yasama döneminde meclis çalışmalarına fiilen iştirak eden bağımsız milletvekili Sabahattin Sönmez, bu kez iktidar partisine ters düştüğü için yalnızlığa mahkum edilmiş durumdadır. Gazeteci sıfatıyla piyasada iş bulamadığı için, (daha doğrusu, yaşanan gelişmelerden sonra kimse kendisine iş vermek istemediği için) sessiz ve sakin geçen günlerini Ankara'nın Bahçelievler semtindeki mütevazı evinde resim yaparak değerlendirmektedir.

CHP kanadı, Sabahattin Sönmez'i *Ulus Gazetesi*'ndeki yıllarında yakından tanımıştır. DP'nin demokrasi ve çok partili rejim mücadelesi sırasında ön plana çıkan ve CHP'nin iktidardan düşmesiyle sonuçlanan malum seçim süreci boyunca *Vatan Gazetesi*'nde yapmış olduğu büyük katkılarla adını Türkiye çapında

duyurmuş olan bu demokrat gazeteciye prensip olarak tepkilidir. CHP kanadı, bu nedenle kendisinden uzak durmaya özen göstermektedir.

DP kanadı ise, *Vatan Gazetesi*'nin Ankara mümessilliğini yapmış olması nedeniyle kendilerinden bildikleri ünlü bir gazetecinin, bizzat başvekil Menderes'in gündeme taşıdığı Matbuat Kanunu *(sansür yasası)* konusunda meclis kürsüsünden yapmış olduğu sert konuşmayı ve "HAYIR OYU VERİN" çağırısını hiç unutmamıştır. İktidar kanadı da bu nedenle kendisinden uzak durmaya özen göstermektedir.

O günlere kadar arkadaş, dost, meslektaş olarak bildiği insanlar da elbette devrededir. Bu insanlar da, "Neme lazım, işin ucu bana da dokunabilir, ben en iyisi bu karışık günlerde Sabahattin'den biraz uzak durayım" gibi bir içgüdü içinde davranmaktadırlar.

XIX. Gel Seni İktidar Destekçisi Olarak Bizim Gazeteye Alalım Teklifi

Günlerden bir gün, DP iktidarının yarı resmi yayın organı durumundaki *Zafer Gazetesi*'nden sevgili gazeteci teyzem Adviye Fenik'in bizim eve geldiğini hatırlıyorum. Bir zamanlar "gazete idarehanesi" görünümünde arı kovanı gibi işleyen salonumuzda babamla özel olarak görüşmüş ve özetle, "Sabahattin Bey, Meclis'teki malum konuşmanızı takip eden uzunca bir süredir piyasada yoksunuz. Kabul ederseniz, *Zafer Gazetesi* bünyesinde çeşitli yazılar yazan, haberler getiren deneyimli bir arkadaşımız sıfatıyla sizi aramızda görmek istiyoruz" demişti. (Bendeniz, bu görüşme sırasında, yani çocuk yaşlarımda yine ortalıklarda hoplayıp zıplıyorum ama sesli ve görüntülü "candid camera" mod'unda yine görev başındayım. Adviye teyzemin o günkü çatık kaşlı yüz ifadesini bile, aradan yarım yüzyıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen çok iyi hatırlıyorum.)

Babamın cevabı, "Teşekkür ederim, yapamam" şeklinde olmuştu. "Ben, tek parti döneminin aşılması ve çok partili demokratik rejime geçilmesi için verilmiş olan mücadele sırasında, Demokrat Parti'nin en yakın ve en inançlı destekçilerinden biri oldum. Lakin aradan geçen zaman içinde Demokrat Parti üst yönetiminin nasıl fikir değiştirdiğini de maalesef görüp anlayabilen gazetecilerden biriyim. Başvekil Menderes'in gündeme taşıdığı Matbuat Kanunu ve Tahkikat Komisyonu gibi SANSÜR girişimleri, benim özgürlük, bağımsızlık, insan hakları, adalet, şeffaflık ve vatanseverlik gibi inançlarımla taban tabana ters düşmektedir. Bu nedenlerle, DP iktidarının borazanı durumunda olduğunu üzülerek gördüğüm *Zafer Gazetesi*'nde ÇALIŞAMAM. Para karşılığı ne olursa olsun, ben bu gazetede asla yazı yazamam. Lütfen kusura bakmayınız." (Adviye Teyze'nin ikinci bardak çayını içmeden evden ayrıldığını hatırlıyorum. Çantasını sol omuzuna asmış, arkasına bakmadan uzaklaşmıştı.)

XX. Gazeteciler Cemiyeti, Lokal ve Basın Baloları

Adına "Ankara gazeteciliği" denen şeyin altmış yıl önceki kısa bir dönemini bu kadar ayrıntılı yazdıktan sonra, Gazeteciler Cemiyeti'nden ve cemiyetin o yıllardaki lokalinden bahsetmeden bu yazı bitmez. Ankara, o yıllarda herkesin herkesi tanıdığı ve Kızılay'da, Ulus'ta, ana caddelerde yürürken herkesin birbirine selam verebildiği küçük bir şehir durumundadır. Gazeteciler Cemiyeti'nin lokali, ünlü Piknik lokantasına giden sokağın başında ve Kültür Kitabevi'nin üst katındadır.

Eski bir Ankara apartmanının salonunu odalara birleştiren bazı duvarlar açılmış, ortaya büyükçe bir mekan çıkmıştır. Atatürk Bulvarı olarak bilinen ana caddeye açılan pencereler, bulvar trafiğini ikinci kat seviyesinden seyretmek imkanı tanıdığı için eğlencelidir. Örneğin, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı gecelerinde, Ulus'tan Bakanlıklar'a kadar düzenlenen fener alayı eğlenceleri, cemiyet mensuplarını ve benim gibi meraklı çocukları lokal pencerelerine toplamakta ve lokal mekanı, neşeli sohbetlere ev sahipliği yapmaktadır.

Babamın Gazeteciler Cemiyeti Başkanı olduğu yıllarda, her yıl gelenek haline gelmiş bulunan meşhur Basın Balosu etkinliklerinin ertesi sabahında, bizim Bayındır Sokak'taki evimize gelen ünlü sanatçıları da çok iyi hatırlıyorum. Rahmetli babam, Ankara Palas salonlarındaki baloya katkıları nedeniyle, çeşitli ünlü sanatçıların hak ettikleri paraları, günümüzde "diplomat zarf" olarak bilinen ince uzun zarfların içine koymuş, zarfların ağzını yapıştırarak kapatmış ve her bir sanatçının ismini, soyadını zarfın üzerine yeşil mürekkepli dolmakalemi ile (soldan sağa) yazmış olarak eve gelmelerini beklerdi.

Baloya katılım ücretlerini almak için bizim eve gelen sihirbaz Zati Sungur Amca, piyanist Erdoğan Çaplı, Solist Yaşar Güvenir ve diğer sanatçılar, teker teker kapıyı çalar, eve buyur edilir ve salondaki masanın kenarına oturduklarında, annemin kendi elleriyle demleyip getirdiği çayları içerlerdi. (Kendisine babam tarafından takdim edilen zarfı açan ve içindeki parayı sayan bir kişiyi bile hatırlamıyorum.)

XXI. İşsizlik ve Sessizlik Yılları

Bir gazeteci düşünün ki, meslek hayatında birçok başarıya imza atmış, profesyonel çalışma ortamında, merdivenin en üst basamağına kadar tırmanabilmeyi başarmış. Aile geleneği olarak benimsemiş olduğu demokrasi, özgürlük, eşitlik, adalet ve benzeri çağdaş kavramların hayata geçirilmesi amacına yönelik olarak özverili çabalar göstermiş.

Türkiye'nin en önemli gazetelerinden birinde, başkent Ankara Temsilcisi ve Parlamento Muhabiri sıfatlarıyla, yıllarca ter dökmüş, sayısız özel habere imza atmış ve son olarak milletvekili sıfatıyla parlamentoda bulunmuş bir kişi.

Bu arada, Gazeteciler Cemiyeti ve Gazeteciler Sendikası gibi meslek örgütlerinde yönetim kurulu üyeliği ve başkanlık görevleri üstlenmiş ünlü bir meslek adamından söz ediyoruz. 1954-57 döneminde milletvekilliği de yapan bu ünlü

gazeteci, artık işsiz ve kategorik olarak yalnızdır. İktidar yanlısı veya iktidara muhalif yayın organları, kendisine hiçbir şekilde iş önerisinde bulunmamakta ve yine kategorik olarak kendisinden uzak durmaya özen göstermektedirler.

Böyle bir gazeteci, ailesini geçindirmek amacıyla da olsa, küçük tirajlı bir gazetenin düz muhabir kadrosunda çalışabilir mi? Çalışmayı kabul etse bile yıllar boyunca kendisine Sabahattin Ağabey diye hitap etmiş olan genç yöneticiler, böyle bir insanı kendi kadrolarında görmek isterler mi?

Devran dönmüş, zamanın parametreleri çok değişmiştir. Ünlü parlamento muhabirinin yalnızlığı giderek artarken, bir ömür boyunca savunmuş olduğu bazı çağdaş demokratik ilkeler doğrultusunda benimsemiş olmaktan onur duyduğu dik duruşu da devam etmektedir. (Bu dik duruş çok uzun sürmedi. 1965 yılında, işsiz güçsüz ve sessizce yaşadığı günlerinden birinde, Ankara'da toprağa verdiğimizde, Sabahattin Sönmez sadece 58 yaşındaydı. Dürüst ve ilkeli bir gazeteci olarak sevenlerinin gönlünde yaşamaya devam ettiğini düşünerek avunuyorum. Yazıyı da burada bitiriyorum. Zaten makaleye başlarken açıkça belirtmiş olduğum gibi, "taraflı" bir yorum yapmış oldum.)

Şartlar ne olursa olsun, her zaman dik durmayı becerebilen onurlu gazetecilere selam olsun. Kendi kişisel menfaatleri doğrultusunda şekilden şekile girebilen, esen rüzgarın yönüne göre uygun menfaat pozisyonları almayı becerebilen ve bu arada ticari içgüdüleri, mesleğin şart koştuğu şeref ve haysiyet kavramlarının "çok" önünde giden bazı "başarılı" gazetecilere de bu vesileyle derin saygılarımı sunarım.

Teşekkürler:

Reşit Sönmez ağabeyim, metni okuduğunda prensip olarak beğendi ve çok sayıda düzeltme yaptı. Sağolsun, varolsun.

Adana'dan telefonla görüşme imkanı bulduğum kıdemli gazeteci Selahattin Canka büyüğümüze, bana verdiği değerli bilgiler dolayısıyla saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Cüneyt Arcayürek ve Altan Öymen Ağabeylerime nasıl teşekkür edeceğimi bilemediğim için lafı kısa kesiyorum.

Sevgili annemiz Nermin Sönmez, yazdıklarımı okumaya devam ediyor. Umarım beğenir. Yaklaşık 60 yıl öncesinde şahit olduğu olayları hatırlayarak yapmış olduğu düzeltmeler ve değerli katkılar için kendisine teşekkür ediyorum.

Diploma'tik Eğitim Tarihimiz: Şahadetname'den Diploma'ya VIII

No 80

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sanı Süleyhâ Hanım

İşi İzmir Bornova Kurs mektebi muallimlerinden

Türk harfleri ile okuyup yazabilir.

Tasdik olunur
MF. Emini

Kurs Muallimi
Hilmi

Daire Amiri
Maarif Müdürü
A. Naili

İzmir Bornova, Muallim Süleyha Hanım'ın yeni harflerle okuma-yazma belgesi
'Okul Okurları'na mahsus tenzilat vesikası. 1940
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

Radyoculuğumuzun Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Serüveni ve Telsiz Mecmuası

Ümüt AKAGÜNDÜZ*

I. Giriş

Yaşadığımız dünyanın bugünkü konumu yazının icadından günümüze uzanan süreçte pek çok keşfin, fikrin, savaşın ve barışın toplamı ile kurgulanmıştır. Bu toplamın hareketlendirici unsurunun ise iletişim olduğu şüphesizdir. Etrafını ve kendisini algılayan, iletişime geçme ihtiyacı duyan insanoğlu değişik yöntemlerle bilginin yayılımından yararlanmıştır. Fikirler yazı ya da ondan yararlanan metodlarla yayılırken dünya biriken, kaynaşan kanaatlerin etrafında önce yavaş yavaş daha sonra ise yaşadığımız çağda şahit olduğumuz üzere hızla farklılaşmıştır. Kitap, gazete, dergi, tablo, beste, matbaa, telgraf, telefon, televizyon, bilgisayar ve internet, bunların her biri çağlarını değiştiren, insanları bütünleştiren unsurlardır. Bunlara ekleyebileceğimiz bir başka unsur ise radyodur. XIX. yüzyılda teorik altyapısı hazırlanan XX. yüzyılın başlarında ise dönemin gelişmiş ülkelerinden diğerlerine yayılan bu araç, televizyon tarafından tahtından indirilene kadar kitlesel iletişimin en önemli ayağıydı. Eğlenceden, bilgilendirmeye, bilgilendirmeden siyasal propagandaya uzanan yelpazede radyo, önce ulusal-uluslararası değerlerin, kanaatlerin ortaya çıkmasında sonrasındaysa küresel dünyanın biçimlenmesinde etkili olmuştur. Ülkemizde radyo tıpkı demiryolu, lokomotif teknolojilerinde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemsenen bir yeniliktir. XIX ve XX. yüzyılların ulus devletlerindeki gibi demiryolu, Türkiye'de de devletin şahlanmasını sağlayan, bilimin ve toplumun her kademesini

* Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı

dönüştüren teknolojinin simgesiydi. İşte Cumhuriyet'in ilk yıllarının düşünce dünyasında radyoyu ele almak tekniğin, bilimin, sanatın, toplumun algılanmasında bize belirgin bir çerçeve sağlayacaktır. Bu düzlemde çalışmamızın ilk kısmında radyonun dünya tarihindeki yerini kısaca değerlendireceğiz. Daha sonra ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkemizde radyoculuğu tartışarak Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi'ni irdeleyeceğiz. Çalışmamızda esas olarak anlatmak istediğimiz *Telsiz* dergisi ise önce biçimsel özellikleri ile analiz edilecek, daha sonraysa içeriği açığa çıkartılıp fikri birikimi ile irdelenecektir.

II. Radyonun Dünya Tarihindeki Gelişimi

Sürekli ilk radyo yayını 1920'de Pittsburg'da KDKA adlı istasyonda başlamıştır. Seçim haberleri ile hayata geçen bu yayını 500-2000 arasında değişen dinleyici takip etmiştir. 1921 yılında ABD'de de düzenli yayın yapan istasyonların sayısı 4'e, 1922 Mayısında ise hızla artarak 29'a yükselmiş, aynı yılın Aralık ayında ise bu sayı 392'ye ulaşmıştır.[1] Radyo yayınları Amerika'dan sonra hızla diğer ülkelerde de yer edinmiş, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği 1922 yılında, Almanya ise 1923 yılında yayınlara başlamıştır.[2] 1920'lere gelindiğinde radyo artık kültürel etkileşimin belirleyici unsularından birisiydi. Özellikle gelişmiş kent toplumlarında 1920'li yıllarda yaşanan kültürel dönüşümün arkasında radyo ve sinema bulunmakta, bu tür iletişim araçları sayesinde sınıfsal ve yerel farklılıklar ortadan kalkmaktaydı.[3] Önceden küçük zengin bir azınlığa hitap eden radyo, gramofon, sinema ve buzdolabı gibi icatlar artık orta sınıf sokaklarda ve hatta işçiler arasında görülmekteydi.[4] Radyo sadece farklılaşmayı hızlandırmamakta daha da önemlisi üretilen bilgiye ulaşımı kolaylaştırmaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde insan ile iletişim arasındaki hız telgrafla artmış, bu sayede önceki yıllara göre daha işlevsel bir iletişim sistemi ortaya çıkmıştır. Ama bu iletişim sisteminden toplumsal ve iktisadi yapıların etkilenebilmesi için önce telefonun daha sonra ise radyonun gelişmesini beklemek gerekecektir.[5]

III. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi

Radyonun XIX. yüzyıldan itibaren geçirdiği bu dönüşüm diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini göstermiştir. Cumhuriyet kadroları için pek çok avantaja sahip olan bu icat başlangıçta İstan-

[1] Aysel Aziz, *Radyo ve Televizyona Giriş*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yay., 1981, s. 10.
[2] Meral Serarslan,*Radyo Televizyon Düzeninde Değişimler Arayışlar ve Türkiye*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1993, s.6-7.
[3] William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2007, s.714.
[4] Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2009, s. 466.
[5] Clive Pointing, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Alfa Yay., 2011, s. 755.

bul'da bir süre sonra ise Ankara'da dinleyicilerin hizmetine sunulmuş, böylece Türkiye'de de radyo kullanılmaya başlamıştır. Tabii radyonun ülkemizdeki gelişimi düşünüldüğünde tekniği üreten olmaktan ziyade tekniği satın alan olduğumuz unutulmamalıdır. Başlangıçta Avrupa radyo istasyonları ile yarışabilen İstanbul ve Ankara istasyonları ilerleyen yıllarda gelişmiş ülkelerdeki teknik yarışın gerisinde kalmaktan kurtulamamıştır. Gene de bu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan keskin adımların yetersizliğine işaret eden bir durum değildir. Zaten *Telsiz* dergisi de tam olarak bunu açığa çıkartmakta, dergide var olan makaleler radyo bilgisi aracılığıyla kültürde ve bilinçte uyandırılmak istenenin ne olduğunu belirginleştirmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre ülkemizde ilk radyo yayını deneyini yapan kişi *"Mesleki ve Teknik Öğretim Umum Müdürlerinden"* Rüştü Uzel'dir.[6] 19 Mart 1923 tarihinde yapılan bu denemede müzik yayını Darülfünun'da dinlenmiş ve bu başarı *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde duyurulmuştur.[7] Telsiz telefonun önemi yöneticiler tarafından hemen fark edilmiş Nisan 1924'te bir telsiz tesisatı ve telefon şebekesi yapımı için bir milyon lira ödenek verilmesi kararlaştırılmış,[8] kısa bir süre sonrada *"Telsiz ve Telefon Kullanımına Dair Yönetmelik"* kabul edilmiştir.[9] 1925'te çıkartılan *"Telsiz Tesisi Hakkında Kanun"* adlı yasa ile Ankara'da büyük bir telsiz istasyonu inşası öngörülmüştür. Bu çerçevede 1925 radyo yayın altyapısının oluşturulduğu yıl olmuş, önce Çanakkale Boğazı'na kurulacak işaret istasyonunun telsiz telefon cihazının Markoni Fabrikası'ndan alınması[10] daha sonra ise Ankara'da kurulacak istasyon ile otomatik telefon şebekesinin işletmesi için Fransa ve İsveç'e personel gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[11] *"Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi"* Ankara ve İstanbul'da telsiz istasyonu yapılması için şartname hazırlayarak istasyonların inşasını ihaleye açmıştır. İhaleyi kazanan Fransız firma, güçleri 20 ile 50 KW arasında değişen vericilerin yapımını 1927'de tamamlamıştır.[12] Türkiye'de radyo yayıncılığına yönelik süreç hızla ilerlerken 6 Ocak 1926'da *"Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi'nin (TTTAŞ)"* nizamname-i dâhilîsini onaylayan bir kararname çıkmış[13], 8 Ağustos 1926'da ise Ankara ve İstanbul istasyonları işletmesi için şirketle sözleşme yapılmıştır.[14] Türkiye Cumhuriyeti *"Havza-i Hükümeti Dâhilinde Telsiz Telefon Mürsile ve Ahize İstasyonları İşletme Ruhsatnamesi'*nin 8 Eylül 1926'da imzalanmasıyla Ankara ve İstanbul'da

---

[6] Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yay., 1980, s. 11.

[7] Hüseyin Altunbaş, *Başlangıçtan Günümüze Radyo ve Radyo Reklamcılığı Türkiye'de Yerel Radyo İstasyonlarının Reklam Aracı Olarak Kullanılışı Sorunları ve Model Önerileri*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 29.

[8] B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 461/167-12, 13 04 1924.

[9] B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 830/167-13, 25 08 1924.

[10] B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 1470/169-6, 25 01 1925.

[11] B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 2014, 31 05 1925.

[12] Altunbaş, *a.g.e.,* s. 30.

[13] B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 2994, 06 01 1926.

[14] B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 3970, 08 08 1926.

kurulan verici istasyonlarının İşletmesi 10 yıllığına TTTAŞ'ye verilmiştir.[15] Ekim 1926'da ise Ankara-İstanbul Telsiz Telgraf istasyonlarının ve Ankara Otomatik Telefon Şebekesi'nin genişletilmesi için çalışmalar yoğunlaştırılmıştır.[16] İş Bankası adına Genel Müdür Mahmut Celal Bey (Bayar), Anadolu Ajansı adına Siirt Milletvekili Mahmut Bey (Soydan) ve Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü (Taray) Bey ile tüccar Sedat Nuri (İleri) Bey adı geçen şirketin kurucularıdır. Şirket sermayesinin yüzde 40'ı İş Bankası'nın, yüzde 30'u Anadolu Ajansı'nın ve yüzde 30'u da Falih Rıfkı (Atay), Cemal Hüsnü ve Sedat Nuri beylerindir.[17] Her ne kadar radyo yayıncılığı özel bir şirket araçlığı ile gerçekleştiriliyormuş gibi gözükse de işin özünde durum hiç te öyle değildir. Çünkü TTTAŞ ile alakalı olan kurumlar ve isimler devlete ve Atatürk'e yakın kişilerdir. Hükümet bu özel teşebbüse kendi denetiminde yayınlar yaptırabilmekteydi. Elbette ki bu ortamda radyodan dönemin politikalarına ters düşen yayınlar beklenemezdi.[18]

Şirket hükümetin gönderdiği her türlü resmi bildiriyi ücretsiz yayımlamak zorundaydı. Anlaşılacağı üzere iktidar denetleyebildiği bir anonim şirkete devletin olanaklarını devrederek radyo yayıncılığını gerçekleştirmiştir.[19] Radyo yayınlarının maddi ihtiyacını karşılayabilmek için ise şirketin iki gelir kaynağı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki ev ve ticarethane alıcılarından alınan yıllık 10 TL ile resmi daireler ve hayır kurumlarından alınan yıllık 5 TL ücrettir. İkinci gelir kaynağı ise radyo alıcılarının fabrika çıkış fiyatlarından alınan % 25 oranında damga vergisidir.[20] Ancak bütün bunlara rağmen şirket on yıl boyunca sık sık mali sorunlarla karşılaşacaktır. Öyle ki 6 Mayıs 1927'de yayına başladıktan hemen sonra 3 Aralık 1927'de İstanbul Radyosu para sıkıntıları nedeniyle yayınlarını durdurur. Bunun üzerine Ankara'ya giden TTTAŞ yöneticileri devletten aldıkları destekle 12 Aralık'ta yayına tekrar başlar. Tabii bu şirketin ilk krizi olmayacaktır. Özellikle 1929 Büyük Bunalımı sonrasında şirketin devletten aldığı destek artarak devam edecektir.[21] TTTAŞ'nin mali yapısındaki bu bozukluğun nedeni tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de abone, damga ve reklam gelirlerine dayalı bir işletmeciliğin benimsenmesiydi. Zaten 1935'e uzanan süreç incelendiğinde görüleceği üzere şirkete kayıtlı olan 6082 alıcının 3244'ü (%53,3'ü) İstanbul'da, 2838'i (%46,66) ise taşradadır. İstanbul'daki alıcıların yaklaşık %0,9'u yabancı uyrukluların, ortalama %30–40 kısmı ise azınlıkların elindedir.[22]

Özellikle reklam gelirlerinin gazetelere aktığı bir dönemde radyonun tehdit oluşturduğu düşünülmüştür. Hemen hemen bütün ülkelerde bir ticari girişim

---

15 Altunbaş, *a.g.e.,* s. 30.

16 B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 4269/167-27, 27 10 1926.

17 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* 13.

18 Sacide Vural, *Radyo TV Kurumlarında Yönetim ve Türkiye'deki Uygulama*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay., 1986, s. 106.

19 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 25.

20 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 25.

21 Jülide Gülizar, "Türkiye Radyoları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, İletişim Yay., 1983, s. 2739.

22 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 55.

olarak ortaya çıkan radyo, gazetelerde reklam olanaklarının yitirilebileceği, haberciliğin el değiştirebileceği kuşkusuna neden olmuştur. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilk yıllarında gazeteler radyoyu önemsememişlerdir.[23] Bu arada radyonun yayın akışı da sınırlıdır. Aslında teknik yetersizliğin her alanda hissedildiğini düşündüğümüzde bu pek de şaşılacak bir durum değildir. En basitinden Ankara stüdyosunun 9 yılda altı kez yer değiştirmesi yetersizliğin güzel bir örneğidir.[24] Yayın sürelerine baktığımızda ise yayınların ilk yıllarda telgraf kullanımından sonra başladığını, İstanbul'da 4,5 saat Ankara'da 3 saat sürdüğünü görmekteyiz.[25] 1927-1936 yılları arasında programların akışında özellikle musiki yoğundur. İstanbul Radyosu'nda yayımlanan programların %85'i musiki programıydı. 1935'e kadar musiki dışı programların oranı %18'i geçmiyordu. Bu %18'lik dilimin çoğunluğunu ise eğitici programlar oluşturmaktaydı.[26] 1927-1936 yılları arasında radyo yayıncılığının mesleki deneyimler ve yayın teknolojisi anlamlarında pek de profesyonelleştiği söylenemez. Özellikle kaydetme ve saklama teknolojilerinin ilk yıllarda yeterince gelişmediği düşünüldüğünde bunun nedeni anlaşılmaktadır.[27] Radyo tekniğinin tam olarak gelişememesi, müzik yoğunluklu programların tercih edilmesi 1927-1936 yılları arasında radyo-propaganda ilişkisini de etkilemiştir.

Radyo yayınları yurt dışında ulus inşa etmek, politik propaganda geliştirmek ve tüketim kültürünü yaymak için yöneticiler tarafından her zaman kullanılmıştır. Bu bağlamda radyo bir ulusun sesli geçmişine eğlenceyi ilave eden saf ve özlemli bir figür olmaktan ziyade politik bir araçtır. Bu çerçevede radyo sadece modern bir teknoloji değil modernizmin yıkıcılığını ortaya çıkartan bir güçtür de.[28] Yayıncılığın ilk on yılında Atatürk Devrimlerinin topluma benimsetilmesi yönünde radyonun işlevsel olduğunu söyleyemeyiz. Politika, ticaret, eğlence üçlüsünün arasında eğlence ve ticarete öncelik veren şirket eksenli radyo yayıncılığımız radyonun önemini kavrayan çevrelerce sık sık eleştirilmiştir.[29] Özellikle Hitler'in iktidar yıllarında radyo ile siyasi propaganda arasında ortaya çıkan ilişki ulusun inşasında ve gelişiminde radyonun oynadığı rolü belirginleştirerek devletlerin radyoya yaklaşımını şekillendirmiştir.[30] Bu arada radyo erken tarihlerden itibaren dönemin ders kitaplarında da kendisine yer bulmuştur. Mithat Sadullah'ın 1927'de basılan *Yurt Bilgisi* adlı ders kitabı telsiz telefonun bir hasta-

---

[23] Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 30, 42.

[24] Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 49.

[25] Yasemin Doğaner, "Atatürk Döneminde Radyo", *Türkler*, C. 18., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 376.

[26] Tülay Aksan, "Radyo", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.* C.6., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., 1993, s. 293.

[27] Özden Cankaya, *Dünden Bugüne Radyo Televizyon*, İstanbul, Beta Basım Yay., 1997, s. 36.

[28] Meltem Ahıska, *Occidentalism İn Turkey: Questions of Modernity and National Identity*, London, I.B.Tauris Publishers, 2010, s. 37.

[29] Doğaner, *a.g.e.,* s. 338.

[30] Metin Kasım, "Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo", *Selçuk İletişim,* C.6, S.4, 2011, 70-71.

nın iyileştirilmesine oynadığı role değinip teknik gelişmelerden uzun yıllardan beridir uzak kalan toplumun yeniliklere açık olması gerektiğini belirtmektedir.[31]

IV. Telsiz Dergisinin Biçimsel Özellikleri

Sedat Nuri'nin yazı işleri müdürlüğünde *"Türk Telsiz Telefonculuğuna Hadim ve Türk İrsal Postalarının Resmi Programına Havi Haftalık Mecmua"* alt başlığı ile 30 Haziran 1927 ile 14 Kasım 1927 yılları arasında 18 sayı çıkan derginin fiyatı 29 Eylül 1927'ye kadar 7,5 kuruş, 28 Ekim 1927 ile 14 Kasım 1927 yılları arasında ise 15 kuruştur. 30 Haziran 1927 ile 29 Eylül 1927 yılları arasında derginin senelik abone ücreti yurt içinde 350 kuruş altı aylık abone ücreti 200 kuruşken yurt dışında senelik abone ücreti 1 İngiliz lirası, altı aylık abone ücreti ise 10 şilindir. 28 Ekim 1927 ile 14 Kasım 1927 arasında ise dergiye zam yapılmasına rağmen abone arttırılmamıştır. 18 cm boyunda olan dergi 184 sayfa yayımlanmış olup 11., 17. ve 18. sayılar haricinde diğerleri 9 ila 10 arasında değişen sayfa sayısına sahiptirler. Diğer üç sayıdan 11. sayı 5 sayfa, 17. sayı 13 sayfa, 18. sayı ise 15 sayfadır. Derginin bir ve ikinci sayılarında idarehane *"Bab-ı Ali Caddesi Kahramanzade Han İkinci Kat"*'ken üçüncü sayıdan itibaren *"Yeni Postahanede Son Kat"*'a taşınmıştır.

Dergide yayımlanan yazıları güncel yazılar, eğitici yazılar, bilimsel yazılar, hikâyeler, reklamlar ve radyo program akışları olmak üzere sınıflandırabiliriz. Burada dikkat çeken nokta derginin dönemin koşullarına uygun olarak siyasi yazılardan uzak durmasıdır. Bu da bizi ilk dönem radyo yayınlarında eğlencenin nasıl siyasetin önüne geçtiğini göstermektedir. *"Haftadan Haftaya"*, *"Memleketimizde Telsiz Telefon Postaları Nasıl Tesis Etti?"*, *"Telsiz Telefon Şuunu"*, *"Radyo Samilerine, Fenni ve Ameli Tavsiyeler"*, *"Akşamları Zevk ile Dinlediğimiz Konserler Nasıl Hazırlanıyor?"*, *"Radyonun İstikbali"*, *"Radyo Ahizelerinizi Nasıl İntihab Etmelisiniz?"*, *"Türk Musikisi Nasıl Islah Olunabilir?"*, *"İstanbul Radyosunun Sanatkârlarından Şekip Memduh"*, *"İstanbul Radyosu ve İngiltere Samileri"*, *"Anadolu'da Telsiz Telefon"*, *"Telsiz Telefon Konserlerinden Memnun Musunuz?"*, *"Ankara Telsiz Telefon İstasyonlarının Küşadı Yapıldı"*, *"Mişel Stragof'un Torunu"*, *"İstanbul Telsiz Telefon Postasının Haftalık Neşriyat Programı"* gibi başlıklar bu sınıflandırmaya örnek verebileceklerimizdir.

Dergide dikkat çeken bir başka biçimsel özellik ise makalelerin genelde yazarsız ya da Radyo Bülbülü, Parazit gibi takma adlarla kaleme alınmış olmasıdır. Biçimsel anlamda dergi özellikle görselliği ile dikkat çekmektedir. Derginin 18 sayısının her biri pek çok fotoğraf, karikatür ve radyonun nasıl çalıştığını gösteren şekillerle zenginleştirilmiştir. Radyonun modernleşme ile nasıl özdeşleştiğini anlatan bu fotoğraflar ve karikatürler stüdyo çalışanlarını, farklı faklı ülkelerde bulunan pilonları, yeni nesil ahizeleri, radyo lambalarını, musikinin önemli simalarını açığa çıkartmaktadır. Özellikle sonlara doğru sayısı artan şekiller ise radyonun bilimsel çalışma ilkelerini anlatarak dergiyi döneminin bilim-teknik dergisi haline getirmektedir. İrdelenmesi gereken bir başka nokta ise *Telsiz*'in her sayısı-

[31] Mithat Sadullah, *Yurt Bilgisi*, İstanbul, Hilal Matbaası, 1927, s. 151-152.

Telsiz, 8 Temmuz 1927, s. 2.

nın sonunda bulunan Fransızca anlatımdır. Fransızca metinler dergi ve radyo hakkında fikirlerini beyan edenlerin mektuplarından ve İstanbul radyosunun Fransızca program akışından oluşmaktadır.

V. *Telsiz* Dergisinde Radyoculuğun Gelişimi Bağlamında Ele Alınan Noktalar

Gelişen radyoculuğu Türkiye'ye hızla yansıtmayı hedefleyen *Telsiz*, kısa ömürlü bir dergi olmasına rağmen içeriği ile farklı bir konuma sahiptir. Telsiz, telefon ve radyonun nasıl geliştiğini, ne gibi sonuçlar yarattığını ele alan dergi, bilgilendirmeye ve eğlenceye odaklanmıştır. Her ne kadar dergide eğlence eksenli metinler kaleme alınmış olsa da bilgilendirme temalı yazılar daha fazla dikkat çekmektedir. Bilgilendirici yazılar genellikle radyonun tarihini, kullanımını onunla gelen edebi tartışmaların niteliğini ve arkasında bulunan teknik yapıyı ele almaktadır.

30 Haziran 1927'de yayımlanan *"Başlarken"* başlıklı makale radyo konusunda duyulan heyecanı yansıtıp derginin çıkarılma nedenlerini anlatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde radyonun tekniğinin geliştiğini belirten bu yazıya göre radyo savaş sonrasında hızla yayılmış, dans ve spor gibi uluslararası bir meraka dönüşmüştür. Öyle ki radyo yayınlarının başlamasından dört-beş sene sonra Avrupa'daki büyük kentlerin tamamının manzarası değişmiş, binaların çatıları

irili ufaklı antenlerle dolmuştur. Hatta radyonun yayılımı bir salgın hastalık kadar hızlı olmuştur.[32] İşte *Telsiz* hızla yayılan bu aracın Türkiye'de de tanıtılmasını hedeflemektedir: *"Fakat gariptir ki bir takım hastalık gibi bugünden yarına şedid seyrini kaybederek büsbütün Avrupa'dan kalkacak görünmüyor. Bilakis beşerin dimağına icad ve ihtira kabiliyetine açık zengin bir saha vaad ediyor. Muhakkak ki yakın zamanlarda fen, telsiz telefondan bugünkünden fazla istifade imkânlarını bulmakta gecikmeyecektir. Telsiz mecmuası işte böyle bir istikbale namzed olan telsiz telgrafın memleketimizde tanınmasına ve yayılmasına hizmet etmek maksadıyla intişar etmektedir."*[33]

Bu ucuz eğlence aracının Türkiye'de hızla kabul göreceğine inanan dergi, özellikle teknik kısma verdiği önemle döneminin ciddi boşluklarından birisini doldurmuştur. Derginin ilk sayısında çıkan *"Memleketimizde Telsiz, Telefon, Postaları Nasıl Tesis Ettik?"* başlıklı makale radyoculuğun gelişimi hakkında bizi aydınlatmaktadır. Radyonun ilk etapta Amerika'da bazı şahıslar ve özel kuruluşlar tarafından geliştirildiğini, bir süre sonra buna İngiltere ve Hollanda'nın da dâhil olduğunu belirten yazıya göre, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Avrupa Amerika'nın gerisinde kalmıştır. Özellikle savaş koşullarında telsiz telefondan cephede nasıl yararlanılabileceğinin araştırılması savaş sonrasındaki değişimin kapısını aralamıştır.[34] Sürecin başlarında abonelerden sağlanan gelirlere dayanan bir ücretlendirme sistemi izleyen radyonun, gördüğü rağbet devletleri harekete geçirerek özel teşebbüslerin desteklenmesine yol açmıştır. Devlete farklı farklı olanaklar sağlayan bu yeni icat vergi gelirlerinin arttırılması, geniş kitlelere devlet politikalarının kabul ettirilmesi ve en önemlisi halkın aydınlatılması için bir şans olarak algılanmıştır. İngiltere ve Amerika geniş kitleleri bilgilendirme kaygısı ile hareket ederken Almanya ve İtalya radyoyu bir kazanç kapısına dönüştürmüşlerdir. Fransa ise radyo şirketleri ile posta idaresi arasındaki gerginlik nedeniyle süreci daha geriden takip etmiştir.[35]

Tüm bu gelişmeler ışığında atılan ilk adımlardan birisi bir uluslararası örgüt kurulması olmuştur. *"Bu suretle Avrupa'da halkın telsiz telefona gösterdiği fevkalade rağbet telsiz-telefonculuğa beynelmilel bir ehemmiyet vermiştir. Her büyük işte rehberlik eden İsviçre'nin teşebbüsüyle İsviçre'de beynelmilel bir ittihat tesis olunmuştur. İttihatta büyük telsiz telefon müessesleri de iştirak eylemiştir."*[36] İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Hollanda, Macaristan, İtalya, Norveç, İsveç, Lehistan Çekoslovakya'nın katılımları ile hayata geçen bu örgüte kendisine bir oy hakkı tanınan Türkiye Türk Telsiz Telefon Şirketi aracılığıyla katılmıştır.[37] Derginin bu noktada ele aldığı ülkelerden bir başkası ise Sovyetler Birliği'dir. Dergiye göre Sovyetler Birliği'nde radyonun ve yayıncılığının gelişimi dikkat çekmektedir. Ruslar 1925'te gerçekleştirilen ilk radyo sergisinde karşılaş-

---

[32] Telsiz, "Başlarken", *Telsiz*, S.1, 30 Haziran 1927, s. 2.
[33] Telsiz, "Başlarken", s. 2.
[34] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz, Telefon, Postaları Nasıl Tesis Ettik?", *Telsiz*, S. 1, 30 Haziran 1927, s. 3.
[35] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 4.
[36] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 4.
[37] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 4.

tıkları bu aleti gereksiz, çocukça bir icat olarak değerlendirirken bundan iki yıl sonraki sergide onu oldukça önemsemişlerdir.[38] Özellikle siyasi propaganda söz konusu olduğunda dergiye göre Rusya farklı bir konuma sahiptir. Rus telsiz istasyonunun daha çok spor, sağlık, ahlaki ve siyasi propaganda yaptığını belirten dergi, Rusya'nın radyo yayınlarını ne pahasına olursa olsun geliştirmeye çalıştığını hatırlatmaktadır. *'Rusya'da Telsiz telefon diğer şubelere nispetle fevkalade terakkiye mazhar olmuştur. Bunun esbabı meyanında Bolşevik hükümetinin propaganda ve halk terbiyesi nokta-i nazarından radyodan azami istifade emeliyle radyo sanatına radyo neşriyatına ehemmiyet vermesi zikr edilebilir. Radyonun söylenen sözleri hemen anında nakl edecek en seri ve yegâne vasıta olması halkı pek ziyade tenvire muhtaç olan Rusya'da radyonun bugünkü müterakki mevkiini hazırlamıştır.'*[39] Elbette ki burada Sovyetler Birliği'nin ideolojik yapısı gereği özel radyo dinleyici sayısının az olduğunu genellikle kütüphaneler, parti şubeleri ve parklar gibi ortak noktalarda yayınların dinlediğini görmekteyiz. Ayrıca Kızıl Ordu'ya mensup askerler, memurlar her ortak nokta da propaganda beyannameleri okuyup nutuklar ve konferanslar da vermekteydi.[40]

Dergiden öğrendiğimize göre Amerika Birleşik Devletleri'nin merkezi Chicago olan dokuzuncu eyaletinde tam 203 adet telsiz irsal istasyonu bulunmaktadır. [41] Türkiye'de aynı tarihte 2 istasyon olduğunu düşündüğümüzde bu sayı çok etkileyicidir. Lehistan'da radyoculuğun gelişimi de ele alınmıştır. Lehistan'da birisi büyük dalgalı, ikisi küçük dalgalı olmak üzere üç istasyonun bulunduğunu belirten dergi, Poznan İstasyonu'nu ayrıntılı bir şekilde tanıtmaktadır.[42] Benzer bir durum Macaristan'a kurulan yeni yüksek kuvvetli istasyon içinde geçerlidir. Budapeşte'nin 45 km yakınına kurulan bu istasyonun lamba kuvveti 25 KW olup yükseklikleri yüz metre olan 2 adet pilona sahiptir.[43] Japonya'nın çalışır durumda 3 istasyona ve 300 bin ahizeye sahip olduğunu belirten dergi, istasyonların ikisinin ayda 2 şiline radyo yayını yaptıklarını da eklemektedir.[44]

Dergide Dünya genelinde radyo değerlendirilirken sadece teknik noktalar ele alınmamıştır. Mesela 22 Eylül 1927 tarihli 13. sayıda Avusturya'da radyo dinleyicilerine yapılan bir şakadan bahsedilmiştir. Avusturyalı dinleyicilerin radyo yayınlarının boğuculuğunu sık sık gündeme getirmesi üzerine radyoda bir hava saldırısının olduğu haberi yayımlanır. Motorlardan çıkartılan gürültüler ile bir taraftan bombalamanın anbean gerçekleştiği anlatılırken diğer taraftan da resmi tebliğlerle ne kadar zarar olduğundan bahsedilir. *'Bütün bunları dinleyen samilerin ne hale geldiklerini takdir edebilirsiniz. Birçok kadınlar ve çocuklar asabiyet krizleri geçirmişler, bayılmışlar. Şehirler alt üst olmuş gazeteler ajanslar ortalığı telaşa vermişler, bütün*

[38] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Moskova'da Telsiz Telefon", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 4.
[39] Telsiz, "Rusya'da Telsiz Telefon", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 7.
[40] Telsiz, *a.g.m.*, s. 7.
[41] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Amerika", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 3.
[42] Telsiz, " Telsiz Telefon Şuunu: Poznan İstasyonu", *Telsiz*, S. 13, 22 Eylül 1927, s. 5.
[43] Telsiz, "Macaristan'ın Yüksek Kuvvetli Telsiz İstasyonu", *Telsiz*, S. 14, 29 Eylül 1927, s. 5.
[44] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Japonya", *Telsiz*, S. 5, 28 Temmuz 1927, s. 6.

polis kuvvetleri silah başına toplanmış itfaiyeler hazırlanmış, otomobillerle şehirden çıkanlar bile olmuş. İdare memurları bu suretle heyecan ve telaşa düşmüş olan halkı teskin ile fena bir şakaya maruz kaldıklarına inandırmaya uğraşmışlardır.''[45]

Radyonun herhangi bir tehlikesinin bulunup bulunmadığı da yurtdışından verilen bir örnekle anlatılmıştır. *Küçük Marsilyalı* gazetesinde 8 Eylül tarihinde yayımlanan, 12 yaşındaki bir çocuğun telsiz telefon aletlerinden kaynaklanan elektrik cereyanına yakalanarak uykusunda ölmesini ele alan *"Telsiz, Telefon Kazaları"* adlı makaleye göndermede bulunan dergiye göre telsiz cereyanları bir insanı öldürebilecek güçte değildir. Bu nedenle böyle haberlere inanmamalıdır.[46] Telsiz ile diğer icatlar arasındaki ilişki de ele alınmıştır. Deniz üstündeyken pusulaları bozulan Amerikalı pilot Brad ve arkadaşlarının yakalandıkları kötü hava koşullarından ihtiyatlı davranıp yanlarına aldıkları telsiz cihazı ile kurtulmaları anlatılmıştır. Vapurlar ve karada bulunan istasyonlarla iletişime geçen pilot ve arkadaşları rotalarını ancak telsiz sayesinde bulabilmişlerdir.[47] Radyo-eğitim ilişkisinin de ele alındığını görmekteyiz. Bu noktada İngiltere'de radyo sayesinde uygulanan yeni öğretim yöntemi dikkat çekicidir: *"Son posta ile gelen Avrupa matbuatında yeni haberler var. Mektep müdürleri bir içtima akd ederek her hafta muhtelif dersler hakkında muhtasar ve müfid malumatı bir not halinde telsiz istasyonuna göndermektedir. İngiltere'nin muhtelif köşelerinde bulunan binlerce talebe aynı saat ve aynı dakikada aynı dersi dinlemektedir. Tabii telsizle verilen derslerin muallim takdirinden daha ziyade müfid olmayacağını birçok terbiye-i etfal mütehasısları tahmin etmektedir.''*[48]

Kadın ile radyo arasındaki ilişkiyi değerlendiren herhangi bir makale bulunamamakla beraber Kolombiya'daki bir gelişme ele alınmıştır. Kolombiya'daki Stefan Koleji'nin irsal istasyonunun kadınlar tarafından idare edildiğini belirten dergi, ayrıca saksafon çalan 20 genç kızdan oluşan bir orkestranın da bulunduğuna değinmektedir.[49] Radyo ile kültür arasındaki bağın da kuvvetlendiğini görmekteyiz. Bunun en güzel örneklerinden birisi Viyana'da açılan radyo müzesidir. İki büyük salondan oluşan Viyana'daki radyo müzesinde telsizin ve radyonun geçirdiği dönüşümü anlatan aletler sergilenmektedir.[50] Bu arada körler ile radyo arasındaki ilişki de irdelenmiştir. Fransa'da körler için 897 adet ahize ile 1040 adet kulaklık alındığını belirten dergi, körlere gösterilen bu ilginin hayatlarını oldukça kolaylaştırdığına değinmektedir.[51]

---

[45] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Bir Radyo Şakası", *Telsiz*, S. 13, 22 Eylül 1927, s. 3.
[46] Telsiz, "Telsiz Telefonun Tehlikeleri", *Telsiz*, S. 14, 29 Eylül 1927, s. 2.
[47] Telsiz, "Bahri Mahiyeti Geçen Bired ve Arkadaşları Nasıl Kurtuldular?", *Telsiz*, S. 5, 28 Temmuz 1927, s. 1.
[48] Telsiz, "Telsiz Telefonun Yeni Şekli", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 8.
[49] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Kadınlar ve Radyo", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 3.
[50] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Avusturya'da Radyo Müzesi", *Telsiz*, S. 9, 25 Ağustos 1927, s. 4.
[51] Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Telsiz ve Amalar", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 3.

Telsiz, 29 Eylül 1927, S.14, s. 3.

Telsiz, 1 Eylül 1927, S. 10, Kapak.

Dünyada radyo ve telsiz hakkındaki gelişmeler irdelendiği gibi sürecin Türkiye'de aldığı şekil de değerlendirilmiştir. *"Memleketimizde Telsiz, Telefon, Postalarını Nasıl Tesis Ettik?"* adlı makale bu noktada oldukça kapsamlıdır: *"Hükümet iki sene kadar evvel bilhassa merkez-i hükümette kuvvetli bir telsiz telefon istasyonu tesis etmeği düşündüğü zaman sesimizi ecnebi memleketlerin samilerinde dolaştıracak bir telsiz telefon postasını aynı zamanda vücuda getirmek tasavvurunda bulunmuştur. O vakitten beri Ankara'da biri ahize diğeri mürsile merkezi olmak üzere iki büyük istasyon inşa edilmiş ve kuvvetli bir telsiz telefon postası da tesis olunmuştur. Diğer taraftan İstanbul'da da diğer bir telsiz telefon postası daha yapılmıştır. Telsiz telefonun bu asri ve bedii vasıtanın memleketimize idhali hususunda sevgili başvekilimiz İsmet Paşa hazretlerinin ve bilhassa dâhiliye vekilimiz Cemil Bey efendinin büyük hizmetleri olmuştur. Bu postaların tesisi keyfiyeti memlekete büyük bir hıdmet mahiyetindedir. Çünki inşa edilmiş olan postalar memleketin hududuna münhasır birer küçük posta değil Türkiye'nin sesini Taşkent'ten ta İspanya'ya kadar Arzın büyük bir parçası üzerinde vuzuh ve sarahatle işittiren kuvvetli postalardır."*[52]

TTTAŞ'nin üyelerinden Sedat Nuri Bey'in yazıda işlediği konular bize radyo yayıncılığının gelişimi hakkında oldukça yararlı bilgiler sağlamaktadır. Seda Nuri Bey Türkiye'nin her tarafında telsiz postaları inşa etme ve işletme hakkına sahip olan TTTAŞ'nin %40'ı İş Bankası'na, %30'u Anadolu Ajansı'na, %30'u da özel bir gruba ait 150 bin liralık bir sermayesinin olduğunu belirtmektedir. Şirket abonelerinden yıllık 10 lira ücret ile bir defaya mahsus ahizelerin fabrika fiyatından %25 vergi alacak, bu 10 liranın 3 lirası *"Posta Müdüriyet-i Umumiyesine"* aktarılacaktı.[53] Sedat Nuri Bey'e göre Anadolu'nun radyo yayınlarına gösterdiği rağbet

[52] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 4.
[53] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 5.

çok iyidir. Ucuz bir ahize aracılığı ile Anadolu'nun Ankara ve İstanbul istasyonlarından yarar sağlayacağı kesindir. Halk edebiyatı sayesinde müzikle iç içe bulunan Anadolu insanının yayımlanan musiki eserlerine ciddi bir ilgi göstermesi Sedat Nuri Bey'e göre normaldir. Tabii sadece musiki değil Anadolu insanını borsa fiyatları da alakadar etmektedir.[54] Avrupa'dan gönderilen mektupları da değerlendiren Sedat Nuri Bey, bu mektupların radyo yayıncılığımızın olumlu imajını açığa çıkarttığını savunmaktadır. Radyolarında bir anda Türk musikisi ile karşılaşan Avrupalılar için bu şaşırtıcıdır. Tabii aynı durum Doğu'da bulunan ülkeler için de geçerlidir. Mısır, Suriye, Kafkasya, Kırım, İran, Tunus bunların hepsinde de İstanbul istasyonu olumlu karşılanmıştır.[55] Bu durumun güzel örneklerinden birisini dergiye mektup yazan Osman Nuri Bey vermektedir: *"Bugün gelen haftalık Almanca radyo gazetesinde muhtasaran İstanbul telsiz telefonunun yevmi programını gördüm. Diğer asistan arkadaşlarla beraber saat dokuzda İstanbul'u aradık.*

Telsiz, 28 Temmuz 1927, S. 5, s.1.

[54] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 5.
[55] Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz…", s. 6.

Beş dakika sonra saatin sesini duyduğum dakika İstanbul karşımızda dedim. Tabii Alman arkadaşlar anlamadılar. Nezahet Hanım'ın iştirakiyle kemençe ile Kemal Bey'in taksimi buna müteakip zeybek havası vardı. Çok güzel dinledim diyebilirim ki Şişli'de nasıl dinledilerse biz de o kadar temiz dinledik. Şunu ilave edeyim ki Lautsparecher ile çok güzel ve çok iyi istifade ettik. Müteakiben alafranga musiki başladı. Türkçeye müteakip yalnız Fransızca olarak izahat verildi. Bu gece hissettiğim zevki tarif edemeyeceğim. Memleketten altı ay evvel ayrıldım. İşte bu gece Türk musikisini dinleyerek titredim. Muvaffakiyetler temenni ederek hürmetlerimi takdim eylerim.'[56]

Derginin içeriğini oluşturan makalelerin pek çok çoğunda radyonun nasıl daha iyi kullanılabileceği üstüne tavsiyeler, bilgilendirmeler mevcuttur. *"Radyo Samilerine Fenni ve Ameli Tavsiyeler Ahize Hataları ve Arızaları"* başlıklı makaleye göre radyo ahizlerinin hataları genellikle düzeltilemeyecek türden değildir. Kutudaki karmakarışık telleri gören dinleyiciler hemen ümitsizliğe kapılmakta, telaşlanarak şaşırmaktadırlar. Hâlbuki dergiye göre genellikle ufak tefek sorunlardan kaynaklanan ahize hataları, telaş nedeniyle fark edilememektedir. Öyle ki dinleyiciler hoparlör kordonunun iyi takılmamış veya akümülatöre bağlı telin bir ucunun kurtulmuş olması gibi basit hataları bile fark edememektedirler. Bu arada bazı irtibat yerleri kirli, yağlı, boyalı olabilir ki bunları temizlemek de hataların giderilmesine katkı sağlar.[57] En ucuz ahizenin ne kadara mal edilebileceği de verilen bilgiler arasındadır. Dergiye göre, İstanbul ya da Ankara ile sınırlı bir çevreyi yani kısa mesafeyi dinleyecekseniz satın alacağınız ahizenin pahalı olmasına gerek yoktur. 100 kuruşa alınabilecek kristal bir detektör ile 400 kuruşa alınabilecek bir baş telefon yeterlidir. Tabii yayınları alabilmek için en az 30 metrelik bir kablo da temin edilmelidir.[58] Hangi tür radyo ahizlerinin seçilebileceği de irdelenmiştir. Mahalli istasyon başlıkla dinlenmek isteniyorsa galenli bir alet almak yeterlidir. Anten ve hoparlör ile mahalli istasyon dinlenmek istendiğinde ise bas frekanslı iki lamba ile bir galenli ahize satın alınmalıdır.[59] Bu arada ahize ne kadar pahalı ise ses te o kadar iyi olur kanaati doğru değildir. Çünkü sağlıklı ses alabilmek için pahalı ahizeden ziyade onu kullanmayı bilmek lazımdır. Özellikle zenginler yedi sekiz lambalı hassas cihazlar satın aldıklarından, bu cihazların ayarlarını hakkıyla yapamamaktadırlar. İstanbul ve civarında süper veya dört beş lambalı ahize ile yayınları dinlemek aslında teleskopla güneşe bakmaya benzer. Bu nedenle yakındaki bir istasyonu dinleyebilmek için iki lambalı bir ahize daha sağlıklıdır. Tabii bu ahizeleri alırken bunlarda hot frekansının olup olmadığına dikkat edilmelidir. Çünkü hot frekansı yakın istasyonların sesini boğmaktadır.[60]

---

[56] Telsiz, "İstanbul Telsiz Telefon Postasının Samileri Arasında", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 9.

[57] Telsiz, "Radyo Samilerine Fenni ve Ameli Tavsiyeler Ahize Hataları ve Arızları", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 5.

[58] Telsiz, "En Ucuz Ahize", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 2.

[59] Telsiz, "Radyo Ahizenizi Nasıl İntihab Etmeliyiz?", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 3.

[60] M.C., "İstanbul ve Civarında Bazı Amatörler Niçin Dinleyemiyorlar?", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 5.

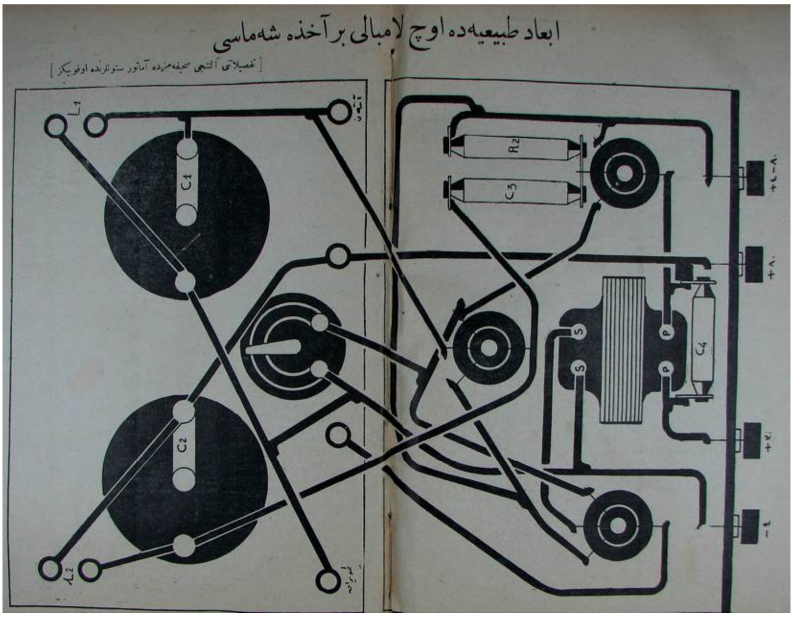

Telsiz, 25 Ağustos 1927, S. 9, s. 8-9.

Dergi teknik destek verebilmek için okurlarından sorular da beklemiştir. Bu sorulardan birisi Eczacı Tamburi Ekrem Hamdi'ye aittir. Üç gündür makinesinden verim alamadığını, ıslık sesi geldiğini belirten okuyucu, ahizesinin dört lambalı anteninin ise 26 metre olduğunu, akümülatörün 4,5 voltluk bataryasını kontrol ettiğini, lambalarının yerini değiştirmesine rağmen ıslık sesinin kesilmediğini anlatmaktadır. Ama bu ıslık sesinin radyo açıldıktan 20-25 dakika sonra yavaş yavaş geldiğine değinen Eczacı Tamburi Ekrem Hamdi acilen yardım istemektedir.[61] Bütün elektrikli aletlerde olduğu gibi radyoda da herhangi bir tehlike olup olmadığı ele alınan noktalardan birisidir. Eğlence merkezli bu alet aslında futboldan ya da yüzmeden çok daha az tehlikelidir. Çünkü bu iki sporda da eğlence faktörü sakatlanma riski ile paraleldir ki radyo da böyle bir şey söz konusu değildir.[62]

Radyoda elektriğin bazen birden bire bazen ise yavaş yavaş gitmesine sebep olan esas sorun lambaların yıpranarak dilsiz kalmasıdır. Bu noktada ampullerin tellerini değiştirmek, parmaklıkları ile plakaları düzeltmek oldukça karışık bir iştir. *"Yeniden Ses Vermek İmkânı Bulundu"* adlı makale pahalıya mal olan bu tamiratın Amerika ve Fransa'da oldukça ucuza gerçekleştirildiğini belirtmektedir. *"Koks Usulüyle Tecdid"* adlı yöntemle 2,5 liralık tamirat masrafı 65 kuruşa kadar

[61] Eczacı Tamburi Ekrem Hamdi, "Telsiz Telefon Konserlerinden Memnun musunuz?", *Telsiz*, S. 16, 27 Teşrin-i Evvel 1927, s. 11.
[62] Telsiz, "Haftadan Haftaya: Tehlike Var Mı", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 1.

düşmektedir.[63] Radyo hakkında bilgiye sahip olmanın işi nasıl kolaylaştırdığını gösteren bu örnekten de anlaşılacağı üzere radyonun arkasında ciddi bir teknik birikim vardır. Dergi bu düzlemde radyo bilgisi olmayanların onu bu kadar rahat eleştirmelerine karşı çıkarak şunu belirtmektedir: *"Hâlbuki hiç düşünmüyordun. At binenin kılıç kuşananın derler pek de haksız değil. Elindeki ahize hep bildiğimiz makineler gibi onu kullanabilmek için biraz da işten anlamak lazım. Senin bilgilerin zaten bir takım müphem sathi bilgiden ibaret. Elektrik hakkındaki bütün sermayen mektepte hikmet imtihanında sınıf geçmek için ezberlediğin şeylerden hatırda kalan üç beş lakırdı. Anten ne işe yarar, galen nedir, detektörü neyin nesidir, toprak teli nasıl bir şeydir diye sorsalar cevap veremezsin. Şuradan buradan duyduklarından başka bir şey biliyor musun? Hem bu malumatla kalkmış yola çıkmışsın hem de bu telsizden bir şey anlamadım diye şikâyet ediyorsun. Darılma ama çok saf şeysin. Kendi cehaletini itiraf edecek yerde kabahati telsize yüklemek doğrusu çok haksızlık. Peki, ne yapmalı diyeceksin. İşte radyo etrafındaki neşriyatı takip et. Fazlaca kitap oku. Bu mümkün olmazsa haftadan haftaya Telsiz mecmuasını oku çünkü ne öğrensen kârdır. Fakat bununla beraber unutma ki öğrendiklerin öğreneceklerin bu fennin milyonda biri bile değildir."*[64]

Radyonun yararlı olabileceği noktalar da unutulmamalıdır. *"Radyo Fantezisi: Bir Amatöre Mektup Ankara İle İstanbul Arasında"* adlı makalede bu durumun ilginç örneklerinden birisini görmekteyiz. Tren seyahatlerinin ne kadar boğucu ve sıkıcı olduğuna değinen makaleye göre radyo aracılığı ile bu seyahatlerin eğlenceli hale getirilebilmesi mümkündür. Almanya'dan İngiltere'ye giderken yapılan musiki ve haber yayınları insanı boş yere konuşma ve kitap okuma külfetlerinden kurtarmaktadır. Radyonun yararlı hakkında oldukça bilgi veren Parazit lakaplı yazara göre ülkemiz trenlerinde de bu uygulamaya geçilmelidir.[65] Özellikle musiki aracılığı ile radyonun nimetlerinin önemine değinen Parazit, pek çok ülkede hastanelerde ve hapishanelerde dinletilen musikinin olumlu sonuçlar yarattığına değinmektedir. Artık radyo sayesinde hastalar ihtiyaç duydukları maneviyatı elde edebilirken mahkûmlar vaktin nasıl geçtiğini fark etmemektedirler. Dergiye göre tartışmaların ve kavgaların hiç eksik olmadığı Milletler Cemiyeti toplantılarında ara sıra musiki dinletilmesi devletlerarası sorunların sağlıklı çözülmesini de sağlayabilirdi.[66] Bu arada radyo konferanslarının yarattığı fırsatlar da unutulmamalıdır. Radyo, öğrencilerin bir dershaneye toplanarak öğretmenlerin söylediklerini dinlemeleri zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Konferanslar sayesinde uzun ve yağmurlu kış gecelerinde artık herkes ailesinin yanında ders dinleyebilmektedir. Elbette ki bunu gerçekleştirirken konferansı verenler dinleyicileri bıktırmamalıdır. Radyoda jest, mimik ve el-kol hareketlerini kullanmak mümkün olmadığından yani gözlerin görevini kulaklar yerine getirdiğinden ko-

[63] Telsiz, "Dilsiz Lambalara Yeniden Ses Vermek İmkânı Bulundu", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 2.

[64] Parazit, "Telsiz Telefon Şuunu: Bir Amatöre Açık Mektup", *Telsiz*, S. 10, 1 Eylül 1927, s. 1.

[65] Parazit, "Radyo Fantezisi: Bir Amatöre Mektup Ankara İle İstanbul Arasında", *Telsiz*, S. 11, 8 Eylül 1927, s. 1.

[66] Parazit, "Radyo Fantezisi: Amatöre Mektup", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 1.

nuşmaya ara sıra şiirler eklemek anlatımın ve dinleyicinin daha canlı olmasını sağlayacaktır.[67] Dergiye göre okumak dinlemekten daha yorucudur. İşte dinlemenin kolaylığı radyonun geleceğinin hangi yönde olduğunu da belirginleştirmektedir. Öyle ki geleceğin radyosu eğlence merkezli olmaktan ziyade öğretici, bilgilendirici, yön gösterici olacaktır. Yani bugün gramofonun yerini dolduran bu alet yarın kütüphanelerin de yerini dolduracaktır.[68]

Özellikle radyonun gramafon gibi tek tipleşmemesi dergide hatırlatılan noktalardan birisidir. Bu sebeple belli bir kesim radyo yayınlarının musiki baskısından kurtarılması ve çeşitlendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar: *"Haftanın bedii ihtiyaçlarına cevap vermek için tiyatronun radyo ile neşrini teminen radyo piyesleri yapmak, edebi mevzularda musiki ile değil sözle ifade edilecek numaralar (monologlar, şiirler, makaleler, nesirler) neşr etmek, fenni ve içtimai meseleler hakkındaki konferanslara şimdikinden fazla ehemmiyet vermek, en nihayet musikinin musiki aletleri ile çalışan parçalarından ziyade edilen kısmını tercih etmek lazımdır."*[69] Yani radyo sadece ruha hitap etmemeli, fikre de hitap etmelidir. İşinden yorgun gelen bir kişinin bu yorgunluğu müzik dinleyerek atması kadar doğal bir şey olamaz. Ama radyonun sadece bundan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Gülünç monologlar, küçük piyesler, hikâyeler, sanatkârlarla diyaloglar ve konferanslarla radyo ilgi çekici hale getirilebilir.[70]

Radyonun geleceği hakkında ileri sürülen fikirler vardır. Özellikle radyonun elektrik aksamlarının yaşadığı küçülmeye derginin gösterdiği ileri bakış dikkat çekicidir. *"Yakın bir istikbalde bir adamın ceketine ve serpuşuna bir metre uzunlukta bir tel anten, iskarpinlerinin altına bakır kafes yani toprak teli koyması göğsüne bir mikrofon, kulağına bir telefon asması ve arkasına da icab eden batarya takımı alması veya bunları ceplerine yerleştirmesi suretiyle gezip dolaşırken telsiz telefon muhaberesi icra etmesine ne sebep tasavvur edilemeyebilir."*[71]

Dergide radyo tiyatro ilişkisi de irdelenmiştir. Derginin ilk sayısından itibaren tartışılan bu konu ilerleyen sayılarda da değerlendirilmiştir. Buna göre Fransa'da radyoda yayımlanabilecek piyesler hazırlayabilmek için adımlar atılmakta, bu adımların başarısının Türkiye'de de radyo-tiyatro ilişkisini geliştireceği savunulmaktadır.[72] Radyo-tiyatro ilişkisini anlatan bir başka makale ise derginin son sayısında yayımlanmıştır. Klasik piyeslerin göze hitap ettiğini belirten A. T'ye göre radyo-tiyatro ilişkisinde önemli olan kulağa hitap eden, dinleyicinin dikkatini çeken piyesler hazırlayabilmektir. Gözle görülebilen piyeslerde seyircilerin alkışları oyunun nasıl gittiğinin anlaşılabilmesi için oyuncuya yol gösteren bir unsudur. İşte radyo söz konusu olduğunda oyuncu dinleyicilerin ne durumda olduğunu göremediğinden daha fazla çabalayarak dinleyicinin zihnini açık tutmalıdır. Elbette ki bu hemen gerçekleştirilemez. A. T.'ye göre radyo piyesleri

---

[67] Telsiz, "Radyoda Konferans", *Telsiz*, S. 13, 22 Eylül 1927, s. 2.
[68] Telsiz, "Haftadan Haftaya Radyonun İstikbali", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 1.
[69] Telsiz, "Haftadan Haftaya: Ebdal Bir Neşriyat Programı", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 3.
[70] Telsiz, "Telsiz Yalnız Ruha mı Hitap Eder?", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 6.
[71] Telsiz Mühendisi, "Yakın Bir İstikbalde", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 3.
[72] Telsiz, "Telsiz, Telefon ve Tiyatro", *Telsiz*, S. 1, 30 Haziran 1927, s. 2.

Telsiz, 14 Temmuz 1927, S. 3, s. 1.

hazırlanmadan önce yapılması gereken tıpkı sinemada olduğu gibi radyo tiyatrosunun da kendi sanatkârlarını yetiştirmesidir. [73]

Musikiye mi yoksa şiirlere, tiyatroya, monologlara mı daha fazla yer verilmesi gerektiğini tartışan dergi, Amerika ve Avrupa'da düzenli şekilde musiki konserleri verildiğini bazense yayınlara konferansların eklendiğini belirtmektedir. Türkiye'de de bu yöntemin izlenmesinin doğru olduğunu savunan dergiye göre musiki programlarını düzenlerken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Türkiye'de konserler ayarlanırken iki çerçeve göz önünde bulundurulmalıdır. Birincisi Türkiye'de ve yurt dışında bulunan Türk ve Doğulu dinleyiciler. İkincisi ise Avrupalı dinleyiciler. İşte bu iki dinleyici kitlesi nedeniyle radyo programlarında hem alaturka hem de alafranga musikiye yer verilmelidir.[74]

Radyo yayınlarının ne zaman başlayıp ne zaman biteceği tartışması derginin Avrupa bağlamında aktardıklarından birisidir. Avrupa'da radyonun daha yaygın olması nedeniyle köyler de en az şehirler kadar radyo yayınlarına erişebilmiştir. İşte bu köylüler ile şehirliler arasında yayınların hangi saatler arasında olması gerektiğine dair bir tartışma yaratmıştır. Tarlada çalışan ve sabahın erken saatlerinde uyanmak zorunda kalan köylüler yayın akışının en güzel programlarını akşamın ilk saatlerinde dinlemek isterken, şehirliler genelde erken yatmak zo-

[73] A.T., "Radyo ve Tiyatro", *Telsiz*, S. 18, 14 Teşrin-i Sani 1927, s. 2.
[74] Telsiz, "Haftadan Haftaya: Radyo Postalarımız ve Musikimiz", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 1.

runda olmadıklarında gece yarısını tercih ederler.[75] Türkiye'deki durum ise köylülerin radyo yayınları ile fazla içselleşememesinden dolayı şehir merkezlidir. Ancak Türkiye'de şehirler eksenli bir saat tartışmasının olduğunu söyleyebiliriz. *"Bizde Türkiye'mizde bu nispette bir saat meselesi yok. Yalnız radyonun yeni neşriyata başladığı zamanlarda konserlerin saat beşte başlaması hayli şikâyetlere mucib olmuştur. Birçok kimseler hemen herkesin bu saatte işleri başında olduğundan radyodan istifade edemediklerini ileri sürüyorlardı. Bu haklı iddialara rağmen Telsiz Telefon Şirketi neşriyat saatlerini değiştirmedi. Zira neşriyatın hitam bulacağı saat yaz gecelerinin kısalığı nazar-ı dikkate alınarak nisbet edildiği için bu neşriyatın başlangıcını geri almak neşriyatı azaltmaktan başka bir netice vermiş olmayacaktır. Telsiz Telefon Şirketi halkımızın radyodan edecekleri istifadeyi alacakları zevki eksiltmemek için itirazları nazar-ı dikkate almadı. Vakıa bu şekilde bir kısım halk neşriyat erken başladığından dolayı dinleyememekteydi. Fakat abonelerin bir kısm-ı mühimi mesela evlerde kadınlar bu erken yapılan neşriyattan mükemmel istifade ediyorlardı."*[76]

İzzet Sıtkı'ya göre gündüz saat dört, dört buçukta memur, tüccar ya da işçi hiçbirisi işini gücünü bırakıp da yayınları dinleyememektedir. Bu nedenle saat altı, altı buçukta yayınlar başlarsa takip etmek mümkün olabilir.[77] Elbette ki bu zaman meselesi dergide radyonun kışın mı yoksa yazın mı daha çok sevildiğinin tartışılmasına da neden olmuştur. Kışın soğuktan donan halk sıcak dans odalarına koşarken, yazın deniz banyolarına akın etmektedir. İşte mevsime göre eğlencenin değiştiği düşünüldüğünde radyonun da mevsimden mevsime farklılaştığı akla gelebilir. Yazın serinleyebilecekleri köylere kaçanlar yanlarında götürecekleri küçük bir radyo ile yerli ve yabancı musikileri, haberleri, borsayı takip edebilirler. Kışın ise her gün lüks bir eğlence yerine gitmek aile bütçesinde külfet yaratır. Her zaman farklı bir yere gitmek isteyen kadınlar en fazla ayda birkaç kez lüks eğlence yerlerine gidebilir. İnsan bir hafta çalıştıktan sonra dinlenmek, eğlenmek ister. İşte dergiye göre dışarıda kar yağarken içeri de sıcak sıcak radyo dinlemek kış günlerinin en sevimli eğlencelerindendir. [78]

Dergiye göre radyonun yararları kavga eden iki gurubun yatıştırılmasında da kendisini göstermektedir. Trabzon'da meydana gelen bir kavgayı ele alan dergi olayın gelişimini ve nasıl çözümlendiğini şu şekilde anlatmaktadır: *"Radyo Trabzon'da vuku-i muhakkak bir cinayete mani olmuş, iki ailenin saadetini kurtarmıştır. Nasıl mı? İşte tafsilatı: Trabzon karielerimizden birinin bize verdiği malumata nazaran bir gazinoda ehl-i keyf oturmuşlar. Hem kafaları tütsülemeye hem de radyo konseri dinlemeye başlamışlar. Biraz sonra kadehlerde pek uslu duran içkiler midelerde isyan etmiş ve bir kadın yüzünden müşterilerden ikisi kavga etmişler. Bıçaklar çekilmiş revolverler havada daire çizmiş. Gazinoda bulunan kabadayıları ayırmak üzere yaklaştıkları bir sırada hoparlörden kuvvetli bir ses duyulmuş: Beş dakika istirahat sonra Zeynep şarkısı. Gür bir sesle bildirilen bu beş dakikalık istirahat herkesi güldürmüş ve kavgaları ayırmak isteyen kabadayılar Ey siz de beş dakika istirahat ediniz telsizin verdiği istirahate hepimiz tabiyiz diyerek kavgayı*

[75] Telsiz, "Saat Meselesi", *Telsiz*, S. 14, 29 Eylül 1927, s. 2.
[76] *A.g.m.*, s. 2.
[77] İzzet Sıtkı, "İstanbul Radyosu'nun Samileri Arasında", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 9.
[78] Telsiz, "Haftadan Haftaya: Sadık Bir Dost", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 1

yatıştırmışlardır. Radyo bu suretle lüzumsuz yere kan dökmeye hazırlanmış adamları bile güldürmüş ve bir facianın önüne geçmiş bulunmaktadır.'[79]

Dergide hikâyelere de yer verilmiş, radyo ile alakalı küçük hikâyeler yayımlanarak radyo ilgisi arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak hikâyelerden daha da önemlisi *Mişel Strogof'un Torunu"* başlıklı romanın her hafta düzenli bir şekilde yayımlanmasıdır. Jules Verne'nin Mişel Strogof romanının devamı niteliğindeki bu eser Oktav Beliyar tarafından hazırlanmış olup *"Jules Verne Mükâfatı"* adlı yarışmada birincilik ödülü kazanmıştır. Telsiz bu metni yayımlayarak okuyucularına edebi anlamda da bir birikim sağlamaya çalışmıştır.[80]

Dergide İstanbul radyosu hakkında bilgi verip bu radyoda yayınların nasıl yapıldığını anlatan makaleler de bulunmaktadır. Derginin 2. sayısında yayımlanan *"İstanbul Stüdyosunun Kontrol Amplifikatör Odası"* adlı makalede yayınların nasıl yapıldığı değerlendirilmektedir. Yazıdan öğrendiğimiz iki amplifikatör makinesi stüdyo mikrofonunda mevcut olan hafif elektrik cereyanını bir milyon defa büyüttükten sonra bir çift tel aracılığı ile 22 km uzaklıktaki Kemerburgaz İstasyonu'na ulaştırmaktadır. Amplifikatör odasında bulunan memur bir ahize makinesi ve kulaklık yardımıyla düzenli bir şekilde Kemerburgaz İstasyonu'nu dinleyerek stüdyodaki seslerin oluşturduğu cereyanı temizlemektedir.[81] Radyo yayınlarının nasıl hazırlandığın anlatan bir diğer makale ise bize oldukça bilgi sağlamaktadır. *Telsiz*'e göre yayınlar için en başta kullanışlı bir stüdyo gereklidir. Otla kaplanmış büyük bir odadan oluşan stüdyoda pencereler sıkı sıkı kapalıdır, bir köşede piyano, nota sandalyeleri ve tabureler varken diğer bir köşede ısıyı dağıtan büyük bir vantilatör vardır. Ancak bu vantilatörü her zaman kullanabilmek mümkün değildir. Çünkü vantilatörün çıkarttığı ses dağılarak bütün dinleyicilere ulaşmaktadır. Bu nedenle vantilatör ancak dinlenme aralarında çalıştırılabilmektedir.[82] Şüphesiz ki spiker bir başka önemli unsurdur. Radyo programlarının düzenini sağlayan spiker, konuşmadan, işaretleşerek iki parça arasındaki başlangıç parçasının ismini söyler, aletlerin akort edilip edilmediğine dikkat eder.[83] İstanbul istasyonunda iki tür sanatkâr çalışmaktadır: *"Bir kısmı daimi saz heyeti ve orkestra heyetidir ki muayyen aylıkları vardır. Diğer kısmı stüdyo lehçesinde ekstra namı ile yad edilenlerdir ki haftanın muayyen günlerinde gelirler. Bu sonuncular her gelişlerinde kendileriyle evvelce tekrar ettirilmiş bir ücret alırlar. İşte bu artistlerin heyet-i mecmuasına istinaden programlar tanzim ediliyor. Programlar yapılırken nazar-ı dikkatten dûr tutulmayacak mesailden biri de bunların yeknesak olmasının temindir. Bu mesele bir telsiz telefonun en hayati bir işidir. Ve radyonun hususiyetinden dolayı epeyce müşkülatı vardır.*"[84]

[79] Telsiz, "İstanbul Radyosu", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 2.
[80] Telsiz, "Mişel Strogof'un Torunu", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 7.
[81] Telsiz, "İstanbul Stüdyosunun Kontrol Amplifikatör Odası", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 4.
[82] Radyo Bülbülü, "Akşamları Zevkle Dinlediğiniz Konserler Nasıl Hazırlanıyor?", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 3.
[83] *A.g.m.*, s. 4.
[84] Radyo Bülbülü, "Telsiz Telefon Konserleri Nasıl Hazırlanıyor", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 5.

Telsiz, 8 Temmuz 1927, S. 2., s. 4.

Bu arada programların 45 gün önceden hazırlandığını da öğrenmekteyiz. Uzmanların denetiminden geçen bu programın yayınında sorunlar en aza indirilmeye çalışılır. En basitinden sanatçılardan herhangi birisi hastalanacak olursa hemen onun yerini doldurabilmek için önlem alınır.[85]

Derginin radyonun sağlıklı gelişimi ve yayılımı için bir radyo kulübü oluşturmayı teşvik ettiğini de görmekteyiz. 16. sayıda yayımlanan *"Biz de Radyo Kulübü Tesis Etmeliyiz"* adlı makaleye göre bir kulübe gereksinimin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki telsizin, ahizenin, kulaklıkların ve hoparlörlerin nasıl kullanılacağını bilmememizdir. İkincisi ise Avrupa ve Amerika kadar yatırım yapmamamızdır. Makalenin yazarı Mühendis Necip Celal'e göre bilgilendirme hedefi radyo kulübüne giden yolu kolaylaştıracaktır.[86] Ama dergi burada radyo kulübü açma zorunluluğunu radyo amatörlüğü hastalığı ile özdeşleştirmektedir. Bunu günümüz masaüstü bilgisayar fanlarının durumuna benzetebiliriz. Geniş seçenekleri ile güçlü bir bilgisayar toplamak ya da sonraki süreçte o eskiyen bilgisayarı güncelleştirmek pek çok donanım bileşeninin satın alınmasından ve tekrar tekrar sökülüp takılmasından oluşan yoğun bir sürece işaret eder. İşte bu makaleden öğrendiğimiz üzere benzer durum *Telsiz* dergisinin yayımlandığı yıllarda radyo ve bileşenleri için de geçerlidir. *"Kim bilir şu yazıları okuyan ne heveskârlar vardır ki kendi de tek tür ahizesinden başka elektron lambası görmemiştir. Bir tek lambalı ahize yapabilmek için deli olur. Bir süper heterodini kullanmak için ise hayatın birkaç ayını fedaya razıdır. Muhterem kariem radyo amatörlüğü öyle bir hastalıktır ki şakası yoktur. Öğrendikçe zorlaşır zorlaştıkça zevki artar. Benim kendi hesabıma şafak*

[85] *A.g.m.*, s. 6.
[86] Mühendis Necip Celal, "Biz de Radyo Kulübü Tesis Etmeliyiz", *Telsiz*, S. 16, 27 Teşrin-i Evvel 1927, s. 1.

sökünceye kadar çalıştığım günler çoktur. Böyle şeylerle hiç alakası olmadığı halde bilahire radyo hastalığına tutulan büyük tüccarlarımızdan birisini tanırım ki bir lokma yemeğini bile ahizesinin başında ve sol eli kondansatörde yerdi. Bunun sebebini hiç araştırdınız mı? Radyo eğlence vasıtalarının hiç birisine benzemez. Bir gramafon alırsınız. İlk heves günlerinde çalarsınız sonra unutursunuz fakat radyo öyle değildir.'[87]

Mühendis Necip Celal'e göre bu, insanoğlunun her şeye sahip olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Avrupa ve Amerika'daki istasyonların sayısı günden güne artmaktadır; ama ülkemizde bu artışın ve nasıl algılandığı cevaplanması gereken sorulardan birisidir. Çünkü Türkiye'de bulunan basın-yayın organları radyoya mesafeli yaklaştığından herkesi kapsayan geniş bir bilgilendirme gözlemlenememektedir. Hatta gazeteler radyoyu yeni nesil gramofon olarak tanıtmaktadırlar. Bu noktada basın-yayın organlarının radyonun yararlarını görmezden gelmesinin altında yatanın piyasa koşulları olduğu *Nutuk* okunduğunda görülmüştür. Aslında *Nutuk*'un radyoda yayımlanmasının getireceği pek çok yarar vardır. *Nutuk*'un radyo ile yayımlanması için her türlü hazırlığın yapıldığını belirten dergi durumu şu şekilde özetlemektedir: *'Fakat son günlerde Gazi hazretleri eserlerini Tayyare Cemiyeti menfaatine terk ettiklerinden ve Tayyare Cemiyeti de Nutku tab ettirmek suretiyle mühim bir varidat elde edeceğinden Nutk'un telsiz telefonla neşrinden sarf-ı nazar edilmiştir. Bu hal muhterem samilerimizin hissiyatına hakikaten fevt olmuş bir fırsat teşkil ederse de biz ortada vatani bir emr-i hayr mevzu bahis olmasına göre hiç te mütteessif değiliz.'*[88] İşte dergiye göre benzer durumların yaşanmamasının yolu bir radyo kulübü oluşturmaktır. [89] Radyo kulübü sayesinde hem radyo bilgisinin nasıl daha iyi yayılabileceği hem de bir radyo dilinin nasıl oluşturulabileceği tartışılacaktır. Yazara göre en başta radyo terimlerinde Türkçe, Arapça ve Batı dillerinden kaynaklanan bir karmaşa mevcuttur. Bu karmaşayı ortadan kaldırmanın yolu ise Batı dillerindeki kavramları Türkçe ile bütünleştirmektir.[90] Hayreddin'e göre bir radyo kulübü oluşturulması ve bu kulübün bir Türkçe radyo terimleri kaynağı yaratması Türkçe'nin bilimsel faaliyetlerdeki yeterliliğini de açığa çıkartacaktır.[91]

Telsiz'de başlangıçtan itibaren irdelenen konulardan bir başkası ise musikidir. Özellikle alaturka ve alafranga farklılığını ele alan bu makaleler hem ülkemizdeki Doğu-Batı tartışmasının farklı bir çeşidine ışık tutmakta hem de musikimizin nasıl olması gerektiğine değinmektedir. 4. sayıdaki *'Klasik Türk Musikisi''* adlı makale musikimizin geçmişi hakkında bilgi vererek bir dönemlendirme yapmıştır. Buna göre Türk musikisi altı döneme ayrılmıştır. İlk dönem Abdülkadir Meragi'den İstanbul'un Fethi'ne kadar süren dönem olup bu yıllarda musiki mistik bir hava kazanmıştır. İkincisi ise İstanbul'un alınmasında Lale Devri'ne

[87] *A.g.m.*, s. 1.
[88] Telsiz, "Büyük Reisimiz Gazi Hazretleri Aylardan Beridir Bekleyen Nutuklarını İrad Ettiler", *Telsiz*, S. 16, 27 Teşrin-i Evvel 1927, s. 5.
[89] Mühendis Necip Celal, *a.g.m.*, s. 2-3.
[90] *A.g.m.*, s. 3.
[91] Hayreddin, "Bizde Bir Radyo Kulübü Tesis Etmeliyiz", *Telsiz*, S. 17, 10 Teşrin-i Sani 1927, s. 12.

kadar süren yılları kapsamakta olup Bizans ve Rönesans etkilerinin hissedildiği dönemdir. Lale Devri'nden II. Mahmut'un saltanatına kadar süren yıllar ise üçüncü dönemdir. Dördüncüsü ise Tanzimat yıllarını kapsamakta olup özellikle İtalyan etkisinin hissedildiği dönemdir. Beşinci dönem Anakreontik olarak adlandırılırken altıncı dönem Tanburi Cemil ve Türk musikisine getirilen yenilikler olarak nitelendirilmiştir.[92] Dergiye göre musiki ya da dil tartışmaları gün yüzüne çıktığında Türkiye'de bunlar üstüne hemen hararetli bir tartışma yapılır, ancak aradan biraz zaman geçince bu tartışmalar unutulur, bir süre sonra ise kaldığı yerden devam etmek yerine yeni baştan başlayarak bir kısır döngü içinde sürüp gider.[93] Bu düzlemde dergi musiki tartışmasında iki grubun var olduğunu belirtmektedir. Alafranga musiki taraftarlarına göre Türk musikisinde modern bir ıslahata girişilmeli, musikimiz doğrudan doğruya Batı musikisine dönüştürülmelidir. Tabii bu grubun düşünmediği nokta Türkiye'ye has namelerin nasıl Batı nameleri ile örtüştürülebileceğidir. Alaturka taraftarlarına göre ise musikinin herhangi bir değişime ihtiyacı yoktur. Çünkü belli bir birikimle oluşan bu musiki oldukça yeterlidir. Ancak burada önemli olan husus musikinin dönemin değişimlerine nasıl uydurulacağıdır. Sonuç itibari ile musikimizin yeni değişiklikleri takip etmemesi onun uluslararası bir konuma ulaşamaması anlamına gelmektedir.[94] Rauf Yekta'ya göre aslında bu iki görüşün yanında bir üçüncüsü de vardır. "*Aramızda üçüncü bir zümre daha vardır ki bu bahiste asıl onların davet edilmesinin lüzumuna kaniyim. Bu üçüncü zümrenin düşüncesi garp musikisinin vesait-i tekamüliyesinden istifade ederek Türk musikisini ıslah ve terakki ettirmektir. İşte ancak bu zümreye dâhil olan zevatın ıslaha müteallik fikirlerini ortaya atmalı. Zaten Avrupa'nın meşhur musiki âlimleri de tamamıyla bu üçüncü zümrenin düşüncesine iştirak etmektedirler.*"[95] Halil Bedii ise musikimizin milli ve çağdaş olmasını arzulamaktadır. Musikimiz ona göre mili tarih, milli hayat ve milli sesin ilhamıyla şekillenecektir. Bu süreçte unutulmaması gereken Anadolu'nun halk musikisidir. Tabii bütün bunların yanında moderni yakalayabilmek için Batı musikisinden yararlanılması gerektiği de hatırda tutulmalıdır.[96] Şekip Memduh ise alaturka, alafranga musikilerinin kaynaştırılmasına güzel bir örnektir. Onun bestelerinde derhal fark edilebilecek olan nokta alaturka bir musiki namesine alafranga bir musiki namesini katmış olmasıdır. Öyle ki Şekip Memduh'un eserlerini dinleyen bir Batılı bu eserlerde kendi musikisinin namelerinden esintiler bulmakta zorlanmaz.[97]

---

[92] Telsiz, " Klasik Türk Musikisi", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 7.

[93] Telsiz, "Mecmuamız Musiki Münakaşalarına Sayfalarını Açıyor", *Telsiz*, S. 5, 28 Temmuz 1927, s. 3.

[94] *A.g.m.*, s. 4.

[95] Rauf Yekta, "Türk Musikisi Nasıl Islah Olunabilir?", *Telsiz*, S. 8, 18 Ağustos 1927, s. 1.

[96] Halil Bedii, "Milli ve Asri Türk Musikisi Hangi Mevkidedir?", *Telsiz*, S. 9, 25 Ağustos 1927, s. 1.

[97] Telsiz, "İstanbul Radyosu Sanatkârlarından Şekip Memduh", *Telsiz*, S. 8, 18 Ağustos 1927, s. 10.

VI. Sonuç

XX. yüzyıla değer katan teknolojik yeniliklerden birisi olan radyo, yarattığı olanaklarla geçmişten günümüze toplumu yönlendiren güçlerden birisi olmuştur. Kapitalizm ile Sanayi Devrimi'nin birleşimi olan bu ürün bilim ve teknikte insanın ulaştığı üst noktalardan birisi olmanın verdiği fırsatlarla toplumun gündelik hayatına, siyasetine, sanatına nitelikli katkılar sağlamıştır. Radyo sayesinde artık bilgi bir taraftan bir tarafa daha hızlı ulaşıp devlete, sanata, topluma şekil vermektedir. XIX. yüzyıl bilim ve tekniğinin toplamı olan bu alet sayesinde en büyük idari birimden en küçük idari birime kadar her türlü yapı merkezi kültürün istekleri çerçevesinde değişmeye başlamıştır. Ancak radyo üstündeki ulusal etki hemen ortaya çıkmamıştır. Başlangıçta bir eğlence ve bilgilendirme aracı olarak algılanan radyo, siyaset üstünde kısmi bir etkiye sahipti. Tabii bu o kadar uzun sürmeyecek XX. yüzyıl siyasetine yön veren ideolojiler 1930'lu yıllardan itibaren radyoyu bir propaganda aracı haline getireceklerdir. Bu durum ülkemizde de geçerli olacaktır. *Telsiz* dergisinden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki 1920'li yılların ortamında Türkiye'de radyo ulusal hedeflere hitap eden, bu hedeflere yön veren ya da onları değiştiren bir güç değildir. Derginin bilinçli bir şekilde siyasi konulardan uzak durması, radyoyu bir eğlence ve bilgilendirme aracı olarak tanımlaması anlatmak istediğimiz noktayı görünürleştirmektedir. Her ne kadar radyo yayına başlamış olsa da radyoda yeni devletin dinamiklerini somutlaştıran yayınların azlığını *Telsiz* dergisindeki metinlerden takip edebilmek mümkündür. Sonuç olarak devletin kurucuları pozitivizmi topluma yansıtmaya çalışsalar da toplumun çoğunluğunun geleneklerdeki ısrarı adımların etkisine yön vermiştir. Bu sebeple radyo ilk yıllarda ülkemizde bir propaganda aracı olarak kullanılmamıştır. Aslında dergideki makalelerin yoğunluğundan da anladığımız üzere radyo, bilim ve teknik ile bağlantısı yüzyıllardır kopmuş bir toplumu ve devleti bilim ve tekniğin modern değerleriyle tanıştırıp çağı yakaladım ya da yakalayabiliyorum demenin hızlı yollarından birisidir. Gerçekten de dergide bulunan yazılar bu duruma işaret etmekte, deneye, akla, gözleme dayanan bilgi, eski bilgi üretim yöntemlerinin önüne geçirilmektedir.

Derginin içeriğini oluşturan yazılara baktığımızda radyo hakkında verilen genel bilgilerin önemli bir yekûn tuttuğunu görmekteyiz. Derginin hedefinin bu teknik yeniliği tanıtmak olduğunu düşündüğümüzde bu gayet normaldir. Bilgilendirme çerçevesinde dikkat çeken ise Türkiye kadar diğer ülkelerin de irdelenmesidir. Kısa bir süre yayımlanmasına rağmen derginin miras bıraktığı bilgi birikimi ile yurt dışında radyoyu tanıtmakta başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Radyonun gelişimini anlatan yazılar bu aletin hem ulusal hem de uluslararası boyutta kabul gördüğünü ve toplumsal birlikteliğe katkı sağladığını da göstermektedir. Sonuç itibari ile Batı'da geliştirilen radyo tekniği buradan diğer ülkelere yayılmakta, bir nevi Batı kültürünün diğer kültürler arasındaki etkileşimini üst seviyeye çıkartmaktadır. Elbette ki bu Batılılaşmanın bir üst kültür olarak diğer kültürlere hâkim olmasını da hızlandırmaktadır.

Dergi, sadece genel bilgiler vermemiş radyonun nasıl kullanılacağını öğreterek bu tekniğin gideceği yönü de etkilemeye çalışmıştır. Radyo hakkındaki bu

bilgilendirme radyo bilimi ve tekniği hakkındaki birikimin artmasına yol açmıştır. Öncesinde gramafon evlerde bulunan içi kurcalanacak bir alettir; ama radyo daha gelişkin yapısıyla ev içi teknik uğraşının o zamanki üst noktalarından birisidir. Teknik konuları, bilimsel verileri kâğıt üstünde gören bir kişi için radyo, güçlendirilebilirlik seçeneği ile ev içinde teknik ve bilimsel bilginin uygulanabilirliğine yol açmıştır. Günümüz bilgisayar piyasasında olduğu gibi nasıl daha hızlı bir bilgisayar için çeşitli bileşenleri değiştirmek gerekiyorsa o zaman da yurtdışı istasyonlarını dinleyebilmek için lamba sayınızı arttırmanız gerekiyordu.

Telsiz' deki yazılara göre radyo eğlence ve eğitim için de kurgulanabilecek bir alettir. Şirket radyoculuğu döneminde radyo yayınları büyük oranda eğlence temalıdır. Özellikle yayınların büyük çoğunluğunu musiki oluşturmuş ancak musiki haricinde neler yapılabileceği de tartışılmıştır. Radyo tiyatrosu derginin önerdiği yöntemlerden birisidir. Kulağa hitap eden tiyatronun jest ve mimiklerin yokluğunda geçerliliğinin sınırlı olduğunu belirten dergi için radyo tiyatrosu geliştirilebilir bir seçenektir. Eğitim söz konusu olduğunda ise radyo aracılığıyla bilgilendirici konferanslar vermek hatta dersler işlemek mümkündür. Bu arada dergide musikiden hareketle Batılılaşma da tartışılmıştır. Musiki eksenli metinlerde alaturka ve alafranga musikilerin yararları ve zararları irdelenmiş ama son noktada bu iki musikiyi kaynaştıran yeni bir musiki tıpkı Şekip Memduh örneğinde görüldüğü gibi hedeflenmiştir. Aslında ilk sayısından itibaren Fransızca içerikle çıkan dergi Batı taraftarı olarak algılanmıştır. Tabii bu Batılılaşma süreci derginin kendisini uluslararası bir boyuta taşıma çabası ile yurt içi dinleyicilerinin arasında pek çok Avrupalı müşterinin olmasından kaynaklanmaktaydı. Dergi Fransızca ve Türkçeyi kullanarak hem Avrupa'da hem de Ortadoğu'da bulunan toplumlara hitap etmeye çalışmış hatta kendisini bir nevi bu iki kutbu bütünleştiren güç olarak görmüştür.

Sonuç itibariyle iletişim tarihinde belirleyici bir yere sahip olan radyo ülkemizde Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendisini göstermiş, *Telsiz* dergisi sayesinde hakkında bir bilinç oluşturulmuştur. *Telsiz* dergisinin bize sağladığı birikim oldukça dikkat çekici olduğundan bu dergi üstüne yaptığımız değerlendirme basın tarihimizin önemli unsurlarından birisini açığa çıkartmıştır. Cumhuriyet tarihinin sonraki yıllarında radyonun farklı şekillerde oynadığı rolü düşündüğümüzde onun kökenine inip bu kökeni analiz etmek Türkiye'de düşünce tarihinin izlediği yolu şüphesiz ki farklı bir noktadan aydınlatmaktadır.

Kaynakça

T., "Radyo ve Tiyatro", *Telsiz*, S. 18, 14 Teşrin-i Sani 1927, s. 2.

Ahıska, Meltem, *Occidentalism İn Turkey: Questions of Modernity and National Identity*, London, I. B. Tauris Publishers, 2010.

Aksan, Tülay, "Radyo", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 6., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., 1993, s. 293.

Altunbaş, Hüseyin, *Başlangıçtan Günümüze Radyo ve Radyo Reklamcılığı Türkiye'de Yerel Radyo İstasyonlarının Reklam Aracı Olarak Kullanılışı Sorunları ve Model Önerileri*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Aziz, Aysel, *Radyo ve Televizyona Giriş*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yay., 1981.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 1470/169-6, 25 01 1925.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 2014, 31 05 1925.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 2994, 06 01 1926.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 3970, 08 08 1926.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 4269/167-27, 27 10 1926.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 461/167-12, 13 04 1924.

B.C.A. *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928),* 830/167-13, 25 08 1924.

Cankaya, Özden, *Dünden Bugüne Radyo Televizyon*, İstanbul, Beta Basım Yay., 1997.

Doğaner, Yasemin, "Atatürk Döneminde Radyo", *Türkler*, C. 18., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 376.

Eczacı Tamburi Ekrem Hamdi, "Telsiz Telefon Konserlerinden Memnun musunuz?", *Telsiz*, S. 16, 27 Teşrin-i Evvel 1927, s. 11.

Gülizar, Jülide, "Türkiye Radyoları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, İletişim Yay., 1983, s. 2739.

Halil Bedii, "Milli ve Asri Türk Musikisi Hangi Mevkidedir?", *Telsiz*, S. 9, 25 Ağustos 1927, s. 1-2.

Harman, Chris, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2009.

Hayreddin, "Biz de Bir Radyo Kulübü Tesis Etmeliyiz", *Telsiz*, S. 17, 10 Teşrin-i Sani 1927, s. 12.

İzzet Sıtkı, "İstanbul Radyosu'nun Samileri Arasında", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 9-10.

Kasım, Metin, "Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo", *Selçuk İletişim,* C. 6, S. 4, 2011, 70-71.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yay., 1980.

M. C., "İstanbul ve Civarında Bazı Amatörler Niçin Dinleyemiyorlar?", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 5-6.

McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2007.

Mithat Sadullah, *Yurt Bilgisi*, İstanbul, Hilal Matbaası, 1927.

Mühendis Necip Celal, "Biz de Radyo Kulübü Tesis Etmeliyiz", *Telsiz*, S. 16, 27 Teşrin-i Evvel 1927, s. 1-3.

Parazit, "Radyo Fantezisi: Amatöre Mektup", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 1.

Parazit, "Radyo Fantezisi: Bir Amatöre Mektup Ankara İle İstanbul Arasında", *Telsiz*, S. 11, 8 Eylül 1927, s. 1.

Parazit, "Telsiz Telefon Şuunu: Bir Amatöre Açık Mektup", *Telsiz*, S. 10, 1 Eylül 1927, s. 1.

Pointing, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Alfa Yay., 2011.

Radyo Bülbülü, "Akşamları Zevkle Dinlediğiniz Konserler Nasıl Hazırlanıyor?", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 3-4.

Radyo Bülbülü, "Telsiz Telefon Konserleri Nasıl Hazırlanıyor", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 5-6.

Rauf Yekta, "Türk Musikisi Nasıl Islah Olunabilir?", *Telsiz*, S. 8, 18 Ağustos 1927, s. 1-2.

Serarslan, Meral, *Radyo Televizyon Düzeninde Değişimler Arayışlar ve Türkiye*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1993.

Telsiz Mühendisi, "Memleketimizde Telsiz, Telefon, Postalarını Nasıl Tesis Ettik?", *Telsiz*, S. 1, 30 Haziran 1927, s. 3-7.

Telsiz Mühendisi, "Radyo Samilerine Fenni ve Ameli Tavsiyeler Ahize Hataları ve Arızları", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 5.

Telsiz Mühendisi, "Yakın Bir İstikbalde", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 3.

Telsiz, "Bahri Mahiyeti Geçen Bired ve Arkadaşları Nasıl Kurtuldular?", *Telsiz*, S. 5, 28 Temmuz 1927, s. 1-2.

Telsiz, "Başlarken", Telsiz, S.1, 30 Haziran 1927, s. 2.

Telsiz, "Büyük Reisimiz Gazi Hazretleri Aylardan Beridir Bekleyen Nutuklarını İrad Ettiler", *Telsiz*, S. 16, 27 Teşrin-i Evvel 1927, s. 5.

Telsiz, "Dilsiz Lambalara Yeniden Ses Vermek İmkânı Bulundu", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 2.

Telsiz, "En Ucuz Ahize", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 2.

Telsiz, "Haftadan Haftaya Radyonun İstikbali", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 1.

Telsiz, "Haftadan Haftaya: Ebdal Bir Neşriyat Programı", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 3.

Telsiz, "Haftadan Haftaya: Radyo Postalarımız ve Musikimiz", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 1.

Telsiz, "Haftadan Haftaya: Sadık Bir Dost", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 1.

Telsiz, "Haftadan Haftaya: Tehlike Var Mı", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 1.

Telsiz, "İstanbul Radyosu Sanatkârlarından Şekip Memduh", *Telsiz*, S. 8, 18 Ağustos 1927, s. 10.

Telsiz, "İstanbul Radyosu", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 2.

Telsiz, "İstanbul Stüdyosunun Kontrol Amplifikatör Odası", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 4.

Telsiz, "İstanbul Telsiz Telefon Postasının Samileri Arasında", *Telsiz*, S. 2, 7 Temmuz 1927, s. 9.

Telsiz, "Klasik Türk Musikisi", *Telsiz*, S. 4, 21 Temmuz 1927, s. 7.

Telsiz, "Macaristan'ın Yüksek Kuvvetli Telsiz İstasyonu", *Telsiz*, S. 14, 29 Eylül 1927, s. 5.

Telsiz, "Mecmuamız Musiki Münakaşalarına Sayfalarını Açıyor", *Telsiz*, S. 5, 28 Temmuz 1927, s. 3-4.

Telsiz, "Mişel Strogof'un Torunu", *Telsiz*, S. 3, 14 Temmuz 1927, s. 7-8.

Telsiz, "Radyo Ahizenizi Nasıl İntihab Etmeliyiz?", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 3-4.

Telsiz, "Radyoda Konferans", *Telsiz*, S. 13, 22 Eylül 1927, s. 2.

Telsiz, "Rusya'da Telsiz Telefon", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 7.

Telsiz, "Saat Meselesi", *Telsiz*, S. 14, 29 Eylül 1927, s. 2.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Amerika", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 3.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Avusturya'da Radyo Müzesi", *Telsiz*, S. 9, 25 Ağustos 1927, s. 4.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Bir Radyo Şakası", *Telsiz*, S. 13, 22 Eylül 1927, s. 3.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Japonya", *Telsiz*, S. 5, 28 Temmuz 1927, s. 6.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Kadınlar ve Radyo", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 3.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Moskova'da Telsiz Telefon", *Telsiz*, S. 7, 11 Ağustos 1927, s. 4.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Poznan İstasyonu", *Telsiz*, S. 13, 22 Eylül 1927, s. 5.

Telsiz, "Telsiz Telefon Şuunu: Telsiz ve Amalar", *Telsiz*, S. 12, 10 Eylül 1927, s. 3.

Telsiz, "Telsiz Telefonun Tehlikeleri", *Telsiz*, S. 14, 29 Eylül 1927, s. 2.

Telsiz, "Telsiz Telefonun Yeni Şekli", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 8.

Telsiz, "Telsiz Yalnız Ruha mı Hitap Eder?", *Telsiz*, S. 6, 4 Ağustos 1927, s. 4.

Telsiz, "Telsiz, Telefon ve Tiyatro", *Telsiz*, S. 1, 30 Haziran 1927, s. 2.

Vural, Sacide, *Radyo TV Kurumlarında Yönetim ve Türkiye'deki Uygulama*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay., 1986.

Öz: Bilim ve teknikte yaşanan dönüşümün toplamı olan radyo, insanlık tarihinin gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Tarihin başlangıcından beri iletişim ihtiyacı duyan insan pek çok icat aracılığıyla fikirlerini yaymıştır. Şüphesiz ki radyo, bu sürecin gelişiminde belirleyici bir yere sahiptir. Bu makalede öncelikle radyonun nasıl geliştirildiği incelenmekte, ardından bu durumun Türkiye Cumhuriyeti'ne ne tür etkiler yaptığı analiz edilmektedir. Bu analiz gerçekleştirilirken dönemin dikkat çekici dergilerinden olan *Telsiz* mecmuasından yararlanılmaktadır. 1927'de kısa süreli yayımlanan dergi, Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi ile beraber Cumhuriyet'in ilk yıllarında radyonun gelişimini açığa çıkartmaktadır. Dergide yayımlanan makaleler, yazılar, fotoğraflar, karikatürler, grafikler toplumun bu alet hakkında bilgilendirilmesini amaçlamıştır. Radyonun dünyadaki ve ülkemizdeki gelişimi; radyo-eğitim, radyo-musiki, radyo-tiyatro ve radyo-bilim ilişkileri dergide ele alınan konulardır. Günümüzde radyo, iletişimdeki rolünü her ne kadar televizyon ve bilgisayar gibi yeni araçlara bırakmış olsa da etkisini hâlâ devam ettirmektedir. Bu çerçevede bu iletişim aracının etkilerini değerlendirmek toplumsal yaşamımızın dönüşümünü algılamamızda bizlere yardımcı olacaktır.

Anahtar sözcükler: Radyo, basın, musiki, eğitim, tiyatro, Cumhuriyet

Radio and the Telsiz Magazine in the First Years of Republic

Abstract: Radio which was the sum total of transformation in science and technology considerably influenced the progress of humanity. Humans who have needed communication for thousands of years have disseminated their opinions by way of various inventions. The radio undoubtedly has a dioristic position for improvement of this process. This article elicits the history of radio and the first Turkish radio attempts in terms of a magazine called Telsiz which was a part of press history. Thanks to this assessment the Telsiz will be analyzed in points of both qualification and quantity. The Telsiz which was published for a while in 1927 provided the improvement of radio in conjunction with The Turkish Radio-Telephone Corporation in the early years of Republic. Published articles, writings, photographs, caricatures and graphics were aimed to enlighten the masses about the radio. The magazine mainly dealt with the development of radio, the relationship between radio and education, radio and theatre, radio and science, and radio and music. Although television and computer have replaced the radio in communication, its effects and advantages have continued for many years. In this context, to evaluate impacts of this mass media will provide a comprehension about the conversion of our social life.

Key Words: Radio, press, music, theatre, education, Republic

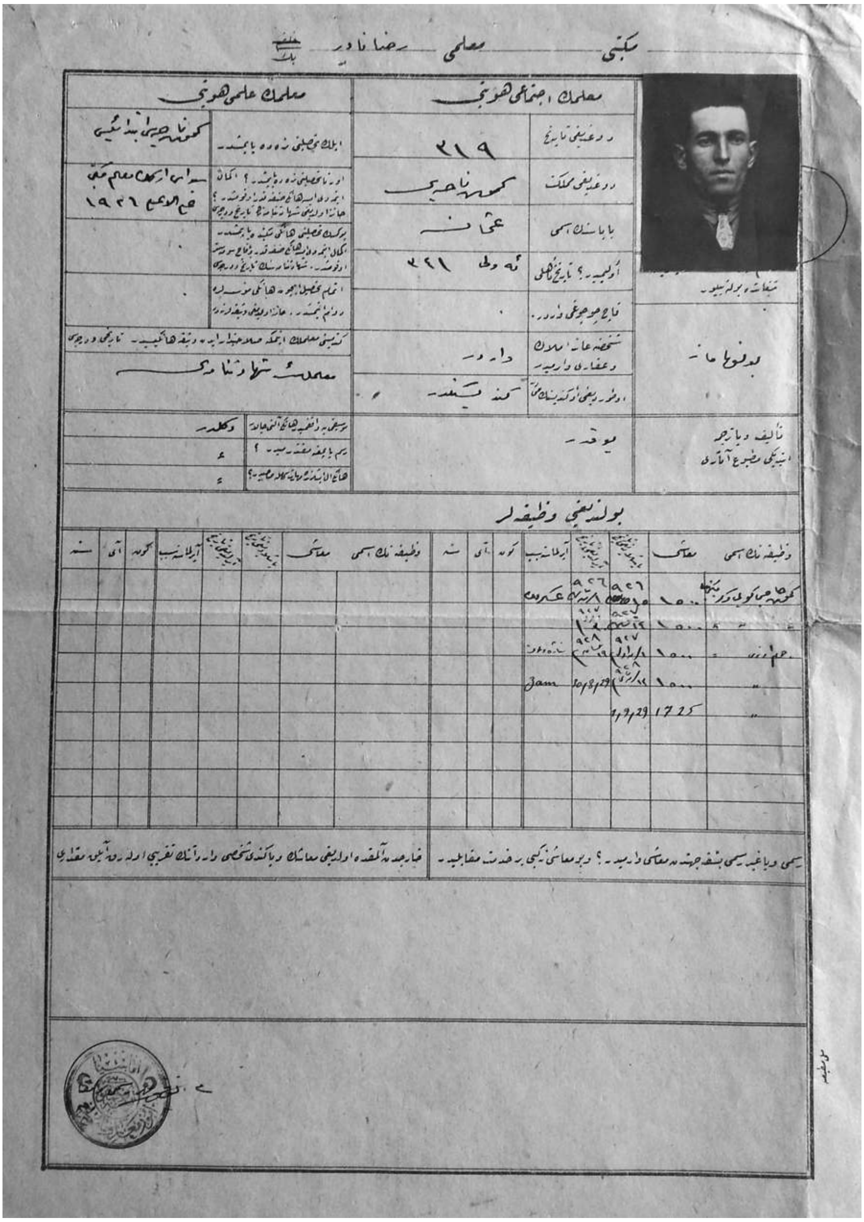

Aslen Gümüş nahiyesinden, Osman oğlu, Sivas Erkek Muallim Mektebi mezunu, ilk vazife yeri Gümüşhacıköy Merkez Mektebi, evli, oturduğu ev kendine ait , 'Telif ve tercüme ettiği matbu bir âsarı' olmayan (demek ki bu, bir zamanlar öğretmenler için aranan bir vasıfmış!), 'Şahadetnameli' yani diploma sahibi Muallim Rıza Nadir Bey'in sicil varakası. En son 1. 9. 1929'da işlenmiş.

[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

İhtar:

1 — Bu karnenin tasdikname telâkkisi ve bununla diğer bir mektebe naklen talebe kabulü caiz olamaz.

2 — Bu karne yoklamalar bittikten ve talebenin velisi imzaladıktan sonra mekteпteki dosyasına konulur.

3 — Her talebe karnesini velisine göstererek imzalatıp mektebe iade edecektir. Karnesini kaybeden veya kirleten veyahut velisine vaktinde imzalatıp mektep idaresine vermiyen talebe ceza görür.

4 — Talebe velileri bu karnedeki notları tetkik ettikten sonra tayin olunan yeri imza edeceklerdir.

5 — Notların dereceleri şunlardır:
[5] Pek iyi; [4] iyi; [3] orta; [2] zayıf; [1] çok zayıf.

6 — Bütün derslerden [5] veya [4] not almış olan talebe doğrudan doğruya yukarı sınıfa geçer.

7 — Üç dersten [3] ten aşağı yani zayıf not almış olan talebe doğrudan doğruya sınıfta ipka edilir.

8 — Herhangi dersten orta derecede not almış olan talebe o dersten imtihana tâbi tutulur.

Sınıf 4-A — № 101

Bülent Ef.

KARNE

T.C. Ankara Erkek Lisesi Müdürlüğü

1933 - 1934 ders yılı 4 sınıf A şube talebesinden 101 numaralı Bülent Efendiye ait karnedir.

Dersler	Notlar: Birinci üç aylık	Notlar: İkinci üç aylık	Notlar: Kanaat	Terfi notu (Vasati): Rakamla	Terfi notu (Vasati): Yazıyla	Mülâhazalar
Edebiyat	2	4	4	3	üç	
Tarih	2	3	3	3	üç	
Coğrafya	3	3	1	4	dört	[illegible]
Cebir	2	3	3	3	üç	
Hendese	1	3	2	2	iki	
Hayvanat	3	3	3	3	üç	
Nebatat	3	3	3	3	üç	
Fizik	2	4	4	3	üç	
Kimya	3	2	1	2	iki	
Ecnebi lisan	3	3	3	3	üç	
B. terbiyesi	5	5	5	5	beş	
Askerlik	4	3	4	4	dört	
Yekûn: Rakamla						
Yekûn: Yazıyla						
Tavrıhareket notu	5	5	5	5	beş	

M: 33

		Talebenin ders senesi içinde aldığı cezalar ile devamı: Birinci teşrin, ikinci teşrin, birinci kânun	İkinci kânun Şubat Mart	Nisan Mayıs Haziran	Mülâhazalar
Cezalar					
Devamı	V.	69	65	46	
	Y.	2	7	—	
Mektep müdürünün imzası					
Talebe velisinin imzası					

Talebenin sınıfını terfi edip etmediği: İkmal — Talebenin sınıfını terfi etmişse derecesi: ......

Başmuavin — Müdür

DEVLET MATBAASI

Ankara Erkek Lisesi - Bülent Efendiye ait karne, 1934
Maalesef bu yavrumuz ikmale kalmıştır.
[Ahmet Yüksel koleksiyonu]

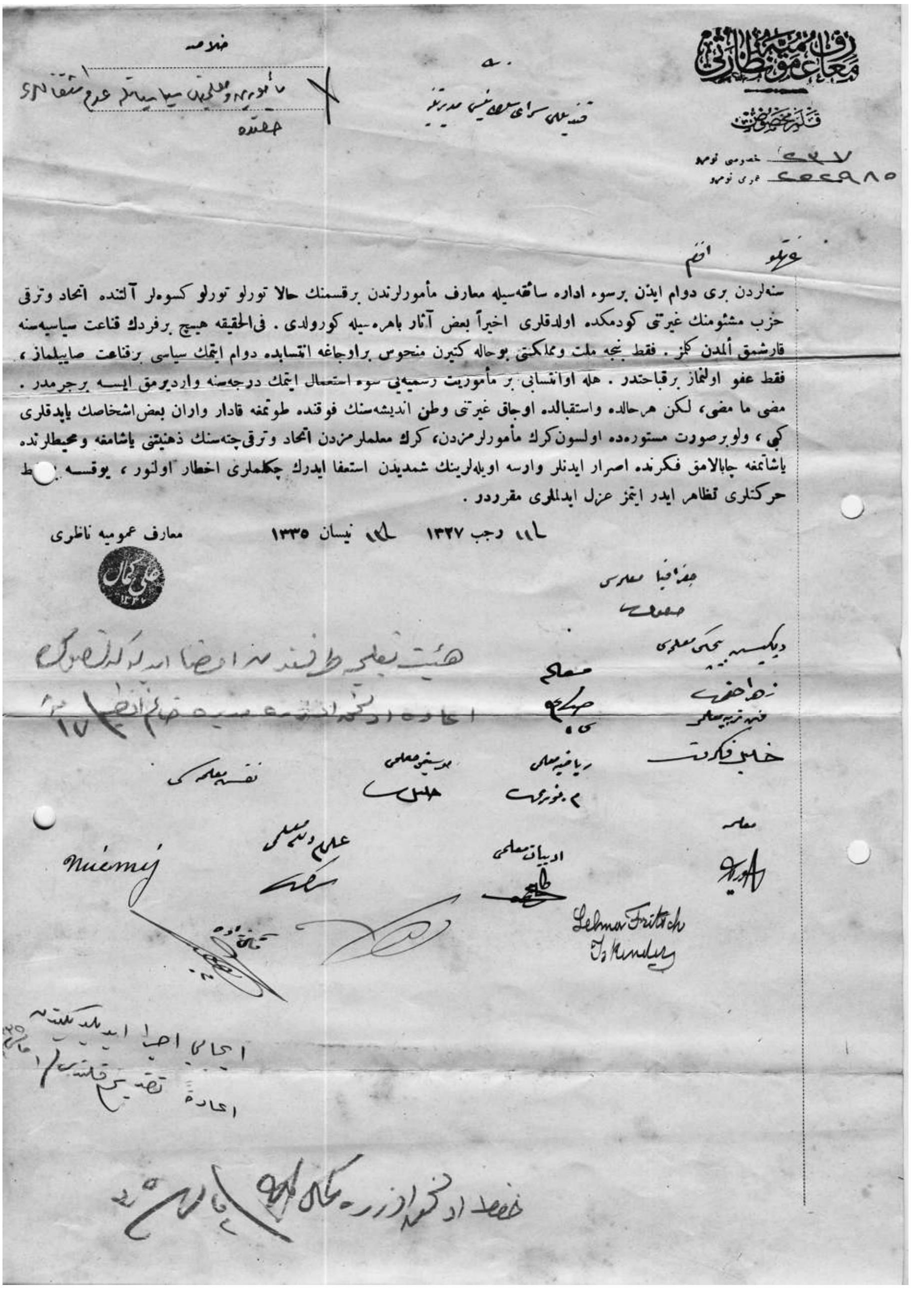

معارف عموميه نظارتى

قلم مخصوص

عمومى نومرو

خصوصى نومرو

سنه‌لردن برى دوام ايدن برسوء اداره سائقه‌سيله معارف مأمورلرندن برقسمنك حالا تورلو تورلو كسوه‌لر آلتنده اتحاد وترقى حزب مشئومنك غيرتى كودمكده اولدقلرى اخيراً بعض آثار باهره‌سيله كورولدى . فى الحقيقه هيچ برفردك قناعت سياسيه‌سنه قارشمق الدن كلمز . فقط نيجه ملت ومملكتى بوحاله كتيرن منحوس براوجاغه انتسابده دوام ايتمك سياسى برقناعت صاييلماز ، فقط عفو اولنماز برقباحتدر . هله اوانتسابى بر مأموريت رسميه‌يى سوء استعمال ايتمك درجه‌سنه واردبرمق ايسه برجرمدر . مضى ما مضى، لكن هرحالده واستقبالده اوجاق غيرتى وطن انديشه‌سنك فوقنده طوتمغه قادار واران بعض اشخاصك ياپدقلرى كبى ، ولوبرصورت مستوره‌ده اولسون كرك مأمورلرمزدن، كرك معلملرمزدن اتحاد وترقى‌جه‌سنك ذهنيتنى ياشامغه ومحيطلرنده ياشاتمغه چابالامق فكرنده اصرار ايدنلر وارسه اويله‌لرينك شمديدن استعفا ايدرك چكلملرى اخطار اولنور ، يوقسه [illegible]ط حركتلرى تظاهر ايدر ايتمز عزل ايدلملرى مقرردر .

١١ رجب ١٣٣٧ ١١ نيسان ١٣٣٥

معارف عموميه ناظرى

على كمال ١٣٣٧

Maarif Nazırı Ali Kemal'den, İttihatçıların Maarif Nezareti'nden Temizlenmesini Emreden Resmi Tebliğ

Maarif-i Umumiye Nezareti
Kalem-i mahsus
Hususi numero: 237
Umumi numero: 252985
Hulasa: Memurîn ve muallimînin siyasiyetle adem-i iştigalleri hakkında.

Kandilli Saray Sultanisi Müdiriyeti'ne
Atufetlü Efendim,
Senelerden beri devam eden bir su-i idare saikasıyla Maarif memurlarından bir kısmının hâlâ türlü türlü kisveler altında İttihat ve Terakki hizb-i meşumunun gayretini göstermekte oldukları, ahiren bazı âsâr bahiresiyle görüldü. Filhakika hiçbir ferdin kanaat-ı siyasisine karışmak elimden gelmez. Fakat bence millet ve memleketini bu hale getiren menhus bir ocağa intisapta devam etmek siyasi bir kanaat sayılmaz, fakat af olunmaz bir kabahattir. Hele o intisabı bir memuriyet-i resmiyeyi su-i istimal etmek derecesine vardırmak ise bir cürümdür. Mazi ma mazi, lakin her halde ve istikbalde ocak gayretini vatan endişesinin fevkinde tutmağa kadar varan bazı eşhasın yaptıkları gibi, velev bir suret-i mesturede olsun gerek memurlarımızdan, gerek muallimlerimizden İttihat ve Terakki çetesinin zihniyetini yaşamağa ve muhitlerinde yaşatmağa çalışmak fikrinde ısrar edenler varsa öylelerinin şimdiden istifa ederek çekilmeleri ihtar olunur, yoksa …. [delik var okunmuyor] hareketleri tezahür eder etmez azl edilmeleri mukarrerdir.

11 Recep 1327 12 Nisan 1335

Maarif-i Umumiye Nazırı
Mühür (Ali Kemal, 1337)
Heyet-i talimiye tarafından imza edildikten sonra iade olunmak müdire hanım itası 17

Coğrafya muallimesi [İmza]
Dikiş biçki muallimesi [İmza]
Fenn-i terbiye muallimi Halil Fikret
Muallime S. Saime
Riyaziye muallimi M. Nuriye
Musiki muallimi [Halil]
Nakış muallimesi
Muallime [İmza]

Edebiyat muallimi [İmza]
Ulum-ı Diniyye Muallimi [İmza]
? Muallimi
Nuimij [Latin harfleriyle imza]
Lehmur Fritich [Latin harfleriyle imza]
?? zade [İmza]

İcabı icra edildiğinden iadeten takdim kılındı 1 Mayıs 335
Hülasa olunmak üzere Kemal Bey'e 2 Mayıs 35

[Musa Çağlar Koleksiyonu]

Yazım İlkeleri

1. *Kebikeç*'te yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması şarttır. Makalesini gönderen yazar, bu şartı taahhüt etmiş sayılır. Çeviri makaleler ise ancak yayın kurulu kararıyla yayınlanabilir.
2. Makaleler, e-posta yoluyla, CD veya flash belleğe kaydedilmiş olarak ve mutlaka beraberinde basılı metni ile birlikte gönderilmelidir.
3. Makale içinde transkripsiyon fontları kullanılmış ise bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir.
4. Makalede belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzeme varsa; mümkünse orijinali gönderilmelidir (usulünce kopyalandıktan sonra, en kısa zamanda iade edilir). Eğer orijinal görsel malzemeyi göndermek mümkün değilse; yüksek çözünürlükte (asgari **400**, azami **600** dpi) ve **JPEG** resmi formatında taranmalı, metin içine yerleştirilmeksizin, ya da ayrıca metin harici bir dosya olarak, gönderilmelidir.
5. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere makalesini gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
6. *Kebikeç*'te yayınlanan bir makaleden, kaynak gösterilmek kaydıyla alıntı yapılabilir.
7. Gönderilen makale, yayın kurulu tarafından, konunun uzmanı olan hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara ise hakem adı açıklanmaz. Makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağı konusundaki son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
8. Makale üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
10. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği bildirme / tanıtma mantığıyla ve dört cümleyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.
11. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının bulunduğu sol üst köşeye konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almalıdır.
12. Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **I., II.**; ara başlıkların **A., B., C., D.** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir.

13. Derginin sayfa ölçüleri gözönüne alınarak uzun başlıklardan, geniş ve uzun tablolardan kaçınılması önerilir. Aksi durumda sayfa düzenlemesi yapılırken sıkıntı yaşanabilmektedir.
14. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, çift tırnak ("...") içinde verilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek / **kalın** yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
15. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.
16. Bir makalede yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir; örnek: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise makale sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir; örnek: (2002: 150). Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır.
17. Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
18. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilmeli, müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).
19. Kaynakçada yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.
20. İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.
21. **Kaynakça** soyadı sırasına göre düzenlenmeli. Soyadlar tamamı büyük harfle yazılmamalıdır. Örneğin:

    Tamer, Ülkü. "'Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
22. Metnin sıralaması şöyle olmalıdır:

1. Ana metin	4. Öz	7. Keywords
2. Ekler	5. Anahtar sözcükler	
3. Kaynakça	6. Abstract	

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Kebikeç'in gelecek dosya konusu:

Mektup, Kartpostal: Bak Postacı Geliyor

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan katkılarını bekliyoruz…